

**ANUAR
DE
LINGVISTICĂ
SI
ISTORIE
LITERARĂ**

TOMUL XXVI • 1977 — 1978

FL 17493 IASI

Volumul apare sub îngrijirea unui colectiv compus din :

VASILE ARVINTE

redactor responsabil

STELIAN DUMISTRĂCEL

DAN MĂNUCĂ

redactori responsabili adjuncți

I. H. CIUBOTARU

G. ISTRATE

G. IVĂNESCU

membru corespondent al Academiei

Republicii Socialiste România

MARIA PLATON

V. STOLERIU

AL. TEODORESCU

N. A. URSU

A. VRACIU

DOINA HREAPCĂ

REMUS ZĂSTROIU

secretari științifici de redacție

Adresa redacției:

Adresse de la rédaction:

*Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor
6600 Iași - 6, str. Codrescu, nr. 2, tel. (981) 41001*

UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA”
IAȘI
CENTRUL DE LINGVISTICĂ,
ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR

ANUAR
DE LINGVISTICĂ
ȘI ISTORIE LITERARĂ

Tomul XXVI 1977—1978

8 oct/2024
8 oct/2024
15 oct/2025

SUMAR

100 DE ANI DE LA PROCLAMAREA INDEPENDENȚEI

DAN MĂNUCĂ, Independența națională și literatura română dintre 1850—1860. . .	5	119561
REMUS ZĂSTROIU, Grigore R. Bossueceanu, un luptător pentru Unire și Independență . . .	15	119562
AL. TEODORESCU, Mihai Eminescu și Independența națională . . .	21	119564

STUDII

VASILE ARVINTE, Numele poporului, al limbii și al țării locuite de români în limba franceză . . .	27	119569
G. ISTRATE, Neologismul latino-roman în cadrul vocabularului limbii române . .	35	119570
DRAGOȘ MOLDOVANU, Formațiile premorfologice din limba română veche . . .	45	119571
ION H. CIUBOTARU, Arie folclorice în Moldova: Valea Șomuzului Mare . . .	71	119572
ADRIAN TURCULEȚ, Structura dialectală a graiurilor românești din Bucovina . .	97	119574

NOTE ȘI DOCUMENTE

C. DIMITRIU, Observații privitoare la morfologia din Codicele popii Bratul. Pronumele	121	119807
GABRIELA DRĂGOI, Ceva despre viața lui Daniil Scavinschi și o ipoteză asupra datei morții lui . . .	135	119815
ION NUȚĂ, Denumiri pentru noțiunea „vin rău” în limba română . . .	141	119820
M. BODINGER, Un calendar românesc tipărit la Sibiu în anul 1810 . . .	165	119821
M. TIMOFTE, Din istoricul „Junimii”. G. Panu student la Gand . . .	171	119822
LIVIA COMȘULEA, Note asupra titanismului ca tipologie romantică. . .	175	119829
EUGENIA DIMA, DOINA COBET, Note lexicale și etimologice . . .	181	119830

ANIVERSĂRI

GABRIELA DRĂGOI, Un precursor: Alexandru Hljdou . . .	187	119862
FLORIN FAIFER, Viziune dramatică în opera lui B. P. Hasdeu . . .	197	119863
SILVIA CIUBOTARU, B. P. Hasdeu și cultura populară. . .	205	119864

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

A. WEIJNEN (sub redacția), <i>Atlas linguarum Europae. Introduction</i> , Van Gorcum & Comp., Assen, 1975, 247 p. (Stelian Dumlstrăcel) . . .	213
ADRIAN FOCHI, <i>Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la Chestionarele lui Nicolae Densușianu</i> , București, Minerva, 1976, 391 p. (Lucia Cîreș) . . .	214
CONSTANTIN MOHANU, <i>Flintna dorului. Poezii populare din țara Loviștei</i> , București, Minerva, 1975, 682 p. (Nicolae Bot) . . .	217
DEMETRIU BOER, MIRCEA VASILE STĂNESCU ARĂDANUL, ȘTEFAN CACOVEANU, <i>Povești din Transilvania</i> , ediție îngrijită de Ovidiu Birlea și Ion Talos, prefată de Ovidiu Birlea, Cluj-Napoca, Dacia, 1975, 224 p. (Virgil Florea) . . .	218

LUTZ RÖHRICH, <i>Sage und Märchen. Erzählforschung heute</i> , Herder Verlag, Freiburg-Basel-Wien, 1976, 348 p. (Ion Talos).	219
MATILDA CARAGIU MARIOTEANU, ȘTEFAN GIOSU, LILIANA IONESCU-RUXANDOIU, ROMULUS TODORAN, <i>Dialectologie română</i> , București, Editura didactică și pedagogică, 1977, 286 p. (Doina Hreapcă).	221
L. VOLOVICI, <i>Apariția scriitorului în cultura românească</i> , Iași, Junimea, 1976, 145 p. (Florin Faifer).	224
MATILDA CARAGIU MARIOTEANU, <i>Compendiu de dialectologie română (nord-și sud-dunăreană)</i> , București, Editura științifică și enciclopedică, 1975, 302 p. (Cecilia Zoler).	226
DAN HORIA MAZILU, <i>Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea</i> , București, Minerva, 1976, 346 p. (Eugen Munteanu).	229
AL. ZUB, <i>Junimea. Implicații istoriografice</i> , Iași, Junimea, 1976, 384 p. (Dan Mănuță).	230
CONSTANTIN DOBROGEANU GHEREA, <i>Opere complete</i> , I-II, IV, București, Editura politică, 1976-1977, 446 + 503 + 382 p. (L. Volovici).	231
TRAIAN HERSENI, <i>Literatură și civilizație. Încercare de antropologie literară</i> , București, Univers, 1976, 414 p. (Paul Iruș).	232
JOSETTE REY-DEBOVE, <i>Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains</i> , Mouton, The Hague - Paris, 1971, 330 p. (Ioan Oprea).	233
*** <i>Über Hermann Hesse</i> , volum editat de Michels Volker, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1976, 584 p.; Heinz, Piontek, <i>Leben mit Wörtern</i> , Percha, R. S. Schulz, 1976, 224 p. (H. Fassel).	234
S. J. SCHMIDT, <i>Literaturwissenschaft als argumentierende Wissenschaft. Zur Grundlegung einer rationalen Literaturwissenschaft</i> , München, Wilhelm Fink Verlag, 1975, 274 p. (Sorin Chițanu).	237

CRONICĂ

A 90-a aniversare a academicianului Iorgu Iordan (G. Ivănescu).	241
Profesorul Nicolae I. Popa la 80 de ani (Val. Panaitescu).	243
Bibliografia scrierilor prof. dr. docent N. I. Popa (Lidia Gavrilă).	246
A 80-a aniversare a profesorului Petru Caraman (G. Ivănescu).	269
Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași în anii 1977-1978 (Doina Hreapcă).	275
Cărți și reviste primite la redacție.	281

1987
1985
1986
1988
1989

SOMMAIRE

CENT ANS DEPUIS LA PROCLAMATION DE L'INDÉPENDANCE DE LA ROUMANIE

DAN MĂNUCĂ, <i>L'indépendance nationale et la littérature roumaine entre 1850—1860</i>	5
REMUS ZĂSTROIU, <i>Grigore R. Bossueceanu, un militant pour l'Union et l'indépendance</i>	15
AL. TEODORESCU, <i>Mihai Eminescu et l'indépendance nationale</i>	21

ÉTUDES

VASILE ARVINTE, <i>Le nom français du peuple roumain, de sa langue et du pays habité par les Roumains</i>	27
G. ISTRATE, <i>Le néologisme latino-roman dans le vocabulaire du roumain</i>	35
DRAGOȘ MOLDOVANU, <i>Les formations pré-morphologiques en ancien roumain</i>	45
ION H. CIUBOTARU, <i>Aires folkloriques en Moldavie: la Vallée de Somuzul Mare</i>	71
ADRIAN TURCULET, <i>La structure dialectale des parlers roumains de Bucovine</i>	97

NOTES ET DOCUMENTS

C. DIMITRIU, <i>Observations concernant la morphologie de Codicele popii Bratul. Le pronom</i>	121
GABRIELA DRĂGOI, <i>Quelques observations sur la vie de Danil Scavinschi et une hypothèse sur la date de sa mort</i>	135
ION NUȚĂ, <i>Dénominations pour la notion „vin mauvais” en roumain</i>	141
M. BODINGER, <i>Un calendrier roumain imprimé à Sibiu en 1810</i>	165
M. TIMOFTE, <i>Un moment de l'histoire de la „Junimea”: G. Panu étudiant à Gand</i>	171
LIVIA COMȘULEA, <i>Notes sur le titanisme en tant que typologie romantique</i>	175
EUGENIA DIMA, DOINA COBET, <i>Notes lexicales et étymologiques</i>	181

ANNIVERSAIRES

GABRIELA DRĂGOI, <i>Un précurseur: Alexandru Hildeu</i>	187
FLORIN FAIFER, <i>La vision dramatique dans l'œuvre de B. P. Hasdeu</i>	197
SILVIA CIUBOTARU, <i>B. P. Hasdeu et la culture populaire</i>	205

CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

A. WEIJNEN (sous la rédaction de), <i>Atlas Linguarum Europae. Introduction</i> , Van Gorcum & Comp., Assen, 1975, 247 p. (Stelian Dumitrăcel)	213
ADRIAN FOCHI, <i>Daftni și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu (Us et coutumes populaires de la fin du XIX-e siècle. Les réponses aux questionnaires de Nicolae Densușianu)</i> , București, Minerva, 1976, 391 p. (Lucia Cires)	214
CONSTANTIN MOHANU, <i>Fântâna dorului. Poezii populare din țara Loviștei (La fontaine du „dor”. Poésies populaires du pays de Loviștea)</i> , București, Minerva, 1975, 682 p. (Nicolae Bot)	217

INDEPENDENȚA NAȚIONALĂ ȘI LITERATURA ROMÂNĂ DINTRE 1850 — 1860 DE DAN MĂNUCĂ

Revoluția din 1848 a adus în prim plan o vastă problemă socială și națională care, neputînd fi rezolvată în răstimpul scurt de care dispuseră revoluționarii, a rămas ca o îndatorire a deceniilor viitoare. Fără îndoială, cea mai agitată a fost perioada imediat următoare, caracterizată prin lupta necurmată pentru realizarea idealurilor pașoptiste. Imperiile înconjurătoare, susținute de marea boierime, au înrobît principatele românești timp de aproape zece ani. Dezamăgirea în rîndurile patrioților români a fost mare. Cei care au atribuit Porții otomane intenții nobile și-au văzut spulberate iluziile încă din toamna lui 1848. Iar cei care au crezut vreodată în Imperiul habsburgic s-au văzut dezamăgiți nu după multă vreme. Oprimați de ocupațiile succesive ale unor armate străine ambițioase de a introduce o ordine proprie acolo unde nu exista decît dorință fierbinte de libertate, românii din cele trei provincii nu le rămînea decît să diversifice și să amplifice formele de împotrivire.

Dintre acestea, literaturii îi revenea un rol deosebit, alături de istorie, politică și diplomatie. Creșterea importanței cetățenești a literaturii coincide cu ridicarea unui tot mai mare număr de scriitori proveniți din rîndurile „stării a treia”. Sporirea numărului minutorilor condeiului contribuie direct la sporirea ponderii pe care literatura o dobîndește acum în cuprinsul vieții sociale, fapt accentuat și de simultaneitatea activităților politice și scriitoricești la aproape toți oamenii de litere din acești ani.

Punct de răscruce în consolidarea literaturii românești moderne, deceniul 1850 — 1860 așează la temelie acesteia participarea nemijlocită la viața cetățenească, în care un loc aparte îl ocupa lupta pentru redobîndirea independenței naționale — participare care se constituie așadar într-un element fundamental al modernizării artei cuvîntului românesc.

Dintre numeroșii autori ai acestei perioade, puțini au intrat în istoriile literare și încă mai puțini sînt cunoscuți cititorilor de azi. Nimic nu ne îndreptățește să nu acordăm însă atenția cuvenită unor premergători, cu atît mai mult cu cît ei au contribuit la diversificarea structurilor literare pornind tocmai de la generoasa aspirație către libertatea națională. Este ceea ce vom încerca să întreprindem, parțial, în paginile următoare.

Pentru scriitorii de acum, problema libertății naționale este covîrșitoare, ei străduindu-se să o afirme ca atare în orice împrejurări: „pentru mine,

chestia naționalității o pui mai presus de libertate. Până când un popor nu va exista ca nație, n-are ce face cu libertatea. Libertatea se poate lesne redobîndi, iar naționalitatea nu. De aceea, eu cred că în poziția de acum a țării noastre, trebuie să țintim mai mult a păstra naționalitatea noastră, atît de amenințată, și să cerem atîta libertate, pe cît ne este neapărată pentru dezvoltarea naționalității noastre¹, zicea Nicolae Bălcescu¹. Deși poate nu atît de pregnant formulată, opinia este larg răspîndită printre scriitorii epocii, care o ilustrează fie în nuvele, fie în versuri, fie în pamflete. Vor proceda ca atare Radu Ionescu, Al. Odobescu, I.C. Brătianu, A. Papiu Ilarian și încă mulți alții. Cei mai mulți dintre autorii de literatură înțeleg să sprijine activ conștiința de sine a națiunii noastre, atît de amenințată acum de tentativele, infructuoase în cele din urmă, ale marilor imperii. Prin însuși faptul că scriau în limba română, că puneau la îndemîna unui public extrem de divers și de larg opere scrise în românește, autorii acestui deceniu au ajutat la conservarea conștiinței noastre naționale.

Formarea unei opinii publice ferme, care să condamne imixtiunile marilor puteri și să asigure o viață politică internă în spirit democrat burghez este una din țintele scriitorilor: „noi trebuie să deprindem pe ai noștri la lectură, pentru ca să ia interes la trebile publice, să se deștepte cît mai în grabă și cît mai mult, ca să le putem vorbi, ca să ne înțelegem între noi, să ne consultăm și să ne încurajăm“ — opina Al. Hurmuzachi².

Toate formele vieții literare sînt cuprinse în angajarea tot mai strînsă a literaturii pe calea apărării libertății naționale. Scriitorii de acum nu renunță să-și susțină opiniile lor în această direcție, folosind poezia, proza, dramaturgia, critica literară, ziaristica, activitatea de editor și chiar de tipograf. Cei mai mulți dintre ei erau funcționari de stat ori depindeau într-o anumită măsură de stat. Guvernele, schimbate și formate după bunul plac al imperiilor vecine, au încercat să dispună după cum credeau de cuviință de scriitorii care se împotriveau tendințelor politice oficiale. Pașoptiștilor emigrați nu li s-a permis întoarcerea decît după aproape zece ani. Scriitorii aflați în țară au cunoscut o prigonire sistematică, al cărei țel era tentativa de a-i determina să nu mai scrie în favoarea independenței. Privațiuni de tot felul suferă acum Kogălniceanu, G. Bariț, A. Mureșianu, N.T. Orășanu, C.D. Aricescu, P. Ispirescu ș.a. Activitatea gazetelor este supravegheată cu grijă extremă, marile puteri încercînd să înăbușe orice afirmare a spiritului de independență. În această direcție, deosebit de consecventă se arată Austria, care pune sub o severă urmărire, de exemplu, „Gazeta de Transilvania“, admonestînd-o cînd publică articole despre lupta pentru libertate a românilor. Dar literatura vremii este mult prea angajată în această luptă, participă mult prea nemijlocit și cu mult prea multă energie pentru a putea fi înlăturată de pe scena vieții politice. Se recurge atunci — ultimă și neputincioasă încercare — la represalii polițienești. Este grăitor ordinul trimis trupelor austriece de ocupație din Moldova de a delega un ofițer supraveghetor la fiecare reprezentație teatrală³. Tot teatrul — acum tribună civică de largă

¹ I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, vol. II, Craiova, Scrisul românesc, 1940, p. 11.

² N. Bănescu, *Correspondența familiei Hurmuzachi cu Gheorghe Bariț, Vălenii de Munte*, Tip. Neamului românesc, 1911, p. 40.

³ I. I. Nistor, *Correspondența lui Coronini din Principate*, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1938, p. 158—159.

audiență — cunoaște intervenția bastoanelor de ordine când, în Iași, se reprezintă *Tindală și Păcală*, în care Alecsandri, militând pentru Unire, susținea implicit și cauza libertății naționale⁴.

La 18 noiembrie 1848, Mihail Sturdza dădea un ofis prin care încerca să paralizeze orice activitate literară. Măsurile lui au fost întărite de domnitorii sau de cărmacamii care i-au succedat, spre a se îndepărta cu totul literatura din viața socială și mai ales politică. În ciuda acestor grele condiții, scriitorii au reușit să afle căile nu numai de integrare a artei cuvântului în viața cetății din deceniul al șaselea, dar și de constituire a ei într-un factor important în afirmarea idealului independenței. „Avem un caracter național, pe care trebuie să-l dezvoltăm și cultivăm”, afirma, între alții, Gr. R. Busuioceanu⁵. Și literatura română dintre 1850 — 1860 s-a străduit pe toate căile să apere și să păstreze acest caracter național — factor însemnat în lupta pentru redobândirea independenței.

Neputându-și expune deschis atitudinea față de problemele politice ale vremii, scriitorii folosesc istoria drept armă de luptă, fiind siguri că intențiile lor vor fi apreciate așa cum se cuvine: „Căci lumea-nțelege ce vrei tu a zice”, o spunea fără ascunzișuri C.D. Aricescu⁶. Idealul independenței este inseparabil legat de evocarea trecutului, încît aproape că nu există poezie, roman ori dramă cu subiect din istorie în care să nu fie vorba de luptele românilor împotriva acelor care atentau la libertatea lor. Cu deosebire se observă aceasta în proză și, sub acest aspect, este elocvent romanul lui Al. Cantacuzino *Serile de toamnă la țară* (1853). Apărarea independenței este aici o componentă organică a traiului cotidian al poporului român din veacurile trecute. Universul scriitorului are o dominantă puternică — statornicia cu care poporul a știut să-și apere libertatea, exponentul acestei concepții fiind răzeșul Ion Criță — personaj caracteristic acestui deceniu, ce va reveni deseori în literatura noastră, pînă la întruchipările atît de familiare din povestirile și romanele lui Sadoveanu. Prețuind în mod deosebit poporul, mai ales țărănimea, de a cărei soartă s-au interesat permanent, scriitorii acestor ani pun în circulație tipul omului din popor, al oșteanului hîtru, bun de povești, dar și viteaz în numeroasele bătălii la care participă, duse numai pentru apărarea țării. Limbă Dulce și Jumătate ai lui Alecsandri, Român Grue al lui Al. Davila și atîția alții își au originea în acest deceniu. Așa este Lupu, din drama lui Al. Pelimon *Curtea lui Vasilie Vodă* (1852). Foarte caracteristic, pe aceeași linie a sublinierii rolului important pe care l-a avut poporul în apărarea țării se situează și „cîntecelul” (sau „cantaoneta”) lui E. Carada, *Ultima oră a unui oștean român din timpul lui Ștefan cel Mare* (1855), avînd drept unic protagonist pe un ostaș despre care cu mare greutate se poate spune că este luptător de meserie ori țaran care abia și-a părăsit satul, înlocuind plugul cu spada. Cu evidente predispoziții antiotomane, cele mai numeroase personaje de acest tip nu se feresc să alterneze umorul cu seriozitatea, introducînd o notă de specific popular care înviorează texte altfel prea frecvent searbăde. Este grăitoare următoarea scenă din piesa lui G.

⁴ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. II, București, Independența 1934, p. 125.

⁵ Gr. Busuioceanu, [Articol de fond], în „Album literariu”, nr. 2, ianuarie 1857, p. 17.

⁶ C. D. Aricescu, *Lyra*, București, Romanov, 1858, p. 5.

Baronzi *Matei Basarab sau Dorobanți și seimeni*, în cursul căreia, la un ospăț, ostașii își deapănă amintirile : „ ... Da, stam lângă Matei/ Și mă chema și-mi zise îndată ce mersei : / — Când ți s-ar cere capul legat cu trei turbane/ Al lui Sinan vizirul, ce-ai face, căpitane? / — Ce-aș face, înălțime? îi răspunsei pe loc. / Ți l-aș aduce-ndată din apă sau din foc”.⁷

Așa fiind înțeleasă acum literatura, romanul haiducesc nu avea cum lipsi dintre speciile angajate în susținerea cauzei independenței. Constantin Boerescu tipărește, în 1855, *Aldo și Aminta sau Bandiții*. Aici, strînși împrejurul „stindardului tricolor”, înălțat de Brav, unul din personaje, haiducii luptă cu un eroism fără seamăn pentru a-și elibera țara, preferînd moartea vieții în sclavie. Demn, Aldo moare pe eșafod, refuzînd să se lase cumpărat de Cincacov, consilierul armatei adverse.

Cum romantismul cunoaște acum la noi o perioadă de avînt, datorită unei explozii puțin obișnuite a individualității, este firesc să întîlnim motive și teme de tip romantic, așezate în serviciul apărării libertății naționale. Așa de pildă, tematica orientală dobîndește o întorsătură categoric antio-tomană și elocvent este *Radu Buzescu*, romanul din 1858 al lui Ioan Dumitrescu-Movileanu. Imaginea romantică a iubirii tragice dintre o creștină și un musulman generează un subiect cu manifestări explicite naționale, vizibile în însăși organizarea și derularea intrigii, în descrierea personajelor și a destinelor lor, fără a mai vorbi de faptul că un personaj aparține unei familii celebre în analele românești pentru vitejia dovedită pe cîmpul de luptă. Asemănător procedează și poezii, în balade ce rezumă o atitudine cetățenească dintre cele mai frecvente în epocă. Atît A. Sihleanu (în *Păgînul și creștina*⁸), cît și A. Costiescu (în *Româncuța sclavă*⁹) dezvoltă același subiect ca și I. Dumitrescu-Movileanu, pentru a sublinia patriotismul unor femei răpite din țară, care preferă moartea, vieții luxoase din harem, răzbunîndu-se totodată și pe acela care încercase să le cumpere sentimentele.

Fără îndoială că atenția scriitorilor deceniului al șaselea al secolului trecut s-a îndreptat în cea mai mare măsură asupra acelor perioade din istorie cînd românii au făcut dovada unui înalt simț al independenței. O sumară statistică ne-ar arăta desigur că acest deceniu a dat la iveală cele mai numeroase opere inspirate din istoria națională. Programul „Daciei literare”, întîrziat o vreme de condițiile vitrege, își găsește acum o largă rezonanță și o întinsă aplicare. Descrierea epopeii poporului român în confruntarea cu forțe dușmane se constituie într-o amplă „cîntare a României”, plină de un patriotism clocotitor și de un patetism rar întîlnit în altă epocă. Este arma cea mai utilizată de scriitori, una din singurele lor modalități de îmbărbătare a prezentului. Nimic din paseismul unor romantici străini, nimic din dorința de blamare a prezentului. Exortăția contemporaneității este principalul țel al scriitorului român care se inspiră din trecut și este demn de remarcat faptul că, oricît de pesimiste ar fi unele din versurile referitoare la destinul propriu, cînd este vorba de soarta țării, optimismul este principala atitudine a fiecăruia. Un optimism social robust, izvorît din comuniunea de idealuri cu poporul și cu aspirațiile lui dintotdeauna. Acum apar volume de poezii de-

⁷ G. Baronzi, *Matei Basarab sau Dorobanți și seimeni*, București, Romanov, 1858, p. 129.

⁸ A. Sihleanu, *Armonii intime*, București, Imprimeria Om, 1857, p. 99—115.

⁹ A. Costiescu, *Cîntecul aurorei*, București, Imprimeria Nifon, 1856, p. 18—23.

dicate exclusiv trecutului eroic, se naște un stil, o anumite modalitate de a-l prezenta și interpreta, fapt vizibil, de pildă, la Bolintineanu (în *Bătăliile românilor*) sau la Al. Pelimon (în *Faptele eroilor*).

Istoria imperiului roman este asimilată, cel puțin în anume aspecte ale ei și nu de către toți scriitorii, istoriei poporului român, mergându-se pe linia Școlii ardelenne și a urmașilor ei. Se cuvine să subliniem, cu acest prilej, că, prin pașoptiști, scriitorii acestui deceniu au înțeles valoarea unor istorici precum Șincai sau Maior, pe care s-au străduit să-i publice în străinătate¹⁰. Dealtfel, tot acum apare, la Iași, masiva cronică a lui Șincai — izvor al multora din operele literare ale vremii. Brutus, Mucius Scaevola, deveniți simboluri ale tendințelor de libertate națională, sînt integrați circuitului istoric românesc, cu deosebire prin atitudinile lor și prin problemele ai căror exponenți sînt. Prin ei, un Aricescu se adresează nemijlocit prezentului, făcînd să răsune în viața literară a țării cuvinte pe care, altfel, nu le-ar fi putut scrie niciodată¹¹. Cazul lui nu este singular, la fel procedînd și alți scriitori, dintre care îi vom aminti acum pe Ioan Goldiș¹² și pe D. Stănescu¹³.

Ceea ce s-a numit „dacism” se constituie în acest deceniu, pentru prima dată în chip masiv, drept unul din elementele componente ale evocării trecutului eroic al poporului român. Mihai Porfiriu oferea în nuvela *Vosia*¹⁴, prin 1850, cea dintîi imagine amplă în literatura noastră asupra dacilor. Lupta acestora pentru independență, spiritul lor de sacrificiu sînt trăsături frecvent invocate de alți scriitori, uneori în accente ce amintesc de incantațiile cîntecului popular („Buciumul lui Zamolx sună,/ Scoală, acvilă străbună,/ Scoate capul, te trezește,/ Du-te de te-ntinerește,/ Du-te-n Parîng de te scaldă,/ Că dă Mitra apă caldă” etc.)¹⁵. La fel va proceda și Radu Ionescu în *Bardul și muza*¹⁶.

Desigur, atît ca număr, cît și ca pondere, un loc aparte ocupă, în ansamblul literar al acestui deceniu, reînvierea unor figuri glorioase de luptători pentru apărarea libertății poporului român: Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, Mihai Viteazul, Vasile Lupu, Matei Basarab. Un At. M. Marienescu strînge ori confecționează balade zise „populare” despre faptele de vitejie ale acestor domnitori, publicîndu-le, la 1859, într-un volum. Discursurile pronunțate în Divanurile ad-hoc, articolele politice din gazete sînt tot atîtea prilejuri de rememorare a pildelor înălțătoare pe care voievozii români din trecut le oferă unui prezent care le cere el însuși cu stăruință. Cel mai des invocat dintre toți rămîne, fără îndoială, Mihai Viteazul, căruia scriitorii români îi dedică acum poeme și drame numeroase. Să-i amintim pe G. Ilar (Gr. R. Busuioceanu) cu *Meditațiuni pe cîmpul Călugărenilor*¹⁷, pe Al. Pelimon, cu *Bătălia de la Călugăreni*¹⁸, pe P. Grădișteanu, cu *O noapte pe ruinele*

¹⁰ N. P. Smochină, *Les émigrés roumains à Paris (1850—1856)*, Paris, Gamber, 1933, p. 18.

¹¹ C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 28—36.

¹² Cf. Muguri, *almanah pe anul 1859*, Arad, Tip. Réthy, 1859, p. 13—16 (*Catu Muciu Scevola*) și p. 125—126 (*Coriolan*).

¹³ D. Stănescu, *Citira*, București, Tip. Naționalul, 1862, p. 26.

¹⁴ M. Porfiriu, *Scrieri*, Iași, Tip. francezo-română, 1852, p. 51—78.

¹⁵ Poezia anonimă *Acvila străbună*, în „Buciumul”, I, nr. 1, din 10 martie, 1857.

¹⁶ R. Ionescu, *Bardul și muza*, în „Buciumul”, I, nr. 2, din 17 martie 1857.

¹⁷ În „Album literariu”, nr. 1, decembrie 1856, p. 9—16.

¹⁸ În vol. *Faptele eroilor*, București, Tip. Națională, 1857, p. 1—67.

*Tirgoviștei sau Umbra lui Mihai Viteazul*¹⁹, pe A. Lăzărescu, cu *O lacrimă pe mormîntul lui Mihai Bravul*²⁰, pe C. Halepliu, cu *Moartea lui Mihai Viteazu la Torda*²¹, pe G. Baronzi, cu *O noapte la Călugăreni*²², pe D. Stănescu, cu ale sale *Cugetări. Pe Cîmpia Tordei*²³, pe Iosif Sălăjan, cu *Mihai, eroul de la Călugăreni*²⁴, trecînd peste notoriile poeme ale lui Bolintineanu.

Semnificativă pentru starea de spirit a scriitorilor epocii este absența oricărei discriminări pe provincii în ceea ce privește alegerea subiectelor cu caracter istoric. Niciunul nu face vreo deosebire între trecutul Moldovei, al Munteniei sau al Ardealului, se vorbește de un trecut comun românesc. Autorii din Muntenia și-i aleg drept eroi pe Ștefan cel Mare și pe Vasile Lupu, cei din Moldova pe Mihai Viteazul, cei din Transilvania pe toți aceștia. Exemplele sînt extrem de numeroase și o înșiruire a lor nu ar face decît să aducă noi argumente pentru un fapt poate cunoscut. Dacă ar fi să insistăm, ne-am referi numai la scriitorii transilvăneni care, neputînd apela la exemple din istoria lor, din motive lesne de înțeles, se vor îndrepta către istoria românilor din principatele dunărene, aflînd acolo o posibilitate de oglindire a propriilor aspirații de libertate națională. Așa procedează, între alții, A. Mureșianu, în poeziile *Către martirii românilor de la 1848 — 1850* și *Trei morminte : la Buzeu, Focșani și Iași*²⁵.

Dealtfel, în operele literare ale acestui deceniu inspirate din trecutul poporului nostru, rareori se poate vorbi de referiri la o singură provincie. Lupta pentru independență națională se confundă acum cu lupta pentru înfăptuirea Unirii și scriitorii vor reflecta cu fidelitate acest lucru. Într-unul din monologurile sale, Matei Basarab deplînge, în piesa lui G. Baronzi *Matei Basarab sau Dorobanți și seimeni*²⁶, luptele fratricide dintre moldoveni și munteni. În *Mihul. O trăsătură din rezelul lui Ștefan cel Mare cu Matei Corvin, regele Ungariei*, N. Istrati își pune personajele — moldoveni din timpul lui Ștefan cel Mare — să se intereseze de soarta românilor transilvăneni²⁷. Cu totul în spiritul epocii și caracterizîndu-i plastic tendințele este personajul care, chiar dacă este moldovean, muntean ori transilvănean, circulă pe întreg teritoriul locuit de români, simțindu-se înaintea de toate român și luptînd peste tot unde libertatea românilor este amenințată. Extrem de elocvent este, din acest punct de vedere, romanul lui Al. Pelimon *Bucur, istoria fundării Bucureștilor* (1858). Personajele se mișcă dezinvolt prin toată Dacia de odinioară, o cunosc cu amănuntul și află în ea, pretutindeni, sprijin. Însăși alegerea personajelor se face cu un scop anumit : a demonstra că libertatea națională nu se poate dobîndi decît prin opera comună a tuturor românilor.

¹⁹ P. Grădișteanu, *O noapte pe ruinele Tirgoviștei sau Umbra lui Mihai Viteazul*, București, Tip. Romanov, 1857.

²⁰ În vol. *Alfredo. Ore de repaos*, București, Ioanid, 1854, p. 7—11.

²¹ C. Halepliu, *Moartea lui Mihai Viteazu la Torda*, București, Tip. Colegiului național, 1854.

²² În vol. *Danubiane*, București, Tip. Naționalul, 1859, p. 55—56.

²³ În vol. *Citiera*, București, Tip. Naționalul, 1862, p. 37.

²⁴ În „Telegraful român”, VII, nr. 50, din 10 decembrie și nr. 51, din 17 decembrie 1859.

²⁵ A. Mureșianu, *Poezii*, Brașov, Gött, 1862, p. 72—74, p. 133.

²⁶ G. Baronzi, *op. cit.*, p. 40.

²⁷ N. Istrati, *Mihul. O trăsătură din rezelul lui Ștefan cel Mare cu Matei Corvin, regele Ungariei*, Iași, Tip. Bucurului român, 1850, p. 24.

De aceea, Bucur e muntean, Ileana, soția lui, moldoveancă, Moțic, fratele de cruce al lui Bucur, e ardelean.

Armă eficace, puternică și impresionantă, istoria are acum unul din cele mai importante roluri în crearea unei literaturi active, capabilă să răspundă cerințelor imperioase ale acestui frământat deceniu. Prin condeiul scriitorilor, trecutul se adresează prezentului și o face de fiecare dată curajos, folosind o mască străvezie. Atît de obișnuitele discursuri, pe care în fiecare poezie ori piesă le pronunță Ștefan cel Mare, Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș ori Mihai Viteazul, se transformă în apeluri înflăcărâte la independență. Chiar dacă subminat de manierism, discursul de acest tip — inaugurat acum și cunoscînd o largă răspîndire în literatura noastră — nu are prin aceasta o valoare civică mai mică. Anacronismul, căutat într-adins, face parte din arsenalul scriitorilor acestui deceniu.

Mai mult poate decît în oricare altă perioadă a literaturii noastre, autorii dintre 1850 — 1860 au avut în vedere prezentul și problemele lui, între care libertatea națională ocupă un loc de frunte. Imediat după înăbușirea mișcărilor revoluționare din 1848, literatura cu o astfel de tematică este interzisă, încît scriitorilor nu le rămîne, spre a-și afirma atitudinea patriotică, decît fie să nu-și iscălească propriile opere, fie să utilizeze aluzia. Multe din scrierile de acum circulă fără a li se cunoaște autorul, pe care polițiile austriacă și țaristă îl caută totuși cu stăruință. Le-a adunat mai tîrziu, în parte, C.D. Aricescu, în *Satire politice care au circulat în public, manuscrise și anonime* ... (1884). Firește, toate sînt protestatare, toate condamnă ingerințele puterilor străine în viața politică a principatelor românești, toate îndeamnă la luptă. Există printre scriitori o vie emulație, o stare de entuziasm și dăruire pentru cauza libertății naționale. „Acum este timpul ca bărbații cu inimă și adevărați patrioți să dezvolteze energia și generozitatea lor“, zicea G. Sion în 1855²⁸. Constatînd momente de ezitare la greu încercații săi colegi de generație, A. Lăzărescu, în poezia *Apel la geniul patriotic al românilor*²⁹, cerea depășirea lor, flagelînd totodată moliciunea și dezinteresul.

Așa cum aminteam mai sus, aluzia rămîne, cel puțin pînă la războiul Crimeii, unul din procedeele cele mai frecvent utilizate de scriitori pentru a-și expune punctul de vedere. Așa procedează Aricescu, în fabula *Ariciul și balaurul*³⁰, comparînd ca în treacăt pe ariciul care provoacă moartea unui „balaur“ cu „Mircea Vodă“. Un motiv romantic extrem de răspîndit precum „logodnicii morții“ este în așa fel prezentat, în legenda lui D. Bolintineanu *Dochia*³¹, încît din aluziile pe care le conține, cititorul reface lesne tabloul României din 1851, simbolizată de personajul tradițional „Dochia“ — fata înșelată în așteptarea ei credincioasă de un domnitor sperjur.

Un alt mijloc de exprimare a opiniei scriitorului — cetățean față de cele ce se petreceau în țară îl oferea introducerea într-o operă literară cu subiect străin a unor referiri la încercarea unor puteri străine de a schimba

²⁸ Șt. Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, Pallas, 1939, p. 223.

²⁹ În „Album literariu“, nr. 3, februarie 1857, p. 1—5.

³⁰ În vol. *Arpa română*, București, Tip. Mitropoliei, 1852, p. 53.

³¹ În „Albumul pelerinilor români“, I, nr. 3, din 30 ianuarie 1851.

cursul istoriei poporului român. Așa procedează C. Halepliu, în piesa *Don Sanji II, regele Portugalii*, când include în replicile personajelor și chestiunea „veniturilor mănăstirești”³². Or, se știe că acestea au constituit multă vreme un punct deosebit în lupta pentru afirmarea independenței poporului român, în opoziție cu dorințele de cîștig și de supunere politică față de unele puteri străine, manifestate de egumenii greci de la mănăstirile zise „închinat”. Portugalia nu avea, cum se știe, nici o mănăstire închinată Muntelui Athos...

Însăși selectarea traducerilor constituie un mijloc de propagare a ideii de libertate națională. Cele mai multe sînt astfel alese, încît să poată fi înțelese și ca o referire la situația politică a principatelor dunărene. Așa procedează I.N. Șoimescu traducînd piesa lui Cuvelier și Léopold *Jertfa lui Avram* (1851) în care se vorbește de eliberarea poporului evreu de sub asuprirea faraonilor în cuvinte ce pot fi interpretate și ca o referire la poporul român.

Pe de altă parte, atît scriitorii rămași în țară, cît și cei aflați în exil folosesc pamfletul pe scară largă, introducîndu-l în țară pe diverse căi, în ciuda numeroaselor opreliști. Întîietatea o dețin, se pare, Heliade-Rădulescu și C.A. Rosetti, ale căror virulente pagini demască și înfierăază uneltirile stăpînirilor, în numele unui patriotism de o incontestabilă puritate, străin de orice meschinărie. Scrisorile lui Rosetti către domnitorul Barbu Știrbei, poemele incendiare ale lui Heliade (*Ciclopele Tristei Figure, Cobza lui Marinică*) consolidează forța civică a cuvîntului românesc, manifestată și în satirele și pamfletele anterioare anului 1848, și contribuie nemijlocit la crearea unei opinii publice hotărîte în chestiunea libertății naționale.

Literatura devine pînă într-atît un mijloc efectiv de sprijinire a independenței, încît toate speciile sînt astfel întoarse de scriitori încît să servească nemijlocit acestui nobil scop. Pentru literatura română, deceniul 1850 — 1860 înseamnă, cel puțin din acest punct de vedere, o experiență din cele mai utile și profitabile. Energia și entuziasmul de care sînt animați acum scriitorii transmit verbului o forță particulară care, chiar dacă nu totdeauna se susține și în plan artistic, rămîne o componentă integrată organic și definitiv, de acum înainte, literaturii noastre.

Imagini și motive tradiționale sînt folosite într-un astfel de context încît, cu ajutorul unor elemente deja existente, ele să vizeze în chip direct lupta pentru libertate națională. Imagini poetice altfel obișnuite, *rîndunica, filomela, argonauții, aurora* dezvoltă acele sensuri care le transformă în simboluri ale năzuinței de libertate. Procedul este curent în epocă și dacă îl cităm, spre exemplificare, numai pe C.D. Aricescu³³ o facem spre a economisi spațiul.

Pastelul este transformat și el acum într-un mijloc de afirmare a idealului independenței, fie prin descrierea frumuseților țării, fie prin enumerarea amintirilor istorice evocate de peisaj. Acesta din urmă este cazul cel mai frecvent întîlnit, de pildă, la Al. Pelimon, în poezia *Carpați*³⁴, sau la A. Mureșianu, în *O dimineață pe Surul*³⁵. În cea din urmă poezie, de la descrierea,

³² C. Halepliu, *Don Sanji II, regele Portugalii*, București, Tip. Colegiului național, 1857, p. 20—21.

³³ C. D. Aricescu, *Arpa română*, București, Tip. Mitropoliei, 1852, p. 13 (*La o filomilă*) și p. 15 (*La o rondurelă*).

³⁴ Al. Pelimon, *Faptele croilor*, București, Tip. Națională 1857, p. 159—161.

³⁵ A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 94—96.

obișnuită într-un pastel, a naturii, poetul trece treptat la sentimente explicit patriotice, dezvoltând ideea răbdării cu care poporul român a înfruntat toate vicisitudinile istorice. Ceea ce părea, la început, un nevinovat tablou al unui peisaj se transformă în final într-o puternică poezie agitatorică.

Aceeași tendință se observă și în jurnalul de călătorie. Excursiile în peisajul românesc se constituie într-un itinerar patriotic, pentru reliefarea eforturilor poporului român de păstrare a libertății naționale. Cîmpulungul, Curtea de Argeș, Cozia, Arnota, cetatea lui Vlad Țepeș sînt transformate de A. Pelimon, în volumul *Impresiuni de călătorie în România* (1859), în popasuri spirituale de un înălțător patriotism. Chiar și călătoriile prin locuri ce nu au legătură directă cu istoria poporului nostru dau naștere la însemnări ce se întorc mereu la aceeași problemă. Atît de prezentă este în gîndirea lui Heliade-Rădulescu, de exemplu, necesitatea eliberării poporului român de sub oprimarea unor juguri străine, încît, în fața Atenei, el e cuprins de o stare de nedescrisă euforie și compune cîteva din cele mai frumoase pagini ale sale, „le cri de la Régénération Roumaine“, cum le-a numit el însuși, punctul de plecare — ruinele antice — fiind uitat de la bun început³⁶.

Solilocviul romantic, obișnuit la poeții vremii sub forma interesului arătat sorții individului, este îndreptat către o problemă patriotică explicită. Astfel, într-un cadru tipic meditației individualiste, cu un decor adecvat (aici — un vîrf de munte), poetul cugetă la soarta României, înconjurată de imperii tiranice, care o asupresc necontenit. Versurile din *România la 1854*³⁷ atestă nu numai faptul că A. Mureșianu, ardelean, era interesat de întreaga românie, ci și profunzimea integrării scriitorului (ca individ) în colectivitate, asimilarea intereselor acesteia propriilor sale interese, de unde și căutarea unor mijloace de expresie adecvate, aflate, cel mai adesea, în imagistica romantică a epocii. Semnificativă pentru o asemenea stare de spirit este poezia *Un vis la monasteriul Dealului*³⁸, în care A. Lăzărescu încearcă — nu întotdeauna cu succes, desigur — să-și exprime atitudinea față de inamicii țării prin utilizarea schemei „coșmarul sabatic“, în care plasează un tînăr cu „suflet de român“, învingător în lupta cu un „mag infernal“ și eliberator al unei june ființe — simbol evident al țării. Eroul romantic de tip byronic, neguros și cam abstract, este înzestrat de unii din scriitorii noștri, precum G. Baronzi, cu un scop social extrem de precis: lupta pentru dobîndirea independenței naționale. Severin, personajul autorului nostru, „trist ca o durere și palid ca un crin“, va fi jertfa prigonitorilor poporului român³⁹.

Elementele extrase din poetica folclorului — tot mai apreciat și respectat — oferă scriitorilor noi modalități de ilustrare artistică a idealului independenței, de exemplu basmul și cîntecul popular, a căror structură este adaptată nu doar o singură dată necesităților unui conținut patriotic. Așa procedează I.C. Fundescu, în poezia *Tilincă*⁴⁰, sau D. Stănescu în *Geniul bun și geniul rău al românilor*⁴¹. Dealtfel, tot de inspirație populară sînt și cele

³⁶ I. Heliade-Rădulescu, *Souvenirs et impressions d'un proscrit*, Paris, Imprimerie Preve et Cie, 1850, p. 97—105.

³⁷ A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 116—118.

³⁸ A. Lăzărescu, *Ore de repaos*, București, Imprimeria Mitropoliei, 1852, p. 45—54.

³⁹ G. Baronzi, *Danubiane*, București, Tip. Naționalul, 1859, p. 5—13.

⁴⁰ I. C. Fundescu, *Vocea Argeșului*, București, Romanov, 1859, p. 82—83.

⁴¹ D. Stănescu, *Citera*, București, Tip. Naționalul, 1862, p. 18—22.

citeva „hore“ care apar acum în literatura română — mai cunoscute fiind ale lui V. Alecsandri și C. Negri — constituindu-se într-o adevărată specie literară, cu ecouri prelungite pînă în zilele noastre. La temelia acestui nou tip de poezie stau cerințele politice ale epocii, dintre care se detașează net apărarea libertății poporului român.

Veneau, toate acestea, și dintr-o prețuire profundă a țăranului, a concepției lui de viață, a rolului hotărîtor pe care l-a avut în păstrarea unei spiritualități românești specifice, a limbii noastre, precum și a dorinței de libertate. Este deceniul în care țăranul intră masiv în preocupările scriitorilor noștri. Între altele, acum prind contur trăsăturile poetice caracteristice pentru combatantul de la 1877, așa cum se vor cristaliza ele la Alecsandri și, apoi, la Coșbuc. Este vorba de ostașul-țăran, apărător al patriei, făcîndu-și datoria cu voioșie și tragere de inimă, precum Voinea (din *Voinea pe malul Dunării*)⁴² ori *Pandurul*.⁴³ Asemenea personaje se vor înmulți cu deosebire în preajma Unirii, cînd literatura înregistrează un spor de combativitate, vizibil, între altele, și în apariția mai frecventă pe scenă a unor figuri din mediul rural, țărani care doresc să-și protejeze căminul, să-și apere țara de dușmani⁴⁴.

Chiar speciile religioase sînt folosite în afirmarea independenței. Nu este poate lipsit de interes să amintim că, îndată după înăbușirea revoluției, un catihet birlădean ține o predică atît de incendiară pe tema amintită, încît poliția îl arestează, confiscînd totodată și textul⁴⁵. Însăși comentarea *Bibliei*, întreprinsă de Heliade-Rădulescu în *Biblicele sau Notații istorice, religioase și politice asupra Bibliei* (1858) se transformă într-o armă politico-națională explicită, după cum și „rugăciunile“ scrise acum⁴⁶ au prea puțin un caracter religios și mai mult unul patriotic.

„Cugetă dușmanii să taie rădăcina vieții noastre; însă codri de nouă plante vor răsări pretutindeni, la cel dintîi vînt de primăvară“, gîndea în 1849, Nicolae Ionescu⁴⁷. Această profundă încredere în viitorul patriei, întemeiată adesea pe un acut sentiment al mersului istoriei, i-a însuflețit pe toți scriitorii anilor 1850 — 1860, determinîndu-i să se angajeze cu toată forța artei lor în susținerea cauzei naționale a poporului român. Trecutul glorios, prezentul pătruns de elan îi îndreptățesc să privească prin prisma unui optimism nedisimulat viitorul României, ei reușind să transmită și generației următoare o bună parte din sincera și generoasă lor dăruire. Chiar dacă nu ar intra în istoria literaturii noastre decît numai prin aceasta și tot nu s-ar putea spune că generația scriitoricească a anilor 1850 — 1860 nu și-a făcut cu prisosință datoria.

⁴² Al. Pelimon, *Faptele eroilor*, București, Tip. Națională, 1857, p. 273—276.

⁴³ I. C. Fundescu, *op. cit.*, p. 59—61.

⁴⁴ Cf. C. Radulian, *Volcu plugarul sau Entuziasmul țăranului român*, București, Tip. Naționalul, 1859; E. Carada, *Muntănușul și Pandurul*, București, Imprimeria Om, 1857; *Milcovul*, Craiova, Tip. Samitca și Moise, 1858.

⁴⁵ *Anul 1848 în Principatul românesc*, vol. I, București, Göbl, 1902, p. 409—413.

⁴⁶ Cf. I. Raț, *Rugăciuni*, în „Telegraful român“, II, nr. 85, din 27 octombrie 1854; ș.a.m.d.

⁴⁷ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 82.

GRIGORE R. BOSSUECEANU, UN LUPTĂTOR PENTRU UNIRE ȘI INDEPENDENȚĂ

DE

REMUS ZĂSTROIU

Poet de factură romantică, autor de nuvele istorice și de suvenir de călătorie, recenzent literar atent, obiectiv, gazetar bine cunoscut în deceniile cinci și șase ale secolului trecut, având convingeri politice ferme, pe care le-a apărut dîr în polemicile cu C.A. Rosetti, D. Bolintineanu sau A. Pascal, Gr. Bossueceanu este totuși astăzi un necunoscut. Răpus de o boală necruțătoare atunci cînd nu trecuse cu mult peste treizeci de ani, Bossueceanu nu a avut răgazul de a încheia o operă literară pe măsura vocației și a înclinațiilor sale, iar cariera sa de om politic și gazetar s-a încheiat tot atît de abrupt ca și aceea de scriitor.

Din puținele informații biografice ajunse pînă la noi, se știe că Bossueceanu s-a născut în satul Pițicu din județul Gorj, pe la 1832. În schimb, nu se știe unde și-a făcut studiile, dar este cert că avea o cultură apreciabilă, bune cunoștințe de literatură franceză și engleză și că îi erau accesibile principalele limbi europene (germana, franceza, engleza). Într-o scrisoare adresată soțului ei, din Constantinopol, la 24 decembrie 1848, Maria Heliade-Rădulescu îl enumera pe Bossueceanu printre alți revoluționari exilați, de soarta cărora nu știa nimic.¹ Șase ani mai tîrziu, în 1854, el tipărește la București volumul de versuri *Ore de dezgust*, pe care îl semnează cu pseudonimul Grigore Ilar. La sfîrșitul aceluiași an, cu sprijinul unor negustori înstăriți, Bossueceanu publică ziarul politic și literar „Timpul”.

Din exil Heliade urmărea activitatea tînărului poet și ziarist politic, așa cum o dovedește o altă scrisoare, pe care o trimite, la 1 februarie 1855, de la Constantinopol, soției sale, aflată atunci la București. Referindu-se la mai multe articole pe care nu le putuse publica în străinătate, Heliade își manifesta dorința de a le vedea tipărite în „Timpul”, fără a ști că înainte cu zece zile gazeta lui Bossueceanu își încetase apariția². „Timpul”, care apare din nou în luna decembrie a anului următor, va fi suspendat după cîteva luni, în martie 1857, printr-o decizie a căimăcămiei, prim-redactorul fiind acuzat de lipsă de respect față de puterea suzerană. Ziarul va reapare însă imediat,

¹ Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori și acte*, ediție îngrijită de George Potra, Nicolae Simache și George G. Potra, București, Minerva, 1972, p. 420.

² *Idem*, p. 342.

cu titlul schimbat în „Secolul“. În aprilie 1860 se revine la vechea denumire a ziarului, „Timpul“, iar din februarie 1861 gazeta, care fuzionase cu „Conservatorul progresist“ al lui C.N. Brăiloiu, își schimbă din nou titlul, apărind acum sub acela de „Unirea“ și avându-l pe Bossueceanu, în continuare, ca „redactor primar“. Încă din 1855, el anunța în „Timpul“ intenția de a redacta și o revistă, „Albumul literar“, poate după modelul mai vechiului „Album științific și literar“ al lui Brăiloiu. Proiectul nu prinde viață atunci, dar un an mai târziu, în decembrie 1856, revista apare, avînd însă, ca mai toate publicațiile literare ale epocii, o existență de numai cîteva luni.

Cînd Heliade scoate, în anul 1859, „Curierul român“, bisăptămînal care continua de fapt „Curierul românesc“, Grigore Bossueceanu figurează ca redactor, alături de Al. Andronic. El era atunci, așa cum lasă să se înțeleagă o scrisoare din 10 octombrie 1860³, asociat cu Heliade, cu Gr. Zossima și cu frații Rîureanu la o afacere comercială sau, mai curînd, la o tipografie. Cam în aceeași vreme, Bossueceanu iese din asociație, partea lui fiind cumpărată de Gr. Zossima. Călătoria destul de des în străinătate poate pentru a-și căuta sănătatea, și în 1855, vara, era la Veneția, în vara lui 1858, la Dieppe, iar în 1861, tot vara, abandona pentru cîteva luni îndatoririle de redactor primar la „Unirea“, pentru a pleca la Paris. Alte informații biografice nu ne-au parvenit, cu excepția unei știri din octombrie 1864, care îl arată, alături de frații Rîureanu, din nou asociat cu I. Heliade-Rădulescu la tipografia „Heliade și asociații“⁴.

Deși N. Iorga îl judeca destul de aspru, și nedrept totodată, considerînd gazetele redactate de Bossueceanu „fără direcție și însemnătate politică“,⁵ mărturiile din epocă vin să infirme aceste aserțiuni ale marelui istoric. Deosebit de însemnată este aceea a lui Mihail Kogălniceanu, adevărată acoladă de atribuire a titlului de cavaler acordată lui Bossueceanu de cel ce putea fi încă de atunci considerat un senior al ziaristicii românești. Kogălniceanu, în articolul său *Jurnalismul românesc în 1855*, discută și gazeta lui Bossueceanu — „Timpul“, pe care o numește „o nouă înfățișare în jurnalismul nostru... singurul jurnal care au abordat discuția politică; el are o opinie, o sprijină, se silește a o face să prevaleze asupra ideilor contrare. El singur pînă acum au îndrăznit a scrie pe steagul său: *driturile Românilor*, cînd celelalte foi periodice se tîrăsc în vechiul hogaș a tăcerii despre orice chestie politică privitoare către Principate. Redactorul său pare a fi plin de bunăvoință la lucru și de încredere în viitorul cauzei sale“⁶. La cîteva luni după apariția ziarului „Timpul“, N.T. Orășanu îi trimite lui Bossueceanu o poezie în care își manifestă aprobarea pentru atitudinea politică a redactorului. Versurile sînt însoțite de o scrisoare în care se afirmă: „Acest mic sonet se raportează la jurnalul tău. Modestia te va opri poate a-l publica. Ai face rău, căci publicul care cunoaște caracterul și sentimentele tale, în loc de a murmura, crez că va aproba coprierea acestor versuri și-ți va ura mai mult decît mine“⁷. Polemicile lui Bossueceanu cu C.A. Rosetti sau D. Bolintineanu, care conțin, fără îndoială,

³ *Idem*, p. 364.

⁴ Gr. Crețu, *Tipografiile din România*, București, Imprimeria Statului, 1910, p. 8.

⁵ N. Iorga, *Istoria literaturii române din secolul al XIX-lea*, vol. III, București, 1909, p. 249—250.

⁶ M. Kogălniceanu, *Jurnalismul românesc în 1855*, în „România literară“, I, 1855, nr. 6.

⁷ N. T. Orășanu, *Son t la ziarul „Timpul“*, în „Timpul“, I, 1855, nr. 10.

unele îngroșări și excese — inerente, poate — vin să ateste, totuși, indirect, stima pe care iluștrii săi interlocutori o nutreau pentru tinărul gazetar și poet. Prieten cu V. Boerescu, căruiua îi dedică o poezie⁸, intim o vreme cu D. Bolintineanu, care evocă, în lungi conciliabule ce aveau loc în casa marelui poet, evenimente de la 1848 și din timpul exilului⁹, Bossueceanu va fi în contact cu mulți dintre cei mai reputați scriitori și oameni politici ai vremii. El poate fi socotit, la rindul său, fără teama de a greși, un literat și un gazetar politic demn de toată atenția.

Cînd își alegea pentru cartea sa de versuri titlul *Ore de dezgust*, abstracție făcînd de poza romantică pe care o arbora, ca atîția alții în epocă, Bossueceanu avea o intenție polemică precisă, ținta lui fiind și pe tărîmul literaturii tot C.A. Rosetti care, așa cum se știe, publicase cu 11 ani mai înainte volumul de poezii *Ceasurile de mulțumire* . . . Lucid, înzestrat cu spirit critic, Bossueceanu își evaluează destul de precis încercările poetice: „Ceea ce imprim aici nu sînt decît niște impresiuni ale junetei mele, nu sînt decît expresiunile de suferință ale unui suflet adesea bolnav. Ele nu au poate nici un merit intrinsec, rima adesea șovăie și ideile de multe ori sînt incorecte”¹⁰. Temele atacate sînt frecvente în poezia pașoptistă — soarta poetului într-o lume care nu-l înțelege, ruinele, vestigii ale unui trecut glorios și în opoziție cu prezentul, noaptea ca subiect de meditație. Uneori apar motive byroniene, cum este acela al proscrisului din *Banchetul*, alteori răsună ecouri din poezia lui Lamartine¹¹. Influențat, ca și Radu Ionescu, de Bolintineanu, poetul se arată interesat și de poezia populară, împrumutîndu-i metrica pentru a compune un *Cîntec haiducesc*; un imn este închinat gloriei, alte poeme sînt adresate prietenilor, iubitei, locurilor natale. *Banchetul* este o legendă despre panduri, *La Danubiu*, o invocație a trecutului în antiteză cu un prezent fără strălucire — motiv pe care îl va trata în *Scrisoarea III* și M. Eminescu¹². În concepția lui Bossueceanu, poetul este purtătorul unei predestinări. El este un precursor, are datoria de a se sacrifica pentru adevăr, trebuie să îndeplinească o misiune.

Poemul *O scenă din viața lui Țepeș*¹³, compus de asemenea sub tutela poetică a lui Bolintineanu, face apel la întregul arsenal romantic. Țepeș este un însingurat, un neînțeles, actele lui de violență și de cruzime sînt făcute spre binele țării, în intenția de a face „din ăst pămînt de trude, din neamul degradat [...] / o mîndră țară și un popul respectat”. Apare în acest poem o idee scumpă lui Bossueceanu — țara va fi puternică, independentă, atunci cînd „românul însuși pe el se va stima”. Boierii nu-l înțeleg pe Țepeș, ei complotază împotriva domnului care „proclamase dreptatea pentru toți”. În același registru de idei se situează nuvela *Ștefan cel tînăr — Vodă*¹⁴, în care influența lui C. Negruzzi este evidentă. Tînărul voievod, crescut de hatmanul Arbore, este curajos, mărinimos, însuflețit de un fierbinte patriotism. Dar

⁸ *Amicului Vasile Boerescu*, în volumul *Ore de dezgust*, București, Imprimeria Sîntei Mitropolii, 1854, p. 35.

⁹ Cf. „Unirea”, III, 1861, nr. 38.

¹⁰ *Epistolă amicului A. M.*, în *Ore de dezgust*, p. XII.

¹¹ Vezi și Roxana Sorescu, *Septicul tînăr Grigorie Ilaru*, în „Revista de istorie și teorie literară”, tomul XXI, 1972, nr. 4.

¹² *Id. m.*

¹³ „Unirea”, III, 1861, nr. 6.

¹⁴ „Unirea”, III, 1861, nr. 2-3.

influența rea a curtenilor îi schimbă caracterul. Boierii cinstiți și poporul sînt împotriva abuzurilor și domnitorul nedemn va fi pedepsit. Nuvela este construită cu oarecare îndemînare, dar evoluția caracterelor este grăbită, nefirească. Bossueceanu se vădește și aici un bun cunoscător al istoriei naționale; el idealizează însă relațiile sociale, raporturile dintre oamenii de jos și boieri, așa cum va proceda și în publicistica politică. Fiu de mic boier el însuși, scriitorul nu este împotriva noilor stări de lucruri de după 1848, dar dezaprobă, așa va face mai târziu și Eminescu, unele aspecte ale noului climat social și politic. Unionist fervent, el înțelege unirea ca o primă etapă a unui proces de lungă durată, care va culmina prin realizarea unui stat românesc independent: „Unirea a fost și este visul cel mai frumos al românilor; ea este baza naționalității noastre și a gloriei viitoare”¹⁵. În acest sens, în articolele publicate mai întîi în „Timpul”, apoi în „Secolul” și „Albumul literar”, se arată „plin de confiență în viitorul țării”¹⁶. Bossueceanu afirmă deseori nevoia dezvoltării sociale, „marea necesitate d-a / ... / înțelege ideile și interesele secolului”¹⁷, deoarece, scrie el, poporul român se află „într-o pozițiune atît de însemnată în privința celorlalte națiuni”¹⁸, situat „între apusul civilizat și orientul încă în leagăn”¹⁹. El este adeptul unei evoluții puse sub semnul „bunei rațiuni și al moderației, vizînd la unul și același scop, binele țărilor Române”²⁰, și respinge la 1857, cum va proceda și mai târziu, „exaltarea în idei și opinii”²¹; la fel cu reprezentanții dreptei, de care după 1860 se va apropia, se teme de reformele sociale preconizate de M. Kogălniceanu și Al.I.Cuza.

Crezul său politic este unul de nuanță conservatoare, vechile stări de lucruri, premergătoare anului 1848, îi apar ca un ideal social demn de regretat. Protestul său se îndreaptă însă nu împotriva progresului în sine, ci împotriva demagogiei, a politicianismului, a goanei după căpătuială, fenomene pe care le va combate cu virulență și M. Eminescu. El va susține întotdeauna, cu o credință neștrămutată, că Principatele Unite trebuie să-și întărească, să-și perfecționeze structurile sociale și politice în vederea a ceea ce numea „acest mare principiu ce a fost și este naționalitatea română”²². Realizarea idealului independenței și al afirmării depline a națiunii române este situată de Bossueceanu în cadrul unei acțiuni a românilor din toate provinciile locuite de ei. De aceea va scrie în iulie 1860: „Peste Carpați, frații noștri au aceleași lupte și dificultăți, intrigi și persecuțiuni ca și noi pentru consolidarea naționalității”²³. Aceeași viziune a întregii Româнии, care atunci părea poate utopică, dar care peste ani a fost ratificată de istorie, îl făcea să scrie cu cîteva luni mai înainte: „Se înșeală toți aceia care cred că ideile și principiile înfățișate mor sau cad cu persoanele ce le reprezintă. Ideile cele mari nu mor niciodată, pînă cînd nu se realizează; ele se creditează din secul în secul de alți oameni pînă ce

¹⁵ „Unirea”, III, 1861, 1.

¹⁶ „Timpul”, I, 1854, nr. 1.

¹⁷ *Loc. cit.*

¹⁸ *Loc. cit.*

¹⁹ „Timpul”, I, 1854, 8.

²⁰ „Unirea”, III, 1861, nr. 19–20.

²¹ „Unirea”, III, 1861, nr. 42.

²² „Timpul”, II, 1860, nr. 66.

²³ „Unirea”, III, 1861, nr. 42.

în fine își ating rezultatul și devin din idei vage fapturi împliniți. Cîți martiri nu sanctificară prin singele lor cauza italiană pînă cînd un Cavour și un Garibaldi putură să o realizeze. Tot asemenea se poate zice despre cauza românească ... / Oamenii necesari astăzi — scrie el mai departe, cu o pătrunzătoare înțelegere a dialecticii istoriei — pot fi miine absolut nu numai netrebuincioși, dar încă chiar vătămători și meritul unei națiuni este foarte mare să știe atunci a-și alege alți oameni²⁴. Credința lui în legitimitatea aspirațiilor românești și în posibilitatea realizării lor este un adevărat laitmotiv al întregii sale publicistici. România, afirmă Bossueceanu, va împlini „misiunea în ordinea universală a lucrurilor pe calea cea mare a progresului și a civilizațiunii / ... / Moldo-România este adevărat că se află / ... / într-o luptă de viață și de moarte, dar să sperăm, să credem, să fim chiar siguri că din această criză vom ieși peste puțin cu viață și cu o mai mare vigoare²⁵.

Influențat uneori în idei și în terminologie de N. Bălcescu, dar încercînd să concilieze categorii sociale pe care istoria le despărțise iremediabil, Bossueceanu se arată temător în fața marilor prefaceri sociale. Încrezător însă în viitorul politic al țării sale, ca atîția alți intelectuali ai epocii, el a fost un patriot sincer, un unionist remarcabil și unul dintre profeții independenței și ai unității noastre naționale. Cu o altă tensiune intelectuală și ideologică, cu argumente de o ținută cu mult mai înaltă și cu o putere de a le da viață prin scris infinit superioară, Eminescu va retrăi, peste mai puțin de două decenii, în paginile unei gazete intitulată tot „Timpul”, experiența politică a lui Grigore R. Bossueceanu.

²⁴ „Timpul”, II, 1861, nr. 66.

²⁵ „Unirea”, III, 1861, nr. 36.

MIHAI EMINESCU ȘI INDEPENDENȚA NAȚIONALĂ

DE

AL. TEODORESCU

Abordînd relația dintre un eveniment crucial din istoria României și poziția față de acest eveniment a celui mai mare poet român nu trebuie să ne limităm doar la raporturile directe cu momentul respectiv, adică războiul de independență din 1877, ci trebuie să încadrăm acest raport în cadrul mai larg al concepției poetului despre istoria patriei, în lupta sa pentru eliberarea românilor de sub dominație străină, pentru neatîrnare, pentru unitate națională, în activitatea din cadrul societăților studențești de la Viena și în organizarea serbării de la Putna. Pentru Eminescu independența națională este un proces istoric ale cărui antecedente urcă pînă în perioada războaielor dacice, continuă cu lupta pentru neatîrnare dusă de Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Cuza Vodă.

În cadrul momentului respectiv, al anului 1877, trebuie să ținem seama și de împrejurările în care s-a desfășurat evenimentul și în special de faptul că poetul, în perioada respectivă, era gazetar la „Timpul” iar raporturile dintre partidul conservator și cel liberal erau din cele mai încordate. După cum se știe, cu un an înainte de izbucnirea războiului ruso-turc și a participării efective a României la acest conflict, guvernarea conservatoare fusese înlocuită cu o guvernare liberală. Condițiile și consecințele căderii conservatorilor de la putere, inculparea unor miniștri ai fostului cabinet, accentuarea diferendelor și a deosebiriilor de concepții din cadrul celor două tabere, lupta politică și acerbele campanii de presă ale celor două ziare care le reprezentau, respectiv „Românul” și „Timpul”, au făcut ca Eminescu, proaspăt redactor al ziarului conservator, să ia atitudine tranșantă în cele mai importante chestiuni legate de politica internă și externă a țării. Era aproape inevitabil ca, în focul disputelor, fiecare partidă să fi ignorat uneori chiar și atitudinile juste ale adversarilor, să fi minimalizat unele merite vizibile. Conservatorii erau în opoziție, iar schimbarea sensibilă, uneori diametrală, a unor poziții politice ale liberalilor, după coaliția de la Mazar-pașa, a făcut ca atitudinea gazetarului Eminescu să nu fie totdeauna în spiritul tendințelor generale. Poetul n-a fost un militant activ pentru războiul de la 1877, dar aceasta nu înseamnă că cea mai redutabilă pană de gazetar din a doua jumătate a secolului trecut a fost împotriva independenței României, ci dimpotrivă. În cazul poetului trebuie, așa cum am mai spus, să desprindem, să deducem poziția sa față de evenimentul respectiv din concepția sa generală privitoare la istoria națională, la problemele acute ale contemporaneității. Cea mai pură conștiință a ga-

zetăriei românești a epocii, condeiul cel mai de temut al publicisticii de atunci, se bazau și erau determinate de atașamentul cel mai dezinteresat față de idealurile poporului român, față de clasele pozitive ale societății, pe încrederea în viitorul neamului său, pe incapacitatea fundamentală a poetului de a admite compromisurile, de a-și schimba opiniile. Una din primele manifestări ale poetului la ziarul „Timpul” este articolul intitulat de editori *Dorobanții*, publicat la 30 decembrie 1877, în care autorul descrie starea jalnică a acestor eroi care deși slab înarmați, prost îmbrăcați și hrăniți, luptaseră pentru realizarea unuia dintre visurile de veacuri ale poporului, neatințarea. Poetul surprinde discrepanța dintre demagogia liberală, dintre ditirambii cu care fuseseră prezentate victoriile armatei române pe câmpiile de luptă ori jertfele cu care fusese dobândită independența și lipsa totală a interesului și grijii față de nevoile de înarmare, echipare și aprovizionare a luptătorilor.

„Au sosit în București dorobanții de pe câmpul de război. Acești eroi, cu care gazetele radicale se laudă atîta, sînt, mulțumită guvernului, goi și bolnavi. Mantalele lor sînt bucăți, iar sub manta cămașa pe piele, și nici cojoc, nici flanelă, nici nimic. Încălțați sînt tot atît de rău, unul c-un papuc și-o opincă, altul c-o bucată de manta înfășurată împrejurul piciorului, toți într-o stare de plîns, într-o stare care te revoltă în adîncul inimei [. . .]. Turcii, despre care se zice că mor de foame și de frig, au sosit la București mai bine îmbrăcați și mai îngrijiți decît soldații noștri. Rușii, care pleacă la câmpul de luptă, sînt toți îmbrăcați bine, cu cojoc și cu manta sănătoasă și bine încălțați; la ai noștri îmbrăcămîntea e curat ironia unor haine, e goliciunea parafrazată. Și astfel au petrecut aceste victime ale radicalei, ca să nu zicem un cuvînt mai rău, în zăpadă și în ger, nemîncăți, neîmbrăcați, decimați mult mai mult de frig și de lipsă decît de gloanțele dușmanului. Nu sînt în toate limbile omenеști la un loc epitețe îndestul de tari pentru a înfieră ușurința și nelegiuirea cu care stîrpirurile, ce stăpînesc această țară, tratează cea din urmă, unica clasă pozitivă a României, pe acel țăran, care muncind dă o valoare pămîntului, plătind dări plătește pe acești mizerabili, vîrsîndu-și singele onorează această țară¹. Ca o paranteză, mă întreb dacă acest text așa de clar, de ferm, nu infirmă, măcar în parte, convingerea pe care o aveam că poetul includea între clasele pozitive și pe boieri. Dealtfel, o confirmare a acestei situații jalnice a ostașilor noștri sînt și poeziile lui Alecsandri.

„Și pe cînd acești cumularzi netrebniци, — continuă poetul — această neagră masă de ignoranți, această plebe franțuzită, aceste lepădături ale pămîntului, această lepră a lumii fac politică și fanfaronadă prin gazete și se gherează (se dau drept) de reprezentanții unei nații ai cărei fii nu sînt și nu pot fi, tot pe atuncea soldatul nostru umblă gol și desculț, flămînd și bolnav pe câmpiile Bulgariei, îi degeră mîini și picioare de cad putrede de pe trupul viu al omului și veniți înapoi în țară, cad pe drumuri în țara lor proprie de frig și de vreme rea².”

Articolul este anterior redactării *Scrisorii III* și multe din epitețele izvorîte din indignarea în fața spectacolului durerii și inechității se reintîlnesc în partea a doua a acestei poezii.

¹ M. Eminescu, *Opere*, II, ediție îngrijită de Ion Crețu, București, „Cartea românească”, 1938—1939, p. 207—208.

² *Ibidem*, p. 208—209.

Minia poetului este justificată, și pe deasupra înfierării indifferenței și demagogiei sfidătoare răzbește compasiunea și admirația pentru acești ostași, ale căror merite și eroism sînt cu atît mai mari cu cît guvernării iresponsabili care i-au trimis în luptă nu s-au îngrijit să le asigure minimum de existență. Menționăm spre exemplu că bugetul militar al guvernării liberale fusese inițial chiar mai mic decît al celei conservatoare. Reacția trezită de articolul în cauză și contrarăspunsul, *Pro domo*, interesant și pentru unele elemente autobiografice, sînt un nou prilej de a completa tabloul sumbru al politicii duplicitare, mincinoase a guvernanților: „Nobili, nenobili — răspund e poetul — știu că-i ustură rău, cînd le spunem pe nume și arătăm cîtă deosebire este între frazele liberale, între exploatarea simțirilor celor mai sfinte ale nației românești și între realitatea crudă, pe care au creat-o țării”³.

Dealtfel, înaintea înțelegerii de la Mazar-pașa, după cum spune poetul, liberalii, care erau în opoziție, nu aveau o atitudine fermă, ci dimpotrivă, încercau să dovedească faptul că independența ar fi însemnat moarte pentru România și încheiau intervențiile în această problemă „cu o frază bombastică în litere compacte *Voim să fim și să rămînem Turci!*”⁴. Din aceeași neiertătoare vigoare polemică antiliberală izvorăște și articolul *Independența română*, apărut mai tîrziu, în „Timpul” din 19 februarie 1880, în care afirmă printre altele „În ordinea de idei expuse în numărul trecut, intră și aceea a independenței satului român. Nici aceasta n-a venit ex abrupto, în mod fragmentar ca din enin ci ca toate tendințele adevărate, a fost pururea prezentă și întunecată numai uneori de nevoile momentului.

Ar fi un act de adîncă ingratură către strămoșii noștri dacă ne-am închipui că cu noi se începe lumea în genere și România în deosebi, că numai noi am fost capabili a avea instinctul neatîrnării [...]. Și cu toate acestea fost-ar-fi cu puțință de-a vorbi chiar de neatîrnarea statului român fără a sufla praful așezat pe tratatele noastre vechi și de pe cronicile noastre? [...] Oare Mircea I, în cei 35 de ani, Ștefan cel Mare în cei 46 de ani ai domniilor lor, au avut altă preocupare decît neatîrnarea țării [...]. Așa dar „Independența” precum o numim astăzi nu este un „copil găsit” fără căpătii și fără antecedente, ci un prinț, care dormea, cu sceptrul și coroana alături [...] Toate atributele unei neatîrnări reale s-au cîștigat de către Vodă Cuza, excepțînd forma acestei realități”⁵. Ceea ce era de natură să trezească rezistența poetului era faptul că liberalii, presa în special, își ar ogau meritul exclusiv al obținerii independenței de stat a României, pe cînd pregătirea sa istorică îl făcea capabil să judece fenomenul retrospectiv, să recunoască meritul menținerii neatîrnării, fie și relative, întregii lupte a domnitorilor români împotriva tendințelor acaparatoare ale împărățiilor vecine și mai cu seamă împotriva jugului otoman. Se poate afirma, conform concepției sale despre destinele poporului, că poetul nu confunda un act fundamental, săvîrșit de ostașii români pe cîmpul de luptă, cu demagogia guvernanților, nu condiționa obținerea independenței de frazeologia sforăitoare a unor oficine și a unor politicieni cărora independența le adusesese profituri directe. Pentru Eminescu independența României era consecința unui proces istoric, era încununarea

³ *Ibidem*, p. 209—210.

⁴ *Ibidem*, III, p. 146.

⁵ *Ibidem*, p. 293—297.

luptei de veacuri a poporului nostru și nu expresia directă a unui anumit moment. Se știe, de asemenea, și unele mărturii din epocă o confirmă, că poetul nu avea încredere decât în popor și, în speță, în țărănime. „Era român pasionat — scria Mite Kremnitz — tot binele îl aștepta de la popor, căci cei zece mii din clasa superioară n-aveau nici o valoare în ochii lui”⁶. Intransigent și drept, incapabil de a se înregimenta într-un partid, de a-și însuși practicile politicianismului „era necruțător — spunea Slavici — față de membrii partidului conservator când se nimerea ca ei să cadă într-un păcat, ba era în stare să laude faptele bune săvârșite de adversarii politici”. Altfel vorbea laudativ despre Al. I. Cuza, deși știa că nu era pe placul hohenzolernului de pe tron, îl elogia pe M. Kogălniceanu, deși ataca partidul liberal. Este cunoscut faptul că P. P. Carp și alți fruntași conservatori erau nemulțumiți de orientarea combativă imprimată de poet ziarului „Timpul”. Dar cea mai semnificativă manifestare de independență și de respect al adevărului, de apreciere a unui act, a unui eveniment a cărui importanță și consecințe depășeau neînțelegerile dintre partide este conflictul său cu politicianul conservator Al. Lahovary. „Era în timpul războiului din 1877 — povestește fratele său — Eminescu terminase articolul de fond care se referea la acest război. Al. Lahovary intră în redacție, citește articolul și foarte nemulțumit reproșează lui Eminescu că nu atacă pe liberali.

— Domnule Lahovary, îi spune el, războiul este o problemă gravă națională care trebuie privită pe deasupra luptelor noastre de partid.

— Dar bine, domnule Eminescu, nu mai facem opoziție?

— Ba facem, domnule Lahovary, dar în momentele grele prin care trece țara trebuie să vedem cu toții lucrurile ca buni români.

Al. Lahovary are nefericita inspirație să-l acuze pe poet că s-a dat cu liberalii. Revolta lui Eminescu a îmbrăcat forma unei violențe de limbaj... care nu poate fi reprodusă... E vorba de o înjurătură neaoș românească, însoțită de gestul de a-i arunca călimara în cap... Dacă incidentul dintre atotputernicul ministru conservator și modestul redactor nu a avut consecințe, faptul se datorează intervențiilor lui T. Maiorescu, a generalului Florescu dar mai ales lui Lascăr Catargi, șeful partidului, care, cu necontestata lui autoritate a spus răspicat: „Lăsați pe băietul ista să scrie cum vre, că are condei!”⁷. La acest conflict fac aluzie mulți dintre exegeții lui Eminescu, între care Slavici, coleg de redacție, Zamfir C. Arbore, coleg de generație, Gala Galaction ș. a.

Iată ce scrie Gala Galaction: „Și aici, în București, Eminescu pășeste cu stîngul. Începuse războiul ruso-turc. Armata noastră trece Dunărea. Eminescu, uitînd că este ziarist opoziționist, scrie un însuflețit articol întru slăvirea armatelor române. Bietul poet și-a găsit beleaua cu unul dintre fruntașii partidului în opoziție”⁸. Unul din contemporanii la care ne-am referit, Zamfir C. Arbore, povestește că, deși era colaborator la „Românul”, avea relații foarte strînse cu Eminescu, luau masa împreună și, evident, discutau despre problemele stringente ale societății contemporane. Discuțiile lor amicale se încheiau de obicei cu următoarea propunere făcută de poet:

⁶ *Pagini vechi despre Eminescu*, Antologie de Gh. Bulgăr, București, „Eminescu”, 1976, p. 203.

⁷ *Ibidem*, p. 203—205.

⁸ *Ibidem*, p. 102.

„— Știi ce dragul meu, hai să demisionăm, tu de la „Românul“, eu de la „Timpul“ și hai să ne călugărim, căci nu sîntem făcuți noi ca să trăim între lupi. La mănăstire, în chiliile solitare, să scriem letopiseți în care să înșirăm tot ce îndură nenorocitul neam românesc, pentru ca să se știe cît amar a suferit românul cît a trăit pe acest pămînt“⁹.

În timpul asprei ierni a anilor 1877—1878, în preambulul articolului *Introducerea unei civilizații pripite* („Timpul“ din 11 decembrie 1877) poetul nu-și poate stăvili sentimentul de îngrijorare pentru soarta țării și de atașament pentru oștile noastre. Lipsa entuziasmului patriotard, a falsului festivism, deși structurale poetului, se explică și prin condițiile concrete ale țării noastre în acele momente în care marile puteri apusene, inclusiv Austro-Ungaria și Germania, nu ne garantaseră nici neutralitatea, dar nu erau de acord nici cu încheierea convenției cu Rusia și intrarea noastră în război. Dealtfel sfîrșitul conflictului, pe lingă recunoașterea dificilă și condiționată a independenței, duce și la pierderea unei părți din teritoriul țării și la un „sehimb“ care nu era de natură să ne avantajeze. „Drumurile — scria Eminescu — s-au troienit și comunicația telegrafică pare întreruptă; nici o știre din străinătate nu vine să ne lumineze asupra situației tocmai acum, cînd toate celea par a atîrna de un fir de păr. Cîmpiile albe se întind împrejurul Bucureștilor și se pierd în zarea dinspre miază-noapte, unde a plecat împăratul Rusiei, în zarea dinspre miază-zi unde stau oștile noastre; spre răsărit și spre apus, unde se cumpănesc sorțile Europei. În această izolare, în care ne pune bătrîna iarnă, aceeași pe vremea Craiului Decebal, cînd țaranul dacic, îmbrăcat în cojoc mișos trecea Dunărea înghețată, aceeași astăzi cînd Vodă ține Dunărea cu oștile românești, în această izolare ne apasă mai cu greu gîndirea, la ce loc rău ne-au așezat Traian împăratul pe această muchie de lume, la acest vad de popoare, carile ne privesc pe noi numai ca un fel de gard, pe deasupra căruia se ceartă“¹⁰. Meditațiile poetului aveau un substrat istoric și contemporan din cele mai reale și referința la incursiunile dacilor în sudul Dunării paralel cu faptul că oștirile române „țineau“ în prezent Dunărea, ca și condiția noastră vitregă între tendințele acaparatoare ale vecinilor, confirmă un gînditor și un patriot pentru care existența proprie se identifica cu destinul poporului său.

Dar cea mai caldă și mai probantă dovadă a înțelegerii însemnătății deosebite a actului la care participa România, a capacității de a-și depăși condiția temporară de gazetar la o oficiină conservatoare, ținuta demnă de apărător al poporului său este foiletonul 1877, apărut în „Timpul“ din 1 ianuarie 1878, și care, se pare, este cauza conflictului cu atotputernicul Lahovary la care ne-am referit anterior. Poetul era un gînditor politic, un patriot pentru care un eveniment se inscria în istoria poporului din care făcea parte, căruia îi vedea, îi descoperea antecedentele și-i estima consecințele: „O viață nu sînt decît faptele atunci cînd ele sînt gînduri grupate ori cînd la nouă gînduri ne ridică. Și tocmai asemenea gînduri, pline de perspectiva veacurilor sînt și faptele dorobanțului nostru care nu de dragul unor ticăloșii își uită părinții, frații, surori, soție, copii, uită liniștea plăcută a vieții sale obicinuite, rabdă foamea, degeră și plin de avînt își aruncă viața în focul întîmplării ... Dar prin faptele sale bărbătești, poporul român a dovedit că trăiește, că vo-

⁹ *Ibidem*, p. 67.

¹⁰ M. Eminescu, *Opere*, II, ediția citată, p. 158.

iește să 'mai trăiască și că are în sine puterea din care izvorăște viața. Nu se poate ca miile de vieți să se fi stins în zadar; mai curînd ori mai tirziu din moartea fiilor țării va trebui să izvorască lumina. Un trup sănătos nu poate purta părți bolnave; un popor voinic nu poate să sufere îndelung putrezi-ciunea socială; aceia care au fost gata să moară pentru un șir de idei, vor ști să osîndească de aici înainte pe acei cari își bat joc de sfințenia gîndurilor sale proprii; vor ști să se întoarcă de scîrbă de la cei care fac negoț cu avîntul poporului, vor ști să gonească din mijlocul lor pe acei care trăiesc și jignesc dezvoltarea vieții¹¹. Pentru poet actele de eroism ale ostașilor români în luptele de pe cîmpiile Bulgariei, pentru obținerea independenței statului național român, erau nu numai un eveniment contemporan care urmărea realizarea unui deziderat, ci confirma, în contextul politicianismului și demagogiei patriotarde care invadase viața noastră publică, dovada vigoriei, a sănătății poporului, ne dădea certitudinea că doar clasa care a dat majoritatea zdrobitoare a cotingentelor de luptători, singura clasă pozitivă, va fi în stare să înlăture marasmul, minciuna și farsa pe care o jucau guvernânții, pe spatele și pe seama poporului român. Avîntul patriotic, spiritul de sacrificiu al dorbantului demonstau nu numai că poporul român nu-și pierduse virtuțile strămoșești, că era demn urmaș al acelor care încă de pe vremea lui Mircea își apăraseră „sărăcia și nevoile și neamul“, că va fi în stare să depășească nimicnicia prezentă, să învingă și să convingă prin faptele sale de arme că țara își merită nu numai neatîrnarea, ci așa cum o spusese Eminescu în tinerețe, îi prevedea „la trecutu-ți mare, mare viitor!“.

¹¹ I. Crețu, *Mihail Eminescu, Biografie documentară*, Editura pentru literatură, București, 1968, p. 248— 9.

NUMELE POPORULUI, AL LIMBII ȘI AL ȚĂRII LOCUIE DE ROMÂNI ÎN LIMBA FRANCEZĂ

DE

VASILE ARVINTE

În locul denumirilor mai vechi date românilor și țării lor, anume *Vallaque*, *Vallachie*, *Grande Valachie*, *Petite Valachie*, apoi *Moldave*, *Moldavie* etc., se impun în limba franceză, pe la mijlocul secolului trecut, denumirile actuale *Roumain* 'român', *roumain-e* 'românesc, -ească' (*la langue roumaine*), *La Roumanie* etc. În răspîndirea noilor cuvinte, un rol important l-au avut revoluționarii români de la 1848. Ei au transpus, adesea, în franceză, unele variante și unele sensuri noi, dezvoltate tocmai în această epocă, ale derivatelor românești de la radicalul *român*. Acțiunea lor a fost sprijinită și de numeroși publiciști și oameni politici francezi. Este suficient să amintim, în acest sens, lucrarea lui J. A. Vaillant, *La Romanie*¹, din 1844, prin intermediul căreia denumirea viitorului stat național unitar al românilor a fost vehiculată nu numai în Franța, ci și în alte țări europene. Adoptarea noilor denumiri, care plecau de la numele etnic pe care românii înșiși și-l dădeau lor (și țării lor), se realizează în cadrul mișcării generale de deșteptare a conștiinței naționale a popoarelor europene. În interiorul acestui proces, numele poporului, al limbii și al țării locuite de români constituiau tot atâtea simboluri ale unității etnice, lingvistice și politice a tuturor românilor.

Pe plan lingvistic (fonetic și semantic), noile denumiri franceze prezintă câteva aspecte, mai puțin studiate, care merită a fi reliefate. Gruparea faptelor se va face după modul în care au fost reflectate, în franceză, vocalele radicalului în discuție, pînă cînd s-a ajuns la variantele actuale. Vom începe cu situația apelativelor și apoi ne vom ocupa de numele propriu (de țară).

¹ J. A. Vaillant a fost profesor la Colegiul Sf. Sava, a făcut parte din conspirația lui Dimitrie Filipescu, fiind expulzat, din această cauză, în 1840, din Muntenia. Lucrarea, apărută în 1844 la Paris, în trei volume, are următorul titlu: *La Romanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or Ardialiens, Vallagues et Moldaves résumés sous le nom de romans*. La sfîrșitul volumului al III-lea, autorul dă și o hartă, al cărei titlu merită să fie consemnat: „*Carte ancienne et moderne des Pays Romans de Moldavie, Bessarabie, Bucovine, Vallague, Vacaraș, Aurarie, Ardialie, Banat*”. Dintre acestea, *Vacaraș* este „Țara Făgărașului”, iar *Aurarie* denumește regiunea din sudul Banatului, de pe lîngă Dunăre. Am subliniat numele folosite de Vaillant pentru români și țara lor: *Romanie*, *romans* (subst. și adj.). Ele sînt perfect asemănătoare cu cele vehiculate de latiniștii români: *roman* 'român', *roman*, -ă 'românesc, -ească' etc.

1 Reflexele vocalei neaccentuate din silaba inițială

a) Varianta cu ou neaccentuat

Înainte de cartea amintită, J. A. Vaillant tipărise la București, în 1840, o gramatică românească pentru francezi, în al cărei titlu apare varianta cu *ou*, *roumaine*: „*Grammaire roumaine à l'usage des français*“. Demn de reținut este faptul că numele orașului în care apare această lucrare este redat în franceză sub forma *Boucours*. Radicalul este, deci, identic cu rom. *Bucur*-, rostirea românească a acestui toponimic fiindu-i perfect cunoscută publicistului francez, care a trăit mai mulți ani în acest oraș. De aceea, sîntem îndreptățiți să afirmăm că, și în cazul numelui etnic, J. A. Vaillant a redat prin *ou* vocala neaccentuată, din silaba inițială, a variantei muntenesti *rumân*. Pe la 1840, această variantă nu fusese încă înlocuită, la intelectualii munteni, prin varianta, moldovenească și latinistă, cu *o* neaccentuat. Dar imediat după această dată, prin I. H. Rădulescu, această schimbare se produce. De aceea, în lucrarea apărută numai la patru ani după gramatica menționată, J. A. Vaillant va adopta varianta nouă, cu *o*, în numele de țară (precum și în cel al limbii sale al poporului), *Romanie*, care, însă, nu se va impune, din motive pe care le vom arăta îndată.

În 1844, un alt autor francez, A. Juchereu de St.-Denys, întrebuințează, de asemenea, varianta cu *rou-*: *Roumouni* ou *Roumains*, în *Histoire de l'empire ottoman depuis 1792 jusqu'en 1844*, Paris².

Pe la mijlocul secolului trecut, varianta cu *ou*, atestată în nenumărate exemple, se generalizează, rămînînd în uz pînă astăzi.

b) Varianta cu o neaccentuat

A rezultat, în mod cert, prin raportarea numelui etnic al românilor la etimonul *romanus*. Cea mai veche atestare pare să fie din 1574, *romanechte*, folosit de Pierre Lescapier: „*Ceux du pays se disent vrayx successeurs des Romains et nomment leur parler romanechte, c'est-à-dire romain*...“³. Pentru secolele următoare, nu dispunem de atestări, dar putem presupune că ele există la unii umanisti francezi, care foloseau, totuși, în mod curent, cunoscutele denumiri *Vallaque*, *Vallachie* etc.

Raportarea la etimonul *romanus* este mai bine ilustrată pentru secolul al XIX-lea. Astfel, la 1820, F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, folosea varianta *Romoûnis*, apropiînd-o, ca atîția alții, de numele vechilor romani: „*Romoûnis* ou *Romains*“ (Th. Gartner, *op. cit.*, p. 14, 50⁴). În 1844, a apărut lucrarea, deja menționată, a lui J. A. Vaillant, *La Romanie*. Cam tot atunci, M. Kogălniceanu pune în circulație varianta *român* 'român', *român*, -e 'românesc, -ească': *Tous les littérateurs româns d'aujourd'hui...*, în *Instructions pour prononcer les lettres românes*⁵. Varianta cu *ro-* este atestată,

² Vezi Th. Gartner, *Über den Volksnamen der Rumänen*, Csernowitz, 1893, p. 15, 53.

³ În lucrarea *Voyage fait par moi Pierre Lescapier, parisien, l'an 1574, de Venise à Constantinople*; vezi G. Bonfante, *L'idea dell'origine latina del romeno nei diplomati e negli scrittori dal secolo VII al secolo XVIII*, în volumul *Studi romeni*, Roma, 1973, p. 323; E. Coseriu, *Die rumänische Sprache bei Hieronymus Megiser (1603)*, în *SCL XXVI*, 1975, nr. 5 [= *Mélanges Rosetti*], p. 480.

⁴ Vezi și P. Miron, *Die rumänische Sprachgemeinschaft*, în „*Dacoromania*“, 1, Freiburg/München, 1973, p. 186.

⁵ Vezi M. Kogălniceanu, *Opere*, I, ed. A. Oțetea, București, 1946, p. 57.

apoi, pe la 1848, în adj. fr. *roman*, -e, cu sensul 'românesc, -ească': „*Vive le Sultan et la Constitution romane*” (așa striga populația Bucureștiului, la 1848)⁶. Numeroase atestări ale acestei variante se găsesc la numele propriu.

Dar varianta cu *ro-*, atît în apelative, cît și în numele propriu, nu a avut o viață prea lungă, aceasta din cauză că limba franceză o folosea de mult pentru alte noțiuni înrudite. Astfel, încă de prin secolul al XII-lea, este atestat cuvîntul francez *romain*, -e, cu sensul 'qui appartient à l'ancienne Rome'. Alături de el, există, apoi, cuvîntul mai nou *roman*, -e (adj.), cu sensul, lingvistic, 'care provine din latină'. De la acesta, s-au derivat *romanisation*, *romaniser*, *romaniste* etc. În această situație, încărcarea cuvintelor *romain*, respectiv *roman*, și cu sensurile 'român', 'românesc' nu putea genera decît confuzii supărătoare. Soluția a fost ca populația romanică din Răsăritul Europei să fie numită cu o variantă care avea la inițială silaba *rou-*. Prin urmare, *roumain*, -e, și nu *romain*, -e sau *roman*, -e. La impunerea acestei soluții au mai putut contribui, într-o anumită măsură, și alți factori (de importanță secundară), cum sînt: existența în română (graiul muntenesc) a variantei cu *ru-* (forma *roumaine*, din 1840, la J. A. Vaillant), apoi, prezența aceleiași variante în alte limbi de cultură (germana, italiana etc.), cu o veche tradiție umanistă, precum și în latina medievală⁷.

2 Reflexele vocalei din silaba accentuată

a) Varianta cu *ou* accentuat

Vocala accentuată românească *î* apare, prima dată, ca *ou*, la Pouqueville, în 1820: **Romoûnis**. A doua atestare se întîlnește în lucrarea, deja citată, a lui A. Juchereau de St.-Denys, din 1844: **Roumouni**. Varianta este identică cu cea întîlnită, de-a lungul a mai multor secole, la umaniștii germani⁸. Ea va fi abandonată pe la mijlocul secolului trecut, în ambele limbi de cultură.

b) Varianta cu *ai* accentuat

O întîlnim, mai întîi, în gramatica lui J. A. Vaillant, din 1840: *Grammaire roumaine* . . . , apoi la A. Juchereau de St.-Denys, **Roumains**, după care atestările se înmulțesc repede. Adoptarea grafiei *ai* nu poate fi străină de felul în care era scris în franceză numele vechilor romani. Atît în latina savantă, cît și în unele limbi moderne, numele etnic al românilor a fost mereu apropiat de cel al vechilor romani. O probează numeroase exemple, dintre care amintim: „*qui se Rumenos seu Romanos appellant*” ; „*. . . von jeher Rumuni oder Römer . . .*” ; „*Si chiamo in loro lingua Rumuni, che vuol dire Romani...*” ; „*. . . [ils] nomment leur parler romanechte, c'est-à-dire romain . . .*”⁹. Tradiția se prelungește pînă la Pouqueville, în 1820: **Romoûnis** ou **Romains**.

⁶ Vezi *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente publicate cu ajutorul comitetului pentru ridicarea monumentului Ioan C. Brătianu*, București, 1902–1903, 6 tomuri. Vom folosi abreviația *Anul 1848*. Exemplul este din vol. II, p. 329.

⁷ Acest factor a putut juca un rol mai important în impunerea variantei cu *ru-* (*rou-*). Variante ca *Rumunos*, *Rumuny*, *Rumenos*, *Rumuin*, *Rumunyoș*, *Rumanye* sînt, de nenumărate ori, atestate în texte scrise fie în latinește, fie în germană, italiană etc., începînd de pe la mijlocul secolului al XVII-lea (Vezi A. Armbruster, *Romanitatea Românilor. Istoria unei idet*, București, 1972, passim).

⁸ Vezi nota precedentă.

⁹ Exemple numeroase se află în lucrarea citată a lui A. Armbruster.

Deoarece, datorită diferenței realizate în cazul primei silabe (*rou-*, pentru numele etnic al românilor, și *ro-*, pentru cel al romanilor), confuzia nu mai era posibilă, s-a ajuns la o identitate a vocalei accentuate în cazul acestor denumiri: *roumain* 'român' și *romain* 'roman'. Ea nu mai era supărătoare, de aceea s-a păstrat pînă astăzi, dar numai în cazul apelativelor.

c) Varianta cu *â* (*â*) accentuat

A avut ca motivare raportarea numelui românilor la etimonul *romanus* și apare, de regulă, în scrierile în limba franceză ale românilor din generația de la 1848, puternic influențați de curentul latinist. Exemplului dat mai sus, „*Vive . . . la Constitution romane*“, i se pot adăuga încă multe altele, din epocă. Un loc aparte îl are încercarea lui M. Kogălniceanu¹⁰ de a pune în circulație, pentru vocala românească *î* din numele etnic, o variantă grafică nouă, care să plece, ca și în cazul numelui românilor în germană, al aceluiași autor¹¹, tot de la vocala radicalului latinesc, prevăzută, însă, cu un semn în plus, *â*, dar rostit, probabil, tot *a*: *r o m â n*, -e 'românesc, -ească', în *les littérateurs româns*, *les lettres românes* (vezi mai sus). Dar, în timp ce în grafia germană inițiativa lui M. Kogălniceanu de a scrie numele poporului (și derivatele sale) cu *â* s-a impus, rămînînd în uz pînă astăzi (*Rumäne*, *rumänisch*, *Rumänien* etc.), propunerea sa pentru grafia franceză nu a fost acceptată, din motivele arătate în paragraful precedent. Aceleași motive au dus la înlăturarea (sau neacceptarea) variantei latinizante cu *â* (din *roman*, -e 'românesc, -ească'), așadar din apelativele franceze referitoare la poporul și limba română.

3 Reflexele vocalei *î* din numele propriu (de țară)

În numele țării, atît în română, cît și în franceză, vocala radicalului este neaccentuată, accentul căzînd pe vocala *i*: *România*, *Roumanie*. Această asemănare i-a determinat pe unii lingviști români să susțină că numele modern al țării locuite de români ar fi de origine franceză, cu atît mai mult cu cît numele geografic *România* constituia, și constituie pînă astăzi, o excepție de la modul de accentuare a numelor de țări în *-ia*. Acestea din urmă poartă accentul dinamic pe silaba antepenultimă: *Ânglia*, *Itălia*, *Bulgăria*, *Polonia*, *Suedia* etc.¹². Echivalentul francez al sunetului *î* (*â*) a fost, de la început vocala *a*.

¹⁰ *Op. cit.*, p. 57.

¹¹ În anul 1837, M. Kogălniceanu a publicat la Berlin, în „*Magazin f. d. Lit. d. Auslandes*“, lucrarea *Moldau und Wallachei. Rumänische oder Wallachische Sprache und Literatur von einem Moldauer*, în care numele etnic român și derivatele sale, în limba germană, sînt scrise cu *â*, pentru rom. *î*. Se pare că M. Kogălniceanu este primul care a folosit, în germană, acest grafem, în cazul de care vorbim.

¹² Originea franceză a numelui geografic *România* a fost indicată, în treacăt, de A. Philippide, *Un specialist român la Lipsca*, Iași, 1909, p. 39 (este „un neologism“). Ea este formulată clar de Iorgu Iordan, *Influențe rusești asupra limbii române*, extras din „*Analele Academiei R. P. R.*“, București, 1949, p. 6: „Putem fi siguri că *România* are drept punct de plecare frc. *Romanie*...“. Ideea este preluată și de Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, în *Istoria limbii române literare, I, De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București 1971, p. 582—583.

Denumirea franceză, în varianta *Romanie*, a fost creată, după toate probabilitățile, de J. A. Vaillant și pusă în circulație prin lucrarea sa din 1844. Dar publicistul francez a avut ca model, cu siguranță, numele propriu românesc *România*, cunoscut de el încă pe când se afla la București. Noua denumire este atestată, pentru prima dată, în 1833¹³, cu sensul restrâns 'Țara Românească' 'Muntenia'; atestările sale se înmulțesc rapid în anii următori. La 1838, este creată de către un moldovean denumirea *Moldo-România*, pentru 'Moldova' (alături de *moldo-român* 'moldovean', 'moldovenesc'), care, de asemenea, cunoaște o oarecare circulație în epocă¹⁴. Tot în 1838, așadar cu șase ani înaintea lui J. A. Vaillant, I. H. Rădulescu întrebuințează noul nume geografic cu sensul cel mai cuprinzător, anume 'țara tuturor românilor'¹⁵. În această epocă, denumirea geografică, dar și numele etnic, se aflau sub influența permanentă a radicalului *romanus*. Adeseori, numele de țară era scris (poate și rostit de unii?) *Romania*. J. A. Vaillant a preluat această variantă, cu accepția ei cea mai largă, făcând-o cunoscută în lumea apuseană. Ea a fost ușor acceptată, deoarece, din punct de vedere al structurii fonetice, se aseamăna cu nume de țări franceze de tipul *Italie*, *Bulgarie* etc. Singura modificare s-a produs în silaba inițială, printr-o acomodare la numele etnic curent, *Roumain*. Așa se explică faptul că apelativele franceze, referitoare la români, au în corpul lor fonetic vocala *ai*, pentru rom. *i* (*roumain(e)* etc.), în timp ce numele țării are *-a-* (*Roumanie*).

Asemănarea în privința accentului (în ambele limbi pe vocala *i*) este întâmplătoare. În franceză, sufixul latinesc clasic, neaccentuat, din numele de țări sau regiuni (*-ia*), a devenit accentuat, în urma realizării tendinței cunoscute de transferare a accentului pe silaba finală. Există, însă, și câteva excepții, de pildă fr. *Allemagne* < * *Alamannia* (dar v. fr. *Allemendie*), fr. *Bourgogne* < * *Burgundia*¹⁶. În cazul numelui de țară, *Roumanie*, poziția accentului este, deci, normală. În română, numele geografic s-a format de la radicalul *român* + suf. *-ie*, care, încă din latina populară, purta accentul pe *i*. Sufixul a fost, apoi, întărit printr-o serie de împrumuturi de origine slavă sau grecească, terminate în *-ie*. Începând de prin a doua jumătate a secolului al XVII-lea, el s-a extins și asupra unor derivate, de proveniență cărturărească, de tipul *grece*, *slavonie*, *latinie* etc. Tot acum apare și *românie* (*rumânie*). Acestea denumeau 'limba vorbită de poporul indicat în radical'. Pe când celelalte derivate au fost date uitării, apelativul *românie* și-a îmbogățit, în secolul al XIX-lea, sfera semantică, însemnând și (1) 'sentimentul național al românilor', 'spirit românesc', 'românism', apoi (2) 'totalitatea românilor', 'românime'. Ultimul sens se întâlnește la I. H. Rădulescu, în 1838: „Și această foaie în mijlocul rumâniei sau rumânimeii întregi . . .”¹⁷. De la acest sens colectiv, s-a putut trece ușor spre numele propriu de țară. De aceea, poziția

¹³ Vezi Victor Popa, *Câteva date în legătură cu adoptarea numelui de „România”*, în „Studia Universitatis Babeș — Bolyai”, Series IV, Fasciculus 1, Historia, Cluj, 1959, p. 84, nota 7.

¹⁴ Vezi V. Popescu-Scriban, *Mică geografie a Daciei, Moldaviei și a Țării Românești*, Iași, 1838, p. 12.

¹⁵ I. Heliade Rădulescu, *Scrisoare către P. Poniaru*, în „Curierul românesc”, X, din 1838 (vezi I. H. Rădulescu, *Scrisori lingvistice*, ed. I. Popescu-Sireteanu, București, 1973, p. 178-179).

¹⁶ Vezi S. Pușcariu, *Sufixul -ie*, în „Convorbiri literare”, XXXVIII (1904), p. 699.

¹⁷ Vezi *Bibliografia limbii române literare*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. al III-lea, București, 1962, p. 224.

singulară a denumirii *România* se explică numai prin proveniența sa din apelativul *românie*, care avea accentul pe vocala *i* a sufixului¹⁸.

Noul nume geografic, în varianta lui franceză, a cunoscut și unele din accepțiile pe care le avea denumirea românească *România*, pe la mijlocul secolului trecut, la scriitorii, publiciștii și oamenii politici români. Îmbogățirea semantică a denumirii franceze a fost realizată de aceștia din urmă, în scrierile lor în limba franceză. Pentru istoria numelui propriu, aceste etape prezintă un anumit interes, ele reflectă, parțial, procesul care a avut loc, pe terenul limbii române, în cazul numelui geografic *România*.

O primă accepție a denumirii *La Roumanie* a fost 'Țara Românească', 'Muntenia'. Ea apare de nenumărate ori în documentele anului revoluționar 1848. Astfel, de exemplu, I. Voinescu II era, în acest an, „*Ministre des Affaires étrangères de la Roumanie*”, adică al 'Munteniei', al 'Țării Românești' (Anul 1848, IV, p. 197). În volumul de documente citat, numele în discuție, cu sensul 'Muntenia', apare în multe locuri, de pildă la p. 29, 30, 594, 595 etc.; în volumul al V-lea, la p. 379 și altele. Pentru anul 1849, dăm un fragment dintr-o scrisoare a lui I. Ghica către L. Kossuth: „*La cause de la Roumanie est plus étroitement qu'elle jamais liée à celle de la brave nation maghyare . . .*”¹⁹. Accepția este, desigur, aceea de 'Țara Românească', 'Muntenia', deși, întocmai ca în echivalentul românesc, poate fi întrevăzută și semnificația 'românie', 'totalitatea românilor'. Acest sens special al numelui geografic *Roumanie* (*Romanie*) nu a avut o durată prea mare. Ca și echivalentul său românesc, el a fost absorbit în sfera semantică a denumirii care se referea la 'țara tuturor românilor', la 'statul unitar românesc'.

O a doua accepție, tot din aceeași perioadă, a fr. *Roumanie*, a fost 'Moldova' + 'Muntenia', întocmai ca varianta românească *România*. În publicația franceză „*La Revue Independante*”, din 1847-1848, au apărut mai multe articole despre țările românești, sub titlul „*La Roumanie ou la Moldo-Valachie*” (N. Bălcescu, *Opere*, București, 1962, p. 487²⁰). Exemplul este ilustrativ pentru procesul de propagare a noii denumiri, în locul celor mai vechi, provinciale. Ideea unirii își găsește expresia lingvistică fie în sintagma, creată tot acum, *Moldo - Valachie*, fie, și mai concentrat, în denumirea unică *La Roumanie*. Pentru străinătate, se simțea nevoia ca noua denumire să fie explicată: „*La légion jure fidélité à la Roumanie (Moldo - Valachie) et à la Hongrie*”, scrie N. Bălcescu²¹. Uneori, noul nume geografic este lămurit prin expresiile *Principautés Danubiennes*, *Provinces Danubiennes*. Pentru primul caz, menționăm titlul volumului de poezii populare românești, scos de V. Alecsandri la Paris, în 1855: „*Ballades et chants populaires de la Roumanie*”.

¹⁸ Originea denumirii geografice din radicalul *român* + suf. *-ie* a fost susținută, prima dată, de S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 692, apoi și de E. Slave, în *Sufixele -ie, -ărie*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, III, București, 1962, p. 167.

¹⁹ Vezi E. Stănescu, *Geneza noțiunii de „România”. Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 239.

²⁰ Apud E. Stănescu, *op. cit.*, p. 241, nota 18.

²¹ *Ibid.*, p. 240.

(*Principautés Danubiennes*). Avec une introduction par Ubicini M. I. A.²² Cealaltă expresie, *Provinces Danubiennes*, apare în „Le Siècle”, din 16. X. 1848 (Anul 1848, V, p. 20). În fine, pentru sintagma *Moldo - Valachie*, mai dăm și următorul citat: „*La Moldo - Valachie est une espèce de Suisse orientale, placée entre les prétentions des trois États . . .*”, în „Le Constitutionnel”, din 18. VIII. 1848 (Anul 1848, III, p. 258).

După Unirea Principatelor, în 1859, *La Roumanie* a devenit numele, în limba franceză, al statului național modern românesc.

A treia accepție a fr. *La Roumanie* a fost cea folosită de J. A. Vaillant, în 1844, în lucrarea *La Romanie*: 'teritoriul locuit de români', 'țara tuturor românilor', 'statul național unitar românesc'. Este accepția cea mai cuprinzătoare a denumirii geografice noi, care a fost creată de I. Heliade Rădulescu, răspîndită printre revoluționarii români și însușită, în același timp, și de prietenii lor francezi. Ea s-a materializat în momentul unirii tuturor românilor în cadrul statului național românesc, în anul 1918, fiind singura care a rămas în uz pînă astăzi.

În concluzie, vocala românească *i* (accentuată și neaccentuată), din numele poporului român, al limbii și al țării sale, a fost reflectată în franceză odată ca *-ai-* (*le Roumain, la langue roumaine*), în apelative, și odată ca *-a-* (*La Roumanie*), în numele propriu (de țară). Cauzele acestei situații au fost arătate mai sus. În ambele cazuri, punctul de plecare l-a constituit numele etnic, intern, al românilor, precum și denumirea geografică nouă, tot internă, pentru țara locuită de români. De aceea, părerea unor lingviști că numele țării, în limba română, *România*, ar fi de origine franceză, nu rezistă analizei istorice și lingvistice. Dimpotrivă, denumirile franceze (atit apelativele, cit și numele propriu) au avut ca model creațiile lingvistice echivalente românești. În procesul răspîndirii și fixării acestora în franceză, alături de cărturarii și revoluționarii români de la 1848, au activat intens și mulți scriitori, publiciști și oameni politici francezi contemporani, care urmăreau cu simpatie și sprijineau activ lupta românilor pentru unitatea națională.

LE NOM FRANÇAIS DU PEUPLE ROUMAIN, DE SA LANGUE ET DU PAYS HABITÉ PAR LES ROUMAINS

RÉSUMÉ

En examinant les termes qui font l'objet de la présente étude, l'auteur arrive aux conclusions suivantes :

1. Les variantes qui remontaient à l'étymon *romanus*, avec *ro-* (*Romains, Roumains, româns, roman,-e*), mises en circulation par les lettrés français et roumains dans la première moitié du XIXe siècle, prêtaient à la confusion avec le français *romain* „qui appartient à l'ancienne Rome”. Confusion évitée par les variantes avec *rou-* (*Roumain, la langue roumaine*), également présentes dans les écrits de la même époque.

²² Vezi *Bibliografia analitică a limbii române literare, 1780—1866*, elaborată de un colectiv sub îndrumarea lui Tudor Vianu, București, 1972, p. 132.

2. En ce qui concerne la voyelle de la syllabe accentuée, les réflexes ont été chronologiquement -ou-, -ai-, -a- (écrit aussi á). C'est grâce à la distinction réalisée dans la première syllabe (rou- : ro-) que les variantes avec -ai- ont pu s'imposer.

3. L'affirmation de certains linguistes selon laquelle le nom du pays, la *Roumanie*, serait d'origine française ne résiste pas à l'analyse historique et linguistique. La dénomination française a eu pour modèle toujours le mot roumain et celui-ci dérive du nom commun *român* „la langue roumaine“ (le XVIIe siècle), qui au XIXe siècle a enrichi son sens signifiant aussi : 1. „sentiment national des Roumains, esprit roumain“ et 2. „totalité des Roumains“.

NEOLOGISMUL LATINO-ROMANIC ÎN CADRUL VOCABULARULUI LIMBII ROMÂNE

DE

G. ISTRATE

Reprezentanții Școlii Ardelene au fost cei dinții cărturari care au remarcat deosebirea, importantă, dintre limba română și celelalte limbi romanice, sub aspectul vocabularului. Pe câtă vreme în limba noastră existau, până în secolul al XVIII-lea, numai elemente latinești moștenite, limbile romanice din occident, găsindu-se în contact permanent cu latina, ca limbă de cultură, încă din momentul constituirii lor, și-au îmbogățit vocabularul cu numeroase neologisme latinești.

Pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă deosebirea aceasta se accentuează prin faptul că, în lipsa neologismelor latinești, vocabularul limbii române se îmbogățește cu elemente provenind din alte limbi, cu care apusenii n-au avut niciodată contact.

Dacă urmărim vocabularul textelor noastre vechi, din secolul al XVI-lea, constatăm că, pe lângă cuvintele moștenite din latinește, el mai conține elemente vechi slave, grecești, ungurești etc., dar nu remarcăm prezența neologismelor latino-romanice. Acestea își vor face apariția, cu foarte mare timiditate, abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în literatura cronicarilor moldoveni, mai ales, dar și în scrisul lui Dosoftei, ca urmare a contactului cu cultura latină, prin școlile din Polonia. Este vorba, așadar, nu de neologisme de origine franceză, cum ar rezulta din dicționarele noastre, ci de împrumuturi cărturărești din limba latină.

Dintre munteni, trebuie pomenit, aici, stolnicul Constantin Cantacuzino, care și-a făcut studiile la Padova. Dar, împotriva așteptărilor noastre, cartea sa *Istoria Țării Rumânești* nu se remarcă prin utilizarea neologismelor latinești ori italienești. Acestea din urmă își fac simțită prezența, mai degrabă, la alți autori din epocă.

Influența stolnicului, din acest punct de vedere, trebuie să fi fost de altă natură. Sextil Pușcariu, în *Istoria literaturii române. Epoca veche*², consideră că datorită lui se aflau la curtea lui Brîncoveanu cărturari și meșteri italieni care au determinat influența respectivă în epocă: „Prin influența covârșitoare a stolnicului Cantacuzino, care studiasse la Padova, a început să se exercite, la curtea lui Constantin Brîncoveanu, încunjurat de secretari italieni, o influență apuseană destul de pronunțată, care însă se stinse odată cu tragica lui moarte. În mănăstirile clădite sau restaurate de evlaviosul domn

și în splendidele lui palate își face intrarea, fără să innăbușe însă vechea tradiție arhitectonică, stilul baroc venețian. Decorul luxos și uneori indiscret, adus de arhitecții italieni, se unește cu gustul oriental, ceva cam greoi, al principelui deprins cu confortul turcesc. Bogățiile lui fabuloase îi permit să-și satisfacă toate capriciile de amator. Cîteva din clădirile brîncovenești — înainte de toate mănăstirea de la Horez și palatul de la Mogoșoaia — sînt opere de înaltă valoare artistică. Secretarul lui Brîncoveanu, *Anton Maria Del Chiaro*, care ne-a lăsat o prețioasă descriere a Țării Românești, vorbește și de cîțiva pictori români, care, întorși din Veneția, imitau, în icoănele lor, pictura italiană (p. 102).

Din lucrarea recentă (1974) a lui Mario Ruffini, *L'influsso italiano in Valacchia nell'epoca di Constantino-Vodă Brîncoveanu* (1688 — 1714), rezultă că, spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui de al XVIII-lea, circulau, în Muntenia, neologisme de origine italiană, ca următoarele: *astrolog, astronom, batalion, calendar, campanie, carnaval, castel, comandant, comedie, comediant, convoliu¹, corier², curiosita³, curios, delfin⁴, disenterie, ducă (=duce)⁵, felucă, flotă, galion, grație, manifest⁶, mediator, ministru, neutral, prognostic(are), progres, procurator, protest, secretariu etc.*

Nu știu în ce măsură s-ar putea vorbi de o continuitate a acestor neologisme, în limba noastră, de faptul dacă ele s-au impus încă din vremea lui Brîncoveanu ori au fost reintroduse, de alții, mai târziu.

Problema se pune la fel și pentru cuvintele latinești culte pe care le întîlnim în scrierile lui Dimitrie Cantemir și ea va putea fi elucidată abia în momentul în care vom cunoaște foarte bine textele românești de după Cantemir, pînă la Școala Ardeleană.

În momentul de față putem doar afirma că, în scrierile lui Cantemir, spre deosebire de cronicari, elementele neologice de origine latină sînt mult mai numeroase.

A doua constatare, la fel de importantă, este aceea că neologismele respective sînt utilizate, parcă, în dauna cuvintelor turcești, foarte bine reprezentate la unii cronicari moldoveni, în primul rînd la Miron Costin și la Ion Neculce. Dar în acest calcul mai poate interveni și altceva. Miron Costin și Neculce se ocupă, în letopisețele lor, de istoria mai apropiată a Moldovei, de acea epocă în care relațiile cu turcii erau foarte strînse. Este normal, deci, ca aceste relații să impună, în vorbire și mai ales în scris, și o serie de cuvinte necunoscute pînă atunci limbii noastre. *Hronicul* . . . lui Cantemir se ocupă de o epocă istorică îndepărtată și s-ar putea conchide că cele 16 — 17 elemente turcești, întîlnite în paginile lui, nu fac decît să reflecte o realitate anterioară celei în care românii au stabilit relații strînse, politice și administrative, cu turcii.

Problema s-ar putea pune așa dacă lucrurile s-ar prezenta în forma aceasta numai în *Hronic*. Dar din moment ce situația este aproximativ aceeași și în *Istoria ieroglică*, lucrare al cărei subiect este împrumutat din epoca în care a trăit Cantemir (sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui

^{1, 2, 3} După cum se vede, aceste cuvinte nu erau încă adaptate la sistemul nostru fonetic.

⁴ În *Istoria*... lui Herodot: *dolf* și *dulf*.

⁵ Cuvîntul circulă sub forma aceasta, pînă tîrziu.

⁶ Cf. cele spuse sub 1, 2, 3.

de al XVIII-lea), când relațiile noastre cu turcii erau foarte dezvoltate, însemnează că prințul moldovean a urmărit crearea unei limbi literare românești pe baza limbii latine, cu evitarea sistematică a elementelor turcești, considerate de el neliterare.

Neologismele latino-romanice intrate în limba noastră pînă în vremea lui Cantemir (1664 — 1723) au un caracter mai mult întâmplător. Ele se explică, în primul rînd, dacă nu exclusiv, prin contactul pe care l-au avut cîțiva cărturari români cu limba latină, eventual cu italiana. Nefiind vorba de un curent de masă, cuvintele respective nu s-au putut definitiva, atunci, în limba noastră.

Cu totul alta este situația acelor împrumuturi care intră în limba noastră spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și, apoi, în tot cursul secolului al XIX-lea ori celui de al XX-lea. De data aceasta, prin intermediul Școlii Ardelene, mai întîi, și prin orientarea tot mai hotărîtă a românilor spre cultura franceză și spre cea italiană, neologismul latino-romanice se impune ca o necesitate de prim ordin.

Traducerile, numeroase, efectuate de latinisti și de adepții lor, din limbile latină și italiană, teoretizările lui Paul Iorgovici și, mai tîrziu, cele ale lui Eliade, în problema neologismului, în genere, dar și în cea a terminologiei științifice, sînt cea mai bună dovadă că neologismul era o necesitate absolută, pentru limba noastră, într-o epocă în care toate eforturile erau orientate spre modernizarea ei. Această modernizare însemna, de fapt, numirea cu termenii cei mai potriviți a realităților și ideilor noi din epocă. Așa se explică de ce neologismele întîlnite în *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu au ajuns pînă la noi și de ce numai foarte puține dintre ele nu aveau, atunci, forma sub care aveau să se definitiveze în limbă.

Dacă Eliade și Grigore Alexandrescu minuiesc cu ușurință aceste împrumuturi recente și le utilizează cu pricepere, mulți contemporani de-ai lor întîmpină greutăți din acest punct de vedere. Spre deosebire de vremea noastră, cînd lucrurile s-au stabilizat, atitudinea celor de pe la 1830 față de neologism este departe de a fi unitară. E suficient să amintim că în poezia lui Alecu Donici aproape nu întîlnim neologisme și că ele sînt utilizate fără discernămint, în mod abuziv aproape, de Cezar Bolliac. Tot așa, dacă le întîlnim numai întîmplător în „Alăuta românească” (1837 — 1838), ele sînt foarte bine reprezentate în „Dacia literară”, numai doi ani și jumătate mai tîrziu. Aceeași observație se poate face și în privința terminologiei de specialitate care s-a creat și mai ales, s-a consolidat tot pe bază neologică. Pe cîtă vreme în „Alăuta” nu întîlnim, aproape deloc, termeni referitori la teoria literară, ei sînt bine reprezentați în revista lui Kogălniceanu.

Nu ne vom grăbi să spunem, se înțelege, că la 1840 această terminologie exista și ea era necunoscută la 1837 — 1838. Deosebirea nu reflectă atît realitatea din limbă cît „atitudinea” celor care țineau un condei în mînă. Este, pînă la un punct, deosebirea pe care o remarcăm în vorbirea personajelor din aceeași piesă a lui Alecsandri (*Iorgu de la Sadagura*) ori între scrisul, orientat după limba populară, al lui Neculai Istrati (vezi, în special, piesa de teatru *Mihul*, 1850) și între poeziile contemporanului său Alexandru Depărateanu, invadate nu numai de neologisme neadaptate la sistemul nostru

fonetic, ci și de unele barbarisme : *alcovă* (p. 15)⁷, *amă* (98), *arte* (=artă; 186), *belă* (2, 21, 23), *capilură* (21), *carnefice* (2), *demolițiune* (=demolare; 13), *erigeat* (5), *futur* (85), *guerra* (14), *mund* (16), *nemic* (=dușman; 22), *popol* (alături de *poporl*, 5), *stelă* (alături de *astră*, 22)etc.

Pe lângă acestea există, se înțelege, și altele, bine utilizate : *esclama* (2)⁸, *felonie* (4), *festin* (2), *gineceu* (4), *insolență* (3), *lupanar* (4), *satîn* (2), *son* (13) etc.

Opoziția dintre modul de a scrie al lui Neculai Istrati și cel al lui Al. Depărașeanu este, de fapt, o trăsătură a epocii și, în funcție de poziția pe care o reprezintă, chiar interpretii de mai târziu ai fenomenului literar și ai celui lingvistic se vor deosebi sensibil între ei.

Cu toate că, între timp, atitudinea scriitorilor se precizează tot mai mult, în sensul că un Alecsandri, de exemplu, recurge la neologism numai în notele de călătorie, nu și în *Doine*, care erau concepute după model popular, ori în *Legende*, în care nu putea fi evitat elementul arhaic, nesiguranța în aprecieri a interpreților continuă. N-a afirmat, oare, Ibrăileanu că neologismul nu este indicat pentru poezia lui Eminescu, el care, altfel, l-a definit foarte just și i-a intuit rolul pe care urmează să-l aibă în limbă : „În versuri e foarte greu de introdus neologisme, sau se pot întrebuița, dar cu mare cum-pătare, nu ca în proză sau în știință. Așadar, scriitorul român are o limbă poetică mai săracă decât scriitorii străini. El nu poate întrebuița orice cuvânt pentru ceea ce simte ; pe cînd unul francez poate întrebuița orice cuvânt din limba lui, afară de cuvintele tehnice” (*Epoca Conachi*, 1920, p. 29).

Această atitudine a lui Ibrăileanu, care ar fi putut pleca de la articolul lui Maiorescu, *În contra neologismelor*, a fost corectată, mai târziu, de unde putem conchide că ea apăruse mai mult ca o reacție împotriva celor care utilizau neologismul fără discernămint, în beletristică. Că așa stau lucrurile, și nu altfel, rezultă din afirmațiile lui Ibrăileanu însuși, care se referă, uneori, la situația generală a vocabularului limbii române, ca în citatul ce urmează :

„Cuvintele nouă, luate mai ales din franțuzește, sînt reflexul, în limbă, al civilizației apusene introduse la noi : cantitatea lor e reflexul puterii cu care a invadat acea civilizație ; felul lor e reflexul aspectelor civilizației ce am introdus ; forma ce le-am dat-o e reflexul chipului cum am asimilat această civilizație” (*Campanii*, p. 128).

Problema este reluată, sub altă formă, în broșura *Cultură și literatură* : „Neologismele propriu-zise — nu mai este nevoie să le luăm apărarea. Fiind numele lucrurilor și ideilor introduse din țările civilizate, mulțimea lor este semnul unui import de bogată cultură străină. Limba română, în deosebire de limbile germană, rusă ori ungurească, neputînd crea decît foarte greu cuvinte din sînul ei, este natural să se îmbogățească cu neologisme. Din cauzele cunoscute, românii rămînînd, pînă pe la începutul veacului trecut, înafară de progresul civilizației apusene, pe care de atunci au trebuit s-o importe în doze forțate, este de la sine înțeles că limba română va trebui să aibă o cantitate impunătoare de neologisme, mai impunătoare, poate, decît orice altă limbă europeană” (p. 74).

⁷ Citez după volumul *Doruri și amoruri*, București, 1861 (cifra din paranteză indică pagina din volumul citat).

⁸ S, în locul lui x este impus de ortografia timpului.

Dacă, în citatele de mai sus, Ibrăileanu privește problema la modul general, altă dată, în *Note și impresii* (Iași, 1920), el o urmărește în funcție de modul cum se reflectă împrumuturile recente în poezia vremii: „Aici, în această selecție între elementele eterogene ale vocabularului, este piatra de încercare a gustului unui scriitor, în privința limbii. Topîrceanu are instinctul infailibil în alegerea cuvintelor. El are cuvîntul neaoș, atunci cînd zugrăvește sau cînd evocă viața primitivă, ca de pildă în *Balada munților*; are vocabularul curent, cu strictul necesar de neologisme, în poezia personală, sentimentală sau ironică; are neologismul pretențios în paginile francamente umoristice și neologismul disperat în genul funambulesc“ (p. 213).

Rezerva lui Ibrăileanu în privința utilizării neologismului în poezia lui Eminescu nu trebuie condamnată. Criticul ieșean avea în vedere anume situații, eventual anume poezii, în care poetul s-a putut lipsi de împrumuturile noi. Atmosfera de basm din *Călin* se poate dispensa de neologism, cum se poate dovedi cu diferitele variante ale poeziei; înainte de a utiliza cuvintele vechi *veșnic* și *veșnicie* poetul a încercat și efectul sinonimelor *etern* și *eternitate*; nu l-au mulțumit și le-a înlocuit. Alta este situația din *Scrisoarea a II-a*, inspirată din contemporaneitate, din societatea înaltă. Aici neologismul este bine reprezentat: *academie, amant, bard, broșură, cadavru, carieră, confunda, cumular, cuplet, damă, dedica, domestic, epocă, glorie, iluzie, imberb, infinit, ministru, onest, operetă, pilastru, planetă, protecție, ridicol, salon, secol* etc.

Unele dintre aceste cuvinte sînt cerute de atmosfera poeziei și ele nu s-ar potrivi în alte situații ori în alte poezii, inspirate din aceeași societate contemporană cu Eminescu dar cu eroi față de care atitudinea nu este una de dezaprobare. Între aceste neologisme aș trece următoarele: *cuplet, damă, imberb, operetă*. În versurile:

De ce nu voi pentru nume, pentru glorie să scriu?

Oare glorie să fie a vorbi într-un pustiu?

cuvîntul subliniat mi se pare cum nu se poate mai potrivit. În schimb, adjectivul *glorios* nu se întîlnește niciodată, în întreaga poezie eminesciană. El ar fi sunat cu totul straniu în *Povestea Codrului*, unde poetul a recurs la sinonimul *slăvit*:

Împărat slăvit e codrul,

Neamuri mii îi cresc sub poale,

Toate înflorind din mila

Codrului, Măriei Sale.

Nu apare, în poezia lui Eminescu, nici *sentiment*, deși el era cunoscut demult în limbă sub diferite variante fonetice: *simțiment, simțimînt, simțămînt, sentement, sentiment, simficiune* etc.

Poetul a preferat pe mai vechiul *simfîre*:

Acea tainică simfîre, care doarme-n a ta arfă

În cuplete de teatru s-o desfaci ca pe o marfă?

O reacție mai accentuată, decît în cazul lui Ibrăileanu, împotriva cuvintelor recente, se observă la M. Sadoveanu cînd, în *Anii de ucenicie* (1944), își amintește că, pe vremea cînd era elev la liceul Național din Iași, devenise un „prigonitor pînă la exces al neologismelor“ (p. 75).

Scriitorul ne lasă impresia că această atitudine a sa era provocată de mentalitatea citorva colegi, care exagerau importanța neologismului în limbă și desconsiderau literatura și istoria națională. Poate pentru a combate alte asemenea atitudini, el revine asupra ideii și în alte ocazii :

„Cum m-au atins în inimă aceste spectacole mărețe ca și natura, n-a mai rămas în mine nici umbra celei mai mici îndoieli. Elucubrațiile pictoricești ale generației noastre, cubismul, futurismul și expresionismul — ca și tovarășele în *ism* din literatură — rămân niște jalnice și ridicole rătăcirii, cind nu sînt o dovadă directă de lipsă de talent“ (*Opere*, IX, 270).

„Aceștia de la „Însemnări“⁹ au înfățișat totdeauna în mica Românie de ieri aspirații de întregirea neamului și de revendicări a mulțimii pentru care au fost huliți la vreme de aceiași oameni, care reprezentau bizareria, impresionismul și alte cuvinte cu sufixe“ (*Opere*, XIX, 123).

Din citatele respective se vede și mai bine că scriitorul nu se ridică, în bloc, împotriva neologismului și, în general, împotriva tendințelor înnoitoare ci are în vedere anume exagerări ale unor contemporani de ai săi. Concluzia aceasta poate fi întărită cu unele citate ca următorul :

„Înțeleg să dai afară vorbe străine de prisos. Dacă avem pe ale noastre, cu cele străine n-avem ce face și le poțim drum bun. Însă *telegraful* trebuie să rămîie *telegraf* și *telefonul* telefon“¹⁰, dar și cu unele exemple din opera proprie, din care se vede că nimeni n-a pus mai multă pricepere, în întrebuintarea neologismului, decît el :

„— *Respectabile* părinte Laurențiu, mărturisi doamna Genoveva, eu nu pot avea nici o pornire împotriva *servei* mele. Acest *sentiment* e mai prejos de *situația* pe care o am, însă am socotit că trebuie să supun prin *cuvioșia* ta lui Dumnezeu unele din gîndurile care mă neliniștesc.

— Ce gînduri anume te-ar putea neliniști, *nobilă* doamnă? Ești prea fericită cu soțul care ți l-a hărăzit Dumnezeu și datoria Măriei-Tale nu este decît să înalți mulțămire pentru aceasta.

— Nici nu faci altfel, *respectabile* părinte. Mulțămesc Domnului-Dumnezeului meu și dimineața și sara. Îl iubesc pe soțul meu și-n ființa lui, și-n *nobila generozitate* pe care o dovedește în toate *acte*le vieții sale ; de asemeni și pentru *lealitatea* și vitejia lui *cavale*rească.

— Poate ești *geloasă*, *nobilă* doamnă.

— Ah! s-ar putea aceasta? Împotriva unor ființi care se îndeletnicesc cu clewetirea și sulimanul? Ori împotriva unor ființi care-mi sînt *inferioare*?

— *Nobilă* doamnă, răspunse cu blîndeță părintele Laurențiu, nu fac eu *presupunerea* aceasta, ci mă silești s-o înțeleg însăși Măria-Ta.

— Nu se poate, n-am putut spune niciodată asemenea lucru, *replică*, plină de mirare, doamna *comitesă*. Poate am făcut *aluzie* la vorbe și priviri ale *servei* mele către Golo, *scutierul* domnului *comite*, dar aceste *nedelicateți* am știut eu singură să le înfrîng“ (*Măria sa Puiul Pădurii*³, p. 51 — 52).

„Cu răcnete *entuziaste* înălțau cupe, închinau pentru *nobilele* gazde și le deșertau dînd tare capul pe spate. Le umpleau iar și le închinau pentru toți domnii și prietinii, și pentru împăratul creștin, și pentru sfîntul Papă de la Roma, și pentru *damele* cărora le păstrau *eterna* credință și iubire. S-ar fi putut

⁹ E vorba de revista „Însemnări literare“.

¹⁰ O înflăcărată cludată, București, Editura Națională Clornei, 1929, p. 35 — 36.

spune că această petrecere aleasă avea același *accent* ca petrecerea unor oameni de rînd care mănîncă grozav și beau *enorm*, dacă n-ar trebui să avem în vedere întâi *nobilul* sînge care curgea în vinele *iluștrilor* oaspeți și al doilea scopul cu totul *desinteresat* care-i mîna spre jertfă. E adevărat că unii din vrednicii *nobili* scontau o plată în viața viitoare și petreceri *identice* în grădinile *paradisului*; însă o atare *tranzacție* nu poate fi pusă înaintea avîntului lor firesc și neînduplecat pentru credință. Un adevărat *nobil* știe, fără *condiție*, să moară și să ucidă pentru Crist. Cam din acest izvor se *alimentau discursurile* domnilor *cavaleri*" (*ibid.*, p. 63).

În general, în beletristică utilizarea neologismului nu este uniformă, nu numai în cazul a doi scriitori deosebiți ci chiar cînd e vorba de unul și același creator. De la carte la carte atitudinea lui este alta. Exemple dintre cele mai elocvente avem la Sadoveanu¹¹.

În al doilea rînd, așa cum a arătat academicianul Iorgu Iordan¹², în literatura propriu-zisă neologismul se bucură de o atenție mai mică decît în lucrările științifice ori decît în presă. Se înțelege că nu putem generaliza. Un Macedonski și, după el, Anghel și Arghezi au folosit cuvîntul nou pe scară mare. Poezia lor nu poate fi concepută fără neologism. Aici ar trebui adăugat și George Călinescu, acuzat, la un moment dat că abuzează de neologism în lucrările sale literare¹³. În raport cu cei pomeniți, Ion Barbu și Lucian Blaga sînt mult mai prudenți în folosirea cuvîntului nou.

Mai mult decît în literatura beletristică, neologismul este utilizat, pe scară mare, în lucrările cu caracter științific și, apoi, în presă. În cadrul fiecărei discipline de specialitate întîlnim numeroși termeni proprii, de origine cultă, de multe ori necunoscuți în alte domenii de activitate. De la caz la caz, ne întîmpină, aici, și unele cuvinte a căror utilitate nu este acceptată de toată lumea. Cel puțin deocamdată. Să ne gîndim la protestele pe care le-au stîrnit unii critici literari, în rîndul cititorilor, în tendința lor de a revoluționa terminologia specialității lor atît prin introducerea, masivă, de cuvinte noi, cît și prin abandonarea terminologiei tradiționale. Și dacă este de înțeles, în medicină, să zicem, o terminologie prin care i se ascunde, bolnavului, pericolul în care se găsește, acest lucru nu mai poate fi valabil în critica literară. Ba aș spune că un critic literar are tot interesul să se exprime cît mai limpede fiindcă numai așa va putea fi înțeles de cititori. În alte domenii și, în primul rînd, în beletristică și în presă asemenea atitudini nu-și mai au locul. Ca urmare a acestui fapt, greutățile de adaptare a neologismului, așa de evidente în secolul trecut, aproape nu se mai pun, cu toate că fondul de cuvinte noi a crescut enorm de atunci pînă astăzi. S-ar zice că reacția vorbitorului, în fața cuvîntului nou, a scăzut în mod sensibil, că numeroasele neologisme intrate în limba noastră de la începutul secolului trecut pînă astăzi au creat un soi de obișnuință, au deschis drum pentru alte elemente noi. Nu trebuie să uităm, apoi, că astăzi ne-am obișnuit să modelăm cuvintele împrumutate după latină, limbă în care ele se prezintă într-un aspect fonetic mult mai apropiat de cel al limbii române. Cu totul altfel stau lucrurile în franceză. Fonetica acesteia este sen-

¹¹ Vezi G. Istrate, *Limba română literară*, București, 1970, p. 292—295.

¹² „Limba română”, III, 1954, nr. 6, p. 63—64. (Cf. și Ibrăileanu, citatul reproduș din *Epoca Conacht*, p. 29).

¹³ Iorgu Iordan, *loc. cit.*, p. 64.

sibil alta, față de cea românească, din cauza aceasta, diferiții creatori de sisteme ortografice, din istoria limbii noastre, au plecat, mai ales, de la modele italienești și le-au evitat pe cele franțuzești. Așa au procedat ardelenii, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și I. Heliade Rădulescu în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Sîntem, probabil, una dintre limbile cu cea mai mare putere de asimilare a neologismului. Să se datorească faptul acesta numai înrudirii cu limbile din care împrumutăm ori își spune cuvîntul, cumva, și caracterul deosebit al limbii noastre, față de unele limbi europene care își îmbogățesc vocabularul prin compunere (germana, rusa, maghiara)?

Oricare ar fi explicația, trebuie să conchidem că limba română dispune de o posibilitate aproape nelimitată de a împrumuta elemente neologice, că datorită acestui fapt cuvintele moștenite din latinește nu mai ocupă primul loc, sub raport statistic, în cadrul vocabularului românesc; ele se găsesc abia pe locul al treilea, după formațiile românești și după neologismele latino-romane. Nu ne referim aici și la frecvența acestor cuvinte, unde elementele latinești continuă, și vor continua, multă vreme, să dețină primul loc.

În încheiere ne vom opri la un scurt fragment din ziarul „Scînteia” (27 august 1975, p. 1, col. 2), din care se vede, foarte bine, raportul care există, în limba noastră de astăzi, între vocabularul vechi și neologismul latino-roman:

„România consideră că obiectivele primordiale ale edificării unei noi ordini economice și politice internaționale trebuie să le constituie lichidarea stării de subdezvoltare, rezolvarea în interesul tuturor țărilor a problemei materiilor prime și energiei, asigurarea unui raport just între prețurile materiilor prime și prețurile produselor industriale, soluționarea problemei produselor alimentare, accesul larg, fără discriminări sau bariere, al tuturor statelor la cuceririle științei și tehnicii contemporane, crearea condițiilor necesare pentru pregătirea cadrelor naționale, promovarea unor raporturi cît mai largi de schimburi comerciale și de cooperare economică internațională, desfășurarea pe baze stabile a relațiilor valutar-financiare.

În concepția României, instaurarea unei noi ordini economice internaționale impune lichidarea politicii imperialiste, colonialiste și neocolonialiste, înlocuirea vechilor relații — de inechitate, asupra și exploatare a unor popoare de către altele — cu relații noi, bazate pe respectul independenței și suveranității naționale, pe deplina egalitate în drepturi a tuturor statelor, pe neamestecul în treburile interne și avantajul reciproc, pe dreptul imprescriptibil al fiecărui popor de a-și alege în mod liber orînduirea pe care o dorește, căile dezvoltării economice și sociale. Afirmarea relațiilor economice de tip nou reclamă respectarea dreptului fiecărui popor de a fi stăpîn pe bogățiile țării sale, de a decide în mod independent asupra folosirii acestora și asupra rezultatelor muncii sale potrivit propriilor interese și aspirații”.

Din totalul de 64 de substantive cîte conține textul, 44 sînt neologisme și anume: 23 de origine franceză: *acces, aspirație, avantaj, barieră, bază, cadre, colonialist, concepție, condiție, egalitate, energie, independență, inechitate, materie primă, obiectiv, politică, problemă, raport, relație, respect, rezultat, suveranitate, tehnică*; 16 formații românești: *afirmare, asigurare, cooperare, creare, dezvoltare, discriminare, edificare, exploatare, instaurare, lichidare, produs, promovare, respectare, rezolvare, soluționare și subdezvoltare*; 3 latinești literare: *ordine, stat, știință* și, ultimul, italianesc: *interes*.

Din cele 24 de adjective, 23 sînt recente în limbă, și anume: 19 franțuzești: *alimentar, comercial, contemporan, economic, imperialist, imprescriptibil, independent, industrial, intern, internațional, just, liber, național, necesar, neocolonialist, politic, primordial, reciproc și social*; 2 latinești literare: *propriu, stabil* și 2 formate pe terenul limbii române: *bazat, valutar—financiar*.

În sfîrșit, dintre cele 9 verbe, 5 sînt împrumuturi recente, toate din limba franceză: *considera, constitui, decide, impune, reclama*.

Dacă cele mai multe dintre cuvintele de mai sus se întîlnesc o singură dată în fragmentul citat, avem altele cu o frecvență mai mare. Așa, de exemplu, *economic* apare de cinci ori, *relație* de patru ori, *internațional* de trei ori, iar *interes, lichidare, materie primă, național, ordine, problemă, produs, raport și stat* de cîte două ori.

LE NÉOLOGISME LATINO-ROMAN DANS LE VOCABULAIRE DU ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur met en discussion le spécifique de la langue roumaine par rapport aux autres langues romanes en ce qui concerne le néologisme latin: le commencement de la pénétration de celui-ci au début du XVIIe siècle par les chroniqueurs moldaves et le mitropolite Dosoftei. Chez Dimitrie Cantemir la présence du néologisme latin est surtout un problème de style et d'attitude culturelle. À partir de la fin du XVIIIe siècle et durant les siècles suivants, parallèlement à l'ouverture vers les cultures occidentales, le néologisme latin, à côté de celui d'origine française et italienne, représente une nécessité de premier ordre. D'abord par des traductions, par la presse, ensuite par les travaux scientifiques originaux, les mémoires, l'histoire et la critique littéraire et la littérature, le néologisme gagne une place importante dans le vocabulaire de la langue roumaine moderne.

Si en ce qui concerne la fréquence, les mots hérités du latin occupent aujourd'hui la première place, du point de vue du nombre les néologismes ont dans le vocabulaire du roumain la deuxième place après les créations roumaines. L'analyse statistique d'un texte du journal „Scinteia” (style journalistique) aboutit aux résultats suivants: de 64 substantifs, 44 sont des néologismes (23 d'origine française, 16 créations roumaines, 3 du latin littéraire et un de l'italien); de 24 adjectifs, 23 sont récents dans la langue (19 française, 2 du latin littéraire, 2 créations roumaines) et de 9 verbes, 5 sont des néologismes, tous d'origine française.

FORMAȚIILE PREMORFOLOGICE DIN LIMBA ROMÂNĂ VECHIE

DE

DRAGOȘ MOLDOVANU

Pe la 1849, Aron Pumnul condamnă antepunerea determinantului și encliza verbului în virtutea faptului că „firea limbei nicidecît nu suferă”¹. Este greu de precizat ce înțelegea el prin „firea limbei”, după cum la fel de greu este, pentru noi, să pătrundem sensul metaforei „țesătura limbei cea din lontru” a primilor filologi. A egaliza aceste metafore cu noțiunea modernă a sistemului ar fi mai mult decît imprudent, deși, considerate ca atare, ele ar putea fi utilizate și astăzi; baza lor conceptuală este însă diferită.

Într-adevăr, fenomenele în discuție nu angajează cu nimic sistemul funcțional (=sistemul) al limbii române, fiind în egală măsură posibile. Ceva mai mult, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ele se realizau și în sistemul normal (=norma), deși cu o frecvență inferioară procedeele recomandate de profesorul bucovinean. Opunîndu-le „firea limbei”, Pumnul era subiectiv, întrucît prezenta argumentul normativ, *de necesitate* (=„unica realizare care trebuie impusă”) ca pe un argument structural, *de fapt* (=„unica posibilitate realizată”); fenomene periferice erau considerate ca abateri de la sistem. Rezultă de aici că actualizarea acestei terminologii, departe de a se reduce la o simplă echivalență a unor termeni empirici cu termeni lingvistic-operanți, implică, practic, o reanaliză a materialului.

Parcurgînd literatura consacrată primelor traduceri românești, sîntem șocați de marele număr al calificativelor de acest gen, care se aplică mai ales topicii și vizează, în primul rînd, fenomenul de separare a formațiilor morfosintactice. Aceste așa-zise *dislocări* ar fi „nefirești și contrare spiritului limbii românești”², „cu totul nenaturale și contrare spiritului limbii românești” (N. Drăganu)³, „neobișnuite spiritului limbii noastre” (Ștefan Pașca)⁴, „stră-

¹ Aron Pumnul, *Urmarea părților cuvîntului în construcțiile limbei românești*, în vol. *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și însemnătății lui*, Cernăuți, 1889, p. 147.

² N. Drăganu, *Un fragment din cel mai vechi moldovenic românesc*, în DR. II, 1921—1922, p. 293.

³ Idem, *Două manuscrise vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*, București, 1914, p. 138.

⁴ Ștefan Pașca, *O tipăritură munteană necunoscută din sec. al XVII-lea: cel mai vechi ceaslov românesc. Studiu istoric și de limbă*, București, 1939, p. 60.

ine de spiritul limbii noastre" (Al. Rosetti)⁵, „neromânești" (Ovid Densusianu)⁶, „străine limbii noastre" (Ștefan Giosu)⁷, făcând dovada unei „limbi false, artificiale, cu sunete și flexiuni românești, dar cu sintaxă paleoslovenică" (Petre V. Haneș)⁸.

Unii termeni, cum ar fi *spiritul (firea) limbii, (ne)firesc*, au o ambiguitate intrinsecă, dată de îndelungata lor odisee în lingvistica prestințifică. Alții, limpezi la prima vedere, devin ambigui prin context sau prin sinonimia lor: *neobișnuit* ar părea o indicație de frecvență, dar se aplică fenomenelor considerate a fi proprii „spiritului limbii" (sau „limbii române"); *artificial* și *nenatural* ar putea avea în vedere opoziția [*stilistic* : *normal*], ca în vechile gramatici și retorici, însă sinonimia cu „limba falsă" și „contrar spiritului limbii" dezorientează; *neromânesc* poate indica originea străină, dar ca sinonim cu „străin limbii noastre" și mai ales cu „străin de spiritul limbii noastre" devine cu totul altceva.

În mod paradoxal, acești termeni s-au bucurat de o îndelungată tradiție, poate tocmai în virtutea ambiguității lor, care facilita etichetări rapide, diminuând, în același timp, responsabilitatea aprecierii. *Spiritul limbii* sau *limba română* pot indica atât sistemul („limba funcțională") cât și norma („limba standard") sau chiar pe amândouă împreună („limba istorică"), așa încât abaterile pot fi interpretate în trei direcții. Astăzi însă, când „cercetarea istoriei limbii nu se poate concepe în afara noțiunii de structură lingvistică și de sistem lingvistic"⁹, formulele „passe-partout" nu mai pot avea o valoare operantă: este necesară o reanaliză a fenomenelor topice respective, pentru a le preciza natura definindu-le în termeni proprii. Chestiunea terminologiei se dovedește a fi, și de această dată, o problemă de fond, iar nu de opțiune, cu atât mai mult cu cât ea nu reflectă o situație obiectivă, ci rezultă din proiecția în trecut a normativismului modern.

După normele gramaticii contemporane, conjuncția-morfem a conjunctivului (*să*), prepoziția-morfem a infinitivului (*a*) și auxiliarele (*a fi* și *a avea*) se caracterizează printr-o remarcabilă coeziune cu nucleul verbal, care limitează posibilitățile de inserție la numai cinci adverbe (*și, mai, tot, cam și prea*)

⁵ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, IV–VI, București, 1966, p. 304.

⁶ Ovid Densusianu, *Evoluția estetică a limbii române*, [curs lit.], București, 1929–1930, p. 115. Cf. și Constantin Damianovici, *Artă și literatură. Pagini critice*, București, 1914, p. 195; Șt. Pașca, *Pinea pruncilor*, în DR. X₂, p. 323; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 563 și urm.

⁷ Ștefan Giosu, *Limba textelor juridice din secolul al XVII-lea*, în „An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iași", serie nouă, secț. III, t. IX, 1963, p. 122.

⁸ Petre V. Haneș, *Studii și cercetări*, București, [1928], p. 116. O poziție diferită pare a avea Elena Berea-Găgeanu, care, referindu-se la disocierile viitorului în secolul al XVI-lea (de felul „de văm și într-o năpăști cădea" din *Cazania* a II-a a lui Coresi), afirmă că se produce „în mod firesc" (*Observații privind structura și evoluția viitorului în limba română*, în LR XXI, 1972, p. 509). Autoarea se pronunță în trecere asupra fenomenului, fără a-și pune problema deosebirilor de frecvență dintre construcțiile „dislocate" și cele sudate, evidente dacă se compară traduceri de texte religioase cu documentele istorice și cu traduceri libere de texte heterodoxe.

⁹ Al. Rosetti, *Tratatul de istorie a limbii române*, în SCL XVI, 1965, p. 5.

și la formele atone ale pronumelor reflexive și personale¹⁰. Este un stadiu apropiat de fuziune, care a determinat-o pe Valeria Guțu Romalo să le numească, exagerând, „afixe mobile”¹¹. În fapt, este vorba de un raport intermediar între *heterosintagmatic* și *homosintagmatic*, manifestat în combinația pe care V. Șerban o numește „sintagmoid”, adică „un grup de două sau mai multe secvențe, clar distincte formal, care alcătuiesc împreună un singur termen, nuclear sau determinant”¹². În această categorie se includ și combinațiile la care participă așa-zisele *elemente conjuncte* (pronumele reflexive și personale atone) care, când se află în procliză, sint disociabile prin aceleași adverbe¹³, sau negația ca morfem verbal (sau „particulă” nonautonomă¹⁴), separabilă prin formele pronominale atone și prin adverbele *mai*, *tot*, *prea*, *nici*, *cumva* și *chiar*. Cu excepția acestor incidenți, orice separare a funcțiilor, fie că se face sau nu prin termenii grupului sintactic al verbului, constituie, din perspectiva gramaticii contemporane, o *dislocare morfosintactică*.

Față de normele actuale descrise, vechile traduceri prezintă o particularitate frapantă: ele dezmembrează frecvent formațiile morfosintactice,

¹⁰ Valeria Guțu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, București, 1968, p. 35, 179, 182, 183, 185, 186, 195. Aceste posibilități de inserție fuseseră relevate și de către H. Tiktin (*Gramatica română. Etimologia și sintaxa*³, București, 1945, p. 212 § 465 și p. 213 § 468), Silviu Gr. Berejan (*Asupra prepoziției a cu infinitivul*, în CL III, 1958, supl., p. 109), *Gramatica limbii române*², II, București, 1963, p. 449. În cazul infinitivului și în cazul conjunctivului este posibilă și inserția adverbului de negație *nu*.

¹¹ Argumentele autoarei (disociabilitatea redusă, paradigmă imperfectă, lipsa unor caracteristici proprii verbului — în cazul auxiliarelor —, posibilități combinatorii limitate, atenuarea sau dispariția valorii sintactice inițiale) sînt susceptibile de o obiecție fundamentală: ele demonstrează lipsa autonomiei sintactice a monemelor în discuție, dar nu și caracterul lor de formant morfologic. Într-adevăr, o serie de caracteristici pe care autoarea le minimizează (auxiliarele *au*, totuși, o paradigmă și unele mărci proprii verbului, fiind, ca și prepoziția *a* și conjuncția *să*, disociabile; acestea din urmă au o prezență neobligatorie în construcția infinitivului și conjunctivului) se opun integrării lor în categoria afixelor. Discutînd teza autoarei, Andrei Avram se declară în dezacord cu ea, obiectînd că „afixul” nu poate fi considerat morfem (adică o unitate gramaticală minimală) cît timp este format, la rîndul lui, dintr-un ansamblu sudat de lanțuri morfemice (*Pe marginea unei morfologii structurale a limbii române*, în SCL XX, 1969, p. 560—561). Este clar că auxiliarele „au” fiecare un specific combinatoriu și un sistem particular de mărci, ierarhizate diferit (Jean Dubois, *Grammaire structurale du français: le verbe*, Paris, 1967, p. 12), dar caracteristica lor categorială trebuie semnalată ca atare, iar nu transferată unor nivele relaționale față de care oferă doar similitudini funcționale parțiale (vezi și Knud Togeby, *Structure immanente de la langue française*, Paris, 1965, p. 90 și 149).

¹² V. Șerban, *Bazele analizei configuraționale*, în ACILFR XII₁, p. 772, cf. 775 (diferența specifică dintre sintagmă și sintagmoid este aceea că ultimul este monofuncțional). Sintagmoidul ar corespunde tipului „aglutinativ-flectiv A (analitic)”, delimitat de B. A. Uspenski (vezi T. Iljașenko, *Importanța microstructurii pentru tipologizarea macrostructurii sintactice*, în ACILFR XII₁, p. 255). Louis Hjelmslev admisesese și el posibilitatea unor raporturi intermediare între „combinațiile de contact” (= morfologice) și „combinațiile la distanță” (= sintactice); cf. *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, 1928, p. 100.

¹³ *Gramatica limbii române*², I, p. 139, 153, II, p. 445 și 449; V. Șerban, *op. cit.*, p. 773.

¹⁴ V. Șerban, *op. cit.*, p. 773. Despre caracterul morfematic al negației (atunci cînd determină verbul), vezi Georges Gougenheim, *Système grammatical de la langue française*², Paris, 1962, p. 47; G. Barnicaud, M. — A. Comparet, B. Ducrot, A. Vidal, *Le problème de la négation dans les diverses grammaires françaises*, în „Langages”, 7/1967, p. 58—73; Sanford A. Schane, *La phonologie du groupe verbal en français*, ibid., p. 120 (include negația printre „particulele conjunctive” ale grupului verbal, alături de pronumele personale); *Gramatica limbii române*², I, p. 317; Georgeta Ciompec, *Observații asupra exprimării negației în limba română din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea*, în SCL XX, 1969, p. 200 (se menționează și primele 5 adverbe ca disjunctori normali, precum și formele pronominale atone).

fapt explicat de filologi ca o consecință regretabilă a literalismului. S-ar părea, deci, că traduceri se abat consecvent de la „firea” limbii române, fiind un veritabil depozit de săsime, maghiarisme și, mai ales, de slavonisme.

În principiu, atât „forța de coerență” a grupelor sintactice (cum o numea Bröndal), cât și gradul de sudură a morfemelor, nu sînt aceleași în toate fazele evoluției unei limbi: ceea ce, din perspectivă actuală, ne apare ca „dislocare”, poate fi un fenomen *normal* din perspectiva limbii vechi. Asupra necesității criteriului de apreciere diacronic a atras atenția Parodi, criticînd erorile de interpretare a originalității sintaxei lui Dante: „Multe dintre inversiunile notate de Lisio, și între ele unele notate ca prea violente, corespund uzului normal al vechilor limbi romanice populare[. . .] Va trebui să se facă un studiu comparativ al uzului la Dante și la contemporanii lui, prin care se va ajunge la distingerea elementului latin introdus de Dante în opera sa, de cel care pare element latin, dar nu este”¹⁵. Operația este necesară nu numai pentru România occidentală, dar și pentru româna veche, ale cărei coordonate structurale sînt mai puțin cunoscute decît se crede.

Comparînd sintaxa traducerilor din secolele al XVI-lea—al XVIII-lea cu cea a originalelor, am ajuns la concluzia că o serie întreagă de construcții „bizare”, „nefirești”, „neromânești” ș.a. erau cît se poate de „firești” raportate la norma limbii române vechi. (Evident, nu considerăm norma sub aspectul corectitudinii, ci ca un ansamblu anterior codificării sale, ocupînd o poziție intermediară între sistemul opozițiilor funcțional-pertinente, al invariantelor lingvistice, și „vorbitură”)¹⁶. Singurul care a intuit acest lucru a fost Hasdeu care, în descripția lexicografică a auxiliarului AM, distingea o construcție „continuă” și una „discontinuuă”; cea de-a doua „nu e rară însă și uneori nu e fără eleganță” în limba veche¹⁷.

Este adevărat că frecvența formelor „nedislocate” este incomparabil mai mare, dar norma nu se poate concepe ca un ansamblu de unicate, ci ca o structură dinamică în care, în fiecare moment al evoluției sale, există forme „centrale” și forme „periferice”, pe cale de dispariție sau de înlocuire. „Norma”, scria Louis Hjelmslev, poate fi mai mult sau mai puțin fixată. Fiind proiecția ansamblului particularităților individuale, ea admite adesea unele variațiuni¹⁸. Relevarea elementelor „periferice” ale structurii este dificilă, întrucît presupune studiul exhaustiv al corpusului de texte, excluzînd selecția sau sondajul; dar ea este, în același timp, obligatorie pentru orice descripție sincronă coerentă.

Un asemenea studiu dovedește, credem, că în limba veche era posibilă inserția între verb și termenii conjuncți a *oricărui* element pronominal sau adverbial, iar nu numai a pronumelor atone și a celor cinci adverbe admise de limba actuală standard. Vom exemplifica mai întîi cu traduceri care se

¹⁵ Ernesto Giacomo Parodi, *Lingua e Letteratura. Studi di teoria linguistica e di storia dell'italiano antico*, II, Veneția, 1957, p. 314.

¹⁶ Vezi Eugenio Coseriu, *Teoria del lenguaje y lingüística general*, Madrid, 1962 (studiul *Sistema, norma y habla*).

¹⁷ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, București, 1887, col. 979.

¹⁸ Louis Hjelmslev, *Principles*, p. 239.

abat de la original — fapt de mare putere probantă în condițiile literalismului extrem¹⁹:

Pre calea de pace ce amu *ainte* dzis (SCH. 336) — на пъть миренъ; să *ainte* apucăm fața lui în ispovedire (ib. 198, CORESI, L. 133) — прѣдваримъ лицѣ его въ исповѣданіи; cine va *mie* sluji (CORESI, T. 155) — кто мнѣ служить; acela va *amu* mîntui oamenii lui (id. ib. 40) — тои бо спасетъ люди свои; ce se *derept* mulți varșă (id. ib. 72) — иже многы извѣдѣма (aici *ia*же este pronumele demonstrativ feminin, la nominativ, tradus prin *ce*); să ați *amu* iubi (id. ib. 45) — аще любите; să ar *acestea* tăcea (id. ib. 129) — аще сѣ осмѣчатъ; să s-ară *tofi* săblăzni (id. ib. 73) — аще и вѣси сѣбѣ лънѣтъ; de-ai *tu* luat (id. ib. 165) — аще ты взвѣдѣси; e să nu *ține* ascultare (id. ib. 61) — аще же непослушаетъ; de va *amu* fi casa destoinică (id. ib. 50) — аще бѣдетъ домъ достойнъ; n-ați *nece* *dini-oară* cetit (CORESI, T. 79) — нѣстѣли читали николиже; ce va *amu* a fi noaă? (id. ib. 63) — что оубо бѣдетъ намъ; nu veți fi *voi* grăind (id. ib. 94) — не вы бо бѣдете глаголюще; de nu-i va fi *lui* dat den ceri (id. ib. 141) — аще не бѣдетъ дано емѣ съ несе; și-l *neștine* întoarce el (id. A. 158) — и обратитъ кто его; de să vă *de-aceaia* clevertire (id. ib. 164) — да въ немже клеветѣтъ какъ; va *ceva* lua de la ei (id. ib. 11) — нѣчто въ нимъ прѣати; nu vă *mirareți* de ce se-au *întu* voi aprins (id. ib. 171) — не дивитесь еже въ какъ рождеженію; să nu fie *cumva* răpit (id. ib. 112) — да не растерзанъ бѣдетъ; cine m-ară *mine* apăra a nu mă boteza (id. ib. 36) — что возбраняетъ ми креститица; din a cui sfințenie ne *vrom* *tofi* sfinți (id. MOL. 259) — kinek szenteléséből mi hivatatunk, fottig szenteknek; tare ne-am *noi* greșit dumnedzărireei tale (id. ib. 263) — mert mi igen vétkezstünk istenseged ellen; mintea noastră [. . .] nu se-au *de toate* domirit (id., prefața la *Cazania a doua*, fără corespondent în textul slavon paralel²⁰); de 7 ori *voiu mai tare* mulți bătăile pre voi (cca 1560, HASDEU, C.B.I. 14) — приложѣ камъ извѣ седми по грѣхѣмъ вашимъ; iară să nu veți *nici așa* îngădui mie (id. ib. 13) — аще же не послашете мене; a se *tofi* mîntui (COD. VOR. 96) — кѣмъ спастися; iară să ieste *cineva* lipsit de înțelepciune/ e să ar fi *neștine* de voi lăsat dențelepciuni (NT 111/CORESI, A. 143) — аще же кто въ какъ лишенъ естъ премъдрости; se-au *tare* puternicit foametea în pămîntul Canaanului (PALIA, 166) —

¹⁹ Sintaxa gotică, cea veche armeană și cea veche slavă au fost reconstituite de către Georges Cuendet aproape exclusiv pe baza criteriului abaterii de la originalul grec (*L'ordre des mots dans le texte grec et dans les versions gotique, arménienne et vieux slave des Évangiles*. I. Les groupes nominaux, Paris, 1929, p. 1 și 171). Asupra valorii criteriului insistă și J. Fourquet (*L'ordre des éléments de la phrase en germanique ancien. Études de syntaxe de position*, Paris, 1938, p. 124), subliniindu-i importanța sporită în cazul traducerilor de texte biblice, față de care respectul traducătorului era integral: „în fiecare demonstrație vom recurge de preferință la cazurile în care faptul de ordine studiat este atestat împotriva [s.a.] ordinii latinei și pe cît posibil într-un citat biblic“ (*ibid.*, p. 126). După Al. Rosetti, „singurele fapte de reținut sînt[...] abaterile de la modelul străin; asemănările, chiar dacă au un aspect românesc, riscă să fie imitații“ (*Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, p. 558).

²⁰ Vezi Pandele Olteanu, *Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'hommages roumains*, în „Romanoslavica“, IX, 1963, p. 183.

oly igen el hatalmazot Canaan földébe az ehseg — so hart drückt die Theurung das Land Canaan — invaluit enim fames in terra Chanaan — ἐνίσχυσε γὰρ ὁ λιμὸς ἐν γῇ Χαναάν — ὠδολὲ βο γλαδζ на земли ханаани; foametea se iară întâri în aceeaia țară (ib. 150) — az Ehseg kedig elhatalmazot vala az orszagba — die Theurung aber drückte das Land — fames autem invaluit super terram — ὁ δὲ λιμὸς ἐνίσχυσεν ἐπὶ τῆς γῆς — γλαδζ же ὠδολὲ на земли; și ce va el dzice voao (ib. 145) — es à mit ü nektek mond — was euch der saget — et quicquid dixerit vobis — καὶ ὃ ἔαν εἴπῃ ὑμῖν — еже речетъ вамъ; să voiu eu tinde afară mîna mea (ib. 188) — mert én ki nyuytom az én kezemet — denn ich werde meine Hand aufstrecken — et extendens manum — καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα — и простеръ руку мою; să veți așa fi (ib. 117) — ha olyanoc lesztek — so ihr uns gleich werdet — si facti fueritis — ἔάν γένησθε — аще будете; prin ce ție au Domnedzeu toate acestea arătat (ib. 143) — miuel hogy az Isten mind ezeket teneked gyelentete meg — weil dir Gott solches alles hat kund gethan — quando quidem ostendit Deus tibi omnia haec — ἐπειδὴ ἔδειξεν ὁ θεὸς σοι πάντα ταῦτα — понеже показа Богъ тебѣ всѣя сѣа; care se-au ție arătat (ib. 119) — a ki teneked meg ielenék — qui apparuit tibi — der dir erschien — τῷ ὁφθέντι σοι — явившемся тебѣ; cînd va pre tine vedea (ib. 190) — es mikor tegedet latád — et videns te — wenn er dich siehet — καὶ ἰδὼν σε — и увидѣвъ тя; tatál lor pre el are mai vîrtos iubi (ib. 127) — ő attyos inkab szeretneie — ihr Vater lieber hatte — eum pater amat — ὁ πατὴρ φιλεῖ — любящъ его отецъ; toate care voiu eu ție grăi (ib. 198) — mindent valamit én teneked mondoc — was ich mit dir rede — ὅσα ἐγὼ λέγω πρὸς σέ — quaecumque ego dico ad te — елика азъ глаголю к тебѣ; atîta să fie în număr cărămida, cite au pînă acmu făcut (ib. 193) — menyit eddig chinaltanac, meg se küsebitsetec — et summam laterificii quod ipsi faciunt, per singulos dies impones eis — und die Zahl der Ziegel, die sie bisher gemacht haben, sollet ihr ihnen gleichwohl auflegen — καὶ τὴν σύνταξιν τῆς πλινθείας ἧς αὐτοὶ ποιοῦσι; s.a.m.d.

În cazul *Paliei* de la Orăștie am dat, alături de textul maghiar (care i-a servit ca sursă principală) și versiunile latină, greacă, slavonă și germană, care se pot include printre izvoarele secundare ale traducerii românești²¹. Deși sugestiile din *Biblia* lui Luther nu au fost încă probate, credem că ele nu se pot neglija cu totul, dacă avem în vedere corespondența unor pasaje :

²¹ Pentru modelele latin, maghiar și slavon, vezi Mario Roques, *L'original de la Palia d'Orăștie*, în vol. *Mélanges offerts à Émile Picot*, II, Paris, 1913, p. 515–531; Viorica Pamfil, *Introducere la PALIA*, p. VII–VIII; *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 314. Textul slavon îl cităm după *Evangelhîarul* lui Coresi de la 1579, după *Liturghierul* lui Macarie de la 1508 și după *Біблія сирѣчь книги свѣщеннаго писанія Евѣхарго и Нокато Завѣта*, Moscova, 1894; cel german după *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testamentz*, nach der deutschen Übersetzung Martin Luthers, Berlin, 1919; cel greco-latin după *Vetus Testamentum graecum juxta septuaginta interpretes, ex autoritate Sixti Quinti Pontificis maximi* [...] cum latina translatione, cura et studio J. N. Jager, 1–2, Paris, 1839; cel maghiar, după ediția Vioricăi Pamfil.

Nu *vreși* cu moarte *muri* (PALIA, 18) — *ihr werdet mit nichten des Todes sterben* (cf. halállal nē haltoc; non morte moriemini; οὐ θανάτῳ ἀποθανείσθε — не смертію оумеревте); *mă vor* cu pietri *împroșca* (ib. 235) — *sie werden mich noch steinigen* (cf. es meg köveznek engemet; et lapidabunt me; καὶ καταλιθοβολήσουσι με; и побіють мѧ каменіємъ); cum *ași* astăzi așa curund *venit* acasă? (ib. 148) — *wie seid ihr heute so bald gekommen?* (cf. hogy iöttetek ma ilyen hamar haza; cur festinatis advenire hodie; διατί ἐταχύνετε τοῦ παραγενέσθαι σήμερον; какъ ускорните прѣдти днесъ); *i-au* Domnu-său *dat* lui muiare (ib. 246) — *hat ihm* aber sein Herr ein Weib *gegeben* (cf. az ő Wka adot feleséget öneki; dominus dederit ei uxorem; ὁ κύριος δῶ αὐτῷ γυναῖκα; господинъ дастъ емѣ женѣ).

Desigur că al treilea exemplu poate fi interpretat ca separare independentă a traducătorilor români (ca și celelalte dealtfel, după cum vom vedea în continuare) — pentru motivul că se întâlnește și exclusiv în traducere; dar intenționând o demonstrație completă, nu am vrut să pierdem din vedere nici această posibilitate.

Vom da acum câteva exemple din texte originale sau traduceri libere (secolele XVI — XVIII):

Să ne *prentu iale* ispășim/ să ne ispășim peîntu iale (copie din 1607 a „Întrebării creștinești” de la 1560, la HASDEU, C.B. II, 101 și 102); ne va *pre noi* asculta (ib. 105); ce se *pururea* pomenește (LUCACI, 348)²² — о поминаемъ; nu vor *pre noi* ocări c-am început fără vreme cest lucru (id. 330) — безвремѣнствомъ насъ оукоритъ; ce-au *oarecînd* fost nor de pre frate (id. 384) — каженъ когда оубо снѣхъ за брато; că se *mai de aproape* împreunează de seminția din mijloc (id. 385) — како приближитъ въкоуплемъ къ срѣднемъ родѣ; de va *neștine* fi avîndu vro fată cu altă muiare (id. 295) — аще кто имѣа дѣщеръ отъ иноѣ жени; de va *cineva* lua o muiare (id. 293) — аще кто поиметъ женѣ; de va *neștine* botedza un pruncu (id. 293) — аще кто кръстити отроча; de ce se va *acum* spune (id. 330) — зажеженіе сказоужихъ; de vor *cumva* hi împreunați (id. 345) — како любоже происходѣ; de va *neștine* lua o muiare văduo (id. 283) — аще кто поиметъ женѣ вдовѣ; cînd au *ei* viiat (PALIA, 8, prefață); va și *alte* tipări (ib. 11); n-au *iară* întors mină de inger (ib. 10); să nu te *cumva* săblăznești (ib. 8); cum au *ei* lăsat cu al lor cuvînt (doc. a. 1599, la HASDEU, C.B.I, 89); de am *eu* făcut (MOXA, 372); ș-au *toate* întărit (id. 392); nice se *foarte* înălța, nice se *iară* lăsa (id. 398); ce veri *tu* dobîndi (Udriște Năsturel)²³ — что прихвращени; au *foarte* slăbit (doc. încep. sec. XVII, la ROSETTI, L. 68); ne *forte* rugăm Mării tale (id. ib. 59); nu se *neci* cuvine a le pomeni (CAT. CALV. 2); ca și cînd am fi *noi* împlut (ib. 12, ambele din partea polemică); și pentru aceia n-am *cătră tine* îndrăznire (CEASLOV, a. 1640, p. 108);

²² I. Rizescu remarcă „slaba influență a modelului slavon asupra textului românesc” al *Pravil* i ritorului Lucaci și, în speță, faptul că „topica traducerii românești nu imită topica textului slavon” (Introduc. la LUCACI, p. 119 și 117).

²³ Ap. Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, 1974, p. 261.

nu să vor *nice dăndoară* sătura (VARLAAM, 247); nu să *nice* ating de samareni (id. 116); să va *iară* întoarce vrăjmașul (id. 209); să nu-l *nice* vedzi (id. 201); să nu *cumva* margă ucenicii (id. 92); ca să-l *foarte cu deadins* așteptăm (id. 22); de va *cumva* veni acela (id. 388); nu s-au *numai* născut (id. 404); de n-are hi fost *el* dobândit domnia (id. 401); s-au de *sîrg* lătit (URECHE, 1); să nu *cumva* zădărască pre Ștefan-Vodă (id. 59); socoti să nu se *cumva* lepede despre dînsul (id. 151); n-ai *nici* îndrăznit (doc. a. 1645, în CAT. BRAȘ. I, 9); s-au *el* lăsat (I. LEG. 182); l-au *într-alt chip* vătămat (ib. 313); nu se va *numai* omori (ib. 257); să nu *cumva* facă silă muerii (ib. 180); nu să *nice* povestește (M. COSTIN, 51); să nu *cumva* cadză (id. 154); să nu să *de tot* descopere (id. 115); și cînd nu să cade-să, să nu *tot* grăiască (a. 1679) — et contra gravis est culpa tacenda loqui²⁴; să nu să *cumva* minie (DOSOFTEI, P. 15); numai ce am *una* să cei de la tine (id. ib. 81); ș-am *sîngur* rămas (id. ib. 102); carii să *de tine* depărtează (id. ib. 243); să *toți* tem (id. ib. 337); să va-*ntr-înși* pomeni ocara (id. ib. 363); de-au *cu totul* dezrădăcinatu-i pre iudovi (id. ib. 383, comentariu); s-au *foarte* scărbit (doc. a. 1680, în HURM. XV, 1375); să *foarte* îngroziră (PRIIAM, 104); de-i vor *care* *cumva* băga [...] în cetate (ib. 106); să vom *noi* începînd (CACAVELA, 92^r); să nu să *cumva* minie (HRONOGRAFE, 243); să *foarte* bucură (ib. 259); te-am *ieu* dodeit (PSALT. CALV. 1697, p. XLII); le-am *ieu* îndrăgit (ib.); și vor *fie* vernici atuncea (ib. XLVI); te va *iel* mîntui (ib.); să nu te *nimic* bucore (a. 1702, IORGA, S.F. 71); măcar de ai *dumneata cît de mult* zăbovi (a. 1702, id. ib. 72, scrisoarea lui Diicul Buicescu); până cînd n-au fost *de altul* învățat (C. CANTACUZINO, 3); ce vor fi și ei pomenind (id. 8); nu să *nici* stîmpăra (id. 78); nici să *cumva* *vreodăndoară* dzici (CANTEMIR, D. 253); să *îndestulit* satură (id. ib. 75); să va *iarăși* mîntui (id. ib. 131); te *îndărăpt* trage (id. ib. 365); ai *înapoi* rămas (id. ib. 389); m-au *desăvîrșit* făcut (id. ib. 41); să nu-l *neistovit* lași (id. ib. 55); să nu mai *de-acîia* fie (id. ib. 243); să mă *cu tine* slujăsc (id. ib. 101); de vreme ce ti-am *ieu* cunoscut (id. ib. 115); de va *neștine* străjui (id. ib. 361); orice am *de la dînsul* pofti (id. ib. 353); s-au *cătră mulți* vădit (id. ib. 179); să nu ne, dară, *pre noi* *aceasta* smintească (id. ib. 363); au fost *can* mai mult dat (id. H. 220); de s-ar fi *cumva* mai de mult curmat (id. ib. 222); nu să *așe* vede (id. IST. I, 134); să va *între dînsele* isprăvi (id. ib. II, 74); și va *de tot* stăpîni (id. ib. II, 75); au *atîta* zăbovit (FOL. NOV. 136); va *îndelung* răbda (ANTIM, 227); le-am *foarte* luat cu firea (SINDIPA, 396); și-l *foarte* iubiia (ib. 362); l-a *foarte* pîrî (NECULCE, 289); s-au *foarte* mîhnit și s-au spăriet tare (id. 213); am *bine* socotit (CRON. VERS. 97); au *foarte* plăcutu pașii (GHEORGACHI, 311); s-au *foarte* micșoratu (id. 269); de s-ar *cumva* apropiea turcii (R. POPESCU, 5); să *foarte* cuvine să-l slăvești (ÎNV. NEAGOE, 125); ca să nu să *cumva* cunoască (id. ib. 205); măcar de ne-am *cum* nevoi (id. ib. 214); nu-i *foarte* iubim (id. ib. 299); n-am *cătră cine* mai alerga (id. ib. 335); rău fuseiu *eu* supărat (VIRȘURI, 73); în ce chip am *noi* ști (CARTEA, 73); să nu *cumva*

²⁴ Ap. N. Marinescu, *Cea mai veche traducere din limba latină în românește*, în „Revista clasică”, IV—V, 1932—1933, p. 293.

îndrăznească să vie (EROTOCRIT, 63); să nu te foarte înalți (ALEXANDRIA, 70); nu să foarte întristează (ESOPHIA, 224); s-au foarte întrestat (SKINDERIU, 344).

Toate aceste construcții, deși nu erau „dominante“, ci „rare“²⁵, neproductive, posibilități combinatorii „periferice“, nu aparțineau prin aceasta mai puțin ansamblului funcțional al limbii române vechi²⁶. „La periferia sistemului sintactic, spune Jaroslav Bauer, trec atât fenomenele rare, cât și fenomenele frecvente, dacă ele nu se încadrează în evoluția curentă, dacă nu se adaptează noii organizări a întregii clase de fenomene de același ordin“²⁷. S-a arătat, cu referire expresă la evoluția compuselor verbale din limbile romanice, că aglutinarea progresivă a morfemelor este secundată de o deplasare progresivă spre periferie a formațiilor „premorfologice“ de genul celor prezentate de noi²⁸. Construcțiile de tipul: „Yr gelo he yo demandar“²⁹, „que me tú diziés“³⁰, „partir nos hemos“³⁰ (din vechea spaniolă), „molto ho io pensato“, „non te l'ha egli detto“, „quelli kanno altissimo uolato“³¹, „io so a voi venuto“, „che fun per lui cresciuti“, „ho io ogni di veduto“³² (din vechea italiană), „il fu devant lui venus“, „ont ainsy oy parler le chevalier“, „je l'iray demain assaillir“, „de vous ay je oy maintes fois parler“, „a tant es vous venir“, „il est jusques a eulx venus“³³, „tantes dolours at por tei enduredes“³⁴ (din vechea franceză), „fo molt despagat“, „hagren cascu feyt“, - „m'a tant enamorat“³⁵, „fos radicalment extirpat“, „has dessus imposats“³⁶ (din vechea catalană) ș.a.

²⁵ Această distincție a făcut-o Th. Simenschy în *La Construction du verbe dans les langues indo-européennes*, Iași, 1949, p. 133.

²⁶ Vezi discuția teoretică asupra „centrului“ și „periferiei“ sistemului lingvistic, la Oldřich Leška, „Le centre et la périphérie des différents niveaux de la structure linguistique“, în *Travaux linguistiques de Prague*, 2, 1966; J. Veyrenc, *Périphérie linguistique et fonctions du langage*, în ACIL X₁, p. 297—298 (periferia este zona formelor concurente, mai puțin solid integrate sistemului, în care se repercutează actul vorbirii asupra sistemului limbii). Alți lingviști vorbesc de zonele „stabile“ și „instabile“ ale structurii, corespunzând unor relații „stricte“ sau „laxe“, care permit să se constate din însăși analiza sincronică direcțiile de evoluție (vezi V. Guțu Romalo, *Diachronie et synchronie*, în ACIL X₁, p. 485—487). Deși situația vizată este identică, ni se pare că perechea *stabil: instabil* nu este potrivită pentru a califica fenomenele din perspectivă sincronică (= structurală), ci rezultă, de fapt, din reaprecierea unei secțiuni orizontale din unghiul unei evoluții realizate. Ceea ce pare „instabil“ la un moment dat, se poate dovedi „stabil“ ulterior (ca foarte multe inovații) — lucru suficient pentru a compromite metoda (dealtfel contestată) a previzibilității. Dimpotrivă, *central* și *periferic* sînt noțiuni obiective, strict sincronice, care nu pun la încercare spiritul vizionar al lingvistului și se pot delimita statistic.

²⁷ Jaroslav Bauer, *Phénomènes centraux et périphériques dans l'évolution du système syntaxique de la langue tchèque*, în *Travaux linguistiques de Prague*, 2, 1966, p. 235.

²⁸ Jan Šabršula, *Un problème de la périphérie du système morphologique: à propos des formations premorphologiques*, în *Travaux linguistiques de Prague*, 2, 1966, p. 187—191.

²⁹ Martín Alonso, *Ciencia del lenguaje y arte del estilo*, Madrid, 1955, p. 126.

³⁰ b¹ Rafael Lapesa, *Historia de la lengua española*, Madrid, 1959, p. 169.

³⁰ *Crestomație romanică*, I, București, 1962, p. 714.

³¹ Adolfo Bartoli, *Storia della letteratura italiana*. I₃, *La prosa italiana nel periodo delle origini*, Florența, 1880, p. 135, 207 nota 1 și 339.

³² *Crestomație romanică*, I, p. 244, 253, 290.

³³ Adolfo Bartoli, *op. cit.*, I₃, p. 274, 292, 309, 321, 322. Pentru poziția adverbilor în vechea franceză, vezi și L. Foulet, *L'effacement des adverbies de lieu*, în *Romania*, LXXXI, 1960, p. 439 ș.u.

³⁴ *Crestomație romanică*, I, p. 480.

³⁵ *Ibidem*, p. 682—683, 691.

³⁶ Anfós Par, *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, în *Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie*, LXVI, 1923, p. 526.

sînt departe de a putea fi suspectate ca „anormale“ de către romaniști. Prin urmare, ele nu caracterizează numai *sistemul* românesc vechi, ci sînt modalități de funcționare ale *tipului* romanic³⁷.

Proba complementară a separabilității din limba veche este persistența disjuncțiilor, cu o frecvență și de o diversitate mult reduse, și în limba actuală. Îndeosebi poezia populară, mai conservatoare, menține construcții de tipul : „nu te *tare* spăimînta“ (DENSUSIANU, F.A. 158), „nu te *tare* supăra“ (BUD, P.P. 29), „nu mă *tare* săgeta“ (ALEXICI, T. II, 58), „de s-ar fi *ia* măritat“ (id. *ib.* 207) ș.a. Ele au, în general, un caracter regional, ca și următoarele exemple : „nu te-ai *mult* mira“ (PLOPȘOR, C. 41), „s-a *prea* de *tot* grăbit“ („Făt-Frumos“, XIV, 1939, p. 108), „de carea s-au *foarte* bucurat“ (MAIOR, I. I, 205), „ai *numa* poruncit“ (POPOVICI, S. 499), „l-am *foarte* rugat călduros“³⁸, „îți *foarte* mulțumesc“ ș.a. *Faptul că limba actuală standard admite separarea formațiilor morfosintactice doar prin cinci adverbe și prin pronumele atone se prezintă, deci, ca un rezultat al procesului de eliminare progresivă a lexemelor celor două clase, reflectînd creșterea coeziunii termenilor angajați.*

Construcțiile analizate nu reprezintă, însă, cel mai vechi stadiu premorfologic atestat în limba română. Pînă la mijlocul secolului al XVII-lea se mai pot înregistra reflexele stadiului precedent, în care componentele „sintagmoizilor“ erau disociate și prin alte clase lexicale, ba chiar prin secvențe mai ample. Caracterul lor românesc se poate dovedi fie pe baza abaterilor de la original din traduceri literale, fie cu ajutorul traducerilor libere care le-au succedat :

Că nu pînă în sfrășit ultat *va fi* measerul (CORESI, P. 20) — не забѣди нищихъ своихъ до конца ; cu duh smerit se preimiți *fim* (SCH. 328, CORESI, P. 433) — да бѣдемъ пріѣмни ; cum *vefi* toate pildele înțeleage? (CORESI, T. 81) — како въсе притча разсмѣете ; cela ce *va* toată leagia *feri* (COD. VOR. 118) — иже бо весь законъ соблюдетъ ; pînă *nu* clevetnicii *vina*, între feațe *pure-i-vor* (*ib.* 70) — прежде даже клеветаемъи не имать предъ лицемъ клеветущихъ его ; e *nu* ce sîntu vine spre însu *a semna* (*ib.* 74) — авинны иже наны не сказати ; ce *se* cu cugetul de dulceață de[n] inimă *acațără* (LUCACI, 328) — иже помысли на сердци сластни прилогъ ; *ară fi* oile *socotii* cu frații săi (PALIA, 126) — иuhokat öriz vala az ö battyaiual — pascens oves patris sui cum fratribus suis — da er ein Hirte des Viehes ward mit seinen Brüdern — ποιμαίνων τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ — пастын овцы отца своего с братією своею ; prin ce *ție* au Domnedzeu toate aceastea *arătat* (*ib.* 143) — miuel hogy az Isten mind ezeket teneked gyelentete meg-quando quidem ostendit Deus tibi omnia haec — weil dir Gott solches alles hat kund gethan — ἐπειδὴ

³⁷ Distingînd *norma* (= ansamblu de realizări lingvistice) de *sistem* (= ansamblu de reguli de funcționare) și de *tip* (= ansamblu de principii de funcționare, aplicabil mai multor sisteme), Eugenio Coseriu a arătat că „ceea ce este schimbare în normă, este funcționare din punct de vedere al sistemului, ceea ce este schimbare în sistem, este funcționare din punct de vedere al tipului“ (*Sincronia, diacronia y tipologia*, în *Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas*, Madrid, 1968, p. 280).

³⁸ Specimen de limbaj oral relevat de V. Șerban (*Teoria și topica propoziției în româna contemporană*, București, 1974, p. 39).

ἔδειξεν ὁ θεός σοι πάντα ταῦτα — понеже показа Богъ тебе вса сіа ; cînd *ară fi* Iosif *sosind* la frații săi (*ib.* 129) — és mikor Joseph az ő băttyaihoz iutot volna—quando venit Joseph ad fratres suos — als nun Joseph zu seiner Brüdern kam — δὲ ἦλκα ἦλθεν Ἰωσήφ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ — вѣсть же вѣда прінде Іосифъ к братѣи своєи ; *să se va* tot omul carele cap de bărbat *fi tăind* împregiur (*ib.* 117) — és ha minden firfiúin nem tū környülmelkelkedendie — was männlich unter euch ist, beschnitten werde — quod circumcissum sit omne vestrum masculinum — ἐν τῷ περιτμηθῆναι ὅμων πᾶν ἀρσενικόν — аще вѣдете ꙗкоже мы н вы, вѣда вѣрѣжете весь мѣжескъ полъ ; *și se în sac îmbrăcă* (*ib.* 130) — és sākba öltézec — et posuit saccum — und legte einen Sack — καὶ ἐπέθετο σάκκον — и возложи кретище ; *ce au* Domnul cu noi *făcut* (*ib.* 221) — à mit az WR cheleködet miuelünc — das uns der Herr gethan hat — fecit Dominus Deus mihi — ἐποίησε Κύριος ὁ θεός μοι — сотвориша Господь Богъ мнѣ ; cînd *va* Domnedzeu *căuta* pre voi (*ib.* 179) — mikor az Isten meg latogat tüteket — in visitatione qua visitabit vos Deus — wenn euch Gott heimsuchen wird — имже посѣтитъ вас Богъ ; *de va* și cumnatul și ginerele *vădui* (LUCACI, 385) — нж н зам н шрѣк вѣдовѣшоу ; cînd *va* unchiul nainte *lua* nepoata (*id.* 363) — вѣда же ли стрницъ оубо прѣжде вѣзамъ днєвєж ; *se te* vrăjmaul *înșială* (HASDEU, C.B. II, 122, text mähăcean) ; *n-are hi* oamenilor *dat* (VARLAAM, 402 ;) *de n-are hi* Hristos, fiiul lui Dumnedzău, *născut* trupește (*id.* 402) ; *de n-are hi* însuși de bună voia sa *călcăt* dzisa lui Dumnedzău (*id.* 303) ; *să te-au* Dumnedzău *îmbogătit* (*id.* 217) ; *de nu-l va* Dumnezău *întoarce* (CAT. CALV. 10) ; *nu i-au* Dumnezeu *legatu* împreună, *ce i-au legat* oameni (*ib.* 72) ; *i-au* Dumnezeu *împreunat* / *i-au împreunat* Dumnezeu (*ib.* 68/62) ; *de nu va fi* tatăl *început* sfada (Î. LEG. 313) ; fără numai cînd *ș-ar fi* furul *schimbat* hainele (*ib.* 249) ; *de să va fi* cel rănit *împreunat* cu muiare [...] ; *de va fi* cel rănit *mîncat* niscare bucate (*ib.* 251).

O poziție aparte au cazurile de *atracție sintactică*, prin care funcțivii (auxiliarele, conjuncția-morfem) sînt atrași spre conjuncțiile condiționale, spre negație sau spre pronumele relative, separate de verb în topica slavonă. Ele au fost considerate de către Victor Morariu simple fenomene de mimetism (cu referire la două situații din *Psaltirea Scheiană*: „stelele *ce-ai tu urdzitu*” și „*ce-ai tu sfrășitu*”). După filologul bucovinean, „topica aceasta nu se poate pune direct în socoteala limbii slavone, neavînd ea [în exemplele date] verbul auxiliar *avea* ; indirect însă a influențat și aice sintaxa slavonă, prin despărțirea pronumelui relativ — cu care în românește se leagă verbul auxiliar — de verb : аще ты *вснѡва* ; аще ты *сѡкерши*”³⁹. Autorul nu-și dă seama de faptul că separarea prin pronume a compusului verbal era destul de frecventă chiar și în textele originale din secolul al XVII-lea. În al doilea rînd, el neglijează coeziunea dintre auxiliar și verb : dacă aceasta ar fi fost, în veacul al XVI-lea, la fel de mare ca și astăzi, izolarea auxiliarului nu ar fi fost po-

³⁹ Victor Morariu, *Sintaxa propozițiunii în „Psaltirea scheiană”*, în „Revista filologică”, I, 1927, p. 231 (reluat de Al. Rosetti, în *Istoria limbii române*, p. 566).

sibilă, cu atât mai mult cu cât, prin menținerea sa lingă auxiliat, nu s-ar fi produs o abatere de la original.

Cazurile de atracție nu trebuie interpretate ca o constrângere a literalismului, ci ca actualizări ale unor posibilități ale sistemului. Acest lucru se poate proba prin însuși faptul că, în unul și același text, conjuncția poate atrage sau nu un morfem din poziția sa normală. Iată, de pildă, textul mähăcean publicat de Hasdeu, unde întâlnim atât „s-au veritu neștire în al unsprădzeacele ceas” — аще въ единнадецете час прииде (HASDEU, C. B. II, 79), cit și „s-au neștire după al treile ceas veritu” — аще кто по третнем час приидетъ (id. ib. 78). Urmîndu-l pe Victor Morariu, ar trebui să conchidem de aici că dislocarea (practic inexistentă în slavonă, unde аще este conjuncția condițională „dacă”) ar însemna o conformare la original, în timp ce unirea grupului morfologic (exact ca în slavonă, care îl exprimă sintetic) ar fi o abatere. Paradoxul se destramă dacă vedem în atracția morfemului manifestarea fluctuației sale poziționale, a unei duble tendințe, centripetă (de apropiere spre verb) și centrifugă (de îndepărtare de acesta și de apropiere de alte elemente conexe ale nucleului verbal). Un argument în plus este caracterul foarte liber al traducerii mähăcene: „ambii scriitori, observa Hasdeu, construiesc frazele lor într-un mod cu totul independente de sintaxa originalului slav, și uneori chiar contra acesteia” (ibid., p. 76).

Facultativitatea atracției poate fi demonstrată și cu textele coresiene. Auxiliarul optativului este uneori separat: „s-ară Domnul vrea” (CORESI, A. 155) — аще Господъ вохощетъ; alteori este apropiat de verb: „e să ceva de la alalați ară ceare” (id. ib. 93) — аще ли же что винныхъ иште. Atracțiile se puteau evita prin folosirea condiționalului sintetic precedat de *să*: „e să drept sfatul lui Dumnezeu răbdare neștine” (id. ib. 165) — аще совети ради Божіа трепитъ кто; sau prin apropierea conjuncției de verb: „s-ară afla vreunii” (id. ib. 37) — аще нѣкіа вѣрѡшеть того. Asemenea apropieri se remarcă și pentru indicativ: „spune-mi s-ați dat satul într-atita” (id. ib. 18) — рци ми, аще на толницъ село вѣдѣста; sau pentru conjunctiv, unde conjuncția finală dublează conjuncția-morfem (ceea ce dovedește coexistența în timp a celor două funcții⁴⁰): „să nu nemică să fie” (id. ib. 35) — ѡкъ да никтоже сѣхъ.

Aceeași variabilitate ne întâmpină în cazul „dislocărilor” prin atracție spre negație: „nu se toată cetatea adună-se” (CORESI, A. 63) — не весь градъ собрасѣ; „nu de lucru se dereaptă” (id. ib. 149) — не въ дѣлѣ ли вѣрѣдасѣ; nu m-am pentru aciasta îndereptat (CAT. CALV. 11) — но ни въ семъ вѣрѣдаюсѣ; nu s-au îndereptat acești sfinți (ib.).

Prin urmare, atracțiile se explică prin gradul de sudură mai redus al funcțiilor în morfologia verbului românesc din veacul al XVI-lea și, într-o

⁴⁰ Exemplul este interesant întrucît conjuncția reușește să atragă negația inclusă în cuvîntul slav НИКТОЖЕ. Atracția este absolut inconștientă, traducătorul omițînd să se conformeze noii situații și să traducă adverbul în forma pozitivă („să nu ceva să fie”), astfel încît dubla negație are în română o valoare afirmativă, inexistentă în original.

mai mică măsură, din prima jumătate a celui următor⁴¹. Este drept că separările erau mai puțin frecvente decât formațiile unite, dar aceasta nu justifică prezentarea lor ca „neromânești”, ci doar ca „periferice”. Vom oferi în continuare câteva exemple de asemenea „dislocări”, care afectează formele compuse ale indicativului, conjunctivului, prezumtivului și optativului:

De nu vor nici unul de ceia ce aud socoti (Coresi, Cazania a doua⁴²) — аще ли же ни единъ въ послышающихъ не внимаеъ; cine va ca acest cocon *prîimi* în numele meu (id. T. 88) — же аще едино такоуѣхъ отроц е прѣимеъ въ именѣ мене; să *le-ar* piciorul tău *săblăzni* (id. ib. 89) — аще нога твоа съблăжнѣтъ тѣ; de *s-ară* fi și nedereptate fiind (id. A. 85) — аще оубо неправда была; ce-*au* Dumnezeu *curăfi* (id. ib. 45 și 51) — ѣже Богъ вчистиѣ; de-*l* va simbăta *vindeca* (id. T. 79) — аще въ сѣботѣ исцѣлѣти его; de *se* va sarea *împuși* (id. ib. 77) — аще же солъ оубоуѣтъ; să *ară* cineva den morți *învie* (id. ib. 126) — аще кто въ мертвѣхъ въскресеъ; de *va* grăunțul de grîu *cădea* la pămînt (id. ib. 155) — аще зръно пшенично падъ на землѣ; să *ară* lumea toată *dobîndi* (id. ib. 60) — аще миръ весь приверѣеъ; să *te* ochiul tău *săblăzneasle* (id. ib. 61) — аще ли око твоѣ съблăжнѣтъ тѣ; de *va* și Satana însuși de eluși *împărți-se* (id. ib. 118) — аще же н сатана самъ въ себѣ раздѣлѣсѣ естъ; de *va* iarba astăzi în sat fiind (id. ib. 120) — аще же трѣвѣ на селѣ днѣ сѣше; se nu *vrea* Domnul fi întru noi (SCH. 271) — аще не Господъ бѣ былъ въ нас; se nu *vrea* Domnul *agiuta* mie (ib. 197) — аще не Господъ помогъ бѣ ми; *pu te vor* m(o)rții *lăuda* (HURM. 244) — не мертвѣи въсклѣлатъ тѣ; se *așu* lui Davidu *măntu* (ib. 186) — аще Давидъ солжѣ; de *se* va *înpărția* andesine *înpărți*, nu va putea sta *înpărția* aceeaia; și de *se* va casa andesine *înpărți*, nu va putea sta casa aceeaia; și de *se* va Satana *scula* [...] (COD. BEREASA, 258) — н аще царство на сѣ раздѣлѣтсѣ, не можетъ стати царство то; н аще домъ на сѣ раздѣлѣтсѣ, не можетъ стати домъ тон; н аще сатана *воста* [...] ; cela ce *va* toată leagia *feri* (COD. VOR. 118) — ѣже бо весь законъ соблюдетъ; ce se cu cugetul de dulceață de[n] inimă *acațără* (LUCACI, 328) — ѣже помысль ми на сѣрдци сластѣи прилогъ; ș. a.

⁴¹ A. Meillet și M. Cohen au vorbit de „forța anectivă” a „particulelor”, exercitată asupra termenilor propoziționali, care se explică, desigur, nu numai prin lipsa de autonomie sintactică, ci și prin caracterul lor aton. Faptul lămurește atragerea monemelor „autonome”, dar nu și a celor „funcționale” (care își au propria lor putere gravitațională), decât dacă presupunem că „forța anectivă” a acestora din urmă e mai redusă. A. Blinkenberg a relevat în limba franceză unele „inversiuni prin atracție”, care constau din separarea atributului de substantiv și gruparea lui împreună cu adverbele *si, tant, combien* etc. (*L'ordre des mots en français moderne*, I, Copenhaga, 1928, p. 61–63); or, coeziunea redusă a grupului nominal, dată de natura lexematică a constituenților, justifică pe deplin deplasarea topică.

⁴² Ad. Maria Rădulescu, *Observații asupra topicii subiectului și a predicatului în limba română din secolul al XVI-lea*, în SCL XX, 1969, p. 45.

Relativa independență a auxiliarelor se constată și în fazele mai vechi ale celorlalte limbi romanice:

Vechea occitană: *va* lhas fort *blastomar*; *van* lors *senhas desplegar*; *van* la tota menudamen *pessejar*⁴³; aissi *sui* d'amor *entrepres*; el *fo* de totz bos aibs *complitz*; tant *fo* de natural *razitz*; el *fon* astrucs d'armas *portar*⁴⁴; vechea catalană: *estava* meu Fill emfre els judeus *lucrat*; *estava* Jesucrist a pilar *lligat*⁴⁵; *fos* de pecat *ensutzada*; *fo* en su vida per gracia divinal *dotada*; *havia* per força carnalment *coneguda*; *ha* nostre Senyor Deus *ordonat*⁴⁶; non *ha* en materia de massa *entriquada* subtilitat⁴⁷; vechea spaniolă: *avrien* la mar *passada*; *fo* la grand alegria en tristicia *tornada*; *fo* la nave *somida*; *fué* por la prisa adelante *llevando* la buena espada del rey *ceñida*⁴⁸; *habemos* en el prólogo mucho *detardado*⁴⁹; *avielo* el diablo *puesto* en grand logar⁵⁰; vechea italiană: l'uomo è dalle genti *odiat*; io *ho*, caro amico, assai *satisfatto* alle tue *preghiere*; *fo* sualto ella parte de sopra *delongata* delaterra ea *pressata*; *sarea* per rascione quasi come labrutto animale *stando*; *era* doe stelle lucide *poste*; *sieno* doe figure *designate*⁵¹; che *m'avete* in foco *miso*; non *averei* si rica *tenuta*; com'ao reo *distinato*; *fue* mai tanto crudel danagio *audito*; *sono* de la schiatta gentil sua *stratti*; or *anno* lui e soie menbre *conquise*; ch'*avete* tu e'l tuo padre *sofferto*; che *fosti* in terra per noi *crucifisso*; *son* li giusti occhi tuoi *rivolti* altrove; l'anima *son* di fama *note*; *ha* di vita Amor *divisi*; *avea* cangiato *vista*; *hanno* i corpi *abbandonati* in terra; onde *fien* l'opre tue nel ciel *laudate*; se egli *avesse* la messa *udita*; t'*ha* per ciò questa parola *commosso*; n'e alcun di tanto sentimento *contato*; *fu* Italia più volte *occupata*⁵²; vechea franceză: *fu* aux champs *venus*; qui *ont* ces II joustes *veues*⁵³; les pains demiés et les entiers[...] ai bien parmié le sac *sentu*⁵⁴; je ai paiens *veüz*; car tant ai vers Isolt *fait*; unques *fust* de paiens *né*⁵⁵; j'*ay* ma fille *tenue* et gardée⁵⁶; la loge *fu* de vers rains *faite*; tant a par le fuellier *seü*; qu'il *furent* endormi *trouvé*; qu'elle *avoit* mout grant tort *eü*; mal *m'avez* mon covant *tenu*; qu'i li *avoit* la cuise *traite*; mestier *ait* a cors d'ome *ennorer*; qu'il *sont* es illes *venues*; tant

⁴³ Arne — John Henrichsen, *La périphrase anar + infinilif en ancien occitan*, în vol. *Omăgiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 359.

⁴⁴ *Crestomație romanică*, I, p. 633, 649—650.

⁴⁵ Josep Roca, *Estar + participi, adjectiu o complement prepositional en catala antic*, în „*Revue des Langues romanes*”, LXXII, 1955, p. 7.

⁴⁶ Anfós Par, op. cit., p. 526.

⁴⁷ *Crestomație romanică*, I, p. 698.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 718—719, 775.

⁴⁹ Martín Alonso, *Evolución sintáctica del español. Sintaxis histórica del español desde el iberromano hasta nuestros días*, Madrid, 1964, p. 134.

⁵⁰ Rafael Lapesa, *Historia de la lengua española*⁴, p. 154.

⁵¹ Adolfo Bartoli, *Storia*, I₃, p. 132, 137 nota 2, 325, 326, 335, 336.

⁵² *Crestomație romanică*, I, p. 235, 238, 242, 252—253, 277—278 și 280, 284—286, 290—291, 297.

⁵³ Adolfo Bartoli, *Storia*, I₃, p. 271 și 273.

⁵⁴ Raynauld de Lage, *Introduction à l'ancien français*³, Paris, 1962, p. 95, cf. 39.

⁵⁵ I. Szabics, *L'ordre des éléments des temps verbaux composés en ancien français*, în „*Acta linguistica Academiae Scientiarum Hungariae*”, XXIII, 1973, nr. 1—2, p. 130 și 132. După autor, „legătura între auxiliar și participiu nu este decât formală și latentă” (p. 131).

⁵⁶ Brita Lewinsky, *L'ordre des mots dans Berinus, roman en prose du XIV-e siècle*, Göteborg, 1949, p. 159. Autoarea explică frecvența mare a acestei construcții prin autonomia relativă a verbului *avoir* în limba veche (p. 158).

*l'ai de cuer navrè a mort ; n'ai je plus vaillant que vos veés ; les a li prevos trovées ; sera de joye parée*⁵⁷.

Procesul de sudare a auxiliarelor, secundat de transformarea perifrazelor verbale în timpuri compuse⁵⁸, a fost frânat în Occident de influența limbilor latină (care s-a exercitat cu o forță impresionantă asupra limbii culte, scrisă și vorbită) și germană⁵⁹, iar la noi de influența limbilor slave care, datorită unei independențe mult mai mari a auxiliarului *бѣти* și a semiauxiliarelor, le separau în mod frecvent de participiu⁶⁰. Pe de altă parte, faptul că unele forme ale acestora (cum ar fi prezentul *ѣсми*) erau tratate ca semienclitice, facilita cazurile de atracție spre conjuncție⁶¹ — fenomen care, de asemenea, se putea repercuta asupra limbii române vechi. Sînt aspecte care completează datele acțiunii conservatoare ale acestei influențe, în care se includ, probabil, și menținerea negației simple⁶² sau a flexiunii nominale. În același timp, este o aplicație a așa-zisei *teorii a acumulării* a lui J.H. Moulton, după care „o construcție frecventă într-o limbă poate influența o construcție identică, dar rară, în alta, mărindu-i folosirea”⁶³. Situația istororomânei actuale, în care separarea compuselor morfologice este menținută sub influență sîrbocroată⁶⁴, ne verifică indirect interpretarea.

⁵⁷ *Crestomație romanică*, I, p. 491, 492, 498, 505, 507, 514, 526, 527, 531, 533, 535, 550, 562.

⁵⁸ Vezi Mathieu Nicolau, *Remarques sur les origines des formes périphrastiques passives et actives des langues romanes*, în „Bulletin linguistique”, IV, 1936, p. 30 și *passim*. L. Skrélina (*Sur le problème de l'économie des changements morphologiques*, în ACILFR XII, p. 537) distinge următoarele faze: construcția sintactică liberă, gramaticalizarea (= transformarea acesteia în construcție analitică) și morfologizarea (= includerea lor în sistemul paradigmatic).

⁵⁹ Norman Denison a explicat menținerea disociabilității compuselor verbale în retoromană prin influența germană. (*Constants et variables entre langues romanes et langues germaniques*, în ACILFR XII, p. 1106).

⁶⁰ P. Cancel, *Studiul verbului slav*, [curs litogr.], București, 1931, p. 111 și urm.; A. Zăcondoneț, *Curs de limbă slavă veche*, [litogr.], București, 1963, p. 244.; *Slava veche și slavona românească* (sub. red. prof. dr. doc. Păndele Olteanu), București, 1975, p. 132. Această separabilitate (augmentată prin metoda literală de traducere din greacă) face dificilă diferențierea funcțională a verbelor auxiliare, care posedau și o valoare autonomă (Cancel, *op. cit.*, p. 115). Traducerile noastre oferă nenumărate exemple de reproducere a unor situații de acest gen.

⁶¹ Cf. André Vaillant, *Manuel du vieux slave*, I, Paris, 1964, p. 379 (cu exemplul: *аще есмы кого чинъ обидѣа*, unde prezentul verbului „a fi” este auxiliarul perfectului). Se știe că limbile slave și baltice au menținut, în mod excepțional, trăsături ale ordinii relativ libere a termenilor din indo-europeană, cu encliticele plasate după primul element tonic al frazei (A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*², Paris, 1908, p. 335; A. Vaillant, *op. cit.*, p. 378—379).

⁶² Petre V. Haneș, *op. cit.*, p. 112—113; Georgeta Ciompec, *op. cit.*, p. 203.

⁶³ Cf. Th. Simenschy, *op. cit.*, p. 128. O ilustrare „clasică” a fenomenului este influența greacă asupra latinei creștine, care a stimulat proliferarea unor construcții incomplet dezvoltate, de felul infinitivului final (vezi Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 103; Christine Mohrman, *Études sur le latin des chrétiens*, Roma, 1958, p. 45—49).

⁶⁴ O prezentare amănunțită a acestor „dislocări” face I. Coteanu, în articolul *À propos des langues mixtes (Sur l'istiro-roumain)*, în vol. *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès International des Linguistes*, București, 1957, p. 135—137. Autorul forțează însă lucrurile, explicînd situația exclusiv prin această influență; or, sîrbocroată a acționat asupra unei faze primitive a dialectului, în care nu se ajunsese la gradul de coeziune din româna actuală. Ea s-a suprapus, deci, peste o stare de fapt, nu a creat o situație nouă. O mare parte din exemple sînt, dealtfel, curente în dacoromâna secolelor XVI—XVII (inserările de adverbe și pronume). Argumentarea lui I. Coteanu a fost preluată (și cu referire la „calcurile topice”) de către Radu Flora, care s-a străduit să demonstreze „receptivitatea absolută” a

Dacă explicația comună a dislocărilor de acest gen prin actul mecanic al traducerii nu mai poate fi reținută, s-ar putea totuși crede că apariția lor exclusiv în texte aparținând păturilor culte, bilingve, probează caracterul livresc al acestei influențe. Ar fi vorba de o imitație literară; chiar și în situațiile în care slavona nu posedă anumite grupe morfologice, procedeul separării s-ar fi extins printr-un fel de analogie. Această interpretare ar fi susceptibilă, însă, de următoarele obiecții:

1) Este greu de crezut, în principiu, că diferențierea limbii române vechi în „cultă” și „populară” s-ar fi putut crea printr-un tratament diferit (slavon și românesc) al morfosintaxei. O asemenea diferențiere nu este posibilă decât în condițiile în care sistemul lingvistic oferă prin el însuși mai multe posibilități combinatorii și presupune cu necesitate o anumită tradiție literară. Este mult mai plauzibil să susținem că influența slavonei a favorizat selecția variantelor periferice, din inventarul pasiv al sistemului. Mai precis, faptul că slavona se caracteriza printr-o intensitate funcțională minimă a compuselor verbale a stimulat o creștere a frecvenței de folosire a formațiilor românești cu un grad de coeziune a funcțiilor verbale mai redus, fie că ele coincideau sau nu cu cele slavone. (Prin *intensitate funcțională* înțelegem o caracteristică de ordin secundar a funcției gramaticale, care se manifestă prin coeziunea diferită a grupurilor unite printr-o funcție comună. Așa, de pildă, auxiliaritatea este mai puțin intensă în franceză decât în română, în „limba populară” decât în varianta standard, în „limba veche” decât în cea „modernă” — dovadă numărul mai mare sau mai mic al posibilităților de inserție).

2) Fenomenul este comun limbilor romanice vechi, marcând o fază de trecere necesară de la formațiile perifrastice la cele compuse. Or, în această situație, concordanțele slavo-române devin insuficiente pentru a presupune o filiație directă. Spre deosebire de studiile mai vechi, tentate să supraaprecieze extensia acestei influențe⁶⁵, lingvistica românească actuală se orientează spre explicația prin tendințele interne ale limbii române a acelor fenomene

dialectului românesc la influența slavă (*Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână*, în *Fonetică și dialectologie*, IV, 1962, p. 151, 153, 166; *Despre inconsistența graiurilor periferice și izolate. Chestiuni de metodologie și lingvistică generală*, în *SCL XVIII*, 1967, p. 285). Ipoteza caracterului „mixt” al istroromânei a fost însă infirmată categoric, într-un studiu bine documentat și condus după excelențe principii metodologice, de către E. Petrovici și P. Neiescu (*Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor anchete dialectale la istroromâni, megleno-români și aromâni*, în *CL IX*, 1964, p. 187—214).

⁶⁵ Vezi Eugen Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, lucrare ale cărei principii se resimt în mare măsură de parțialitatea autorului. Astfel, se afirmă că, „dintre fenomenele comune limbii române și limbilor slave, vor fi considerate ca elemente slave în limba română, acelea care corespund în mai mare măsură [s.n.] structurii slave decât celei romanice” (p. 6) — punct de vedere care dă toată libertatea alegerii subiective; „influența slavă poate fi dovedită numai atunci când reușim să excludem posibilitatea că fenomenul ar putea fi comun tuturor [s.n.] limbilor romanice sau că s-ar putea datora unei evoluții specifice a limbii române” (p. 105—106) — apreciere care reduce inevitabil trăsăturile romanice ale limbii noastre la un grup redus de fenomene panromanice, înlăturând tocmai concordanțele parțiale, care îi dau diferența specifică în cadrul Romaniei; în sfârșit, Seidel exclude elementele comune latinei cu româna, dacă ele nu s-au menținut și în celelalte limbi romanice (p. 108) — criteriu de selecție arbitrar, pentru că elimină a priori posibilitatea menținerii unor latinisme într-o „arie izolată”.

de dublă concordanță, balcanică și romanică⁶⁶. Acest principiu, folosit pentru prima oară de Petru Maior⁶⁷, a fost reabilitat de structuralismul diacronic. „Desigur, nu trebuie să spunem, susține J. Goudet, că un fenomen s-a produs în română pentru că există în slavă. Acest lucru nu-i imposibil, dar, în general, pentru ca un fapt lingvistic să germineze într-o limbă alogenă, trebuie să așteptăm acolo un teren favorabil. Dar ca un teren să se preteze la un fenomen, nu-i de ajuns să se probeze că acesta s-a produs aici prin generație spontană”⁶⁸.

3) Ca toate vechile limbi romanice, româna era mai bogată în posibilități de rectiune lexico-formală (coocurențe) decât astăzi; or, „cu cât o limbă este mai bogată în posibilități de acord, cu atât ea are mai multă libertate de a rupe șirurile lineare și invers”⁶⁹. Argumentul este cu atât mai necesar, cu cât studiile de limbă veche pornesc adesea de la postulatul unei identități relative a sistemului său lingvistic cu *norma* limbii române moderne, justificând diferențele exclusiv prin influențele străine suportate în secolele al XVI-lea—al XVIII-lea. „Limbă vechilor noastre cărți bisericești, afirma N. Drăganu, ne arată o fază aproape actuală sau foarte apropiată de cea actuală” — idee care s-a impus majorității filologilor noștri⁷⁰. Falsitatea premisei impune, deci, reluarea, dintr-o perspectivă teoretică adecvată, a majorității analizelor consacrate sintaxei. Așa, de pildă, cercetînd regimul sintactic al verbelor în limba veche, Gabriela Pană-Dindelegan remarcă o serie de stadii succesive, caracterizate printr-o regresie cantitativă a combinațiilor, și atribuie abundența variantelor din secolul al XVI-lea influenței originalului slavon asupra textelor traduse⁷¹. Autoarea nu oferă nici o comparație concretă cu textul slavon și nici cu fazele corespunzătoare ale celorlalte limbi romanice — ceea ce înseamnă că punctul de referință este doar limba actuală. În realitate, cauza esențială este, ca și în cazul dislocărilor, disponibilitatea sintactică superioară a verbului în secolul al XVI-lea, pe care acțiunea slavonei putea cel mult să o sublinieze.

⁶⁶ Vezi Marius Sala, *Locul limbii române între limbile romanice*, în SCL XVI, 1965, p. 65 („Nu excludem nici posibilitatea ca un fenomen, rezultat al unei tendințe structurale romanice, să fi fost întărit de existența unei tendințe structurale identice în limbile cu care româna a venit în contact [...]. Se impune însă ca, înainte de a explica situația din română printr-un fenomen de interferență, să apelăm la latină și la tendințele structurale romanice, deci la o cauză internă [s.a.]”); Maria Iliescu, *De la latină la română*, în SCL XVI, 1965, p. 67—75; idem, *Encore une fois sur la place de la langue roumaine parmi les langues romanes*, în „Philologica pragensis”, IX, 1966, nr. 2, p. 130 și urm.

⁶⁷ Petru Maior combate supoziția că folosirea auxiliarelor în morfologia verbului românesc ar fi de origine slavă pentru motivul că se află în slavă; el arată că procedeul este moștenit de vreme ce și italienii (care n-au nimic comun cu slavii) uzează de el (*Dissertație pentru începutul limbii românești*, la MAIOR, I, II, 62).

⁶⁸ J. Goudet, *La notion de „structure de remplacement” en linguistique historique*, în RRL XIV, 1969, p. 524.

⁶⁹ Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, 1959, p. 21. Vezi și Jean Dubois, *Grammaire structurale du français. Nom et pronom*, Paris, 1965, p. 26 („redundanța de marcă permite modificarea ordinii sintagmelor, asigurîndu-le în același timp concatenarea”).

⁷⁰ N. Drăganu, *Două manuscrise vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*, București, 1914, p. 91. Au existat, firește, și unele proteste izolate. De exemplu, Ștefan Munteanu arăta că, „pentru perioada veche, punctul de plecare al cercetării normelor ei nu poate fi exclusiv stadiul ei actual” (vezi „Orizont”, XV, 1964, nr. 11, p. 67).

⁷¹ Gabriela Pană-Dindelegan, *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, în SCL XIX, 1968, p. 289, 296 și *passim*.

4) „Dislocările” s-au menținut regional pînă astăzi, dar cu limitarea posibilităților de inserție la subiect și la vocativ, datorită independenței relative a acestora în structura propoziției. Este singurul tip care subzistă în sintaxa normală după secolul al XVI-lea, dar își restrînge continuu frecvența. Iată cîteva exemple, începînd cu a doua jumătate a veacului al XVII-lea :

Iaste locu de curătură [ce-l am de la moș], de strămoși, -că mi l-au domnii dat (doc. a. 1700, Hațeg, în IORGA, S. D. XII, 219—220) ; mă tem să nu fie sufletul tău rămas cumva nesătul (ÎNV. NEAGOE, 240) ; cînd fu frumosul Iosif trimis de tată-său (ib. 309) ; nu vă, fiilor, spăreați (CRON. VERS. 65) ; și veți fi, fii mii, primiți (FRIMU, P. 170, a. 1813) ; era tot rodul căzut (CÎNTEC, 122) ; ai fost, Doamne, ocărit (ib.) ; nu te, vere, mînia (PAULETI, 131) ; nu mă, maică, blestema (BIBICESCU, P.P. 95) ; nu fi, tată, amărit (TEAHA, G. 191) ; nu te, Ană, întrista (MOISE, B. 106) ; nu te, soro, -nspăimînta (id. ib. 107) ; ce mă, domn bun, ispitești (id. ib. 120) ; nu te, fată, spăimîntară (id. ib. 126) ; nu mă, dragă, săgeta (HERSENI, F. 248).

Dealtfel, disjuncțiile prin vocativ erau frecvente și în latină, unde au fost explicate prin persistența unei deprinderi moștenite din indoeuropeană : vocativul era, la origine, aton, încadrîndu-se deci în legea lui Wackernagel privind poziția secundară a „cuvintelor accesorii”⁷².

5) Absența unei construcții în anumite nivele ale limbii nu dovedește incompatibilitatea ei cu sistemul funcțional, ci cel mult caracterul său „periferic” în secțiunea sincronică dată. Principiul acționează permanent în domeniul sintactic deoarece, după cum susține J. Fourquet, „distanța dintre sintaxa unui dialect și cea a unei limbi literare este mai mare decît între fonologia unuia și cea a celeilalte”⁷³. Jacques van Ginneken, care a diferențiat pentru prima dată, după cunoștința noastră, *les constructions à forte cohésion* de *les constructions à faible cohésion*, a arătat că, în situațiile în care „diferitele construcții separabile se prezintă, în aceeași perioadă a istoriei limbii, ca neseperate”, ele își mențin „unitatea psihică” indiferent de coeziunea secvențială⁷⁴. Un exemplu analog este dubla folosire a acuzativului în secolul al XVI-lea : într-o formă preponderent sintetică în textele traduse (care mențin uzul mai vechi sub influența slavonei) și într-o formă preponderent analitică în documente (care redau în mai mare măsură obișnuințele limbii vorbite)⁷⁵. Dar cea mai bună ilustrare este situația actuală, cînd dislocările sintactice și inserția mai multor adverbe în grupurile morfologice se admit ca o calitate

⁷² Vezi J. Marouzeau, *L'ordre des mots dans la phrase latine*. II. *Le verbe*, Paris, 1938, p. 101.

⁷³ Jean Fourquet, *Linguistique structurale et dialectologie*, în vol. *Fragen und Forschungen im Bereich und Umkreis der germanischen Philologie*, Berlin, 1956, p. 196.

⁷⁴ Jac. van Ginneken, *Principes de linguistique psychologique*, Paris, 1907, p. 521.

⁷⁵ Vezi Nicolae Drăganu, *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor*. Un capitol de sintaxă românească, București, 1943, p. 118—121 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 533—535.

a limbajului poetic, dar sînt prohibite în limbajul standard, unde nu apar, dealtfel, decît excepțional și în forme puțin frapante⁷⁶.

Considerăm, prin urmare, că „dislocările” morfosintactice din secolul al XVI-lea, ca și cele care apar uneori în primele traduceri din secolul următor, trebuie apreciate dintr-o optică diferită de cea tradițională. *Ele sînt realizări periferice ale posibilităților oferite de insuficienta coeziune a termenilor din sistem.* Acest fapt își are explicația sa în „legea inerției construcției verbului”, de care vorbea Th. Simenschy, care constă din aceea că „construcția verbului poate rămîne aceeași după ce și-a schimbat sensul”⁷⁷ (respectiv, funcția). Cu alte cuvinte, laxitatea formațiilor perifrastice se menține un timp relativ îndelungat după apariția auxiliarității. Persistența în varianta savantă a limbii vechi a formațiilor arhaice ilustrează fenomenul „stadiilor de limbă simultane”, care constă din menținerea la nivele sociolingvistice diferite a unor structuri decalate în timp, pe care Leiv Flydal le-a numit „structuri lingvistice diastatice”⁷⁸. Este una din „problemele capitale ale vechii române literare”, semnalată deja, în linii mari, de către G. Ivănescu⁷⁹. Explicația teoretică este aceea că între dispoziția topică și structura morfologică a unei limbi nu există un paralelism absolut⁸⁰.

Este curios cum filologii, din dorința de a justifica cu orice preț ceea ce considerau imposibilități în românește, au forțat comparația cu textele străine, taxînd drept „reproduceri” secvențe incompatibile sintactic. Astfel, Petre V. Haneș considera edificator paralelismul „de va amu fi casa destoinică” (Coresi) — *ашб оубо бждѣтъ домѣ достоникѣ*, deși, în realitate, nu există nici o similitudine. Explicația sa este naivă: „Formele compuse ale verbului (perfectul compus, viitorul, optativul) dau mult de furcă traducătorului român. El nu știe dacă cele două cuvinte, din cari e compusă forma verbală românească, trebuie puse alături, ori despărțite prin alte cuvinte. Îi e cu atît mai greu, cu cît originalul nu-i mai poate servi drept călăuză, el prezentînd, în asemenea cazuri, o singură formă. Și atunci uneia îi găsește ușor loc în fraza românească — dar celeilalte?”⁸¹. Așadar, „cuvintele” nu formează unități morfosintactice, ci sînt ca niște bucăți de sticlă colorată

⁷⁶ Vezi Ion Coteanu, *Dislocarea ca procedeu stilistic în poezia noastră contemporană*, în „Revista Universității «C. I. Parhon»”, seria șt. sociale, 1955, nr. 2-3, p. 189—197; Al. Graur, *Despre dislocarea grupurilor de cuvinte*, în LR IX, 1960, nr. 3, p. 27; Valeria Guțu Romalo, *Morfologia*, p. 184. Aceeași situație în franceza contemporană (vezi Marie-Louise Müller-Hauser, *La mise en relief d'une idée en français moderne*, Geneva-Zürich, 1943, p. 108; Walther von Wartburg et Paul Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*², Berna, 1958, p. 160, 175).

⁷⁷ Th. Simenschy, *op. cit.*, p. 128.

⁷⁸ Leiv Flydal, *Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue*, în „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap”, XVI, 1952, p. 243—244 și 251.

⁷⁹ G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR XI—XII, 1944—1945, p. 143—145 și 384. Sub aspect morfosintactic, are dreptate I. Șiadbei cînd susține că „între limba textelor religioase din secolul al XVI-lea și cea a documentelor este o deosebire sensibilă, prin faptul că cea dintîi e mai arhaică, iar cea din documente este mai aproape de limba vorbită” (*Istoria literaturii române vechi*, București, 1975, p. 56). Sub aspect fonetic și lexical, este posibil însă ca decalajul să reflecte „structuri lingvistice diatopice”, regionale (vezi discuția la Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București 1974, p. 75).

⁸⁰ Cf. Lennart Carlsson, *Le degré de cohésion des groupes subst. + de + subst. en français contemporain*, Uppsala, 1966, p. 30.

⁸¹ Petre V. Haneș, *op. cit.*, p. 110—111.

într-un caleidoscop, cu care traducătorul, uitînd că știe românește, pur și simplu nu are ce să facă și le combină la noroc, ori de cîte ori originalul nu-i oferă sugestii.

Și Al. Rosetti vorbește de o „ordine nefirească a cuvintelor în frază, prin imitarea *exactă* [s. n.] a ordinii cuvintelor din originalul maghiar” și slavon⁸², dar nu toate exemplele îi servesc: nu putem vedea o legătură între „cum *au* Hristos nouă *zis*” și „mint az Christus meg *monta*”, între „se-*ară* Domnulu *vrea*” și „aște gospodî *vosxošetŭ*”, între „tuturora *au* scris *lăsat*” și „mindenek nec iruán *halta*” (literal: „tuturor scriind a lăsat”)⁸³. Nici Pandele Olteanu nu ne convinge să vedem în traducerea „dar *ca* să numele Domnului *respectăm*” o reproducere a slavonului „ali što besme imja Božie *běcelovati*” și, cu atît mai puțin, să presupunem o origine slovacă a traducerilor bazați pe asemenea exemple⁸⁴. Arbitrară este și paralela oferită de Radu Flora între o secvență istroromână („n-*au* iel *vrut*”) și una sîrbească („nije on *hteo*”), pentru a dovedi „o preluare a topicii” străine și, implicit, caracterul „mixt” al dialectului românesc⁸⁵.

Remarcîndu-se unele deosebiri prea mari, atît în raport cu slavona cît și cu româna actuală, s-a ajuns la concluzia că traducătorii nu știau nici slavonește și nici românește⁸⁶. În aceste condiții, inițiativa de a traduce totuși apare cel puțin ciudată, dacă nu de-a dreptul iresponsabilă. Explicația este prea stringentă pentru a fi luată în seamă; s-a presupus însă că traducătorii erau sași (pentru că separarea compuselor este cîrentă în germană), sau că, în orice caz, aparțineau unei zone nordice, influențată de maghiară, slovacă și germană⁸⁷. Dar fenomenele vizate, nu se întîlnesc într-o carte — două, ci în întreaga literatură de traduceri, din toate provinciile și pe parcursul unui întreg secol, așa cum s-a văzut. Este drept că marea majoritate a textelor provin din Transilvania și Banat, dar nu credem că aspectul lor a fost determinat de deprinderi morfosintactice cîrturărești, pentru motivul că din aceeași zonă provin și majoritatea exemplelor populare de inserții ale subiectului, vocativului, pronomelor tonice și altor adverbe decît cele „admise” astăzi în limba standard. Transilvania (împreună cu Banatul) reprezenta, deci, din punct de vedere morfosintactic, o arie conservatoare; cu alte cuvinte, diferențierea sociolingvistică (diastratică) s-a dezvoltat dintr-o diferențiere regională (diatopică). Pe de altă parte, așa-zisele săsisme din celelalte compartimente ale limbii, pe care unii filologi au încercat să le detecteze, nu au rezistat, în marea lor majoritate, criticii pertinente⁸⁸.

⁸² Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 567.

⁸³ *Ibidem*, p. 563, 566, 567.

⁸⁴ Pandele Olteanu, *Considerații filologico-lingvistice despre postilele husito-reformate de interpretare a „Decalogului”*, în vol. *Studii de slavistică*, I, București, 1969, p. 63—64.

⁸⁵ Radu Flora, *Cîteva observații cu privire la bilingvismul manifestat în graiurile istroromâne*, în ACILFR XII₂, p. 1020.

⁸⁶ Liviu Onu, *În legătură cu problemele limbii române literare*, în „Steaua”, VI, 1955, nr. 7, p. 100.

⁸⁷ Pandele Olteanu, *Presupusul original unguresc al „Cazaniei” I, din 1564, a diaconului Coresi: corectarea unei erori*, în vol. *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, p. 647; *idem*, *Sintaxa și stilul paleoslavici și slavonici*, București, 1974, p. 318—319.

⁸⁸ Vezi Ilie Bărbulescu, *Curențele literare la români în perioada slavonismului cultural*, București, 1928, p. 77—102 și, îndeosebi, Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga-București, 1947, p. 558—575 și *Istoria limbii române*, p. 664.

În ultimul timp au apărut însă câteva studii de orientare obiectivă, care tind să restrângă sfera „influențelor” slavo-săsești asupra primelor traduceri, susținând, în același timp, că atât traducătorii cât și copiiștii erau români⁸⁹. Comparând disjuncțiile compuselor verbale românești prin subiect nominal sau pronominal cu corespondentele lor slavone, Maria Rădulescu conchide: „presupunerea că asemenea construcții neromânești s-ar putea datora topicii originalului tradus, cel puțin pentru textul coresian, nu se susține”⁹⁰. Constatarea este pe deplin justificată, iar dacă mai subzistă vreo nedumerire, ea privește motivul pentru care trebuie să mai vorbim, în astfel de cazuri, de „construcții neromânești”.

Pe baza materialului analizat, se pot detașa liniile mari ale evoluției coeziunii grupului verbal în limba română. Etapa arhaică este aceea în care funcții puteau fi separați prin termenii oricărei clase lexicale și chiar prin secvențe mai ample. Ea a caracterizat norma limbii noastre, probabil, până în secolul al XIV-lea, dacă ținem seama de influența regresivă a analitismului limbilor slave. Ulterior procesul de morfologizare s-a manifestat, în plan sintagmatic, prin eliminarea treptată a claselor lexicale cu excepția celei a pronumelui și a adverbului; dintre celelalte, au rezistat până astăzi, în izolări regionale, substantivele cu funcție de subiect sau de vocativ. Textele culte, din secolul al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea, păstrează încă vestigii ale stadiului arhaic, situate la periferia sistemului. Cea de-a doua etapă este aceea a reducerii termenilor celor două clase la pronumele *atone* și la cele *cinci* adverbe, selectate datorită corpului sonor redus și, îndeosebi, datorită funcției aspectuale pe care i-o conferă nucleului verbal (am *mai* făcut, am *și* ajuns, am *tot* mers, am *cam* băut, n-am *prea* ris). Judecând după texte, inserțiile altor adverbe și pronume se situează, până în secolul al XIX-lea, în zona periferică a normei, iar din secolul al XIX-lea până astăzi, la periferia sistemului.

În comparație cu celelalte limbi romanice, angajate în același proces, româna a evoluat mai rapid în direcția sintetismului. Credem că principala cauză a decalajului este baza sociolingvistică mult mai îngustă a stilului savant, care, în ansamblul României, a reabilitat dintr-o nouă perspectivă funcțională, stilistică, construcțiile arhaice, sub forma *hiperbatului*⁹¹.

La nivelul grupului nominal, se pot considera „premorfologice” în limba veche disocierile sintagmelor [adverb de comparație + adjectiv] și [adverb de comparație + adverb]. În limba actuală morfemul de comparație este coocurent determinatului său — situație care se prezintă, de asemenea, ca rezultat al unei evoluții.

După natura inserendului verbal, vom distinge două tipuri de separări, ambele normale în limba veche:

⁸⁹ Vezi, de exemplu, J. Smrčková *Remarques sur l'interpénétration des systèmes grammaticaux roumain et slave dans les premiers monuments roumains traduits*, în ACIL X₄, p. 851–852.

⁹⁰ Maria Rădulescu, *Observații asupra topicii subiectului*, p. 45.

⁹¹ Nu putem insista aici asupra procesului complex al „remotivării” stilistice; ne mulțumim să trimitem la cele câteva date oferite de lucrările noastre mai vechi: *Oriental și clasic în stilistica frazei lui Cantemir*, în ALIL (Iași), XIX, 1968 și *Influențe ale manierismului greco-latin în sintaxa lui D. Cantemir: hiperbatul*, în vol. *Studii de limbă literară și filologie*, București, 1968.

A) Separarea prin copulă a grupului nominal (menținută pînă astăzi în poezia populară din Transilvania):

Foarte era amară (PALIA, 230) — igen keserü vala — amara enim erat — πικρὸν γὰρ ἦν — горька ко еѣ; bunătatea-le *foarte* era mullă (ib. 123) — mert az ő Ioszagoc igē soc vala — erat enim substantia eorum multa — ἦν γὰρ αὐτῶν τὰ ὑπάρχοντα πολλὰ — Бѣлаѣ ко нмѣнїа нхѣ мнуга; *foarte* era țara în grej (doc. a. 1612, la ROSETTI, L. 79); *foarte* iaste noaă de folos (VARLAAM, 90); tuturor *foarte* are hi fost pușină (id. 319); *foarte* era om înțeleptu (HRONOGRAFE, 257); *foarte* îi era drag (SINDIPA, 362); ei *foarte* sînt oameni streini răi (ib. 393); nu *foarte* iaste așa priceput acel neguțatori (ib. 394); *foarte* iaste lucrul acela minunat (N. Milescu⁹²); *foarte* era iscusii (C. CANTACUZINO, 30); *foarte* iaste bine (INV. NEAGOE, 136); *foarte* va fi lucru bun (ib. 256); *foarte*-mi erai drag (ib. 210); mult iaste milostiv (ib. 281); lacom de bani încă era *foarte* (R. POPESCU, 215); *foarte* sînt folositoare (id. 247); *foarte* este cu năpaste (CRON. VERS. 137); mult era îndestulat (MAIOR, I. I, 129); Săracă striinătate, Mult ai fost fără dreptate (VERS. 516); Greu că-i încărcată (N. DENSUȘIANU, V.C. 24, Mold.); Mult e cu chipul de treabă (id. ib. 101, Olt.); Mult e mintea fetei proastă (BIBICESCU, P.P. 222); Mult e voinicul viclean (id. ib. 223).

B) Separarea grupului nominal printr-un predicat verbal:

Forti ne-au părut bine (doc. a. 1594, în HURMUZAKI, XI, 490); *foarte* ne strîngu turci mulți (doc. a. 1599)⁹³; ci *foarte* au slăbit vita rău (doc. a. 1649, în CAT. BRAȘ. I, 12); *foarte* au dat război mare (HRONOGRAFE, 248); *foarte* li-a părut bine (PRIAM, 90); *foarte* i-au tăiat rău (R. POPESCU, 72, 110); atîta s-au ațîțat foc mare (id. 241); *foarte* mi să par întunecate (ANTIM, 205); *foarte* ș-au făcut voia rea (SINDIPA, 362); *foarte* au fugit tare (ib. 365); *foarte* să le iai aminte bine (ib. 393); *foarte* ne stau vremile împotriva (doc. a. 1774, în CAT. BRAȘ. I, 158); Mult se bat cu jale, Mult se bat urît (N. DENSUȘIANU, V.C. 115, Munt.).

Primul tip fusese preluat de limbile romanice din latină, unde poziția copulei (de ex. „in metu sum maxumo“, la Plaut) a fost explicată prin legea lui Wackernagel, care consemnează plasarea „cuvintelor accesorii“ din indoeuropeană imediat după primul termen autonom al propoziției⁹⁴. În construcțiile de tipul „mul en fud trist“, „tam fud cruels“ sau „mult fo afflicz“ din v. fr., adverbul se referea nu la adjectivele *trist*, *cruels*, sau *afflicz*, ci la ansamblul [copulă + adjectiv], care constituia o sintagmă stabilă, nedisociabilă⁹⁵. O

⁹² Ap. P. V. Haneș, *Un tricentenar Milescu. Cartea cu întrebări (1661—1961)*, în „Glasul bisericii“, XXI, 1962, nr. 1—2, p. 93.

⁹³ Ap. Șt. Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 187.

⁹⁴ J. Marouzeau, *L'ordre des mots dans la phrase latine. I. Les groupes nominaux*, Paris, 1922, p. 229—230.

⁹⁵ Maria Van Hoorenbeeck et Guy de Poerk, *Méthodes d'approche de la syntaxe des plus anciens textes français*, în vol. *Méthodes de la grammaire. Tradition et nouveauté*, Paris, 1966, p. 150.

situație asemănătoare este cea a inserțiilor prin predicat: în vechile limbi romanice, adverbele puteau determina nu numai un verb (cf., în rom., *foarte am pofti*, doc. a. 1604 — 1618, la ROSETTI, L. 73; *că nu foarte îmblă drumul*, doc. a. 1656, în CAT. BRAȘ. I, 16, *nu foarte știm*, doc. a. 1674, în HURMUZA-KI, XV, 1355), dar și un echivalent sintagmatic al acestuia. Cît timp ele nu reprezentau determinări ale adjectivelor sau ale adverbilor, ci ale sintagmei verbale, poziția lor reflecta nemijlocit solidaritatea cu aceasta din urmă. Așa se explică secvențele:

V. s p a n. : *mucho auie grandes cuidados*⁹⁶; *much era bien andant* Encas⁹⁷; v. c a t a l. : *molt ploraven agrament las donas*⁹⁸; *tant es notoria*; *fort era rahonable*; *molt est enganant*⁹⁹; v. f r. : *molt oûs dur corage*; *mout i avoit beles gelines*; *mull avoient fait grant folie*; *molt sist bien a la dansele*¹⁰⁰; v. p r o v. : *trop son nostros terras lonh*; *tant es sos pretz verais e fis*¹⁰¹; v. i t a l. : *tant'è di bontade fresco*; *questa cosa molto esser legera*¹⁰².

Aceste forme sintactice nu au făcut pînă acum, din cîte știm, obiectul unei cercetări speciale în filologia noastră; tangențial, s-au exprimat totuși cîteva puncte de vedere. Eugen Negrici încadrează printre „inovațiile și îndrăznelile topice” ale lui Miron Costin aceste „dislocări cutezătoare”: „*foarte au ținut pușină vreme războiul*”, sau „*nu să nice povestește*”¹⁰³. În realitate, ele nu sînt inovații, pentru că sînt comune fazelor primitive ale limbilor romanice; nu sînt dislocări, pentru că reflectau solidarități sintagmatice diferite ca tip de cele actuale; nu sînt îndrăznețe, pentru că au o frecvență destul de ridicată, atît în textele de factură cultă cît și în cele de factură populară. Eroarea lui Negrici constă în faptul că, necunoscînd raportul genetic dintre formele sintactice „dislocate” și cele sudate, le-a prezentat pe primele ca fiind transformări ale celorlalte. Referindu-se la topica lui *foarte* la Neculce, Iorgu Iordan apreciază că „acest adverb avea, exact ca în unele graiuri populare de astăzi, și valoare de cuvînt oarecum independent, nu numai alcătuitor

⁹⁶ Ap. Martin Alonso, *Ciencia del lenguaje*, p. 127.

⁹⁷ Ap. R. Lapesa, *op. cit.*, p. 155.

⁹⁸ *Crestomație romanică*, I, p. 672.

⁹⁹ Anfós Par, *op. cit.*, p. 530.

¹⁰⁰ *Crestomație romanică*, I, p. 481, 515, 523, 530.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 626.

¹⁰² *Ibidem*, p. 221, 289.

¹⁰³ Eugen Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Gr. Ureche și Miron Costin*, București, 1972, p. 319. Cunoștințele de sintaxă istorică ale lui Negrici, cvasi-inexistente, nu l-au împiedicat totuși să abordeze chestiuni care necesitau o pregătire riguroasă. „Nu este nevoie să fii sintaxier, susține el, pentru a remarca diversitatea modelelor sintactice din text” — ceea ce este perfect adevărat, dar este nevoie să fii sintactician pentru a le putea descrie și a le înțelege semnificația istorico-stilistică. În paranteză fie spus, acest sintaxier, care nu înseamnă „manual de sintaxă” (cum ar putea-o crede oricine), ci „sintactician”, ilustrează spiritul umoristic al autorului, un fecund derivatier. Pentru inserția lui *nici* în limba veche, vezi, de pildă, VARLAAM: „nu să nici ating de samareni” (116), „nu nici caotă” (283), „nu să nici închina” (397) ș.a. Și în limba actuală „destul de frecvent își schimbă locul, fără deosebire de provincie, adverbul de negație *nici*” (Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, Iași, 1943, p. 451 — dar cu exemplificări privind conjunctivul).

al superlativului¹⁰⁴. De fapt, nu este vorba de o independență, ci de o determinare multiplă, manifestată, în secolul al XVIII-lea, prin coexistența construcțiilor noi cu cele vechi.

Într-adevăr, dezvoltarea noilor determinări sintactice a dus la constituirea, în cadrul grupului verbal, a ansamblului [adverb de comparație + adjectiv(adverb)]. Construcțiile mai vechi continuă să apară, în virtutea principiului inerției, dar conținutul lor funcțional devine bivalent: *foarte ne-au părut bine* se putea interpreta fie ca „ne-au părut foarte bine”, fie ca „foarte ne-am bucurat”, după cum și *mult ai fost fără dreptate* putea fi înțeleasă fie ca „ai fost mult nedreaptă”, fie ca „mult m-ai nedreptățit”. În prima ipostază funcțională, secvența se prezenta ca o formulă contradictorie a raportului dintre conținut și expresie, așadar ca o dislocare sintactică, ceea ce a dus la eliminarea ei treptată din normă și la proliferarea ei paralelă în stil.

SIGLE

ACIL X = *Actes du Xe Congrès International des Linguistes*, București, I(1969), II–IV (1970); ACILFR XII = *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, București, I (1970), II (1971); ALEXANDRIA = *Istoria despre marele Alexandru împărat* (1794), în C. POP. I; ANTIM = Antim Ivireanul, *Opere*, București, 1972; BIBICESCU, P.P. = I. G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*, București, 1893; BUD, P.P. = Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș*, București, 1908; CACAVELA = Ieremia Cacavela, *Tîlcuirea liturghiei*, Iași, 1692; C. CANTACUZINO = Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești*, în vol. *Cronicari munteni*, I, București, 1961; CANTEMIR, D. = Dimitrie Cantemir, *Divanul*, București, 1969; CANTEMIR, H. = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, București, 1901; CANTEMIR, IST. = Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, I–II, București, 1964; CARTEA = *Cartea împăratului Ioan Cantacuzino* (secolul al XVIII-lea), în „Theodor Codrescu”, III, 1934, nr. 5; CAT. BRAȘ. = *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului (Brașov)*, I, București, 1955; CAT. CALV. = *Catehismul calvinescu* (1656), Sibiu, 1879; CEASLOV (1640) = Șt. Pașca, *O tipăritură munteană necunoscută din secolul al XVII-lea: cel mai vechi ceaslov românesc. Studiu istoric și de limbă*, București, 1939; CÎNTEC = *Cîntec în versuri de patimile Domnului Isus Hristos*, în „Theodor Codrescu”, IV, 1935, nr. 8; COD. BEREASA = Gh. Ghibănescu, *Din Evangheliarul lui Varlaam, mitropolitul Moldovei. (Codicele Bereasa, Vaslui, scris de Contăș uricar și Apostol Tecuci)*, în „Ion Neculce”, VI, 1926–1927, p. 255–263; COD. VOR. = *Codicele Voroneșean*, Cernăuți, 1885; CORESI, A. = Coresi, *Lucrul apostolese*, Brașov, 1563 (ed. fotocopiată de I. Bianu, București, 1930); CORESI, L. = Coresi, *Liturghierul*, București, 1969; CORESI, MOL. = fragmente din *Molitvenicul* lui Coresi, publicate de Atanasie Popa (*Originalul cîntecelor din „Molitvenicul” tipărit de Coresi în 1564*, în LR XV, 1966, nr. 3); CORESI, P. = *Psaltirea publicată în românește la 1577 de diaconul Coresi*, I, București, 1881; CORESI, T. = Coresi, *Tetraevanghelul*, București, 1963; M. COSTIN = Miron Costin, *Opere*, București, 1958; C. POP. = *Cărțile populare în literatura românească*, I–II, București, 1963; CRON. VERS. = *Cronici și povestiri românești versificate*, București, 1967; N. DENSUȘIANU, V.C. = Nicolae Densușianu, *Vechi cîntece și tradiții populare românești*, București, 1975; DENSUSIANU, F.A. = Ovid Densușianu, *Flori alese din cîntecele poporului*, București, 1966; DOSOFTEI, P. = Dosofteiu, *Psaltirea în versuri* (1673), București, 1887; EROTOCRIT = *Istoria lui Filerot și Antusa* (ante 1837), în C. POP. II; ESOPIIA = *Viața și pildele preînțeleptului Esop* (1795), în C. POP. I; FOL. NOV. = *Foietul Novel. Calendarul lui Constantin Brîncoveanu* (1693–1704), București, 1942; FRIMU, P. = Frimu, *Plîngerăa lui Adam*, în „Theodor Codrescu”, V, 1936, nr. 11; GHEORGA-CHI = Dan Simonescu, *Literatura românească de cîrmărie. Condica lui Gheorgachi* (1762), București, 1939; HASDEU, C.B. = B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvînte den bătrîni*, I–II, București,

¹⁰⁴ Iorgu Iordan, *Introducere la Ion Neculce, Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, București, 1955, p. 66.

1878—1879; HERSENI, F. = Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură populară românească* Cluj, 1977; HRONOGRAFE = *Hronografe* (sfârșitul secolului al XVII-lea), în C. POP. II; HURM. = *Psaltirea Hurmuzaki*, publ. de I. — A. Candrea în subsolul de la SCH.; HURMUZA-KI, XV = *Documente privitoare la istoria românilor*, XV, București, 1911, 1913; IORGA, S.D. = N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XII, București, 1906; IORGA, S.F. = N. Iorga, *Scrisori de femeie*, Vălenii de Munte, 1932; I. LEG. = *Îndreptarea legii* (1652) București, 1962; ÎNV. NEAGOE = *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, 1971; LUCACI = *Pravila ritorului Lucaci* (1581), București, 1971; MAIOR, I. = Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, I—II, București, 1971; MOISE, B. = Ilie Moise, *Butea junilor. Obiceiuri de iarnă din sudul Transilvaniei*, Sibiu, 1976; MOXA = *Cronica lui Mihail Moxa*, la HASDEU, C.B.I. (trimiterile se fac la pagina mss.); NECULCE = Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, București, 1963; NT = *Noul Testament de la Bălgrad*, publ. de I. G. Sbiera în COD. VOR.; PALIA = *Palia de la Orăștie* (1581—1582), București, 1968; PAULETI = Nicolae Pauleti, *Cîntări și strigături românești* (1838), București, 1962; PLOPȘOR, C. = N. Plopșor, *Ceaur. Povești*, Craiova, 1928; R. POPESCU = Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1963; POPOVICI, S. = Titus Popovici, *Sceta*, București, 1961; PRIAM = *Împărăția lui Priam*, împăratul Troadei (1689), în C. POP. I; PSALT. CALV. = *Psaltirea lui Viski János* (1697), publicată fragmentar de I. Bianu în introducerea la DOSOFTEI, P.; ROSETTI, L. = Alexandre Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe siècle et le début du XVIIe siècle, tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926; SCH. = *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, de I. — A. Candrea, I—II, București, 1916; SINDIPA = *Povestea despre Sindipa filosoful* (1703), în C. POP. I; SKINDERIU = *Istoriia lui Skinderiu-impăratul* (1797), în C. POP. I; TEAHA, G. = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961; URECHE = Gr. Ureche și S. Dascălul, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Craiova, 1939; VARLAAM = Varlaam, *Cazania* (1643), București, 1943; VIRȘURI = *Virșuri pentru străinătate*, în „Th. Codrescu”, V, 1935, nr. 5.

LES FORMATIONS PRÉMORPHOLOGIQUES EN ANCIEN ROUMAIN

RÉSUMÉ

Selon les normes grammaticales du roumain contemporain, la conjonction-morphème du subjonctif(să), la préposition-morphème de l'infinitif(a) et les auxiliaires (*a fi* et *a avea*) se caractérisent par une cohésion remarquable par rapport au noyau verbal, qui limite les possibilités d'insertion à cinq adverbes seulement (*și, mai, tot, cam, prea*) et aux formes atones des pronoms personnel et réfléchi. Les éléments conjoinctifs (pronoms réfléchis et pronoms personnels atones) manifestent un degré de cohésion similaire; proclitiques, ces éléments sont dissociables par les mêmes adverbes. Tel est aussi le cas du morphème de négation, séparable par les formes pronominales atones et par les adverbes *mai, tot, prea, nici, cumva* et *chiar*. Comparativement, les textes des XVIe—XVIIe siècles, offrent des exemples de séparation des groupes morpho-syntaxiques, soit par d'autres pronoms (toniques) et des adverbes -cas fréquent- soit, par des ensembles syntaxiques plus amples, ce qui est plutôt rare.

En utilisant l'épreuve de l'écart par rapport à l'original des vieilles versions roumaines des textes bibliques, l'auteur prouve que les soi-disant disjonctions ne sont pas dues à l'imitation servile de l'ordre des mots du slavon ou de la langue magyare, comme on l'a affirmé jusqu'ici, mais qu'elles représentent des témoignages d'une étape archaïque de l'évolution des formes verbales composées qu'on rencontre aussi dans d'autres langues romanes anciennes, et dont on peut observer les traces encore de nos jours dans la poésie folklorique roumaine de certaines régions. L'ordre des mots du slavon n'a fait que favoriser leur prolifération au niveau de la langue livresque, créant ainsi une différenciation diastatique de l'ancien roumain (pour employer le mot de Leiv Flydal). Durant la seconde moitié du XVIIe siècle, grâce à des écrivains de formation baroque tels que Dosoftei et Cantemir, ces constructions, qui avaient été reléguées à la périphérie du système, sont réhabilitées au point de vue stylistique, par une mutation fonctionnelle.

L'auteur analyse de la même manière les dissociations des syntagmes [adverbe de comparaison + adjectif (adverbe)] — fréquentes dans la langue ancienne — qu'on peut considérer prémorphologiques au niveau du groupe nominal.

ARIILE FOLCLORICE ÎN MOLDOVA: VALEA ȘOMUZULUI MARE

DE

ION H. CIUBOTARU

Bazinul Șomuzului Mare se află în extremitatea sud-estică a județului Suceava, pe partea dreaptă a Siretului, și cuprinde un număr de peste 50 de localități¹ ce formează o arie lingvistică și etno-folclorică unitară și conservatoare. Vechimea localităților de pe valea Șomuzului este considerabilă. Multe dintre ele sînt consemnate, cu denumirea actuală, în documentele din secolele al XIV-lea și al XV-lea², ceea ce îngăduie să se presupună că data fundării lor este anterioară primelor atestări. Creația populară de aici, pe care o vom prezenta în continuare, suscită un interes deosebit, atît prin faptul că reprezintă un spațiu de confluență între Moldova și Bucovina, cit și pentru că în mai multe localități de pe Șomuz s-au așezat, încă din secolul al XVIII-lea, numeroase familii de români transilvăneni. Ca urmare a acestei îndelungate conviețuiri, la care trebuie să adăugăm și mișcarea permanentă a românilor din Moldova și Ardeal peste culmile Carpaților, cultura populară din perimetrul șomuzean pune probleme complexe și extrem de interesante, asupra cărora vom stărui însă cu alt prilej³.

Faptul că la sfîrșitul secolului al XV-lea valea Șomuzului Mare era aproape în întregime populată ne îndreptățește să considerăm că în momentul stabilirii aici a românilor ardeleni, lucru ce s-a petrecut în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, elementele definitorii ale culturii populare locale erau deja cristalizate. Aportul noilor veniți, în această privință, avea să se întrevadă abia mai tîrziu, după o perioadă de conviețuire îndelungată. Exodul țăranilor ardeleni spre Moldova este consemnat în documente încă din secolul al XV-lea. Diferite rapoarte, din 1440 — 1447 susțin că la acea dată comunele Singeorgiu, Poiana, Rebra, Șieu, Năsăud, Salva și Zagra ar fi rămas cu o

¹ Vezi harta cu localitățile din zona Șomuzului Mare.

² Vezi: *Documente privind istoria României* (D. I. R.), A. Moldova, XVI — I, d. 42 și 291; XVI — III, d. 402; XVII — IV, d. 127 și 575; *Documenta Romaniae Historica* (D. R. H.), A. Moldova, vol. I, întocm. de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Ed. Acad. R. S. România, 1975, d. 2, 6, 30, 55, 72, 90, 129 și 228; vol. II, întocm. de L. Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Ed. Acad. R. S. România, 1976, d. 60, 113, 128 și 248; vol. III (manuscris), întocm. de C. Cihodaru și I. Caproșu, d. 32, 186 și 264 (Se află la Institutul de istorie „A. D. Xenopol” din Iași).

³ O cercetare comparativă amănunțită va fi efectuată în lucrarea *Valcea Șomuzului Mare. Monografie folclorică*, aflată în curs de definitivare.

populație destul de restrînsă⁴. Această mișcare a românilor ardeleni spre Moldova, avea să înregistreze proporții mari și în anul 1746, pentru ca apoi să culmineze cu marele val din 1763, cînd au trecut munții cca 24 000 de familii⁵, o parte dintre ele stabilindu-se pe valea Șomuzului Mare. După cum rezultă din cele două *conscripții* efectuate în anul 1778⁶, la cererea generalului Enzenberg, guvernatorul Bucovinei, în satele din zona Șomuzului se opriseră 184 de familii cu aproape 700 de suflete. Majoritatea veneau din actualele județe Bistrița-Năsăud, Maramureș, Cluj, Satu Mare, Mureș, dar și din Bihor, Sălaj, Alba, Harghita, Sibiu și Covasna⁷. În conscripția a doua, din decembrie 1778, sînt precizate și căile de acces spre Bucovina: *Berghea, Bîrgău, Borșa, Pietrele Roșii, Rodna*⁸. Noii veniți se îndelețniceau cu agricultura și creșterea vitelor, printre ei numărîndu-se și cîțiva meseriași: cojocari, dulgheri, morari, olari. Au mai existat, desigur, și o serie de etape ulterioare în care români de peste munți au continuat să vină în Moldova. Unii veneau pentru că aveau aici rude și prieteni⁹, alții, pentru că se dusesse vestea că „La Moldova-i mult mai bine/Cine merge nu mai vine”¹⁰. Nu vom recurge însă la ipoteze decît pentru partea moldovenească a zonei Șomuzului Mare, unde datele foarte exacte cu privire la obîrșia unor familii de ardeleni sau la perioada stabilirii lor pe aceste meleaguri lipsesc. Ceea ce se știe este că în preajma anului 1775, localități ca Horodniceni, Rădășeni, Spătărești, Șoldănești, Huși, Preutești, Dolhești și altele, rămase în afara granițelor Bucovinei, aveau o populație mult mai numeroasă decît cele situate la izvoarele Șomuzului¹¹. Recensămintele populației Moldovei din anii 1772 — 1773 și 1774, spre exemplu, ne arată că în satul Zaharești existau 6 case, la Stroești 17, la Măzănaiești 21 etc.¹² Patru ani mai tîrziu, potrivit conscripțiilor din 1778, în aceeași zonă se stabiliseră: 35 de familii de ardeleni cu 112 suflete la Zaharești, 43 cu 170 de suflete la Stupca, 37 cu 142 de suflete la Corlata, 17 cu 58 de suflete la Drăgoiești ș.a.m.d. Iată, așadar, că în multe din satele de la obîrșia Șomuzului Mare ardelenii devin majoritari și vor reuși astfel, cu timpul, să impună o serie de particularități lingvistice și etno-folclorice. Dealtfel, chiar și în zilele noastre, satele din partea bucovineană a Șomuzului Mare, mai conservatoare, păstrează încă suficiente dovezi în sprijinul conviețuirii dintre moldoveni și transilvăneni. Românii ardeleni s-au stabilit, desigur, și în celelalte localități de pe valea Șomuzului dar numărul lor a fost ceva mai restrîns¹³. Catagrafia

⁴ Ion I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în „Codrul Cosminului”, II—III, Cernăuți, 1927, p. 447.

⁵ Ion I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, extras din „Analele Academiei Române”, seria a II-a, tom. XXXVII, Istorie, București, 1915, p. 41.

⁶ *Idem*, *Bejenari...*, p. 445—533.

⁷ Pentru ultimele șase județe, numărul localităților din care au plecat românii transilvăneni spre Moldova este extrem de mic.

⁸ Ion I. Nistor, *Bejenari...*, p. 456—457.

⁹ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, București, Ed. șt., 1971, p. 135.

¹⁰ Vezi rev. „Plaiuri Năsăudene”, III, nr. 31—33, București, 1945, apud Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 136.

¹¹ P. Gh. Dimitriev, *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I, Chișinău, Ed. Știința, 1975, p. 333—353.

¹² *Idem*, *op. cit.*, p. 346.

¹³ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 231.

ținutului Suceava pe anul 1820¹⁴ semnaleză, în ocolul Șomuzului, numeroase familii Ungureanu, Moroșanu, Someșanu, alături de nume ca Vișan, Dolhan, Monoran, Căilean etc. care trimit mai precis spre anumite localități din Maramureș, Sălaj sau Bistrița-Năsăud. Cert este că factorii lingvistici¹⁵ sau etno-folclorici, care prezintă în satele din zona Șomuzului Mare anumite trăsături comune cu nordul Transilvaniei, evidențiază aceleași particularități în întreg spațiul șomuzean, chiar dacă uneori ponderea lor variază de la o localitate la alta.

Stadiul actual al cercetărilor

Creația folclorică din această parte a țării a reținut atenția culegătorilor de timpuriu, fără ca cineva să manifeste un interes special pentru vreunul dintre variatele aspecte ale culturii populare păstrate aici, cu toate că unele fapte indicau incontestabile trăsături specifice. Cel mai asiduu culegător și valorificator al creațiilor populare din zonă a fost Simion Florea Marian, care s-a născut și a copilărit la Ilișești, în imediata apropiere a satelor de la obârșia Șomuzului Mare. După ce publică în prima sa culegere de folclor¹⁶ o variantă a baladei *Darie*, provenită din Stupca, el include în volumul de *Poesii populare române*, din 1873¹⁷, alte 12 balade (nouă din Stupca și trei din Zaharești), unele discutabile ca valoare artistică (poate chiar și ca texte folclorice), oricum importante ca documente, mai ales cele despre haiducul *Darie*, pentru că rămân pînă astăzi singurele atestări de pe Șomuz. La Stupca, Marian a cunoscut-o pe Ilinca Mielului Capra, o informatoare deosebit de înzestrată, de la care, pe lîngă cîntece și balade, a cules valoroase texte poetice de descîntece¹⁸, obiceiuri la sărbători¹⁹, credințe, practici rituale etc. În studiile sale consacrate obiceiurilor familiale apar cîntece de leagăn culese din Stroești²⁰, cîntece de înstrăinare din Zaharești²¹, bocete din Stupca și Stroești²², precum și descrieri de ceremoniale. Volumul I din ciclul *Sărbătorile la români*²³ cuprinde două tipuri de colinde, cu cinci variante, culese din Stupca și Corlata, de Ilie Căilean și respectiv de Ion Brătean. Colecția de *Hore* și

¹⁴ *Catagrafia Ținutului Suceava pe anul 1820*, Arhivele Statului, Iași, Tr. 166, p. 184, nr. 7, p. 127—128; 132—136; 144; 146—147; 149—154; 160—162.

¹⁵ Pentru problemele de lingvistică, vezi Romulus Todoran, *Cu privire la repartitia teritorială a graiurilor dacoromâne*, LR, V, 1956, nr. 2; Ion Gheție, *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne*, SCL, III, 1964; Emil Petrovici, *Repartitia graiurilor dacoromâne pe baza ALR*, în vol. *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970.

¹⁶ S. Fl. Marian, *Poesii populare din Bucovina. Balade române culese și corese*, Botoșani, I. V. Adrian, 1869, p. 3.

¹⁷ S. Fl. Marian, *Poesii populare române*, adunate și întocmite de ..., tom. I, Cernăuți, G. Piotrovski, 1873, p. 4—16; 30—52; 71—85; 105—107; 111—122; 128—141; 177—180.

¹⁸ S. Fl. Marian, *Descîntece populare române*, Suceava, Eckhardt, 1886, p. 68—71; 136—144. Vezi și *Vrăji, farmece și desfaceri*, București, Göbl, 1893, p. 72—77.

¹⁹ S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*. Studiu etnografic, vol. III, București, Göbl, 1901; p. 47; 51—52; 68; 80—81; 85—87; 114; 143; 175; 177.

²⁰ S. Fl. Marian, *Nașterea la români*. Studiu etnografic, București, Göbl, 1892, p. 266; 433—434; 436—437.

²¹ S. Fl. Marian, *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic comparativ, București, Göbl, 1890, p. 52—53.

²² S. Fl. Marian, *Înmormîntarea la români*. Studiu etnografic, București, Göbl, 1892, p. 503—505; 516; 559—561.

²³ S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*. Studiu etnografic, vol. I, București, Göbl, 1898, p. 10—15; 19—20.

*chiuituri din Bucovina*²⁴ include un însemnat număr de cîntece și strigături, unele dintre ele putînd fi întîlnite și astăzi în satele din care au fost culese: Corlata, Drăgoiești, Stroești, Stupca și Zaharești. Lui Simion Florea Marian i se datorează, de asemenea, apariția unor texte folclorice de pe Șomuz în revistele „Albina Carpaților”²⁵ și „Columna lui Traian”²⁶.

În volumul I, partea a II-a, din colecția *Materialuri folkloristice*²⁷, C. I. Nottara publică 7 fragmente de texte lirice provenite din localitățile Basarabi, Leucușești și Dolhasca, aflate în partea moldovenească a Șomuzului. Lucrarea lui G. Weigand, *Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens*²⁸, lucrarea lui G. Weigand, *Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens*²⁸, colecția de cîntece bătrînești alcătuită de Const. Brăiloiu²⁹ și, în mod deosebit, *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*³⁰, a lui M. Friedwagner, constituie prețioase surse documentare pentru cunoașterea folclorului din spațiul la care ne referim. În plus, în colecția lui M. Friedwagner textele culese de Al. Voievidca sînt însoțite de melodii. Interesantă, în primul rînd prin valoarea pieselor folclorice publicate, este și monografia satului Lămășeni, întocmită de Mihai și Ana Niculăiasa³¹. Alte lucrări în care mai apar producții folclorice de pe Șomuz sînt: *Folclor din Moldova*³², *Folclor din împrejurimile Sucevei*³³ și *Folclor fălțicenean*³⁴.

Între sursele documentare care servesc la cunoașterea faptelor de cultură populară de pe valea Șomuzului Mare, revista „Șezătoarea”³⁵ ocupă un

²⁴ S. Fl. Marian, *Hore și chiuituri din Bucovina*, București, Socec-Sfetea, 1911, p. 5–7, 9 ; 13 ; 18–19 ; 20 ; 29 ; 49–56 ; 105–117.

²⁵ *Anul II*, 1878, nr. 3–7.

²⁶ *Anul IV*, 1883, nr. 3–6.

²⁷ Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, vol. I, partea a II-a, București, Tip. Corpului didactic, 1900, p. 909–911.

²⁸ G. Weigand, *Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens*, Leipzig, J. A. Barth, 1904.

²⁹ Const. Brăiloiu, *Cîntece bătrînești din Oltenia, Muntenia, Moldova și Bucovina*, București, 1932.

³⁰ Mathias Friedwagner, *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*, I Band, Würzburg, 1940. Vezi localitățile: Bunești, Corlata, Drăgoiești, Liteni, Măzănăiești, Stroești, Stupca, Tolva și Zaharești.

³¹ Mihai și Ana Niculăiasa, *Monografia satului Lămășeni*, Fălțiceni, 1936.

³² *Folclor din Moldova*, vol. I, București, E.P.L., 1969, p. 103 ; 148 ; 154–156 ; 169–172 ; 260–261 ; 274–276 ; 369–370 ; 458 ; 475–476 ; 493 ; 523–524 ; 536–537.

³³ V. Adăscăliței, *Folclor din împrejurimile Sucevei*, Suceava, 1972. Vezi localitățile: Botești, Moara Nică, Răbiița și Stroești.

³⁴ V. Gh. Popa și V. Adăscăliței, *Folclor fălțicenean*, Suceava, 1974. Vezi localitățile: Arghira, Brădățul, Dolhasca, Dolhești, Hîrtop, Horodniceni, Lămășeni, Liteni, Petia, Preutești, Răbiița, Rădășeni și Valea Bourei.

³⁵ *Anul I*, 1892, nr. 1, p. 8–15 ; nr. 2, p. 43–51 ; 57–59 ; nr. 3, p. 86 ; 88–90 ; nr. 4, p. 110 ; 124–125 ; nr. 5, p. 139–143 ; nr. 6, p. 171–173 ; nr. 7 și 8, p. 179–180 ; nr. 9 și 10, p. 238–239 ; 243 ; 245–249 ; nr. 11 și 12, p. 226. *Anul II*, 1893, nr. 3–4, p. 80 ; nr. 8, p. 164–167 ; *Anul III*, 1894, nr. 2–3, p. 58–60 ; 107–109 ; 123–126 ; nr. 7, p. 135 ; nr. 8, p. 178–184 ; *Anul IV*, 1897, vol. IV, p. 113–118 ; 119–120 ; 231–239. *Anul VII*, 1902, nr. 2, p. 27–28. *Anul XII*, 1904, nr. 11–12, p. 145–157. Vol. X, 1907, nr. 1–2, p. 30 ; nr. 3–4, p. 43. Vol. XI, 1910, p. 1–25 ; 75 ; 78–80. Vol. XII, 1912, p. 139. Vol. XVI, 1915, nr. 4–5, p. 56–61 ; nr. 6, p. 91–93 ; nr. 11, p. 172–173. *Anul XXIV*, 1916, nr. 1, p. 12–16 ; nr. 3–4, p. 56–62. *Anul XXX*, 1922, nr. 1, p. 31 ; nr. 2, p. 33–37 ; nr. 3–4, p. 132–133 ; nr. 8–9, 1922, p. 238–240. *Anul XXXI*, 1923, nr. 1–2, p. 2–5 ; nr. 3, p. 39 ; nr. 4, p. 58 ; 61 ; nr. 5–6, p. 87–88 ; nr. 7–8, p. 118 ; nr. 11–12, p. 170–171 ; 174–175 ; 178–180. *Anul XXXII*, 1924, nr. 1–3, p. 9–10 ; nr. 7, p. 76–79 ; nr. 8–9, p. 103–106. *Anul XXXIV*, 1926, nr. 5–6, p. 67 ; nr. 7–8, p. 86–88 ; nr. 9–10, p. 91–93. *Anul XXXV*, 1927, nr. 3–6, p. 32–35.

loc de frunte. Pentru localitățile din jurul Fălticeniului sau din zona de vărsare a Șomuzului, culegerile publicate în „Șezătoarea” au cel puțin aceeași importanță ca și lucrările lui Simion Florea Marian referitoare la folclorul șomuzean din perimetrul izvoarelor. Culegători harnici ca T. C. Ionescu din Dolhasca, I. Gh. Șiadbei din Dolhești Mari, V. Radovici și D. Balan din Preutești, V. Costăchescu din Hirtop, alături de care trebuie să amintim și activitatea lui Ilie Olteanu din Stupca, au făcut ca în coloanele revistei de la Fălticeni să fie publicate, chiar de la primul număr, cîntece lirice și balade, strigături, povești, snoave, legende, descîntece, obiceiuri de sărbători, datini și credințe etc., îmbogățind astfel patrimoniul culturii noastre populare cu o serie de creații pe care astăzi nu le mai întîlnim în viața folclorică a satelor amintite. O mențiune aparte merită articolul lui Artur Gorovei, *Datine din Rotopânești*³⁶, în care se ocupă de port și obiceiuri, publicînd totodată și cîteva texte poetice. Creații folclorice diferite (atît ca gen cît și ca valoare), culese din mai multe localități de pe Șomuz, au fost publicate în revistele „Convorbiri Literare”³⁷, „Foaia școalei rurale”³⁸, „Albina”³⁹, „Izvoarașul”⁴⁰, „Făt-Frumos”⁴¹, „Codrul Cosminului”⁴² și „Înmuguriri”⁴³.

Un interes deosebit suscită și materialele aflate în colecții inedite, unele dintre acestea fiind utilizate în diverse capitole ale lucrării de față. Răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu⁴⁴ și N. Densușianu⁴⁵, înregistrările pe cilindri de fonograf sau pe benzi de magnetofon păstrate la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice din București⁴⁶, rezultatele anchetelor întreprinse de Ion Mușlea, aflate în Arhiva de folclor din Cluj⁴⁷, sînt principalele fonduri la care am făcut apel pentru a înțelege mai bine bogăția și varietatea culturii populare din extremitatea sud-estică a județului Suceava. Posibilităților de documentare enumerate mai sus li se adaugă acum colecțiile Arhivei de folclor a Moldovei și Bucovinei, în care se păstrează rezultatele unui deceniu de cercetări folclorice sistematice efectuate în cele peste 50 de localități de pe valea Șomuzului Mare.

Coordonate etnografice

A) Așezările și arhitectura populară

Așezările din zona Șomuzului aparțin categoriei *naturale* sau *endogene*⁴⁸, iar ca tipologie predomină satele *răsfirate* și cele *de vale*, unele dintre ele fiind

³⁶ „Șezătoarea”, vol. XI, 1910, p. 1–25.

³⁷ Anul XXVIII, 1894, nr. 3.

³⁸ Anul II, 1899, nr. 3–4.

³⁹ Anul III, 1899, nr. 1–3.

⁴⁰ Anul IV, 1923, nr. 11–12.

⁴¹ Anul I, 1926, nr. 1–6.

⁴² Anul VIII, 1933–1934.

⁴³ Anul III, 1934, nr. 8–12 și 1940, nr. 7–8.

⁴⁴ B.A.R.S. România, ms. 3430, *Răspunsuri la Chestionarul lingvistic*, vol. XII, Suceava, filele : 339–348 ; 384–399 ; 408–425 ; 471–554 ; 596–605.

⁴⁵ B.A.R.S. România, ms. 4551, *Răspunsuri la Chestionarul istoric*, partea I, 1–3 ; 63–67 ; 70–72 ; 126–127 ; 162–190 ; 194–195 ; 202–204 ; 246–247. Ms. 4559, p. 224–232 ; 297–302.

⁴⁶ Diverse materiale folclorice culese din localitățile : Botești, Budeni, Ciprian Porumbescu, Dolhasca, Dolhești, Drăgoiești, Gulea, Lămășeni, Moara, Petia, Preutești, Rădășeni, Rotopânești, Strotești și Țolești.

⁴⁷ Vezi Fondul Ion Mușlea, ms. 1203, 1211, 1711, 1720, 1730, 1731, 1732.

⁴⁸ Romulus Vulă, *Studii de etnografie și folclor*, I, București, Minerva, 1975, p. 39.

situate *de-a lungul apelor* sau *al drumurilor*. Sate de tip *răsfirat* mai apar, în județul Suceava, și în zona Rădăuților, numai că, spre deosebire de varianta rădăuțeană a acestui tip, în satele de pe Șomuz „suprafețele construite realizează o vatră continuă, mai puțin segmentată de culturi și mai clar delimitată de hotar”⁴⁹. Ca și în alte regiuni ale țării, unde agricultura și creșterea vitelor sînt ocupații ce se complinesc, curțile au avut un aspect *neregulat*, construcțiile din gospodărie fiind dispuse pe spații largi. În ultimele decenii s-au produs însă și aici transformări importante, în sensul că, în locul acareturilor *monofuncționale*, răspîndite pe suprafețe mari, au apărut construcții *polifuncționale*, concentrate pe un spațiu restrîns, care satisfac mai bine cerințele actuale ale oamenilor. În ceea ce privește structura arhitectonică a locuinței, se constată dispariția casei *monocelulare*, care la începutul secolului mai exista⁵⁰, prezența sporadică a casei *cu o singură încăpere și tindă rece*, largă răspîndire a casei *cu două camere și tindă mediană* și, în sfîrșit, dezvoltarea rapidă a unor tipuri de case cu mai multe încăperi, gen vilă, care nu relevă încă trăsături bine definite. Legate de evenimentul deosebit pe care-l reprezintă în viața oricărei familii ridicarea unei case noi, s-au păstrat în satele de pe valea Șomuzului o serie de credințe și practici magice, pe care oamenii le înfăptuiau din dorința de a influența pozitiv traiul celor ce se mutau în locuința terminată. Se îngropau bani în temelie, „ca să șie casa cu noroc, cu bogăție”⁵¹; și tot pentru asigurarea prosperității, nu era bine să te muți în casă nouă decît *pe lună plină*⁵². Se mai credea, iarăși, că orice construcție nouă „cere cap”⁵³. De aceea, pentru a nu muri cineva din familia respectivă, se îngropa în temelie *o pasăre vie, o găină*, sau măcar *un cap de cocoș*. În satul Preutești obiceiul a căpătat o formă transsubstanțializată, în sensul că înainte de a se muta omul, „se țin în casă cîteva vietăți, oi, rațe, fie ce-o fi, numai ieli să doarmă acolo prima dată, nu omu”⁵⁴. Răzbat de asemenea ecouri ale unor credințe străvechi, potrivit cărora dăinuirea unei construcții putea fi asigurată numai printr-o jertfă: „se măsoară o vietate, se fac trei noduri și apoi ața se pune în zid”⁵⁵. Zidirea acestei sfori, care cel mai adesea reprezenta umbra unui om, ar fi atras după sine moartea celui măsurat: „N-ăzunzi sî și cîrmini casa și el moari”⁵⁶.

Cele mai multe case din zonă au pereții construiți din *bîrne*, prinse în *amnare* sau încheiate în *căței*, și sînt clădite pe *tâlpi*. Există însă și case făcute din *furci*, îngrădite cu nuiele și lipite cu lut, din *chirpici*, iar în ultima vreme se folosesc *cărămizile* și *zgura*. Acoperișurile sînt joase, majoritatea construite în *patru ape*, iar ca materiale folosesc dranița, tabla, țigla, azbestul, altă dată recurgîndu-se, pe alocuri, și la jupii de secară, la paie și stuf. Pe două sau trei laturi, casele sînt prevăzute cu prispe, multe au și cerdac (gang), ar dintre ornamente se detașează motivele florale și zoomorfe, bazate pe tehnica traforajului, răspîndită în satele din împrejurimile Fălticeniului

⁴⁹ Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, Suceava, 1975, p. 61—62.

⁵⁰ Pe valea Șomuzului Mare, acest tip de casă era cunoscut sub numele de *bordei*.

⁵¹ *Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei (A.F.M.B.) Chestionar*, Dolhești Mari, p. 8.

⁵² *Idem*, Drăgoiești, p. 9.

⁵³ *Idem*, Lucăcești, Drăgoiești, ș.a., p. 8.

⁵⁴ *Idem*, Preutești, p. 9.

⁵⁵ *Idem*, Tolești, p. 10.

⁵⁶ *Idem*, Dolhești Mari, p. 8.

sub influența zonei Neamțului⁵⁷. Garduri de scinduri, de leături și de nuiele, cu porți ce se deschid într-o parte sau în două părți, împrejmuesc gospodăriile, unde alături de casă sînt judicios amplasate construcțiile anexe, unele dintre ele, cum ar fi grajdul, avînd o destinație polifuncțională.

B) Portul popular

Ca pretutindeni în spațiul carpato-dunărean, în raport cu arhitectura populară, portul a suferit mai rapid o serie de modificări, determinate în parte și de ritmul susținut al prefacerilor social-economice care au loc în țara noastră. Satele de pe valea Șomuzului Mare, îndeosebi acelea din perimetrul izvoarelor, păstrează încă portul popular tradițional, dar valoarea sa utilitară scade treptat, reducîndu-se la cîteva piese de bază: *căciula*, *briul*, *bondița*, *cojocul* și *sumanul*. În zilele de sărbătoare bătrînii sînt singurii care pun în evidență imaginea autentică a costumului popular local, pentru că straiile tinerilor relevă din ce în ce mai mult concesii făcute modei. Femeile în vîrstă mai poartă și astăzi pe cap *batiste albe*, „cu horboțici”, *tulpane* cu franjuri, *barize*, *bertuțe* și *casînci*. Altădată, iarna foloseau o broboadă de lînă numită *taclit*⁵⁸. Cămășile de purtat se făceau din pînză de cînepă sau de bumbac, se croiau dintr-o singură bucată și aveau *platcă*. Astăzi se folosește numai pînză de bumbac, țesută în casă ori cumpărată de la magazin. Același croi se folosea și pentru cămășile de sărbătoare, numai că acestea, compuse din *stani* și *fustă*, se făceau și cu altă țesătură, iar ornamentele cu care se împodobeau erau mai bogate. Motive florale sau geometrice, cusute cu ață, arnici, mărgel, fluturi, apăreau la gura cămășii, pe piept, pe mînci și la poale, dispuse în rînduri drepte, orizontale și costîșete. Culorile preferate erau roșul, negrul și verdele, uneori albastrul și chiar galbenul, femeile în vîrstă optînd pentru tonurile sobre. Bătrînele purtau *catrință* de suman, fetele „fustă lungă, cu falduri, încinsă cu bîrneaș”, în locul căroră aveau să se ivească mai tîrziu *catrința* neagră cu margine roșie, *zăgia* și *fota* cu beteală. „De la dughenile din tîrgul Foltîșenilor”, fetele își procurau podoabe ca mărgel de sticlă și hurmuz, cercei, inele, piepteni de prins în păr, sau își confecționau singure *zgărdufe* din mărgel mărunt cusute pe o bucată de pînză. Femeile bătrîne purtau mărgel de piatră.

Bărbații poartă pe cap pălării de postav, negre și cafenii, cu boruri mari, căciuli negre și brumării. Cîndva, la Dolheștii Mari, se purtau un fel de „pălării lungi cu nasturi în față”⁵⁹. Cămășile de purtat ale bărbaților se compuneau din *stani*, *platcă*, *mînci* și *guler*, cele de sărbători adăugînd, ca piesă separată, *poalele*. Stanii erau făcuți din *patru lași*, gulerul se croia drept, iar mîncile aveau *clinuri* în părți și *manșete*. Ornamentele, mai cu seamă la cămășile de sărbătoare, erau dispuse pe guler, piept, mînci și poale. Cînd timpul este favorabil, bătrînii umblă și astăzi îmbrăcați în *ifari*, făcuți din pînză de fuior sau de bumbac, pe care îi poartă încrețiți pe picior. Iarna folosesc *bernevicii* (*cioarecii*) confecționați din pînză de lînă albă dată la pîuă.

Cingătorile, atît ale femeilor cît și ale bărbaților, sînt briiele și bîrnețele, de dimensiuni diferite, țesute sau alese în stative, pe care localnicii le mai

⁵⁷ Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, p. 84.

⁵⁸ A.F.M.B., *Chestionar*, Dolheștii Mari, p. 173.

⁵⁹ *Idem*, p. 176.

numesc *frînghii* sau *cingi*⁶⁰. Bărbații purtau și *chimire*. Birnețele sînt lungi și înguste, bogat ornamentate și se termină la capete cu ciucuri sau franjuri, în vreme ce briiele, cu fonduri *monocrome*, în *ocoadle* sau cu *vrîste*, sînt mai scurte și mai late ca dimensiuni. Peste cămașă, bărbații purtau *bondife* înfundate, simple sau cu înflorituri sumare, încheiate subsuoară, cele de sărbătoare fiind deschise în față, bogat ornamentate și cu *prim* pe margini. Acest tip de bondifă, precum și *pieptarul* colorat apar și în portul femeiesc, alături de piese cum ar fi *cașaveica*, *ilicul* și *polcuța*. Atît bărbații cît și femeile purtau *colțuni* de lînă, „obgeli” și „opcînși”, pe care le legau cu *sarad* negru, cu *curăli* și ațe din păr de cal. Interesante sînt variantele de „șiorapchi di berneviși albi” sau „di itari”, care s-au purtat odinioară la Preutești și la Dolhești Mari⁶¹, și care amintesc de forma veche a *călțunilor* „făcuți din pănură de lînă, cu cele două părți : *tureacul* și *căputa*”⁶². Poate și mai apropiati de acest tip sînt *papucii* cu *tureac*, semnalati la Zaharești⁶³, satul care deține întietatea pe valea Șomuzului Mare în privința așezării românilor ardeleni. Dintre piesele de port popular comune, cel mai bine s-au păstrat în zonă *cojoacele* (denumite local *mincène*, *șpențare*, *cojoace* cu *poale* sau *încreștice*) și *sumanele*, care pot fi scurte (*zenuncheri*) și lungi, amîndouă tipurile remarcîndu-se printr-o ornamentație elegantă, realizată cu ajutorul *saradului*. Din categoria cojoacelor, se detașează prin frumusețea decorului cele scurte, folosite la sărbători, care sînt împodobite cu *prim* negru, încadrînd variate motive florale cusute pe *burdujăl*. În sfîrșit, mantaua cu *glugă*, o piesă de port întrebuintată aproape exclusiv de bărbați, înfrumusețată, la rîndul ei, cu *sarad* de diferite culori (roșu, negru, verde), vine să completeze ansamblul costumului popular tradițional din zona Șomuzului Mare.

C) *Indeletnicirile*

Indeletnicirea de bază a șomuzenilor rămîne agricultura, deși configurația geo-morfologică a zonei nu este dintre cele mai favorabile cultivării ogoarelor. Muncile agrare de aici nu comportă elemente specifice, dar au favorizat o serie de practici rituale care stăruie încă în memoria localnicilor. Obiceiul binecuvîntării plugului și a plugarilor s-a practicat, pînă nu demult, în multe localități⁶⁴: „Scoțé tata plugul și boii în ogradi, și mama puné tămii într-o cătuie și îmbla roati și afuma . . . o și spus și cuvinți, eu nu șciu”⁶⁵. O sumară prezentare a principalelor unelte și obiecte folosite în agricultura tradițională relevă o terminologie edificatoare pentru interesul de care s-a bucurat în zona Șomuzului Mare această străveche ocupație. De acasă pînă la ogor plugul era dus în căruță sau pe *cobîlă*, arăturile se sfărmau cu *boroana* și se netezeau cu *vălătucul*, pentru treierat se foloseau *caii* sau *îmblăciul* (compus din *dirja*, *hadarag* și *oglăzi*), boabele se alegeau din pleavă cu ajutorul *șurului*, știuleții de porumb se băteau pe *leasă* sau în *ciuă*, morile erau cele purtate de apă, iar pentru măsurarea cerealelor se foloseau *nercicu*, *stambolu*

⁶⁰ *Id m*, Moara Nică și Corlata, p. 175.

⁶¹ *Id m*, Preutești și Dolhești Mari, p. 175.

⁶² Romulus Vulă, *op. cit.*, p. 58.

⁶³ A.F.M.B., *Chesționar*, Zaharești, p. 175.

⁶⁴ *Id m*, Botești, Ciprian Porumbescu ș.a. p. 211.

⁶⁵ *Id m*, Dolhești Mari, p. 211.

și nerța⁶⁶. În afară de cereale se cultivă plante textile, inul și cânepa ajungând să ocupe, alături de cartof, suprafețe agricole din ce în ce mai întinse. La Măzănaiești și Drăgoiești, la Țolești, Botești și Preutești au existat, pînă în deceniile 3 — 4 ale veacului nostru, *zdrobitoare* de semințe și *teascuri* pentru ulei prevăzute cu *pene* și cu *macuc*⁶⁷.

Mai mult decît agricultura, creșterea vitelor și păstoritul au fost întotdeauna favorizate de condițiile naturale pe care le oferă podișul Sucevei. Dealurile împădurite, cu locuri pentru fînețe, vilcelele cu pășuni mănoase, imășurile din preajma satelor au determinat practicarea unui păstorit de *tip agricol-local*, fără ca acesta să înregistreze deosebiri esențiale față de păstoritul din zonele montane. În cazul păstoritului agricol-local, cel mai răspîndit dintre toate tipurile de păstorit, „turmele de oi nu părăsesc hotarul comunei, ci pasc, fie pe pășune comună, fie (după ridicarea recoltei) pe miriști sau pe fînețele cosite”⁶⁸. De regulă, stîinile sînt *de strînsură*, formate prin întovărășiri⁶⁹, în unele locuri se practică și păstoritul cu rîndul⁷⁰, iar obiectele din inventarul stîinei păstrează încă nomenclatura arhaică. Laptele este muls într-o *cupă* legată la gura *găleții*, se încheagă în *budacă*, cheagul se păstrează în *ceagorniși*, pentru sfărîmat cașul se folosește *bregidău*, strecurătoarea se așază pe *hîrzob* etc.⁷¹. În unele sate ciobanii poartă o îmbrăcăminte adecvată : „Primăvara își fași o cămeși și cinipî, o ungi cu unt și cu usuc și oaie, ș-așeia-i pînă toamna. Apu au ițari, așica izmeni și cinipî; daci-i mai frig poartă șioariși, și lînî. Pi cap au palarii sau cășiuli, opcînși în pîșioari și cură latî. Cînd iera frig purtau glugi sau manta și suman sau suman”⁷². Lipsesc, în schimb, informațiile referitoare la anumite interdicții etice sau sociale în legătură cu viața de la stîină, și nu se cunoaște, de asemenea, străvechiul obicei pastoral al *focului viu*.

În decursul vremii, locuitorii de pe valea Șomuzului Mare s-au mai indeletnicit cu *olăritul*, *stupăritul*, *piuăritul* și *îndeosebi*, cu *pomicultura*. La Dolhești Mari, unde se pare că a existat cel mai dezvoltat centru de ceramică din zonă, se mai păstrează și astăzi, într-o parte a satului, denumirea unei ulițe a olărenilor. Vasele care se făceau aici, din ceramică roșie sau neagră, aveau o destinație exclusiv utilitară : *lăptare*, *ulcioare*, *oale de sarmale*, *chiupuri*, *căni de băut apă*.

Suprafețele de păduri întinse, pășunile și, mai ales, nesfîrșitele livezi de pomi fructiferi au făcut ca stupăritul să se bucure de interes pe valea Șomuzului încă din cele mai vechi timpuri. Un moment înfloritor pare să fi existat la răsăritul veacurilor al XIX-lea și al XX-lea, cînd în satele șomuzene sînt semnalate numeroase stupine. Se crede chiar că numele satului *Stupca* ar putea fi pus în legătură cu această indeletnicire⁷³.

⁶⁶ *Idem*, Botești, Dolhești Mari ș.a. p. 216.

⁶⁷ *Idem*, Țolești, p. 218.

⁶⁸ Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 67.

⁶⁹ *Idem*, *Tipuri de păstorit la români*, București, 1964, p. 134.

⁷⁰ A.F.M.B., *Chestionar*, Țolești ș.a. p. 197.

⁷¹ Vezi *Chestionarele din zona Șomuzului Mare*, p. 162—210.

⁷² A.F.M.B., *Chestionar*, Ciprian Porumbescu, p. 205.

⁷³ Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, Socec, 1908, p. 208—

Folclorul obiceiurilor

A) Obiceiuri calendaristice

Aflat în permanentă relație cu natura înconjurătoare, săteanul șomuzean și-a altoit existența de fiecare zi pe arborele milenar al vechilor credințe și practici calendaristice, ceea ce nu înseamnă că astăzi se mai poate vorbi de o viziune mitică propriu-zisă asupra lumii. Unele practici străvechi continuă să se păstreze nu pentru semnificația lor inițială, ritualică, ci pentru că se suprapun peste anumite observații desprinse din repetarea acelorași întâmplări și fenomene de-a lungul vremii. De asemenea, sînt obiceiuri calendaristice care se înfăptuiesc pur și simplu din dorința firească a țaranului de a impulsiona realizarea treburilor, în special atunci cînd este vorba de rodirea livezilor sau a ogoarelor. Astfel, pentru a determina *legatul pomilor* care n-au rodit la vreme, se practică și astăzi, la Crăciun, la Anul Nou sau la Paști, *amenințarea pomilor*, obicei consemnat pentru această zonă, în aceeași formă de desfășurare, încă de la sfîrșitul secolului trecut⁷⁴. Se dovedesc viabile și unele practici legate de cultivarea plantelor textile. Cînepa trebuie semănată de un om înalt, „ca să crească înaltă”, iar la *claca de Spolocanie*, în timpul căreia femeile torceau și petreceau, nu erau admiși bărbații „și nu faci cînpa hal-dani”⁷⁵. Folclorul din zona Șomuzului consemnează și alte acte de magie homeopatică, dar spațiul nu ne îngăduie să stăruim asupra lor. Riturile legate de fenomenele atmosferice au dispărut aproape cu totul din practica actuală a satului, nu însă și din memoria informatorilor mai în vîrstă. În timpul ploilor de durată se practica obiceiul numit *mama ploii*⁷⁶, constînd în îngroparea unei păpuși „la marginea satului, pe-o tarla sau sub pădure”⁷⁷. Lipsa precipitațiilor atmosferice determina un obicei analog, ceremonialul funerar avînd în centrul său, de această dată, pe *mama secetei*, o păpușă ce era bocită astfel: „Draga mamei, draga mamei, / Îngropăm pe mama săcitei, / Să îngie mama ploaiei”⁷⁸. Obiceiul nu se mai păstrează astăzi. Ploaia și grindina erau purtate pe sus de *solomonari*⁷⁹, oameni care învățau la „școala solomonească”. Dacă aveau ciudă pe cineva, ei le nimiceau semănăturile cu piatră. Erau însă și oameni care îi biruiau pe solomonari „prin descîntece”⁸⁰. Și aceștia se che-mau tot *solomonari* sau *solomoni*⁸¹. Interesantă este mențiunea care se face în *Codex Bandinus* pentru o practică destinată înlăturării molimelor, constatată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în satul Lucăcești, din actuala comună Drăgoiești. În timpul unei mari epidemii de ciumă, ce cuprinsese apusul Europei și amenința Moldova, la hotarul satului Lucăcești fusese construit, dintr-un stejar, un stîlp profilactic antropomorf, avînd o menire asemănătoare cu *cămașa ciumei*. Omul de lemn amenința spiritul malefic al ciumei ținînd în mîini un arc cu două săgeți întinse și o sulită

⁷⁴ Nicolae Densușianu, *Răspunsuri la Chestionarul istoric*, ms. 4559, p. 297–298.

⁷⁵ A.F.M.B., *Chestionar*, Preutești, p. 19.

⁷⁶ *Idem*, Măzănăiești, p. 155.

⁷⁷ *Idem*, Dolheștii Marl, p. 155.

⁷⁸ N. Densușianu, ms. 4559, p. 224–232.

⁷⁹ Vezi Ion Taloș, *Solomonarul — în credință și legendă populară română ști*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXV, 1976, p. 39–53.

⁸⁰ Nicolae Densușianu, *Răspunsuri la Chestionarul istoric*, ms. 4559, p. 300.

⁸¹ A.F.M.B., *Chestionar*, Preutești, p. 37.

pregătită de atac⁸². Atestarea lui Marcus Bandinus este importantă și pentru faptul că pune în lumină particularitățile monumentului stilimorf de acest tip din Moldova.

În ajunul Crăciunului, la Anul Nou și la Bobotează, copiii umblă cu *colinda*, cu *plugușorul*, în unele sate și cu *steaua*. Înainte vreme se umbla și cu *luceafărul*, iar la Țolești, ca un element particular, este semnalată colinda cu *bostanul*⁸³. De regulă, cetele colindătorilor sînt mixte, separarea acestora făcîndu-se în jurul vîrstei de 14 — 15 ani, cînd băieții manifestau o preferință expresă pentru repertoriul teatrului folcloric. Fetele continuă să umble cu colinda pînă se mărită, și chiar după aceea, dar nu o fac decît ca divertisment. Colindătorii nu folosesc instrumente muzicale, cu excepția cîtorva cazuri, întîlnite la Corlata și Stupca, unde vîrstnicii sînt acompaniați de vioară și cobză. Se poate spune că în satele din zona Șomuzului Mare această specie, cît și practica ce o prilejuiește, se află într-un proces de disoluție. Cu excepția tipului de colindă *Ce-i mai bun*, consemnat de Simion Florea Marian la sfîrșitul secolului trecut⁸⁴, și a unor variante la tipul *Vinătorii și Sf. Ioan*⁸⁵, care relevă o certă influență ardelenască, celelalte colinde întîlnite aici au prin excelență o tematică religioasă și nu prezintă elemente particulare față de restul Moldovei. Tipurile cele mai răspîndite sînt *Mănăstirea și Ruga* (6), *Avutul și săracul* (13), *Prada din Rai* (19) și *Gonirea lui Adam din rai* (20)⁸⁶. Realizarea lor artistică este deficitară. Mai izbutite sub acest aspect sînt variantele cu o structură predominant laică, între care consemnăm și balada *Ilincușa Șandrului*, care se colindă la Moara, într-o formă prescurtată, sub numele de *Eugenia Iovuleasi a grecului*⁸⁷. Unele variante ale colindei *Cerbușorul*, prezentă în multe localități din zonă, relevă asemănări ce merg aproape pînă la identitate cu texte culese din Maramureș⁸⁸, Bistrița-Năsăud⁸⁹ și chiar din Sălaj⁹⁰.

În ansamblul ceremoniilor folclorice prilejuite de sărbătorile schimbării anului, jocurile dramatice cu măști și spectacolele de teatru haiducesc ocupă aici un loc însemnat, fără să atingă totuși proporțiile manifestărilor de acest gen din zona învecinată a Cîmpulungului sau din Podișul Central Moldovenesc. *Capra*, *Căiușii*, *Ursul* sînt practicate în variante de joc independente, sau în cadrul unor *alaiuri*, alături de alte categorii ale teatrului folcloric, cum ar fi *Arnăușii*, *Împărașii* (*Irozii*), *Nunta țărănească* ș.a. Teatrul haiducesc este reprezentat și prin variante de *Jianu* și *Bujor*, sub zodia cărora circulă și o piesă cu subiect istoric, *Banda lui Tudor*. De o mai mare prețuire se bucură jocurile dramatice cu măști, mai ales atunci cînd acestea sînt constituite în *alaiuri* (*Malanca*, *Horă*), pentru că numai tinerii sînt aceia care pot să

⁸² Vezi Romulus Vulcănescu, *Coloana Cerului*, București, Editura Academiei R. S. România, 1972, p. 114.

⁸³ A.F.M.B., *Chestionar*, Țolești, p. 144.

⁸⁴ S. Fl. Marian, *Sărbătorile*, vol. I, p. 19—20.

⁸⁵ Culese din Ciprian Porumbescu, *Drăgoiești, Măzărlești și Moara*.

⁸⁶ Al Rosetti, *Colindele religioase la români*, București, Cartea românească, 1920, p. 37, 48, 54, 60.

⁸⁷ A.F.M.B., Mg. 138, II, 17.

⁸⁸ I. Bîrlea, *Balade, colinde și bocete*, vol. I, București, Casa școalelor, 1924, p. 106.

⁸⁹ Gavril Bichigean, *Colinde dintr-un colț de graniță*, Năsăud, 1942, p. 40—42.

⁹⁰ *Folclor din Sălaj*, Ingr. de Ștefan Goanță și Ion Pițoiu, Zalău, 1972, p. 456—457.

le pună în valoare întreaga lor frumusețe. Constituirea alaiurilor are ca punct de plecare un complex mai amplu de manifestări socio-folclorice, între care *Berea*, ca formă de organizare a petrecerilor pentru tineri, dar și cu rosturi de inițiere, adusă, cu siguranță, de românii de peste munți⁹¹, similară și cu *Ospățul feciorilor* din Ardeal⁹², ocupă un loc de seamă. În fruntea alaiului este pus cel mai destoinic dintre flăcăii satului și poartă numele de *vataf*. Înainte vreme, tinerii care organizau *Berea* umblau la Anul Nou „cu muzica și cu *Buhaiu mari*“, spre deosebire de „flăcăii niși“, care umblau „cu *Buhaiu nic*“, cu *plugușoru* sau cu *uralul*.

Orația agrară a plugușorului este preferată colindelor. Plugușorul nu are aici o tipologie bogată, dar numărul variantelor este considerabil. Fără să aibă imagistica savuroasă a textelor din zona Neamțului, plugușorul rostit pe valea Șomuzului Mare are aceeași turnură umoristică, menită să atenueze hiperbolizarea muncilor agrare. Tipul clasic redă ordinea lucrărilor ogorului de la însămânțare pînă la culegerea recoltei. Toate momentele caracteristice acestui tip de plugușor sînt prezente în satele de care ne ocupăm: jupînul falnic seamănă grîul „La mărul rotat/La cîmpul durat“, spicele se înalță ca în visele cele mai frumoase ale agricultorului, secerișul, treieratul și măcinatul se fac într-un ritm alert, ca în basme, iar în final se împlinește actul ritual al împărțirii colacului cu scopul de a perpetua belșugul în casă. Cîteva elemente atestă urme ale unor rituri agrare primitive, prin care se încerca influențarea rodniciei cîmpului, printr-o identitate între întîmplările descrise și actul dorit. Apar animale mitice, ca acele „Nouă iepi/Suruiepi/Gi nouăzăși și nouă gi ani stărpi“⁹⁴ și se respectă o simbolistică cifrică, gazda cumpărînd 9 boi, 9 iepe (sau 99), încercînd 9 cară (sau 99) etc.⁹⁵. Un personaj ce apare frecvent în textele de plugușor este *baba*, care seceră grîul cu puteri supraomenești: „Dar o babă mai gheboasă,/Cu sășirea mai întoarsă/Pi uni merzê/Palancî fâșe,/Uni trîntea snopu,/Si cutremura locu“⁹⁶. În altă variantă, *baba* „Cu dreapta săcera,/Cu stînga lega,/Cu spinarea-n clăi aduna“⁹⁷, sau, și mai sugestiv, „îchidea dintr-un ochi/Și umplea văile de snochi/Și-nchidea dintr-amîndoi/Și umplea văile de clăi“⁹⁸. Forța și îndeminarea ei, cu totul neobișnuite, rolul esențial pe care-l joacă la legatul snopilor ne face să o considerăm a fi identică cu *mama grîului*⁹⁹ din ritualurile agrare ancestrale, care personifica fertilitatea ogorului, sufletul cerealei concentrat, de obicei, în ultimul snop de grîu. Se deosebește de *fecioara* sau *fata grîului*, căreia îi este închinat *cîntecul cununei* în zona Făgărașului și Năsăudului. S-ar putea, totuși, să le unească același simbol — ultimul snop cules de pe ogor, care poartă în el germenii recoltei viitoare. Numeroase imagini ale orației agrare sînt comune cu cele întîlnite în basmul fantastic, referitoare la întrecerea dintre drac (sau zmeu) și cei trei frați. Într-o variantă de plugușor culeasă

⁹¹ Ion Mușlea, *Cercetări etnografice și de folclor*, vol. II, București, Minerva, 1972, p.76.

⁹² S. Fl. Marian, *Nunta*, p. 67.

⁹³ A.F.M.B., *Chestionar*, Lucăcești, p. 143.

⁹⁴ *Idem*, Mg. 4, II, 84.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Idem*, Mg. 36, II, 22.

⁹⁷ *Idem*, *Chestionar*, Ciprian Porumbescu, p. 244.

⁹⁸ *Idem*, Botești, p. 239.

⁹⁹ James G. Frazer, *Le Rameau d'Or*, Paris, 1923, cap. XLV.

din satul Preutești, lucrătorii se duc să secere „la dealu garaleului/Aproapi di curțili zmeului”¹⁰⁰, iar în alt text, provenit din aceeași localitate, grîul trebuie să treacă prin toate etapele (semănatul, crescutul, coptul și prelu-crutul) într-o singură zi, ca și în întrecerea impusă de zmeu celor trei frați : „Sî rasari/Pîni-n sari/Sî sî coaci/Pîn' la toaci/Și pîni mîni/Sî-l faci pîni”¹⁰¹. Plugușoarele mai noi prezintă două tendințe : prima reflectă influența pu-ternică a repertoriului strigăturii satirice și ajunge să înlocuiască orația agrară cu o creație *sui-generis*, care, deocamdată, se caracterizează doar printr-o pronunțată notă improvizatorică ; cea de a doua pune în lumină influența intelectualilor satului, care au încercat să impună, în perioada interbelică, un plugușor istoric, cu referiri la descălecatul lui Dragoș Vodă și la domnia lui Alexandru Ioan Cuza, în unele variante pornindu-se chiar de la daci și romani. Artificialitatea textului, în discordanță cu spiritul fol-clorului, este sporită și de fragmentele așa-zis meditative asupra deșertă-ciunii vieții.

Determinat de obiceiul *colindatului*, în multe sate din zona Șomuzului Mare se practică și *descolindatul*¹⁰², care înregistrează variate forme de ma-nifestare. Copiii strigă la fereastră sau la poarta gospodariilor care nu-i primesc „Drele, drele/Pe podele/Și bureți/Pe pereți”¹⁰³. Alte grupuri de colindători „îi blastămă să fie săraci tot anul”¹⁰⁴, le „scot poarta din balamale și o duc la altă casă, murdăresc pereții cu noroi”¹⁰⁵, „îi dau carul de ripă”, sau chiar „îi ieu vaca din șură și-o duc în altă parte”¹⁰⁶.

B) Ciclul familial

Obiceiurile vieții de familie prezintă un proces evolutiv în decursul căruia colectivitatea rurală a păstrat numai practicile ce converg cu acea latură spectaculară, laicizată, a riturilor de trecere către care tinde optica actuală. Dacă obiceiurile calendaristice cunosc, în genere, o dispersare tot mai accentuată, multe din ele devenind treptat apanajul vîrstnicilor, cere-monialele familiale sînt încă puternic înrădăcinate în viața contemporană a satului. Practicile rituale ce însoțesc *nașterea* și-au accentuat latura lor psihică și educativă, un interes special acordîndu-se reintegrării mamei, după naștere, în colectivitate și, în același timp, supravegherii începutului de drum al noului născut. *La scîldușcă*, în apa pentru baia copilului se pun flori, bani de argint, pene, lapte etc., toate menite să-i facă viața mai bună și să-l înzestreze cu însușirile cele mai alese. Apa în care a fost scîldat copilul se varsă la rădăcina unui pom roditor, iar covata, întoarsă cu gura în jos, capătă funcții fertilizatoare. Cînd făcea primii pași, copilului „i se tăia piedica” cu o pană, iar mama îi cînta, ca să-l încurajeze, „Pom, pom, pomișor/Cînd îi cădea,/Mama te-a ridicat”¹⁰⁷.

¹⁰⁰ A.F.M.B., Mg. 4, II, 67.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Vezi Petru Caraman, *Descolindatul*, „to Xetraguadisma”, dans le sud-est européen, în *Comptes rendus du IV-e Congrès des géographes et des ethnographes slaves*, Sofia, 1936.

¹⁰³ A.F.M.B., *Chestionar*, Preutești, p. 146.

¹⁰⁴ *Idem*, Corlata, p. 146.

¹⁰⁵ *Idem*, Zaharești, p. 146.

¹⁰⁶ *Idem*, Țolești, p. 146.

¹⁰⁷ *Idem*, Botești, p. 226.

În cadrul obiceiurilor familiale, *nunta* reliefează trăsăturile spectaculare cele mai precis conturate. Ceremonialul concentrează în desfășurarea sa o gamă largă de momente (de la *alegerea starostelui și împăcare* până la *uncrop și cale primară*) și este însoțit de numeroase creații folclorice care-i accentuează caracterul de festin. Din acest complex de manifestări sincretice se detașează, ca element esențial al nunții, actul trecerii tinerilor dintr-o familie în alta, al integrării lor în comunitatea gospodarilor, al schimbării statutului lor social. Momentele principale ale acestui ceremonial *de trecere* sînt însoțite de un impresionant număr de strigături, rostite *la zestre, la gătitul miresei, în drum spre casa mirelui, la masa tinerilor, la masa cea mare, la găină* etc.

Strigătura este specia ce se bucură de cea mai mare prețuire în satele de pe Șomuz și care, în contextul nunții, capătă trăsături specifice, indicînd similitudini cu folclorul din Ardeal. Personajele ce se află în centrul spectacolului ritual sînt portretizate printr-un repertoriu *ad-hoc* de strigături. Motivele mai răspîndite se referă la despărțirea miresei de părinți, la condiția femeii măritate, la oportunitatea căsătoriei (atît pentru mire cît și pentru mireasă), la bogăția sau hărnicia nașilor, la posibile relații conflictuale între soacră și noră etc. În mod deosebit, strigăturile adresate nunilor și mirilor, și cele *de la găină* păstrează ecouri dintr-un fond foarte vechi, referitor la acte de inițiere pe care le presupune căsătoria. Așa se explică, probabil, puternica lor coloratură erotică, frizînd adesea obscenitatea. Prezentarea mirilor subliniază, pe lîngă frumusețea lor fizică sau morală, încadrarea în rîndul oamenilor maturi, ziditori de viață, așa cum fiecare element vegetal este inclus universului cosmic: „I sî șăgi cui sî șăgi,/Codrului cu frunzi vergi,/Codrului cu iasomie/Și la nire cu soție/Codrului cu frunza geasi/Și la nire cu nireasi”¹⁰⁸. Cîntecul miresei înregistrează în această arie folclorică, pe lîngă tipul foarte cunoscut, unele variante cu o imagistică deosebită, ce accentuează ireversibilitatea trecerii în rîndul nevestelor: „Cînd Dunărea s-a-nvîrti/Atunci fati tu-i mai și,/Cînd Dunărea a sacă/Atunci fati ti-i afla”¹⁰⁹. Noile realități sociale au determinat o atenuare a notei dramatice din aceste texte. Adesea, cînd femeile insistă prea mult, în strigăturile lor, asupra vicisitudinilor căsătoriei, druzele nu ezită să le dea replica: „Niși aiasta n-a mai și/Da ți-i drag a șugui/ În satu cu oamini”¹¹⁰.

Ritualul nunții este completat de orațiile adecvate acestui eveniment: *conăcăria, închinarea bețelor, închinarea straielor, închinarea găinii* etc. În imaginația creatorului popular *nunta* devine un eveniment de proporții sublime. Mirele apare prezentat ca „un tînăr împărat”, tovarășii săi sînt oșteni „înzăuați”, mireasa este cînd floare cînd căprioară, iar spațiul de desfășurare a acțiunii cuprinde întregul univers: „Munții cu brazii/Cerul cu stelele/Cîmpul cu florile/Dealurile cu podgoriile/Vîlcelele cu viorelele/Și satul cu fetele”¹¹¹. Pînă și găina friptă se metamorfozează într-o „drochie grasă/Di cînd turcii ramașă”¹¹².

¹⁰⁸ *Idem*, Mg. 138, I, 19.

¹⁰⁹ *Idem*, Mg. 4, I, 28.

¹¹⁰ *Idem*, Mg. 121, II, 11.

¹¹¹ *Idem*, Mg. 35, II, 44.

¹¹² *Idem*, Mg. 4, II, 62.

Dimensiunile mitice ale ritualului sînt subliniate și de contopirea ființelor umane cu elemente ale naturii. Tinerilor miri „Le-a venit vremea de-nsurat/ Ca la doi pomi de legat“¹¹³, iar făptura strămoșului Adam se întrupează „Cu sinzili din roaui/Cu oasili din piatri noaui/Cu ochii din mari/Cu frumușăța din soari“¹¹⁴. La rîndul lor, bețele vorniceilor plecate la pămînt sînt comparate cu „Zăși brazi mari, înzărzalați“ răpuși de „Zăși vînturi mari înzîforați“¹¹⁵.

Înmormîntarea, concepută ca o sumă de acte rituale ce se înfăptuiesc cu scopul de a izola protector colectivitatea de o posibilă criză, declanșată prin înstrăinarea unuia dintre membrii săi, este în mod firesc, mai conservatoare în păstrarea unor practici străvechi. Cele mai multe dintre acestea însă se îndeplinesc în virtutea tradiției: „Așa știu ci-i gini“, sau „așa trebu și si faci“¹¹⁶ sînt răspunsurile ce se primesc, pe teren, aproape invariabil. Există mereu cineva, fără să-și propună în mod expres acest lucru, care veghează la înfăptuirea tuturor rînduielilor prilejuite de *marea trecere*. Totuși, unele practici, cărora nu li se mai cunoaște astăzi semnificația decît de anumiți locuitori ai satului, se pierd.

În întreaga arie a Șomuzului Mare, cîntecul funerar constituie o prezență vie și respectă cîteva elemente fixe, pe scheletul cărora se brodează imagini și motive adecvate fiecărui deces. În funcție de sensibilitatea și talentul celor ce bocesc, apar numeroase variante, meșteșugit realizate, care exclud impresia de monotonie. Mai puțin răspîndite, celelalte tipuri de cîntec funerar întîlnite aici (*Priveghiul*, *Conductul*, *Verșurile funebre* ș.a.) se datoresc, în mare măsură înrîuririi bejenarilor transilvăneni. *Priveghiul* sau *Cîntecul de priveghi* interesează atît ca act ritual cît și ca structură compozițională. Este singurul cîntec ceremonial de pe valea Șomuzului care pune probleme deosebite. Merită atenție, de asemenea, melodia pe care circulă *Priveghiul* pentru că ea este diferită de cea a bocetului. Celelalte cîntece de priveghi, precum și *verșurile* de înmormîntare rețin atenția într-o mai mică măsură. La fel și *Conductul*, care este un cîntec instrumental, asemănător cu marșurile funebre. Bocetul rămîne, astfel, specia bine conturată și îndătinată în sinul colectivității satești locale. Motive mai des întîlnite, cunoscute, de fapt, în întregul repertoriu al bocetului românesc sînt: *moartea înșelătoare*, *casa mortului*, *drumurile pe „ceea lume“*, *mesajul către cei din lumea umbrelor*, *cămașa mortului*, *urma mortului* etc. Realizarea lor artistică deosebită le dă pregnanță și specificitate. Bocitoarele fac parte dintre rudele și prietenii celui decedat. Pe valea Șomuzului Mare nu se cunosc bocitoare cu plată. Cu toate acestea, anumite femei, înzestrate nu numai cu talent poetic sau muzical, ci și cu o sensibilitate remarcabilă (impulsionată adesea și de un număr mai mare de decese petrecute în familiile lor) sînt nelipsite la înmormîntările din sat. Ele bocesc întotdeauna, fără ca acest lucru să le fie cerut de cineva și fără să primească vreo răsplată anume. Acest fapt are implicații mai mult pe plan psihologic decît pe plan ritual. Puternica impresie exercitată asupra lor de ceremonialul funebru, durerile vechi redeșteptate reclamă e-

¹¹³ *Idem*, Mg. 4, II, 60.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ *Idem*, Mg. 4, I, 17.

¹¹⁶ Inf. Natalia I. Varzari, 80 de ani, Preutești, Irimla Gh. Eugenia, 52 de ani, Moara Nică ; ș.a.

chilibrarea, potolirea crizei, fenomen pe care numai bocetul îl poate realiza. Cîntecul funerar exercită aceeași influență benefică chiar și în afara ritualului. Unele femei obișnuiesc să bocească și după înmormîntare, cînd se află acasă, seara, și sînt copleșite de singurătate și tristețe. Bocesc și pentru a nu-i visa noaptea pe cei morți¹¹⁷. Prin urmare, și *bocetul la mormînt*, cîntat la fiecare pomenire a defunctului, trebuie înțeles ca un fapt obișnuit.

Pornindu-se de la cîteva metafore ce constituie laitmotivul fiecărui tip de bocet în parte, creațiile de acest gen sînt supuse unui proces de adaptare în funcție de împrejurări. În bocetul ce se cîntă la moartea tatălui se vorbește despre prăbușirea *stîlpului casei*, despre condiția femeii văduve sau a copiilor orfani: „Copiii fără tată/Ca grădina nesăpată”¹¹⁸. Moartea mamei se răsfrînge și mai dureros asupra copiilor rămași fără un sfătuitor apropiat: „Scumpi-i mama cînd o ai/Cî vorbești cu ea ci vrei;/Di vorbești di rău sau bini,/Nu te mai spune la nimeni”¹¹⁹. În această categorie de bocete pătrund adesea motive aparținînd cîntecului de înstrăinare sau celui de jale. Una din principalele caracteristici ale bocetului de pe valea Șomuzului Mare este puternica sa liricizare. Bocetele epice, de tipul celor ce descriu boala și împrejurările decesului, sau care fac o cronică a activităților cotidiene îndeplinite de defunct în timpul vieții sînt extrem de puține. Impresionante sînt bocetele ce se cîntă la mormîntul celor tineri. Surprinși de moarte înainte de a trece prin etapele firești ale vieții, aceștia sînt comparați cu niște pomi tăiați înainte de a lega rod. Moartea unui fecior tînr amintește pătrunderea neașteptată a gerului într-o grădină înflorită: „Trandașir mîndru-nflorit/Gîgrabi ce-i vestejit,/Trandașir mîndru, rotat/Gîgrabi ce-i mai uscat”¹²⁰. În cazul tinerilor nelumiți ritualul funebru se contopește cu cel nupțial (neîmplinit), moartea căpătînd astfel înfățișarea unei nunți tragice, în cadrul căreia cei implicați joacă roluri false. Mirele fetei decedate este fictiv, ea fiind menită altui partener: „Da cu cîni-ai logodit?/Cu nirili vîntului/În fundul pămîntului”¹²¹. Obiectele rituale — simbol de bucurie și petrecere — pun în evidență, la rîndul lor, un mesaj duplicitar: „Batistuța di nînaș/Cum Ț-a pune-o la salaș,/Batistili di la nuni/Le-a puni la pochi în mîni,/Batistili de vornice/Le-a pune la prăpurei”¹²².

Obiceiul de a se cînta din fluier la mort se păstrează mai ales în satele de la izvoarele Șomuzului. Pentru cei care în viața lor au avut ca ocupație de bază păstoritul, înmormîntarea cu *fluier* și cu *trîmbiță* era aproape obligatorie¹²³. Ca pe întreaga suprafață a spațiului dacoromân, moartea nu este concepută la modul creștin, ca o izbăvire, ca o trecere într-o lume mirifică, ci ca un accident care zdruncină echilibrul colectivității. De aceea, ritualul funebru nu este îndeplinit numai pentru cel decedat, în scopul de a-i anihila eventualele tentative de răzbunare împotriva celor rămași, ci și pentru a potoli criza de doliu prin care trece colectivitatea satească.

¹¹⁷ A.F.M.B., Mg. 186, I, 5.

¹¹⁸ *Idem*, Mg. 56, II, 23.

¹¹⁹ *Idem*, *Anexă chestionar*, Liteni, com. Moara.

¹²⁰ *Idem*, Mg. 55, II, 7.

¹²¹ *Idem*, Mg. 57, I, 14.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Idem*, *Chestionar*, Preutești, p. 132.

Folclorul literar

A) *Lirica*

În repertoriul liricii folclorice din zona Șomuzului Mare, un loc aparte îl ocupă cîntecele de *dragoste* și *dor*. Sentimentul iubirii este simțit ca suport esențial al vieții, el conturează și determină destinul uman: „Ia-i bradului cetina/Și omului dragostea/Și-i vedea ce-o rămînea,/Numai forma și țărna”¹²⁴. Dragostea este declanșată de frumusețea unei anumite persoane ce întrunește datele unui ideal estetic. *Mîndrul* îi apare fetei îndrăgostite ca un personaj de legendă. Prin pădurea înrourată „Merge badea cel frumos/Cu carul de odolean/Cu biciul de măgheran”¹²⁵. O ținută vestimentară îngrijită este, de multe ori, complementară farmecului fizic: „Ionică cum se poartă?/Cu flori roși-n pălărie,/Cu cordică livizîie/Ci așa ni-i drag și nie”¹²⁶. Sentimentul împărtășit unește pe cei doi îndrăgostiți sub semnul aceluiași destin, care le imprimă numeroase afinități psihice și spirituale, sugerate printr-o metamorfoză vegetală comună: „La portița dragei meli/Răsărit-au două steli;/Da nu-s steli răsăriti/Ci-s două flori înfloriti/ Una-i ea și una-s eu/Dorul ei și dorul meu”¹²⁷. Tristețea despărțirii sau a neșansei în dragoste însoțește ca un zăbranic negru pe îndrăgostit, întunecîndu-i bucuria ospățului. Subiectul prilejuiește poetului popular realizarea unui adevărat tablou de gen, în care belșugul bucatelor contrastează cu mîhnirea flăcăului: „Dar voios îi voinicu/Ori îi ardi suflitu?/Pită albă stă pi masi/Cum îi pîta mai frumoasi;/Lîngi pitî/Carni friptî,/Lîngi carni/Două cani:/Una cu vin îndulcit/Și nu be di năcăjit,/Una cu vin chiparat/ Și nu be di suparat”¹²⁸. O simbolistică specifică a elementelor naturii, la unison cu trăirile sufletești ale creatorului popular, caracterizează acest compartiment al cîntecului liric. Supărarea mîndrului întunecă lumina soarelui: „Nu știu, noru-i nouros/ Ori bădița-i mînios”¹²⁹. Dușmanii ce vor să strice dragostea tinerilor sînt asimilați dealului, piedică în calea drumului: „Iacă, dealu s-o găsit/Și pi noi ne-o dispărît./Dealul ceal cu riureli/Oamini cu vorbi răli”¹³⁰. Portretul mîndrei prinde contur din fructe și flori, ca o poiană sub razele soarelui: „Are ochi ca murile/Și fața ca florile/Cînd revarsă zorile.”¹³¹ Însăși dragostea se metamorfozează într-un buchet multicolor, în contextul unui act de magie benefică: „Cu dragostea ce-ai făcut?/-Am strîns-o mănunchi în mînă/Și-am zvîrlit-o-ntr-o grădină/Între flori și-ntre sulcină/Ca si prindă rădăcină/Și să crească busuioc/Să ne facem de noroc”¹³². Cînd iubirea se încheie dramatic, apare motivul *blestemul mîndrei*, stigmatizarea celui vinovat făcîndu-se într-o anumită cadență ritualică, evocînd, ca într-o oglindă răsturnată, descîntecele de junghi: „Cînd a și cîmpu ăi-arat,/Si ăi-nvîrti mă-ta-n pat,/ La culesu cînipi/Si ăi-n-

¹²⁴ *Idem*, *Aneză chestionar*, Zaharești.

¹²⁵ *Idem*, Lămășeni.

¹²⁶ *Idem*, Preutești.

¹²⁷ *Idem*, Lămășeni.

¹²⁸ *Idem*, Preutești.

¹²⁹ *Idem*, Lămășeni.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² „Șezătoarea”, An I, 1892, nr. 1, p. 47.

virtii docturii,/Cin a și cinipa-n floari,/Tu si nu merzi pi cîșioari"¹³³. Un motiv întilnit destul de rar în poezia noastră populară este personificarea dragostelor în haiduci, probabil pentru a sublinia puterea și trăinicia sentimentului, unicitatea lui, dar și tănuirea conspirativă a îndrăgostiților, fuga lor în lume: „Dragostile cele mari/Merg pe drum ca doi talhari,/Dragostile cele mici/Merg pe drum ca doi voinici,/Dragostile cele vechi/Niciodată nu-s părechi"¹³⁴.

Trecerea de la cîntecul de dragoste la cel de înstrăinare o face repertoriul restrîns al cîntecului *despre căsătorie*. Sînt dezaprobată căsătoriile din interes, pentru că „Patru boi și patru giunci/Nu-s ca buzele de dulci,/Patru boi și patru vaci/Nu-s ca buzele de dragi"¹³⁵. Adeseori, nepotrivirile fizice între soț și soție sînt ținta ironiei colectivității satești: „Badea-nalt cît un ursar/Lelea pîn'la brăcinari/Badea 'nalt, încins cu chingă/Lelea mică și cu ghibă"¹³⁶. De obicei, tînăra aflată la vîrsta căsătoriei își alege partenerul în funcție de frumusețea lui fizică sau morală și nu după mărimea agonisiei: „N-am averi, da ni-oi fași/Ci m-o luat șini-mi plași"¹³⁷. Totuși, pînă nu demult căsătoria era condiționată, în mare măsură, de prosperitatea unuia dintre parteneri. Fetele înseși se cereau măritate într-un loc mai bogat: „Mărta-m-aș tot pe șes/Că se face griul des/Mărta-m-aș tot pe vale/Că se face griul mare"¹³⁸. Aceste căsătorii intrau în contradicție cu înclinările sufletești ale tinerilor, constituind o permanentă sursă de amărăciune, în special pentru fetele măritate în străini.

Cîntecul de *înstrăinare* a cunoscut în zona Șomuzului o dezvoltare relativ mare, diversificarea temelor și motivelor fiind impulsionată, desigur, și de condițiile pe care le crea granița cu imperiul habsburgic. Un motiv cu o mare frecvență în această categorie de cîntece este *blestemul mamei* supărată cînd îi sporea familia cu o fată. În astfel de cazuri, înstrăinata prin căsătorie nu mai are de la cine să aștepte alinare: „Jălui-m-aș maicii meli/Da mama mai ari feti/Și pi mini nu mă credi"¹³⁹. Uneori, blestemul mamei este înlocuit cu blestemul cucului, pasăre investită cu puteri magice: „Maica me cînd m-o făcut,/Toate păsările-au tăcut,/Numa cucu blastamat/Dinspre stînga ni-o cîntat"¹⁴⁰. Tînăra nevestă era prețuită de noua familie în primul rînd ca mîină de lucru: „Nu m-o luat gi frumoasi/M-o luat slugi în cas/Și si li sârvesc la masi"¹⁴¹. Cînd nu-și iubește tovarășul de viață, apare motivul *urîtului*: „Negru-i, negru-i pămîntu,/Da mai negru-i urîtu,/Di pi pămînt ti hrănești/Di urît îmbătrînești"¹⁴². Motive asemănătoare caracterizează și cîntecul *de jale și de necaz*. În plus, apare motivul *mîndrei greșite* urmat, în genere, de *blestemul mîndrei*, prezent și în lirica erotică. Variantele care conțin aceste motive evidențiază, de cele mai multe ori, inegalitatea socială dintre femei și bărbați: „El s-a duci ș-a giuca/Și tu-i sta și-i leagana,/El a puni-n

¹³³ A.F.M.B., Mg. 4, II, 73.

¹³⁴ „Sezătoarea“, vol. X, 1907, nr. 1-2, p. 30.

¹³⁵ A.F.M.B., *Anexă chestionar*, Liteni, com. Moara.

¹³⁶ *Idem*, Preutești.

¹³⁷ *Idem*, Liteni, com. Moara.

¹³⁸ *Idem*, Mg. 35, I, 18.

¹³⁹ *Idem*, Mg. 36, II, 33.

¹⁴⁰ *Idem*, Mg. 55, I, 8.

¹⁴¹ *Idem*, *Anexă chestionar*, Lămășeni.

¹⁴² *Idem*, Mg. 54, II, 18.

cușmî flori/Tu cu mîna-n scăldători,/El a ci flăcău pi sati/Și tu-i ci brați legati".¹⁴³

Cîntecul *de călănie* și *de război* adîncește latura tristă a sentimentului deznădăcinării. Condițiile cătăniei erau grele, mai ales în imperiul austro-ungar, unde conflagrațiile numeroase și regimul sever al cazarmelor militare făceau ca plecarea la oaste să echivaleze cu o plecare la război. Acest tip de cîntec figurează și astăzi în repertoriul folcloric de pe Șomuz. Frecvente sînt pasajele ce descriu despărțirea de casă și de sat, includ răvașul ostașului către mamă sau către iubită, vorbesc despre tratamentul cazon etc. Mai realizate rămîn acele variante în care elementele naturii sînt făcute părtașe la pustiirea pe care o provoca plecarea tinerilor la oaste : „Cînd pleacă cătanele/Seacă și izvoarele/Rămîn numai pietrele/Să le plîngă mîndrele”.¹⁴⁴ Cîntecul de război readuce în memoria contemporanilor imensa jertfă de sînge dată și de oamenii acestor locuri. O frecvență mai mare înregistrează cîntecul *Vai de maica cu feciori*, în care soarta tragică a tinerilor decedați pe cîmpul de bătăie este prezentată în unele variante de bocet ce se cîntă la Ovidenie : „Ș-or muri fără lumină/Fără scînduri de salaș/Fără pînză pe obraz/ . . . /Mama-i așteaptă să vie/Nu vine decît hîrtie/Să pregătească tămîie”.¹⁴⁵

Cu privire la *cîntecul satiric* se poate constata un fenomen de fragmentare a textelor integrale și de contopire treptată a acestora cu strigătura. Este un proces care a fost determinat de mai multe cauze, dintre care remarcăm doar tematica foarte asemănătoare, aproape identică, a acestor specii și eficacitatea mai mare a satirei concise. Strigătura constituie una din speciile preferate pe valea Șomuzului Mare. Cu un conținut în general amuzant, persiflator, ea reprezintă, în același timp, un cod etic și estetic al opiniei publice sătești. *Strigăturile de joc*¹⁴⁶ au un repertoriu mai restrîns decît *cele de nuntă*. Cuprind, totuși, motive caracteristice cum ar fi : *fata leneșă* la treabă și sprintenă la joc, *nevasta băutoare* și imorală, *flăcăii nelîndemînateci* etc. Sînt frecvente, de asemenea, strigăturile cu subiect erotic, pe care tinerii le rostesc alternativ cu *cele comandă de joc*.

Parte integrantă a medicinei populare, *descîntecul* subzistă încă în memoria informatorilor vîrstnici și are funcția de a exercita o acțiune benefică, de obicei complementară leacului propriu-zis. Ar fi însă greșit dacă am reduce descîntecul la această unică ipostază. Specie a cărei vechime se confundă cu începuturile istoriei omenirii, descîntecul sedimentează, ca într-o falie geologică, rudimente ale magiei homeopatice, ale magiei cifrelor și culorilor fatidice sau benefice, elemente ale totemismului și tabuurilor ancestrale. Ceea ce întreține interesul contemporan al descîntecului este valoarea sa stilistică, în care cadențe de formule criptice, secondate de imagini plastice, sporesc efectul acustic și vizual al textului. În zona la care ne referim, au

¹⁴³ Idem, Mg. 54, II, 22.

¹⁴⁴ Idem, Mg. 63, I, 18.

¹⁴⁵ Idem, Mg. 57, I, 11.

¹⁴⁶ Repertoriul coregrafic din satele de pe Șomuz cuprinde următoarele jocuri : *Alunelul*, *Arcanu*, *Argileanca*, *Barosul*, *Batista*, *Bățelul*, *Bălăceanca*, *Băsmălușă*, *Bătrîneasca*, *Bătuta*, *Brlul*, *Cajaua*, *Cărășelul*, *Ceasul*, *Cerbușorul*, *Cernita*, *Chirostiile*, *Ciobănașul*, *Ciobăneasca*, *Cioful*, *Coasa*, *Corăghiasca*, *Cracoviana*, *Crețșorul*, *Cumătrița*, *De doi*, *Hora*, *Hușulca*, *Ileana*, *Moșnegeasca*, *Pădureșul*, *Polca*, *Polobocul*, *Puiculița*, *Rața*, *Rusasca*, *Strba*, *Șăpti pași*, *Triilișeti*, *Țigăneasca*, *Țînfărotul*, *Ungureasca*.

cunoscut cîndva o circulație intensă descîntecele de dragoste. În ajutorul fetei îndrăgostite era chemat *focul*, personificat în „balaur cu solzii de aur“, *luna* „soră bună“ și *apa lină*, elemente primordiale ale cosmosului, păstrînd în ele, potențial, forțe inestimabile. În descîntecele pentru maladii se încearcă obținerea efectului curativ prin alungarea răului într-un ținut străin, dincolo de lume, comparabil cu tărîmul zmeilor din poveștile fantastice: „Du-țe-n munți cărunți/Undi cucoșu nu cîntî/Lupu nu urlî/Cîini nu bat“.¹⁴⁷ Alteori se încearcă potolirea bolii printr-un act de înșelare propunîndu-i-se să plece într-o adevărată grădină a Hesperidelor: „C-acolo te-așteaptă,/Ciute cu ciutoaie/Cerbi cu cerboaie/La muls aplecate/La coarne legănate/Bine ospăta-te“.¹⁴⁸

B) Epica în versuri

Numărul tipurilor de *baladă* cunoscute pe valea Șomuzului Mare este în jur de 20,¹⁴⁹ destul de mare în comparație cu repertoriul speciei în zonele învecinate ale Moldovei, mai ales dacă luăm în considerație și bogăția motivelor epice (*brumărelul*, *leacul voinicului*, *mîndra părăsită*, *blestemul mîndrei* ș.a.) pătrunse în repertoriul cîntecului liric. Paralel cu procesul de liricizare a cîntecului epic se constată și o tendință de simplificare a unor tipuri de baladă, reduse adesea la o schemă sărăcită de elemente poetice. Repertoriul epic preferat include, în primul rînd, piese aparținînd ciclului familial, variantele care circulă astăzi ridicîndu-se numai rareori la valoarea artistică a celor publicate în revista „Șezătoarea“ de Ilie Olteanu¹⁵⁰. Impresionabilitatea informatorilor se îndreaptă în special spre latura melodramatică a conflictelor familiale. Prin această preferință se explică în parte imixtiunea în text a numeroase pasaje de cîntec liric. În plus se constată o anumită tendință a creatorului popular de a reinterpreta concepțiile arhaice păstrate în anumite texte de baladă. Într-o variantă la *Nevasta vîndută*, spre exemplu, după ce și-a vîndut soția turcului (de fapt fratelui ei) bărbatul are remușcări și se reîntoarce s-o răscumpere din proprie inițiativă: „Că tătă noaptea n-am dormit/Di răceala banilor/Di mila băieților“.¹⁵¹ De obicei însă accentul cade pe tristețea copiilor orfani de mamă, finalul evidențiind motivul *mamei vitrege*: „Mama noastră cea dintâi/Ni culca pi căpătâi,/Da mama de-a doua oară/Ni culci pi laița goală“.¹⁵² Aceeași schimbare de optică se constată și în variantele mai noi ale baladei *Nevasta fugită*, unde abandonul pruncului contrariază conștiința creatorului popular care interpune în context o replică în contradicție cu finalul obișnuit, dar în concordanță cu etica satească: „Eu pruncul nu l-oi lasa/Capu de ni l-ați tăia“.¹⁵³ Se distinge din acest ciclu, atît sub aspectul realizării artistice cît și al circulației folclorice, cîntecul lui *Vălenaș*. Tristețea morții

¹⁴⁷ A.F.M.B., *Anexă chestionar*, Arghira.

¹⁴⁸ S. Fl. Marian, *Descîntece*, p. 233–238.

¹⁴⁹ Vezi Al. Amzulescu, *Balade populare românești*, vol. I, București, E.P.L., 1964: I, *Fantastice*, 1, II, 7, 26, 27; II, *Vitejești*, 39, 51, 52, 88, 91, 92, 95, 105, 110, 156; III, *Păstorești*, 197; V, *Familiale*, 235, 241, 244–246, 249, 287 (I și III), 288 (I, 1), 290, 304, 321.

¹⁵⁰ Vezi „Șezătoarea“ An XXXI, nr. 5–6 și An XXXII, nr. 1–3, 1924, p. 9–10, 1923, p. 87–88.

¹⁵¹ A.F.M.B., Mg. 181, II, 7.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *Idem*, Mg. 36, I, 8.

premature, prin otrăvire, este sporită de calitățile fizice ale eroului. Spectacolul înmormântării este impresionant : „Cîntă cucul sus în prun/Unde duc omul cel bun?/Cîntă cucul jos în iarbă/Unde duc omul de treabă?“. ¹⁵⁴ Într-o singură variantă a baladei apare ca personaj *moartea*, întruchipată într-o bătrînă pe care o întîlnește Vălean în cale, ¹⁵⁵ reliefîndu-se astfel unele interferențe cu tipul *Vîlcu și Ciuma*. Din ciclul baladelor fantastice, ponderea o deține tipul *Voica*, cunoscut în zonă sub numele de *Vodița*, *Dochiana* sau *Blestem de mamă*. ¹⁵⁶ Alături de varianta Coșbuc, răspîndită în toată partea de nord a Moldovei, circulă cîteva texte prescurtate apropiate de cele maramureșene. Accentul cade pe puterea blestemului de mamă, asupra căruia se revine în finalul baladei. La acest motiv se adaugă cel al înstrăinării prin căsătorie a unicei fiice. Într-o variantă a baladei *Fratele și sora*, este introdus personajul preotului, care se opune întîi la căsătoria dintre frați, dar este dispus în cele din urmă să officieze o altă cununie pe care o denumesc „cununie grecească“. De data aceasta nu mama, ci sora pețită este aceea care-l supune pe flăcău la diverse încercări, condiționînd astfel acceptarea incestului. Sora Mădălina îi cere ca la nunta lor să participe aștrii cerești : „Sfîntu Soare/ Nănaș mare ;/ Sfînta Lună/ Mare nună/ Luceferii,/ Vătăjei/ Să ne fie drag de ei/ Și stelutele drușcuțe“. ¹⁵⁷ Tînărul, aflat pe cale de a comite un act neconform cu legile colectivității, este supus la aceleași încercări ca și eroul din basmele fantastice. El trebuie să ridice : „Pod de-aramă/ Peste vamă ;/ Pod de-argint/ Peste pămînt,/ Pe marginea podului / Să pui pomii raiului/ Și prin pomi, prin rămurele/ Tot cuiburi de păsărele,/ Păsări cu pene-aurite/ Cînd om trece să ni cînte“. ¹⁵⁸

Din ciclul baladelor vitejești se cunosc titlurile *Tanislav*, *Pantelimon* și *Miu haiducu*. La începutul secolului nostru, repertoriul pare să fi fost mai amplu de vreme ce culegerile lui Simion Florea Marian atestă și variante ale baladelor *Darie*, *Ioviță*, *Badiul* etc. ¹⁵⁹ Interesant este și cîntecul bătrînesc *Ioviță și fata Cadiului*, cules la sfîrșitul secolului trecut în satul Dolheștii Mari. ¹⁶⁰ În prezent acest ciclu de balade este slab reprezentat în zona Șomuzului, întîlnindu-se mai ales variante prescurtate sau degradate ale tipurilor amintite. O variantă a baladei *Vulcan* (*Tanislav*) conservă bine forma artistică străveche. Din categoria baladelor păstorești circulă doar tipul *Ciobanul, sora și zmeii (leii, turcii)*. ¹⁶¹ Deși aflate în imediata apropiere a satului Tătăruși, localitățile de pe valea Șomuzului Mare nu prezintă un repertoriu de balade comun cu acesta. Dintre tipurile de cîntece bătrînești culese, în jurul anului 1900, de învățătorul Alexandru Vasiliu (*Mnerlușca și Cucu*, *A Vîlcului*, *A Șoigului*, *Dolca*, *A Mniorîșii*, *A lui Nistorel*, *A lui Costin* etc.) ¹⁶² sînt atestate în satele de pe Șomuz doar *Petrea și șărpili* și *Vălinaș*.

¹⁵⁴ „Șezătoarea“, An XXXI, 1923, nr. 5-6, p. 87-88.

¹⁵⁵ *Idem*, An XXXII, 1924, nr. 1-3, p. 9-10.

¹⁵⁶ Iuliu Bugnariu, *Musa Someșană. Poesii populare române din jurul Năsăudului. Partea I, Balade*, Gherla, 1892, p. 1-12.

¹⁵⁷ „Șezătoarea“, an. XXX, 1922, nr. 2, p. 132-133.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ S. Fl. Marian, *Poesii populare*, tom. I, 1873, p. 4-16 ; 30-52 ; 71-85 ; 105-107 ; 111-122 ; 128-141 ; 171-180.

¹⁶⁰ Nicolae Densușianu, *Răspunsuri la Chestionarul istoric*, Ms. 4551, p. 71-72.

¹⁶¹ A.F.M.B., Mg. 182, II, 25.

¹⁶² Alexandru Vasiliu, *Cîntece, urături și bocete de ale poporului*, București, 1909, p. 5-86.

C) Proza populară epică

Dacă snoavele sînt cunoscute de un număr imens de informatori, femei și bărbați de toate vîrstele, avînd o circulație atît de largă încît nu li se mai poate urmări sursa și specificul local, situația nu este identică în cazul poveștilor fantastice. Linia lor narativă, lungă și sinuoasă, întîmplările miraculoase, cu mai puține tangențe la realitatea zilnică, a determinat ca ele să fie reținute în mod preferențial. Informatorii care colportează basme prezintă o anumită structură sufletească meditativă, introvertită. Nu au spontaneitatea povestitorilor de snoave, deși au în repertoriu astfel de specii. Schimbarea atitudinii în sătenilor față de basm, socotit dacă nu demodat, cel puțin inadecvat cu o anumită „seriozitate” care trebuie să constituie apanajul vîrstei mature, a determinat în parte această sfioșenie, această închidere în sine a creatorului și a păstrătorului de povești fantastice. După depistarea acestui gen de povestitori, se observă îndoiala lor cu privire la receptivitatea auditorilor față de această formă de narațiune folclorică. Și totuși, deși adesea basmul și snoava sînt denumite cu termenul generic de *minciuni*, nu poate fi contestată încrederea participanților în veridicitatea, fie ea și parțială, a acestor istorisiri. Cînd povestitorul are unele îndoieli asupra unor întîmplări sau personaje de basm, care depășesc sfera realului, el încearcă să le asimileze unor realități contemporane, modernizînd contextul, sau dimpotrivă să le justifice prezența în vechime, idee strecurată și în unele formule introductive: „Poveste, poveste/Înainte mult mai este/Da noi nu sîntem dî cînd poveștili/Sîntem dî mai încoaci/Cu vreo două-trii soroaci”.¹⁶³

Proza folclorică fantastică este preferată de informatorii mai în vîrstă, cunoscătorii de basme fiind în general bărbați trecuți de 50 de ani. Repertoriul este bogat și în prezent deși circulația lui este destul de redusă. Bunii povestitori sînt puțin cunoscuți în satul lor și s-au întîmplat cazuri în care un băsmuitor talentat a fost aflat cu totul întîmplat, constituind o revelație chiar pentru familia sa. Poveștile se mai spun doar în timpul executării unor munci migăloase sau de durată, pentru a risipi monotonia ritmului (la desfăcatul porumbului, spre exemplu). Din dorința de a lungi sau de a prescurta narațiunea populară, după cerințele auditoriului, se constată o tendință de a îmbina diverse tipuri de basm într-un amalgam mai mult sau mai puțin unitar, în care de multe ori eroul principal din prima parte a poveștii devine secundar spre final, sau este pur și simplu abandonat pe parcurs. Din cele 30 de texte culese între anii 1970 — 1975 în satele de pe valea Șomuzului Mare, doar două¹⁶⁴ se mărginesc la tratarea unui singur tip narativ. Celelalte variante îmbină două, trei sau mai multe tipuri de basm. Repertoriul conține, în majoritate, povești fantastice, deși povestitorii au tendința de a le contemporaneiza, dîndu-le astfel o turnură nuvelistică. În stilul povestirii predomină dialogul, care îi apropie pe eroii basmului fantastic de țăranii locali. Curteanul trimis să iscodească la locuința lui *Tătăruș fișior gi haiti* relatează cele văzute împăratului, cum ar fi făcut-o un șomuzean oarecare: „Înaltați împărați, și

¹⁶³ A.F.M.B., Mg. 140, II, 10.

¹⁶⁴ Tipurile A.T. 450 și A.T. 675. Celelalte basme, în care apar tipuri combinate, pot fi încadrate în catalogul Aarne-Thomson la tipurile: 307, 315, 328, 403, 450, 465, 507, 510, 511 A, 518, 552, 590, 675, 1137.

ari el acolo n-ai dumneata niși a triilea parci, ziși . . .¹⁶⁵. Într-un alt basm, explicînd împăratului de ce a tăiat limbile balaurului de la vîrf și nu de la rădăcină, voinicul va întrebuița, în mod firesc, o comparație care are la bază experiența muncilor cîmpului: „Dumneavoaștri daci aveți un stog, di uni-l înșepeți, di la mijloc sau di la vîrf?”¹⁶⁶. Rangurile înalte se uită pe parcursul aceleiași variante de basm, după primele fraze împăratul devenind „boier” sau chiar „cetățean”. Elementelor fantastice li se alătură, în mod firesc, adaptări la realitățile actuale. Fata împăratului, care va rămîne însărcinată dintr-o frunză de tei, este ținută „la al doilea etaj”¹⁶⁷. Băiatul adăpostit în casa cerbului din pădure este făcut de împărat „ministru”, iar sora lui „ministeră” (sic!)¹⁶⁸. Vasilică, din alt basm, după ce comite un număr impresionant de isprăvi vitejești „o dat telefon de telefon la împărat să-l anunțe”¹⁶⁹, iar împăratul, impresionat, „l-o adus cu muzică militară”¹⁷⁰. Povestitorii se opresc din cînd în cînd, în timpul narațiunii, pentru a explica și justifica anumite întîmplări neconforme cu viața de toate zilele. Cînd se întîmplă să întîrzie un zmeu la masa servită de *Nu știu cine și nu știu ce*, informatorul presupune: „Acela o fost rămas planton uni o fost ii cu sârvișiu”¹⁷¹. Textele de basm culese de pe valea Șomuzului Mare respectă în general stereotipia tradițională, cu unele abateri cerute de tempoul narării și de spațiul de timp care i se afectează. Sînt respectate formulele fixe inițiale și finale, mai rar cele mediane. Două variante, cu final tragic, provenind probabil din fragmentarea unor narațiuni mai ample, se încheie cu înmormîntarea eroului principal.¹⁷² În general, povestitorii șomuzeni de basme fantastice s-au apropiat mai puțin de colecțiile tipărite, ceea ce a determinat configurarea unor particularități de stil și de limbaj, uneori putîndu-se vorbi chiar, în cazul basmului, de tipuri și motive specifice.

În ceea ce privește legenda, se constată un proces de decădere a speciei, în primul rînd sub raportul realizării artistice. Accentuînd pe latura funcțională a legendei, informatorii se mulțumesc să explice originea unei ființe, a unui obiect, a unui element de relief sau a unei anumite sărbători, în cîteva cuvinte, fără să mai desfășoare mantia policromă a unei narațiuni ample. Numărul tipurilor de legendă existente este foarte bogat, mai ales în categoria celor *etiologice*: facerea lumii, originea cucului, a ciocîrliei, a rîndunicii, a pupzei, a păianjenului, a urzicii etc. Dintre legendele *mitologice*, o circulație mai mare înregistrează cele despre *iarba fiarelor* și despre *uriași*¹⁷³. O variantă interesantă este *legenda tutunului*, diferită atît de textele publicate de B.P. Hasdeu¹⁷⁴, cit și de cele pe care le consemnează Simion Florea Marian. Legendele *religioase* sînt în mare măsură explicative, în special acele variante care au ca personaj central pe Maica Domnului. Alte legende, printre care se numără cele despre cînstirea hainelor (avîndu-l ca protagonist, în ciclul balcanic, pe

¹⁶⁵ A.F.M.B., Mg. 181, I, 19.

¹⁶⁶ *Idem*, Mg. 140, II, 36.

¹⁶⁷ *Idem*, Mg. 182, II, 16.

¹⁶⁸ *Idem*, Mg. 186, I, 15.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

¹⁷¹ *Idem*, Mg. 180, II, 3.

¹⁷² *Idem*, Mg. 188, II, 18.

¹⁷³ „Șezătoarea”, An. XXXII, 1924, nr. 7, p. 76—79.

¹⁷⁴ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, București, 1937, p. 62—66.

Nastratin Hogeia), au căpătat o vădită coloratură moralizatoare. Legende istorice care apar indică, în genere, o origine cultă. Uneori, personajele ce au comis anumite fapte sînt substituite cu altele, mai apropiate de inima și conștiința creatorului popular. Astfel, în unele variante, Ștefan cel Mare apare ca vînător al celebrului zimbriu, devenind astfel descălecătorul Moldovei.

Repertoriul de snoave este bogat, printre tipurile mai răspîndite numărîndu-se cele despre *femeia leneșă*¹⁷⁵, dar isteată cînd este vorba să-și păcălească soțul, *logodnicul prost* ș.a. Repertoriului tradițional de snoave i s-au suprapus în ultima vreme numeroase texte de proveniență citadină, colportate în special de bărbații care au călătorit mult.

Cîteva observații generale, fără ca acestea să aibă valoare de concluzii se impun formulate. Repertoriul folcloric al satelor din zona Șomuzului este bogat, are o tematică variată și continuă să se bucure de prețuire din partea localnicilor. În privința elementelor specifice pe care le relevă (și asupra cărora vom stăruia cu alt prilej), se constată că acest repertoriu de fapte (în care se întrevăd cu ușurință înrîuririle transilvănenilor) constituie o punte de legătură între creația folclorică bucovineană și cea din partea nord-vestică a Moldovei, tot așa cum, din punct de vedere geografic, bazinul Șomuzului Mare face trecerea din zona subcarpatică spre Podișul Central Moldovenesc.

AIRES FOLKLORIQUES EN MOLDAVIE : LA VALLÉE DE ȘOMUZUL MARE

RÉSUMÉ

Le travail représente la synthèse d'une recherche plus ample à caractère monographique sur la culture populaire d'une microzone ethno-folklorique située à l'extrémité sud-est du plateau de Suceavă. L'enquête minutieuse, menée à long terme, dans plus de 50 localités de la vallée de Șomuzul Mare a fait ressortir un matériel documentaire riche et intéressant. La valeur des éléments de culture populaire réunis est augmentée par le fait que, venant d'un espace de confluence, ceux-ci réussissent à mettre en évidence une série d'influences, aux-elles ont contribué aussi les Roumains de Transylvanie, établis dans cette région.

Après la mise au point sommaire de certaines questions concernant le cadre géographique (en rapport avec des faits ethnographiques), on fait quelques remarques historiques sur l'ancienneté des habitations et sur l'origine des Transilvains établis ici, avec l'intention de faire comprendre le plus exactement possible certaines particularités de la création populaire de Șomuz. On présente ensuite les préoccupations antérieures pour la connaissance et la valorification (sous divers aspects) de la culture populaire de cette zone. Pour ce qui est du domaine de l'ethnographie et de l'art populaire, on aborde d'abord les problèmes des habitations et de l'architecture populaire, du vêtement populaire et des occupations, traités en comparaison avec la situation des zones environnantes et souvent dans leur interdépendance avec certaines croyances ou pratiques rituelles très anciennes. On accorde encore aux problèmes d'ethnographie une place assez importante dans le chapitre consacré au folklore des coutumes : des rites pour la sécheresse ou à caractère prophylactique, des coutumes pour les fêtes d'hiver, des rites de passage etc. Le dernier chapitre du travail est consacré au folklore littéraire : création lyrique, création épique en vers et prose populaire épique.

¹⁷⁵ Sabina Stroeșcu, *La Typologie bibliographique des facettes roumaines*, București, Ed. Acad. R. S. România, vol. II, p. 1216, tip. 5154 (A. T. 1405).

STRUCTURA DIALECTALĂ A GRAIURILOR ROMÂNEȘTI DIN BUCOVINA

DE

ADRIAN TURCULEȚ

Atlasele lingvistice regionale, în curs de elaborare, vor înlesni, prin rețeaua deasă de puncte anchetate, o cunoaștere mai profundă a structurii actuale a graiurilor românești și, totodată, o mai temeinică cercetare a lor sub aspect diacronic. Densitatea rețelei de anchetă are o importanță deosebită pentru zonele fărîmitate din punct de vedere lingvistic, cum este Moldova de nord-vest și îndeosebi Bucovina, care realizează, se poate spune, o sinteză a celor mai multe particularități ale graiurilor dacoromânești, în special ale celor din jumătatea de nord a țării.

Cercetătorii graiurilor bucovinene au remarcat, deopotrivă, diversitatea acestora. Romanistul Th. Gartner, surprins de deosebirile fonetice dintre cele cinci graiuri pe care le-a descris, sumar, amîna „o apreciere istorică” a acestora pînă la publicarea integrală a materialului cules de G. Weigand. El observa, ca o curiozitate, că graiurile din estul Bucovinei (Șcheia, Plăvălari, Horodnic) au mai multe asemănări cu graiurile de pe Someșul Mare decît cel din Cîmpulungul vecin.¹ Explicația acestei situații este schițată de S. Pop, care stabilește trei direcții ale influenței graiurilor românești învecinate asupra celor din Bucovina: 1. influența maramureșeană, pe cursul superior al Bistriței, pînă la Ciocănești și, de aici, „evitînd centrul Cîmpulung”, prin zona muntoasă a riului Moldova, pînă la Vatra Moldoviței; 2. influența ardelenască, în Țara Dornelor și dincolo de aceasta, spre Neamț, dar și în altă direcție, spre orașele Suceava și Siret; 3. influența „mișcărilor de populație din Moldova de nord”, care s-a exercitat în zona orașului Siret.² G. Weigand, primul lingvist care a cercetat un număr mare de graiuri bucovinene, făcea următoarea caracterizare generală a acestora: „... mai sunt alte regiuni care se înfățișează ca un mozaic dialectal. Acesta din urmă este rezultatul unei emigrațiuni din diferitele regiuni și în epoci diferite. Un tablou tipic de felul acesta ne înfățișează dialectele din Bucovina. [...] sunt mai multe grupe bine [de] limitate și cu un caracter propriu al lor și care se înfățișează pe hartă ca un fel de mozaic.”³ Această caracterizare, adevărată

¹ Theodor Gartner, *Fünf rumänische Mundarten der Bukowina*, în „Zeitschrift für romanische Philologie”, 26. Band, 1902, Halle, p. 230–242.

² În „Revista Fundațiilor” VIII, 1941, nr. 8–9, p. 427–428.

³ Gustav Weigand, *Despre dialectele românești*, în „Convorbiri literare” XLII, 1908, nr. 4, p. 446.

numai în linii generale⁴, are nevoie de precizări, greu sau chiar imposibil de realizat pe baza unei anchete lingvistice sumare ca aceea a lui G. Weigand și chiar după apariția Atlasului lingvistic român, din cauza numărului relativ mic de localități cercetate în nord-vestul Moldovei.

O primă cercetare a materialului atlasului lingvistic regional al Moldovei și Bucovinei (în curs de elaborare, în cadrul *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni*)⁵ în comparație cu datele atlaselor românești anterioare ne permite să prezentăm mai amănunțit ariile dialectale actuale de pe teritoriul Bucovinei și să încercăm unele ipoteze în legătură cu formarea acestor grupări. Importanța cea mai mare pentru conturarea unor asemenea microarii o au, prin frecvența în vorbire și prin rezistența lor la influențele externe, particularitățile fonetice. În raport cu schimbările fonetice regulate,⁶ fonetismele izolate au o valoare de caracterizare mai redusă, apropiată de aceea a cuvintelor. Când, însă, ariile unor asemenea fonetisme se suprapun, ca în cazul graiului din zona Rădăuților, acest fapt nu poate fi considerat o simplă coincidență. Ne vom referi și la unele aspecte morfologice, care se adaugă particularităților fonetice specifice fiecăreia dintre ariile dialectale bucovinene. Aceste particularități specifice sînt relevate, pe de o parte prin opoziția dintre aceste arii, pe de altă parte prin raportarea la trăsăturile caracteristice graiurilor moldovenești și transcarpatice învecinate.

Structura actuală a graiurilor românești din Bucovina a fost puternic influențată de trecerea unui însemnat număr de locuitori din nordul Transilvaniei-Maramureș în această parte a Moldovei în cursul secolelor al XVI-lea al XIX-lea și mai ales în secolul al XVIII-lea. În raport cu mișcările de populație care au avut loc din cele mai vechi timpuri între ținuturile situate de o parte și de alta a Carpaților, „migrațiile” ardelenesti la care ne referim pot fi numite „recente”.⁷ Ele se caracterizează prin faptul că au adus în Moldova de nord-vest unele inovații produse în graiurile ardelenesti de nord după secolul al XVI-lea.⁸ Este suficientă examinarea hărții nr. 1, pe care este schițată răspîndirea palatalizării și a africativizării dentalelor în Bucovina și părțile învecinate ale Moldovei, pentru a se constata existența unor influențe ardelenesti

⁴ Se observă o exagerare a importanței „migrațiilor” care au avut loc înspre Bucovina, exagerare ce se întâlnește și la alți lingviști care s-au referit la graiurile bucovinene, neglijîndu-se individualitatea proprie a acestor graiuri.

⁵ Pentru date generale în legătură cu atlasul lingvistic regional al Moldovei și Bucovinei și pentru unele probleme ale elaborării acestuia, vezi, Vasile Arvinte, *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, în AnL XXI, 1970, p. 5–14; Stelian Dumistrăcel, *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Probleme ale elaborării*, în LR XXV, 1976, nr. 5, p. 547–558; partea a II-a, în AnL XXV, 1976, p. 55–64.

⁶ Importanța faptelor fonetice cu caracter de regularitate pentru trasarea ariilor dialectale a fost subliniată de E. Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR III, 1954, p. 13, și de R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR V, 1956, nr. 2, p. 38–39.

⁷ Sintagma „migrații ardelenesti recente” a fost folosită cu același sens de G. Ivănescu, *Problemele*, mai ales p. 171–172, 233.

⁸ Este vorba, în primul rînd, de muierarea dentalelor și de africativizarea palatalelor *k*, *g'* și a dentalelor muiate. Atestarea grupurilor *cl'*, *gl'* în texte din secolul al XV-lea (v. Rosetti, ILR, p. 459–460) probează că evoluția palatalelor *k*, *g'* la *č*, *ğ* nu poate fi mai veche decît secolul al XVI-lea iar muierarea dentalelor în nordul Transilvaniei este posterioară africativizării palatalelor *k*, *g'* (I. Pătruț, *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, în DR X₂, 1943, p. 302; Vasiliu, *Fonologia*, p. 187).

recente în multe graiuri bucovinene. În timp ce palatalizarea ușoară a dentalelor (în formele *ție, dje, nje* și chiar *tʷ, dʷ, nʷ*) este normală în graiurile moldovenești,⁹ muierea (palatalizarea mutativă a) dentalelor și africativizarea acestora își au originea în graiurile transcarpatice, de unde s-au extins în Moldova de nord-vest, prin relațiile determinate de vecinătatea acestor ținuturi și mai ales prin mișcările de populație amintite. Studiarea graiurilor bucovinene trebuie să aibă în vedere și stabilirea contribuției influențelor transilvănene la formarea structurii actuale a acestor graiuri.

1. O primă arie dialectală, aflată în vecinătatea imediată a Transilvaniei, este cea a Țării Dornelor. G. Weigand observa că, trecînd din valea Dornei sau de pe valea superioară a Bistriței moldovene în valea Birgăului, nu se schimbă pronunțarea, ci doar vocabularul și portul.¹⁰ Deosebiri fonetice cele mai evidente se realizează nu prin trăsăturile distinctive ale sunetelor, ci prin tempoul vorbirii și prin elemente prozodice. Față de vorbirea mai lentă și cu un registru tonal general ridicat a ardelenilor (de nord-est), rostirea bucovineană se caracterizează printr-un tempo mai rapid¹¹ și prin variații mai mari de înălțime și intensitate; accentul dinamic reliefează mai puternic silabele tonice, dar, în compensație, duce la rostirea scurtă, afonizată și chiar la căderea silabelor neaccentuate (*vréviță* „veveriță” în Țara Dornelor, *dêște* în zona Cîmpulungului), mai ales finale (*căs¹*).

Graiul dornean depășește limitele geografice ale Țării Dornelor, întinzîndu-se în nord, pe valea Bistriței, pînă la Ciocănești și, peste Mestecăniș, pînă la Valea Putnei, iar în est pînă la satele Chiril, Cojoci și Crucea. În sud, poate fi considerat ca ultimul centru comuna Păltiniș, dar această limită este mai puțin clar conturată. Țara Dornelor a fost, din vechime, teren de întîlnire și dispută între moldoveni și ardeleni și a fost populată din ambele direcții.¹² Consecința acestui fapt este amestecul de particularități moldovenești și ardelenesti caracteristic graiului dornean. Această zonă de interferență se prelungește și la sud-est de Țara Dornelor, pe valea Bistriței, întîlnindu-se în

⁹ E. Petrovici consideră chiar că pronunțarea „consoană + [je]” în loc de „consoană + [e]” „a fost odinioară generală în toate dialectele și graiurile românești” („Depalatalizarea” consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân, în CL V, 1960, p. 15). În graiurile moldovenești, palatalizarea dentalelor în stadiul *ție, dje, nje* este generală și astăzi și se poate afirma că, cel puțin în graiurile moldovenești de nord-vest, ea a ajuns pînă la stadiul *tʷ, dʷ, nʷ*. Există în graiurile moldovenești, și o palatalizare a dentalelor urmate de *i* mai pronunțată decît în rostirea literară, corespunzătoare stadiului *ție*, dar începutul consonantic al lui *i* este mult mai puțin perceptibil. Această palatalizare este notată, după părerea noastră, de ALR I în graiurile moldovenești, prin *t/tʷ* sau *tʷ/t*, în timp ce stadiul *tʷ* este notat, uneori, prin *tʷ*.

¹⁰ Gustav Weigand, *Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens*, Leipzig, 1904, p. 8.

¹¹ Informatorul principal din Lunca Ilvei observa că, uneori, „nu poți înțelege ce spun cei din Coșna, fiindcă vorbesc prea repede”.

¹² Dorna a fost întemeiată de cîmpulungeni la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Ulterior, dornenii s-au extins în toată Țara Dornelor, primind însă un însemnat spor de populație, atît din partea Transilvaniei, cît și din ținuturile moldovenești de la sud-est. Numărul ardelenilor trebuie să fi fost mai mare în nord-vestul Țării Dornelor, ținut pe care ei îl ocupau ori de cîte ori împrejurările istorice le erau favorabile (cf. Teodor Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, București, 1960, p. 40–60). Așezarea unor ardeleni în Țara Dornelor a continuat în cursul secolului al XVIII-lea: în consignațiunile austriece publicate de I. I. Nistor în „Codrul Cosminului” II–III, 1927, p. 470–533, sînt menționate 48 de familii ardelenesti stabilite numai în Dorna, spre mijlocul secolului al XVIII-lea.

munții Neamțului cu graiurile de influență ardelenescă de pe valea Moldovei (v. mai jos).¹³

Particularitățile fonetice care se prelungesc din zona învecinată a Transilvaniei în graiul dornean sînt, mai cu seamă, africativizarea palatalelor *k*, *g* (oc, gâță) și muierea dentalelor. Frecvența acestor fenomene scade de la nord-vest spre sud-est; în aceeași măsură, crește frecvența închiderii vocalelor finale -ă și -e și sporește particularitățile lexicale moldovenești. La Crucea, africativizarea apare doar sporadic, mai ales în grupurile palatalizante *pk*, *bq*; am notat câteva exemple: *bărg*, *întrebq*, *napș*, *slabq*, alături de o falsă regresie: *uôpkină* (pentru *opcină*). Dacă la Coșna muierea dentalelor este generală iar la Poiana Stampei frecventă, la Argeștru, Iacobeni, Ciocănești, Valea Putnei apare doar o palatalizare inconsecventă, de obicei ușoară, a dentalelor (*tʷ*, *dʷ*, *ŋ*), iar la Crucea, Șarul Dornei, Păltiniș, chiar această palatalizare ușoară este sporadică. Pentru Țara Dornelor mai sînt caracteristice următoarele fonetisme (v. harta nr. 2):

— *corăstă* (*curăstă*), față de forma moldovenească *corăslă*; (v. ALR I, 2, h. 288);

— schimbarea analogică a lui *ú* la *ó* în *jor*¹⁴, ca în nordul Transilvaniei, Maramureș, Crișana;

— *răgîță* < *rădîke* (cu metateza *d* — *k* > *g* — *t*, cf. Pușcariu, *op. cit.*, p. 154, și refacerea unui singular de declinarea I); aceeași formă a fost notată și în pct. 3;

— formele refăcute analogic *usc*, *úscă*.

La Cîrlibaba și Coșna, diftongul *oa* se pronunță uneori ca *ó*, mai frecvent în prima localitate (v. și ALR I, 1, h. 54, 172, 188, 262, 289). Aceleași localități cunosc fonetismul *đuă*, cu asimilarea regresivă a lui *í* la *ú* (cf. Candrea, ȚO, p. 9), ca în graiurile transcarpatice (v. ALRN, h. 761, 762, 763).

La Coșna, apar și alte particularități fonetice cunoscute în graiurile ardelenesti:

— trecerea lui *a* protonic la *ă*: *căpac*, *păhar*, *tăbac*, față de fenomenul invers, aproape general în Bucovina, *ă* protonic > *a*;

— trecerea grupului consonantic *ps* la *pʃ*: *coăpșă*; la Dorna Candreni am notat și *lîpșă*. ALR I, 1, h. 56 și ALRN, h. 997, 1 424 înregistrează *coăpșă* și *pedepșit* în pct. 218, 219 din nord-estul Transilvaniei, în pct. 284 din vestul Crișanei și în pct. 27 din Banat; la Nepos (Năsăud), fenomenul este consemnat de G. Istrate, *Graiul satului Nepos*, în BIFR IV, 1937, p. 73 — 74.

În localitățile Coșna, Poiana Stampei, Cîrlibaba, au fost notate și unele forme gramaticale caracteristice pentru nordul Transilvaniei, Maramureș, Crișana:

— desinența de neutru -ăuă:¹⁵ *copîrșăuă* (pct. 462; cf. și ALR I, 2, h. 297), *cuculboăuă* (= curcubeie) (pct. 463), *fid'ăuă* (pct. 461), *il'ăuă* (a fost

¹³ ALR I notează africativizarea lui *k*, *g* și a dentalelor în pct. 556 (Ceahlău, Neamț) iar ALR II muierea dentalelor și pronunțarea prepalatală a lui *k*, *g* în pct. 551 (Pipirig, Neamț). Argumente lingvistice pentru influența ardelenescă în această zonă aduce G. Istrate, *Despre însemnătatea cercetărilor dialectale*, în SCL VI, 1955, nr. 1—2, p. 109—129.

¹⁴ Candrea, ȚO, p. 9; Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II Rostirca, [București], 1959, p. 261—262; E. Vasiliu, *O mutație analogică: u > o sub accent*, în SCL V, 1954, p. 87—92.

¹⁵ Pentru răsplîndirea și originea desinenței -ăuă, vezi V. Arvințe, *Terminația de plural -ăuă a unor substantive neutre*, în SCL X, 1959, nr. 2, p. 213—240.

obținut, direct, în pct. 462, 463; în pct. 462, informatorul, după ce a admis pl. *il'ăuă*, observa că „*il'ie* e mai îndămiinos”), *jalăuă* (pct. 463), *liceăuă* (la un informator din pct. 462, în vîrstă de aproape 80 de ani, care folosea curent plurale în *-auă*), *l'ind'ăuă* (pct. 463);

— singularul *copăc*, alături de forma refăcută *copac*;

— adverbele *alăltăpoimîne* „răspoimiine”: pct. 462 și *alăltămîne* „poi-mîne” în pct. 463, 3, 4, 5, „răspoimiine” în pct. 461;

— vechea prepoziție *a* se folosește în pct. 461, 462, în construcții în care circumstanța de loc se îmbină cu scopul; *mărg a poame* (= merg la (după) fragi).¹⁶

O situație aparte are graiul din *Ciocănești*, prin faptul că aici coexistă africaterle primare *č, ǵ* (< lat. *c, g + e, i*) cu africaterle secundare *č, ǵ* (< *k, ǵ*), în ciuda unor posibile omonimii de tipul *čoară* „cioară” și „chioară”. Africaterle primare sînt însă puternic concurate de fricaterle *š, ž*, care și-au sporit frecvența în perioada de după anchetele ALR (la informatorul nostru principal, *š, ž* apar aproape la fel de frecvent ca africaterle primare *č, ǵ*). Această situație se explică prin încrucișarea, în graiul din *Ciocănești*, a două sisteme fonetice diferite: unul vechi, de tip cîmpulungean (v. infra) și unul nou, de tip dornean. La cel de al doilea sistem aparține și reducerea diftongului *oa* la *o*, pe care a notat-o E. Petrovici, în proporții variabile de la un informator la altul (v. ALRT, p. 163 — 166). Graiul din *Ciocănești*, care se înscria altădată în aria cîmpulungeană, a evoluat, în urma mișcărilor de populație din secolul al XVIII-lea, spre graiul dornean.¹⁷ Frecvența mai mare a lui *č, ǵ* la femei în momentul anchetelor pentru ALR II se explică, în primul rînd, prin caracterul mai conservator al pronunțării acestora și nu prin faptul că *š, ž* sînt aduși din Moldova de către bărbați, cum pare să rezulte din notele de jurnal ale lui E. Petrovici.¹⁸

O evoluție asemănătoare, dar mai recentă, a avut graiul din *Valea Putnei*, unde WLAD consemnase africaterle primare *č, ǵ* și rostirea *t', d'* a dentalelor palatalizate și a palatalelor *k, ǵ*. Astăzi, la cei mai mulți vorbitori de aici, africaterle *č, ǵ* primare au fost înlocuite cu fricaterle *š, ž* (la care au evoluat și *h', y* provenite din palatalizarea labiodentalelor) iar palatalele *k, ǵ* au devenit africaterle (*oč, ǵălă*). Dacă informatorul lui G. Weigand era reprezentativ pentru starea de atunci a graiului, schimbarea proporției în favoarea vorbitorilor de grai dornean se explică prin așezarea, aici, după primul război mondial, a multor familii din Mestecăniș, Iacobenii.

Particularitățile fonetice și formele caracteristice graiului dornean în raport cu celelalte graiuri moldovenești sînt, deci, ardelenesti sau numai ardelenesti de nord-est, sporind ca număr și frecvență pe măsura apropierii de granița cu Transilvania. În această privință, graiul dornean se delimitează mai net față de graiul cîmpulungean învecinat și se aseamănă cu alte graiuri „africatizante”, mai ales cu cele din estul Bucovinei, care au căpătat aspectul

¹⁶ Pentru atestarea acestei prepoziții în nord-estul Transilvaniei, vezi „Fonetică și dialectologie”, vol. VII, 1971, p. 204.

¹⁷ Încadrarea „dialectului” din *Ciocănești* la Vasiliu, *Fonologia*, p. 192 în aceeași subramificație cu cel din pct. 514 reprezintă o scăpare din vedere.

¹⁸ Cf. Stelian Dumistrăcel, *Africaterle č și ǵ în graiurile de tip moldovenesc și bănățean*, în *AnL*, XXII, 1971, p. 19.

actual în urma stabilirii aici a unor emigranți ardeleni (în majoritate din nord-estul Transilvaniei) în secolul al XVIII-lea.

Graiul dornean se caracterizează și prin unele arhaisme fonetice (*cu-răstă, dătôr*) sau morfologice (prepoziția *a*, sg. *copăc*), ale căror arii, în prezent regresive, erau altădată mai extinse în Moldova și care s-au păstrat aici și datorită contactului nemijlocit cu graiurile ardelenesti. Ca și acestea, graiul dornean se caracterizează printr-un puternic amestec de particularități arhaice și de inovații. În privința caracterului arhaic, graiul dornean se apropie de cel cîmpulungean, ambele fiind arii laterale în raport cu graiurile moldovenești. Se păstrează în ambele graiuri fonetismele *sărln* (< lat. *serenus*) și *pérină* (< sb. *perina*).¹⁹ Alte fonetisme comune celor două graiuri sînt inovații mai vechi, din vremea cînd Bucovina, Transilvania de nord și Maramureșul formau o arie lingvistică unitară:

— disimilarea *n — n > r — n* în *verin*, cu o largă răspîndire în ținuturile transcarpatice;

— epenteza lui *n* în *făsulă*, cunoscută și în nord-estul Transilvaniei: pct. 3, 5; ALRN, h. 1096 o notează în pct. 219, 365, 362; în estul Maramureșului, unde este consemnată de ALRR Mar., h. 438 doar în trei puncte, s-a răspîndit din nord-estul Transilvaniei sau și din Bucovina;

— asimilarea consonantică regresivă *g — g > ǵ — ǵ* în *ǵunǵ* și *ǵunǵii* (cf. Candrea, TO, p. 16) a fost notată de ALR I, 2, h. 293 și de ALR II, h. 95 în pct. 370, 371, 365 din Bucovina, în nord-estul Transilvaniei (cu forma *ǵunǵ*, ca în Țara Dornelor) și în pct. 341, 346 din nordul Crișanei (cu forma *d'/ǵunǵ/d'*²⁰, ca la Fundul Moldovei și Pojorîta; pe h. 109 din ALRR Mar., apare și în trei puncte din vestul Maramureșului.

2. Pe valea superioară a Bistriței, graiul din *Cîrlibaba* reprezintă o insulă ardelenescă intrată în sfera de influență a graiurilor moldovenești.²¹ Particularitățile care-l unesc cu graiul dornean, mai ales cu varianta acestuia din Coșna și Poiana Stampei (v. supra) sînt dintre cele comune Transilvaniei de nord, Maramureșului, Crișanei. Caracteristicile fonetice și morfologice care-l deosebesc de graiul dornean dovedesc originea maramureșeană de vest (spre Crișana) a acestui grai:

— africaterle *č, ǵ* se pronunță dur²², dar în unele exemple *ǵ* și-a pierdut ocluzia: *d'ėjit, jǵjină, sǵji*;

— palatalele *k, ǵ* s-au confundat cu dentalele muiate: *pădút'e, frunt'e*;

— labiodentalele se palatalizează în formele *h', d'/ǵ*, alături de care apar și alte stadii: *să-l h'i văd/zút, d'/ǵisăt, s/s'ără* (= *fiere*; de declinarea I,

¹⁹ ALR II MN [3899] notează această formă în Transilvania și în Oltenia.

²⁰ Pentru a evita suprascrierea, literele care redau nuanțe intermediare între două sunete au fost separate prin bară.

²¹ Întemeierea satului Cîrlibaba este legată de deschiderea unei mine, aici, de către Anton de Manz, în 1797. La începutul secolului al XIX-lea, lucrau, la Cîrlibaba și Iacobeni, „aproape 600 de băieși, aduși din Zips, Saxonia, Boemia și Krain” (T. Bălan, op. cit., p. 18). Odată cu acești mineri (care puteau fi și din Crișana, Maramureș) au venit și români ardeleni. Graiul din Cîrlibaba are o situație aparte și prin influența germană, mai puternică decît în oricare altă parte a Bucovinei. Cîrlibaba este singura localitate din Bucovina care are, în prezent, o populație germană numeroasă.

²² Surprinde notarea, aici, de către G. Weigand a unor africater palatale: *ts', dz'*.

ca în Maramureș și nordul Transilvaniei, v. ALR I, 1, h. 47), *ž/j'iu*, *žérmi*; un tratament deosebit prezintă *viespe*: *zěspi*;

— *ăcarcîne* „oricine” și *ăcarcě* „orice” (v. ALRN, h. 1739, 1741);

— forma analogică *tung*, notată și de ALRM, I, 1, h. 133 la Cîrlibaba și în pct. 397, 398, ca în Maramureș, nord-vestul Transilvaniei, Crișana și Banat;

— alături de formele de pers. *I sar* și *taĭ* se folosesc formele *saġ* și *taġ* (v. ALRN, h. 1878 și ALRR Mar., h. 263, 264);²³

— în formele verbale compuse cu auxiliarul *a fi*, apare și forma feminină a participiului: *aș fi durmîță*, *să și vîndută* (v. ALR I, 2, h. 273, 274);

— prepoziția *pe* are și forma *pă* (sporadic, și *pre*), care apare, în afara subdialectului muntean, în Banat, Crișana, vestul Transilvaniei și Maramureș; (v. ALRN, h. 1642, 1810, 1825);

— se păstrează, sporadic, forma *am născut* cu valoare reflexivă, notată de ALR II MN [2161] în Maramureș, nordul Crișanei și în puncte izolate din Transilvania și din Muntenia.

3. A doua arie dialectală importantă, cu centrul în orașul Cîmpulung, se întinde de-a lungul râului Moldova, de la Fundul Moldovei pînă în apropiere de Gura Humorului, cu ramificații pe valea Moldoviței: comunele Frumosu și Vatra Moldoviței iar de aici, peste Obcina Mare, la Sucevița, și pe valea Suhei: comunele Doroteia, Stulpicani și Ostra (v. harta nr. 3).

Caracteristicile fonetice cele mai importante: păstrarea africatelor *č*, *ğ* și palatalizarea labiodentalelor *f*, *v* în formele *h'*, *y* (*ğ*, *d'*) conferă graiului cîmpulungean un aspect arhaic nu numai față de celelalte graiuri bucovinene, ci și în ansamblul graiurilor din jumătatea de nord a țării.²⁴ Un arhaism (din punctul de vedere al graiurilor moldovenesti) este și păstrarea labialei în grupurile palatalizante *pk*, *bg*, *mñ*, care unește graiul cîmpulungean cu majoritatea graiurilor bucovinene (și cu alte graiuri din Moldova de nord-vest), dar și cu graiurile din Maramureș, nordul Transilvaniei, Crișana.²⁵ Un alt fenomen fonetic, în privința căruia graiurile cele mai arhaice din Bucovina merg împreună cu graiurile transcarpatice, este lipsa velarizării lui *é* în poziție moale (urmat de o silabă avînd un sunet palatal) sau în poziție finală, atunci cînd este precedat de consoanele *s* — *z*, *t* — *d*, *ș* — *j*, *r*, care se pronunță dur în alte situații. Pronunțările de tipul: *așé*, *coșérⁱ*, *rēcⁱ*, *sėti*, *șepti*, *dēcⁱ* sînt curențe în graiurile cîmpulungean și rădăuțean, care se dovedesc a fi, din acest punct de vedere, mai arhaice decît graiurile din Transilvania de nord-est

²³ Aceste forme analogice sînt considerate de către R. Todoran, *op. cit.*, p. 48, ca specifice subdialectului maramureșean.

²⁴ Ivănescu, *Problemele*, p. 173 consideră că graiurile din Moldova de nord care au *h'* și *y* „sînt desigur și ele dintre cele mai vechi pe pămîntul moldovenesc”. Toate graiurile din Bucovina sînt însă, după părerea învățatului ieșean, „venite tîrziu din Ardeal”.

²⁵ Dacă grupurile palatalizante *pč*, *bğ* din graiurile bucovinene (mai precis africatizarea lui *k*, *ğ* în aceste grupuri) pot fi puse pe seama populației imigrate din Transilvania în secolul al XVIII-lea (v. infra), formele *pk*, *bg* nu pot fi explicate în același fel, cum admite Ivănescu, *Problemele*, p. 167—168. Dacă o pronunțare atît de caracteristică, cum sînt grupurile *pk*, *bg* ar fi fost adusă în graiul cîmpulungean din ținuturile transcarpatice, nu se poate explica de ce nu au fost aduse și alte inovații fonetice ardelenesti, ca în Țara Dornelor sau în sud-estul Bucovinei. Graiurile cele mai vechi din Bucovina au realizat palatalizarea labialelor mai tîrziu decît alte graiuri moldovenesti, în aceeași vreme cu graiurile din Transilvania de nord-Maramureș, cu care formau o singură arie dialectală.

și Maramureș, în care *é* este velarizat parțial, sub formele *ē* sau *ǣ/ĕ*, și se apropie de cele din Crișana și din unele părți ale Transilvaniei de nord și centrale (v. ALR II, h. 100 sau ALRN, h. 920). Astăzi, velarizarea lui *é* este mai avansată în graiurile din nord-estul Transilvaniei și Maramureș decât în momentul anchetelor pentru ALR: în pct. 3 — 5, am notat frecvent *ǣ* în asemenea exemple; pentru Maramureș, v. ALRR Mar., h. 4, 72, 78. Velarizarea lui *é* la *ē* este curentă în graiul dornean și în zona africatizantă din sud-estul Bucovinei. Ca o tendință recentă, se întâlnește și în graiul cîmpulungean, mai ales în zona Pojorita-Fundul Moldovei. Stadiile intermediare *ǣ/ĕ* apar, alături de *ē*, și în pct. 495, 502 din estul Bucovinei. Se pare că deschiderea lui *é* a împiedicat velarizarea sa de către consoanele *s — z*, *t — d*, *ș — j*, *r*, în ciuda faptului că aceleași consoane au caracter dur în alte împrejurări: *să* *sădă* dar *ședî*. Situația din graiurile bucovinene dovedește că este posibilă o disociere cronologică între pierderea caracterului muiat al șuierătoarelor și apariția caracterului dur al acestor consoane și că durificarea lor s-a putut produce treptat, în funcție de poziția în care se aflau: mai întâi atunci cînd *ș, j* erau urmați de *ă — ă*: *sădă* (numai așa în graiurile bucovinene), apoi cînd urmau *e, i* (în graiul cîmpulungean, secvențele *șe, și, șă, și* sînt în variație liberă) și mai târziu cînd urma *é* în poziție moale sau finală: *așé, ședî* (velarizarea în această poziție nu s-a produs, încă, în graiurile cîmpulungean și rădăuțean).²⁶

În graiul cîmpulungean, africatele *č, ġ* nu se pronunță, de obicei, muiate, ca în pronunțarea muntenească; elementele lor fricative sînt *ș, j* palatalizați, ca în *șir, jîr* din rostirea literară. Alături de această pronunțare, cea mai obișnuită, apare și rostirea muiată a africatelor (cu elementele constructive *ș', j'* sau *ș, j*), dar și pronunțarea dură a acestora: *č, ġ* (cu *ș, j* duri), mai frecvent ușor dură: *č, ġ*. Există, în grai, un paralelism evident între realizarea muiată sau dură a șuierătoarelor *ș, j* și a africatelor *č, ġ*, cu unele variații de la un vorbitor la altul și de la o localitate la alta, care confirmă explicația durificării africatelor maramureșene ca urmare a durificării șuierătoarelor componente, propusă de Gr. Rusu²⁷. Această explicație nu exclude ipoteza unei relații directe între ariile cîmpulungeană și maramureșeană ale durificării

²⁶ Pentru începuturile perioadei literare moldovenești, disocierea între durificarea lui *ș* urmat de *ea-ă* și durificarea acestuia înainte de *é-e* a fost făcută de H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, I, Leipzig, 1884, p. 108 — 110. Acest fapt are implicații și asupra stabilirii cronologiei relative a trecerii lui *č, ġ* la *ș, j* în raport cu depalatalizarea lui **š', j'* din româna comună,

reflectată în textele vechi moldovenești. Fricativele *ș, j* s-ar fi putut confunda cu *š, j'* (palatali), nu și cu *ș, j* palatalizați (urmați de vocală prepalatală): opozițiile *așé* (= așa) — *ašé* (= acea) sau *și* — *ši* (de exemplu, în graiul din Marginea) se realizează prin caracterul palatal al lui *ș*, opus caracterului non-palatal al lui *š*. Cronologia fricativizării lui *č, ġ* poate fi stabilită în raport cu *sădă*, care dovedește pierderea caracterului palatal al lui *ș*, în timp ce grafiile *șed, șede* nu dovedesc, în mod obligatoriu, caracterul palatal, ci doar lipsa caracterului dur al acestuia. Deoarece *sădă* apare în primele texte moldovenești, data trecerii lui *č, ġ* la *ș, j* poate fi coborâtă cel puțin cu un secol față de cea propusă de Vasiliu, *Fonologia*, p. 177: a doua jumătate a secolului al XVII-lea — începutul secolului al XVIII-lea. Lucrarea lui Ion Gheție și Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, publicată după redactarea acestui articol, atestă fricativizarea lui *č* în unele graiuri moldovenești în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (p. 192 — 193).

²⁷ Grigore Rusu, *O inovație fonetică în subdialectul maramureșean: durificarea africatelor č, ġ*, în „Omagiul lui Al. Rosetti”, București, 1965, p. 793 — 796.

Localitățile din partea de nord-vest a ariei cîmpulungene : *Pojorîta* și *Fundul Moldovei* (*Deluș*) prezintă unele trăsături aparte, care nu apar decît în mod sporadic în celelalte puncte din zonă.

O caracteristică a acestor localități, care probează existența unor influențe ardelenesti-maramureșene recente, este muierea dentalelor și confundarea palatalelor *k*, *g* cu dentalele muiate *t'*, *d'*. Pronunțarea antero-dorsală *t'/k*, *d'/g* a lui *k*, *g* este mai frecventă decît muierea dentalelor *t*, *d*. Muierea dentalelor apare mai rar la Fundul Moldovei decît la Pojorîta iar aici, este mult mai puțin consecventă decît în etapele consemnate de WLAD și ALR. Faptul că tendința de depalatalizare, sprijinită de influența localității centrale a zonei, Cîmpulungul, s-a aplicat la Pojorîta-Fundul Moldovei asupra formelor *t'*, *d'*, care reprezentau atît dentalele muiate cît și palatalele *k*, *g*, explică pronunțările de tipul : *padu't'i*, *sud'vișă*, *sudișă* (pct. 468).

La *Vatra Moldoviței*, unde ALR I a înregistrat aceeași confuzie între dentalele și velarele muiate, dar mai puțin consecvent ca la Pojorîta, NALR MB notează numai în exemple izolate pronunțarea antero-dorsală a lui *k*, *g* : *slab'i/ê*, *uok/t'*.

Și închiderea vocalelor finale *-ă* și *-e* este mult mai frecventă astăzi la Pojorîta, *Vatra Moldoviței* decît în etapele înregistrate de WLAD și ALR.³³ Reducerea considerabilă a frecvenței muierei dentalelor și creșterea frecvenței închiderii lui *-ă* și *-e* în comparație cu datele WLAD și ALR probează o „moldovenizare” evidentă a graiului acestor localități în secolul nostru, prin depășirea fazei de asimilare a unor influențe transcarpatice mai recente și prin dezvoltarea unor tendințe comune graiurilor moldovenesti.

La Fundul Moldovei și, mai rar, în alte localități din aria cîmpulungeană, se folosesc, fără să fie generalizate, formele de imperativ singular și de pers. a 3-a sg. a indicativului și conjunctivului prezent ale verbelor de conjugarea a IV-a : *grăiê!*, *tređê-ti!*, (el) *êitê*, *să êitiă* etc. În afara graiului cîmpulungean, am notat asemenea forme la *Straja* : *amefê*, *prajê*, *s-o prapad'ă*, la *Vicovul de Jos* : *să mușșă*, *să uobișnuie*, *prigătê-ti!*, la *Volovăț* : *gîndê-ti!*, *răpêdâ-ti!*, la *Solca* : *grăiê!* și la *Grămești* : *palê-ti!* Aceste forme, considerate de R. Todoran³⁴ ca specifice subdialectului maramureșan, probează o influență maramureșană asupra graiurilor cîmpulungean³⁵ și rădăuțean. Trebuie remarcat însă că apocopa silabică nu are aceeași extensiune în aceste graiuri ca în Maramureș. Probabil că apocopa silabică este mai veche la aceste forme verbale și s-a produs în perioada continuității de arie a graiurilor bucovinene și maramureșene. Ea s-a realizat inițial la formele de imperativ, a căror intonație favorizează apocopa : silaba accentuată a acestor forme este rostită cu un ton ridicat și cu un accent de

³³ Aceeași evoluție s-a produs și în alte localități din Bucovina și din vecinătatea ei : Capul Codrului, Șcheia, Volovăț, Grănicești, Marginea, Frătăuții Vechi, Tătăruși. Pentru graiurile în care s-au contopit elementul ardelenesc cu cel moldovenesc, frecvența închiderii lui *-ă* și *-e*, coroborată cu alte fapte lingvistice, poate fi luată drept măsură a gradului în care elementul moldovenesc a fost sau a devenit preponderent în relația cu cel ardelenesc.

³⁴ R. Todoran, *op. cit.*, p. 48.

³⁵ Între numele de familie din comuna Fundul Moldovei, Pojorîta și *Vatra Moldoviței*, antroponimicul *Moroșan* ocupă locul al patrulea, al șaselea și al șaptelea ca frecvență (40 de familii, respectiv cîte 19 familii). Dacă în Țara Dornelor, *moroșani* sînt numiți mai ales locuitorii din Transilvania de nord-est, pe valea superioară a Moldovei, sînt denumiți astfel locuitorii din Maramureș.

intensitate puternică, care scade brusc la sfârșitul silabei accentuate; în cazul unei rostiri energice, vorbitorului nu-i mai rămâne suflul necesar pentru articularea silabei următoare, finale.³⁶ De la imperativ, apocopa s-a extins la formele identice de indicativ și conjunctiv. În afara formelor verbale menționate, apocopa mai apare la vocativele³⁷ numelor proprii și ale unor termeni de rudenie. Vocativele „scurtate” se folosesc în graiul rădăuțean, de la Straja pînă la Grămești și în sud pînă la Cășvana și în zona Frasin, Doroteia, Stulpicani, Gemenea, Ostra; citeva exemple înregistrate de noi sînt: *anî !* (= Anică), *dumîi !* (= Dumitre), *mămû !* (= mămucă), *tatû !* (tătucă), *măi go !* (= Gheorghe), *tu mărt !* (= Mărie), *tu domîi !* (= Domnică), *vasî !* (= Vasile), la informatorul principal din Gemenea, și *dumîi !*, *măi go !*, *măi vasî !*, *tu marî !*, *cumă !* (= cumătre), *matûl !* (= mătușă), *pakî !* (= Pachită), *toa !* (= Toadere), *vi !* (= Vică), la informatorul principal din Doroteia; în ultima localitate, am notat la un copil, și formele *ma !* (= mamă), *ta !* (tată).

Imigrații ardelenesti și maramureșene recente s-au produs, desigur, și în alte localități din această arie, inclusiv în actualul oraș Cîmpulung, dar raportul dintre noii veniți și localnici, favorabil acestora din urmă, a determinat o asimilare relativ rapidă a celor dintîi.³⁸ Pronunțările *cupkôr*, (cu *pf* asimilat grupului palatalizant *pk*) și *gápânâ* (= deapănă)³⁹, ca și pluralul *genúnf*, (pct. 473, 484), dovedind o confuzie între dentalele muiate *t'*, *d'* și palatalele *k*, *g*, sînt reminiscențe ale unor asemenea mișcări de populație.

În punctele din aria cîmpulungeană, se observă tendința palatalelor *h'*, *y* provenite din palatalizarea labiodentalelor *f*, *v* de a evolua la fricative prepalatale. Inexistența în sistemul fonetic al graiului a unor fricative prepalatale muiate (*s'* și *j'* mai apar doar sporadic) explică oscilațiile în realizarea acestor fricative: alături de *ș*, *z*, se rostesc fricativele palatale *s'*, *z'* sau *ș*, *j* cu diferite grade de palatalizare: *s'*, *j'*, *s''*, *j''*, și *si*, *ji*; apar, mai frecvent, stadii intermediare: *h'/ș*, *y/z*, *s'/s'*, *z'/j'*. La Fundul Moldovei, *h'* apare mai ales în vorbirea bătrînilor, fiind înlocuit la tineri de *ș*, *s'*, și *i*, iar *y* aproape a dispărut, formele curente fiind *j'*, *ji*, *z*, *z'*. O situație interesantă prezintă graiul din Pojorîta, unde apar ca forme de palatalizare a lui *f*, *v*, la tineri și copii (sporadic și la vorbi-

³⁶ S. Pușcariu, în DR VII, 1931—1933, p. 3, explică alte imperative scurte, de tipul *las'*, *vin'*, *ad'*, *at'*, *pas'*, prin „masarea energiei la partea de la început a cuvîntului rostit cu ton ridicat la imperativ și, ca urmare, scăderea acestei energii la sfârșitul cuvîntului”.

³⁷ Vocativele, mai ales cele care s-ar putea numi „imperative”, au o intonație identică cu cea a imperativului. Pentru răspîndirea vocativelor „scurte” și discuțiile asupra originii lor, vezi Ilie Dan, *Un vocativ regional*, în LR XII, 1963, p. 527—531.

³⁸ La menținerea unui raport favorabil localnicilor față de imigranții maramureșeni și ardeleni a contribuit și așezarea, în această zonă, a unor locuitori din alte părți ale Moldovei. Dintr-un raport al guvernatorului Enzenberg, reiese că, între 1778—1782, au venit în Bucovina 6000 de familii din Moldova (I. I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în „Codrul Cosminului” II—III, 1927, p. 464). În Cîmpulung există 35 de familii *Moroșan* (locul al 12-lea ca frecvență), dar există și 42 de familii *Țăran* (locul al 8-lea ca frecvență), nume care desemnează pe cei veniți „de la țară”, din Moldova. La Fundul Moldovei există 80 de familii *Țăran* (locul al 1—2 ca frecvență) iar la Pojorîta 21 de familii cu același nume (locul al 5-lea ca frecvență).

³⁹ Nu se poate preciza răspîndirea acestei pronunțări în localitățile care prezintă atât africativizarea palatalelor *k*, *g* cît și a dentalelor; *gápânâ* a mai fost notat în pct. 480, 495.

tori vîrstnici), s, z, pronunțate, uneori, ca fricative predorsal-alveolare mai puternic palatalizate : s^v, z^v.⁴⁰

Paralel cu evoluția palatalelor h', y la fricative prepalatale, dar în proporție mult mai redusă, africaterle ċ, ġ încep, de asemenea, să-și piardă elementul oclusiv. Se poate spune că graiul cîmpulungean păstrează o fază depășită de evoluția graiurilor moldovenești de nord și că tendințele sale fonetice actuale, dacă nu vor fi împiedicate de influența tot mai puternică a limbii literare, vor determina o evoluție similară. Aceste tendințe sînt mai puternice spre limitele ariei cîmpulungene, datorită influenței graiurilor învecinate.

Aria dialectală cîmpulungeană este cea mai bine conturată din punct de vedere fonetic, prezentînd caracteristici proprii față de toate graiurile învecinate. În privința unor particularități (păstrarea africaterelor ċ, ġ, a lui é nevelarizat de către consoanele dure, a labialei în grupurile pk, bġ, mġ și a palatalizării labiodentalelor în formele h', y (ġ)), graiul cîmpulungean se aseamănă cu graiurile maramureșene și cu unele graiuri din nordul Crișanei, în care africata ġ nu a trecut la j.⁴¹ Fiind vorba de trăsături arhaice, care au caracterizat toate graiurile moldovenești (de tip nordic) într-o etapă mai veche a evoluției acestora, explicarea lor prin influența graiurilor transcarpatice este inadecvată.⁴² Deplasările de populație dinspre Maramureș și Crișana — nordul Transilvaniei, dar și dinspre ținuturile moldovene învecinate⁴³ au contribuit doar la păstrarea unui anumit echilibru lingvistic, nefavorabil generalizării inovațiilor fonetice venite atît dintr-o parte, cît și din cealaltă.

În alte privințe, graiul cîmpulungean este mai arhaic decît graiurile de peste munți, prin faptul că nu a participat — decît parțial, în zona Pojorîta, Fundul Moldovei, mai puțin Vatra Moldoviței — la inovațiile caracteristice graiurilor (sau unor graiuri) transcarpatice : reducerea diftongului oa la ô, muierea (africatizarea dentalelor), africatizarea palatalelor k, ġ, palatalizarea labiodentalelor în formele ș, ž sau s, z. Vechea arie dialectală comună cu Transilvania de nord-Maramureș s-a întrerupt înainte de extinderea acestor inovații.⁴⁴

⁴⁰ În graiul din Pojorîta se repetă, în alte condiții și proporții, fenomenul care s-a petrecut în Maramureșul de est, atunci cînd h' și y au început să evolueze, probabil, și sub influența graiului ardelenesc de nord-est, la fricative prepalatale ; stadiile intermediare *š, *ž, presupuse de I. Pătruț, *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, în „Romanoslavica“ I, 1958, p. 40, au putut să existe ca forme tranzitorii sub influența graiurilor ardelenesti, pe care maramureșenii le-au transformat în fricativele cele mai apropiate din sistemul lor fonetic, s, z palatalizați ; ș, j deveniseră, probabil, în acel moment dure, ca și africaterle ċ, ġ.

⁴¹ După clasificarea lui Vasiliu, *Fonologia*, p. 190, graiul cîmpulungean ar aparține ramificației Ba a dialectelor moldovenești, alături de Maramureș și Oaș (pet. 362, 353, 346 din ALR II). Acest fapt dovedește încă o dată caracterul relativ al împărțirii dialectului dacoromân în cinci subdialecte.

⁴² Galina Ghiculete, *Fonetica graiurilor moldovenești de nord în comparație cu fonetica graiurilor moldovenești de sud*, în „Fonetică și dialectologie“, vol. VI, 1969, p. 100, explică existența africaterelor ċ, ġ în nord-vestul Moldovei prin influența „graiurilor din nord-estul Ardealului“ (autoarea s-a gîndit, probabil, la „subdialectul“ maramureșean, pe care-l numește, totuși, astfel la p. 97). Vezi și obiecțiile aduse de St. Dumistrăcel. *op. cit.*, p. 9.

⁴³ Vezi nota 38.

⁴⁴ Legăturile directe dintre locuitorii ținutului Cîmpulung și cei din Transilvania de nord-est și Maramureș s-au menținut pînă spre sfîrșitul secolului al XVI-lea ca în timpurile străvechi, în ciuda graniței politice dintre Moldova și Transilvania. Păstorii cîmpulungeni se

Pe de altă parte, graiul cîmpulungean nu a participat nici la inovațiile mai noi ale graiurilor moldovenești (în totalitatea lor sau de nord) : transformarea africatelor *č, ǵ* în fricative, palatalizarea lui *f, v* la *š, ž*, trecerea lui *é* la *ǣ* (*curǣ, șǣti, șǣpti*), pierderea labialei în grupurile *p̣k, ḅg, ṃn*, — datorită poziției sale de arie laterală față de graiurile moldovenești și condițiilor sale social-istorice particulare de dezvoltare.⁴⁵

4. O arie dialectală mai puțin unitară este cea din partea de nord-est a Bucovinei (v. harta nr. 4). Deși africatizarea palatalelor *k, ǵ* (*uoč, ǵǣlǣ*), care reapare pe valea superioară a Sucevei (comunele Straja, Vicovul de Sus, Vicovul de Jos, Gălănești, Bilca, Frătăuții Noi), conturează, aici, o arie aparte (v. harta nr. 1), totuși unele caracteristici ale graiului din zona Rădăuților se extind și în această zonă, după cum în vest ajung pînă la Sucevița, în sud pînă la Solca și Cășvana și în est pînă la Grămești.

Unele particularități moldovenești de nord se extind peste toată aria : fricativizarea lui *č, ǵ* și palatalizarea lui *f, v* în formele *š, ž* (*ǵ*), cu excepția cuvîntului *zǣspi*. Dar aceste trăsături se pot datora, cel puțin în parte, și unor influențe ardelenesti de nord-est. În partea sa cea mai estică, graiul rădăuțean (cum l-am putea numi, după centrul cel mai important) se caracterizează mai ales negativ, prin absența aproape totală a unor particularități fonetice specifice față de graiurile din Moldova de nord. Închiderea vocalelor finale *-ǣ* și *-e* este consecventă în pct. 477, 479, 487, pe cînd în punctele vestice: 466, 476, 478, este negeneralizată sau chiar puțin frecventă. S-a produs, de asemenea, căderea labialei în grupurile palatalizante *p̣k, ḅg, ṃn* în pct. 477, 479.⁴⁶ Chiar fonetisme izolate au pătruns, din graiurile moldovenești învecinate, mai ales în estul ariei :

întîlneau în zona muntoasă a Dornei cu bistrițenii, după cum se întîlneau în munții de la izvoarele Bistriței și ale Sucevei, pe de o parte cu rodnenii și maramureșenii, pe de altă parte cu locuitorii din așezările rădăuțene. Într-o scrisoare a bistrițenilor se afirmă că „oamenii moldovenești, păscari cu oamenii noștri din ținutul nostru pururea și în toată vremea au păscuit împreună în apa Bistriței” iar cîmpulungenii susțin, de asemenea, într-o scrisoare din secolul al XVII-lea, că „bătrînii... s-au voit bine”, umblînd „dobitoacele din ceaea țară pre locurile noastre și ale noastre pre locurile Mărilor Voastre” (ap. T. Bălan, *op. cit.*, p. 43, 58). Înmulțirea populației în ținutul Cîmpulungului a determinat întemeierea unor așezări stabile în Țara Dornelor. Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea apare conflictul de hotar cu bistrițenii și se înmulțesc știrile despre străjile la hotarul cu Transilvania. Graiul românesc vorbit de huțulii așezați din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în zona muntoasă a izvoarelor Moldovei, Moldoviței și Sucevei, care este graiul românesc pe care ei l-au găsit în aceste ținuturi, formează, astăzi, veriga de legătură între aria cîmpulungeană și graiul maramureșean.

⁴⁵ Ocolul Cîmpulungului era format din țărani liberi (cuvîntul *rǣzeși* se folosește și astăzi, cu sensul „vecini cu proprietățile agricole”), care și-au păstrat vechile drepturi și privilegii pînă la anexarea Bucovinei la Austria. Stăpînirea austriacă, de aproape un secol și jumătate, a redus, într-o oarecare măsură, legăturile cîmpulungenilor (și ale bucovinenilor, în general) cu ceilalți moldoveni.

⁴⁶ Din materialul NALR MB și din compararea acestuia cu datele ALR, rezultă că pierderea labialei în aceste grupuri este un fenomen recent, în plină evoluție în graiurile moldovenești de nord-vest. În pct. 487, 488, labiala mai apare rar (din 10 cazuri de palatalizare a lui *p* urmărite, 9 au fost *k* și cite unul singur *p̣k*). Labiala s-a pierdut în zona de nord-est în pct. 477, 479 (deja ALR I consemna, aici, acest fenomen), 480, 486 și în sud-est, în pct. 501, 502, 503 ; este pe cale de a se pierde în pct. 478 și 475 (cite 2 forme cu *p̣k*, 8 cu *k*). Această tendință a pătruns pînă în pct. 474 din nordul ariei cîmpulungene ; în sudul aceleiași zone, labiala este pe cale de a cădea în pct. 483, 484. În pct. 554, 563, 565, labiala se menține, doar sporadic și apare rar în pct. 492, 555.

— epenteza lui *r* în *coarjă*: pct. 476, 477, 479, 487; mai la sud, în pct. 495, 502, 503;

— propagarea lui *n* în *nîpzel*: în toată aria de nord-est și în pct. 480, 490;

— *stukésc*: pct. 480, 487;

— căderea lui *-i* în formele de genitiv-dativ ale articolului masculin (*capulu*, *omulu*), o particularitate fono-morfologică a unor graiuri moldovenești de nord, este generală în pct. 487, foarte frecventă în pct. 479 și sporadică în pct. 480.

În același timp, în toată aria rădăuțeană sînt vizibile influențele ardelenesti, mai pronunțate spre nord-vest:

— africativizarea palatalelor *k*, *g* în zona Frătăuții Noi — Straja;

— muierea dentalelor apare rar în pct. 466, unde WLAD și ALR I o notaseră consecvent;

— reducerea diftongului *oa* la *o* mai apare, rar, în pct. 478, 479 și sporadic în celelalte puncte, dar labializarea lui *a* (notată de noi prin *oă*) este foarte pronunțată în toată zona.

O evoluție remarcabilă, în sensul „moldovenizării” sale a cunoscut graiul din Marginea, de la etapa consemnată de ALR II pînă astăzi: reducerea diftongului *oa* la *o*, pronunțarea antero-dorsală a lui *k*, *g*, notate consecvent de E. Petrovici, se mai aud rar, la vorbitorii în vîrstă; tendința grupurilor palatalizante *pk*, *bg*, *mn* de a-și pierde labiala a realizat progrese evidente; depalatalizarea s-a extins, în unele cazuri și la *n* din grupul *mn*: *lăcrîni*, *nirós*.

Sînt specifice graiului rădăuțean cîteva particularități fonetice și morfologice:

— *aclo*, cu păstrarea accentului etimologic și sincoparea lui *u* neaccentuat, ca în Crișana⁴⁷ și în dialectul aromân;

— *fănină*, fonetism notat de G. Weigand și la Grămești, Arbore, Voitineli, Bădeuți, Putna; în ALR II, MN [2161] și ALRN, h. 1326, apare *fănină* în Banat și în sudul Crișanei;

— *lușăfăn*: aria acestei rostiri, care a fost explicată ca un efect al evitării rotacismului,⁴⁸ cuprinde partea de est a Maramureșului, cu zona învecinată din Transilvania de nord și arii izolate, reprezentate de pct. 343 din nordul Crișanei și pct. 96 din ALR I (v. harta nr. 6 din Rosetti, ILR, p. 369);

— *pomînt*, cu asimilarea bilaterală a vocalei *ă* își extinde aria pînă în pct. 480, 488, 496;

— *zéspi*, care a fost notat, în afara ariei rădăuțene, și în pct. 463, 490; în toate localitățile, acest cuvînt reprezintă o excepție de la norma palatalizării lui *v*;

— genitiv-dativul *-li* al articolului hotărît masculin (*capuli*, *omuli*); această formă re apare, mai mult sau mai puțin frecvent, în pct. 468, 469, 485; ALR I, 1, h. 5 o notează în vestul și sudul Transilvaniei și în unele puncte izolate din Muntenia;

— adverbul modal *aș* „chiar, tocmai” este frecvent în pct. 477 („a venit *aș* imediat după război”) și 487 (notat alături de *chiar*, în exemplul: „să nu

⁴⁷ Teofil Teaha, *Gratul din Valca Crișului N. gru*, București, 1961, p. 176—177.

⁴⁸ S. Pop, în DR VII, 1931—1933, p. 184.

fie *aș* chiar degeaba"). Adverbul *aș* se regăsește în expresia *bucurie, haș nimică*!, folosită la Cîmpulung, Fundul Moldovei, atunci cînd vorbitorul se aștepta să obțină un lucru, să aibă o bucurie etc. și a fost dezamăgit;

— prepoziția *dipi*, exprimînd raporturi circumstanțiale de loc (*dipi ușă* „după ușă”) sau de scop (*s-a dus dipi lemne*), este folosită în pct. 466, 476, 477; ALRN, h. 1817 „după ușă” și 1822 „umblă prin sat după milă” înregistrează prepoziția *dîpă* în pct. 53, 64, 310 din sud-vestul Crișanei.

Pe lângă particularitățile comune graiurilor rădăuțean și cîmpulungean semnalate mai sus (păstrarea lui *é* precedat de consoanele dure, folosirea unor forme verbale cu apocopă, adverbul *aș*), mai menționăm:

— folosirea verbului (a) *ieși* cu prefixul *în-*: *îiés, îiésá, o îșit* etc., care se întîlnește și în dialectul aromân;⁴⁹

— conjuncția moldovenească învechită *fiindure* (că) a fost notată de noi în formele: *h'îndurea, s'îndirîa* (Cîmpulung), *ș'îndurea, cînduri, șînuli* (Fundul Moldovei), *h'îndra* (Stulpicani), *șîndrîa* (Vicovul de Jos). Această conjuncție a mai fost semnalată la Cîmpulung și la Straja, precum și în alte părți ale Moldovei.⁵⁰

În graiul rădăuțean s-au încrucișat, în mai mare măsură decît în alte graiuri bucovinene, influențe ardelenesti diferite, pe de o parte între ele, pe de altă parte, cu influența moldovenească dinspre est. Unele particularități fonetice: muierea dentalelor, reducerea diftongului *oa* la *o* și, mai ales, africatizarea palatalelor (*uoč, gâfă*) pe valea superioară a Sucevei au fost aduse din nord-estul Transilvaniei. Alte caracteristici ale acestor graiuri: apocopa unor forme verbale (v. supra), vocativul scurtat, poate și *zêspi* par să-și aibă centrul de iradiere în Maramureș. În sfîrșit, fonetismul *fănină* (eventual și *aclo*), genitiv-dativul în *-li* și, mai ales, prepoziția *dipi* (= după) pot presupune unele imigrații din Crișana, eventual din partea de nord a Banatului și din sud-vestul Transilvaniei; și *zêspe* există în aceleași ținuturi.⁵¹ Deși ariile ardelenesti ale acestor fonetisme și forme gramaticale, trasate pe baza ALR, nu se suprapun, ele se apropie sau chiar se întîlnesc în sudul Crișanei, sud-vestul Transilvaniei, nord-vestul Banatului. Chiar africatizarea palatalelor *k, g* există și în această zonă (pct. 63, 65, 69, 75, 87 din ALR I). Bejenarii ardeleni din nord-vestul Moldovei au venit, însă, mai ales din teritoriile apropiate, din nordul Transilvaniei (ținuturile Năsăud, Someș, Maramureș etc.). NALR va aduce, probabil, date noi cu privire la răspîndirea acestor fenomene. Este posibilă apariția independentă, în graiuri diferite, a acestor forme. Rostirea *zespe*, de exemplu, a putut să apară în mod independent, prin influența asimilatoare a lui *s*, mai ales în acele graiuri în care au existat oscilații în evoluția

⁴⁹ Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 361—362, vorbește de epenteza lui *n* la formele accentuate pe tulpină de la verbul *es*, prin apropiere de *întru*. CDDE s.v. apropie formele din dialectul aromân de forme asemănătoare din dialecte italiene și provenșale. Forma *înies* nu poate fi însă separată de alte numeroase forme verbale folosite în graiurile bucovinene cu prefixul *în-* avînd valoare expresivă: *înnăcâji, înnăru, înnchimba*, etc.

⁵⁰ Pentru atestările și discuțiile asupra acestei conjuncții, vezi Philippide, OR II, p. 474—475; Ivănescu, *Problemele*, p. 347.

⁵¹ Ernst Gamillscheg, *Die Mundart von Șerbănești—Titul ști (Gerichtsbezirk Olt, Kreis Vede)*, Jena und Leipzig, 1936, p. 192, indică, pe baza materialului nepublicat al ALR I, aria acestei rostiri, cu centrul în sud-vestul Transilvaniei, de unde s-ar fi extins în Țara Oltului, în pct. 18 din Banat și spre nord-est, pînă în Moldova.

lui *y* (rezultat al palatalizării lui *v*) din cauza lipsei, în sistemul fonetic al acestora, a unei fricative prepalatale muiate de tipul *ʒ*. Stabilirea în număr mare a unor ardeleni în zona Rădăuților este consemnată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea,⁵² dar ea s-a produs, desigur, și înainte de acest secol, cu atât mai mult cu cât valea superioară a Sucevei era aproape de cele mai vechi căi de trecere ale transilvănenilor spre Moldova de nord: prin Borșa, peste Prislop și prin Rodna, peste pasul Suhardului. Unele așezări din această zonă sînt dintre cele mai vechi atestate pe teritoriul Moldovei și ele au constituit nucleul în jurul căruia s-a format, prin asimilarea unor numeroase și variate elemente ardelenesti, aria dialectală din nord-estul Bucovinei.

5. Pentru aria din sudul zonei Rădăuților, de la limita de est a graiului cîmpulungean pînă la valea Sucevei, expresia „mozaic dialectal” a lui G. Weigand se potrivește pe deplin.

Numeroase graiuri din această arie cunosc, deopotrivă, africaticizarea palatalelor *k*, *g* (*uoč*, *găță*) și a dentalelor muiate (*frúnče*, *gînče*): comunele Mănăstirea Humorului, Păltinoasa, Drăgoiești, Moara, Udești, Șcheia, Ilișești, Todirești, Botoșana, Poieni (Solca); Cășvana prezintă africaticizarea palatalelor *k*, *g* și muierea dentalelor. Spre sud, această arie cunoaște o largă, extensiune în zona subcarpatică a Moldovei, cuprinzînd, pe valea Moldovei, comunele Cornul Luncii, Boroaia, Vadul Moldovei, Forăști, Drăgușeni; văile pîraielor Suha Mare și Rîșca, apoi ale Șomuzului Mare și Mic, pînă în valea Siretului: comunele Liteni, Rădășeni, Bunești, Vulturești, Preutești și Dolhești. Comuna Tătăruși, din județul Iași, constituie colțul de sud-est al acestei arii.

Ipoteza lui G. Weigand⁵³ că africaticizarea ar fi fost adusă de o imigrație masivă de bănățeni în Bucovina și în nord-vestul Moldovei, pînă la satul Călugăreni pe Bistrița, nu este confirmată de alte fapte lingvistice și nici de documente istorice.

Raportînd formele de palatalizare *pč*, *bč* din nordul Moldovei la aceleași forme din nord-estul Transilvaniei și bazîndu-se pe documentele istorice citate de I. Nistor⁵⁴, D. Macrea a ajuns la concluzia că „stadiile *pč* — *č*, *bč* — *g*” sînt „importate” în Bucovina și Moldova de nord din nord-estul Transilvaniei, în secolul al XVIII-lea.⁵⁵ Părerăa lui D. Macrea, care a fost preluată și de alți

⁵² Vezi Dr. Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich* (1774—1785), Czernowicz, 1895, sub numele localităților respective: între 1774—1785, populația așezărilor Frătăuți, Horodnic, Iaslovăț, Rădăuți, Vicovul de Jos, Vicovul de Sus, Straja, Grănicești a crescut, în medie, de două ori. În această perioadă, s-au întemeiat satele mai noi Bilca, Costișa, Frătăuții Noi, Marginea. Despre Straja se notează: „Aici au primit noi locuri de așezare emigranți ardeleni”.

⁵³ WLAD, p. 17.

⁵⁴ Constațiunile austriece citate de I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii istorice, Seria II, tom XXXVII, p. 816—865 au fost publicate de I. I. Nistor, loc. cit., p. 470—533. Se consemnează, aici, așezarea între 1728—1778 a unui mare număr de imigranți ardeleni în satele bucovinene Botoșana, Bălăceana, Udești, Iaslovăț, Ilișești, Băișești, Stupca, Berchișești, Brăiești, Todirești, Corlata, Zaharești, Stroiești, Răusenii, Chilișeni, Drăgoiești și, în număr mai mic, în Capul Codrului, Brașca, Mănăstirea Humorului, Gura Humorului, Liteni ș.a.

⁵⁵ D. Macrea, *Palatalizarea labialilor în limba română*, în DR IX, 1936—1938, p. 152; cf. idem, *Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 91.

lingviști⁵⁶, este valabilă pentru africativizarea lui *k, g* în general, nu numai în formele *pĉ — ĉ, bĝ — ĝ* de palatalizare a bilabialelor *p, b*.

Comparând datele NALR MB cu datele atlaselor anterioare, se constată că aria africativizantă s-a extins într-o oarecare măsură chiar în secolul nostru. La Mănăstirea Humorului, unde WLAD notase muierea dentalelor și realizarea prepalatală a lui *k, g*, există, astăzi, atât africativizarea lui *k, g* cât și a dentalelor muiate *t', d'*. Aceeași evoluție s-a petrecut și în satele Drăgușeni și Bogdănești, de pe valea Moldovei (la Bogdănești, G. Weigand notase africativizarea doar în *ĉișór*). La Bunești, africativizarea inconsecventă a palatalelor, consemnată de G. Weigand, s-a extins și la dentalele muiate. ALR I înregistra la Tătăruși africativizarea lui *k, g* iar astăzi, graiul de aici cunoaște și africativizarea dentalelor.

Africativizarea palatalelor *k, g* și a dentalelor muiate *t', d'* se întâlnesc, ambele, în nord-vestul Transilvaniei: pct. 247, 251, 259, 269 din ALR I, 250 și 260 din ALR II și 206, 207 din WLAD; putem adăuga localitățile Căianul Mic și Zagra. Considerând zona africativizantă ca o arie continuă, din nordul Transilvaniei până la Udești-Boroaia-Tătăruși, cu enclava graiului cîmpulungean și cu alte insule mai mici, se poate observa că africativizarea dentalelor apare la limitele de vest și de est ale acestei arii, deci acolo unde fenomenul s-a propagat mai târziu. În nord-vestul Transilvaniei, africativizarea s-a extins dinspre est, după ce se realizase, aici, confuzia palatalelor *k, g* cu dentalele muiate⁵⁷. Și pentru Moldova de nord-vest se poate admite că fenomenul s-a putut propaga, în primul rînd, în unele graiuri în care exista pronunțarea identică a palatalelor *k, g* și a dentalelor muiate, adusă mai înainte sau în secolul al XVIII-lea din Transilvania. Ceea ce a favorizat impunerea africativizării în localitățile moldovenesti în care s-au stabilit vorbitori ardeleni și chiar o oarecare extindere ulterioară a ariei acestui fenomen în Moldova a fost faptul că, în aceste graiuri, africatele primare *ĉ, ĝ* evoluaseră sau erau în curs de evoluție la fricativele *š, ž*. Vorbitorii moldoveni au evitat dentalele muiate *t', d'*, neconforme bazei lor articulatorii și au restabilit africatele *ĉ, ĝ* (secundare), care realizau o reechilibrare a sistemului consonantic al acestor graiuri.

În cadrul graiurilor moldovenesti africativizante, există deosebiri atât de la o localitate la alta, cât și între vorbitorii aceleiași localități în privința consecvenței cu care realizează rostirea cu africate, deosebiri care se explică prin raportul, diferit de la o localitate la alta, între băștinași și cei care au adus africativizarea și prin influența inegală a limbii literare sau a altor graiuri învecinate asupra vorbitorilor.

Faptele înregistrate de NALR MB confirmă stabilirea unor vorbitori ardeleni în partea de sud-est a Bucovinei: *corăstă*: pct. 485, 486 (*curăstă*), 490, 563; *crep, creăpă*: 486, 494; *durmim, dormiț*: pct. 486, 944; *dătorie*: pct. 490, 503; *lușăfăn*: pct. 486; *nost, noșe*: pct. 494; *răgită*: pct. 486, 490; *sărîn*: pct. 486; *zbiș*: pct. 490, 494, 551 (mai apare și în pct. 463, 476); forma nearticulată a numelor proprii feminine: *Ană, Anuță, Mărie* în pct. 486; pl. *ĝenunț*: pct. 503. Se observă că, în partea de sud-est a Bucovinei, reapar unele fonetisme care formează arii în Țara Dornelor, (v. și harta nr. 2), fapt

⁵⁶ I. Pătruț, *op. cit.*, p. 301, nota 2; Ivănescu, *Problemele*, p. 167–168.

⁵⁷ Pentru aria ardelenască a africativizării, Vasiliu, *Fonologia*, p. 187, admite ca „centru de iradiere” a inovației pct. 219, 228 din ALR II.

ce indică originea ardelenescă de nord-est a multor imigranți din aceste locuri. Închiderea vocalelor finale -ă și -e este sporadică în pct. 486, 490 (în texte, apare însă mai frecvent decât în răspunsurile la chestionar) și puțin frecventă în pct. 485, 503. La Cășvana, se menține încă muierea dentalelor, deși, mai frecvent, ele apar ușor palatalizate. Cășvana (în pronunțarea locală, *Căjvâna*), care păstrează cele mai multe particularități ardelenesti, nu apare între localitățile cu imigrații ardelenesti consemnate în conscripțiile citate sau în topografia lui D. Werenka. Se pare că pînă aici s-a extins valul populației ardelenesti stabilite în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pe valea superioară a Sucevei (*lușăfân* apare și aici). Conservarea în proporție mai ridicată a unor particularități ardelenesti la Cășvana se datorește și depărtării relative a acestei localități de căile de comunicație mai importante.

În interiorul ariei africantizante, apar și graiuri care prezintă numai caracteristicile moldovenești de nord obișnuite. Adesea, sînt deosebiri lingvistice nu numai între comune învecinate, ci și între sate aparținînd aceleiași comune. Asemenea „insule” sînt comunele Slatina, Horodniceni, Baia, Pirtești de Jos și de Sus sau sate izolate, cum sînt Leucusești și Huși în comuna Pretești, Dolhești Mici în comuna Dolhești, Giulești în comuna Boroaia, Plăvălari și Mănăstioara în comuna Udești sau Mihoveni în comuna Șcheia.

În Bucovina, la limita de est a ariei africantizante, sînt cîteva graiuri care păstrează africantele *č*, *ğ* și palatalizarea labiodentalelor *f*, *v* în formele *h'*, *y* (*ğ*): Bosanci, Pătrăuți, Mihoveni și Costina, cărora li se alătură Zvoriștea, în zona învecinată a Moldovei.⁵⁸ La Zvoriștea, s-a generalizat evoluția lui *y* la *ğ* iar fricativele *š*, *ž* apar sporadic, ca și la Pătrăuți sau Bosanci, sub influența graiurilor învecinate. În această localitate, WLAD notase muierea dentalelor, dar ALR I numai palatalizarea lor ușoară și inconsecventă. Aceste graiuri insulare sînt „martori de eroziune” ai unei arii dialectale unitare, care lega graiul cîmpulungean cu cele mai vechi graiuri din jurul Sucevei. Unitatea aceasta s-a dislocat, datorită faptului că graiurile din estul Bucovinei (și din zona învecinată a Moldovei) au adoptat unele inovații venite din graiurile moldovenești învecinate la sud și la est și, mai ales, datorită graiurilor ardelenesti aduse în secolul al XVIII-lea în estul Bucovinei, care s-au suprapus peste graiuri mai vechi de tip „cîmpulungean”. Pentru graiul din Capul Codrului, o asemenea suprapunere este dovedită de compararea datelor atlaselor lingvistice românești. În perioada anchetelor lui G. Weigand, situația graiului din Capul Codrului era asemănătoare cu situația actuală din Ciocănești, africantele *č*, *ğ* primare coexistînd cu cele secundare: *aripťs*, *džintse*, *ťšćii*, *ťšćptšini*, *vrábdžie* etc. În ALR I, africantele primare *č*, *ğ* sînt notate numai sporadic. Astăzi, pronunțarea cu fricativele *š*, *ž* este generală iar africantele *č*, *ğ* corespund palatalelor *k*, *ğ* și dentalelor *t*, *d* urmate de vocale palatale din pronunțarea literară. O cercetare amănunțită a acestor graiuri insulare din jurul Sucevei ar putea aduce și alte dovezi în sprijinul acestei arii unitare mai vechi și ar arăta, eventual, în ce măsură aceste graiuri au primit influențe ardelenesti plecate dintr-o zonă cu particularități asemănătoare (Maramureșul și Transilvania de nord-vest, cu Crișana).

⁵⁸ Graiuri cu particularități fonetice asemănătoare există și în pct. 675, 676, 678 din WLAD, 391, 392 din ALR I; pct. 1, 2, 3, 4, 14, 18, 19, 21, 22, 214, 218, 222 din ALM, vol. I.

Pe baza materialului NALR MB se pot contura, deci, cu toată diversitatea actuală a graiurilor bucovinene, patru arii dialectale mai importante, cu un specific diferit și cu o individualitate mai mult sau mai puțin conturată:

1. Graiul dornean, care s-a format în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, ca un grai de tranziție între graiurile ardelenesti de nord-est și cele moldovenești.

2. Graiul cîmpulungean, care reprezintă aria cea mai arhaică și, în același timp, cu cea mai pronunțată individualitate.

3. Graiul rădăuțean, un grai moldovenesc cu unele trăsături arhaice, care a asimilat influențe ardelenesti variate; pe valea superioară a Sucevei, așezarea unui număr însemnat de vorbitori transilvăneni în secolul al XVIII-lea a dus la conturarea unei mici zone dialectale aparte.

4. Aria din sud-estul Bucovinei, pe care am numit-o „africizantă”, după fenomenul fonetic cel mai caracteristic, s-a format prin suprapunerea, în secolul al XVIII-lea, a unor graiuri ardelenesti peste o arie dialectală mai veche, din care se mențin unele graiuri insulare în jurul orașului Suceava.

În același timp, unele fapte lasă să se întrevadă o arie lingvistică unitară a celor mai vechi graiuri din Bucovina, de tip moldovenesc arhaic, care a menținut, mai multă vreme decît celelalte graiuri moldovenești, vechea unitate lingvistică cu graiurile transcarpatice.⁵⁹ Caracteristicile acestei arii sînt păstrate, în cea mai mare măsură de către graiul cîmpulungean.

SIGLE ȘI ABREVIERI*

ALR I, 1, 2 = *Atlasul lingvistic român, Partea I*, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.

ALR II = *Atlasul lingvistic român, Partea a II-a*, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.

ALRN = *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, București, vol. I, 1956—vol. VII, 1972.

ALRR Mar. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, vol. I, 1969—vol. III, 1974.

ALRT = Emil Petrovici, *Texte dialectale Suplement la Atlasul lingvistic român II*, Sibiu-Leipzig, 1943.

Candrea, TO = I.-A. Candrea, *Gratul din Țara Oașului*, București, 1907.

Ivănescu, Problemele = Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR XI—XII, 1944—1945, p. 1—412.

NALR MB = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*.

Philippide, OR II = Alexandru Philippide, *Originea românilor, Volumul al doilea. Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927.

Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968.

Vasiliu, Fonologia = Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968.

WLAD = Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des daco-rumänisches Sprachgebietes*, Leipzig, 1909.

* Nu sînt explicate siglele curente ale revistelor.

⁵⁹ Unitatea genetico-structurală a graiurilor moldovenești și transcarpatice a fost demonstrată de Philippide, OR II, mai ales p. 389—404. Concluzia savantului ieșean a fost reluată și aplicată la fonologia diacronică a acestor graiuri de Vasiliu, *Fonologia*. Pentru unitatea lingvistică a Moldovei de nord-vest cu Transilvania de nord-est și cu Maramureșul la sfîrșitul secolului al XVI-lea, vezi și Alexandre Rosetti, *Les trois roumains de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirés des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926, p. 12—13.

Lista localităților anchetate

Se indică localitatea și comuna corespunzătoare numărului cartografic din NALR MB. Cu excepția localității Tătăruși, din județul Iași, toate punctele se află în județul Suceava. Sînt menționate punctele corespunzătoare din WLAD, ALR I și ALR II.

461 : Pilugani (Poiana Stampei; WLAD : 658), 462 : Coșana (Dorna Candrenilor; ALR I : 213), 463 : Cîrlibaba (WLAD : 663; ALR I : 363), 464 : Izvoarele Sucevei (ALR I : 364), 465 : Brodina (ALR II : 366), 466 : Straja (WLAD : 664; ALR I : 388), 467 : Argel (Moldovița), 468 : Deluț (Fundul Moldovei), 469 : Ciocănești (Iacobeni; ALR II : 365), 470 : Argestru (Vatra Dornei; WLAD : 657), 473 : Pojorîta (WLAD : 654; ALR I : 370), 474 : Vatra Moldoviței (WLAD : 652; ALR I : 375), 475 : Sucevița (WLAD : 667), 476 : Vicovul de Jos, 477 : Frătăuții Vechi (WLAD : 673), 478 : Marginea (WLAD : 668; ALR II : 386), 479 : Volovăț (ALR I : 385), 480 : Solca, 481 : Vama (WLAD : 653), 482 : Crucea, 483 : Ostra, 484 : Doroteia (Frasin), 485 : Mănăstirea Humorului (WLAD : 650), 486 : Cajvana (WLAD : 670), 487 : Grănițești (WLAD : 672), 488 : Grămești (WLAD : 679), 490 : Ilișești (Ciprian Porumbescu; WLAD : 648), 491 : Capul Codrului (Păltinoasa; WLAD : 649; ALR I : 378), 492 : Găinești, 493 : Horodniceni, 494 : Șcheia (WLAD : 647, ALR I : 381), 495 : Pătrăuți, 496 : Zvoriștea (WLAD : 680, ALR I : 387), 501 : Dumbrăveni (WLAD : 635), 502 : Bosanci (WLAD : 645), 503 : Chișișeni (Udești; WLAD : 646 — Udești), 554 : Preutești (WLAD : 526), 555 : Tătăruși (ALR I : 542), 563 : Săcuța (Boroaia), 564 : Baia (ALR I : 552), 565 : Poiana Mărului (Mălini; WLAD : 525 — Mălini).

Puncte din afara rețelei NALR MB

1 : Gemenea (Stulpicani), 2 : Neagra Șarului (Șarul Dornei), 3 : Lunca Ilvei, 4 : Căianu Mic, 5 : Zagra; ultimele trei localități se află în județul Bistrița-Năsăud.

LA STRUCTURE DIALECTALE DES PARLERS ROUMAINS DE BUCOVINE

RÉSUMÉ

Par son réseau dense d'endroits enquêtés, l'*Atlas linguistique de la Moldavie et de la Bucovine* (en cours d'élaboration) permet à l'auteur une description rigoureuse des aires dialectales actuelles du territoire de la Bucovine. À partir de la comparaison avec les données des atlas linguistiques roumains antérieurs (WLAD, ALR I et II) et de la documentation historique, on aborde certains problèmes de la formation de ces aires, surtout le rôle des migrations transylvaines récentes (après le XVe siècle) à l'établissement de la structure dialectale actuelle des parlers de Bucovine.

Sur l'ancien territoire de la Bucovine, on distingue quatre aires dialectales plus importantes, ayant des traits spécifiques différents et une individualité plus ou moins évidente :

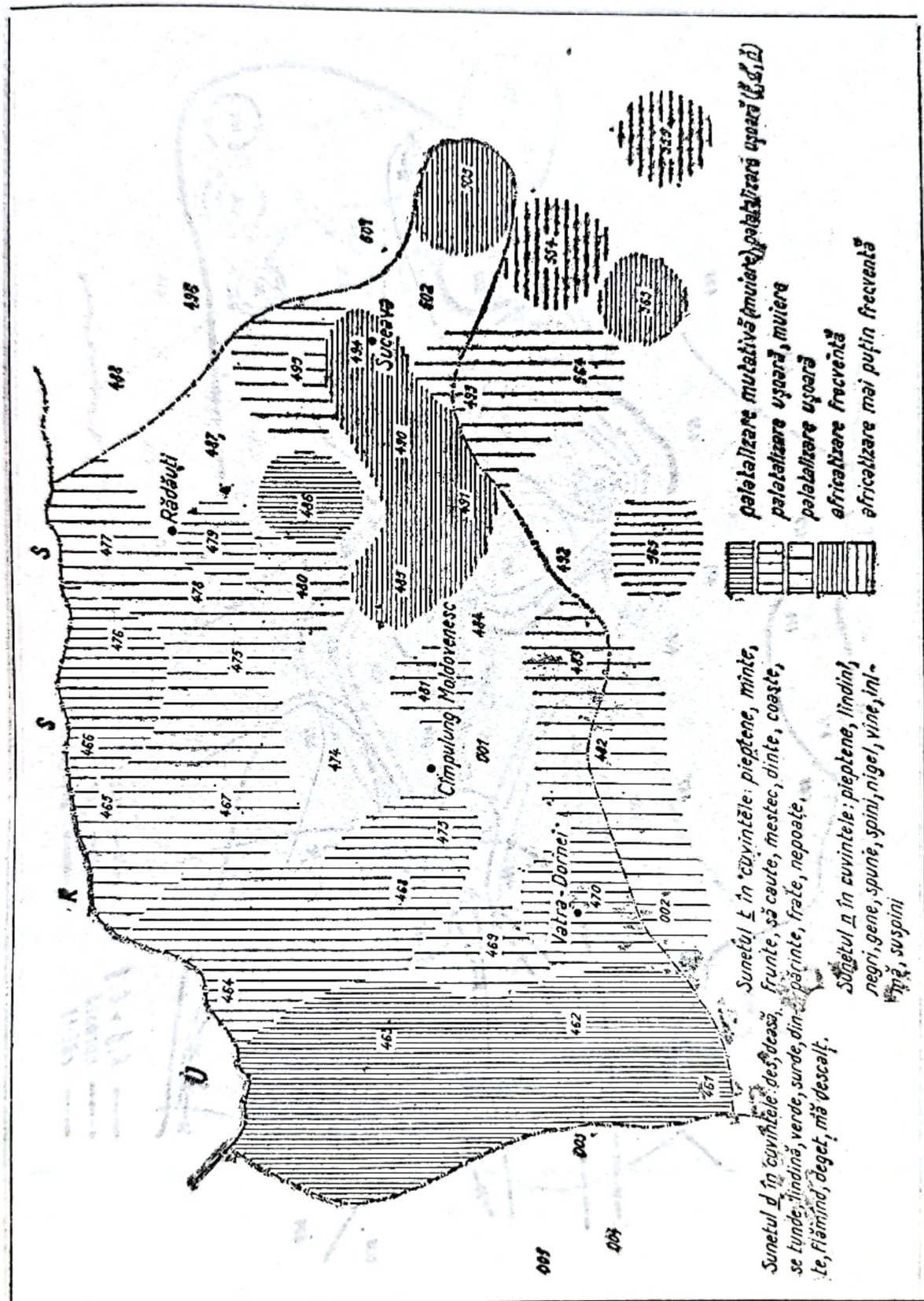
1. Le parler de Dorna, formé aux XVIIe — XVIIIe siècles, comme un parler de transition entre les parlers transylvains du nord-est et les parlers moldaves.

2. Le parler de Cîmpulung, qui représente un parler moldave de type archaïque et, en même temps, un fragment de l'ancienne aire dialectale des parlers de type nordique.

3. Le parler de la zone de Rădăuți, qui est un parler moldave ayant certains traits archaïques et qui a assimilé des influences transylvaines variées ; dans la vallée supérieure de la Suceava, des migrations transylvaines plus puissantes du XVIIIe siècle ont conduit à la constitution d'une aire dialectale à part.

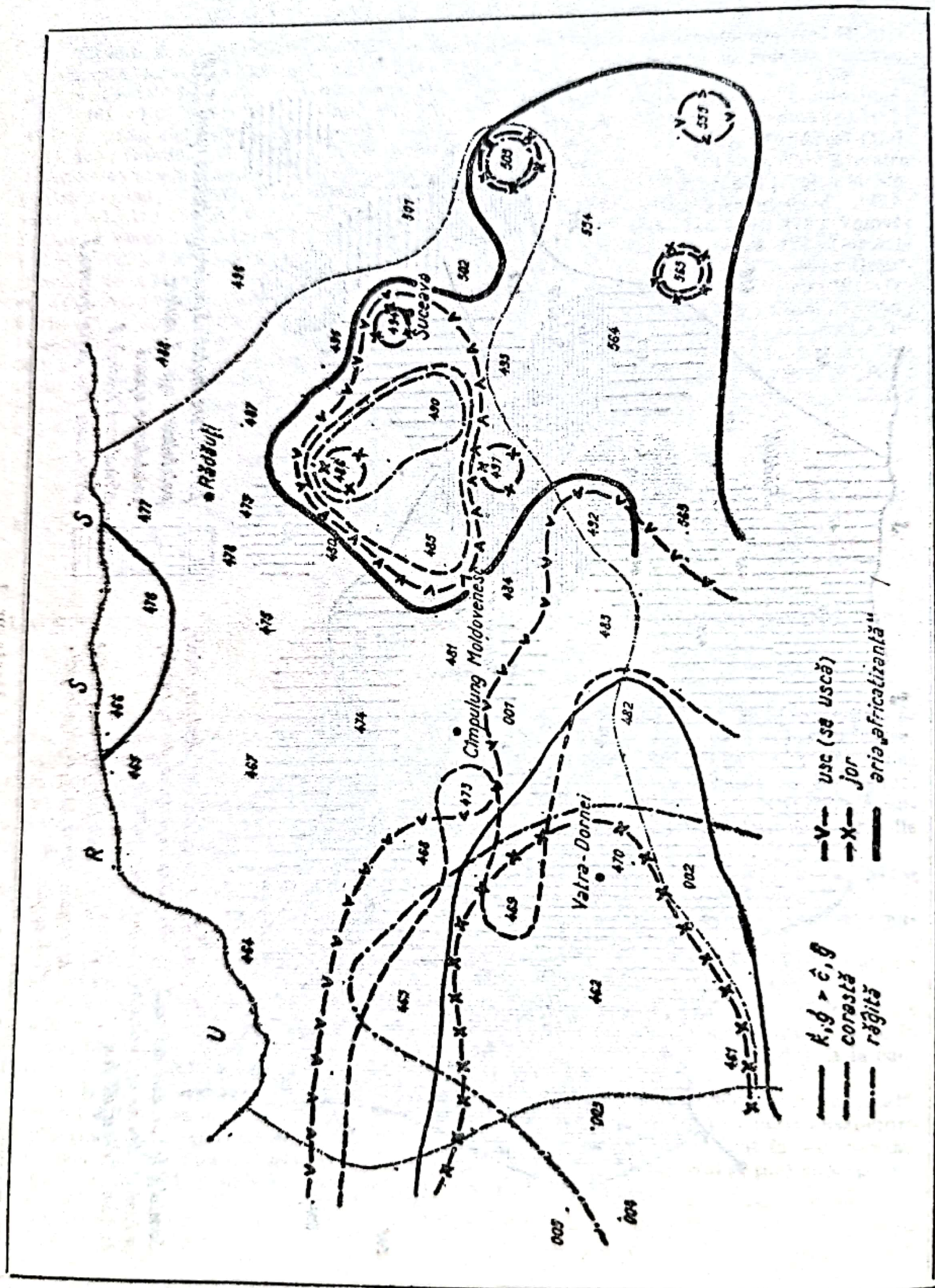
4. L'aire du sud-est de la Bucovine offre un exemple typique de „mosaïque dialectale”. Il y a des différences linguistiques non seulement d'une commune à l'autre, mais aussi entre des villages d'une même commune. De nombreux parlers de cette zone se sont formés par des migrations transylvaines (pour la plupart du nord-est) au XVIIIe siècle, qui se sont superposées sur une aire dialectale plus ancienne de type moldave archaïque.

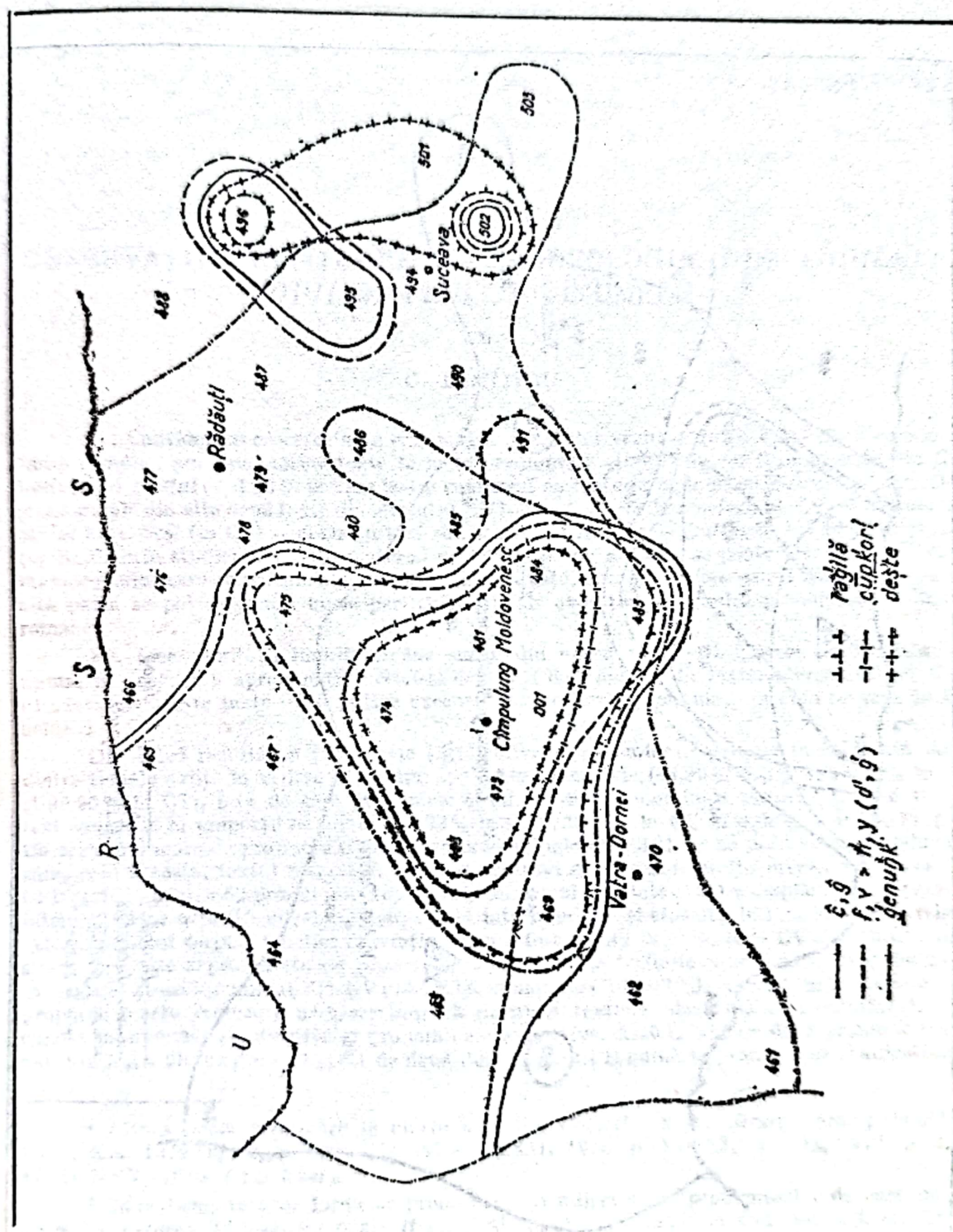
Harta nr. 1

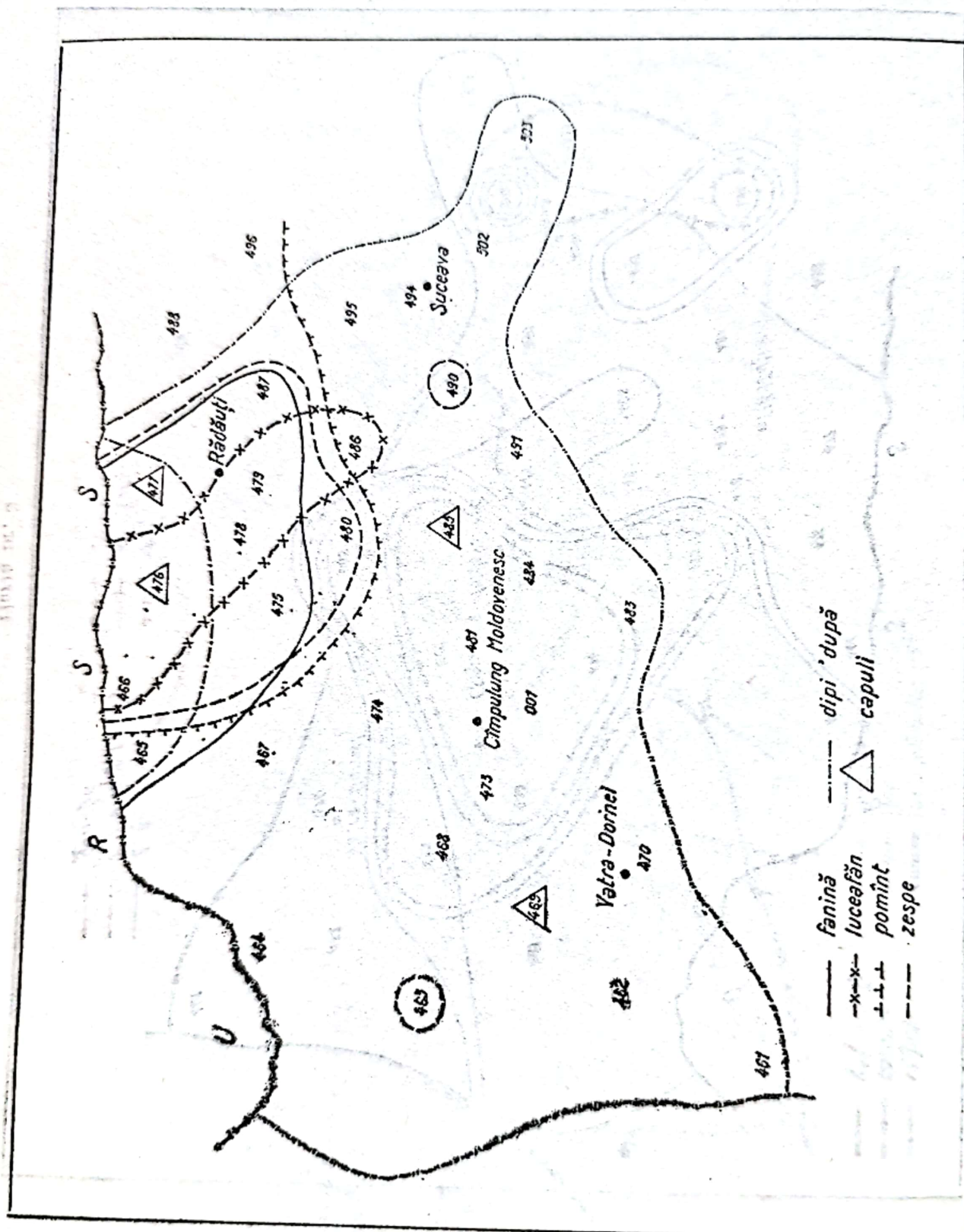
Harta nr. 2

Harta nr. 3

Harta nr. 4

OBSERVAȚII PRIVITOARE LA MORFOLOGIA DIN CODICELE
POPII BRATUL¹. PRONUMELE

DE

C. DIMITRIU

§ 1. Considerînd că cercetarea exhaustivă a textelor vechi oferă date utile pentru istoria limbii române, am inventariat toate formele pronumelor și adjectivelor pronominale din *Codicele popii Bratul* (= CPB), pe care le-am comparat cu toate formele pronumelor și adjectivelor pronominale din alte două texte din secolul al XVI-lea — *Codicele Voronețean* (= CV) și *Tetraevangelul* lui Coresi (= CT) — și cu un text din secolul al XX-lea — *Baltagul* lui M. Sadoveanu (= SB)². Prin studierea acestui material de limbă, pe de o parte se poate face caracterizarea manuscrisului care constituie obiectul cercetării de față, anume *Codicele popii Bratul*, iar pe de altă parte se pot evidenția unele particularități ale evoluției sistemului pronominal al limbii române.

§ 2. Ideea unității limbii române scrise din epoca veche își găsește confirmarea nu numai în apariția a aproximativ aceleași cantități de pronume în textele cercetate³, ci și în utilizarea în aceste texte — cu puține excepții — a acelorași pronume, așa cum se vede în tabelul 1:

Din tabel rezultă că pronumele și adjectivele pronominale comune în cel puțin două dintre textele avute în vedere dețin aproape toate procente (98,26% în CPB, 99,63% în CV și 99,90% în CT), față de care pronumele și adjectivele pronominale întîlnite într-un singur text se găsesc în proporții neglijabile (1,72% în CPB, 0,35% în CV și 0,08% în CT). Proporția ceva mai mare de pronume și adjective pronominale din CPB nu ne permite să individualizăm, prin aceasta, textul respectiv, datorită faptului că cele mai multe procente în plus din CPB (1,16% pentru 62 pronume și adjective pronominale cuvinte-text) se explică prin separarea interogativelor *care* (13 întrebuintări), *ce* (34 întrebuintări) și *cine* (15 întrebuintări) de relativele cu aceleași corpuri fonetice (operație ce nu a fost făcută în indicele la CV și CT). Celelalte cîteva procente reprezentate de pronumele și adjectivele întîlnite numai în CPB (0,56%) — ca de altfel și acelea numai din CV (0,35%) și numai din CT (0,08%) — permit, în limitele acestor proporții foarte reduse, o oarecare individualizare a textelor, dacă luăm în considerație circulația pronumelor și adjectivelor pronominale respective. Astfel, față de două pronume regionale sau ieșite din uz din CV⁴ și tot de două din CT⁵, în CPB numărul pronumelor și adjectivelor

¹ Alte articole privitoare la morfologia din *Codicele popii Bratul* am publicat în RRL, XX, 1975, nr. 6, p. 639–644, AUI, XXII, 1976, p. 13–18, XXIII, 1977, p. 41–47, și XXV, 1975 (sub tipar).

² Inventarul tuturor formelor pronumelor și adjectivelor pronominale, de care ne folosim în lucrarea de față, nu poate fi publicat în cadrul acestui articol, întrucît are 26 p. dactilografiate.

³ În CPB, pronumele apar în număr de 60 (2,4%) cuvinte-titlu cu 5271 (18,14%) cuvinte-text, în CV, 42 (2,81%) cuvinte-titlu cu 1960 (17,78%) cuvinte-text, iar în CT, 51 (2,22%) cuvinte-titlu cu 11.039 (19,36%) cuvinte-text.

⁴ Este vorba de *cînescu*, cu frecvența 4, și *ăl*, cu frecvența 2.

⁵ Avem în vedere pe *euși*, în forma *mineși*, cu frecvența 6, și pe *tuși*, în forma *tineși*, cu frecvența 2.

Tabel 1

Pronumele (adjectivul pronominal)	CPB		CV		CT	
	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
<i>Acel(a), acest(a), alalt, alt(ul), care, ce, cel(a), cest(a), ceva, cine, cit, dinsul, el, eluși, eu, însul, insumi, meu, mulți, neștine, nici un(ul), nimeni, nimic, noi, nostru, nusul, oarecare, orice, său, se, tău, toți, tu, unul, voi, vostru, vreun(ul).</i>	4 900	92,96	1 748	89,18	10 967	99,34
<i>același, cel(a) ce, săuși</i>	266	5,04	204	10,40	— —	—
<i>alil(a), cineși, cineva, citva, oarecât, ori(și)cine, pușini, varecât, voiși.</i>	14	0,26	—	—	61	0,56
<i>altoarece, alalalt, care (int.), careși, carevare, ce (int.), cine (int.), cineșicu, cite, unit, destui, tăuși.</i>	91	1,72	—	—	—	—
<i>neșchit</i>	—	—	1	0,05	2	0,01
<i>altceva, al, cinescu</i>	—	—	7	0,35	—	—
<i>celălalt, euși, tuși</i>	—	—	—	—	9	0,08

pronominale regionale sau ieșite din uz este de șase⁶, de unde rezultă că textul la care ne referim are, în această privință, un caracter regional și arhaic ceva mai pronunțat.

În favoarea ideii unității limbii române vechi se poate invoca și clasificarea după conținut a pronumelor și adjectivelor pronominale din CPB, CV și CT (vezi tabelul 2).

Această clasificare arată că unele deosebiri în ceea ce privește frecvența găsim doar în CT, la pronumele personale, reflexive și demonstrative. Proportia mult mai mică de pronume reflexive din CT se explică, însă, prin modul de alcătuire a indicelui acestui text, în care indice nu se notează locurile unde apare *se*, ci se face trimitere la verbele la diateza reflexivă. Este posibil ca neluarea în considerație a pronumelui reflexiv *se* să justifice — într-o oarecare măsură — proporțiile mai mari ale pronumelor personale și demonstrative din CT. Dacă facem abstracție de aceste lucruri, atunci putem spune că în textele vechi cercetate categoriile de pronume se utilizează în următoarele proporții: cca 42 % pronume personale, cca 13 % pronume reflexive, cca 1 % pronume de întărire, cca 8 % pronume posesive, cca 15 % pronume relative și interogative, cca 11 % pronume demonstrative și tot cca 11 % pronume nehotărâte.

Comparând — pe baza primului tabel din acest paragraf — pronumele comune tuturor textelor vechi cercetate cu acelea din *Baltagul* lui M. Sadoveanu, constatăm că cu excepția a șase pronume (*alalt, cesta, eluși, insumi, neștine, nusul*) a căror frecvență în textele vechi este doar de aproximativ 3 %⁷, celelalte 36 pronume întâlnite în CPB, CV și CT cu frecvența de aproximativ 90 %⁸ apar și în SB cu frecvența tot de aproximativ 90 %⁹.

⁶ Acestea sînt: *altoarece, alalalt, careși, tăuși*, care apar câte o dată, *carevare*, cu frecvența 4, și *cineșicu*, cu frecvența 15.

⁷ Aceste șase pronume au frecvența 168 (3,18 %) în CPB, 62 (3,16 %) în CV și 306 (2,77 %) în CT.

⁸ Cele 31 de pronume au frecvența 4732 (89,77 %) în CPB, 1686 (86,02 %) în CV și 10661 (96,57 %) în CT.

⁹ Cele 31 de pronume din SB comune cu textele vechi cercetate totalizează 5519 întrebunțări, ceea ce față de 6249 de pronume din SB reprezintă 88,31 %.

Tabel 2

Felul pronumelor (adjectivelor pronominale)	CPB		CV		CT	
	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Personale (<i>eu, tu, el, ea, noi, voi, ei, ele, dînsul, însul, nusul</i>)	2 162	41,01	846	43,16	5 804	52,57
Reflexive (<i>sieși, șic, și, sineși, sine, se, s</i>)	731	13,86	238	12,14	87	0,78
De întărire (<i>însumi, însuși etc.; euși, tuși, eluși, voși</i>)	52	0,98	21	1,07	136	1,23
Posesiv (<i>meu, tău etc.; tăuși, săuși</i>)	421	7,98	141	7,19	852	7,71
Interogativ și relativ (<i>care, ce, cel(a) ce, cine, cît</i>)	770	14,60	302	15,40	1 472	13,33
Demonstrativ (<i>acela, același, acesta, alalt, al, alalalt, cela, celălalt, cesta</i>)	576	10,92	199	10,15	1 623	14,70
Nehotărit (<i>altceva, altoarece, altul, alt(a), careși, carevare, ceva, cînescu, cineși, cineșicu, cineva, cîte unii, cîtva, destui, mulți, neșchit, neștine, nici unul, nimeni, nimic, oarecare, oarecît, orice, ori (și) cine, puț ni, un (ul), varecît, vreun (ul)</i>)	553	10,49	213	10,86	1 065	9,64

Dacă adăugăm cele cîteva pronume comune doar în două texte vechi și în SB¹⁰, precum și acelea care apar într-un singur text vechi și în SB¹¹ — toate la un loc reprezentînd 15 cuvinte-titlu cu cca 6 % cuvinte-text în CPB, cca 10 % în CV, cca 0,50 % în CT și cca 8 % în SB — atunci găsim aici o probă a marelui stabilități a sistemului pronominal românesc: aceleași 46 de pronume și adjective pronominale reprezintă aproximativ 95 % din totalul întrebunțărilor pronumelor și adjectivelor pronominale atât în textele vechi cercetate, cît și în textul modern.

Deosebirea dintre textul modern și textele vechi se poate face cu ajutorul următoarelor 22 de pronume și adjective pronominale cu frecvența 193 (3,08 %) care nu apar în textele vechi cercetate, ci numai în SB: *acestălalt* (1)¹², *altcineva* (2), *careva* (4), *ce fel de* (5), *cutare* (2), *domnia sa* (2), *domnia ta* (1), *domnia voastră* (1), *dumnealor* (2), *dumnealui* (5), *dumneata* (113), *dumneavoastră* (28), *fiecare* (4), *ista* (4), *măria sa* (1), *măria voastră* (1), *niște* (1), *oricare* (1), *preasfințitul* (2), *preaslăvitul* (1), *sfinția sa* (7) și *sfinția ta* (5). După conținut, aceste 22 de pronume și adjective pronominale întâlnite numai în SB se grupează astfel: două, cu frecvența

¹⁰ În CPB, CT și SB apar pronumele *alt(a)*, *cineva*, *cîtva*, *ori(și)cine* și *puțini*, care au frecvența 8 (0,15 %) în CPB, 46 (0,41 %) în CT și 48 (0,76 %) în SB, iar în CPB, CV și SB apar *același* și *cel(a) ce*, cu frecvența 260 (4,93 %) în CPB și 203 (10,36 %) în CV. Precizăm că *cel(a) ce* apare și în CT, dar în indicele acestui text *cel(a) ce* a fost trecut la un loc cu *cel(a)*.

¹¹ În CT și SB apare *asta*, cu frecvența 1 (0,009 %) în CT și 190 (3,04 %) în SB, și *celălalt*, cu frecvența 1 (0,009 %) în CT și 43 (0,68 %) în SB; în CV și SB apare *altceva*, cu frecvența 1 (0,05 %) în CV și 4 (0,06 %) în SB; în sfîrșit în CPB și SB apare *care* (inter.), *ce* (inter.), *cine* (inter.) și *destui*, care au frecvența 65 (1,23 %) în CPB și 325 (5,20 %) în SB. Menționăm că interogativele *care*, *ce* și *cine* apar și în CV și CT, dar în indicele textelor respective au fost trecute la un loc cu relativele.

¹² Cifra din paranteză indică frecvența absolută a pronumelui sau adjectivului pronominal respectiv.

5 (0,08 %), sînt demonstrative¹³; șase, cu frecvența 14 (0,22 %), sînt nehotărîte¹⁴; unul, cu frecvența 5 (0,08 %), este interogativ¹⁵; în sfîrșit 13, cu frecvența 169 (2,70 %), sînt de reverență¹⁶. Cu alte cuvinte, ceea ce deosebește — din punctul de vedere al sistemului pronominal — textul modern de textele vechi cu care facem comparația este prezența în SB a unei cantități relativ mari de pronume de reverență¹⁷ și absența acestor pronume din CPB, CV și CT.

§ 3. Referindu-ne la pronumele personale, acestea se întrebuintează în textele cercetate așa cum se vede în tabelul 3 :

Tabel 3

	CPB		CV		CT		SB	
	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
eu	183	3,47	125	6,37	769	6,96	567	9,07
tu	127	2,40	70	3,57	485	4,39	265	4,24
el	713	13,52	249	12,70	2 221	20,11	757	12,11
ea	65	1,23	23	1,17	307	2,78	535	8,56
noi	265	5,02	79	4,03	159	1,44	94	1,50
voi	340	6,45	149	7,60	697	6,31	63	1,00
ei	322	6,10	109	5,56	742	6,72	221	3,53
ele	29	0,55	9	0,45	47	0,42	141	2,25
dînsul	7	0,13	6	0,30	23	0,20	74	1,18
însul	70	1,32	19	0,96	263	2,38	12	0,19
nusul	41	0,77	8	0,40	91	0,82	—	—

Din tabel rezultă că atît în textele vechi cît și în cel modern, pronumele personale propriuzise (*eu, tu, el, ea, noi, voi, ei, ele*) au ponderea cea mai mare, însumînd 2 044 (94,54 %) întrebuintări, iar celelalte pronume personale (*dînsul, însul, nusul*¹⁸) se utilizează sporadic (118 întrebuintări, reprezentînd 5,45 %). Din punctul de vedere al folosirii persoanelor, se

¹³ Este vorba de *acestălalt* și *ista*.

¹⁴ Acestea sînt: *altcineva, careva, cutare, fiecare, niște și oricare*. Unele dintre ele apar în secolul al XVI-lea în alte texte decît acelea avute în vedere aici, cum ar fi *Cazania a doua* a lui Coresi (*altcineva* 67/11; *cutarele* 435/35; *fiecarele* 267/13; *nește* 198/26) sau *Palia de la Orăștie* (*cutarele* 251/16 — 17).

¹⁵ Ne referim la *ce fel de*.

¹⁶ Avem în vedere pe *domnia sa, domnia ta, domnia voastră, dumnecelor, dumnului, dumneara, dumnearoastră, măriia sa, măriia voastră, preasfințitul, sfinția sa și sfinția ta*. Menționăm că substantivele din componența acestor pronume de reverență apar și în secolul al XVI-lea. Referindu-se, însă, la pronumele de reverență în acest secol, Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, București, 1968, p. 497, 521, 541) dă exemple numai din textele netraduse. Totuși, și în textele traduse din secolul al XVI-lea apar construcții care pot fi considerate pronume de reverență. De exemplu, *mărie(i) lui*, în *Cazania a doua* a lui Coresi, 1/12 și în *Palia de la Orăștie*, 11/14; *domniei lui*, în *Cazania a doua* a lui Coresi 1/14, *domniei mele*, în *Cazania a doua* a lui Coresi, 1/19. În secolul următor, pronumele de reverență devin frecvente chiar și în literatura religioasă. De exemplu, în *Cazania* lui Varlaam întîlnim pe *dumneata*, 428/28, *măriia sa*, 39/28, *măriia lui*, 123/4, *svenția sa*, 14/6 etc. Interesant este și faptul că acolo unde în secolul al XVI-lea se folosește un pronume personal, în secolul al XVII-lea apare uneori un pronume de reverență. Compară: *Doamne, de ești tu, zi-mi să vii cătră tine pre apă*, *Cazania a doua* a lui Coresi, 267/26 — 27, cu *Doamne, de ești măriia ta dzi-mi să vin la tine pre apă*, *Cazania* lui Varlaam, 199/18 — 19 (în acest ultim text apare, însă, și *tu* la p. 196/23).

¹⁷ Cele 13 pronume de reverență cuvinte-titlu reprezintă — față de totalul de 66 pronume din SB — aproape 20 %, iar cele 169 de ocurențe constituie — față de totalul de 6 249 (vezi și nota 9) — aproape 3 %.

¹⁸ Acest pronume, fiind ieșit din uz, nu apare în SB. Pentru proveniența lui *nusul* din *însul*, vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 541.

observă diferențe de la un text la altul, aceste diferențe putând fi motivate uneori de lungimea textului sau alteori de conținutul acestuia. De exemplu, față de textele scurte (CV, cca 10.000 cuvinte-text) sau cu lungime medie (CPB, cca 30.000 cuvinte-text; SB, cca 40.000 cuvinte-text), în care pronumele *ei* apare în proporții de cca 13 %, în textele cu lungime mai mare (CT, cca 60.000 cuvinte-text) pronumele respectiv se folosește în proporție de peste 20 %. Referindu-ne la conținut, constatăm că în textele religioase, unde persoanele de gen feminin apar sporadic, pronumele *ea* se întâlnește foarte puțin (între cca 1 % și cca 3 %), în timp ce în SB, unde personajul principal este Vitoria Lipan, *ea* apare în proporție de aproape 9 %.

Privitor la întrebarea cazurilor, în toate textele cercetate nominativele *eu* și *tu*, precum și nominativ-acuzativele *voi* și *ei* apar fără nici un fel de deosebire față de limba literară actuală. La nominativ-acuzativul celorlalte persoane, însă, găsim unele forme care nu au fost preluate de limba literară modernă. Citeva dintre acestea vor fi reprezentând fapte de grafie, în sensul unor greșeli de scriere: *ellu*, CPB, 531/12; *noe*, CPB, 12/8; *nui*, CPB, 357/7; *nnoi*, CV, 83/8 etc. Altele sînt fonetisme regionale sau ieșite din uz: *mene*, CPB, 64/7; *miînre*, CV, 60/8 — 9; *meînre*, CV, 67/12; *me*, CPB, 15/10, CV, 19/4; *tire*, CV, 72/12; *tiînre*, CV, 42/8; *clă*, CPB, 93/17, CT, 2r/12; *elu*, CPB, 8/6, CV, 35/4, CT, 3v/1; *lă*, CPB, 22/18; *lu*, CPB, 12/13, CV, 10/10; *ia*, CPB, 48/4, CV, 45/4, CT, 2r/11; *nă*, CV, 15/4; *vă*, CT, 118v/16; *iale*, CPB, 120/21, CV, 61/12, CT, 11r/23. Notăm aici și că proteza lui *i*- la acuzativul *îl* sau *îi* nu apare în textele vechi cercetate, dar este destul de frecventă în SB (*îl* se întâlnește de 66 de ori și *îi* de 21 de ori)¹⁹. Forme flexionare propriu-zise care să apară în vreunul din textele vechi și să nu mai fie întrebuintate în limba literară modernă nu am întâlnit.

Cele spuse în legătură cu nominativ-acuzativul sînt valabile — schimbînd ceea ce trebuie schimbat — și la genitiv-dativ. Ne referim la faptul că și la aceste cazuri apar unele greșeli de scriere²⁰, unele fonetisme regionale sau ieșite din uz²¹, nu se întâlnește proteza lui *i*- la *îmi*, *își* etc. în textele vechi ci numai în cel modern²² și nu se găsesc forme flexionare propriu-zise în textele vechi care să nu apară în textul modern.

Așa stînd lucrurile, în sensul că particularitățile prezentate nu permit individualizarea textelor, am făcut apel, pentru aceasta, la toate „formele” pronumelor personale — indiferent de natura lor morfologică, fonetică sau chiar grafică — pe care le-am grupat în *literare* (păstrate în limba literară modernă) și *neliterare* (abandonate în stadiul actual al limbii literare)²³ — vezi tabelul 4.

Din tabel se vede că în textele cercetate apar 46 de forme păstrate în limba literară iar numărul formelor neacceptate de limba literară modernă este de mai mult de două ori mai mare, și anume, 105. Cu toate acestea, *importanța maximă revine formelor literare, care asigură stabilitatea limbii*, lucru care rezultă și din frecvența lor aproximativă (obținută prin raportarea numărului total al întrebuintărilor literare și neliterare la numărul formelor respective). Astfel, în CPB o formă literară se repetă de cca 31 de ori, în timp ce una neliterară de numai cca 6 ori; tot la fel, în CV o formă literară are frecvența aproximativă 10, iar una neliterară doar aproximativ 3; în CT o formă literară apare de aproximativ 86 de ori, față de una neliterară întâlnită de numai aproximativ 17 ori; în sfîrșit, în SB găsim o singură formă neliterară (anume, *dinsu*, p. 572), pe care nici nu o mai luăm în considerație din punctul de vedere al repetării, în timp ce fiecare formă literară se repetă de aproximativ 59 de ori.

Urmărind proporțiile formelor pronominale literare și neliterare, observăm o diferențiere a textelor. Astfel, *textul cu cel mai pronunțat caracter arhaic și regional este CV*, în care aspectele

¹⁹ Pentru această problemă, vezi S. Pușcariu, *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române*, DR, VII, 1931 — 1933, p. 14 și *Pe marginea cărților*, p. 462 — 463; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 407.

²⁰ De exemplu, *fe*, CPB, 43/15; *lue*, CPB, 296/15; *luiu*, CPB, 11/4; *lur*, CPB, 341/2 etc.

²¹ Acestea sînt: *miie*, CPB, 392/3; *mă*, CT, 45v/2; *î*, CT, 39v/8; *îă*, CPB, 64/21, CT, 38r/12; *ii* (la f., sg., G) CPB, 430/21; *noao*, CPB, 59/16, CV, 24/5, CT, 10r/17; *noo*, CPB, 351/6; *nuao*, CPB, 352/15; *nă*, CV, 15/4; *voao*, CPB, 7/9, CV, 12/6, CT, 3v/; *voo*, CV, 22/11; *vă*, CT, 118v/11; *loră*, CPB, 42/17, CT, 10r/9; *lură*, CPB, 139/17; *luru*, CPB, 139/7; *loru*, CPB, 14/1, CV, 5/13; *la*, CPB, 3/13; CV, 8/7, CT, 30v/17.

²² Totalul formelor de dativ cu *i*- din SB este de 99.

²³ În tabel, la rubrica „pronumele” trecem toate formele pronominale respective, indiferent dacă apar în toate textele sau numai în unele dintre ele. La CT, formele transcrise în indice *mă* și *vă* au fost considerate literare apreciînd că ⚭ din originalul chirilic poate fi redat aici prin *ă*.

Tabel 4

Felul forme- lor	Pronumele	CPB		CV		CT		SB	
		nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
lite- rare	cu, mine, mă, m, mie, îmi, mi; tu, tine, te, ți, fi; el, îl, l, lui, îi, i; ea, o, ei, îi, i; noi, ne, ni; voi, vă, vi, v; ci, ti, i, lor, le, li; ele, le; dînsul, dînșii, dînsa, dînsele; însul, înșii, însa, însele.	1 461	67,57	481	56,85	3 996	68,84	2 728	99,96
neli- tera- re	mîinre, meînre, mene, men<e>, me, miamu, mē, mîie, mū; tire, tiînre, tēi, tēm(u), tēră, tēu, t, tū, te, tēi, tēu, fēră; elū, elu, ellu, lū, lu, lue, luiu, lu<i>, iau; ia, ii; nnoi, noe, nui, no<i>, voi, nă, n, nēu, noao, nuao, noo, nē; vū, veă, voao, vao, voo; lur, lorū, lurū, loru, luru, lo<r>, lū, līmu; iale, <i> ale, lēu; diînsū, diînsu, <din>su, dînsul, diînsul, dînsulū, dînsu, diînșii, dînșii, diînșii, deînșii, diînsa, dînse, dînsele, diînsele; ânsū, însu, ânsu, â<n>su, însu, iînsu, însul, nsul, ânsulū, însulū, nsulū, înși, ânși, ânșii, înșii, insa, ânse, însele, nsele; nusu, nusul, nusulū, nusulu, rusul, rosul, rusulu, nuși, nușii, nusa, nuse, nusele.	701	32,42	365	43,14	1 808	31,15	1	0,03

regionale sau ieșite din uz ale pronumelor personale însumează cca 43% și, ca urmare, formele păstrate în limba literară depășesc doar cu puțin jumătate din totalul întrebunțărilor (cca 57%). În această privință, CPB se aseamănă foarte mult cu CT, ambele fiind mai puțin arhaice și regionale decât CV (formele literare ale pronumelor din CPB și CT depășesc două treimi — cca 68% — ceea ce face ca formele neliterare să reprezinte mai puțin de o treime — cca 32%). Cît privește SB, aici formele regionale și arhaice au fost complet eliminate, formele literare ale pronumelor realizînd aproape 100% (singura formă neliterară dînsu considerăm că este de factură populară).

§ 4. La pronumele reflexiv se constată o creștere a proporției de la textele vechi (13,86% în CPB și 12,14% în CT²⁴) la textul modern (20,21% în SB). Această creștere se repartizează inegal la formele neaccentuate și accentuate ale pronumelui reflexiv, și anume (vezi tabelul 5):

²⁴ Nu am luat în considerație și CT, întrucît în indicele acestui text nu se notează și formele neaccentuate de acuzativ ale pronumelui reflexiv, pentru acestea făcîndu-se tri-mitere la verbele la diateza reflexivă.

Tabel 5

Cazul		CPB		CV		SB	
		nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Dativ	neacc.	46	0,87	31	1,50	234	3,74
	acc.	—	—	2	0,10	1	0,01
Acuzativ	neacc.	637	12,08	186	9,48	1 014	16,22
	acc.	48	0,91	19	0,96	14	0,22

Așadar, sporirea proporției de la textele vechi la textul modern apare numai la formele neaccentuate ale pronumelui reflexiv (la cele accentuate putînd vorbi chiar de o scădere) și mai ales la acuzativ (în raport cu dativul, unde creșterea este de cca 3 procente față de CPB și de cca 2 procente față de CV, la acuzativ creșterea este de cca 4 procente față de CPB și de cca 6 procente față de CV). Întrucît formele neaccentuate de acuzativ ale pronumelui reflexiv se folosesc exclusiv ca anexe ale verbelor iar formele neaccentuate de dativ ale acestui pronume apar și ele în majoritatea cazurilor tot pe lângă verbe, putem aprecia că de la stadiul vechi la cel modern al limbii române a crescut numărul și întrebuințarea verbelor „reflexive” (însoțite de pronumele reflexiv, indiferent de diateza la care se află).

Privitor la circulația formelor, constatăm că, în comparație cu limba literară modernă²⁵, în textele cercetate nu apar doar formele accentuate de dativ *sie* și *șieși*. La fel ca la pronumele personal, și la pronumele reflexiv în textele vechi nu este atestată forma de dativ cu *i*-proclitic (care apare cu frecvență mare — 108 — în SB) iar mulțimea formelor acestui pronume se explică prin aspectele fonetice regionale sau ieșite din uz²⁶. Raportul dintre formele literare și cele neliterare ale pronumelui reflexiv este următorul (vezi tabelul 6):

Tabel 6

Felul formelor	Pronumele	CPB		CV		SB	
		nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Litere	<i>și, își, șie, sieși, se, s, sine, sineși.</i>	654	89,46	202	84,87	1 263	100 %
Nelitere	<i>ș, șū, șe; sē, sēu, sēră, sǎ, și; sene, stinre, sineș, sinele, sineleș, sineleșe, sineșū, sineș, sineloruș.</i>	77	10,53	36	15,12	—	—

Și aici se observă că formele literare sînt mai puține la număr, dar au o importanță mai mare rezultată din frecvența lor²⁷, iar formele neliterare, deși mai numeroase, sînt mai puțin importante, avînd o frecvență mai mică²⁸. În afara acestor lucruri, mai putem sublinia că textul

²⁵ Pentru formele pronumelui reflexiv în limba literară modernă, vezi Academia R.S. România, *Gramatica limbii române*, București, 1965 [= Gram. Acad.], I, p. 152.

²⁶ Menționăm că nu am ținut cont de valorile pe care le au diferite forme ale pronumelui reflexiv.

²⁷ Cele opt forme literare se repetă de cca 81 de ori în CPB, de cca 25 de ori în CV și de cca 157 de ori în SB.

²⁸ Formele neliterare — în număr de 17 — sînt de mai mult de două ori mai numeroase decît cele literare dar se repetă de numai cca 4 ori în CPB și de cca 2 ori în CV.

modern se deosebește de textele vechi prin aceea că nu conține nici o formă regională sau ieșită din uz de pronume reflexiv, precum și faptul că, din punctul de vedere al acestui pronume, CPB are în general aceleași caracteristici cu CV, de care se deosebește doar prin frecvența ceva mai mare a formelor literare (față de cca 90 % cît reprezintă formele literare în CPB, în CV acestea constituie numai cca 85 %).

§ 5. Pronumele și adjectivul pronominal de întărire nu apare în SB. În textele vechi cercetate, acest pronume și adjectiv pronominal cunoaște, pe lângă formele păstrate în limba literară modernă²⁹, și altele constituite din diverse forme ale pronumelor personale propriu-zise la care s-a adăugat reflexivul *-și* (*mineși, tineși, eluși* etc.)³⁰. Frecvența tuturor pronumelor și adjectivelor pronominale de întărire este redusă, însumind 52 (0,98 %) ocurențe în CPB, 21 (1,07 %) în CV și 136 (1,23 %) în CT. Proporțiile mici și asemănătoare nu permit individualizarea vreunui din textele vechi cercetate, acest lucru putîndu-se realiza într-o oarecare măsură cu ajutorul circulației formelor³¹, pe care o prezentăm în tabelul 7:

Tabel 7

Felul formelor	Pronumele (adjectivul pronominal)	CPB		CV		CT	
		nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Litere	<i>însumi, însămi, însuși, însăși, însuși, însăși, înșine, înșivă, înșiși</i>	26	50,00	12	57,14	77	56,61
Nelitere	<i>mineși, tineși, însuș, însușu, însușu, însușu, însușu, însușu, elușu, eluși, luiși, iașu, iași, eiși, voiși, voișivă, înșișu, înșiș, eișu, eiși, loruș, lorușu, loruși, ialeși</i>	26	50,00	9	42,85	59	43,38

De aici se vede că în această privință CPB — în care formele literare și cele nelitere apar în proporții egale (și anume, 50 %) — este mai arhaic decît CV și CT, în care formele literare reprezintă cca 57 % iar cele nelitere cca 43 %.

§ 6. Din punctul de vedere al frecvenței pronumelui și adjectivului pronominal posesiv, textul modern se deosebește de textele vechi cercetate. Astfel, față de SB, unde pronumele și adjectivul pronominal posesiv reprezintă doar 2,69 % (168 întrebuițări) din totalul pronumelor și adjectivelor pronominale, în CPB, CV și CT proporția acestuia este de aproape trei ori mai mare: 7,98 % (421 întrebuițări) în CPB, 7,19 % (141 întrebuițări) în CV și 7,71 % (852 întrebuițări) în CT.

O altă deosebire dintre textul modern și textele vechi constă în prezența numai în textele vechi a posesivelor cu *-și* (*tăuș, CPB 46/19; saleșu, CPB, 27/18...; săiși, CV, 26/2*), precum și în absența din textul modern a formelor regionale sau ieșite din uz.

În privința formelor pronumelor și adjectivelor pronominale posesive, constatăm că, exceptînd pe *vo(a)streei* din CPB, 268/10, 300/10, 337/2 (la care, prin analogie cu substantivele feminine, am putea vorbi de fenomenul arhaic de necontopire a desinenței *-e-* cu *-e-* din articolul *-ei*), toate celelalte forme sînt sau greșeli de scriere, sau fonetisme regionale ori ieșite din uz, așa cum se vede în tabelul 8³².

Din tabel rezultă că, deși diferențele dintre texte sînt destul de mari, totuși se poate desprinde ideea generală că formele literare — mai puține la număr (16) — se repetă mai des

²⁹ Pentru acestea vezi *Gram. Acad.*, I, p. 154 — 155.

³⁰ Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 541, le trece pe acestea alături de *însuși, sieși, sineși*, la reflexive.

³¹ Am considerat *literare* și ceea ce în indicele la CT este transcris *însămi, însăși, înșivă*.

³² Ceea ce în indicele la CT este transcris *tău, tăi, noastră, voastră* am considerat forme literare (vezi și nota anterioară).

(de cca 21 de ori în CPB, de cca 6 ori în CV și de cca 32 de ori în CT), iar formele neliterare — mai numeroase (25) — se repetă de mai puține ori (de cca două ori în CPB, o dată în CV și de cca 13 ori în CT). Individualizarea textelor luate în discuție se poate face — din punctul de vedere al pronumelui și adjectivului pronominal posesiv — utilizând formele regionale sau ieșite din uz: după textul modern, în care nu apare nici o formă neliterară, textul cu cele mai puține forme neliterare este CPB (cca 17%), urmat de CV (cca 24%) și de CT (cca 38%). Faptul că CT se situează, în această privință, pe ultimul loc se explică prin frecvența mare a posesivului de persoană I, la care toate formele (în număr de 326) sînt neliterare (*mieu, miu, mici, mă, mia, mēle*).

§ 7. Pronumele și adjectivele pronominale demonstrative întîlnite în textele cercetate sînt cele din tabelul 9.

Tabel 8

Felul formelor	Pronumele (adjectivul pronominal)	CPB		CV		CT		SB	
		nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Literare	<i>mei, tău, tăi, ta, tale, său, săi, sa, sale, nostru, noștri, noastră, noastre, vostru, voastră, voastre.</i>	348	82,66	107	75,88	525	61,61	168	100%
Neliterare	<i>mieu, mie<u>, miu, miei, miei, mē, mia, mēle, mēl, tui, taa, tăuș, săiș, săiș, saleșu, saleș, saleșu, nustru, no<s>tru, voștru, voștri, voștre, voastră, voastreel, vostreel.</i>	73	17,33	34	24,09	327	38,38	—	—

Tabel 9

Pronumele	CPB		CV		CT		SB	
	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
acesta	267	5,06	92	4,69	558	5,06	95	1,52
cesta	9	0,17	2	0,10	31	0,28	—	—
ăsta	—	—	—	—	1	0,009	190	3,04
ista	—	—	—	—	—	—	4	0,06
acela	208	3,94	63	3,21	730	6,61	136	2,17
cela	56	1,06	20	1,02	269	2,43	110	1,76
ăl	—	—	2	0,10	—	—	—	—
acestălalt	—	—	—	—	—	—	1	0,01
celălalt	—	—	—	—	1	0,009	43	0,68
alalt	25	0,47	13	0,66	33	0,29	—	—
ălalt	1	0,01	—	—	—	—	—	—
același	10	0,18	7	0,35	—	—	16	0,25
Total	576	10,88	199	10,15	1 623	14,70	595	9,52

dern, în ultimul dominantă fiind formele literare ale pronumelor și adjectivele pronominale demonstrative (aproape 70%).

§ 8. Prezentăm pronumele și adjectivele pronominale relative și pronumele și adjectivele pronominale interogative într-un singur paragraf, datorită faptului că în unele dintre indicele utilizate acestea sînt trecute la un loc, iar flexiunea relativelor și interogativelor — atunci cînd sînt comune — este identică. În textele cercetate se întîlnesc următoarele pronume și adjective pronominale relative și interogative (vezi tabelul 11):

Tabel 11

Pronumele	CPB		CV		CT		SB	
	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
care	78	1,47	16	0,81	40	0,36	296	4,73
ce	299	5,67	59	3,01	1 068	9,67	297	4,75
ce fel de	—	—	—	—	—	—	5	0,08
cel(a) ce	250	4,74	196	10,00	—	—	11	0,17
cine	109	2,06	19	0,96	303	2,74	56	0,89
cît	34	0,64	12	0,61	61	0,55	19	0,30
total	770	14,60	302	15,40	1 472	13,33	684	10,91

Tabel 12

Felul forme- lor	Pronumele (adjectivul pronominal)	CPB		CV		CT		SB	
		nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Lite- rare	care, căruia, căreia, căroră; ce; ce fel de; cel ce, cea ce, celuia ce, cei ce, ceia ce, celora ce, ceea ce, cele ce; cine, cui; cît, cîți, cîtă, cîte.	652	84,67	198	65,56	1 430	97,14	683	99,85
Neli- tera- re	ca<re>, cară, caare, caria, carele, carile, cărele, carele, carl, caril; che, cea, ăa; cel cără, cea ăa, cea ci, ce<e> la ce, celuia cel, ce<t> ce, cee ce, cea ce, cē ce, cia ce, cia ceet, ăă ce, cea ce (t., sg., N-A), cēta ce, cē ce, ăaia ce, ciata ce, ăale ce, cēle ce, ciale ce, ăalia ce, cēlē ce, ciale ce, ăalē ce, cēla ce, cēlia ce; cene, cînre, cînēu, cîlă, cātu, cîtu, căl, cătu, căl, câte.	118	15,32	104	34,43	42	2,85	1	0,14

După cum se vede, pronumele și adjectivele pronominale relative și interogative permit distingerea textului modern, în care relativele și interogativele se folosesc mai puțin (cca 10% din totalul pronumelor și adjectivele pronominale), de fiecare dintre textele vechi cercetate, unde relativele și interogativele sînt mai frecvente (cca 14% din totalul pronumelor și adjecti-

velor pronominale). Această distincție poate fi susținută și cu întrebarea unora dintre relative și interogative, în sensul că în epoca veche *care* se folosește mai puțin (în jur de 1 %) decât în epoca modernă (aproape 5 %), textul modern cunoaște și interogativul *ce fel de* inexistent în textele vechi, în SB pronumele relativ compus *cel(a) ce* apare mult mai puțin decât în CPB și CV³⁹ etc.

Din punctul de vedere al circulației, totalitatea formelor pronomelor și adjectivelor pronominale relative și interogative se grupează așa cum se vede în tabelul 12.

Tabel 13

Pronumele (adjectivul pro- nominal)	CPB		CV		CT		SB	
	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
altceva	—	—	1	0,05	—	—	4	0,06
altcineva	—	—	—	—	—	—	2	0,03
altoarece	1	0,01	—	—	—	—	—	—
alt(ul)	59	1,11	14	0,71	146	1,32	115	1,84
atît(a)	2	0,03	—	—	7	0,06	8	0,12
careși	1	0,01	—	—	—	—	—	—
careva	—	—	—	—	—	—	4	0,06
carevare	4	0,07	—	—	—	—	—	—
ceva	12	0,22	8	0,40	12	0,10	55	0,88
cinescu	—	—	4	0,20	—	—	—	—
cineși	1	0,01	—	—	11	0,09	—	—
cineșicu	15	0,28	—	—	—	—	—	—
cineva	1	0,01	—	—	22	0,19	15	0,24
cîte unii	1	0,01	—	—	—	—	—	—
cîtva	—	0,01	—	—	1	0,009	13	0,20
cutare	—	—	—	—	—	—	2	0,03
destui	3	0,05	—	—	—	—	8	0,12
fiecare	—	—	—	—	—	—	4	0,06
mulți	18	0,34	8	0,40	139	1,25	32	0,51
neșchit	—	—	1	0,05	2	0,01	—	—
neștine	44	0,83	18	0,91	25	0,22	—	—
nici un(ul)	26	0,49	15	0,76	25	0,22	35	0,56
nimeni	12	0,22	5	0,25	79	0,71	35	0,56
nimic	31	0,58	17	0,86	63	0,57	41	0,65
niște	—	—	—	—	—	—	1	0,01
oarecare	36	0,68	15	0,76	6	0,05	4	0,06
oarecît	2	0,03	—	—	2	0,01	—	—
oricare	—	—	—	—	—	—	1	0,01
orice	5	0,09	3	0,15	2	0,01	8	0,12
ori(și)cine	3	0,05	—	—	12	0,10	3	0,04
puțini	1	0,01	—	—	4	0,03	9	0,14
toți	204	3,87	68	3,46	339	3,07	111	1,77
un(ul)	65	1,23	32	1,63	166	1,50	102	1,63
varecît	1	0,01	—	—	1	0,009	—	—
vreun(ul)	4	0,07	4	0,20	1	0,009	29	0,46
total	553	10,49	213	10,86	1 065	9,64	641	10,25

³⁹ Așa cum am arătat și în nota 10, în CT apare *cel(a) ce*, dar în indice elementele componente ale acestui pronume relativ compus au fost trecute sub *cel(a)* și, respectiv, sub *ce*. Acest lucru motivează într-o anumită măsură proporția sporită (aproape 10%) a lui *ce* în CT. Pentru relația dintre unele pronume relative, vezi Maria Iliescu, *Concurența dintre pronumele relative care și ce*, SG, I, p. 25 — 33; ideea existenței unui pronume relativ compus am susținut-o în *Observații în legătură cu folosirea cuvîntului CEL(A) în Cazania a doua a lui Coresi*, AUI, XV, 1969, p. 41 — 54.

Tabel 14

Felul formelor	CPB		CV		CT		SB	
	nr.	roc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Literare	324	58,59	86	40,37	694	65,16	633	98,75
Neliterare	229	41,41	127	59,62	371	34,83	8	1,24

CPB — în care formele neliterare însumează cca 41 % — se situează între cele două extreme, apropiindu-se mai mult de CT⁴⁴.

§ 10. Din cercetarea cantitativă a pronumelor și adjectivelor pronominale din CPB, CV, CT, și SB putem desprinde următoarele concluzii:

a) Textele vechi cercetate sînt unitare, unitatea lor rezultînd din faptul că: pronumele și adjectivele pronominale comune în cel puțin două texte reprezintă mai mult de 98 % din totalul întrebunțarilor pronomelor (vezi § 2); felurile pronomelor se folosesc în proporții asemănătoare, și anume, cca 42 % personale, cca 13 % reflexive, cca 1 % de întărire, cca 8 % posesive, cca 15 % relative și interrogative, cca 11 % demonstrative și cca 11 % nehotărîte (vezi § 2); nu apare proteza lui *i-* (*imi, îfi* etc.) la dativul și acuzativul pronomelor personale și reflexive (vezi § 3 și § 4); pronumele de întărire cunoaște și alte unități decît cele păstrate în limba literară de mai tîrziu, anume *mineși, tineși, eluși* etc. (vezi § 5); aceeași situație întîlnindu-se și la posesive, unde găsim și forme ca *tăuși, săiși* etc. (vezi § 6); frecvența foarte mare (cca 60 %) a demonstrativelor în forme neliterare (vezi § 7) iar la relative și interrogative care se folosește mai puțin și *cel(a) ce* mai mult în raport cu textul modern (vezi § 8).

b) Stabilitatea sistemului pronominal al limbii române poate fi probată prin aceea că: 46 de pronume și adjective pronominale însumează cca 95 % din totalul întrebunțarilor pronomelor atît în textele cercetate din secolul al XVI-lea, cît și în cel din secolul al XX-lea (vezi § 2); în cadrul pronomelor personale, ponderea cea mai mare în toate textele cercetate o au personalele propriu-zise (cca 95 %), celelalte pronume personale (*dînsul, însul, nusul*) realizînd abia cca 5 % (vezi § 3); formele literare ale pronomelor personale și reflexive se repetă mult mai des decît cele neliterare (vezi § 3 și § 4).

c) Evoluția de la secolul al XVI-lea la secolul al XX-lea s-a realizat prin: apariția în SB a 13 pronume de reverență, cu o frecvență de 169 (2,70 %), ceea ce reprezintă foarte mult în raport cu CPB, CV și CT, unde se poate spune că nu există astfel de pronume (vezi § 2); sporirea proporției formelor neaccentuate de acuzativ și dativ ale pronomelor reflexive din SB în raport cu CPB, CV și CT, ceea ce arată că în epoca modernă verbele „reflexive” — pe lângă care apar aceste forme — sînt mai frecvente decît în epoca veche (vezi § 4); în SB, formele neliterare ale pronomelor se întrebunțează extrem de rar și numai în scopuri artistice, în timp ce în CPB, CV și CT aceste forme reprezintă fapte de limbă și apar foarte des (vezi § 3 — § 9).

d) Urmărind caracterizarea *Codiceului popit Bratul*, observăm că nu toate pronumele conduc spre aceeași idee în privința locului ocupat de acest text în raport cu celelalte. Astfel, CPB este mai arhaic și regional decît celelalte două texte vechi datorită faptului că: are șase pronume și adjective pronominale regionale sau ieșite din uz neîntîlnite în celelalte texte vechi (*altoarece, alalalt, careși, carevare, cineșicu, tăuși*), față de CV care are numai două (*cinescu, al*) și de CT care are de asemenea două (*mineși, tineși*) — vezi § 2; formele neliterare ale pronumelui și adjectivului pronominal de întărire se folosesc în proporție mai mare în CPB (cca 50 %) decît în CV și CT (cca 43 %) — vezi § 5. Prin alte fapte, însă, și anume, prin proporția mai mică de forme neliterare de pronume reflexive (vezi § 4) și de pronume și adjective pronominale posesive (vezi § 6), CPB se apropie mai mult decît CV și CT de stadiul modern al limbii literare. În sfîrșit, conținînd forme neliterare de pronume personal, relativ, interogativ și nehotărît mai puține decît CV și mai multe decît CT, CPB se situează între CV, care este cel mai arhaic dintre textele vechi cercetate, și CT, care este cel mai apropiat de limba literară modernă (vezi § 3, 5, 8, 9).

⁴⁴ Menționăm că formele neliterare din SB sînt *ntmene* (514, 552, 579, 589, 591, 617, 624) și *unu* (581).

CEVA DESPRE VIAȚA LUI DANIIL SCAVINSCHI ȘI O IPOTEZĂ ASUPRA DATEI MORTII LUI

DE

GABRIELA DRĂGOI

Daniil Scavinschi a rămas în conștiința posterității mai ales datorită acelei evocări insolite din *Scrisoarea IV (Un poet necunoscut)*, unde Costache Negruzzi schițează portretul unui ipohimen ipohondru¹. Alături s-a așezat efigia eminesciană din *Epigonii*, „Daniil cel trist și mic“, trasă desigur din lectura scrierii lui Negruzzi, dar și din cunoașterea versurilor lui Daniil Scavinschi reproduse în *Lepturariul... lui Aron Pumnul*².

Conturând chipul lui Scavinschi, Negruzzi a simțit necesar să dea, ca și în alte prilejuri, câteva informații referitoare la viața personajului, fixând astfel o imagine care are însă în primul rând culoare. Aceste date biografice sînt de altfel singurele preluate sau prelucrate de istoria literară, cel mai adesea fără să fie puse la îndoială, deși, se știe, în trimerile biografice (și autobiografice) ale memorialistului se strecoară uneori o imprecizie deconcertantă.

Așadar, după Costache Negruzzi, Daniil Scavinschi ar fi originar din Bucovina, ajuns calfă de spițer pe lângă o rudă a sa la Liov, îndemnat de un boier moldovean, la 1823 în trecere prin Liov, să vină la Iași, unde, năpăstuit de soartă, trăiește tot în sărăcie și lipsuri, neținut în seamă ca poet, mai ales în zilele tulburi ale venirii ienicerilor, aciuat pe lângă elte un boier, căruia îi închină ode sau pe a cărui odraslă o învață nemțește, însoțit doar cu ipohondria lui, de unde administrarea „spițeriilor“ la tot ceasul, mort din pricina unei intoxicații cu mercur la numai 32 de ani, nemîngiat de pierderea prea falnicilor sale mustăți.

Există însă și o altă serie de informații care, chiar la o simplă confruntare, intră în dezacord cu unele date furnizate de Negruzzi. Bunăoară, în anul 1858 numele lui Scavinschi apare într-un context cu totul deosebit. În lucrarea *Cvestia învățăturei publice în principatul Moldovei*, vorbind despre realizarea intenției sale „de a forma o școală în limba română, unde giuni boieri, viitori candidați hotarnici, ar învăța cunoștințele trebuitoare pentru purtarea sarcinii de arbitru la cazuri de impresurare“, Gheorghe Asachi menționează între cei 31 de elevi care „cii întli au frecventat“ acest curs, deschis în 1814, și pe Daniil Scavinschi³. În 1870, Iacob Negruzzi publică în „Convorbiri literare“ două poezii ale lui Scavinschi, dintr-un manuscris găsit printre hîrțile lui Costache Negruzzi⁴. Versurile sînt prefăcute de o trecere în revistă a sumarului acestui manuscris și de o prezentare a vieții poetului, făcută strîns după evocarea lui Costache Negruzzi. Interesantă se dovedește mai cu seamă enumerarea poeziilor aflate în manuscris, deoarece majoritatea titlurilor consemnează ocazia și data alcătuirii versurilor. De aici, elemente noi, certe, cîștigate pentru biografia lui Daniil Scavinschi. Astfel, în 1817 acesta îl însoțea la Brașov pe aga Gheorghe

¹ Constantin Negruzzi, *Opere*, I, ediție critică, cu un studiu introductiv, comentarii și variante de Liviu Leonte, București, Minerva, 1970, p. 221—224.

² Daniil Scavinschi, *Călătoria la Borsec și Democrit* (traducere din J.-Fr. Regnard), în Aron Pumnul, *Lepturariu rumănesc cules den scriptori rumăni*, tomul III, Viena, 1862, p. 397—473.

³ G. Asachi, *Cvestia învățăturei publice în principatul Moldovei*, Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1858, p. 11. Lista lui Asachi este reluată, între alții, de V. A. Urechia, în *Istoria școalelor de la 1800—1864*, tomul I, București, Imprimeria Statului, 1892, p. 107 și de Constantin I. Andreescu, în volumul omagial *De la Academia Mihăileană la Liceul Național*, Iași, Tipografia Brawo, p. 22.

⁴ Iacob Negruzzi, *Un vechi manuscript*, în „Convorbiri literare“, IV, 1870, nr. 3.

Asachi și li improviza acolo o urare, în 1818 firind pe vornicul Mihail Sturza, în 1822 pe domnul de curând instalat, jăluindu-se și implorind în felul lui „poetic” sprijinul mai fericiților soții: „Vechi al meu și plin de milă de bunătați făcător/Și nou al Moldovei prinț și de bune rîvnitor”⁵ etc.

Momentele semnalate fac parte, fără dubiu, din biografia lui Scavinschi și sînt anterioare anului 1823, an oferit de Costache Negruzzi ca dată a întîlnirii calfei de spițer din Liov cu boierul moldovean care îl chema să vină la Iași. Nu este deloc întîmplător că Iacob Negruzzi, în comentariul său cit se poate de explicit, evită reproducerea acestei date și marchează foarte clar succesiunea evenimentelor: „... un boier moldovan, descoperind în tînărul Scavinschi dispozițiuni poetice și un spirit deștept, l-a adus în Moldova. În Iași însă trăi în sărăcie și lipsă, căci, intervenind eteria, protectorul său fugise peste Prut și-l lăsă propriei sale ursite”⁶. Pe de altă parte, plecînd de la prezența lui Scavinschi între elevii lui Gheorghe Asachi la cursul de ingineri hotarnici de la Iași, Nicolae Iorga formulează direct, cel dintîi, dar și cel din urmă, rezerve față de anul 1823 ca an al aducerii lui Scavinschi în Moldova⁷.

Avînd convingerea că în scrierea lui Costache Negruzzi s-a strecurat cel puțin o greșeală, acest an 1823, am refăcut drumul publicării biografiei lui Scavinschi în periodice și în volume. Chiar în prima variantă a textului, tipărită în „Alăuta românească” din 1838, apare anul bănuît: „Pe cînd el petrecea zilele plămădînd cantaride și pisînd chinchină, la 1813 [subl. n], un boier moldav...”⁸. În celelalte variante antume ale scrierii (1839, 1840, 1857), se instalează definitiv anul 1823, cifră menținută ulterior și de editorii lui Negruzzi⁹.

Dar, numai acceptînd anul 1813 ca dată a venirii lui Scavinschi în Moldova, așa cum este consemnat în „Alăuta românească”, lucrurile ar reintra în ordinea lor firească, fără să mai fie complicate inutil: elev al lui Asachi la cursul de ingineri hotarnici deschis în 1814 la Iași, rămas în preajma profesorului, călătorind împreună cu acesta în 1817, scriind, desigur la Iași, ode și urări în 1818, în 1822 ș.a.m.d.

În cronologia dedusă din ceea ce Costache Negruzzi oferă ca precizare biografică, istoria literară a reținut sau a introdus și alte informații care se arată fragile. După datarea scrierii lui Negruzzi — mai 1838 —, s-a conchis că Scavinschi ar fi murit cu cîtva timp înainte, tot în 1838 sau mai degrabă în 1837. Nașterea poetului a fost situată astfel curent în 1805—1806 ori cel mult la începutul veacului, avîndu-se în vedere cei 32 de ani la care Negruzzi afirmă că ar fi murit Scavinschi¹⁰.

În limitele convenite, fisurile se ivesc cînd este confruntată această vîrstă cu vîrsta la care ar fi fost posibile anumite evenimente din viața poetului, citate și mai sus. Bunăoară, dacă în 1837—1838 Scavinschi avea 32 de ani, atunci în 1813, cînd sosea la Iași „ca să-și caute norocul”, îmboldit de promisiunea unui adevărat „Eldorado”, părăsind spițeria unde plămădea sau pisa doctorii pentru alții sau pentru el (căoi încă de acum — mai spune C. Negruzzi — cîștigase „mania sa cea vătămătoare”), ar fi avut doar 7 sau 8 ani; în 1814, înscris la cursul de învățături înalte al lui Asachi, ar fi avut 8 sau 9 ani¹¹; în 1817, la 11 sau 12 ani, l-ar fi însoțit pe Asachi într-o călă-

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, I, București, Minerva, 1907, p. 48. Tot aici este avansată ideea unei posibile întîlniri a lui Scavinschi cu Gheorghe Asachi, la Liov, înainte de 1821.

⁸ Costache Negruzzi, *Daniil Scavinschi*, în „Alăuta românească” nr. 4, 15 august 1838, p. 34.

⁹ Vezi „Curier de ambe sexe”, II, 1839, nr. 3, p. 39; „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1840, nr. 13, p. 101; *Democrit*, comedie în cinci acte de Regnard, tradusă de Daniil Scavinschi, tipărită cu cheltuiala dd. C. Negruzzi și M. Kogălniceanu, Iași, Cantora Foaiei Sătești, 1840, p. V; C. Negruzzi, *Păcatele tinerețelor*, Iași, Tipografia Adolf Bermann, 1857, p. 258. În ediția din 1974, Liviu Leonte semnalează varianta 1813, adnotînd: „[greșeală de tipar ?]” (p. 467).

¹⁰ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1941, p. 157; Paul Cornea, D. Păcurariu, *Curs de istoria literaturii române moderne*, București, Editura didactică și pedagogică, 1962, p. 425; *Istoria literaturii române*, II, București, Editura Academiei, 1968, p. 379; Al. Piru, *Istoria literaturii române*, ediția a doua, II, București, Editura didactică și pedagogică, 1970, p. 301—302. O neîncredere mai accentuată în privința anilor 1806—1838 ca limite ale vieții lui Scavinschi, precum și în ceea ce privește vîrsta poetului manifestă Șerban Cioculescu („*Daniil cel trist și mic*”, în „România literară”, IX, 1976, nr. 29).

¹¹ Petru Asachi, de pildă, fratele și unul din cei mai tineri elevi ai lui Gheorghe Asachi, este născut la 28 iunie 1799. Că Scavinschi va fi fost adus în Moldova ca să studieze este cu

torie la Brașov și ar fi scris emfatic în titlul unei urări „aflându-mă acolo cu d-lui aga Gheorghe Asachi” ș.a.m.d., ceea ce, pe rînd, nu pare deloc convingător, ba chiar imposibil. Este firesc să presupunem că vîrsta lui Scavinschi trebuie să fi fost alta¹².

De astă dată, textul lui Costache Negruzzi trădează vizibil o anume intenție, aceea a creionării unui portret romantic, cu un personaj fantast, bizar, dornic de viață și împlinire, dar urmărit de nenoroc și mort atît de tînăr, la abia 32 de ani. În 1837–1838, o moarte la peste 40 de ani, fie și a unui poet, n-ar fi spus nimănui nimic. „Eroarea” lui Negruzzi este o „eroare romantică”. Așa se explică poate și modificarea anului venirii lui Scavinschi în Moldova, pentru că pare a fi o modificare și mai puțin o greșală de tipar, neobservată în ediții succesive. Optînd pentru anul 1823, Negruzzi încercase să „corecteze” o „eroare” care se insinuase inițial, acel an 1813, care lărgea limitele vieții poetului, stricînd contururile unei biografii scurte, dramatice.

De aceea, circumspecția lui G. Călinescu rămîne pe deplin îndreptățită: „Ce e fabricat de C. Negruzzi în viața lui Daniil Scavinschi și ce e adevărat nu se poate încă ști. Fapt sigur este că și eroul și biograful au asupra vieții o viziune romantică și înțeleg pe poet ca pe o ființă singulară apăsată de fatalitate”¹³. Textul lui Negruzzi trebuia desigur tratat mai mult ca o scriere literară pusă sub semnul gustului romantic și fructificat mai prudent ca sursă de informații care, oricum, ar fi trebuit verificată cu celelalte izvoare existente, și așa destul de puține.

Încercînd să găsim un punct de sprijin mai ferm pentru biografia acestui om intrat în legendă, am făcut cîteva investigații la Arhivele Statului din Iași, oraș în care Scavinschi își va fi trecut o bună parte a vieții, pînă în clipele din urmă. Dar, deocamdată, rezultatele nu sînt deloc încurajatoare.

Acest „original de frunte”, cum îl definește tot Negruzzi, spițer fără spițerie, aplicîndu-și știința mai ales asupra minusculei sale persoane, cursant al școlii lui Asachi dar neispitit de drumurile ingineriei hotarnice, dascăl particular din cînd în cînd, nu pare să fi avut nevoie în vreun fel de instituțiile timpului și nici acestea să se fi interesat de soarta lui. N-a fost un om așezat și cu atît mai puțin un slujbaş cu ranguri, nu avea ce și cu cine să împartă ceva, pentru că altfel s-ar fi păstrat oarecare dovezi despre existența sa socială.

Singurul eveniment pe care, indiferent de orice, actele erau datoare să-l consemneze era moartea lui, întîmplată, dacă scrierea lui Negruzzi orientează bine măcar aici simțul interpretărilor istorico-literare, în 1837–1838¹⁴.

Indiciul care poate restrînge perioada menționată se află într-o frază unde Negruzzi fixează momentul vizitei ultime la Daniil Scavinschi: „Abia de trei zile mă înturnasem din Rusia, unde zăbăvisem cîteva luni, cînd am primit un ravaș...”¹⁵. Or, perioada ianuarie-mai 1838 (rîndurile despre Scavinschi fiind datate în mai 1838) Negruzzi o petrece în parte la

atît mai probabil cu cît Universitatea din Lwow a fost închisă în perioada 1805–1817 (cf. Ștefan Bîrsănescu, *Gheorghe Asachi și studiile sale la Universitatea din Lwow*, în „Iașul literar”, 1957, nr. 7). Totodată, este foarte posibil ca Leon Asachi, fost capelan și preot la spitalul din Lwow, menținînd pînă tîrziu legături strînsse cu acest oraș, să fi contribuit cu ceva la aducerea lui Scavinschi la școala pe care Gheorghe Asachi o întemeia la Iași.

¹² Trebuie remarcat că vîrsta de 32 de ani nu este citată în 1840 de M. Kogălniceanu, într-un context care ar fi fost favorizat de invocarea ei (*D. A. Demidoff în Moldavia*, în „Dacia literară”, 1840, p. 419), nici de Aron Pumnul, de Iacob Negruzzi sau de Nicolae Iorga.

¹³ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 156.

¹⁴ Pentru că, iată, într-o scrisoare adresată protectorului său, Alecu Sturza, datată 2 mai 1831, „la via Smocu Cocuiu”, Scavinschi își exprimă dorința cea din urmă: Alecu Sturza să ia de la Vasile Fabian pachetul pecetluit în care sînt traduceri *Brutus*, *Democrit* și *Moartea lui Socrate*, precum și alte versuri și să urmeze cu ele „după glăsuirea diatei” aflată în același pachet (Arhivele Statului București, *Documente moldovenești*, pachet II, act nr. 45). Să fi murit Scavinschi în 1831 sau epistola să fie o formă a ipohondriei sale? Ultima lui scriere este din 1828. Să fi preluat Negruzzi pachetul de la Fabian (mort în 1836) și să fi încercat o rememorare tîrzie? Și totuși, Vasile Popescu Scriban trece, între diverse poezii copiate la Iași în 1835–1837, și *O jalbă a d. Daniil Scavinschi* (Biblioteca Academiei R.S. România, ms. rom. 6026, f. 38–39), ceea ce înseamnă că poetul trăia, deoarece altfel Scriban ar fi găsit un cuvînt potrivit pentru a marca trecerea dintre vii a lui Scavinschi, cum procedează în alte situații. Și M. Kogălniceanu (*op. cit.*) îl enumeră pe Scavinschi între „martirii” literaturii române după Ionică Tăutu (mort în 1830), Vasile Cîrlova (mort în 1831) și Al. Hrisoverghi (mort la 9 martie 1837).

¹⁵ Constantin Negruzzi, *Opere*, ed. cit., p. 223.

Iași, în parte în exil la moșia sa de la Trifești, unde fusese izolat datorită violentei diatribe din articolul *Vandalism*¹⁶. Moartea lui Scavinschi s-a situat deci în anul anterior, 1837. Tonul evocării lui Negruzzi, detașat, poate prea detașat, ușor ironic, trimite, de asemenea, la o întâmplare mai îndepărtată în timp.

Pentru scriitorul Negruzzi, anul 1837 este un an deosebit de fecund, când nu numai scrie, dar și publică mult, avînd relații de colaborare mai ales cu I. Heliade-Rădulescu, de unde o corespondență susținută în prima parte a anului, purtată, fără îndoială, între Iași și București¹⁷. În mai 1837, Negruzzi data proza despre o călătorie de la Iași la Piatra Neamț (*Primbare*), iar la 20 iulie 1837 data biografia lui Al. Hrisoverghi, poet mort la 9 martie 1837, la Iași. Faptul că în această perioadă Negruzzi era cu siguranță în Iași este dovedit și de câteva documente din mai și iunie, referitoare la o neînțelegere asupra unei vânzări pe moșia Șărăuți, aflată dincolo de Prut, pricină în care căminarul dădea lămuriri prin intermediul judecătoriei ținutului Iași¹⁸.

În sfîrșit, în octombrie 1837, în plină „campanie electorală”, Negruzzi, desemnat deputat al ținutului Iași la 15 octombrie, trebuia să fie în Iași¹⁹. Dealtfel, în 20 octombrie 1837, adresa comisiei de cenzură din Moldova o jalbă privitoare la două colete cu cărți trimise de la București și reținute la Focșani, cerere care primește chiar a doua zi o rezoluție din partea comisiei ce-și avea sediul la Iași, pentru ca pricina să fie dezbătută apoi și în noiembrie²⁰. În decembrie era prezent la prima ședință a Obșnuitei obștești adunări a Moldovei (21 decembrie) și rămîne între deputați pînă la 19 ianuarie 1838²¹, între timp fiind luată hotărîrea exilării sale la moșie, pentru articolul *Vandalism*.

Cum biografia lui Costache Negruzzi afirmă că în 1836–1837 scriitorul a stat un timp mai îndelungat peste Prut²², o călătorie trebuie să fi fost făcută în vara lui 1837, poate și în legătură cu încercăturile moșiei Șărăuți. Se va fi întors toamna, la sfîrșitul lui octombrie fiind sigur în Iași. Dacă acceptăm, de data aceasta ca sigură, indicația lui Negruzzi („Abia de trei zile mă înturnasem din Rusia. .”), atunci moartea lui Scavinschi trebuie să se fi produs în octombrie-noiembrie 1837.

În inventarul de stare civilă al orașului Iași, la decese, nu este însă înregistrat numele lui Scavinschi nici în perioada menționată, nici altcîndva, la nici o confesiune. Ne-a reținut totuși atenția o însemnare din suplimentul de la finele volumului: sub numărul 1889, la biserica Sf. Necolai Gospod, este trecut „Daniil, Burlacul, m. în 1837, nov., 8, 42 ani”²³.

În favoarea ipotezei identificării acestui Daniil Burlacul cu Daniil Scavinschi, pe care o enunțăm cu oarecare prudență, nu pot fi avansate prea multe argumente care să rămînă valabile în lipsa argumentului cel mai probant, numele de familie. Cu toate acestea, tocmai printr-o astfel de omisiune ipoteza poate câștiga. Alături de persoane cu o identitate deplină, înregistrate cu nume și apoi cu prenume, foarte frecvent apar aici înregistrări unde este indicat numai prenumele și apoi fie starea civilă, fie meseria (văduva, holtei, monahia, ofițariu, teslar, șlicariu etc.). Este cît se poate de probabil ca despre Daniil Scavinschi, om fără stare și fără meserie, trăind de azi pe mîine, „suferind de foame, neavînd cu ce-și mulțami nevoile zilnice”²⁴, stingher, stîns de o moarte ciudată, nefirească și posesor al unui nume cu o rezonanță străină, care nu dădea certitudinea religiei, să nu se fi putut comunica în momentul ultim decît ceea ce se obișnuia în cazul oamenilor necunoscuți, fără vază sau fără nume, ori morți în împrejurări deosebite. O moarte ca aceasta este un final mai logic pentru viața de om sărman a lui Daniil Scavinschi.

¹⁶ Al. Piru, *C. Negruzzi*, București, Editura tineretului, 1966, p. 14.

¹⁷ E. Lovinescu, *Costache Negruzzi*, ediția a III-a, București, Casa școalelor, 1940, p. 58–65.

¹⁸ Arhivele Statului Iași, Doc., P. 520/25, P. 765/11, P. 765/12.

¹⁹ *Analele parlamentare ale României*, tom VIII, București, Imprimeria Statului, 1897, p. 516–517.

²⁰ *Documente*, ediție, note și glosar de Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, București, Minerva, 1973, p. 152–153.

²¹ *Analele parlamentare...*, p. 481.

²² E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 26.

²³ Arhivele Statului Iași, *Inventar stare civilă. Morți. Oraș Iași. 1809–1865*. În condica bisericii Sf. Necolai Gospod, prin nu se știe ce soartă, lipsesc paginile pentru acest an, înclt numai inventarul rămîne documentul-mărturie.

²⁴ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, loc. cit.

În rest, cei 42 de ani ai lui Daniil Burlacul sînt anii pe care trebuie să-i fi avut Daniil Scavinschi, pentru că, am văzut, 32 de ani, cum afirmă Negruzzi, nu putea să aibă în 1837. De asemenea, începutul lunii noiembrie corespunde perfect perioadei imediat următoare venirii lui Negruzzi de peste Prut.

Rămîne ca alte posibile mărturii, mai precise, mai generoase, să spună mai mult și poate altceva despre Scavinschi. În absența documentelor, biografia adevărată a lui Daniil Scavinschi nu este încă scrisă*.

---

* În timp ce articolul nostru se afla sub tipar, am găsit la Arhivele Statului din București un act redactat în limba latină, emis la Iași, la 1 septembrie 1814, prin care doctorul Eustathius Rolla și farmacistul Eisenbarthy confirmă că tinărul Daniel Skavinski, în vîrstă de 18 ani, după terminarea a patru ani de ucenicie, poate practica de unul singur farmacia (Arhivele Statului București, *Documente moldovenesti*, pachet II, act nr. 32). Este un prim document care atestă vîrsta lui Scavinschi într-un anumit moment, confirmînd și ipoteza noastră în această privință. Dacă am fi putut pleca de aici, demonstrația ar fi fost mult simplificată.

DENUMIRI PENTRU NOȚIUNEA DE „VIN RĂU” ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

ION NUȚĂ

0. Materialul care stă la baza acestei lucrări a fost adunat din 1 288 localități de pe întreg teritoriul dacoromân. Majoritatea lui provine din anchete dialectale efectuate în Moldova¹ (819 localități; 507 anchete directe + 312 anchete indirecte) și în cele mai importante centre viticole din celelalte regiuni ale țării² (469 de localități: 53 anchete directe în județele Bistrița-Năsăud, Dolj, Prahova, Sibiu și Timiș + 416 anchete indirecte), ca răspuns la întrebarea nr. 206 („Cum numiți vinul de proastă calitate?”) din *Chestionar de viticultură, publicat în Chestionar d'alectol (nume de locuri și de persoane, terminologia meseriilor, a viticulturii și pomiculturii etc.)*, Iași, 1969, p. 303. Aceștia li se adaugă răspunsurile primite de B.P. Hasdeu la întrebarea nr. 60 („Cari sînt pe acolo numirile felurilor de vinuri și cele privitoare la culoarea vinului, la gustul lui, la tărie etc.?”) din *Chestionarul lingvistic* (482 de localități), cele înregistrate în ALR SN I, h. 241 (*Vin rău*) și materialul extras din dicționarele limbii române, din glosarele regionale apărute în reviste sau în volume independente, din tratate și publicații de agricultură și viticultură.

0.1. În lucrare sînt discutați termenii simpli (proprii și metaforici), sintagmele care denumesc noțiunea de *vin rău*, toate construcțiile înregistrate de noi, atât cele cu circulație mare, cît și acelea care apar cu totul izolat. Un capitol special este rezervat formării cuvintelor prin derivare și compunere, reduplicărilor, contaminărilor și valorii simbolice a termenilor.

0.2. La fiecare cuvînt sau sintagmă am menționat între paranteze răspîndirea geografică (cînd termenul este întîlnit în mai mult de 4 localități ale unui județ, am indicat județul; cînd el se găsește în mai multe județe ale aceleiași regiuni, am menționat provincia istorică: Moldova, Oltenia, Transilvania etc.), sensurile proprii sau figurate înregistrate de dicționare sau alte izvoare lexicografice (în cazurile cuvintelor polisemantice), iar în notele de la subsol am indicat izvoarele în care termenii apar cu sensul de *vin rău*.

I SINTAGME PROPRII

0. Majoritatea sintagmelor care denumesc noțiunea în discuție sînt combinații de două cuvinte cu sens lexical deplin, care formează un „grup sintactic stabil”³ și sînt analizabile din punct de vedere gramatical și semantic. Sintagma utilizează cuvinte de sine stătătoare, dintre care unul de bază, substantiv, invariabil, cu rol de determinat (*vin*), iar celălalt, determinantul, un adjectiv (un adjectiv propriu-zis, un derivat al acestuia sau un derivat de la substantive și verbe) sau un substantiv care califică cuvîntul de bază. Topica acestor tipuri de sintagmă este cea obișnuită în limba română: determinatul precedă determinantul.

1. Cele mai frecvente sintagme sînt acelea în care intră în combinație substantivul de bază (*vin*) urmat de un adjectiv cu rol de determinant, cu funcție de atribut adjectival. Aceste sintagme cu determinantul calificativ se referă la culoarea, tăria, gustul și mirosul vinului.

¹ Vezi lista acestor localități în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXII, 1971, p. 86 — 90 și tomul XXIV, 1973, p. 58 — 61.

² Publicăm numele acestor localități în ANEXA I.

³ Vezi Finuța Asan și Fulvia Ciobanu, *Cuvintele compuse și grupurile sintactice stabile*, în SFC, IV, 1967, p. 239.

1.1. *Depreciative generale*: *vin adăpăt*⁴ (Banat, Argeș, Dolj; cf. *adăpăt* „amestecat cu apă, falsificat”, în UGI), *vin apătós*⁵ (Oltenia, Transilvania; cf. *apătós* „plin de apă”, în DA; CADE; SCRIBAN, D.), *vin apătostí*⁶ (Argeș; cf. *apătostí* „amestecat cu apă, apos”, în UGI), *vin após*⁷ (Moldova), *vin bălós*⁸ (Botoșani, Galați, Vrancea), *vin bhlit*⁹ (Iași), *vin blvănît* sau *bălvănît* (Oltenia; cf. *blvănît*, *bălvănît* „bhlit, stătut, clocit, încălzit”, în BGI, 84; IG 208; CFP (rachiu *blvănît* „cald”, „stătut”, în CADE; CSGI), *vin bolcănît* (Dolj, Vlcea; cf. *bolcănît* „stătut”, în CSGI), *vin bolnăv*¹⁰ (Botoșani, Brăila, Galați, Vlcea), *vin bolnăviciós*¹¹ (Moldova, Transilvania), *vin ciortolit* (Rădăuți; cf. *ciortolit* „murdar, plin de noroi”, în Lexic reg. II, 125, 127), *vin clicós* (Vaslui; cf. *clicós* „cleios, viscos, lipicios”, în DA), *vin clocit*¹² (Moldova), *vin cotozît* (Adîncata-Suceava; cf. *cotozît* „murdar”, în Lexic reg. II, 127), *vin gheosât* (Argeș, Gighera — Dolj; cf. *gheosât* „a subția cu apă vinul, țuica”, în UGI), *vin gre-fós*¹³ (Botoșani), *vin greu*¹⁴ (Oltenia), *vin gros*¹⁵ (Iași), *vin împietrit*¹⁶ (Vaslui), *vin inferior* (Moldova, Muntenia), *vin mistrițât* (Vlcea; cf. *mistrițât* „coreit, amestecat”, în VG; CADE; DLR), *vin mînzălit* (Timiș; cf. *mînzălit* „murdar”, în CGR., II), *vin monturós*¹⁷ (cf. *monturós* „tulbure”, în DLR), *vin muced*¹⁸ (Neamț), *vin mucegătós*¹⁹ (Argeș, Iași, Olt, Vaslui), *vin mucegătît*²⁰ (Vaslui, Vrancea), *vin muceztî*²¹ (Neamț, Suceava), *vin moscurós* (Arad; cf. *moscu-rós* „murdar”, în DLR), *vin năsădit* (Comloșu Mare — Timiș; cf. *năsădit* „a se închea” [despre singe], în DLR), *vin oțetî*²² (în toată țara), *vin pietrós*²³ (în toată țara), *vin potîngit* (Bogdănești — Suceava; cf. *potîng* „foarte murdar”, în Lexic reg., II, 124), *vin prost*²⁴ (în toată țara), *vin răsufat*²⁵ (Moldova), *vin rău*²⁶ (în toată țara), *vin smăgós*²⁷ (Dolj; cf. *smac*, *smag*), *vin smîrdós* (Boroaia — Suceava; cf. *smîrd* „murdar”, în SCRIBAN, D.; „urît, slăt”, în Lexic reg., II, 124), *vin stricăt*²⁸ (în toată țara), *vin stîrós*²⁹ (Argeș, Dolj).

⁴ UGI („amestecat cu apă”); ALR SN I, h. 238.

⁵ ÎNV. VIN., 57; H, XI, 326^r (Drajna de Sus — Drajna — Prahova); HEM, 1 295; DA; CADE.

⁶ UGI („vin amestecat cu apă”).

⁷ H, I, 56^r; VIII 1, 19^r, 137^r; VIII 2, 277^r; X, 259^r, 419^r, 445^r; XIII, 9^r, 372^r; XV, 328^r, 336^r („moale”), 407^r.

⁸ H, III, 399^r; VI, 15^r; XV, 368^r.

⁹ H, VIII 1, 137^r (Bosia — Iași).

¹⁰ Vezi *vinuri bolnave* „care se fac din poamă adusă de brumă” în H, I, 343^r (Tătaru — Dudești — Brăila).

¹¹ FM, 26.

¹² H, VIII 1, 137^r (Bosia — Iași).

¹³ H, I, 56^r (Cristești — Botoșani).

¹⁴ LM, 101.

¹⁵ H, VIII 2, 179^r (Șipote — Iași).

¹⁶ H, XVI, 258^r (Minjești — Muntenii de Jos — Vaslui); 412^r.

¹⁷ ALR SN I, h. 238, pct. 284, Transilvania; DLR.

¹⁸ H, V, 185^r; X, 259^r.

¹⁹ DI, 62; DD, 226; H, VIII 1, 166^r; XI, 326^r; XV, 328^r, 335^r.

²⁰ H, XVI, 224^r (Ivănești — Vaslui).

²¹ FM, 26.

²² H, VI, 93^r; VIII 1, 166^r; VIII 2, 179^r; IX, 4^r; X, 581^r; XI, 486^r, 502^r; XII, 19^r, 136^r; XIV, 396^r; XV, 263^r, 342^r; XVI, 150^r, 224^r; XVIII, 4^r; ALR SN I, h. 241 pct. 723.

²³ FDA, II, 52; H, III, 95^r, 101^r; VI, 15^r, 55^r; VIII 1, 96^r, 273^r, 289^r; VIII 2, 258^r; X, 81^r, 383^r, 395^r, 406^r, 419^r, 445^r; XI, 516^r; XII, 19^r, 92^r, 114^r, 136^r, 350^r; XIII 24^r, 446^r; XV, 66^r, 80^r, 328^r, 335^r, 342^r, 368^r, 407^r; XVI, 79^r, 216^r, 287^r.

²⁴ FDA, II, 32; H, VIII 2, 267^r (Voroștești — Miroslava — Iași); ALR SN I, h. 241, pct. 876, 899.

²⁵ H, X, 581^r, (Zănești — Neamț); PI, 228.

²⁶ LM, 92; H, I, 56^r; VII, 313^r; X, 259^r, 445^r; XIV, 173^r; XV, 110^r, ALR SN I, h. 241.

²⁷ H, V, 374^r (Plenița — Dolj).

²⁸ FM, 26; DI, 62; ALR SN I, h. 238; H, IX, 4^r.

²⁹ CG („spălătură de butoi, *ol arcă*, vin din cel mai rău”); H, V, 374^r; VII, 120^r; IX, 121^r; UGI; Cîntec Olt., glosar („vin aspru la băut”).

1.1.1. Sintagme în care determinantul este un sinonim al lui „(om) prost“ și care, prin transfer semantic, înseamnă „vin rău“: *vin hăbăuc* (Sanislău — Satu Mare; cf. *hăbăuc* „prost“, în DA), *vin lălu* (Călinești — Argeș; cf. *lălu* „molatic și prost“, în CADE), *vin măcău* (Salcea — Suceava; cf. *măcău* „om înalt și cam prost“, în DLR), *vin mișel* (Plopana — Bacău; cf. *mișel* „nepriecut, prost“, în DLR), *vin opăc* (Petrisad-Blaj — Alba; cf. *opăc* „nepriecut, prost“, în DLR), *vin opăcitu*³⁰ (Cugir — Alba; cf. *opăc*).

1.2. După gustul vinului: *vin acrișor*³¹ (în toată țara), *vin acrișos*³² (Teleorman), *vin acrit*³³ (Moldova, Oltenia), *vin acritu*³⁴ (Moldova, Transilvania), *vin acru*³⁵ (în toată țara), *vin acritu*³⁶ (Neamț), *vin amăr*³⁷ (în toată țara), *vin amăritu*³⁸ (Iași, Tulcea), *vin ciomărit*³⁹ (Argeș, Olt, Vrancea; cf. *ciomărit* (< *ciomărit*) „astringent“, în DA), *vin ciomărit*⁴⁰ (Botoșani, Brăila, Olt; cf. *ciomărit* (< *ciomărit*) „pietrot, cu un fel de amăreală, care pare a strînge de limbă“, în DA), *vin ciomărit*⁴¹ (cf. *ciomărit* „(despre gustul vinului) astringent, care strînge de limbă“, în DA), *vin înăcrit*⁴² (în toată țara), *vin lîhod* și *lîhod*⁴³ (Transilvania; cf. *lîhod* „fără gust, sălcu, rău“, în DA), *vin macrișos*⁴⁴ (Dîmbovița; cf. *macrișos* (< *macriș* + -os) „acru“, în DLR), *vin mistreț*⁴⁵ (Iași, Galați; cf. *mistreț* „acru“, în SCRIBAN, D.), *vin neplăcut*⁴⁶ (Moldova), *vin sălcu*⁴⁷ (Galați, Iași, Olt, Constanța).

1.3. După tăria vinului: *vin bețiv*⁴⁸ (cf. *bețiv* „slab“, în H, X, 259^r), *vin mîrcos* (Timiș; cf. *mîrc* „debil, slăbuț“, în CGR., II), *vin modle*⁴⁹ (Moldova, Dobrogea, Muntenia; cf. *moale* „slab“, în DA), *vin molcălu*⁵⁰ (cf. *moale*), *vin molcăt* (Iași), *vin moloșt* (Timiș; cf. *moleșit*), *vin molofan* (Arad; cf. *molofan* „molu“, în DLR), *vin (în)năsprit*⁵¹ (Botoșani, Buzău), *vin slab*⁵² (în toată țara).

³⁰ H, XVII, 48^r (Cugir — Alba).

³¹ H, III, 324^r; IV, 8^r, 26^r; V, 185^r, 374^r; VII, 120^r, 148^r; VIII 1, 19^r; VIII 2, 32^r, 204^r; XI, 5^r; XIII, 308^r; XIV, 65^r, 396^r; XVI, 159^r, 405^r.

³² H, XIV, 173^r (Urlui — Bogdana — Teleorman).

³³ FM, 25.

³⁴ HEM, 1031; H, II, 251^v; III, 399^r, 472^v; VIII 1, 137^v; VIII 2, 204^v; XIII, 324^v; XV, 89^r, 407^v, 450^v; XVII, 61^v; XVIII, 71^r.

³⁵ ECONOMIA, 168; FM, 25; H, I, 6^r, 119^v, 187^v, 284^r, 314^r, 342^v, 363^v, 381^v; II, 58^r, 87^r, 141^v, 220^r, 261^v; III, 47^v, 95^r, 151^v, 167^r, 242^v, 324^v, 360^r, 385^r, 399^r, 448^v, 486^v; IV, 8^r, 26^r, 246^r, 318^r; V, 34^v, 185^r, 278^v; VI, 15^v, 49^r, 93^v, 182^r; VII, 26^v, 48^v, 148^r, 222^v, 257^r, 369^r; VIII 1, 6^r, 19^r, 96^v, 137^r, 166^r, 187^v, 205^r, 255^v, 273^v, 289^r; VIII 2, 32^r, 81^r, 135^r, 159^v, 172^r, 192^v, 204^v, 235^r, 258^v, 267^r, 277^r; IX, 17^v, 230^r, 305^r, 446^v, 509^r; X, 106^v, 141^r, 185^r, 205^r; 259^r, 310^r, 353^r, 395^v, 419^v, 476^r, 581^r; XI, 73^r, 326^r, 401^r, 436^r, 502^v, 516^r; XII, 19^v, 92^r, 114^r, 136^r, 169^v, 402^r, 549^r; XIII, 9^v, 24^r, 64^r, 114^v, 289^v, 335^r, 345^r, 361^r, 424^r, 446^r, 495^v; XIV, 84^r, 103^r, 244^r, 348^v, 396^r, 416^r, 435^v, 463^r; XV, 9^v, 89^r, 98^r, 110^v, 214^r, 231^r, 263^v, 274^v, 306^r, 328^v, 335^v, 342^r, 368^v, 472^r, 489^v, 514^v; XVI, 41^v, 79^v, 103^v, 150^v, 159^r, 207^v, 216^v, 224^r, 247^r, 258^v, 405^r, 412^v, 444^r; XVII, 139^v, 226^v, 254^r, 306^r, 437^v; XVIII, 4^r, 102^v, 302^r.

³⁶ H, X, 419^v (Ceahlău — Neamț).

³⁷ H, V, 278^v; VI, 49^r; VIII 1, 142^r; X, 185^r; XI, 326^r; XII, 549^r.

³⁸ H, VIII 2, 192^v (Șipote — Iași); X, 205^r; XIV, 435^v (Satu Nou — Oltina — Constanța).

³⁹ H, XI, 326^r (Drajna de Sus — Drajna — Prahova); DA.

⁴⁰ H, I, 187^v (Filipești — Surdila Găineanca — Brăila); DA.

⁴¹ H, II, 58^v (Fundeni — Zărnești — Buzău); DA.

⁴² FM, 25; H, XVI, 412^v.

⁴³ H, XVIII, 302^r (*vin lîhod*: Visag — Timiș); DA.

⁴⁴ H, I, 6^r (*vin macrișos* „acela care încrețește gura“; Slobozia — Cornățelu — Dîmbovița); DLR.

⁴⁵ H, III, 101^v; VIII 1, 137^v; XIV, 435^v; SCRIBAN, D.; DLR (*vin mistreț* „dulce-acrișor“; cf. și HEM, 1031).

⁴⁶ H, XVI, 405^r.

⁴⁷ HEM, 1031; H, III, 306^r; XIV, 435^v.

⁴⁸ H, X, 259^r (Frumoasa — Balcani — Bacău).

⁴⁹ H, V, 34^v, 234^r; VII, 313^v, 334^r; VIII 1, 142^r, 289^r; VIII 2, 235^r, 258^v; IX, 509^r; X, 81^v, 259^r; XI, 326^r, 486^v, 516^r; XIV, 65^r, 396^r.

⁵⁰ H, XVI, 146^r; (Dănești — Vaslui).

⁵¹ H, I, 119^v, 314^r, 381^v; II, 261^v; VII, 369^r; ALR SN I, h. 241, pct. 723.

⁵² DI, 61; BA, 598; (*vinuri slabe*); DD, 224; H, I, 119^v; III, 151^v, 167^r, 193^v, 306^r, 486^v; V, 393^r, 415^r; VI, 63^r, 80^r, 93^v; VIII 1, 6^r, 142^r, 166^r; VIII 2, 32^r, 81^v, 192^v, 235^r,

1.4. După mirosul vinului: *vin pătlăgós* (Ceplenița — Iași; cf. *pătlăgea*; „cu miros de pătlăgea”), *vin pucios* (Siretel — Iași; cf. *pucioasă*; „cu miros de pucioasă”), *vin usturós* (Lungani — Iași; cf. *usturoi*; „cu miros de usturoi”), *vin varzár*⁵³ (Răchiți — Botoșani; cf. *varză*; „cu miros de varză murată”), *vin vărzós* (Cristești — Botoșani; cf. *varză*).

1.5. După culoarea vinului: *vin albăstrós* (Ciurea — Iași), *vin albăstrúi* (Ciurea — Iași), *vin gălbănós* (Sagna — Neamț), *vin înnegrit* (Ceplenița — Iași), *vin măfós* (Recaș — Timiș; cf. *măfós* „albastru întunecat”, în CGR., II), *vin negriciós* (Botoșani), *vin nucáriu* (Cotnari — Iași), *vin verzúi* (Drănic — Dolj), *vin verzu*⁵⁴ (Sadova — Dolj).

1.6. După soiuri de struguri hibride⁵⁵: *vin ciinése* (Botoșani, Iași; cf. *poamă ciinească*), *vin gozorásc* (Iași, Vaslui; cf. *poamă gozoráscă*), *vin máláiéj* (Iași; cf. *poamă máláiásfă*), *vin māmáligós* (Botoșani, Iași; cf. *poamă māmáligódsă*).

2. Unele sintagme proprii, puține la număr, sînt formate din două substantive alăturate, sau din două substantive legate între ele printr-o prepoziție. Primul termen al sintagmei este totdeauna cuvîntul de bază (*vin*), iar al doilea termen, un atribut substantival în nominativ.

2.1. Sintagme formate din două substantive alăturate în care termenul secundar reprezintă de cele mai multe ori denumirea unei varietăți de struguri de slabă productivitate, a unei vițe nealtoite: *vin híbríd* (Moldova), *vin păduréj*⁵⁶ (Iași, Bacău), *vin premói*⁵⁷ (Bivolari — Iași, Santa Mare — Botoșani), *vin primói* (Iași, Galați), *vin producător* (Iași, Neamț), *vin terás* (Galați), *vin teráz*⁵⁸ (Bacău, Botoșani, Iași), *vin záibár* (Botoșani), dar și *vin oțet*⁵⁹.

2.2. Substantivele care intră în alcătuirea sintagmei sînt legate între ele printr-o prepoziție (*cu*, *de*), iar determinantul are funcția de atribut substantival prepozițional și reprezintă numele unei varietăți hibride de struguri sau numește o calitate a termenului primar: *vin de cudercă* (Iași, Vaslui), *vin de híbrízi* (Vrancea), *vin de záibár* (Botoșani), *vin de prieten*⁶⁰, *vin de casă*⁶¹, *vin (vinuri) cu floare*⁶² (Muntenia), *vin cu miros* (Banat, Moldova), *vin cu oțet* (Argeș), *vin cu acrială* (Succava), *vin cu oțateală* (Bacău, Neamț), *vin cu iz*⁶³ (Iași, Vaslui), *vin cu smag*⁶⁴ (Argeș, Dolj), *vin cu șmag*⁶⁵ (Gîrbău — Cluj, Romos — Hunedoara), *vin cu șmeag* (Sînpetru — Brașov; cf. *șmeag*, în ECONOMIA, 161).

3. Determinantul este reprezentat de o sintagmă mai largă: *vin cu miros de bute*⁶⁶ (Bucium — Iași), *vin cu miros greu* (Ucea — Brașov, Luna — Cluj; cf. DI, 62).

II METAFORĂ

0. De cele mai multe ori sintagma propriu-zisă este înlocuită de o metaforă care contribuie la mărirea expresivității și la concretizarea noțiunii.

0.1. După criteriul onomasiologie se pot urmări două grade distincte de expresivitate:

0.1.1. Sintagma este înlocuită cu un cuvînt „care se referă la o realitate apropiată”⁶⁷. În acest caz termenul metaforic este concret, iar conținutul devine mai profund.

250^r, 267^r; IX, 17^v; X, 445^v, 476^v, 534^v, 581^r; XI, 84^v; XII, 136^r, 169^v; XIII, 24^r, 372^r; XIV, 84^r, 244^r, 340^r; XV, 98^r, 110^v, 263^v, 342^r, 407^v; XVI, 103^v, 150^v, 159^r, 216^v, 224^r, 237^r, 287^r, 405^r; XVII, 226^r, 437^v; ALR SN I, h. 241.

⁵³ Vezi *vin varzariu*, în H, XV, 335^v (Grăjdeni — Grivița — Vaslui).

⁵⁴ DD, 225.

⁵⁵ Vezi despre aceste soiuri de struguri, Ion Nuță, *Denumiri pentru soiuri de struguri în Moldova*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXII, 1971, p. 56.

⁵⁶ H, XI, 436^v; XIII, 361^r.

⁵⁷ ȘEZ., 1929, 8 — 10, 103 („vin din struguri de pe viță nealtoită”).

⁵⁸ ALR SN I, h. 240, pct. 192 („vinul cel mai rău”).

⁵⁹ H, XII, 19^v (Bogza — Sihlea — Vrancea); vezi și *oțet*, *ibidem*; ALR SN I, h. 241, pct. 284.

⁶⁰ ALR SN I, h. 241, pct. 157.

⁶¹ *Ibidem*, pct. 105.

⁶² BA, 608.

⁶³ H, VI, 182^r (Oltenești — Vaslui).

⁶⁴ H, XI, 5^r (Alimănești — Izvoarele — Olt).

⁶⁵ OR. EC., 160.

⁶⁶ H, XVIII, 4^r; BA, 607 (*vinuri* . . .).

⁶⁷ Vezi Elena Slave, *Contrast și opoziții în domeniul expresivității*, în *Probleme de lingvistică generală*, IV, 1962, p. 51 — 52.

0.1.2. Sintagma este înlocuită de un cuvânt mai îndepărtat ca sens și are ca rezultat „un grad mai mare de expresivitate”⁶⁸, contrastul fiind mai puternic. Metafora intră în opoziție directă cu sintagma propriu-zisă, iar domeniile din care fac parte amândouă sînt cu totul diferite.

0.2. Din punct de vedere lingvistic avem de-a face cu tipul de metaforă substantivală, care se reduce la o simplă înlocuire: sintagmei îi corespunde un singur cuvînt metaforă (substantiv sau adjectiv substantivizat).

1. Metafore exprimate prin substantive

1.1. După numele unor băuturi slabe, făcute din diferite fructe.

1.1.1. Cele mai multe cuvinte din această categorie sînt legate de magh. *csiger* („piquette, cidre”) și se întîlnesc în graiurile din Transilvania dar, izolat, mai ales variantele cu *i*, și în sudul Moldovei: *cedgăr* și *ciăgăr* (< magh. *csiger*, cf. DA; Transilvania și izolat în Timiș și Mehedinți; „băutură de fructe”, în H, XVIII, 27⁷; „zeamă de prune crude”, în H, XVIII, 35; cf. DA; „mosto, jugo de fructa, sidra”, în CDER, 155; vezi și *ciăgăr*, cu sensurile: „chisăliță de prună”, în CGr., I; „mustul ce iese din prunele deja fierte”, în VGI), *cighir*⁶⁹ (Transilvania, Maramureș; atestat și cu sensurile: „vin de poame, vin de vară”, în V, 86; „oțet de mere”, în VGI; CADE; „piquette, cidre”, în CIHAC, II, 490; „vin de trevere”, în GV; „vin de poame”, în SCRIBAN, D.; „must de calitate inferioară obținut prin stoarcerea tescovinei, după ce a fost stropită puțin cu apă”, în RGI, 282; BVT, 302; „must slab”, în Tamás, 216; „mosto, jugo de fructa, sidra”, în CDER, 155), *ciglr* (Seini — Maramureș; „băutură din tescovină și apă, loră”, în ÎNV. VIN., 108 — 109), *ciúdr* (Poieni și Săndulești — Cluj; „must preparat din mere sau pere, peste care se pune apă”, în CV, IV, 1952, 4, 32), *ciughir* (Adămuș — Mureș; „must acru de poame”, în Sz, 46), *cighér* (Cricău — Alba; „mosto, jugo de fructa, sidra”, în CDER, 155), *cider*⁷⁰ (Jucu — Cluj), *cidir*⁷¹ (Bistrița; „apă pusă peste tescovină”, în DA), *cînghir*⁷² (Cluj), *ciughir* (Alba), *ciughér* (Sălaj), *ciudér* (Ighiu — Alba), *sigir* (Halmeu — Satu Mare; „must acru”, în Sz, 46), *șughir* (Cluj; „oțet de mere”, în VGI; Tamás, 216), *fighir*⁷³ (nordul Transilvaniei, sudul Moldovei; atestat și cu sensurile: „băutură de poame”, în H, VI, 97; cf. DA; „oțet de mere”, în CADE; „zeamă care se stoarce din tescovină după ce s-a scos vinul și s-a turnat puțină apă”, în SCRIBAN, D.; „mosto, jugo de fructa, sidra”, în CDER, 155), *fighir*⁷⁴ (Cluj), *fighér* (Săuca — Satu Mare; „vin de poame”, în SCRIBAN, D.; Tamás, 216), *fighéri* (Cehal — Satu Mare; cf. *figheriu* „must de poame”, în VGI și DA; „must de mere”, în CADE), *fihr* (nordul Transilvaniei, Galați, Vaslui; „zeama care se stoarce din tescovină după ce s-a scos vinul și s-a turnat apă”, în SCRIBAN, D.; „vinul scos din tescovină”, în I. CR., I, 1908, 2, 60), *fiwir* (Podu Turcului — Bacău; „apă turnată în tescovină”, în H, XV, 98⁷), *fighir* (Bistrița-Năsăud, Clopotești — Bacău, Muncelu-Glăvănești — Bacău, Ivești — Vaslui; „băutură făcută din tescovină și apă”; „vin de mere, de poame, cidru”, în MD, glosar), *fighéri* (Hunedoara, Botești — Bacău; „fighir, cidru”, în MD, glosar; Tamás, 216).

1.1.2. Din magh. *leves* („suppe”) s-au format în limba română o serie de cuvinte care, fie că și-au pierdut sensul original și înseamnă numai *vin rău*, fie că, pe lângă sensul de bază moștenit din limba maghiară, denumesc și noțiunea în discuție.

1.1.2.1. Din prima categorie menționăm pe *alevês*, răspîndit în Transilvania, termen care nu provine din magh. *elevesedic* (< *eleves), cum explică DA, ci din *leves* cu proteza lui *a* (vezi HEM, I, 858; CIHAC, II, 476; DET, 245; Tamás, 500).

1.1.2.2. În a doua categorie intră o serie de cuvinte întîlnite pe un teritoriu ce depășește granițele Transilvaniei: *lêves* (Transilvania; „supă, ciorbă”, în DA; Tamás, 500), *lêvej* (Mureș; „zeamă de prune”, în Tamás, 500), *lêvesă*⁷⁵ (Bihor), *lêbeș* (Jidvei — Alba), *lêbișă* (Cîlnic — Alba), *lêbeșă* (Moșna — Sibiu), *livês*⁷⁶ (Oltenia, Banat), *livêj*⁷⁷ (Transilvania, Dolj, Argeș;

⁶⁸ *Ibidem*, p. 52.

⁶⁹ CIHAC, II, 490; ALR SN I, h. 241, pct. 334.

⁷⁰ CV, III, 1951, 6, 27 („vin acru, oțet”).

⁷¹ Tamás, 216.

⁷² CIHAC, II, 490; Tamás, 216.

⁷³ DA (vezi *cedgăr*).

⁷⁴ CIHAC, II, 490.

⁷⁵ DET, 245.

⁷⁶ ARH., XXX, 1923, 3 — 4, 284; Sz, 46 („must acru”).

⁷⁷ CIHAC, II, 512; SCRIBAN, D.; Sz, 46; ARH., XXX, 1923, 3 — 4; 282; UGI; CDER, 484.

(Mehedinți; „țuică slabă“, în IZV., XVI, 1937, 1, 23), *posláz* (Prahova; cf. *poslete*, în DI, 86), *poslédie* (Buzău; „rămășița care curge după rachiul, din ea se face oțet“, în CV, II, 1950, 4, 36), *poslété* (Botoșani, Iași, Prahova „țuică slabă (UGI) care curge la urmă (IT, 134; GO, 151; PI, 228) sau la început“ (PI, 228), *poslété* (Argeș, cf. *poslete*, în UGI), *poștrcă*⁸⁷ (Moldova, Muntenia, Oltenia, Alba; atestat și cu sensurile: „ceea ce rămâne în cazan din prunele fierse (zeamă, terci)“, în MIG, 288; SCRIBAN, D.; CADE; ARH. OLT., IX, 1930, 49 — 50, 247; IZV., XV, 1936, 2, 74; „țuică slabă“, în IG, 234; IZV., XIV, 1935, 7 — 8, 286; „prune fermentate“, în RC; „băutură alcoolică (vin, rachiul) slabă“, în RC; CADE; SCRIBAN, D.; DM; IST, 334; DEX), *poștrcă*⁸⁸ (Moldova, Muntenia, Dolj; cf. *poștrcă*), *potciopină* (Arad; „țuică slabă“, în CGr., II), *rozolțșă* (Crișeni — Sălaj; cf. *rojoliș* „vinars artificios“, în V, 95), *samahón* (Mărginea — Suceava; cf. *sămăhoancă* „rachiul, bulcăr“, în Lexic reg., II, 117; LR, XVII, 1968, 6, 515), *stropsălă* (Verești — Suceava; „rachiul, bulcăr“, în Lexic reg., II, 117), *suslám* (Teacă — Bistrița-Năsăud; cf. *suslă* „vinars de prune nedistilat, nefiert a doua oară“, în DET, 304; vezi și *suzlă* „țuică slabă, după prima distilare“, în CV, III, 1951, 3 — 4, 47), *șvanc* (Straja — Suceava; cf. *șvâncă* „rachiul slab, apă chioară“, în Lexic reg., I, 110; AUT, 1967, 70), *trîncă* (Gîrbova — Alba, Giarmata — Timiș; „țuică de calitate proastă“, în CV, III, 1951, 5, 25; AUT, 1967, 71), *țăpovîndă* (Goicea, Nedela și Plenița — Dolj; „țuică slabă“, în Glosar Olt., 119), *țóvie* (Cătunele și Crușet — Gorj; „țuică slabă“, în IG, 242).

1.4. De la numele materiilor ce rămîn în cazan după fabricarea țuicii, de la borhot de fructe, drojdie: *blîoárdă* (Bechet și Radovan — Dolj; „ceea ce rămîne în cazan“, în ALR SN I, h. 251, pct. 836), *borhót* (Gîrbovăt — Galați, Panciu — Vrancea; „fructele fermentate (în special prune), plămădeala din care se extrage rachiul“, în DA; Graiul PF, 262; „rămășița din prunele stoarse, după ce s-a fabricat rachiul“, în DA; CADE; ALR SN I, h. 251, ALRR Mar. II, h. 462; DM; DEX; „rămășiță de poame, tescovină“, în SCRIBAN, D.; TGI; ALRR Mar. II, h. 489; Graiul PF, 244), *boroghîlnă*⁸⁹ (Călinești și Leordeni — Argeș; atestat și cu sensurile: „borhot, rămășițele din cazanul de țuică“, în DA; CADE; ALR SN I, h. 251; UGI; „ceea ce se depune pe fundul vaselor în care a fiert vinul“, în TGI; Lexic reg., II, 68; „struguri nestorși bine“, în VG; „(lichid) tulbure“, în CG; UGI), *borohódndă* (Brăești și Dersca — Botoșani; „borhot“, în CADE; I. CR., VI, 1913, 5, 153), *bortilă* (Daneș — Mureș; „resturile de drojdie la cazan“, în PI; DA), *bosón* (Crivina-Burila Mare — Mehedinți; „zeama ce rămîne de la prune după ce se face rachiul“, în IZV., XVII, 1938, 9, 324), *brătică* (Galda de jos — Alba; „rămășițele care rămîn în căldare după fierberea vinarsului de bucate“, în FC, 98), *foloștîndă* (Valea Mare Podgoria — Ștefănești — Argeș; „rămășițe de la vegetale fierse, borhot“, în DA; „vin care a prins mușegai“, în RC), *groșălă* (Vințu de Jos — Alba; „drojdiile de vin“, în DA), *lógor* (Moldova Veche — Caraș Severin, Nădab — Chișineu Criș — Arad; „drojdie, groșălă“, în H, VII, 267; cf. HEM, 2837; DA; CADE; Maier, 411; vezi și *lágăr* „ceea ce rămîne în cazan la rachiul de bucate“, în ALR SN I, h. 251, pct. 47), *măslăhăt* (Lipova — Bacău; „resturile provenite din distilarea prunelor, după extragerea rachiului“, în ALR SN I, h. 251, pct. 531; DLR), *mîslie* (Silagiu — Buziaș — Timiș; „ceea ce rămîne în cazan la rachiul de bucate“, în ALR SN I, h. 251, pct. 76), *slad* (Pișcolț — Satu Mare; „ceea ce rămîne în cazan“, în ALR SN I, h. 251, pct. 353; „borhot“, în ALRR Mar. II, h. 462; „malt“, în CADE; SCRIBAN, D.), *ștófuri* (Șeica Mare — Sibiu; cf. *ștofe* „rămășițele de la merele tescuite“, în VGI), *zoborîndă* (Costești — Argeș; „ceea ce rămîne după distilarea fructelor fermentate“, în RC).

1.5. De la numele unor băuturi făcute din apă și tescovină, din zeama scursă din aceasta sau din mustul care stă mai mult timp în tescovină: *lură* (Șona — Alba) și *lóră* (Șard-Ighiu — Alba; cf. *lora* „vin prost“, „băutură preparată din vînăță (tescovină) și apă“, în ÎNV. VIN., 108 — 109), *mustăredă* (Coțofănești — Bacău, Bîrnova — Iași, Botoșani; „zeamă scursă din tescovină“, în SCRIBAN, D.; CV, III, 1951, 6, 28; DLR; „must“, în DLR), *mustăredă* (Bălcaci — Jidvei — Alba, Iași) și *muștercă* (Vaslui), *măstăhăt* (Bahna — Vaslui; „mustul la un loc cu tescovina“, în H, XV, 66r, Bogdănița — Vaslui), *șaplău*, (Castelu — Constanța; mustul (vinul) „șezut mai mult timp în tescovină“, în H, II, 281r, Dunăreni — Alimanu — Constanța), *trînc* (Orăștie, Turda; < germ. *Trinken* „băutură“; „ci-ghir de pe strugurii storși, peste care s-a pus apă și apoi s-au tescuit“, în VGI; „băutură

⁸⁷ SCRIBAN, D.; CADE; ALR SN I, h. 241, pct. 728, 769.

⁸⁸ ALR SN I, h. 241, pct. 791.

⁸⁹ UGI („vin de proastă calitate“).

făcută din vin amestecat cu apă, în HGI; BVT, 304), *trinc* (Cruseț și Golgova — Gorj; „vin de mere”, în VGI; CV, I, 1949, 9, 33).

1.6. De la numele ce se dă tescovinei: *boscotină* (Timburești — Dolj; în Glosar Olt., 9), *bozoghină* (Panciu — Vrancea; în CV, II, 1950, 4, 42), *bozundă* (Cîrlogani — Olt; cf. *bozîn* „boască”, în TGI), *cluc* (Periam și Pișchia — Timiș, Moldova Veche — Caraș-Severin, Dănești și Dăbuleni — Dolj, Orevița Mare — Vinju Mare — Mehedinți; în OR. EC., 162; DA; CADE; ALR SN I, h. 237, pct. 36; ALRM SN I, h. 160; Glosar Olt., 23; GE, 114; vezi și *cluc* „tescovină”, în GE, 115; „must amestecat cu struguri”, în BR, 129), *cómină* (Magheru — Breznița Ocol — Mehedinți, Cetate, Desa și Dobrești — Dolj; „tescovină”, în IM, 371; BGI, 88; CG; DA; GV, 183; CADE; SCRIBAN, D.; ALR SN I, h. 235, 237; ALRM SN I, h. 160; DM; TD. Olt., 139, 236, 261, 314, 328, 333, 337, 354, 385; DEX; „ceea ce rămîne în cazan după fabricarea țuicii”, în ALR SN I, h. 251), *prăstînă* (Islaz — Teleorman, Prundu — Ilfov; „tescovină”, în TGI; PLP, glosar; SCRIBAN, D.; CADE; ALR SN I, h. 235, 237; ALRM SN I, h. 160; Glosar Olt., 88; TD. Olt., 429; TD. Munt., 471; DEX; „rachiu de tescovină sau de drojdie”, în SCRIBAN, D.; DM; DEX; „ceea ce rămîne în cazan după fabricarea țuicii”, în ALR SN I, h. 251, pct. 682, 705), *tosconedă* (Liveni — Manoleasa Prut — Botoșani), *trêvere* (Biertan — Sibiu, Totoești — Hunedoara, Băgaci — Mureș; în GV, 183; ALR SN I, h. 237; ALRM SN I, h. 160; RGI, 282; vezi și *trêve* în CGI; ALR SN I, h. 237; ALRM SN I, h. 160; *trêvere*, în ECONOMIA, 103), *vinăță* (Cetariu — Bihor; „hoaspe cu codițele”, în ÎNV. VIN., 53) *voscói* (Bratovolești — Dolj; cf. *voască* „tescovină”, în TD. Olt., 138).

1.7. De la cuvinte care denumesc un amestec de apă și pămînt, apă murdară, noroi: *ciolobărcă*⁹⁰ (Arad; cf. *ciolobăcă* „apă stătută, p. ext. drojdii, laturi, brahă”, în DA), *flească* (Botoșani, Iași, Dolj; „noroi apăsător amestecat cu zăpadă”, în DA; „lucru moale”, în SCRIBAN, D.; „noroi subțire”, în CADE), *fleodască* (Iași; „noroi subțire”, în CADE), *fleşcărie* (Vinju-Mare — Mehedinți; „glod mult și subțire”, în SCRIBAN, D.), *goroveală* (Amărăști și Drăgășani — Vilcea; „turbure”, în CG; „apă turbure, murdară”, în BGI; „lichid turbure, murdar”, în I. CR., V, 1912, 9, 280; „sedimentele ce se depun pe fundul vaselor” în IG, 223; Lexic reg., II, 26), *mîrșău* (Bencecu de Jos — Pișchia — Timiș; „neauă subțire cu apă”, în CGr., II), *mustoăre* (Perianu — Timiș, Rodna — Lipova și Șagu — Arad; „apă murdară scoasă din excrementele vitelor”, în CGr., II), *spălătura*⁹¹ (Curtuișeni și Diosig — Bihor; atestat și cu sensurile: „apă murdară în care s-a spălat ceva, lături”, în CADE; DA; DEX; „rachiu prost”, în SCRIBAN, D.; CADE), *țîrfă* (Banat; „lut amestecat cu paie pentru tencuit pereții”, în CADE), *țîrftiță* (Botoșani, C.A. Rosetti — Buzău; „glod subțire”, în I. CR., IV, 1911, 8, 251).

1.8. De la numele unor mîncări acre, care conțin mult lichid, de la resturi de mîncare, spălături, zoi: *apată* (Tirnavă — Sibiu; cf. *apată* „zeamă subțire, apăsătoare, care conține mult lichid”, în TGr, 198), *borș*⁹² (termenul este răspîndit în Moldova, nord-estul Transilvaniei, Prahova, numind deopotrivă mîncarea și vinul rău; izolat, în Oltenia (Dăbuleni și Nedeia — Dolj), cuvîntul are numai sensul de *vin rău*; vezi și sensul de „borhot”, în ALRR Mar. II, h. 462, pct. 236), *broc* (Cluj, Mureș; cf. *broc de vin* „mîncare din vin și pline”, în LR, XVII, 1968, 1, 62), *cherchășă* (Buziaș — Timiș; cf. *cherchășă* „mîncare proastă”, în CGr., II), *chîsăliță* (Banat, Ungureni — Bacău, Copălău, Concești și Nicșeni — Botoșani, Victoria — Iași; „zeamă de fructe (CADE) fierte cu simburii cu tot”, (DA); „zeamă acrită cu prune necoapte”, în DA; „fiertură de fructe sau legume, amestec din care nu se înțelege nimic”, în DM; DEX; „compot, fiertură de fructe”, în SCRIBAN, D.; „must fiert din prune”, în GR. BAN.; „ceea ce rămîne în cazan”, în ALR SN I, h. 251, pct. 53, 76, 105), *chișleag* (Iași), *ciorbă*⁹³ (Muntenia, Oltenia, Banat; atestat și cu sensurile: „zeamă fiartă, acră ori înăcrită”, în DA; „ceea ce rămîne în cazan după fabricarea țuicii”, în ALR SN I, h. 251, pct. 102), *clie* (Poiana Mare — Dolj; „pline coaptă rău, mămăligă rea”, în DA; „mămăligă crudă”, în CADE), *coledășă* (Răchiți — Botoșani; „mîncare făcută din făină, terci. Mămăligă moale. Fig. amestecătură”, în DA), *giândră* (Botești — Neamț; „un fel de mîncare, mămăligă amestecată cu apă rece, în MAT. FOLK., I/II, p. 1209), *heltugă* (Botoșani; „zoarcă, zemurcă, zeamă lungă”, în SCRIBAN, D.), dar și *hultucă* (Măeni — Buzău;

⁹⁰ CGr., II („vin rău, prost”).

⁹¹ ALR SN I, h. 241, pct. 310 (*spălături*).

⁹² H, VIII 1, 187^v; IX, 230^r; XIV, 352^v; XVI, 237^r (*borșuri*); CADE; ALR SN I, h. 241, pct. 235, 531; IZV., VIII, 1930, 6, 13.

⁹³ ALR SN I, h. 241, pct. 27.

în SCRIBAN, D.), *hiltiugă* (Adincata — Suceava, Crețeni și Ionești — Vilcea; în SCRIBAN, D.; vezi și sensul de „mncare cu prea multă zeamă și bucăți puține“, în IZV., XV, 1936, 2, 74), *hiltiugă* (Botoșani; în SCRIBAN, D.; vezi și sensul de „mncare subțire și rea, mncare proastă, lături“, în DA) și *heltiugă* (Botoșani, Iași; „mncare lichidă proastă, zeamă lungă“, în ARH., XXIX, 1922, 2, 240; „borș fără nimic fierț în el“, în TDRG; DA; „mncare proastă“, în CADE), *ișcă* (nordul Moldovei; „zeamă (apă) lungă și subțire“ în BPF, 220; DA; IZV., VIII, 1930, 6 135), *lături*⁹⁴ (Moldova, nord-estul Transilvaniei; atestat și cu sensurile: „zoaie, spălături“, în DEX; „mncare proastă“, în DA; CADE; „zoi, apă în care s-a spălat ceva“, în SCRIBAN, D.; „ceea ce rămâne în cazan după fabricarea țuicii“, în ALR SN I, h. 251, pct. 36, 95), *leoămpă* (Horodniceni — Suceava; „borș fără fasole sau cartofi“, în DA), *leoărpă* (Rădăuți; „supă“, în DA), *lihotă* (Vinju Mare — Mehedinți; „zeamă lungă fără gust“, în IZV., XVI, 1937, 1, 21), *mășniță* (Vatra Dornei; „mămăligă subțire“, în DLR), *moărcă*⁹⁵ (Moldova), *moruță* (Burila Mare — Mehedinți; „mncare foarte sărată“, în SCRIBAN, D.; DLR), *muslică* (Moldova Nouă — Caraș-Severin; cf. *moslic* „lături“, în CGr., II), *murză* (Dobrin — Sălaj; „zeamă sărată“, în V; DLR), *năcredă* (Broscăuți — Botoșani; „ciorbă acrită cu zăr“, în Lexic reg., II, 121), *pihău* (Vilcea; „mncare cu zeamă multă, fără gust“, în I. CR., VIII, 1915, 5, 156), *potroacă*⁹⁶ (Vatra Dornei; atestat și cu sensurile: „ciorbă acră, mncare sărată“, în CADE; „borș cu moare“, în SCRIBAN, D.; „băutură rea“, în Glosar reg.) și *potroc* (Rădăuți, Dorohoi), *surăcă* (Pojejena — Caraș-Severin; „zeamă lungă“, în CADE; NC; CGr., I; TrB, 173; GE, 190), *tăvărăgă* (Vinători — Galați; „mncare proastă“, în SCRIBAN, D.), *torocă* (Botoșani; „mncare amestecată“, în SCRIBAN, D.), *zămă*⁹⁷ (Moldova), *zămărcă* (Botoșani; „zeamă proastă, rachiu prost“, în CFP; CADE; SCRIBAN, D.), *zămărcă* (Botoșani, Iași; cf. *zămărcă*), *zămărcă* (Hânești — Botoșani), *zoărcă*⁹⁸ (Moldova).

1.9. De la numele ce se dau unor resturi de plante, gunoaie, murdărie: *cloacă*⁹⁹ (Rediu și Miroslava — Iași; atestat și cu sensul de: „loc plin cu murdărie“, în DA; CADE), *furdă* (Brănești — Ocol — Mehedinți; „ceea ce rămâne după ce s-a luat partea bună dintr-un lucru. Scursură, mătură“, în BGI), *goază* (Boroaia — Suceava; „gunoi“, în DA; SCRIBAN, D.; CADE), *goglează* (Segarcea și Foișor — Drănic — Dolj; cf. *goglează* și *goglează* „ogrinji, resturi bătoase ce rămân în iesle când mănincă vitele“, în DA; vezi și *gogleze* „gunoaie“, în BGI; „fructe verzi și găunoase“, în COM. SAT., 1925, 5, 65), *gozométe* (Rădășeni — Suceava; „gunoi“, în DA; SCRIBAN, D.), *jijină* (Apoldu de Jos — Sibiu; „murdărie“, în DA), *lămură* (Boesig — Arad; „gunoaie, resturi“, în CGr., II), *minzaleală* (Cireșu — Brăila, Merei — Buzău; „murdărie“, în BGI), *modrigă* (Urzica — Olt, Viperești — Buzău; „murdărie“, în CGr., II), *morcedă* (Gângoava — Dolj; „murdărie“, în CGr., II), *moscofă* (Sadova — Dolj; „murdărie“, în CGr., II), *șalitru* (Prundeni — Vilcea; „ce se așează pe bute când a fost vin în ea“, în VG), *tărăbuc* (Moldova Nouă — Caraș-Severin; „resturi de fin“, în CG., II), *tirnomă* (Mileanca — Botoșani; „gunoi de vite“, în I. CR., VII, 1914, 5, 155; vezi și *tirnomeală*, în SCRIBAN, D.), *treasc* (Cîrlogani — Bălcești — Vilcea; „rămășițe de nutreț din iesle vitelor“, în ARH. OLT., IX, 1930, nr. 49 — 50, 249).

1.10. De la numele unor fructe verzi, fructe și plante de pădure: *bărăciune* (Adămuș — Mureș; cf. *bărăciuni* „poame de cîmp“, în T. Pamf., I, 1923, 11 — 12, 180), *bolbotină* (Jugurei și Tătaru — Prahova; cf. *bolbotine* „fructe verzi, acrituri“ în IT, 128; „poame“, în BPF, 254), *bolohat* (Belcești și Comarna — Iași; cf. *bolohaturi* „fructe crude“, în BPF, 254), *corobăfă* (Adămuș și Daneș — Mureș; „porumbă“, în DA; vezi *corobă*; vezi și *corobețe* „poame de cîmp“, în T. Pamf., I, 1923, 11 — 12, 180), *măcriș* (Botoșani, Iași, nord-estul Olteniei), *rogodică* (Bucov — Prahova) și *rogodeală* (Bucov și Jugurei — Prahova; cf. *rogodele* „fructe mici și acre“, în IT, 134; „fructe (mărunte), poame de tot felul“, în DLR).

1.11. De la numele unor obiecte lipsite de valoare, neînsemnate: *brac* (Dănești — Vaslui; „lucru prost“, în SCRIBAN, D.), *bozodnă* (Fălticeni; „haină rea“, în Lexic reg., II, 122), *bulchér* (Bucecea — Botoșani, Udești — Suceava; „cuțit rău, cuțit mare care nu taie“, în I. CR., IV, 1911, 1, 30; DA; CADE), *chihoacă* (Marginea — Suceava; „pălărie, căciulă rea“, în DA), *codină* (Dolj, Gorj; „lină de calitate proastă, griul sau cucuruzul slab, gozuri, ră-

⁹⁴ Ibidem, pct. 250.

⁹⁵ H, XIII, 345^r (Ocheni — Huruiești — Bacău).

⁹⁶ Glosar reg. (vin acru).

⁹⁷ CFP; CADE.

⁹⁸ ALR SN I, h. 241, pct. 414 (zoărcă rea).

⁹⁹ H, VIII, 2, 32^r (Miroslava — Iași; „vin rău“).

mășițe de grâu, rămășițe de lemne", în DA; „lină rămasă de la dărăcit, gozuri, rămășițe de la vînturatul grîului", în SCRIBAN, D.; „pleavă, ciuruială, lină tunsă de pe coarda oilor și din jurul ugerului", în CADE; „țuică de calitate inferioară", în LR, X, 1961, 3, 267), *drăgălă* (Gura Humorului; „obiect uzat", în Lexic reg., II, 125), *drăgălău* (Mocrea — Arad; cf. *drăgălăi* „deșeuri rămase după pieptănatul fuilorului de cinepă", în Lexic reg., II, 83), *fleânță* (Gorganu — Argeș; „haină prăpădită", în DA), *halabudă* (Mihăileni — Botoșani; „casă mică", sărăcăcioasă", în Lexic reg., II, 119), *hăbădic* (Ceatriu — Bihor; cf. *hăbădicuri* „lucruri fără valoare, nimicuri", în Lexic reg., II, 89), *hondrobău* (Fălticeni; cf. *hondrobele* „lucruri uzate", în Lexic reg., II, 123), *jărcă* (Verești — Suceava, Leorda — Botoșani; „piele de oaie în stare proastă", în DA), *rântic* (Pomirla — Botoșani; „cîrpă, zdreanță, haină veche, uzată", în DLR), *tebăchi* (Corni — Botoșani; „cămașă veche și ruptă", în I. CR., IV, 1911, 8, 251).

1.12. De la depreciative pentru animale: *hîrșleodă* (Darabani — Botoșani; „oaie bătrînă", în I. CR., III, 1910, 5, 156), *jarpăn* (Ceahlău — Neamț; „cal slab, mirtoagă", în DA; CADE), *mleodrcă* (Pojejena — Caraș-Severin; „broască urită", în CGr., II), *fúscă* (Suharău Botoșani; „oaie mică", în SCRIBAN, D.), *foșcă* (Viișoara — Botoșani; cf. *fușcă*, în SCRIBAN, D.).

1.13. De la noțiunea de „femeie stricată": *fleodrcă* și *fltoarcă*¹⁰⁰ (Banat; în DA; CADE), *fleodrcă* (Largu — Buzău; în DA; SCRIBAN, D.; CADE), *flêstură* (Görj, Iliești — Racova — Bacău; în DA; CADE).

2. Metafore reprezentate de adjective substantivizate.

2.1. Cuvinte care indică caracteristicile unor lichide: *acredă* (Iași, Urzica Mare — Urzicuța — Dolj, Potelu — Ianca — Olt), *acriciune* (Botoșani, Axente Sever — Sibiu, Nazarecea — Poarta Albă — Constanța), *acritură* (Iași, Prahova, Zorești — Vernești — Buzău), *amărdă* (Vaslui, Iași), *bihlitură* (Vaslui, Nemeș — Moșna — Sibiu, cf. *bihlit*; vezi I. 1.1.), *bilvâlă* (Dîmbovița; cf. *bilvânit*; vezi I. 1.1.), *bilvân* (Burila Mare — Mehedinți; cf. *bilvânit*), *bolcăn* (Dobrușa — Ștefănești și Scundu — Argeș; cf. *bolcănit*; vezi I. 1.1.), *molac* (Nemou — Amărăști — Argeș, Islaz — Teleorman, Iași; cf. *moale*), *molân* (Cuza Vodă — Stăncuța — Brăila, Periprava — C.A. Rosetti — Tulcea; cf. *moale* (< *moale* + *-an*); cf. și *molân* (argotic) „vin" (< țig. *mol* + *-an*), în DLR), *țăpôșniță*¹⁰¹ (Bechet — Dolj, Pișchia — Timiș; cf. *țepos*).

2.2. Termeni care arată însușirile negative ale oamenilor, au sensul de bază de „(om) prost" și prin transfer semantic înseamnă „vin rău": *bleăncă* (Unțeni — Botoșani; „prost, prostănac", în DA; Ist, 81), *bleăndă* (Moșna și Vlădeni — Iași; „om molu, prostănac", în Ist, 81), *bleăncă* (Ciupercenii Noi — Dolj; „bleg", în SCRIBAN, D.), *blumbău* (Pomirla — Botoșani; „prostănac", în Lexic reg., II, 122), *măgădău* (Dulcești — Neamț; „om înalt, voinic și cam prost", în DLR), *molomân* (Dobrușa — Ștefănești — Argeș; „om prost", în DLR), *năgîrlău* (Sîniacob — Lechința — Bistrița-Năsăud; „prostănac", în DLR).

III SINTAGME METAFORICE

0. Sintagmele metaforice sînt creații formate din elemente lexicale românești indiferent de proveniența lor (cuvinte populare, împrumuturi etc.). Termenii care alcătuiesc aceste sintagme au o deosebită valoare afectivă și, în majoritatea lor, cel puțin într-o fază inițială, au fost creații spontane, ocazionale, care s-au răspîndit repede, datorită expresivității.

0.1. Sintagma metaforică este o construcție intermediară „între cuvînt și propoziție", o îmbinare „de doi termeni heterofuncionali, fără ca aceștia să fie subiect și predicat"¹⁰². Unul dintre ei, termenul metaforă, mai expresiv prin conținutul său semantic, imprimă plasticitate întregii sintagme și este reprezentat, de obicei, de determinat. Uneori, funcția aceasta îi revine determinantului, și numai în cîteva cazuri metafora este reprezentată de ambii termeni.

1. Cele mai numeroase sintagme metaforice sînt acelea cu determinatul figurat, un substantiv metaforă, sinonim al lui *vin*.

1.1. Determinatul este urmat de un determinant propriu cu rol de atribut adjectival: *apă chioară* (Botoșani, Neamț, Vaslui), *apă clocită* (Iași, Vaslui, Largu — Buzău), *borș acru*¹⁰³ (Moldova), *borș amar* (Valea Mărului — Bacău), *borș bălos* (Mihăileni — Botoșani), *borș rău* (Strunga — Iași), *cighîr acru* (Ciurbrud — Aiud — Alba, Miniș — Ghioroc — Arad), *cighîr puturos* (Vermeș — Lechința — Bistrița-Năsăud), *ciughîr negru* (Cornești — Adămuș —

¹⁰⁰ ALR SN I, h. 241, pct. 36.

¹⁰¹ ALR SN I, h. 241, pct. 2.

¹⁰² Vezi E. Slave, *Structura sintagmatică a expresiilor figurate*, în „Limbă și literatură", XI, 1966, p. 402.

¹⁰³ ALR SN I, h. 241, pct. 551.

Mureș), *cigher pietros* (Telna — Ighiu — Alba), *cloacă împuștilă* (Bivolari — Iași), *cloacă neagră* (Tabăra — Bivolari — Iași), *lăveș amar* (Tășnad — Satu Mare, Șamșud — Sălaj, Biertan și Brateiu — Sibiu), *livăș acru* (Gingeova — Dolj), *lăveș sărat* (Așel — Sibiu), *leoarcă acră* (Coțofănești — Bacău, Cristinești — Botoșani), *leoarcă amară* (Hudești — Botoșani, Comarna și Holboca — Iași, Agapia — Neamț), *liurcă acră* (Pincola, Șiria și Șagu — Arad, Crucea — Lunгани — Iași), *liur negru* (Așel — Sibiu), *lără acră* (Tibru — Cricău — Alba), *pușliască rea*¹⁰⁴ (Gura Văii — Bacău, Gldinți — Sagna — Neamț), *trincă chioară* (Barațca — Arad, Izvin — Re-caș — Timiș), *zământ lungă* (Leorda și Flămânzi — Botoșani, Prisecani — Iași), *zământ puturoasă* (Mironeasa și Răducăneni — Iași), *zeământ acră* (Valea Călugărească — Prahova), *zeământ rea* (Gura Sărății — Mercei — Buzău, Bucov — Prahova), *zoarcă rea*¹⁰⁵ (Cristești și Rădăuți — Prut — Botoșani).

1.2. Determinantul are funcția de atribut substantival (genitival sau prepozițional): *borș de butuc* (Heleșteni — Iași, Gorbănești — Botoșani), *moare de varză* (Mileanca — Botoșani), *spălătură de butoi*¹⁰⁶ (Poiana Mare — Dolj), *zeământ de coarne*¹⁰⁷ (Isaccea — Tulcea), *zoarca poamei* (Manoleasa — Botoșani, Ruginoasa — Iași).

2. Îmbinări sintagmatice metaforice formate din determinat propriu urmat de un determinant metaforă cu funcția de atribut substantival prepozițional: *vin de acritură* (Aliman și Oltina — Constanța, Săcueni — Bihor, Romanu — Brăila, Breaza — Buzău, Ianca — Olt, Plugari — Iași), *vin de amărâla* (Mădulari și Orlești — Vlcea), *vin de cloacă* (Heleșteni — Iași), *vin de liurcă* (Covășinț și Cuvin — Arad).

2.1. Determinatul propriu, simplu sau sintagmatic (*vin* sau *vin* + determinat), devine determinant cu funcție de atribut substantival prepozițional, locul său fiind luat de un sinonim, substantiv metaforă: *acritură de vin* (Mitoc — Botoșani), *cluc de vin* (Breznița Ocol — Mehedinți), *liurcă de vin* (Ghioroc — Arad), *potroacă de vin* (Volovăț — Suceava), *trincă de vin* (Șimian — Bihor), *liurcă de vin rău*¹⁰⁸ (Așel — Sibiu, Movila Ruptă — Botoșani), *leoarcă de vin acru* (Ripiceni — Botoșani).

3. Sintagmă metaforică cu ambii termeni figurați, în care determinatul este un sinonim al termenului propriu, iar determinantul un atribut substantival prepozițional, tot sinonim al cuvântului de bază. Deși rare, aceste sintagme sînt cele mai expresive: *borș de aguridar* (Cristinești — Botoșani), *potroacă de saramură* (Sadova — Suceava), *zeământ de surotcă* (Belobreșca — Pojejena — Caraș Severin).

IV COMPARAȚII

0. Uneori denumirile pentru noțiunea de *vin rău* sînt formate cu ajutorul comparațiilor. Aici forma care se compară (determinatul) este subiectul comparației și este reprezentat de termenul propriu sau sintagma proprie, mai rar de termenul metaforic sau sintagma metaforică. Al doilea element, forma cu care se compară (determinantul), este el însuși susceptibil de a deveni o metaforă (totdeauna un circumstanțial de mod comparativ) sau o sintagmă metaforică în care termenul secundar este un atribut subordonat substantivului metaforă din sintagmă. În funcție de elementele care intră în componența comparației (determinat și determinat) distingem mai multe categorii formate din:

1. Termen propriu + termen propriu: *vin ca apa*¹⁰⁹ (Lipnița — Constanța, Valea Mare — Dimbovița, Grecu — Ilfov, Glăvile — Vlcea, Sagna — Neamț), *vin ca borșul*¹¹⁰ (Moldova, Babadag — Tulcea, Măxineni — Brăila), *vin ca hîlbet*¹¹¹, *vin ca moarea*¹¹² (Bogdana și Costești — Vaslui, Mogoșești și Tansa — Iași), *vin ca oțetul* (Ghioroc — Arad, Însurăței — Brăila, Murfatlar — Constanța, Șipote — Iași), *vin ca zama* (Dîngeni — Botoșani).

2. Termen propriu + sintagmă proprie: *vin ca merele acre* (Bălușeni — Botoșani), *vin ca moarea de varză* (Coțușca și Hănești — Botoșani, Ciurea și Grajduri — Iași), *vin ca zeama de coarne*¹¹³ (Pîhnești — Vaslui).

¹⁰⁴ Ibidem, pct. 531.

¹⁰⁵ Ibidem, pct. 414.

¹⁰⁶ Ibidem, pct. 872.

¹⁰⁷ H, XIV, 352^v (Greci — Tulcea).

¹⁰⁸ ALR SN I, h. 241, pct. 192.

¹⁰⁹ H, XVII, 226^r (Orlat — Sibiu).

¹¹⁰ H, I, 119^v (Cazasu — T. Vladimirescu — Brăila).

¹¹¹ ALR SN I, h. 241, pct. 362.

¹¹² H, XVII, 226^v.

¹¹³ H, XV, 80^v (Boghești — Pogana — Vaslui).

3. Sintagmă proprie + termen propriu : *vin acru ca borșul*¹¹⁴ (Ștefănești — Botoșani, Gropnița și Plugari — Iași, Ivești — Vaslui), *vin acru ca oțetul*¹¹⁵ (Belcești și Bivolari — Iași), *vin bihilit ca moarea* (Trifești — Iași), *vin gros ca braha*¹¹⁶ (Focuri — Iași), *vin rău ca oțetul* (Ungureni — Botoșani).

4. Sintagmă proprie + sintagmă proprie : *vin bălos ca zoarca amară* (Păltiniș — Botoșani), *vin bihilit ca o cloacă împușită* (Santa Mare — Botoșani), *vin rău ca borșul acru* (Ciurea — Iași).

5. Termen metaforic + termen propriu : *borș ca aguridarul* (Trușești — Botoșani), *borș ca zoaia* (Tudora — Botoșani), *potroacă ca saramura* (Dumbrăveni — Suceava), *suroacă ca zăama* (Nerău — Teremia Mare — Timiș).

6. Sintagmă metaforică + termen propriu : *liurecă acră ca agurida* (Ceplenița — Iași), *liurecă amară ca pelinul* (Sirețel-Iași), *trinecă chtoară ca apa* (Valea lui Mihai — Bihor).

V FORMAREA CUVINTELOR

1. Derivate cu sufixe de la substantive¹¹⁷ :

1.1. Derivate cu sufixe augmentative :

— *an* : *borșan* (Țigănași — Iași, Dersca — Botoșani), *perjân* (Țibănești — Iași, *pliuhan* (Totoiești — Hunedoara ; cf. *pliuă* ; vezi II. 1.2.).

— *ău*, *-ălău* : *bolcău* (Văleni Podgoria — Călinești și Topoloveni — Argeș ; cf. *boalcă* ; vezi II. 1.2.), *borșălău* (Iași, Vaslui), *gozărău* (Hănțești — Adâncata — Suceava ; „rămășițe netrebuincioase, gunoi, murdărie”, în Crețu, 186 ; cf. *gozar*), *groșălău* (Craiva — Cricău — Alba ; cf. *groșală* ; vezi II. 1.3.), *pliuău* (Cășeu și M. Viteazu — Cluj ; cf. *pliuă* ; vezi II. 1.2. ; vezi și *pliuău* „rachiul de calitate inferioară”, în DET, 302 ; P. Suf., 415 ; Crețu, 186), *fușlău*, *Lechința* — Bistrița — Năsăud ; cf. *fușlă* „rachiul distilat o singură dată”, în RGI, 290 ; vezi și *fușlă* „ceea ce curge după țuică”, în ALRR Mar. II, h. 463, notă).

— *oi*, *-oăie*, *-oăică* : *borșoăică*¹¹⁸ (Botoșani, Iași), *borșoăie* (Vlădiceni — Tomești — Iași), *borșoi* (Buhoci — Bacău), *ciorboăică* (Sîmburești — Olt), *frăgoăică* (Horodiștea — Cotnari — Iași), *frăgoi* (Andrieșeni — Iași, Lunca — Botoșani), *perjoi* (Țibana — Iași), *terezoi* (Călinești — Bucecea — Botoșani), *vinoăică* (Cucuteni — Lețcani și Șendreni — Victoria — Iași), *vinoi* (Costuleni — Iași), *zamoăie* (Popești — Iași), *zămoi* (Călărași — Botoșani).

1.2. Derivate cu sufixe diminutive :

— *-iță* : *ciorbiță* (Ostrov — Constanța), *pliuhiță* (Geoagiu — Hunedoara ; cf. *pliuă* ; vezi II. 1.2. ; cf. și *pliuhiță*, în DET, 302), *viniță* (Stăniștești — Vaslui, Todireni — Neamț), *zorhiță* (Răușeni — Botoșani).

— *-uleț* : *borșuleț* (Ibănești — Botoșani).

— *-uță* : *borșuță* (Cristinești — Botoșani), *ciorbuță* (Scorțaru Nou — Brăila), *zămircuță* (Gorban — Iași), *zămuriță* (Săveni — Botoșani).

1.3. Derivate cu sufixe colective :

— *-ălă*, *-eălă* (*-lălă*) : *borhoteălă* (Berești de Jos — Brăila, Odobesti — Vrancea ; cf. *borhót* ; vezi II. 1.3.), *borodeălă* (Sîncel — Alba, Fundata — Brașov ; cf. *borod'ele* „rămășițele după fiertul țuicii”, în TGr, 203), *borșălă* (Concești — Botoșani ; cf. *borș* ; vezi II. 1.7.), *culeșălă* (Galșa — Șiria — Arad, Țarna Mare — Fălticeni — Suceava ; cf. *coleășă*, *culేశă* ; vezi II. 1.7. ; cf. și *culeșălă* „mîncare fără gust”, în P. Suf., 235), *grunjălă* (Bouveni — Drănic — Dolj, Cătunele — Gorj ; cf. *grunj* „hoștina stoarsă și rămasă de la teace ; în DA), *pliuhiălă* (Huedin — Cluj ; cf. *pliuă*), *poslădeălă* (Șaringa — Pietroasele — Buzău ; cf. *poslădie* ; vezi II. 1.2.), *prășeălă* (Țândărei — Ialomița ; cf. *prăștină* ; vezi II. 1.5.), *tercheălă* (Săuca — Satu Mare ; cf. *terchi* „rămășițele strugurilor, tescovina din care se prepară țuică”, în Lexic reg., I, 22), *zămircăălă* (Ungureni — Botoșani ; cf. *zămircă* ; vezi II. 1.7), *zămorălă* (Adâncata — Suceava ; cf. *zămorît* „zeamă lungă”, în IZV., XVII, 1938, 10, 368).

¹¹⁴ H, VIII 2, 179^r ; XII, 568^v ; XVI, 287^r.

¹¹⁵ H, VIII 2, 179^r (Șipote — Iași).

¹¹⁶ H, VIII 2, 179^r ; XII, 568^v.

¹¹⁷ Derivatele care intră aici în discuție (vezi și unele substantive de la V.2.), substantive colective sau substantive care denumesc, în general, lucruri fără valoare, de calitate inferioară, iar prin transfer semantic, *vin rău*, sînt formate, în majoritatea cazurilor, cu ajutorul unor sufixe cu valoare „secundară peiorativă”. Vezi în acest sens Zorela Crețu, *Sufixe peiorative*, în SFC, IV, 1967, p. 177 — 194.

¹¹⁸ CV, II, 1950, 35 („vin acru”) ; Crețu, 181.

-*ărdie*, -*ărie* : *apărie* (Iași, Vaslui), *borșărdie* (Cristești — Botoșani), *borșărie* (Ipatele — Iași), *ciorbărie* (Podgoria — Tâtaru — Prahova), *perjărdie* (Manoleasa — Botoșani), *perjărie* (Liveni — Manoleasa — Botoșani), *pluhărdie* (Ilia — Hunedoara ; cf. *pluhă*), *pluhărie* (Lechința — Bistrița-Năsăud ; cf. *pluhă* : vezi II. 1.2.), *zămărie* (Boscoteni — Frumușica — Botoșani).

2. Cuvinte care au la bază o interjecție onomatopeică și provin direct din aceasta sau de la verbele corespunzătoare, prin derivare, cu diferite sufixe¹¹⁹ :

fleașc : *fleașcărdie* (Vaslui, Iași), *fleașcărie* (Neamț, Vaslui).

fleoșc : *fleoșcăidă* (Iași, Vaslui), *fleoșcăitură* (Poarta Albă — Constanța), *fleoșcărdie* (Iași, Botoșani), *fleoșcărie* (Iași, Neamț).

foș : *foșcăidă* (Lipova — Bacău).

ghiole : *ghioleăidă* (Mitoc — Botoșani), *ghiolecomoș* (Daneș — Mureș).

ghiorț : *ghiorțdie* (Cherba — Urlați — Prahova), *ghiorțală* (Huedin — Cluj, Săsenii Vechi — Vernești — Buzău), *ghiorțdă* (Nazarece — Poarta Albă — Constanța, Bucov — Prahova), *ghiorțăidă* (Dobirceni — Botoșani, Valu lui Traian — Constanța), *ghiorțănă* (Valea Orlei — Bucov — Prahova).

gîr : *gîrlădie* (Galda de Jos — Alba), *gîrlincă* (Vințu de Jos — Alba), *gîrmăză* (Drăgănești Olt — Olt), *gîrnează* (Pir — Satu Mare).

horp : *horpălă* (Mănărade — Blaj — Alba), *horpăidă* (Săveni — Botoșani), *horpădică* (Suharău — Botoșani), *horpădie* (Grojdibodu — Olt), *horpăncă* (Mironceni — Iași), *horpăi* (Românești — Botoșani).

leorp : *leorpălă* (Victoria — Iași, Eșanca — Darabani — Botoșani), *leorpăidă* (Albești — Botoșani), *leorpăi* (Movila Ruptă — Ripiceni și Vlădeni — Botoșani).

lip : *lipăidă* (Frumușica — Botoșani).

trăsc : *trăscău*¹²⁰ (Cîrlomănești — Galați, Bistrița — Neamț ; atestat și cu sensul „rachiu tare“, în CADE).

țir (var. *țur*) : *țirăidă* (Vlădiceni — Tomești — Iași), *țirăidă* (Rădeni — Trifești — Iași).

țirc (var. *țorc*) : *țircăle* (Maglavit — Dolj), *țircă* (Bozeș — Geoagiu — Hunedoara), *țircăidă* (Mărunțiș — Urlați — Prahova), *țircău* (Zlătărei — Drăgășani — Vlcea), *țircăidă* (Vlădiceni — Tomești — Iași), *țircăitură* (Viile Satu Mare — Satu Mare), *țircăle* (Valea Pietrei — Urlați — Prahova), *țircă*¹²¹ (Comorîța — Cășeu — Cluj), *țircăidă* (Romoșel — Romos — Hunedoara), *țircău* (Cășeu — Cluj).

țis : *țisneală* (Holboca — Iași), *țisniță* (Crasnaleuca — Coțușca — Botoșani).

țif : *țifăică* (Ostroveni — Dolj), *țifăică* (Mogoșești — Iași), *țifăică* (Valea Lungă — Alba).

3. Compunerea

3.1. *Substantiv + substantiv* : *borșfăncă* (Varatic — Salcea — Suceava), *borșfăncă* (Rădășeni — Suceava), *borșfăncă* (Flămînză — Botoșani).

3.2. *Interjecție + substantiv* : *țirboască* (Cristești — Botoșani), *țirboască* (Dersca — Botoșani), *țirfoală* (Moțăței — Dolj ; cf. și *țirfoală*, în SCRIBAN, D.), *țirmoc* (Prisecani — Iași), *țirpoască* (Butea — Iași, Brodoc — Vaslui), *țisboască* (Sulița — Botoșani), *țisboască* (Pomiră — Botoșani), *țismoc* (Ruginoasa — Iași), *țismoacă*¹²² (Bacău, Galați ; atestat și cu sensul : „un fel de rachiu slab, stricat cu apă“, în T. Pamf., III, 1925, 5—8, 90), *țismoacă*¹²³ (Galați, Vaslui), *țispoamă* (Cotnari — Iași), *țispoască* (Roma și Sulița — Botoșani).

3.3. *Interjecție + interjecție* : *ghiorțgîr* (Vermeș — Lechința — Bistrița-Năsăud), *gîrflăsc* (Lespezi — Iași), *țispoacă*¹²⁴ (Neamț, Hotarele — Ilfov), *țirboc* (Sarichioi — Tulcea), *țirflăsc* (Mădărac — Iași), *țirfoc* (Santa-Mare — Botoșani), *țirleor* (Vlădeni — Iași, Vispești — Breaza — Buzău), *țirlip* (Craiva — Cricău — Alba, Frățilești — Săveni — Ialomița), *țirpîș* (Scorțaru Nou — Brăila), *țirpoc* (Gurba — Șicula — Arad, Căptura — Prahova), *țirfîș* (Valea Sănen — Urlați — Prahova), *țirfîșcă* (Lungani — Iași), *țisboc* (Crucea — Lungani — Iași), *țisflăsc* (Strunga — Iași), *țisfoc* (Tîntea — Băicoi — Prahova), *țisghiorț* (Ștefănești — Vlcea, Poarta Albă — Constanța), *țisleor* (Oancea — Romanu — Brăila), *țislip* (Lungești — Vlcea), *țispîș* (Valea Orlei — Bucov — Prahova), *țispîșă* (Sirețel — Iași), *țispîșniță* (Leorda — Botoșani), *țispleosc* (Drăgușeni — Bo-

¹¹⁹ Pentru unele verbe ce provin din interjecții onomatopeice vezi Georgeta Marin, *Verbe derivate de la interjecții onomatopeice*, în SFC, IV, 1967, p. 217 — 234.

¹²⁰ CADE.

¹²¹ ALR SN I, h. 241, pct. 95.

¹²² SCRIBAN, D.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ CGI ; SCRIBAN, D.

toșani), *flspóc* (Iași, Botoșani), *flspodă*¹²⁵ (Botoșani, Suceava; atestat și cu sensurile: „orice băutură alcoolică falsificată”, în Lexic reg., I, 111; „băutură de calitate inferioară”, în Ist., 334), *flspodă*¹²⁶ (Vaslui), *flstrôsc* (Bencea de Sus-Pișchia — Arad, Foleni — Satu Mare), *flștr* (Dobrin — Sălaj, Islaz — Teleorman), *furșdă* (Mocrea — Ineu — Arad).

4. Trebuie semnalat faptul că unele cuvinte s-au format datorită reduplicării unei interjecții onomatopice, termenului nou adăugându-i-se, de obicei, un sufix.

4.1. Reduplicări complete: *flștr* (Iași, Frumusea — Botoșani, Nicorești — Galați), *flștrcă* (Dolhești — Iași), *flșflș* (Mișca — Ghioroc — Arad, Leordeni — Argeș, Botoșani), *flșflșcă* (Dobrovăț — Iași), *flșflșnișă* (Giurgești — Tg. Frumos — Iași).

4.2. Reduplicări parțiale: *flurșubău* (Teremia Mare și Foeni — Timiș; „zeamă subțire”, în NC) și *flurșubău* (Teremia Mare — Timiș; „zeamă subțire”, în CGr., I), *flrșliă* (Popricani și Răducăneni — Iași, Havirna — Botoșani), *flrșcă* (Ceplenița — Iași), *flrșlică* (Tohani — Gura Vadului — Prahova), *flrșlică* (Sarachiol — Tulcea), *flrșlile* (Brănești — Gorj), *flrșliă* (Drăgușeni — Botoșani), *flrșleacă* (Marghita — Bihor), *flrșlate* (Tirnova — Arad), *flrșluncă* (Goșoeni — Vlcea).

4.3. Reduplicări imitative sau trunchiate¹²⁷: *flrșdică* (Dunăreni — Goicea — Dolj), *flrșdă* (Stăuceni — Botoșani), *flrșdă* (Gura Ocnitei — Dimbovița), *flrșdă* (Izvoarele — Ilfov), *flrșdă* (Albești — Botoșani), *flrșdă* (Platonești — Săveni — Ialomița), *flrșdă* (Broscăuți — Botoșani), *flrșluncă* (Cornești — Adămuș — Mureș), *flrșdă* (Ighel — Ighiu — Alba, Șcheia — Iași), *flrșdă* (Cadea — Săcueni — Bihor, Moșna — Iași), *flrșdică* (Trușești — Botoșani, Soloneț — Iași), *flrșdă* (Broscăuți — Botoșani).

5. Destul de numeroase cuvinte sînt urmarea unei contaminări, termenul nou format avînd un grad mai mare de expresivitate. Ele, în majoritatea lor, sînt creații spontane, individuale, construcții formate numai pentru a denumi noțiunea de *vin rău*. Cîteva dintre acestea sînt atestate totuși și în diverse lucrări dar cu alte sensuri și în special acela de „țuică rea”, „băutură de calitate inferioară”.

5.1. Contaminări între două substantive: *bohărcă* (< *bulearcă* + *mahărcă*; Zavideni — Prundeni — Vlcea; „băutură de calitate inferioară”, în Ist., 334), *bohărcă* (vezi *bohărcă*; Vlștea — Brașov, Șutești — Vlcea), *boleărcă*¹²⁸ (< *boală* + *holărcă*; Iași, Vaslui, Hirja — Bacău; atestat și cu sensurile: „rachiu rău”, în DA; Coteanu, 51; „băutură de calitate inferioară”, în Ist., 334), *boleărcă* (< *boală* + *leărcă*; Botoșani), *bolărcă* (< *boală* + *holărcă*; Botoșani, Șeica Mică — Sibiu; „țuică rea”, în Sextil Pușcariu, *Etimologii*, în DR, VII, 1931–1933, p. 109; Coteanu, 51), *boliărcă* (< *boală* + *liărcă*; Hirău și Schitu Duca — Iași), *boștră* (< *boală* + *poștră*; Făraoni — Bacău, Gănești — Tg. Frumos — Iași), *buhărcă* (vezi *bohărcă*; Tîntăreni — Gorj, Chițorani — Bucov — Prahova), *buhărcă* (vezi *bohărcă*; Ușurei — Șușani — Vlcea), *buleărcă*¹²⁹ și *bulărcă* (vezi *boleărcă*; Moldova, Transilvania; atestat și cu sensurile: „țuică slabă”, în DA; CADE, TGI; Lexic reg., II, 115; DM; Glosar reg., 21; „băutură de calitate inferioară”, în Ist., 334), *buleărcă* (vezi *boleărcă*; Botoșani, Iași; „băutură de calitate inferioară”, în Ist., 334), *bulărcă*¹³⁰ (vezi *bolărcă*; Botoșani, Iași, Suceava, Argeș; atestat și cu sensul: „țuică proastă”, în UGI), *chifleoărcă* (< *chifligală* + *leărcă*; Gîdîni — Sagna — Neamț), *ciorboărcă* (< *ciorbă* + *boărcă*; Turburea — Gorj), *ciorfleărcă* (< *ciorbă* + *fleărcă*; Leordeni — Argeș), *ciorfleărcă* (< *ciorbă* + *fleărcă*; Diosig — Bihor, Corcova — Mehedinți), *ciorfleărcă* (< *ciorbă* + *fleărcă*; Rușești — Buzău), *ciorpoărcă* (< *ciorbă* + *poărcă*; Pietroasele — Buzău, Cheia — M. Viteazu — Cluj), *flășpă* (< *flășcă* + *hoăpă*; Cucuteni — Durnești — Botoșani), *fleoștră* (< *fleoșcă* + *poștră*; Văculești — Botoșani, Horia — Roman — Neamț), *fleoșpoărcă* (< *fleoșcă* + *poărcă*; Corbasca — Bacău), *fleoștină* (< *fleoșcă* + *hoștină*; Cîndești — Mihăileni — Botoșani), *horpoărcă* (< *horpăială* + *poărcă*; Cătămărăști — M. Eminescu — Botoșani), *poșleărcă* (< *poștră* + *fleoșcă*; Flîntinele — Focuri — Iași), *poșdărcă* (< *poștră*, Ist., 334; „pare a fi o contaminare: partea lui finală corespunde, plină la identitate, părții finale a lui *poștră*”; Pircovaci — Hirău —

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ CV, II, 1950, 5, 32.

¹²⁷ Acest tip de reduplicare, numită astfel de Sextil Pușcariu (cf. *Limba română*, II, p. 142), se reduce la repetarea consoanei inițiale. Pentru verbe formate astfel, vezi exemple și în Sextil Pușcariu, *Despre onomatopee în limba română*, în DR, I, 1921, p. 91.

¹²⁸ DA.

¹²⁹ H, VIII 2, 32^r; CGI; SCRIBAN, D.; ALR SN I, h. 241, pct. 228; I. CR., III, 1910, 5, 156; IZV., XVII, 1938, 6, 226.

¹³⁰ H, X, 259^r.

Iași), *posliur* (< *poslete* + *liur*; Tileagd — Bihor), *posliurcă* (< *poslete* + *liurcă*; Beltiug — Satu Mare, Axinte Sever — Sibiu), *poșărcă*¹³¹ (< *poșircă* + *leoarcă*; Bacău, Galați, Vaslui), *poșlească* (< *poșircă* + *fleașcă*; Prăjeni — Botoșani), *poșhoaspă* (< *poșircă* + *hoaspă*; Știubieni — Botoșani), *poșleodărcă* (< *poșircă* + *leoarcă*; Vorona — Botoșani), *poșlărcă* (< *poșircă* + *holărcă*; Vorniceni — Botoșani, Berești — Adlincata — Suceava), *poșliură* (< *poșircă* + *liură*; Vișoara — Botoșani), *poșliurcă* (< *poșircă* + *liurcă*; Vlăsinești — Botoșani), *poșodărcă*¹³² (< *poșircă* + *leoarcă*; Iași, Neamț, Vrancea), *pușărcă* (< *poșircă* + *leoarcă*; Bistrița — Neamț), *pușlească*¹³³ (< *poșircă* + *fleașcă*; Moldova), *pușodărcă*¹³⁴ (< *poșircă* + *leoarcă*; Iași, Galați, Vaslui, Tulcea).

5.2. Contaminări între interjecții onomatopice și substantive: *pișoalcă* (vezi *pișoarcă*; Argeș; „țuică slabă”, în TGI; UGI; „zeamă lungă, olearcă, zămurcă”, în CFP), *pișoarcă* (< *piș* + *leoarcă*; Iași), *fișoarcă* (< *fiș* + *leoarcă*; Flămânzi — Botoșani), *fișircă* (< *fiș* + *poșircă*; Botoșani, Iași, Vaslui; „vinul scos din tescovină”, în I. CR., I, 1908, 2, 60), *fișoalcă* (< *fiș* + *leoarcă*; Botoșani, Neamț, Vaslui), *fișoască* (< *fiș* + *poască*; Ibănești — Botoșani), *fișurcă* (< *fiș* + *liurcă*; Suceava; „zeamă lungă”, în I. CR., XIII, 1920, 9—10, 152), *fișoalcă* (< *fiș* + *poască*; Tomești — Iași), *fișhoarcă* (*fiș* + *mahorcă*; Miletin — Prăjeni — Botoșani).

6. Numeroși termeni care denumesc noțiunea de *vin rău*, majoritatea monosemantici, au un pronunțat caracter simbolic, datorat în bună parte, structurii lor fonetice, în special valorii expresive a unui grup de sunete care intră în componența cuvintului¹³⁵.

Aceste cuvinte sînt, de obicei, creații spontane, neanalizabile și neînregistrate în dicționarele limbii române. Unele însă sînt atestate cu alt sens, și prin transfer semantic înseamnă și „vin rău”.

6.1. Cele mai multe cuvinte conțin grupul format dintr-o labială + lichida *l*:

bl: *blească* (Todireni — Botoșani; „learcă, bleoarcă”, în DA; Scriban, D.; IST, 81), *bleoarcă* (Avrămeni — Botoșani, Volnești — Iași; cf. *leoarcă*, în DA), *bleoărză* (Ripiceni — Botoșani), *bleoască* (Gorganu — Călinești — Argeș; cf. *bleoască*, în DA), *bleoască* (Tansa — Belcești — Iași), *bloancă* (Rediu și Horlești — Iași).

fl: *fleoancă* (Călărași — Dolj; cf. *flanc*, -eancă, în Scriban, D.), *fleoărbă* (Bucov, Buziaș — Timiș), *fleoască* (Vernești — Buzău; „moale, fleșcăit”, în Scriban, D.), *fleoșă* (Vinju Mare — Mehedinți; „fleoșăit, moleșit”, în DA), *fleoșmăc* (Bivolari și Tabăra — Bivolari — Iași), *fleoșmăc* (Tabăra — Bivolari — Iași), *fliurcă* (Izvin — Receaș — Timiș), *fleoșmăc* (Mileanca — Botoșani).

pl: *pleoască* (C. A. Rosetti — Tulcea), *pleoștă* (Ciuboi — Bihor), *pleoștină* (Măderat — Pincota — Arad), *ploancă* (Victoria — Brăila, Bădeni — Breaza — Buzău).

ml: *mlăncă* (Zăvoia — Brăila), *mlîșă* (Chilia Veche — Tulcea), *mlîurcă* (Cernavodă — Constanța).

6.2. Unele au la bază lichida *r* urmată de *l* sau *ș*:

rl: *borlotăală* (Aliman — Constanța; cf. *borhotăală* < *borhot*), *burleărcă* (Oțeleni — Iași; cf. *bulărcă*), *poșirlă* (Gorban — Iași; cf. *poșircă*).

rf: *bulărcă* (Prăjeni — Botoșani; cf. *bulărcă*), *cliur* (Moldova Veche — Caraș-Severin; cf. *cliuc*), *leoărlă* (Derseca — Botoșani, Buzna — Sibiu; cf. *leoărcă*).

6.3. Alte grupuri de sunete: *cl* (*cloabă*, Brănești — Gorj; *clucă*, Măceșu de Sus — Dolj), *șt* (*feleștină*, Răchiți — Botoșani; *proștă*, Almăluș — Ostrov — Constanța; *ștôfe*, Dumbrăveni — Sibiu), *șl* (*șlăncă*, Tîbru — Cricău — Alba; *șlimă*; Cernele — Craiova; *șlôgă*; Corbi — Ucea — Brașov).

6.4. Apariția unor grupuri mai mari de sunete, comune mai multor cuvinte: *bol*, *bor*, *bul*, *poș*, *puș*, *fiș*, etc.

6.5. Ca o concluzie generală trebuie observat faptul că majoritatea acestor cuvinte au în componența lor sunetul *l*, care sugerează ideea de lichid, umezeală, moleșală.

¹³¹ SCRIBAN, D.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ ALR SN I, h. 241, pct. 531.

¹³⁴ CV, II, 1950, 5, 32; ALR SN I, h. 241, pct. 682.

¹³⁵ Despre valoarea expresivă a unor grupuri de sunete vezi: Al. Graur, *Grupuri simbolice în fonetismul românesc*, în SCL, X, 1959, nr. 2, p. 205 — 211; Iorgu Iordan, *Note lingvistice*, în BIFR, II, 1935, p. 189 — 195; Iorgu Iordan, *Linguistica romanică*, București, 1962, p. 60 — 61, 364; Iorgu Iordan, *Note etimologice: fleoancă*, în *Scrieri alese*, București, 1968, p. 189 — 206; Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1975; Lucreția Mares, *Termeni referitori la o noțiune profund marcată de afectivitate: prost*, în SCL, XXIII, 1972, nr. 5, 496; Laura Vasiliu, *Sufixe substantivale cu -r- expresiv*, în SFC, V, p. 37 — 46.

VI CONCLUZII

1. Denumirile pentru noțiunea de *vin rău* sînt, în majoritatea lor, metafore, sintagme proprii și sintagme metaforice, derivate cu sufixe (de la substantive, verbe și interjecții onomatopice), contaminări, reduplicări și formații expresive. Din materialul cercetat am înregistrat un număr de 666 de denumiri repartizate astfel: 478 de termeni simpli (de obicei metafore), majoritatea cu sensuri polisemantice iar restul, cuvinte monosemantice; 118 sintagme proprii; 46 sintagme metaforice și 24 de comparații.

2. În general, aceste denumiri sînt creații pe terenul limbii române (împrumuturile sînt extrem de rare, iar dintre cuvintele moștenite din limba latină amintim doar pe *poască*¹³⁶ < lat. *posca* „oțet”; Moldova, sudul Munteniei, N-E Transilvaniei) formate prin diverse procedee de creare a cuvintelor sau prin transfer semantic.

3. Remarcăm în primul rînd numărul mare al denumirilor de proveniență metaforică, al metaforelor simple sau urmate de determinante care precizează calitatea, formate, în general, de la substantive, majoritatea dintre ele cu o mare putere de expresivitate.

4. Un număr destul de mare de cuvinte și sintagme, creații vechi, atestate doar izolat în unele izvoare și considerate ca ieșite din uz, au o mare răspîndire în graiurile populare. Tot aici au apărut și o serie de formații noi, neîntîlnite în lucrări de specialitate sau de lexicologie.

5. Dintre cuvintele care denumesc noțiunea de *vin rău* cele mai interesante sînt acelea care au în componența lor o formație onomatopiceă, termeni expresivi formați prin derivare cu sufixe peiorative, compunere, reduplicare și contaminare.

6. Trebuie făcută constatarea generală că denumirile pentru *vin rău* prezintă o mare diversitate (vezi în acest sens h. 241 din ALR SN, I. Cele 38 de răspunsuri se pot grupa astfel: 18 termeni simpli (în general metafore), 13 sintagme proprii, 5 sintagme metaforice și 1 comparație). Unele construcții și cuvinte sînt răspîndite sub aceeași formă în cea mai mare parte a țării (în special sintagmele proprii), iar altele, cele mai numeroase, ocupă doar anumite zone sau chiar puncte cu totul izolate. Varietatea lor — majoritatea cuvinte monosemantice, cu etimologia adesea nesigură sau necunoscută — se datorește în bună parte ambianței psihologice în care sînt folosiți termenii. Valoarea lor este dată de fantezia vorbitorului, care imprimă construcției expresivitate, o nuanță pur afectivă și adesea ironică. Ele au o stabilitate relativă, apar izolat și par de multe ori ocazionale și spontane, proprii chiar vorbirii individuale. În acest sens, trebuie arătat că din aceeași localitate, și uneori chiar de la același informator au fost înregistrate mai multe răspunsuri.

7. Trebuie să amintim că o bună parte din materialul lexical al acestei lucrări nu este înregistrat de nici un dicționar al limbii române, deși multe cuvinte sînt cunoscute de marea majoritate a vorbitorilor.

ANEXA I¹³⁷

Jud. ALBA

1. Bălcaciu — Jidvei
2. Bărbant — Alba Iulia
3. Bucurdea Vinasă — Ighiu
4. Ciuguzel — Lopadea Nouă
5. Ciumbud — Aiud
6. Cîlnic
7. Craiva — Cricău
8. Crăciunelu de Jos
9. Cricău
10. Galda de Jos
11. Galda de Sus — Galda de Jos
12. Gîrbova

13. Ighiel — Ighiu
14. Ighiu
15. Jidvei
16. Mănărade — Blaj
17. Petrisat — Blaj
18. Sîncel
19. Șard — Ighiu
20. Șona
21. Tibru — Cricău
22. Țelna — Ighiu
23. Valea Lungă
24. Vințu de Jos

¹³⁶ DG, 207; SCRIBAN, D.; GO, 15.

¹³⁷ Pentru fiecare județ sînt date în ordine alfabetică localitățile anchetate. Cînd sînt două nume, primul reprezintă satul, al doilea comuna sau orașul; cînd este un singur nume, el reprezintă comuna.

Jud. ARAD

1. Barațca — Păuliș
2. Bocsig
3. Covășinț
4. Cuvin — Ghioroc
5. Gașca — Șiria
6. Ghioroc
7. Gurba — Șicula
8. Măderat — Pincota
9. Miniș — Ghioroc
10. Mișca
11. Mocrea — Ineu
12. Nădab — Chișineu-Criș
13. Păuliș
14. Pincota
15. Radna — Lipova
16. Șagu
17. Șiria
18. Tîrnova

Jud. ARGEȘ

1. Băllești
2. Bîrla
3. Călinești
4. Costești
5. Godeni
6. Gorganu — Călinești
7. Hirsești
8. Leordeni
9. Mihăești
10. Mozăceni
11. Negrași
12. Priboieni
13. Recea
14. Stolnici
15. Suseni
16. Ștefănești
17. Topoloveni
18. Uda
19. Valea Mare — Podgoria — Ștefănești
20. Văleni — Podgoria — Călinești

Jud. BIHOR

1. Cadea-Săcueni
2. Cărpinet
3. Cetariu
4. Ciuhol
5. Curtuișeni
6. Diosig
7. Marghita
8. Mădăraș
9. Olcea
10. Săcueni
11. Sălard
12. Sîniob-Ciuhol
13. Sîrbi
14. Simlan

15. Tileagd
16. Valea lui Mihai

Jud. BISTRIȚA-NĂȘAUD

1. Dumitra
2. Lechința
3. Singeorz-Băi
4. Sîniacob — Lechința
5. Teaca
6. Vermeș — Lechința

Jud. BRAȘOV

1. Acriș-Vama Buzăului
2. Bunești
3. Corbi — Ucea
4. Drăguș — Viștea
5. Fundata
6. Moieciu
7. Sînpetru
8. Ucea
9. Vama Buzăului
10. Viștea
11. Voila
12. Zărnești

Jud. BRĂILA

1. Bereștii de Jos
2. Cîreșu
3. Cuza Vodă — Stăncuța
4. Dudești
5. Făurei
6. Însurăței
7. Jugureanu — Ulmu
8. Lacu Rezi — Însurăței
9. Latinu — Măxineni
10. Măxineni
11. Mihai Bravu — Victoria
12. Oancea — Romanu
13. Romanu
14. Scorțaru Nou
15. Șihleanu — Scorțaru Nou
16. Siliștea
17. Spiru Haret — Bereștii de Jos
18. Stanca — Stăncuța
19. Stăncuța
20. Surdila — Gălleanca
21. Șutești
22. Tichilești
23. T. Vladimirescu
24. Tufești
25. Victoria
26. Vișani
27. Viziru
28. Zăvoala

Jud. BUZĂU

1. Bădeni — Breaza
2. Bălăceanu
3. Blăjani

4. Breaza
5. Buda
6. C. A. Rosetti
7. Cătina
8. Cernătești
9. Chiliile
10. Dealul Viei—Merei
11. Fințești—Năeni
12. Gherăseni
13. Glodeanu—Slișteu
14. Greceanca—Breaza
15. Gura Sărății—Merei
16. Largu
17. Lunga—C. A. Rosetti
18. Mărăcineni
19. Merei
20. Năeni
21. Pietroasele
22. Pogoanele
23. Rușetu
24. Săgeata
25. Sărulești
26. Săsenii Vechi—Vernești
27. Stilpu
28. Șaringa—Pietroasele
29. Topliceni
30. Vernești
31. Viperești
32. Vispești—Breaza
33. Zorești—Vernești

Jud. CARAȘ-SEVERIN

1. Băuțar
2. Belobresca—Pojejena
3. Măureni
4. Mehadia
5. Moldova Nouă
6. Moldova Veche—Moldova Nouă
7. Naidăș
8. Pojejena
9. Sasca Montană
10. Socol
11. Ticvanu Mare

Jud. CLUJ

1. Cășeu
2. Cheia—M. Viteazu
3. Comorlța—Coșeu
4. Cornești—M. Viteazu
5. Gîrbău
6. Huedin
7. Jucu
8. Luna
9. Mihai Viteazu
10. Poleni
11. Săndulești

Jud. CONSTANȚA

1. Aliman
2. Almăluș—Ostrov
3. Băneasa
4. Castelu
5. Cernavodă
6. Ciobanu
7. Dunăreni—Aliman
8. Gîrlăciu
9. Ion Corvin
10. Lipnița
11. Mircea Vodă
12. Murfatlar
13. Nazarcea—Poarta Albă
14. Oltina
15. Ostrov
16. Poarta Albă
17. Rasova
18. Remus Opreanu—Medgidia
19. Sinoe—Mihai Viteazu
20. Topalu
21. Valu lui Traian

Jud. DÎMBOVIȚA

1. Băleni
2. Bilciurești
3. Cobia
4. Corbii Mari
5. Finta
6. Gura Ocnitei
7. Lungulețu
8. Mănești
9. Nucet
10. Pietroșița
11. Runcu
12. Valea Mare

Jud. DOLJ

1. Bădoși—Bratovoști
2. Bechet
3. Birca
4. Bratovoști
5. Călărași
6. Cernele—Craiova
7. Cetate
8. Ciupercenii Noi
9. Daneți
10. Dăbuleni
11. Desa
12. Dobrești
13. Drănic
14. Dunăreni—Golcea
15. Foișor—Drănic
16. Georocu Mare—Bratovoști
17. Gighera
18. Gîngiova
19. Golcea

20. Lișteava—Ostroveni
21. Maglavit
22. Măceșu de Sus
23. Moțâței
24. Nedea
25. Ostroveni
26. Padca—Drânic
27. Piscul Sadovei—Sadova
28. Piscu Vechi
29. Plenița
30. Poiana Mare
31. Radovan
32. Sadova
33. Segarcea
34. Tîmburești
35. Urzica Mare—Urzicuța

Jud. GORJ

1. Bilteni
2. Brănești
3. Căpreni
4. Cătunele
5. Crușeț
6. Dănculești
7. Glogova
8. Stoina
9. Tismana
10. Turburea
11. Țîntăreni

Jud. HUNEDOARA

1. Bozeș—Geoagiu
2. Geoagiu
3. Ilia
4. Romos
5. Romoșel—Romos
6. Pui
7. Totești

Jud. IALOMIȚA

1. Balaciu
2. Borcea
3. Bordușani
4. Cosimbești
5. Cuza Vodă
6. Frățilești—Săveni
7. Lupșanu
8. Ograda
9. Perieți
10. Plua Pietril
11. Platonești—Săveni
12. Țândărei

Jud. ILFOV

1. Căscioarele
2. Cioplani
3. Colibași

4. Comana
5. Coșereni
6. Gîrbovi
7. Grădiștea
8. Greaca
9. Hotarele
10. Ion Roată
11. Izvoarele
12. Letca Nouă
13. Plătărești
14. Prundu
15. Ulmeni

Jud. MARAMUREȘ

1. Seini

Jud. MEHEDINȚI

1. Bala de Aramă
2. Bala
3. Breznița Motru
4. Breznița Ocol
5. Burila Mare
6. Corcova
7. Crivina—Burila Mare
8. Hinova
9. Magheru—Breznița Ocol
10. Orevița Mare—Vinju Mare
11. Prunișor
12. Șișești
13. Vinători
14. Vinju Mare

Jud. MUREȘ

1. Adămuș
2. Băgaciu
3. Cornești-Adămuș
4. Daneș

Jud. OLT

1. Băraști
2. Cîrlogani
3. Colonești
4. Cîngrea
5. Drăgănești Olt
6. Făgetelu
7. Gostavățu
8. Grojdibodu
9. Ianca
10. Izvoarele
11. Mărunței
12. Potelu-Ianca
13. Potcoava
14. Radomirești
15. Rusănești
16. Scornicești
17. Sîmburești
18. Spineni

19. Ștefan cel Mare
20. Tufeni
21. Urzica

Jud. PRAHOVA

1. Boldești—Scăeni
2. Bucov
3. Ceptura de Jos—Ceptura
4. Ceptura de Sus—Ceptura
5. Cherba—Urlați
6. Chițorani—Bucov
7. Florești
8. Jugurei
9. Măgureni
10. Măruntș—Urlați
11. Orzoaia de Jos—Urlați
12. Orzoaia de Sus—Urlați
13. Pleșa—Bucov
14. Podgoria—Tătaru
15. Rachieri—Valea Călugărească
16. Schiau—Valea Călugărească
17. Tătaru
18. Tohani—Gura Vadului
19. Țintea—Băicoi
20. Vadu Săpat—Fintinele
21. Valea Călugărească
22. Valea Crîngului—Urlați
23. Valea Largă—Valea Călugărească
24. Valea Mantei—Valea Călugărească
25. Valea Micilor—Urlați
26. Valea Nicovani—Valea Călugărească
27. Valea Nucetului—Urlați
28. Valea Orleș—Bucov
29. Valea Pietrei—Urlați
30. Valea Poienii—Valea Călugărească
31. Valea Popii—Valea Călugărească
32. Valea Săman—Urlați

Jud. SATU MARE

1. Ardud
2. Belciug
3. Cehal
4. Cehaluț—Cehal
5. Foieni
6. Halmeu
7. Pir
8. Pișcolț
9. Rătești—Belciug
10. Sanislău
11. Săuca
12. Tășnad
13. Vile Satu Mare

Jud. SĂLAJ

1. Coșeu
2. Crișeni
3. Dloșod—Heracleian

4. Dobrin
5. Șamșud

Jud. SIBIU

1. Apoldu de Jos
2. Ațel
3. Axente Sever
4. Bazna
5. Biertan
6. Brateiu
7. Dumbrăveni
8. Moșna
9. Nemșa—Moșna
10. Orlat
11. Richiș—Biertan
12. Șeica Mare
13. Șeica Mică
14. Tîrnava

Jud. TELEORMAN

1. Bogdana
2. Bragadîru
3. Brînceni
4. Călmățui
5. Ciuperceni
6. Crîngeni
7. Crîngu
8. Dobrotești
9. Fureculești
10. Islaz
11. Lunca
12. Mereni
13. Mînzănești
14. Olteni
15. Plosca
16. Salcia
17. Scrioștea
18. Seaca
19. Sîrbeni
20. Stejaru
21. Toporu

Jud. TIMIȘ

1. Bacova—Buziaș
2. Bencecu de Jos—Pișchia
3. Bencecu de Sus—Pișchia
4. Buziaș
5. Comloșu Mare
6. Foeni
7. Ghizela
8. Giarmata
9. Izvin—Recaș
10. Nerău—Teremia Mare
11. Periam
12. Pișchia
13. Recaș
14. Silagiu—Buziaș

15. Teremia Mare	3. Cîrlogani—Bălcești
16. Teremia Mică—Teremia Mare	4. Crețeni
Jud. TULCEA	5. Dobrușa—Ștefănești
1. Babadag	6. Drăgășani
2. Beștepe—Mahmudia	7. Frumurenii—Lungești
3. C. A. Rosetti	8. Glăvile
4. Chilia Veche	9. Gușoeni
5. Isaccea	10. Ionești
6. Jijila	11. Lungești
7. Letea—C. A. Rosetti	12. Mădulari
8. Luncavița	13. Mitrofani—Sutești
9. Niculițel	14. Nemoșu—Amărăști
10. Ostrovu Tătarului—Chilia Veche	15. Olteanca—Glăvile
11. Periprava—C. A. Rosetti	16. Orlești
12. Sarichioi	17. Prundenii
13. Somova	18. Scundă
Jud. VÎLCEA	19. Sutești
1. Amărăști	20. Ștefănești
2. Călina—Prundenii	21. Ușurei—Șușani
	22. Zăvideni—Prundenii
	23. Zlătărei—Drăgășani

BIBLIOGRAFIE

- ALR SN I = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. I, Editura Academiei R.P.R., București 1956.
- ALRM SN I = *Micul Atlas lingvistic român*, serie nouă, vol. I, București, 1956.
- ALRR Mar. I-II = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, vol. I-II, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, Editura Academiei R. S. România, 1969, 1971.
- ARH. = „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, Iași, an I (1889) ș.u.
- ARH. OLT. = „Arhivele Olteniei”, Craiova, an. I (1922) ș.u.
- AUT = „Analele Universității din Timișoara”, seria științe filologice, an I (1963) ș.u.
- Av. N = Mioara Avram, *Note lexicale (pe marginea tomului VII, 2, litera O, din DLR)*, în SCL, XXII, 1971, nr. 1, p. 75–82.
- BA = Ion Brezoianu, *Curs elementar de agricultură și de economie rurală*. Tradus de..., III, *Arbori și arbuști*, V, *Economia rurală*, București, 1850.
- BDP = Iuliu Bugnariu, *Dicționar popular (Cuvinte românești din jurul Născăudului, de popor grăite și tot pentru popor alcătuite)*, în „Gazeta Transilvaniei” (Brașov), an L, 1887, nr. 261–265; an. LI, 1888, nr. 48–54.
- BGI = Ion Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, București, 1913.
- BGr = I. B. Brebenel, *Gratul popular, în jurul ocupațiilor și obiceiurilor țărânului român de pe vatra Olteului în Transilvania*, în „Țara Olteului”, I, 1907, nr. 25–32, 34, 36–46; III, 1909, nr. 12–24, 35–36, 38, 44–45.
- BPF = Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*. Cu o prefață de acad. Constantin Daicoviciu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Măril, Editura Dacia, Cluj, 1971.

- BR = Emanoil Bucuța, *Românii dintre Vidin și Timoc*, Tipografia „Cartea românească”, București, f. a.
- BVT = Athanasie Bulencea, *Ville și vinurile Transilvaniei*, Editura „Ceres”, București, 1975.
- CADE = *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”, partea I, Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I. — A Candrea, București, 1931.
- CDER = Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Biblioteca filologică, Universidad de La Laguna, 1958—1961.
- CFP = G. F. Ciușanu, G. Fira și C. M. Popescu, *Culegere de folclor din județul Vâlcea și împrejurimi*, cu glosar, București, 1928.
- CG = G. F. Ciușanu, *Glosar de cuvinte din județul Argeș*, București, 1931.
- CGI = Petre Coman, *Glosar dialectal*, București, 1936.
- CGr. I—II = Lucian Costin, *Gratul bănățean*, I, Timișoara, 1926; II, Turnu-Severin, 1934.
- CIHAC, I—II = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, I—II, București, 1870—1879.
- Cîntec Olt. = *Cîntec vechi din Oltenia*, culegere de Marcel Locusteanu, Ilie Mitu, Aurelian I. Popescu, Craiova, 1967.
- COM. SAT. = „Comoara satelor”. Revistă lunară de folclor, Blaj, an I (1923) ș.u.
- Coteanu = I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Editura științifică, București, 1961.
- Crețu = Zorela Crețu, *Sufixele peiorative*, în SFC IV, 1967, p. 177—194.
- CSGI = G. F. Ciușanu și L. Sfirlea, *Glosar de cuvinte regionale din Vâlcea*, în MAT. DIALECT, I, 1960, Editura Academiei R.P.R., p. 219—238.
- CV = „Cum vorbim”, București, I (1949) ș.u.
- DA = *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia română, București, 1913 ș.u.
- DD = V. Drăghici, *Doctorul și iconomul casnic sau Rețeti pentru tot soiul de boli omenești*, Iași 1858.
- DEt = Nicolae Drăganu, *Etimologii*, în DR, VI, 1929 — 1930, p. 245—305.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei R.S. România, București, 1975.
- DG = Constantin C. Diculescu, *Die Gepiden*, I, Leipzig, 1922.
- DI = Manuil Drăghici, *Iconomia rurală și dumesnică, sau învățătura pentru lucrarea pământului și îmbunătățirea gospodăriei de cîmp și de casă*, Iași, 1834.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia R.S. România, 1966 ș.u.
- DM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.
- DR = „Dacoromania”, Cluj, I (1921) ș.u.
- DU = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, București, 1925.
- ECONOMIA = *Povățuire către Economia de cîmp, pentru folosul școalelor românești, celor din Țara Ungurească și din părțile ei împreunate*, Buda, 1806.
- FC = Teofil Frîncu și George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, 1888.
- FDA II = Leon Filipescu, *Dascălul agronomiei sau mînoducătorul practic în toate ramurile economiei*, partea a II-a, Iași, 1844.
- FM = A. Factor, *Manualul meu. Carte de obște folosite pentru economii de casă și de cîmp*, București, 1837.
- GE = Dorin Gămulescu, *Elementele de origine srbocroată ale vocabularului dacoromân. Elementi srpskohrvatskog porekla u dakorumunskom rečniku*, Editura Academiei R. S. România—Novinsko preduzeće „Libertatea”, București—Pančevo, 1974.
- Glosar Olt. = *Glosar dialectal Oltenia*, Editura Academiei R. S. România, București, 1967.
- Glosar reg. = V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordelanu, *Glosar regional*, Editura Academiei R. P. R. București, [1961].

- GO = Constantin C. Giurescu, *Istoria podgoriei Odobeștilor*, Editura Academiei R. S. România, București, 1969.
- GR. BAN. = Romul S. Molin, *Din graiul băndășenilor*, în „Noua revistă română“, 1910, vol. VIII, nr. 13–14, p. 191–196.
- Graiul PF = Cornelia Cohuț, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier“, I. Texte. Sintaxă*, Editura Academiei R. S. România, București, 1973.
- GV = Daniil D. Graur, *Cultivarea vitei, manuirea vinului, morburile și vindecarea lor*, Șimleu, 1912.
- H I–XVIII = B. P. Hasdeu, *Răspunsuri la Chestionarul lingvistic*, vol. I–XVIII, 1884, mss. rom. 3418–3436.
- HEM I–III = B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și poporane a românilor*, tomul I–III, București, 1887–1893.
- HGI = M. Homorodean, *Glosar dialectal din mai multe regiuni ale Transilvaniei*, în MAT. DIALECT. I, 1960, p. 239–272.
- HV = B. P. Hasdeu, *Originea viticulturii la români*, în „Columna lui Traian“, V, 1874, nr. 4, p. 89–95.
- I. CR. = „Ion Creangă“. Revistă de limbă, literatură și artă populară, Birlad, I (1908) ș.u.
- IG = I. D. Ionescu, *Glosar din județul Gorj*, în BIFR, VI, 1939, p. 205–245.
- IM = Ion Ionescu, *Agricultura română din județul Mehedinți*, București, 1868.
- ISt = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, ediție definitivă, Editura științifică, București, 1975.
- IT = Alexandrina Istrătescu, *Texte populare din județul Prahova*, în „Grai și suflet“, IV, 1929, fasc. I, p. 108–136.
- IZV. = „Izvorașul“, revistă muzicală și populară, Turnu-Severin, I (1920) ș.u.
- ÎNV. VIN. = Ludovic Mitterpacher, *Învățătura despre agonsirea vitei de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet*, Buda, 1813.
- JO = Grigore M. Jipescu, *Opincari, cum este și cum trebuie să hie săteanu. Scriere-n limba țărânului muntean*, București, 1881.
- Lexic reg. I–II = *Lexic regional*, I, Editura Academiei R. P. R., 1960; II, Editura științifică, București, 1967.
- LM = D. Litinschi, *Manual de agronomie practică pentru Moldova*, Iași, 1853.
- LR = „Limba română“, an I (1952) ș.u.
- Maier = Radu Octavian Maier, *Viticultura în zona Moldova-Veche-Banat*, în „Revista de etnografie și folclor“, t. 17, nr. 5, 1972, p. 405–411.
- MAT. DIALECT. I = *Materiale și cercetări dialectale*, I, București, 1960 (Academia R.P.R., Filiala Cluj, Institutul de Lingvistică).
- MAT. FOLK. = *Materialuri folkloristice*. Culese și publicate sub auspiciile Ministerului cultelor și învățămîntului public prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu, vol. I (*Poesia poporana* partea I–II) – II, București, 1900.
- MD = Traian Marcu, *Glosar dialectal din comuna Deda, raionul Toplița, regiunea Autonomă, Maghiară*, în MAT. DIALECT. I, 1960, p. 143–199.
- MIG = Dr. N. Manolescu, *Igiena țărânului*, București, 1895.
- NC = Emilian Novacovici, *Cuvinte băndășene*, Oravița, 1924.
- OR. EC. = Gr. Obradovici, *Carte de mîndă pentru bineortinduita economie, lucrarea cîmpului și pentru plămădirea și pîndirea a vitelor și a păsărilor celor casnice*, Buda, 1807.
- PGI = Ștefan Pașca, *Glosar dialectal*, alcătuit după materialul lexical cules de corespondenți din diferite regiuni, București, 1928.

- PI = Tudor Pamfile, *Industria casnică la românii. Trecutul și starea ei de astăzi. Contribuțiuni de artă și tehnică populară*, București, 1910.
- PLP = Nicolaie Păsculescu, *Literatură populară românească*, București-Viena-Leipzig, 1910.
- Pnt. = E. Petrovici, *Note etimologice*, II, în CL, X, 1965, nr. 2. p. 357—362.
- PSuf. = Dr. G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916.
- RC = Rădulescu-Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, cu o introducere de dr. Gustav Weigand, ediția I, Cîmpulung, [1901].
- RGI = Gr. Rusu, *Glosar dialectal din comuna Șteu Măgheruș, raionul Bistrița, reg. Cluj*, în MAT. DIALECT. I, 1960, p. 273—290.
- SCRIBAN, D. = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.
- Sz = Laurențiu Szász, *O listă de cuvinte din munții Apuseni*, în LR, XII, 1973, nr. 1, p. 45—49.
- ȘEZ. = „Șezătoarea”. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare, Fălticeni, I (1892) ș.u.
- Tamás = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.
- TD. Olt. = *Texte dialectale Oltenia*, Editura Academiei R. S. România, București, 1967.
- TD. Munt. I—II = *Texte dialectale Muntenia*, I, 1973; II, 1975, Editura Academiei R. S. România, București.
- TDRG = Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Band I—III, Bukarest, Staatsdruckerei, 1903—1924.
- TGI = Mircea Tomescu, *Glosar din județul Olt*, Slatina, 1944.
- TGr = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, Editura Academiei R. P. R., București, 1961.
- Tr. B = Th. N. Trăpcea, *Cuvintele de origine srbască din graiul bănățean*, în AUT, II, 1964, p. 266—275.
- T. Pamf. = „Tudor Pamfile”. Revistă de limbă, literatură și artă populară, Dorohoi, an I (1923) ș.u.
- UGI = D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, 1967.
- V = Vasile Vaida, *Material jargon de dialect sălăgian*, în „Tribuna”, Sibiu, VII, 1890, nr. 83—97.
- VG = V. Vircol, *Graiul din Vlcea*, București, 1910.
- VGI = Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, București, 1907.

UN CALENDAR ROMÂNESC TIPĂRIT LA SIBIU ÎN ANUL 1810

Contribuții la bibliografia românească veche

DE

M. BODINGER

Este știut faptul că, începând cu anul 1793, la Sibiu, în tipografia lui Petru Bart, s-au tipărit timp de mai mulți ani calendare românești. Majoritatea lor a rămas însă necunoscută. Pe baza cărții de conturi a tipografului Petru Bart, aflată la Arhivele Statului din Sibiu, cercetătoarea Elena Dunăreanu a semnalat existența lor.¹ Recent, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași a achiziționat un astfel de calendar, tipărit în anul 1810, menționat în lucrarea citată, dar necunoscut până astăzi.

Exemplarul (incomplet) numără 19 file nenumerotate. Tiparul, negru și roșu, este caracteristic tipografiei sibiene. Primele zece file conțin datele calendaristice lunare obișnuite în asemenea lucrări, inclusiv zilele de țirguri din Transilvania. (Dintre aceste file lipsesc, în exemplarul descris, cele cu lunile ianuarie, iunie și sfârșitul lunii decembrie). Fila a 11-a conține prognoza meteorologică pe anul 1810, pe anotimpuri. Fila a 12-a conține un text intitulat *Despre eclipsuri, sau întunecarea soarelui și a lunii*, iar pe verso începe un text intitulat *Despre unele obiceiuri ale românilor din Ardeal*, ce continuă pe următoarele șase file. Ultima filă cuprinde tabele cu poștele de la Sibiu spre mai multe localități: Bistrița, Brașov, București (prin Turnu Roșu), Timișoara și Viena. Caracterul tiparului și indicațiile de pe ultima filă nu lasă îndoială în ce privește locul de tipărire. Cit despre dată, ea reiese din începutul textului despre eclipse, care sună clar: „În anul acesta 1810...”. Redactarea acestor calendare a fost probabil opera unor cărturari ca Vasile Aaron sau Ion Barac. Analiza stilistică ar putea aduce mai multe precizări în această privință.

Partea cea mai interesantă a exemplarului prezentat o constituie capitolul referitor la obiceiurile românilor din Ardeal, care poate fi considerat printre cele mai vechi cercetări etnografice și folcloristice din țara noastră. În cele ce urmează redăm integral acest text.

„Cine ar vrea toate obiceiurile românilor din Dachia (prin Dachia să înțeleagă Ardealul, Banatul, Țara Ungurească până în Tisa, Maramureșul, Țara Românească, Moldova) prin care să deosebesc de alte neamuri a le scrie, ar trebui cu anii întregi să lucre și să facă niște cărți fără samă mari. Fiind dară că scopul nostru acela nu este, ci numai unele dintr-însele pre tot anul la sfârșitul calendariului a adăoga, așa și pe anul acesta am adăogat un obicei care, macar că nu preste toate locurile se ține, totuși pre multe locuri întrebuintându-să, mai ales în verșuri fiind, este vrednic a se însemna.

Românii mergând după mireasă ridică steag, însemnând un lucru care îl face un craiu luându-și soție pre fiica altui craiu; trimite înainte trei soli, pe cari-i numesc colăcari, ca să ispitească lucrul și, întorcând cu graba înapoi, să spuie craiului său, adecă mirelui, cum să află trebile la crăișoara ce va să se mărite, adecă la mireasă. La mireasă în poartă, fiind legată cu lănt de fier învăluit cu paie, stau mulți oameni de păzesc, închipuind ostașii unei crăie, care obicei și la romanii cei vechi încă au fost, și de la dînșii românii nepoții lor au luat. Solii, sau mai bine unul dintre ei, ajungând la poarta miresei prin deosebite cuvinte să silește a ispiti lucrul, așiderea unul dintre oamenii miresei multe răspunzându-i, până mai pre urmă închinându-i cu plosca și bînd îi dă un colac, să duc cu dînsul tustrei colă-

¹ Dunăreanu, Elena. *Calendarele românești sibiene (1793 — 1970)*, Sibiu, 1970.

carii, și ajungînd la carul mirelui îl încunjură de trei ori, dînd veste, cum că toate s-ar afla puse în bună orînduială.

Atît mirele cît și mireasa au pe partea sa cîte un om, care vorbește, întrebă și răspunde pre partea lor cele de lipsă; acesta pe unele locuri să numește vornic, nu știu de la cuvîntul latinesc verbum, adică: cuvînt, cuvîntătoriu, sau de la cuvîntul cel nemțesc Wortmann, care iarăși atîta însemnează; pe alte părți îl numesc urator, de la cuvîntul latinesc orator.

În anul acesta se vor însemna singure cele ce are de a grăi vornicul sau uratorul mirelui cerînd colacul.

I. Ajungînd cei trei soli, adică colăcarii ai mirelui, la poarta cea legată a miresii, unul dintre ei într-acest chip începe către norod a cuvînta.

Ce salt și ce veselie?	Poarta legată cu paie,
Ce lucru poate să fie?	Gloată stă-n cap să ne saie,
Ce stați aici adunați	Gîndind să ne îngrozască,
Dumneavoastră, iubiți frați?	Cail să ne prăpădească.
Că noi mult loc am umblat	Legată cu lanț de car,
Ș-așe încă n-am aflat.	Ca să umblăm în zadar,
Trei luni sint de cînd venim,	Și cu fune de fuior,
Ne uităm și nu dormim,	Doară v-au fost de noi dor.
Și așa lucruri tocmit	Drept aceea vă rugăm
Încă nu ne sint ivite.	Și sînt sănătos vă dăm
Afară fete jucînd,	Să fiți cu noi buni și blînzii
Feciori sărînd și strigînd,	Că nice sintem flămînzi,
În căsi plîns și desfătare,	Nice ne temem de voi,
Tocma ca la un harț mare,	Măcar sintem trei sau doi,
Unde unii învingînd	Și voi gloată minunată
Saltă întru al său rînd,	Cu feliu de gătiri armată
Din potrivă cei învinși	Că a noastră ceată încă
Stau de durere cuprinși.	Vine înapoi adîncă,
Noi vedem poarta legată,	Însă nu cu vr-un gînd rău,
Nu e mare rădicată,	Să ferească Dumnezeu,
Lîngă dînsa multe gloate	Ci sfîrșitul ei bun este
Stînd strînse și adunate.	Cum doar ați și prins de veste!

II. Aice răspunde și înșiră multe vornicul, adică uratorul miresii, și apoi colăcarii mirelui iarăși începe.

Cinstite vornic de casă!	Vine oastea înapoi,
Spusăși multe, nu ne pasă,	Înșirați doi cîte doi,
Dumnezeu să te trăiască	Ca întorcîndu-ne lî
Și graiul tot să-ți sporească.	Să fie suta deplin
Nu ne lua cu cuvîntul,	Mai mulți cu vro doi sau trii
Ca și volbura și vîntul,	Precum și dumneata știi.
Ca să știi cum că nimică	Noi prin codri am vînat,
De cîte spui nu ni- ¹ frică,	Prin chedrii lor am intrat
Că sintem întregi ca mărul	Și cîmpurile frumoase,
Și grăim tot adevărul.	Dumbrăvile răcoroase.
Tînarul nostr' crăișor,	Cînd fu la mijloc de loc,
Plin de pară și de dor,	Stătu oastea toată-n loc,
S-a sculat de dimineață	Găsînd o urmă de fiară,
Și spăllîndu-să pre față,	O zîină plină de pară.
D-o săptămînă, d-o lună	Craiul ținu iute sfat,
Și dintr-această zi bună	Pre al săi au adunat,
Au luat un buclă mare	Sfetcicii au sfătuit,
Ș-au suflat în trei părți tare,	Filosofii au glăt
Au adunat oaste multă,	Că n-ar fi urmă de fiară,
Ce de el bine ascultă,	Nici de sălbatică oară,
Patruzeci de călărași,	Ci de a sa dăruită
Cu cai de să sparg de grași,	De Sus soție iubită.
Pedestrași cincizeci și noao,	Așa craiul lasă toate,
Oaste înfocată noao.	Adună a sale gloate,

Să făcu cu calul roată
 Și pre noi din oastea toată,
 Fiind cu cai mai fugaci
 Și din gură mai schitaci,
 Ne-au trimis mai înainte
 Să călătorim fierbinte
 Și ispitind cu tărie
 Să-i dăm știre de trezvie.
 Noi am venit ca prin vînt,
 Pre semnele pe pămînt,
 Pre a ceriului lumină,
 Pre raza cea de stea plină
 Și pre urma cea de fiară
 În toate laturi prin țară,
 Plină-n-tr-acest cap de sat
 Unde e un pod stricat.
 S-au rupt o blană cu mine
 Ș-am căzut fără rușine,
 Căzu și a mea soție

Cu asemenea tărie,
 Plină cînd noi ne-am sculat.
 Urma ni s-au astupat.
 Ieși o babă zbîrcită,
 Spre a nostr' folos ivită.
 Ne spusă să nu ne pasă,
 Să mergem din casă-n casă,
 Plină la acesta loc
 Unde stă al nostr' noroc.
 Aici vedem multe fete
 Țîtîind pre supt părete,
 Multă gloată adunată
 Spre ceva mare gătată.
 Urma aici am adus,
 Cum mai nainte am spus.
 Steaoa încă-aici ne lasă,
 Să ne faceți loc în casă,
 În curte să ne priimiți,
 Sau suta să ne pliniți.

III. Aicea iarăși răspunde vornicul miresii cele de lipsă despre partea sa și vornicul mirelui iarăși pornește.

Cinstite vornic de loc!
 Dumnezeu să-ți dea noroc.
 Ce ne iei așa cu graba?
 Știi că graba strică treaba?
 Gîndești că ni-i spăria?
 Iar ne vom apropia.
 De vrei să știi apriat,
 Ț-om spune adevărat.
 Că noi sintem soli crăiești,
 Vorba să nu ne clătești,
 Și a nostru crăișor,
 Cu a vînatului dor,
 Pre acest loc oarecînd
 Cu ai săi cîțiva umblînd,
 Au zăpsit a fi o ciută
 Cuvîntătoare, nu mută,
 Cu cizme roșii-ncălțată
 Cu țindră neagră-mbrăcată,
 Moțată la cap și mare,
 Bălțată supt barbă tare.
 În curte să ne lăsați,

Sau ciuta să ni o dați.
 Văzu craiul și o floare
 Întru a sa preumblare,
 Vre la dînsul a să duce
 În grădine-și s-o apuce.
 Cu vremea să înflorească
 Și mulți ani să viețuiască.
 Noi așa ne dăm solia,
 Ca să ne iasă simbria.
 Mergeți în fundul de casă,
 Că în cornul cel de masă
 Este un colac frumos,
 Făcut spre al nostr' folos,
 Împănat, împodobit,
 Cu de toate dărui.
 Stă și o ploscă de vin,
 Mînăștergură de in,
 Ci fie și de bumbac,
 Că și aceste ne plac,
 Ca buzele să ne ștergem
 Și-ncălziți de vin să mergem.

IV. Aicea îi dă colacul și plosca de beau și apoi iarăși începe cu glas mare.

Cășile să încâlziți,
 Coșuri de oves gătiți,
 Blidele să le umpleți,

Să nu vă aflăm sumeți,
 Că crăișorul nostr' vine
 Și-i va cădea cu tot bine.

În forma în care se prezintă, aceste orații de nuntă nu au mai fost tipărite anterior. Variante ale acestui text pot fi găsite în culegerea lui Ion Pop-Reteganul.²

În continuare urmează un alt text versificat, care nu are legătură cu orațiile, ci este un basm cu temă moralizatoare, frecventă în folclorul internațional.

„ALT VERS

Pasărea cea spuitoare de adevăr și omul nepricepători de învățătura cea bună.

² Pop-Reteganul, *Starostele sau datinile de la nunțile românilor ardeleni*, Gherla, 1891 p. 36 — 58. Cf. și *Nunta la români. Orații*, ediție îngrijită de Ion Moanță, București, Minerva, 1974, p. 80 — 97.

Un om bătrîn, într-o țară,
 Pornind cătră cîmp afară,
 Prinsă o pasere mică
 Care, tremurînd de frică,
 Se ruga, să n-o omoară,
 Ci să o sloboază iară
 Să se ducă să trăiască
 După starea cea firească.
 Omul în samă nu bagă
 De paserea ce să roagă
 Ci mîna cătră briu pleacă,
 Scoate cuțitul din teacă
 Cu ochii crunți, plini de pară,
 Vrînd pasărea s-o omoară.
 Păsăruica ce să facă ?
 Cu inima tocma sacă,
 Ce grăbești cu a mea moarte,
 Zice, bătrîn iubit foarte !
 Ah ! de mă vei prăpădi,
 Rogu-te ce-i dobîndi
 Sătura-te-vei din mine ?
 Socotește numai bine.
 Eu sînt o pasăre mică,
 Mai numai cît o furnică,
 Așa cît nice nu-i ști
 Pină mă vei înghiți
 Ca o mică bucătură,
 Care de trece prin gură,
 Puțintică stîmpărare
 Face într-o foame mare.
 Deci de mă vei prăpădi,
 Puțin te vei folosi,
 Iară de mă vei lăsa,
 Trei lucruri te-oi învăța,
 Care de le vei ținea,
 Nespun folos vei avea.
 Mai întîi: Să-ți fie-n știre
 Lucrul cel ce-i preste fire
 Să nu-l crezi nice odată,
 Ca să nu te-nșeli îndată.
 A doao: să socotești
 Și bine să te gîndești
 Ca după lucrul trecut,
 Ce oarecînd l-ai avut,
 Nici cum să nu te-ntristezi
 Și să nu te obidezi,
 A treia: mînte să ții,
 Vrînd ca înțelept să fii,
 Nici cum să nu te trudești
 Și să nu te ostenești
 Vrînd a prinde ce știi bine
 Că nu să ții de tine
 Și că nu-l vei dobîndi
 Macar cît de te-i trudi.
 Această învățătură
 Dintr-a unei paseri gură
 Dacă o vei ține bine
 Mulți te-or ferici pre tine.
 Pasărea așa grăește,
 Bătrînul să socotește

Inima muindu-să
 Cătră păsăruică zisă:
 Du-te, păsăruică, -n pace,
 Merji, zboară pe unde-ți place.
 Pasărea slobodă zboară
 Sus prin aer pe afară,
 Glăsuind cu voie bună
 Cît aerul tot răsună.
 Sus într-un ram să așază
 Și cîntînd să desfătează.
 Jos cătră bătrîn privește
 Și apoi așa grăește:
 O, bătrîn fără de mînte !
 Crezuși la nește cuvinte
 A unei paseri viclene
 Stîndu-i Satana în pene.
 Știi că foalele meu are
 Bulz de aur așa mare
 Cît e un ou de găină;
 De acesta sînt eu plină.
 Deci dacă mă ucideai
 Bulzul în mine-l găseai
 Și erai om cu avere;
 Merji acum umblă a cere !
 Bătrînul crede minciuna
 Și, pîrîndu-i rău deuna,
 După pasere pornește
 Și în sine socotește
 Să o mai prinză o dată,
 Să o omoară îndată,
 Bulzul de aur din mață
 Fără zăbavă să-l scoată.
 Pasărea cea înțeleaptă
 Pe bătrîn așa-l deșteaptă:
 O bătrîn fără de sfat !
 Trei lucruri te-am învățat
 Și nu s-au prins nice unul;
 Te trudești ca și nebunul.
 Ț-am zis: să-ți fie în știre
 Lucrul care-i preste fire
 Să nu-l crezi nice odată,
 Ca să nu te-nșeli îndată.
 Eu îți spusei o minciună
 Mare, oarzănă și bună,
 Cum că foalele meu are
 Bulz de aur așa mare
 Cîtu-i un ou de găină
 Și de aceasta sînt plină.
 Tu ai crezut, vai de tine !
 Și nu te-ai uitat la mine
 Că într-<at>ăt sînt mai mică
 Decît un ou de ciovică.
 A doao, te-am învățat
 Și Ț-am dat sănătos sfat
 Ca după lucrul trecut,
 Rău sau bine Ț-au căzut,
 Să nu-ți paie nici cum rău,
 Și tu călcași sfatul meu,
 Că pentru că m-ai lăsat
 Te văz foarte supărat.

A treia : să grijești bine
 Și lucrul ce nu-i de tine
 Și știi că nu-l poți ajunge
 Macar cît de te-ai străpunge,
 Să nu-l cerci, ci să-i dai pace
 Că-n alt chip de ris ti-i face.
 Ci această-învățătură
 Încă-nzădarnică fură,

Că tu știi și cunoști bine
 Că zburînd eu de la tine
 Mai mult nu mă mai poți prinde,
 Macar cît de te-i întinde,
 Și totuși ca un nebun
 Te-nvîrtești pe supt alun,
 Socotînd să mă prinzi iară,
 Să mă ucizi cu ocară“.

Exemplarul prezentat conține, alternînd cu filele tipărite, încă unsprezece file cu însemnări manuscrise. Alte însemnări se găsesc și pe părțile albe ale filelor tipărite. Cea mai mare parte a acestor însemnări aparține unei singure persoane, care semnează fie „Nicolaus Papp“ (cu caractere latine) fie „Nicolae Popovici“ (cu chirilice). Majoritatea lor este constituită din versuri cu conținut diferit, intitulate : *La o prea iubită ; Versuri la 3 sfinți, Vers de veselie, Versul lui Irod, Vers la Naștere, Versul Sibiului, Versul plugariului*. La sfîrșitul tuturor „versurilor“ se află însemnarea : „Sfîrșitul versului acestuia. Și s-au scris de mine Nicolae Popovici din Romos și l-am scris fiind la Blaj. Anul 824“. Pe fila a doua se află o însemnare de altă mină decît a lui Nicolae Popovici : „Cărlindariu este a lui Nicolae a lui Dănilă al popi< i> Ivan din Romos. Scris-am eu Șimion Dubleșu din Romoșelu. A< u> gustu 22 de zile.“ Toate versurile, ca și aceste însemnări, sînt scrise în românește, cu chirilice. Pe a 2-a filă tipărită, tot Nicolae Popovici a notat o dată, scriind de rîndul acesta cu caractere latine : „Nicolaus Papp. 1825. Februarie Die 17.“

O altă serie de însemnări aparține cunoscutului cercetător Grigore Crețu, care a notat pe prima filă tipărită : „Calendariu, Sibii, 1810“ și mai jos : „Această carte o am dela părintele Neculae frate în măn. Sinaia, fost vestit dascăl de musichie pe valea Prahovei, în vîrstă de 76 de ani. Gr. Crețu, 1888 aug.“ Este oare acest călugăr Neculae, dascăl de musichie, acelaș cu Nicolae Papp sau Popovici, care scrie versurile de care a fost vorba mai sus ? Ar însemna ca la data cînd le-a scris să fi avut doar 13 ani. Problema rămîne deschisă.

În încheiere, transcriem două din stihurile oferite de Neculae Popovici din Romos, pe care le considerăm interesante nu pentru calitățile lor literare, ci pentru conținutul lor și pentru valoarea de exemplu de creație populară.

„Versul Sibiului

O, iubitori de cîntare,
 Veniți cu naltă strigare
 Și altora povestirăți
 Și cu jele glăsurăți
 De Sibiului dulceată,
 Cum ie în cerur< i> de față
 Ostenele agonisite
 Și prin Sibiiu cheltuite
 Cît în 10 ani lucrezi
 Drudești < sic> de faci bani
 La Sibiiu în 6 luni făcut
 Ustulești fi pui cîte 100 cîte 200
 De-ș< i> iau reverende noă

Iară la mola< ?> cîte șapte
 Plină să suie pe trepte
 Mulți să bagă în datorie
 Plină ajung la preoție
 Iar dacă se preoțesc,
 Mulți cu moartea o plătesc.
 Scrie carte la muiere
 Să mai vînză din avere
 Vînză oi și vînz< ă> bol,
 Trimăte banii la noi.
 Vînză tot ce-are în casă
 De vrei să fie preoteasă.
 O, Sibiiu, oraș vestit,
 Dăruiești pre fericit,
 Că întru acest an lipsit
 Mulți la Sibiiu au venit.
 Prin grădini frumoase treci
 Și prea frumoasă le vezi
 Unde-ți place șezi la masă
 Și de nimene să nu-ți pasă.“

„Versul plugariului

Fericit este plugariul,
 Fericit și păcurariul,
 Mișelule de mine.

Plugariul merje cîntînd
 Și pe brazdă fluierînd,
 Amăritul de mine.

Păcurariul fluierînd
După oi merje cîntînd
Jelnicul de mine.
Plugariul sătul de pîne
La amiază doarme bine,
Flămîndul de mine.

Și să scoală de mai ară
Fără grije pînă-n sară,
Îngrijatul de mine.

Păcurariul tot jîntiță
Mănîncă de la oiță,
Flămîndul de mine.

Și să culcă în umbră deasă
Unde-i umbra mai frumoasă,
Uritul de mine.

Pentru pîne de caș dulce
La păcurariu și el se duce,
Hrănitul de mine.

Amîndoi frumoși la față
Ca și zeriul fără zață,
Peritul de mine.

Cu dinșii lumea trăiește
Și țara să veselește,
Singurul de mine.

Și v-aș scoate din nevoi
Ca că fiți cu bună voie,
Harnicul de mine."

Textele folclorice tipărite în acest calendar și — în mai mică măsură, poate — versurile manuscrite constituie materiale de interes deosebit pentru istoria folclorului și a folcloristicii românești.

Pentru caș și pentru pîne
Toți le zic cuvinte bune,
Hulitul de mine.

Nu le strigă la fereastră
Vin tu, popo, de botează,
Sclrbîitul de mine.

Nu-ntră în casă cu lungoare,
Nu intră în grea putoare,
Puțitul de mine.

Că să duc unde poftesc,
Să așază unde voiesc,
Legatul de mine.

De m-aș vedea ca și voi
Nu m-aș da pe amîndoi,
Harnicu de mine.

C-aș lăsa rașă pe pat
Și m-aș duce la Bănat,
Sdravănul de mine.

Și m-aș scoate din ocară
Scoțînd turcii toți din țară,
Voinicul de mine.

I-aș mina cu mină tare
Pre ciți s-au băgat în țară,
Viteazul de mine.

DIN ISTORICUL „JUNIMII“. G. PANU STUDENT LA GAND

DE

M. TIMOFTE

S-a spus și s-a scris mult despre condițiile constituirii, rolul și locul „Junimii“ în istoria și mișcarea culturală a României. În ultimii ani, contribuții notabile, aparținând unor genuri diferite, au adus în circuitul cunoașterii științifice și au pus la îndemna publicului larg informații și interpretări noi, menite fie să repună în valoare opera de o deosebită însemnătate pe care junimiștii au săvârșit-o în dezvoltarea culturii românești, fie să-i integreze mai nuanțat în viața politică a epocii. Deschiderea către noi surse de informații și interpretare operată în acest răstimp au oferit un cîmp larg unor investigații care completează imaginea, largesc orizontul.

O cercetare efectuată în arhivele Universității din Gand ne confirmă prezența aici, în vederea completării studiilor, a celui care inițial era destinat a deveni istoricul „Junimii“ — omul politic, radicalul și anticarlistul de mai târziu — G. Panu. Prezența acestuia, ca student al Universității belgiene în anii 1876 — 1878 nu trebuie să surprindă.

Anii menționați se intercalează unei perioade de transformări în cadrul căreia statul român — angajat ireversibil pe calea dobîndirii și consolidării independenței — a acordat o atenție deosebită dezvoltării învățămîntului, pregătirii specialiștilor necesari dezvoltării structurilor economico-sociale corespunzătoare. Paralel cu mutațiile survenite pe plan intern în acest domeniu, este relevantă prezența studenților români la Universitățile din Occidentul Europei. În context, arhivele Universității din Gand — mare centru de învățămînt și cultural belgian — oferă date interesante în legătură cu activitatea didactică a tinerilor români aflați aici la studii în anii 1871 — 1879. Este de remarcat, pe linia observațiilor anterioare, că, în acești ani, studenții români se situează pe locul al doilea sub raport numeric, între studenții străini, ei frecventînd cu deosebire facultățile de arte și meserii, inginerie, drept și medicină. Între aceștia, G. Panu se detașează nu atît datorită activității desfășurate aici, cît mai ales rolului său în cadrul „Junimii“ și al vieții politice românești în perioada ulterioară.

Documentele anexate cuprind — în afara cererii lui G. Panu, din păcate nedepistată în materialele puse la dispoziție — filiera demersului întreprins de acesta pentru a fi admis să susțină examenele necesare „candidaturii în drept“, la facultatea de același profil a Universității din Gand. În adresa expediată din partea Ministerului de Interne, Universității, la data de 3 iulie 1876, se confirmă cererea lui G. Panu, prin care acesta solicită aprobarea de a susține examenele cerute de autoritățile belgiene fără probele prealabile (anexa 1). În răspunsul său, Administratorul Universității din Gand informează forul tutelar că facultatea de drept primește favorabil cererea studentului român, cu condiția ca acesta, ca de altfel toți studenții români, să depună certificate școlare eliberate de autoritățile românești (anexa 2). Ca urmare, ministerul de resort belgian aprobă solicitarea lui G. Panu, aprobare reînnoită la 31 iulie 1876 — datorită probabil unei noi intervenții (anexele 3 și 4). Ultimul document este extras din Anuarul Universității din Gand pe anul academic 1878/79; din tabelul cuprinzînd facultatea de drept reiese situația școlară a lui G. Panu.

Deși fragmentare, aceste informații conțin precizări în legătură cu debutul ca student al lui G. Panu la una din cele mai cunoscute instituții de învățămînt superior din epocă. Din perspectiva evoluției lui G. Panu, datele acestea — inedite după știința noastră — sînt importante pentru completarea știrilor privind viața și activitatea uneia din personalitățile interesante și controversate ale României celei de a doua jumătăți a veacului trecut. În egală măsură ele

pot servi la mai buna cunoaștere a istoriei uneia din cele mai importante mișcări culturale românești, „Junimea“, în cadrul căreia G. Panu s-a remarcat, cel puțin la începuturile ei, ca una din figurile de prim plan.

Aneza 1

MINISTÈRE
de
L'INTERIEUR
ADMINISTRATION
de
L'INSTRUCTION PUBLIQUE
1-ère SECTION

Bruxelles, le 3 Juillet 1876

No. 61916

2 Annexes

Monsieur l'Administrateur,

J'ai l'honneur de vous transmettre, pour instruction et rapport, la requête ci-jointe, par laquelle M. Georges Panu, de Jassy (Roumanie), demande à être dispensé des épreuves scientifiques préalables à la candidature en droit.

Pour le Ministre,

Le Directeur Général,

Aneza 2

le 10 juillet 1876, n. 14219

annexe 3

Monsieur le Ministre,*

La Faculté de droit m'informe par sa lettre du 8 de ce mois et j'estime aussi qu'il y a bien d'accueillir favorablement la demande de M. Georges Panu tendante à être dispensé des épreuves scientifiques préalables à l'examen de candidature en droit.

La faculté a en même temps exprimé le désir que désormais les étudiants roumains qui demandent des dispenses semblables produisent les *certificats mêmes* qui leur auront été délivrés par les autorités scolaires de leur pays.

* en réponse à votre dépêche de 8 de ce mois (Adm. de l'Instr. Publ. 1ère section n. 61916) j'ai l'honneur de vous adresser le rapport de la Faculté de droit sur la requête de M. Georges Panu, je l'adopte entièrement.

Anexa 3

MINISTÈRE
de
L'INTÉRIEUR
ADMINISTRATION
de
L'INSTRUCTION PUBLIQUE

No. 61916

Le Ministre de l'Intérieur,

Vu la requête du sieur Georges Panu, de Jassy (Roumanie) qui demande à être admis devant la Faculté de droit de l'Université de Gand, à l'examen de la candidature en droit, avec dispense des épreuves préalables à cet examen.

Vu l'article 5 de l'arrêté royal de 29 juillet 1869, autorisant le Ministre de l'Intérieur à accorder les dispenses de l'espèce sur l'avis conforme de la faculté devant laquelle le récipiendaire doit se présenter ;

Vu le rapport de la faculté de droit de l'Université de Gand, portant avis favorable sur la requête précitée ;

Vu le rapport de M. l'Administrateur Inspecteur de l'Université de Gand ;

Arrête :

Article unique, M. Georges Panu de Jassy (Roumanie) est autorisé à se présenter devant la faculté de droit de l'Université de Gand, à l'examen de candidat en droit, avec dispense des épreuves scientifiques préalables à cet examen.

Bruxelles, le 20 juillet 1876

(Signé :) Delcour

Pour expédition conforme :

Le Secrétaire Général du Ministère de l'Intérieur

Anexa 4

MINISTÈRE
de
L'INTÉRIEUR
ADMINISTRATION
de
L'INSTRUCTION PUBLIQUE
I-ère SECTION

31 juillet 1876

No. 61916

1 annexe

Monsieur l'Administrateur,

J'ai l'honneur de vous adresser, avec prière de bien vouloir en donner connaissance à qui de droit, une expédition de mon arrêté en date du 20 juillet courant, aux termes

duquel Mr Georges Panu, de Jassy, est autorisé à se présenter devant la Faculté de droit de l'Université de Gand, à l'examen de la candidature en droit avec dispense des épreuves préalables à cet examen.

Pour le Ministre
Le Directeur Général,

A Monsieur l'Administrateur Inspecteur de l'Université de Gand

Aneza 6

TABLEAU NO. 4

DIPLÔMES SCIENTIFIQUES DELIVRÉS PENDANT L'ANNÉE ACADEMIQUE 1878—1879,

CONFORMEMENT A L'ARRÊTÉ ROYAL DU 29 JUILLET 1869.

Faculté de droit.

Grade de candidat en droit.

MM.

Panu, Georges, de Jassy, d'une manière satisfaisante. Fottea Mavromaty, Georges, de Jassy, id. Premier examen de docteur en droit.

M. Panu, Georges, de Jassy, avec distinction.
Second examen de docteur en droit.

M. Siendrea, André, de Fochsani (Roumanie), avec distinction.
Grade de docteur en sciences politiques et administratives
Première épreuve.

M. Coemans, Emile, de Gand, avec grande distinction.
Seconde épreuve

M. Coemans, Emile, de Gand, avec grande distinction.
Faculté de médecine.

Grade de docteur en médecine, en chirurgie et en accouchements.

PREMIER EXAMEN

M. Milward de Azevedo, Antonio, de Minas — Geraës (Brésil), d'une manière satisfaisante.

NOTE ASUPRA TITANISMULUI CA TIPOLOGIE ROMANTICĂ

DE

LIVIA COMȘULEA

Ca temă literară, titanismul are origini îndepărtate, ce se pot identifica încă din vremea miturilor străvechi ale popoarelor, reflectând un moment anterior apariției literaturii, moment în care omul și-a pus pentru prima oară problema binelui și a răului, implicită desăvârșirii sale morale și tendinței de ștergere a inechității sociale. Pentru mitologia greacă, titanii au fost fiil lui Uranos și ai Geii; între aceștia, Hyperion, Atlante și Prometeu l-au atacat pe atotputernicul și necontestabilul Jupiter. În dorința de a-i lua puterea, ei au îngrămădit munții unii peste alții ca să ajungă la cer. Prezența, în operele scrise, a titanilor, a aspirațiilor și a luptelor lor, devine obișnuită, circumscriind un adevărat motiv — permanență a literaturii europene.

Titanismul, ca motiv, este deosebit de frecvent, îmbrăcînd variate tendințe, după aspirațiile epocii respective. Satan sau Prometeu, Cain sau Faust devin succesiv personaje de o mare complexitate, reliefînd nu numai sensibilitatea și tensiunea unui ins (individul creator), ci și frământările și imperativele unei epoci. Astfel nu e de mirare că personalitatea titanului avea să se bucure, în epocile contorsionate, dominate de revolte sociale, de o deosebită audiență literară; figura titanului devine un element esențial și specific în tipologia literară europeană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor. Ea va tenta rînd pe rînd pe V. Hugo, Alfred de Vigny, Byron, Shelley, Eminescu sau pe scriitori mai mărunți ca John Bull și John E. Read.

Studiul titanismului relevă numeroase implicații sociale, firești dacă ne gîndim că experiențele eroilor lui Byron, Hugo, Vigny sau Eminescu au fost generate de neajunsurile acute ale epocii în care au fost zămislîți. Dificil, necesitînd dealtfel coroborarea și a altor date decît acelea ale istoriei literare, studiul titanismului se justifică și în această privință; o sinteză asupra luptei pentru progres social și moral, a modului în care aceasta este oglindită în literatură, nu se poate priva de analiza motivului titanului din beletristica europeană. Dacă titanismul religios își are obîrșia în acel „non serviam” din opera miltoniană, titanismul mitologic pornește de la Eschil, prin figura lui Prometeu „the most sublime of all the romantic heroes and in the same time the most refined”. El este, așa cum spune Marx în teza lui de doctorat din 1841, „cel mai nobil sfînt și martir din calendarul filozofic”.

Prometeu a apărut pentru prima dată la Hesiod (*Munci și zile*); Eschil, în *Prometeu înălțat*, l-a transformat într-un titan, un salvator, și sub această formă l-a impus în literatură. Prometeu n-a adus numai focul și lumina oamenilor, el i-a învățat știința astronomiei, i-a inițiat în cultura solului și clădirea cetăților, a descoperit oamenilor mijlocul de deplasare pe uscat și pe mare, el a fost cel care le-a revelat arta și muzica. Pentru toate acestea, și-a atras minia lui Zeus și a trebuit să sufere pedepse eterne. Continuînd viziunea lui Eschil, fiecare secol i-a adăugat cîte ceva, schimbîndu-i înfățișarea după concepția vremii.

Prima tratare modernă a legendei pornește de la Calderón de la Barca, în *Estatua di Prometeo* (1679), care a împrumutat figura mitică din *De Genealogia Deorum* a lui Boccaccio, realizînd o fuziune între legenda titanului și mitul Pandorei. Pentru Calderón, darul focului este echivalent cu cel al spiritului, al cunoașterii, imagine ce va rămîne valabilă și la romanticii.

¹ Peter L. Throsler, *The Byronic Hero*, Minneapolis, University of Minnesota, 1952, p. 28.

Interpretările care s-au dat mitului prometeic de-a lungul istoriei sînt diferite. Shaftesbury nu ezită să-l considere pe artist ca pe un Prometeu care plămăiește independent și fără model. Viziunea unui Prometeu „alter Deus“ o are și Goethe, care nu s-a folosit însă de trilogia lui Eschil; cele două părți ale poeziei *Prometheus* (1773) îl înfățișează pe Titan ca pe un fiu răzvrătit a lui Zeus, a cărui singură plăcere este să sculpteze statui de lut care așteaptă să primească viață. El refuză propunerea lui Mercur de a se supune lui Zeus în schimbul însuflețirii idolilor săi de lut. Prometeu este adversar oricărui zeu căruia ar trebui să i se supună. Afirmându-se creator, el își afirmă și independența și libertatea de creație. Puterea demiurgică a artistului este, aici, dublată de revoltă. Actul al treilea, publicat separat, constă dintr-un singur monolog. Este o sfidare la adresa lui Zeus, în care Prometeu și oamenii creați de el se socotesc în afara puterii divine. Prometeul lui Goethe îi disprețuiește pe zei și aspiră la realizarea unor idealuri sociale de neatințare și libertate proprii burgheziei germane. O interpretare deosebită a mitului oferă Herder, în *Der Entfesselte Prometheus* (1802). Gînditorul german nu caută în mitologia greacă decît ideea de umanitate și de progres. Pentru el, progresul moral e determinat de evoluția individului, înlesnită de evoluția tehnicii. Înlănțuit pe stîncă, Prometeu liniștește oceanidele, prezicînd o vreme cînd lumea va fi atît de avansată, încît oceanul, care acum separă popoarele, le va uni, iar Gea va ajunge să vadă deșertul transformat într-un paradis. Prometeul lui Herder nu este atît revoltatul romanticilor, cît simbolul omului dornic de depășire.

Drama eschiliană a fost continuată de Shelley, care a luat de la tragicul grec numai motivul luptei lui Prometeu cu Zeus, convertindu-l în lupta binelui împotriva răului. Însuși autorul afirmă în prefața dramei *Prometheus Unbound*: „I was averse from a catastrophe so feeble as to reconciling the Champion with the Oppressor of mankind.“² Pentru Shelley, era de neconceput ca rațiunea să ajungă la o înțelegere cu „Răul“, care trebuie să piară prin propria lui progenitură, Demogorgon. În prefață, Shelley schițează și o paralelă între Prometeu și Satan. Deși amîndoi s-au răsculat împotriva aceluiași principiu al răului, Prometeu e superior prin altruismul său, sacrificîndu-se pentru binele omenirii fără nici un interes propriu. Conflictul cu care începe poema este acela dintre Prometeu și Jupiter, dintre principiul rațiunii și al dragostei și principiul tiraniei și al cruzimii care subminează binele, dar nu e în stare să-l distrugă.³ Pe această balanță de forțe se derulează întreaga intrigă. Prometeu distruge o orînduire nefastă, suprimă credința oarbă în superstiții și o înlocuiește cu o nouă concepție. Rațiunea va nimici obscurantismul și divinitățile false, iar știința va explica oamenilor tainele universului — iată simbolul focului furat de Titan. Prometeu a dat oamenilor știința, înțelepciunea, artele și le-a semănat în suflet dragostea și morală. El este, așa cum l-a conceput Shelley, „as the type of the highest perfection of moral and intellectual nature, impelled by purest and truest motives to the best and noblest ends.“⁴ Într-adevăr, Prometeu reprezintă dorința sufletului omenesc de a crea armonie prin rațiune și dragoste. El întrușipează idealul moral devotat atît adevărului cît și binelui, căci „there is a nobler glory, which survives/ Until our being fades/The consciousness of Good which neither gold/Nor sordid fame, nor hope of heavenly bliss/Can purchase“ (*Queen Mab*, cap V, v. 214 — 215 și 223 — 224). Această conștiință a binelui, care nu poate fi cumpărată nici prin aur, nici prin faimă sau speranță vană într-o lume mai fericită în cer, îi dă putere lui Prometeu să sufere. Hotărîrea sau mai bine zis îndrîjirea lui de a rezista chinurilor, înlănțuit de stîncă, reflectă optimismul lui Shelley, care, împreună cu Prometeu, știe că puterea lui Jupiter trebuie să se sfîrșească, că pămîntul nu va mai fi un infern și că toate lucrurile vor fi recreate și inspirate numai de flacăra iubirii. Vor dispărea tiranii și sclavii, iar zidurile închisorilor se vor prefăce în praf: „The loathsome mask has fallen, the man remains/Sceptreless, free, uncircumscribed, but Man/Equal unclassed, tribeless and nationless/Exempt from awe, worship degree, the king/O'er himself, just gentle wise but man.“⁵

Acest vis al fericirii este una din predilecțiile poetului. Viitorul întrevăzut de Shelley este o încununare a înțelepciunii și a dragostei. Poetul englez preconizează, ca și Herder, o evoluție și o perfecționare morală a omului, care va duce la înlăturarea răului. De fapt, problema care stă la baza titanismului shelleyan e problema „Răului“, a tiraniei, care străbate ca un fir toate marile poeme: *Queen Mab*, *Prometheus Unbound*, *The Revolt of Islam*, *Hellas*.

² P. B. Shelley, *Prometheus Unbound*, Heidelberg, Winter, 1908, p. 111.

³ Raymond Trousson, *Le thème de Prométhée dans la littérature européenne*, Geneva, Droz, 1964, p. 115.

⁴ P. B. Shelley, *Prometheus Unbound*, Heidelberg, Winter, 1908, *Préface*.

⁵ *Op. cit.*, p. 85.

Față de Satan, figura lui Prometeu introduce nu numai un alt personaj, deosebit în mare măsură, ci și o altă fază. Prometeismul în general nu se mulțumește cu relevarea poziției damnatului și implicit cu sublinierea atitudinii favorabile față de acesta, ci, de pe un plan mai radical, personifică gestul revoltei împotriva unei orânduiri nedrepte. Prometeu nu se limitează la expunerea disprețului sau a ostilității față de zei, el reprezintă spiritul revoluționar care neagă violent „ordinea veche”, atitudinea distructivă fiind însoțită concomitent de gestul constructiv. Se potențează astfel o nouă viziune a vieții sub semnul demnității și al independenței persoanei sale. În *Prometeu* lui Shelley, recunoaștem cele mai elevate tendințe ale luptei pe plan spiritual din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Revoltei antitiranice i se asociază sentimentul altruismului, al dragostei față de umanitatea îngenucheată de un destin nedrept.

În acest sens, Prometeu se detașează, prin gestul său, ca un adevărat martir, iar prometeismul marchează un moment al luptei pentru progres și implicit tendința de ameliorare a condiției umane. Dacă unii scriitori rețin din figura lui Prometeu doar gestul revoltei, la Shelley, Prometeu triumfă și prin el triumfă ideea pentru care el a luptat. Perspectivei optimiste a lucrării lui Shelley i se alătură cea lui Edgar Quinet, care, în *Prometeu* (1838), îl consideră pe om egalul zeilor și prin aceasta realizează unul din momentele remarcabile ale umanismului romantic.

Acestor destine europene li se integrează și cele câteva reluări ale mitului prometeic din literatura română. Ele au venit mai târziu, în primele două decenii ale secolului al XX-lea, ca urmare directă a unei permanențe tipologice romantice. Este vorba despre două lucrări: a lui Al. Philippide, *Izgonirea lui Prometeu* (din volumul *Aur sterp*, 1922), și *Prometeu* a lui Victor Eftimiu (reprezentată în 1918 și tradusă în limbile italiană și germană). Și într-un caz și în altul, autorii subliniază nu numai marea sacrificiu lui Prometeu, dar și nerecunoștința semenilor, beneficiari ai cuceririlor acestuia. Față de ingratitudea celor care uită și nu-i înțeleg dăruirea, titanul lui Philippide se retrage în sine, precum demonul Luceafăr eminescian.

Suferind aceeași dezamăgire, eroul lui Victor Eftimiu nu cade în egoismul și pesimismul atroce al lui Manfred, iar ispitirea lui Hefaios-Satan, care-i sugerează împărțirea lumii, este respinsă: „Mi-e drag și-acuma omul. Pricepi destinul meu ?/I-am dat ceva odată, îi sînt dator mereu !/Mereu voi fi alături de el, în lupta vieții/În suflet îi voi cerne din aurul nobileții/Și tot ce-i bun în mine cu vremea îi voi da !” exclamă Prometeu.⁶ Resentimentelor justificate față de cei care nu i-au apreciat gestul le ia locul aspirația de a lupta împotriva răului. Într-o perioadă în care în literatura occidentală mitul prometeic suferise schimbări deosebite, care-i anulasera vechea lui esență, literatura română a înțeles să se pătrundă de permanențele umaniste ale mitului.

Asupra titanismului lui *Faust* al lui Goethe părerile au fost împărțite. Mintuirea lui Faust este ideea dramei și eroul s-a salvat, așa cum cîntă și corul îngerilor („Wer immer strebent sich bemüht/Der können wir erlösen”), fiindcă s-a străduit în mod conștient și a aspirat spre mai bine. Dar toată lupta, toată tragedia e rezultatul dublei sale naturi: „Zwei Seelen wohnen, ach ! in meiner Brust/Die eine sich von der andern trennen”.⁷ Un suflet care îl stimulează spre sublim, spre etern, un altul care tinde să-l împiedice, să-l fixeze la limita comună. Or, pactul cu diavolul nu este tocmai revolta titanului împotriva finitului, a limitării ? Mefisto este alter ego-ul lui Faust, acel eu inferior în care acesta nu se poate complăce. Faust este un om excepțional, „o natură demonică”, cum l-a denumit Goethe însuși. Pentru el, păcatul și datoria au cu totul alt sens și nu țin de morala comună, ci de necesitate, de natură. Pentru Faust, răul nu e contrariul binelui, ci contrariul a tot ceea ce nu e în concordanță cu natura lui. Aspirația spre bine nu exclude eroarea: „Es irrt der Mensch so lang er strebt”.⁸ Omul greșeste, adesea chiar și în intențiile cele mai generoase, dar importanță este atitudinea pe care o are față de greșală. Faust a greșit în alegerea căilor, a mijloacelor, dar intențiile lui au fost totdeauna pure. Dacă a provocat și nenorociri, a pornit însă cu bune intenții, încît în final, în lupta dintre bine și rău, binele a învins, fiindcă Faust s-a ridicat mereu prin energia, prin lupta sa, spre bine. Dacă a comis greșeli, s-a străduit să le îndrepte. Dacă Margareta a ajuns în închisoare, Faust s-a întors la ea să o

⁶ V. Eftimiu, *Prometeu*, București, Socec, 1919, p. 125.

⁷ Goethe, *Faust*, Berlin, Verlag Neues Leben, 1966, p. 452.

⁸ *Op. cit.*, p. 52.

⁹ *Op. cit.*, p. 22.

salveze. El nu se mai vrea supraom, ci doar om. *Eul* s-a convertit în *noi*.¹⁰ Fără îndolală, această victorie pentru binele umanității a însemnat o renunțare la visele și la aspirațiile proprii. Faust n-a cerut clipei să se oprească nici cînd era cu Margareta, nici cînd era cu Elena și nici în noaptea Walpurgiei. El nu s-a afundat în plăceri vulgare, care să-i înăbușe aspirațiile nobile. Toate ofertele lui Mefisto n-au putut să-i producă nici o clipă de mulțumire și „diavolul” a pierdut. Faust poruncește clipei să se oprească („Verweile doch, du bist so schön”) doar atunci cînd a văzut un popor liber, muncind liber („Auf freiem Grund, mit freiem Volke stehen”). Libertatea absolută, lată idealul lui Faust. Ca un nou Prometeu, el vrea să fie propriul său stăpîn și părintele unor ființe pe care le va zidi libere ca și el. Conceptul de titan suferă astfel o evoluție și aspirațiile titanului prevăd, implicit, o rezolvare pe care o dă perspectiva marilor cuceriri științifice și industriale ale secolului al XIX-lea.

Tot un căutător de absolut ca Faust este și Manfred al lui Byron. Dacă Faust găsește o soluție în munca pentru binele omenirii, Manfred, care a rămas închis în *eul* său, fără să se poată revărsa, fără să găsească o comuniune cu semenii lui, nu dorește decît „uitarea” („oblivition”). Individualismul îi delimitează sfera căutărilor numai la propriul, suflet și-l izolează de exterior. Titanismul, care presupune lupta pentru binele colectivității este astfel sărăcit, deși însăși renunțarea la luptă reprezintă un refuz total al întregii orînduiri existente.

Marii scriitori romantici au avut drept model al tipologiei titanismului personaje create și de curentele și școlile literare premergătoare. Sămînța aruncată de Milton a fost prinsă de scriitorii romanului gotic, trecută apoi prin filiera lui Schiller (*Die Räuber*), a lui Goethe (*Goetz von Berlichingen*), W. Scott (*Marmion*) și amplificată de Byron. Acești eroi, animați de idealuri înalte, poate prea înalte pentru puterile lor, au luptat de partea asupriților, pentru libertate, fapt care l-a îndreptățit pe Schiller să considere lupta împotriva tiranilor („In tiranos”) drept cuvînt conducător al piesei sale. Karl Moor fiind un pas înainte spre figurile titaniene, Schiller însuși îl compară cu Brutus sau Catilina, dar și cu Satan din *Paradisul Pierdut* al lui Milton. Byron a creat un singur tip de personaj, definit de-a lungul ciclului de *Poeme orientale*. Fie că se numește Ghiaurul, Selim, Conrad sau Lara, dezgustat de răutatea lumii și înjosit, eroul byronian este un revoltat. Revoltat împotriva tiraniei, Childe Harold este revoltat împotriva societății care a făcut din el un însingurat („unfit to herd with men”), cu o mie de păcate, dar cu o singură virtute, aceea de a iubi. Campion al libertății, eroul byronian, păcătuiește împotriva titanismului prin individualismul său.¹¹ Dar disprețul său față de oameni nu înseamnă ură. Childe Harold fuge nu de lume în general, ci de lumea viciată a mediului aristocrat, pentru a căuta o altă lume mai bună, aceea a martirilor pentru independență din cîmpiile Greciei. Umanismul byronian este astfel plin de contradicții — pe de o parte un individualism egoist, pe de altă parte dorința de bine pentru omenire (Sardanapalus, Marino Falieri).

În literatura noastră, titanul și imaginea genului vor impune prezențe de o deosebită valoare prin Eminescu. Figura titanului ca și a genului sînt în mare măsură centrale în opera sa. În prima fază de creație, lucrări ca *Andrei Mureșan* (1871), *Demonism* (1871) consemnează personaje romantice aflate sub semnul revoltei sau al voinței de bine. *Rugăciunea unui dac* (1879) sau vasta și neterminată *Memento mori* se subsumează și ele în anumite laturi acelorasi preocupări titanice. Demonismul eminescian se integrează și el conceptului de titanism. Trăsături titanice au și Toma Nour și Dionis, cu deosebire că Eminescu insistă mai puțin asupra gestului spectaculos, exterior, prioritatea avînd-o experiențele interioare, aspirațiile civice specifice pentru o tipologie romantică românească. Problema persistenței răului în lume, a luptei împotriva acestuia stă și în centrul poeziei *Proletarul* sau al fragmentului următor, *Umbre pe pînza vremii*. Frământările conferă personajelor eminesciene un nimb de măreție tragică. Hyperion — Luceafărul va fi personajul erou adus, sub raportul valorii, la o condiție superlativă. În *Luceafărul* se reflectă de altfel trecerea de la titanul din lucrările perioadei studiilor la Viena și Berlin, la prezența genului, personaj complex deosebit de profund. Obosit de eternitate și de însingurare, Hyperion „tînjește” după „o oră de iubire”, iar dezamăgirea îl determină să rămînă veșnic „rece” și mîndru; acea mîndrie interioară ce decurge din conștiința înaltei lui condiții. Hyperion al lui Eminescu este în esență un titan înfrînt în aspirațiile sale, căci tocmai calitățile sale excepționale îl izolează și plînsul său se contopește cu cel al lui Moise (*Moise*, de Vigny).

¹⁰ Ch. Dedeyan, *Le Thème de Faust dans la littérature européenne*, Paris, Lettres modernes, 1955, p. 151.

¹¹ V. Cerny, *Essai sur le titanisme dans la poésie romantique occidentale*, Praga, 1935.

Orice sinteză, fie și sumară, asupra tipologiei romantice nu poate trece cu vederea fenomenul literar al titanismului. Prezențe de prim plan, eroii titanici devin specifici pentru majoritatea literaturilor europene din această perioadă, cu atât mai mult, cu cât imaginea lor se detașează pe un fundal comun de revoltă, de tensiuni sociale și spirituale care-și caută o rezolvare în condițiile primelor decenii ale secolului trecut. Spiritul rebel romantic, orientat împotriva unor nedrepte și anacronice orânduiri sociale și, pe alt plan, împotriva oricărei constrîngerii a normelor literare, va găsi în persoana titanilor cele mai adecvate tipuri — purtătoare ale aspirațiilor entuziaste, ale elanurilor generoase și umanitare ale unei generații. Experiențele lor vor include nu numai frământările în căutarea unui nou orizont și a unui nou sens al existenței, ci și neliniștea sau durerea întrebărilor fără răspuns. Titanul devine o permanență universală a spiritualității umane, a forței împotriva obscurantismului, a răului, a tot ce duce la alienarea omului de resursele sale interioare. Conceptul de titan, reluat în alte forme, în diverse variante, personifică de fapt una din dimensiunile sale fundamentale: speranța omenirii în continua ei perfecționare.

NOTE LEXICALE ȘI ETIMOLOGICE

Hândra-mândra adv. În DA¹, în cadrul articolului *handră*, este consemnat adverbul *handra* „fără treabă, degeaba”, în legătură cu care este pus și *handra-mandra*, înregistrat în locuțiunea adverbială *d-a hand(r)a-mand(r)a* („degeaba, în zadar, fără rost”) pe baza unei comunicări făcute de Aron Tomiac din localitățile Vicovu de Sus și Straja—Rădăuți. Substantivul *handră* este considerat de către redactorii DA ca provenind din maghiarul *handra* „zdreanță”, iar pentru cuvintele subsumate acestuia se fac doar referiri etimologice la câteva verbe maghiare care înseamnă „a fugi încoace și încolo”, „a se pripri, a face sau a da gata un lucru în grabă” etc., ceea ce nu rezolvă însă etimologia cuvintelor care au o altă valoare gramaticală decât aceea verbală.

În DR IV (1927), p. 177, Vasile Bogrea sugerează și alte posibilități etimologice pentru *handra-mandra*, considerând că ar putea avea fie o origine onomatopeică, fie o legătură cu cuvântul *mândră*. Forma *handra-mandra* apare ca adverb într-o strigătură din Bucovina, culeasă de S. Fl. Marian: *Handra, manda prin grădină/Curechi verde cu slănină*². Este comentată de acad. Al. Graur care, încadrând-o în categoria expresiilor compuse din două cuvinte care rimează între ele, afirmă: „Pentru mine este limpede că avem de-a face cu cuvinte fabricate prin simpla schimbare în *m* a consoanei inițiale a unor cuvinte cu structură normală”³.

Deci, după autorul citat, forma *mandra* este creată din *handra* prin transformarea lui *h* inițial în *m*, preferința pentru *m* în a doua parte a expresiei fiind considerată drept rezultat al unei influențe turcești⁴. Deși remarcă eforturile făcute pentru a se găsi etimologii străine și la formulele rimate de acest tip, acad. Al. Graur acceptă, ca sigure, numai etimologia germană pentru *șahăr-mahăr* și cea turcă pentru *techer-mecher*⁵.

Handra-mandra pare într-adevăr un lexem cu reduplicare format pe bază de rimă în limba română din *handra*, dar existența unei variante la care partea a doua a expresiei începe cu *b-* și apropierea semantică dintre aceste forme ne determină să emitem și o altă ipoteză etimologică.

Într-un glosar din nordul Munteniei, în localitatea Mățău-Cîmpulung, este înregistrat adverbul *hondro-bondro* însemnând „totuna, de colo pînă colo” și expresia *a fi de hondro-bondro* cu sensul „a fi la discreția oricui (pentru servicii)”⁶. În același glosar este consemnată și varianta *andăra-bandăra* „alandala”, în localitatea Păușești Otăsău—Băile Govora⁷.

Prin Bucovina, întâlnim interjecția *hodor-bodor* într-o ghicitoare culeasă de Leca Morariu: *Țităr-pițăr stă pe grindă/Hodor-bodor într-o tindă/Și vorbește ungurește/Nu ști nimeni ce grăiește (Rîndunelele)*⁸.

August Scriban înregistrează forma *hondron-bondron*, considerînd-o interjecție care imită vorbirea neînțeleasă a unui străin, și o exemplifică cu un citat personal: *ce tot hondron-*

¹ Folosim abrevierile din *Dicționarul limbii române* (DLR).

² *Hore și chiuluri din Bucovina*, București, 1911, p. 180.

³ Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963, p. 20.

⁴ „Deoarece în turcește procedeul este vechi și foarte răspîndit, trebuie să credem că de acolo a fost introdus în dacoromână, în aromână și în bulgară”; *op. cit.*, p. 23.

⁵ *Id.*, p. 19.

⁶ Petre Coman, *Glosar dialectal*, București, 1939, s.v.; s.v. *andăra* este consemnată și forma *hond(o)ro — bond(o)ro*.

⁷ *Ibidem*, s.v. *andăra*; definițiile aparțin autorului glosarului.

⁸ „Șezătoarea”, vol. XVIII, 1922, p. 208.

bondron pe aici? Pentru etimologie sînt indicate două cuvinte maghiare: *hadarni* „a vorbi prea repede” și *badarni* „a vorbi neînțeles”⁹.

Cel mai recent dicționar istoric și etimologic al limbii maghiare, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*¹⁰, înregistrează substantivul *handabanda*, cu varianta dialectală *handra banda*, însemnînd „lăudăroșenie, neseriozitate, nechibzuință”. În maghiara din Transilvania este atestat și adjectivul *handra-bandra* cu sensul de „flușturiat, năuc, zăpăcit”¹¹. Apropierea dintre aceste două regionalisme (substantiv și adjectiv) și adverbele românești *hond(o)ro-bond(o)ro*, *andăra-bandăra* ni se pare destul de evidentă și credem că în maghiara dialectală se află originea cuvintelor românești. *Handra-mandra* ar putea fi rezultatul transformării cuvîntului maghiar *handra-bandra*, modificarea celei de a doua părți datorîndu-se tendinței frecvente în limba română de trecere a lui *b* la *m* în cazul formulelor rimate¹².

Varianta *handra-manda*, pe care acad. Al. Graur¹³ o consideră greșeală de tipar în cartea lui S. Fl. Marian, a fost comunicată și de către Aron Tomiac și se poate explica prin oscilațiile de formă chiar ale etimonului maghiar.

În ceea ce privește interjecțiile *hodor-bodor*, întâlnită prin Bucovina, și *hondron-bondron*, înregistrată de August Scriban care însă nu precizează aria de circulație, credem că ele reprezintă o dezvoltare pe teren românesc, prin schimbarea valorii gramaticale, a maghiarului *handra-bandra*, datorită rezonanței acestui cuvînt, adeseori neînțeles de ascultători¹⁴.

Nândralău s.m. În DLR este înregistrat ca regionalism cu circulație prin Moldova. În privința etimologiei, redactorii au ezitat, făcînd doar trimiteri la *nandraș* și *handralău*. Lazăr Șăineanu, în dicționarul său¹⁵, consideră ca posibilitate etimologică „fuziunea din un (*h*) *andralău*, de origină necunoscută”¹⁶.

Dacă analizăm aria de circulație a lui *nândralău* (după DLR), observăm că aceasta coincide cu a lui *handralău* (după DA), ceea ce confirmă ipoteza aglutinării dintre articolul (sau numeralul) *un* și *handralău*, urmată de afereza lui *h*. În consecință, credem că pentru *nândralău* se putea da ca sigură etimologia *un + handralău*¹⁷.

Nândraș s.m. Este considerat în DLR cuvînt regional întrebuintat prin Moldova¹⁸, cu etimologia necunoscută.

Prin Transilvania și Banat circulă două derivate, nume de agent, în *-aș* formate de la substantive: *vandraș*¹⁹ (din *vandă* + suf. *-aș*) și *vandrocaș*²⁰ (*vandroc* + suf. *-aș*), ambele însemnînd „călător, vagabond, hoinar, pierde-vară, ștregar”. Ținînd seama de productivitatea sufixului *-aș* avînd ca rezultat cuvinte care indică starea în care se află persoana denumită, putem presupune posibilă și apariția unui derivat de la *handră* (variantea moldovenească a lui *vandă*) cu sufixul *-aș*, schimbarea lui *h* inițial în *n* putîndu-se datora tot aglutinării (*un + *handraș > nandraș*).

⁹ *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, s.v.

¹⁰ Vol. II, (H—O), Budapest, 1970, s.v.

¹¹ Szinnyi József, *Magyar tájszótar*, [II], Budapest, 1893—1896, s.v.

¹² În virtutea acestei reguli, Al. Graur, *Alte etimologii românești*, București, 1975, p. 60, presupune în cazul cuvîntului *melian* ca posibil un etimon care să înceapă cu *b*.

¹³ *Etimologii...*, p. 18.

¹⁴ Ca formă, *hodor—bodor* se apropie și de maghiarul *hadari-badari* „vorbărie”, atestat în dicționarul citat al lui Szinnyi.

¹⁵ *Dicționar universal al limbii române*, [Craiova, 1930].

¹⁶ *Handralău* este variantă a lui *vandralău* provenit din maghiarul *vandorló* (cf. SCRIBAN, D., DM).

¹⁷ Dintre cei care s-au mai ocupat de acest cuvînt, fără a fi citați în DLR, notăm: August Scriban (*op. cit.*) care, deși îl tratează într-un articol separat, la paragraful etimologie face aprecierea că *nândralău* este variantă „din *handranău*”; acad. Iorgu Iordan, în *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 349, și Al. Ciorănescu, *Dicționarul Etimologic Rumano*, Universidad de La Laguna, 1958—1961, s.v. *handra*, 4007, îl consideră variantă a lui *handralău*.

¹⁸ La izvoarele indicate în DLR, mai adăugăm un glosar din Baia și Bogdănești—Fălticeni, publicat în revista „Șezătoarea”, vol. XIX, 1923, p. 12.

¹⁹ Cf. Lucian Costin, *Gratul bănățean*, Timișoara, 1926, s.v.; ALR II 2885/27, 36, 76.

²⁰ Cf. Gustav Weigand, „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig”, III, 1896, p. 315, în forma *fondrocaș*; Lucian Costin, *op. cit.*, s.v. *vandraș*; Ștefan Pașca, *Glosar dialectal*, București, 1928, s.v. *vandroc*; ALR I 1553/5; CV 1951, nr. 5, p. 27, în forma *fondrocaș*.

Veșteji vb. IV. Verbul *a veșteji*, creat pe teren românesc din adjectivul *veșted* (moștenit din latină), a preluat din valorile semantice de bază ale etimonului următoarele semnificații:

1. Refl. și tranz. „A deveni sau a face să devină veșted; a (se) ofili”.

2. Refl. și intrans. Fig. (Despre oameni) „A-și pierde forța, vigoarea, vioiciunea; p. ext. a îmbătrâni, a (se) trece”²¹.

În afară de aceste valori justificate etimologic, mai apar, la nivel livresc, alte câteva sensuri tranzitive, considerate figurate de cei mai mulți autori de dicționare mai vechi sau mai recente, pe care ne-am propus să le discutăm.

1. Sensul cu cele mai vechi atestări este „a păta, a necinști, a dezonora” și apare la Nicolae Filimon: *Femeia cea mândră și ușure de minte calcă în picioare credința jurată soțului ei, vestejaște onoarea sa și a familiei*²² și la D. Bolintineanu: *Cînd tu faci o faptă bună/Fiii tăi o vestejesc*²³. Lazăr Șăineanu îl înregistrează în dicționarul citat ca sens separat, definindu-l prin „a defăima, a necinști”, notînd și un exemplu personal: *a vesteji reputațiunea cuiva*. În dicționarele mai noi se remarcă o varietate a soluțiilor în încadrarea acestui sens în structura semantică a verbului, mai ales datorită încercărilor de a se stabili o legătură cu un alt sens „a stigmatiza, a înfiera”, de care este mai apropiat.

Astfel, în DM și M. D. ENC. este considerat drept o evoluție semantică figurată de la „a stigmatiza, a înfiera”, în timp ce în DEX întregul sens „a stigmatiza, a dezaproba, a înfiera” este socotit figurat și acestuia îi este subordonat „a păta, a dezonora”. O rezolvare cu totul diferită se întîlnește în DL, unde este înregistrat ca figurat la sensul „a se ofili, a slăbi, a încezi, a îmbătrâni; a se trece”.

2. Pe la începutul secolului nostru, consemnăm apariția la *a veșteji* a unui nou sens „a stigmatiza, a înfiera, a reprobă”, complementul verbului indicînd fapte, manifestări, atitudini etc. ale oamenilor, mai rar oameni. Prima atestare de care dispunem, datînd din anul 1903, este din „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”: *Această împrejurare ... îl determină să se ocupe cu istoria neamului său și să vestejească purtarea acelor care lucrau contra țării sale*²⁴.

Într-un articol al istoricului D. Russo, publicat în „Buletinul Comisiei istorice” din anul 1916, remarcăm, de asemenea, folosirea verbului cu această valoare²⁵. Probabil că acest sens avea o circulație mult mai largă în publicațiile epocii, de vreme ce H. Tiktin face precizarea că circulă „în literatura modernă, cîteodată abuziv”²⁶. Răspîndirea mare în presă, în lucrări cu caracter științific sau în literatură, unde este folosit de scriitori de primă mărime, a făcut ca sensul să cîștige teren din ce în ce mai mult în limba literară. Dintre izvoarele de care dispunem notăm doar cîteva: Liviu Rebreanu: *Pe două pagini întregi vestejea fața lui Pălăgișu împotriva protopopului Groza*²⁷; Codul penal al Republicii Populare Române, 1948, p. 552²⁸: *Scopul moralizator de a vesteji obiceiul rău al scrisorii anonime*; G. Călinescu: *Veșteji pretenția bărbaților de a se amesteca în chestiuni culinare*²⁹; Ion Lăncrănjan: *Îl apăra pe Simion și mă vestejea pe mine*³⁰. Cu aceeași valoare semantică întîlnim verbul *a veșteji* și în săptămînalul „Contemporanul”³¹, la Tudor Vianu, care îl folosește frecvent³², la Al. Piru³³, în revista „România literară”³⁴.

În dicționare sensul este tratat independent de celelalte (DM, M. D. ENC.), uneori fiind considerat figurat (RESMERIȚĂ, D., CADE, DL, DEX), fără a se încerca o explicație a acestuia.

²¹ După DEX, s.v.

²² *Opere*, I, București, 1957, p. 216.

²³ *Poczii*, II, București, 1877, p. 254.

²⁴ Anul V, vol. IX, p. 276.

²⁵ Revista citată, București, II, 1916, p. 3.

²⁶ Cf. TDRG, s.v. (traducerea noastră).

²⁷ *Pădurea spinzuraților*, București, 1922, p. 81.

²⁸ Alcătuit de un colectiv compus din: V. Papadopol, I. Stoenescu, V. Protopopescu.

²⁹ *Buletul Ioanide*, ediția a II-a, București, 1965, p. 20; cf. și p. 234.

³⁰ *Cordovanii*, II, București, 1963, p. 278.

³¹ Săptămînal politic, social, cultural. Seria a II-a, București, 1948, nr. 113, p. 12.

³² *Studii de literatură română*, București, 1965, p. 231, 375, 636.

³³ *Istoria literaturii române*, II, București, 1970, p. 26.

³⁴ 1975, nr. 4, p. 17.

Singurele lucrări lexicografice în care se face trimitere la fr. *flétrir* pentru a se justifica apariția sensului sînt TDRG³⁵ și SCRIBAN, D.³⁶. În dicționarele apărute ulterior nu s-a ținut însă seama de această sugestie, poate din cauză că autorii dicționarelor citate au folosit o tehnică lexicografică similară cu aceea utilizată la consemnarea calcurilor semantice³⁷ și, în consecință, confruntarea cu *flétrir* „faner, ôter l'éclat, la fraîcheur”, corespondentul din franceză al lui *a veșteji*, nu a fost satisfăcătoare pentru explicarea originii sensului.

3. Valoarea de „a pedepsi, a condamna” o avem atestată numai la G. Călinescu: *Gazdele, doi frați florentini, practicînd cămătăria, meserie veștejită de biserică cu excomunicarea, scapă cu fața curată*³⁸. Acest sens nu este înregistrat, la noi, în nici o lucrare lexicografică.

Cele trei sensuri prezentate mai sus nu se pot explica, pe linia semnificațiilor, prin etimonul *vested*, iar între valorile de bază ale verbului *a veșteji* și acestea se poate stabili cu greu o filiație semantică. După cum s-a putut vedea, și interpretările lexicografilor sînt diferite. De aceea se impune căutarea unei alte soluționări etimologice, indicarea cuvîntului *vested* drept unic izvor al tuturor sensurilor în discuție nefiind suficientă, mai ales că circulația lor dovedește o pătrundere relativ recentă în limba română. Sugestiile lui H. Tiktin și August Scriban ne trimit la limba franceză, unde, însă, situația se complică datorită faptului că aceasta dispune de două omonime: *flétrir*¹ provenit din lat. *flaccidus*³⁹ are sensul principal „faner” și aproximativ aceleași evoluții semantice ca și corespondentul său din limba română *a veșteji*; *flétrir*² își trage originea din **flatjan*⁴⁰, aparținînd limbii francilor stabiliți în Galia, și are următoarele valori:

1. Învechit „Marquer (un criminel) d'un fer rouge”. — P. e x t. „Frappier d'une condamnation ignominieuse, infamante”.

2. Modern „Vouer à l'opprobre” — „deshonorer”⁴¹.

Se poate astfel observa că originea celor trei sensuri discutate de noi la *a veșteji* se află în cuvîntul francez *flétrir*² cu care verbul românesc nu avea nici o coincidență semantică. Cunoscătorii români de limbă franceză au tratat pe *flétrir* ca pe un singur cuvînt polisemantic, traducînd cuvîntul *flétrir*² „stigmatiser” prin *a vîștji*, transferîndu-i astfel și semnificațiile sale. De aceea, credem că, referindu-ne la aceste valori neologice ale verbului *a veșteji*, stabilirea, prin confuzie, a unei legături semantice, cauzate de identitatea formală a celor două cuvinte franceze, poate fi considerată un fals calc semantic, care ar trebui consemnat în dicționare ca atare.

Considerăm utilă precizarea că sensurile din limba română discutate mai sus au intrat independent, la intervale mari de timp, nerespectînd schema logică a trecerii de la concret la abstract a cuvîntului francez, și au fost introduse în funcție de necesitățile diferiților vorbitori. Deci, prezentarea lor trebuie făcută din perspectivă istorică și nu pe baza filiației semantice logice.

EUGENIA DIMA

Vărețe subst. pl. În *Glosarul dialectal* alcătuit de Șt. Pașca¹ există cuvîntul *văreață*, care apare cu formă de plural într-o imprecizie („Să-l mînce vărețele de mișel că m-o căznit cu locu din trăuș!”) înregistrată în localitatea Crișcior-Brad.

Autorul glosarului consideră cuvîntul moștenit din latină, indicînd ca etimon «lat. *varicea* pentru *varicem* „umflătură de vine”». Definiția care se dă este imprecisă („o boală de singe”), Pașca făcînd legătura cu sensul cuvîntului latin.

³⁵ H. Tiktin definește sensul prin „a infiera”, *op. cit.*, s.v.

³⁶ August Scriban, care îl consideră însă figurat, îl definește prin „critic aspru, reprob”, susținîndu-l cu un exemplu personal: *a veșteji purtarea unui trădător* (s.v.).

³⁷ Paranteza de tipul (după...), folosită de ambii lexicografi în acest caz, se întîlnește și la articole ca: *primar* (TDRG) și *a jutor, arunc, găsesc, iau, mîrgăritar, putere etc.* (SCRIBAN, D.).

³⁸ *Croniclele optimistului*, București, 1964, p. 179.

³⁹ A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1938, s.v.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Cf. Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, 1970, s.v.

¹ Șt. Pașca, *Glosar dialectal*, alcătuit după material lexical cules de corespondenți din diferite regiuni, București, 1928.

Întrucât în limba română există neologismul *varice* („dilație venoasă permanentă și neregulată, mai frecventă la membrele inferioare, produsă prin pierderea elasticității pereților venelor”)², pentru a cărui etimologie multiplă este invocat și lat. *varix*, *-icis*, considerăm că interpretarea formei *vărețe* trebuie să se facă prin raportare la acesta.

Printre variantele cuvântului *varice* se întâlnește forma *varițe* (atestată în una dintre cele mai vechi scrieri medicale românești, *Practica doctorului de casă...*³, a doctorului Șt. V. Episcopescu), care se explică prin germ. *Varizen*⁴.

Legătura de ordin semantic și, mai ales, formal dintre cuvântul care apare în imprecizia înregistrată de Șt. Pașca și această variantă, la care se adaugă și circulația cuvântului într-o zonă cu influență a limbii germane la nivelul graiurilor sînt argumente pentru a considera forma *vărețe* o variantă regională a cuvântului *varice*, fiind o altă adaptare a germ. *Varizen* în limba română.

Verstac subst. „unealtă de dulgherie” a fost înregistrat în comuna Niculițel, jud. Tulcea, pentru întrebarea 108 („Cum se numesc unelte de dulgherie, materialul și apucăturile la lucru ale dulgherilor”) din *Răspunsuri la Chestionarul lingvistic al lui B. P. Hasdeu*, vol. XIV, p. 398.

Indicația semantică, forma și zona de circulație ne permit să identificăm etimonul cuvântului în rus. *верстак* „banc”⁵.

Văclă adj. Pentru cuvînt există două atestări: una din Năvodarii—Turnu Măgurele (v. *Răspunsuri la Chestionarul lingvistic al lui B. P. Hasdeu*, vol. XIV, p. 65), cealaltă, din Turnu Măgurele, fiind o comunicare semnată de Olmazu. Sensul cuvîntului în aceste două izvoare este apropiat. În Năvodarii—Turnu Măgurele s-a notat: „numirea culorii la oi”, iar în Turnu Măgurele: „oaie cu două pete negre pe laturile botului”. Termenul nu figurează în nici o lucrare lexicografică. Fiind atestat în sudul Munteniei, cuvîntul trebuie pus în relație cu bg. *вакла*, forma feminină a adjectivului *вакъл* „cu ochi negri (de obicei pentru oaie și berbec)”⁶. Cuvîntul ridică o problemă interesantă privind schimburile lexicale între limba română și limba bulgară.

În dicționarul amintit mai sus, cuvîntul *вакла*, *вакла*, *вакло* este derivat din bg. *ваклес(м)*, care, la rîndul lui, este explicat prin drom. *oachiș*, mgl. *oachiș*. În bulgară, vocala inițială a celor două cuvinte românești s-a transformat în *v*, trecînd prin faza intermediară *u*⁷. O. Densușianu⁸, discutînd acest cuvînt, îl consideră, însă, un împrumut direct din limba română, etimonul propus fiind rom. *oacăr*, -ă, cuvînt care în DLR este definit astfel: „(Învechit și regional; despre oi) cu pete închise pe față..., alb cu pete ruginii, cafenii... sau negre... pe bot sau (rar) pe piept”⁹. În limba bulgară, alături de *вакла*, *вакла*, *вакло*, mai există un cuvînt din aceeași familie *окрен*, *окрена*¹⁰, primit din dialectul aromân. Considerăm că soluția etimologică dată de O. Densușianu trebuie luată în considerație. Rom. *oacăr*, -ă este un vechi termen păstoresc, cu circulație atît la nordul cît și la sudul Dunării. În nordul Dunării este atestat mai ales în Banat, Transilvania și Oltenia, iar în sudul Dunării se întâlnește în dialectul aromân, în forma *oacăr*, -ă¹¹. Prezența în albaneză a unui cuvînt cu o formă foarte apropiată, *vakër(ë)*, și cu aceeași semnificație ca și rom. *oacăr*, -ă este o dovadă certă a vechimii cuvintelor în cele două limbi, justificînd presupunerea¹² că în limba română cuvîntul ar putea fi un element de substrat.

Din acest motiv credem că în stabilirea etimologiei bg. *вакла* trebuie să se aibă în vedere relația cu rom. *oacăr*, -ă, ale cărui reflexe se întîlnesc și în alte limbi (maghiară și ucraineană¹³). Se poate admite că bg. *вакла* < rom. *oacăr*, după cum din aromână se explică bg. *окрен*, *окрена*.

² *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei R. S. România, București, 1975.

³ București, 1846, p. 372.

⁴ *Das grosse deutsch-russische Wörterbuch*, Moskva, 1964.

⁵ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва, I, 1964.

⁶ Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, И. Занмов, Ст. Илчев, *Български этимологичен речник*, том I, София, 1971.

⁷ *Ibidem*.

⁸ „Grai și suflet”, VI, 1934, p. 319.

⁹ DLR, t. VII, partea a 2-a, litera O, Editura Academiei R.S. România, București, 1964.

¹⁰ „Grai și suflet”, VI, 1934, p. 318—319; „Dacoromania”, IV, 1927, p. 441.

¹¹ T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, Editura Academiei R. S. România, București, 1963.

¹² DLR, t. VII, partea a 2-a, litera O, Editura Academiei R.S. România, București, 1964.

¹³ „Grai și suflet”, VII, 1937, p. 291.

Revenind la rom. *vacă*, observăm că acesta este unul dintre cuvintele care, după ce au fost împrumutate și adaptate la sistemul fonetic și morfologic al unei limbi, reintră în limba din care s-a făcut împrumutul. Ca urmare, acest cuvânt trebuie interpretat ca o variantă lexicală a rom. *oacă*, -ă. Indicarea etimonului pentru *vacă* (bg. *oaka*) ilustrează circuitul cuvântului *oacă*, -ă în cele două limbi.

O variantă lexicală a lui *oacă*, -ă este și *vacă*, -ă (neregistrată în DLR, t.VII, partea a 2-a, litera O), atestată în zona din nordul județului Bistrița-Năsăud¹⁴, care se poate explica fie prin influența pronunției maghiare, fie prin același circuit, de data aceasta limba care a împrumutat cuvântul *oacă*, -ă și apoi l-a redat românei fiind maghiara.

DOINA COBEȚ

¹⁴ V. Văsieșu, *Gratul de pe Sălăușa și Valca Zăgril*, rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1975, p. 13.

UN PRECURSOR: ALEXANDRU HÎJDEU

DE

GABRIELA DRĂGOI

Ceea ce a uimit întotdeauna, împiedicând într-o bună măsură cercetările riguroase asupra vieții și activității de literați și cărturari a Hîjdeilor, a fost spiritul lor, aproape legendar. O obsesivă și nu o dată dramatică sete de strălucire, de înălțare prin putere sau glorie, aduse fie de fapte eroice, fie de realizări excepționale în știință, în literatură, pecetluiește destinul fiecăruia. Pornind de la încrederea în capacitatea lor creatoare, în geniul lor, Hîjdeii și-au regăsit noblețea în creație, în demnitatea și orgoliul ei. Și-au transmis unul altuia pasiunea pentru carte și studiu, spiritul iscoditor, frenetic, o imensă nerăbdare și voluptate a îmbrățișării întregului, de unde preocupări aproape ciclopice, deseori contradictorii. Primejduite de imposibilitatea autorilor de a-și estima realist puterile, proiectele, îndeobște grandioase, rămân tot atâtea gesturi intelectuale îndrăznețe, fie că devin opere propriu-zise, fie că transpar doar din fragmente de operă.

Hîjdeii intruchipează prin participare firească, temperamentală, un tip de creator romantic. Ei au moștenit și un spirit independent, mobil, capricios, refractar, o luciditate sarcastică, agresivă care, asociate cu bizareria unor înclinații, cu o extravaganță care adeseori stupefia, cu aplecarea șocantă spre exagerare și mistificare, i-au făcut greu de înțeles celor din jur, lăsând și posterității o imagine dificil de restaurat în liniile ei adevărate. Chiar despre B. P. Hasdeu se poate spune încă, așa cum afirma Mircea Eliade, că a fost descoperit „cel din urmă din toate figurile mari ale secolului XIX”¹.

Izbitoare și semnificative sînt totodată continuitatea de preocupări de la o generație la alta, creșterea unei lucrări din germenii, din ideile întîlnite la predecesori, dintr-un fel de tezaur, fără paternitate anume, al familiei, precum și conlucrarea, în acest sens, a cîtorva generații la apariția unui cărturar de talia lui B. P. Hasdeu, „un geniu universal” care „a izbutit aproape peste tot”². Deși fiecare face studii în universități străine de prestigiu, lecția, incomparabilă, o primesc în atmosfera de cultură românească, în înțelesul ei adînc, a familiei. Declarația repetată a lui B. P. Hasdeu că ar fi un autodidact, susținută cu superbie, poate fi luată, astfel, ca venind din deplină conștiință a valorii tradiției culturale a neamului Hîjdeu.

A fost nedrept din partea lui N. Iorga și a multora să-l considere pe B. P. Hasdeu un om cu cultura făcută pe apucate, străin de ce era românesc în momentul venirii lui la Iași. Sînt opinii care se insinuează în unul din cele mai interesante portrete făcute omului Hasdeu: „Ca un prinț sărac, slab și bolnăvicios, prigonit de soartă, ca un om genial strălucitor de un spirit satanic, impunător printr-o știință enciclopedică, dobîndită la douăzeci de ani între un duel și un banchet intim, ca un original de care nu se putea apropia nimeni fără a fi uimit și rănit de înșușirile lui superioare și de inferioritatea unui spirit agresiv, care nu cruța nimic, nici pentru cel mai sfînt principiu ori pentru cea mai firească legătură, astfel căzu el în Iași [...] străin ca grai și spirit, în țara unde cîrmușeră și domniseră al lui...”³.

¹ Mircea Eliade, *Introducere la B. P. Hasdeu, Scrieri literare, morale și politice*, I, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1937, p. LXXX.

² G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1941, p. 324.

³ N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, III, Vălenii de Munte, Tip. Neamul românesc, 1909, p. 297.

De fapt, dintre destinele Hîjdellor, solidari în voința și mîndria de a crea, doar destinul lui B. P. Hasdeu s-a aflat sub o zodie norocoasă, în primul rînd prin aceea că moștenirea românească primită a fost fructificată în cadrul culturii române. Acolo unde înaintașii pusese doar niște semne, trasaseră elveia linii sau grămădiseră materiale, el ridică un „edificiu“, gîndit „pe o scară colosală“ — cum îi plăcea să spună, chiar dacă nu reușește de fiecare dată să-l desăvîrșească. Prin manifestarea completă, în plină lumină, a personalității sale este luată revanșa asupra „ursitei“ ingrate a antecesorilor, care i-au trecut darurile unei aristocratice tradiții de intelectualitate.

Viața și lucrările unui singur reprezentant al acestei „dinastii“ de cărturari și literați, Alexandru Hîjdeu, urmărite aici în scopul aducerii unor precizări, confirmă, în afara continuității anumitor ipostaze ale spiritului, și afirmațiile lui B. P. Hasdeu referitoare la îndatorarea față de cel care l-a ajutat să se formeze, stîndu-i mereu alături cu tot ce știa. Privită prin ea însăși, așa cum s-a conturat înainte de a-i fi bănuită descendența, activitatea lui Alexandru Hîjdeu reflectă conștiința apartenenței și datoriei contribuției la cultura și știința românească. Cu toate că lucrările lui sînt scrise în limba rusă, deși unele au fost publicate doar în periodicele rusești, iar altele au rămas în manuscris, Alexandru Hîjdeu a fost cunoscut de timpuriu, prin intermediul citorva scrieri esențiale, de cărturarii din Principate, din Transilvania, care-l considerau un fruntaș al generației lor⁴.

S-a născut la 30 noiembrie 1811, în satul Mîșurineț, districtul Kremenet, din Volinia departe de moșia de la Cristinești—Hotin, considerată frecvent locul nașterii lui⁵. La Cristinești risipitul neam al Hîjdeilor reușește să se întoarcă ceva mai tîrziu, probabil după 1815⁶. Alexandru era cel dintîi din cei trei copii⁷ din a doua căsătorie a lui Tadeu Hîjdeu.

Învăță la pensionul fiilor de nobili de pe lîngă Seminarul teologic din Chișinău. Într-un manuscris de familie se păstrează, tradus în polonă, un „cuvînt“ ținut de Alexandru la înmormîntarea unui coleg de seminar⁸. Pagina, datînd din martie 1824, atestă o manifestare precoce,

⁴ O reconsiderare amplă a personalității lui Alexandru Hîjdeu a fost făcută mai de curînd de Mihai Drăgan în monografia *B. P. Hasdeu*, Iași, Junimea, 1972 (p. 16—38, passim).

⁵ Data și locul nașterii lui Alexandru Hîjdeu nu au fost precizate sau au fost indicate inexact în prezentările biografice de pînă acum. B. P. Hasdeu semna doar anul 1811, fără să menționeze unde s-a născut tatăl său. Informația, dată mai întîi lui Iosif Vulcan și folosită de acesta („Familia“, IV, 1868, nr. 11; *Panteonul român*, Buda, Tip. Kocsi, 1869, p. 135), a fost preluată de mai mulți biografi ai lui Alexandru Hîjdeu. S-a mai afirmat însă că locul nașterii ar fi satul Cristinești, în ținutul Hotin (Calinic Istrati, *Prin satul Hăjdăilor*, „Junimea literară“, XIV, 1925, nr. 5—7; Lucian Predescu, *Familia Hăjdăilor*, „Arhiva“, XXXVI, 1929, nr. 1; Mihai Drăgan, *op. cit.*, p. 16 ș.a.). Ba chiar, Lucian Predescu polemiza cu Petre V. Haneș, care notase că Alexandru se născuse în Polonia (în 1811) și că „era de 2—3 ani, cînd tatăl său s-a așezat la Cristinești“ (*Scriitori basarabeni*, București, Alcalay, 1920, p. 164; *Istoria literaturii românești*, București, Ancora, 1924, p. 176).

La Arhivele Statului București, în *Fondul B. P. Hasdeu*, vol. XXXVI, pachetul DLIX, într-o copie de pe jurnalul Adunării deputaților nobilimii din Podolia, redactat la 15 iunie 1855, consemnînd dezbaterile legate de o cerere a lui Boleslav Hîjdeu, cu privire la înscrierea fratelui său, secretarul gubernial Alexandru Hîjdeu, și a fiilor acestuia în decretul departamentului heraldic, este invocată mitrica lui Alexandru Hîjdeu, aflată în înscrisurile guvernămintului Voliniei, districtul Kremenet, satul Mîșurineț, biserica Sfîntului Ioan Bogoslav, la data de 30 noiembrie 1811 (f. 63 recto). Aceeași informație este înregistrată în însemnările genealogice ale lui Boleslav Hîjdeu, aflate la Biblioteca Academiei R. S. România, în *Arhiva B. P. Hasdeu*, mapa VI, ms. 7, f. 17. Aici localitatea este numită Mîșurineț. În *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VI, Warszawa, 1885, p. 513 apare localitatea Miziureńce — cu varianta Myziuryńce. Dealtfel, tot în districtul Kremenet se naște, la 20 decembrie 1812, Boleslav Hîjdeu, ceea ce este în general bine cunoscut.

⁶ Vezi și Ion I. Nistor, *Opți scrisori inedite de la Tadeu Hasdeu*, „Codrul Cosminului“, VIII, 1933—1934.

⁷ Alexandru și Boleslav au avut o soră, Michaela, care a murit în 1827, la șase ani și jumătate (cf. Elena Lința, *Considerații asupra creației poetice a lui Tadeu Hîjdeu*, „Romanoslavica“, XVII, 1970). Mărturia existenței acestei fiice a lui Tadeu Hîjdeu am aflat-o și în manuscrisul citat mai jos.

⁸ *Tadeusza Ianowego syna Hyzdewa Różne pisma w Besarabii*, t. III, f. 74 verso — f. 75 recto (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu“ Iași, ms. V—29).

evasi-poetică, asemănătoare cu începuturile, mai puțin cunoscute, ale lui Tadeu⁹, cu debutul literar al lui Bogdan sau al Iuliei Hasdeu. Din 1829 până în 1832, Alexandru Hildeu urmează Facultatea de științe juridice de la Universitatea din Harkov. Face, în același timp, și studii de științe ale naturii și de litere. Sînt anii în care tînărul explorează febril și temerar diferite domenii: matematică, fizică, botanică, drept, teologie, filologie, politică, istorie, filozofie, folclorică, literatură. Și aceasta nu din neholărlrea de a-și alege o anume disciplină, ci din sentimentul că i-ar sta în putere să le cuprindă pe toate.

Ca și aceste preocupări enciclopedice, despre care s-au dat, de la început, informații indirecte, aproximative¹⁰, care păreau plină nu demult necontrolabile, studiile făcute de Hildeu după terminarea facultății de la Harkov au fost învăluite în legendă. El însuși afirmă că a audiat în străinătate cursurile de filozofie și mitologie ale lui Fr. Schelling și J. Görres, la Universitatea din München, trecînd apoi prin Heidelberg, de unde s-ar fi întors în 1834¹¹. Există și o ipoteză asupra unui doctorat în filozofie la München¹², dar aceasta rămîne vagă și nesustînută. Alexandru Hildeu, cît și fiul său, nu ar fi trecut cu vederea un asemenea titlu. Sigur este că în iunie 1833 era funcționar la Chișinău, în cancelaria generalului Inzov, semînd „candidat în drept și filozofie, membru al societăților imperiale din Moscova”¹³. Tot atunci încerca să obțină o slujbă la Iași; cererea îi este însă respinsă de Postelnice¹⁴.

Pînă la 1840 practică avocatura, fiind, în acest răsîmp și efor al școlilor din ținutul Hotin. În 1836 se căsătorește cu Elisabeta Dauksza, al cărei tată era un nobil lituanian, iar mama descindea din familia Morțun. Căsătoria stîrnește nedumerirea multora, pentru că, pare-se, Liza nu avea nici 14 ani cînd îl cunoștea pe tînărul avocat, care se îngrijea de un proces al mamei sale, rămasă văduvă¹⁵. În 1838 se naște Tadeu (Bogdan) și în 1840 Nicolae, care va începe studii la Academia de pictură din Petersburg, murînd, probabil din cauza rigorii unei întemnițări politice¹⁶, la 23 aprilie 1860¹⁷.

După 1840, Alexandru Hildeu este profesor de istorie și statistică în Volinia și Podolia, la liceele din Vinița, Rovno și Camenița. Este o epocă de muncă intensă, de studiu îndrîjit, dar destul de tulbur, căci în 1848 îi moare, în împrejurări nu tocmai obișnuite, soția¹⁸, iar în 1850 este obligat să revină în Basarabia. Profesează avocatura mai întîi la Chișinău, unde sînt dați la învățătură copiii, apoi la Hotin. Vanitos și sfidător, era privit ca un om periculos, intrigant și turbulent, de unde nenumărate neplăceri cu oficialitățile, instabilitatea în slujbe, precum și excluderea de la adunările nobilimii basarabene¹⁹. Nu putea să nu irite și mîndria cu care își

⁹ „Abia am împlinit din viață paispe ani,

Dar simt de-acu al muzelor har sfînt,

Aș vrea s-așculti doar stihuri și tropari,

În dansuri zbeuguite cu fetele să cînt”

(cf. Elena Lința, op. cit.).

¹⁰ Vezi în acest sens Tr. Ionescu-Nisicov, *Alexandru Hasdeu. Contribuții la cunoașterea familiei Hasdeu*, „Revista istorică”, XXVII, 1941, nr. 1—12, XXIX, 1943, nr. 1—6.

¹¹ E. Dvoicenco-Markova, *Trei scrisori ale lui A. Hildeu adresate unor oameni de știință ruși (1865)*, „Limba și literatura moldovenească”, III, 1960, nr. 2; M. Ianover, *Contribuții privitoare la activitatea lui A. Hildeu*, idem, III, 1960, nr. 4; E. M. Dvoicenco-Markova, *Russko-rumînskie literaturnîe sviazi v pervoi polovine XIX veka*, Moskva, Nauka, 1966, p. 119—120.

¹² Em. C. Grigoraș, prefață la Al. Hasdeu, *Un filozof mistic*, trad. M. Majewski, București, Soccec, 1930 și la Al. Hasdeu, *Problema timpului nostru*, trad. N. Covali, București, Tiparul universitar, 1938.

¹³ B.A.R.S.R., doc. 49/MCCXCII.

¹⁴ Mihail Drăgan, op. cit., p. 17.

¹⁵ E. Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu*, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1936, p. 18—19; Gaspar P. Hasdeu (Hildeu), *Episoade din viața lui Tadeu-Bogdan Petriceicu Hasdeu*, „Luceafărul”, XV, 1972, nr. 8.

¹⁶ Zamfir C. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, București, Tip. Göbl, 1898, p. 758; E. Dvoicenco-Markova, *Nicolai Hasdeu*, „Limba și literatura moldovenească”, XVI, 1973, 1.

¹⁷ În *Arhiva B. P. Hasdeu*, mapa VI, ms. 7, f. 17, în însemnările genealogice ale lui Boleslav Hildeu, este menționată ca dată a morții lui Nicolae Hildeu data de 23 aprilie 1860. Se presupunea pînă acum că ar fi murit în 1858, 1859 sau, fără alte precizări, în 1860.

¹⁸ E. Dvoicenco, *Începuturile literare...*, p. 20.

¹⁹ Liviu Marian, *Alexandru Hasdeu și Academia Română*, București, Tip. Monitorul oficial, 1932, passim.

sublinia obirșia nobilă, tradiția cărțurărească a familiei. Între intelectuali era, însă, prețuit. Avea faima unui om cu preocupări vaste, poliglot (cunoștea 12 limbi), erudit în istoria românilor, deținător al unei biblioteci de mare valoare, „plină de cele mai rari cărți vechi a istoriografilor Daco-României“, după cum scria, cu totul îndreptățit, Costache Stamati, care îl asemuia chiar cu Dimitrie Cantemir²⁰.

Informații despre activitatea lui, câteva serii au circulat și în țară, cu deosebit ecou, încă de la 1838. De aceea, când în 1866 se înființează la București Societatea Literară Română (Academia Română), Alexandru Hildeu este unul din cărturarii chemați să intre în acest for. Dar nu reușește să plece la București și este obligat să renunțe la calitatea de membru activ al societății academice române, care îl alege în 1870 membru onorar²¹.

Ultima lui dorință este exprimată repetat în scrisori²². O epistolă din 1867 către B.P. Hasdeu, încă plină de speranță, rezumă drama existenței sale: „voi aduce ultimul serviciu scumpei patrii a strămoșilor și urmașilor mei și poate mă voi liniști în acea țară fericită, căreia Dumnezeu i-a destinat un mare viitor. Acest gând mă liniștește, îmi regenerează puterile, mă face să nu iau în seamă prezentul“²³. Anii din urmă și-i trece chinuit de durerea însingurării, cufundat în misticism²⁴, cum va trăi spre sfârșit și B. P. Hasdeu. Moare la 9 noiembrie 1872, în Hotin²⁵.

Alexandru Hildeu este un cărturar în bună parte nerealizat. Scrisul lui, din care se întrevăd posibilități remarcabile, s-a risipit în prea multe și prea întinse proiecte, neduse, din multe cauze, până la capăt. Mii de file, conținând poezii, studii pregătite pentru tipar, alte studii și articole doar începute sau schițate, probe pentru diferite tipuri de dicționare și mai ales conspecte, însemnări, excerpte, adunate sistematic, atestă credința în rostul muncii sale, pe care, în ciuda vicisitudinilor, o reînceptea mereu cu o tenacitate neobișnuită²⁶. Alături de scrierile publicate, puține și răzlețe, aceste manuscrise, aproape necunoscute, sînt mărturii directe care pot înlătura neîncrederea manifestată față de unele afirmații referitoare la amploarea activității lui Alexandru Hildeu, precum și exagerările tentativelor de a-i trece în seamă mai mult decît a făcut. Pe de altă parte, ele reprezintă, în sensul cel mai propriu, un vast șantier început, unde fiul și-a putut face o bună ucenicie; le-a luat cu el la venirea în țară, le-a păstrat și s-a servit deseori de ele.

Cea mai statornică preocupare a lui Alexandru Hildeu a fost lectura, din diferite unghiuri, a istoriei și istoriei legendare a românilor. Fascinația trecutului, întoarcerea spre începuturi, ideea necesității punerii în valoare a vieții istorice și spirituale a unui popor, dominante ale căutărilor lui Hildeu, se întâlneau într-un fel și cu orientarea vremii către descifrarea și afirmarea spiritului etnic.

Prelungind o tradiție a familiei, Alexandru Hildeu este pasionat încă de tînr de descoperirea și valorificarea creației populare românești, pe care o corelează cu istoria și etnografia. Așa cum se vede și din numeroasele eboșe și semnalări aflate în manuscrise, îl interesau mai cu seamă miturile, legendele, credințele, obiceiurile. În perioada studiilor la Harkov și în anii următori, el publică zece poezii populare românești prelucrate, traduse în limba rusă, poezii apărute în revistele „Vestnik Evropei“ (1830), „Teleskop“ (1833) și „Molva“ (1835)²⁷. La Harkov era și membru al unui cerc de folcloriști ucraineni, condus de I. I. Sreznevski.

²⁰ E. Dvoicenco, *Viața și opera lui C. Stamati*, București, Cartea românească, [1933], p. 36.

²¹ Liviu Marian, *op. cit.*

²² Scrisori către B. P. Hasdeu, în Iuliu Dragomirescu, *Idelle și faptele lui Bogdan Petriceicu Hașdeu. Partea I (1836–1853)*, București, Tip. Göbl, 1913, p. 41–46, în Ion Pelivan, *Din corespondența lui A. T. Hașdeu*, „Viața Basarabiei“, XIII, 1944, nr. 3–4.

²³ Eufrosina Dvoicenco, *Din relațiile lui Alexandru Hașdeu cu fiul său Bogdan (Două scrisori inedite)*, „Adevărul literar și artistic“, XII, 1933, nr. 643.

²⁴ „Les derniers travaux de cette belle et vaste intelligence sont des hymnes et des oraisons“ (B. P. Hasdeu, în Julie B. P. Hasdeu, *Oeuvres posthumes*, II, Paris, Hachette – București, Sococ, 1890, p. 259).

²⁵ „Columna lui Traian“, IV, 1873, nr. 3; B. P. Hasdeu, *Sic cogito*, București, Revista nouă, 1892, p. 81; Liviu Marian, *op. cit.*, p. 21; Eufrosina Dvoicenco, *Din relațiile...*

²⁶ Ms. II–58, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu“ Iași; serii diverse în *Arhiva B. P. Hașdeu*, mapa I–VII, B.A.R.S.R., în ms. 1508, Arhivele Statului București.

²⁷ E. Dvoicenco, *Alexandru Hașdeu și literatura română populară*, Vălenii de Munte, Tip. Datina românească, 1936; vezi și capitolul *Aleksandr Hașdeu* din lucrarea *Russko-rumînskie... a aceleiași autoare*.

În colecțiile acestuia vor intra și texte de literatură populară românească aduse de Hildeu²⁸. În dorința de a stârni interesul pentru folclorul românesc, Hildeu publică în cele trei reviste amintite texte variate: cîntece de nuntă, legende și balade, o doină, cîntece de dragoste, menționînd că acestea ar circula în Moldova, Bucovina, în Muntenia, Oltenia sau în Transilvania. Este aici mai degrabă o încercare de improvizare a unor texte în manieră populară, ba chiar uneori o evidentă fantezie mistificatoare, mai accentuată în notele filologice și istorice, foarte întinse, ce însoțesc poeziile. Apare astfel, de la început, una din bizarele îngemănări caracteristice elaborărilor acestui cărturar, căruia nu-i pot fi puși totuși la îndolală erudiția, venerația față de document. O explicație o dă B. P. Hasdeu, cînd vorbește despre orientarea națională împinsă pînă la exagerări a tatălui său, asemănătoare cu orientarea lui A. T. Laurian, E. Murgu, Gh. Asachi, Gh. Săulescu, I. Heliade Rădulescu²⁹.

Preocuparea lui Hildeu pentru expresia caracteristică a geniului popular are o justificare mai largă, în planul filozofiei istoriei. L-au influențat în chip deosebit ideile filozofului ucrainean Gr. S. Skovoroda, pe care îl definea drept un geniu socratic al Rusiei, demn să fie revelat contemporanilor. A preluat integral, cu toată încărcătura ei mistică, viziunea acestuia asupra legăturii dintre destinul fiecărui popor și individualitatea lui spirituală³⁰.

Dintr-o devoțiune romantică față de orice formă de creație spirituală ca mărturie a istoriei, Hildeu încearcă să se identifice cu obiectul de studiu, să pătrundă acea „necesitate interioară”, „convingere lăuntrică”³¹ care unifică o operă. În sensul acesta, pentru Hildeu „istoria scriitorilor are înalta menire de a păstra nu numai onoarea și gloria, dar și realitatea prelungită a vieții secolelor trecute, adică: o istorie bogată, vie, pe de o parte trebuie să ne pună în adevăratul punct de vedere, din care să se poată vedea clar spiritul său și acela al secolului său și prin aceasta să ne păzească de unilateralitate și exclusivitate în considerarea progresului luminilor, exprimate în opera acestui scriitor ca reprezentant al unei anumite perioade din acel progres; iar pe de altă parte trebuie să trezească în noi o competițiune, o înțelegere, o recunoaștere pentru scriitor și timpul său, și, astfel, să trezească și să încurajeze o participare rodnică și răsfrîntă asupra vieții sociale, la tendințele spirituale ale marelui om”³².

Ideile asupra rostului cunoașterii, al înțelegerii istoriei și legităților ei decurg la Hildeu dintr-o concepție filozofică de sorginte idealistă. Istoria ar fi „motorul dezvoltării spiritului uman”³³. Filozofia este văzută iluminist, ca o știință a vieții, care poate fi pătrunsă cu ajutorul rațiunii și îndreptată spre folosul progresului umanității. Alexandru Hildeu este, așa cum afirma N. Bagdasar, unul din primii cugetători români care își pun probleme de filozofie a istoriei³⁴. Cu toate că este o manifestare ocazională, o expunere publică ținută cu prilejul unui sfîrșit de an școlar (1842), *Problema timpului nostru* (apărută postum, abia în 1938) relevă un gînditor care formulează cu mare siguranță, cu o terminologie constituită, câteva întrebări fundamentale pentru cunoașterea istorică. Întorsurînd de kantianism și cu precădere de hegelianism, dominant de altfel în epocă, de lecturile din Herder, Fichte, Schelling și Görres, Hildeu definește componen-

²⁸ M. Ianover, *op. cit.*; vezi și Magdalena László, B. P. Hasdeu despre folclorul ucrainean, „Romanoslavica”, X, 1964.

²⁹ B. P. Hasdeu, în Julie B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 260.

³⁰ Tr. Ionescu-Nișcov, Grigorie Skovoroda și scrierile filozofice ale lui Alexandru Hasdeu, „Romanoslavica”, II, 1958, *Scrierile filozofice ale lui Alexandru Hasdeu și gînditorul ucrainean Grigorie Savici Skovoroda*, „Romanoslavica”, Filologie, XII, 1965; Magdalena László, *Cîteva din scrierile lui Skovoroda aflate în manuscris în bibliotecile din România*, „Romanoslavica”, Filologie, XII, 1965.

³¹ Al. Hasdeu, *Un filozof mistic...*, București, Sococ, 1930, p. 10, 17.

³² Ibidem, p. 8. În paralel, iată o scrisoare semnificativă, indicînd motivele care îl făceau să fie încîntat de maniera lui B. P. Hasdeu în *Ion Vodă cel Cumplit*: „Îți răspund peste patru zile, căci în aceste patru zile ți-am citit lucrările tale despre domnitorul Ion și ediția Arhivel tale istorice românești. Eu sînt foarte, foarte mulțumit și de una și de alta: în cea dintîi adaptările vechilor evenimente la manifestațiunile vieții celei nouă, făcute de tine, care numai jurnaliștilor voștri nu le-au prea plăcut, mie însă, dimpotrivă, îmi plac grozav. Aceasta însemnează, după expresia lui Niebhur: a învia trecutul prin viața scriitorului” (în Iuliu Dragomirescu, *op. cit.*, p. 43).

³³ Al. Hasdeu, *Problema timpului nostru*, București, Tiparul universitar, 1938, p. 7.

³⁴ N. Bagdasar, *Istoria filozofiei românești*, ediția a doua, București, Societatea română de filozofie, 1941, p. 319—323; vezi și *Istoria filozofiei românești*, I, București, Editura Academiei R. S. România, 1972, p. 330—340.

tele evoluției istorice — esențiale în sistematizarea cercetării —, face disocieri nuanțate referitoare la viața istorică, la comunitatea umană, se oprește asupra rolului cultivării spiritului național în existența statală, în cultură și în limbă, vorbește despre raportul dintre personalitate și colectivitate în istorie. Formulează chiar ipoteza unei „legi a polarizației” în istoria umanității, interpretată evoluționist, și încearcă o temerară periodizare. Alături de M. Kogălniceanu și N. Bălcescu, Alexandru Hildeu este, astfel, un înaintaș în domeniul filozofiei istoriei, prefirând totodată opera de gânditor modern a lui B. P. Hasdeu.

Privirea generală asupra istoriei îi era înlesnită de o cunoaștere întinsă a cercetărilor asupra evoluției istorice la diferite popoare. Din fișele și însemnările fără număr ale lui Hildeu³⁵, din componența fondului de cărți care i-au aparținut³⁶, poate fi dedus orizontul lecturilor, lecturi averse, mereu în pas cu noutățile, recuperând pămăș scrieri vechi și rare. Constrâns și de împrejurări, și-a consumat în această indeletnicire bună parte din energie. Biblioteca reprezenta pentru el o avere, pe care nu înceta să și-o mărească.

Este revelator, atît pentru dorința lui Alexandru Hildeu de a impulsiona știința, cît și pentru ceea ce a călăuzit formarea lui B. P. Hasdeu, și faptul că în 1835 anunța că a tradus mai multe lucrări de istorie, drept și de lingvistică. Printre acestea se aflau *Istoria dreptului roman în Evul mediu* de K. Fr. Savigny, *Istoria Romei* de B. G. Niebuhr, *Istoria mitică a lumii asiatice* de J. Görres, *Încercări asupra istoriei Franței* de Fr. Guizot, *Principiile unei științe noi* de G. Vico, *Istoria limbii și scrierii slave* de P. J. Šafarik, *Gramatica comparată* a lui F. Bopp³⁷. Deocamdată este sigur că a studiat atent aceste cărți, existente în biblioteca lui, că pregătise un studiu despre Vico³⁸, de care va rămîne atașat și B. P. Hasdeu: În această vreme lucra cu asiduitate la tălmăcirea unei alte lucrări, *Istoria legislațiilor slave* de W. Maciejowski, pe care o abandonează însă³⁹, nu înainte de a scrie un studiu despre activitatea profesorului polonez⁴⁰.

Istoric prin vocație, Alexandru Hildeu pleca întotdeauna de la istoria românilor, pentru a se întoarce tot la ea, angajat într-un fel de luare în posesie a trecutului și urmelor lui, elemente de neînlocuit în știință, considerate în același timp pietre de hotar în susținerea idealului național. Cîteva discursuri ținute la sfîrșit de an școlar dau măsura vibrației patriotice a acestui peregrin mesianic în istoria românească. Cel dintîi, *Cuvînt către elevii școlii în anulului Hotinului, ruși și moldoveni*, rostit în 1837, păstrat și în manuscris⁴¹, a circulat doar în traducerea românească a lui C. Stamati, apărută în „Foale pentru minte, inimă și literatură” (1838), reprodusă de „Curierul românesc” (1839) și parțial de Félix Colson în lucrarea lui despre Principatele Române, reluată în 1855 și în broșură⁴². Deosebitul răsunet al cuvîntării l-a făcut pe M. Kogălniceanu să ceară de la C. Stamati informații asupra lui Alexandru Hildeu, să publice o notă în „Dacia literară”, însoțită de un fragment dintr-o a doua expunere, *Suvenire de cele trecute, idee de cele de față și arătare de cele viitoare a Moldaviei*, ținută la Hotin, în 1840⁴³. Era firesc ca aceste discursuri, evocări patetice ale gloriei și demnității străbune, chemări la înălțarea prin cultură, ca o omagiere a tradiției, fără de care un popor este neputincios și supus vicisitudinilor, să intereseze pe toți românii. Se regăsea aici tonalitatea civică înflăcărată care caracteriza o

³⁵ Arhiva B. P. Hasdeu, mapa I—VII.

³⁶ Cesar Catanescu, *Catálogo general al Bibliotecii centrale din Iași*, Iași, Tip. Junimea, 1868, passim. Inventare ale bibliotecii sale se află și în Arhiva B. P. Hasdeu, mapa I, ms. 49.

³⁷ Eufrosina Dvoicenco, *Două note dintr-o revistă rusească despre A. Hasdeu*, „Revista Istorică”, XX, 1934, nr. 1—3; Tr. Ionescu-Nișcov, *Alexandru Hasdeu*, idem, XXIX, 1943, nr. 1—6.

³⁸ Arhiva B. P. Hasdeu, mapa V, ms. 2.

³⁹ Tr. Ionescu-Nișcov, op. cit.; E. Dvoicenco-Markova, *Aleksandr Hașdeu i V. A. Mațevski*, „Limba și literatura moldovenească”, XV, 1972, nr. 2.

⁴⁰ Arhivele Statului București, ms. 1508, f. 161—171.

⁴¹ Arhiva B. P. Hasdeu, mapa V, ms. 25.

⁴² „Foale pentru minte, inimă și literatură”, I, 1838, nr. 27; „Curierul românesc”, X, 1839, nr. 10, 11; Félix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, Pouglin, 1839, p. 26—32; trad. C. Stamati, Iași, Tip. Buciumul român, 1855; trad. Petre V. Haneș (*Vechea slavă a Moldovei*), București, Tip. Urbana, 1919. Semnalăm la Biblioteca Academiei R. S. România și un manuscris cu textul traducerii lui Stamati — ms. rom. 5804.

⁴³ „Dacia literară”, t.I, 1840, p. 479—480.

întreagă generație. Animată de credințe asemănătoare, *Epistola către români*, apărută în 1859, arăta o încredere nestrămutată în Unire, act de continuitate rezultat din desfășurarea istoriei naționale⁴⁴. Trimitând acest articol lui B. P. Hasdeu pentru foaia „România”, Alexandru Hîjdeu îi cerea într-o scrisoare să-l traducă în respectul stilului biblic, căci a dorit să-i dea „tonul epistolelor apostolicești”⁴⁵.

Prea puțin din sirgul său de colecționar și scotocitor al istoriei românești s-a transformat în opere propriu-zise, în ciuda unei permanente intenții de a elabora. Încă din 1833 declara că se ocupă de șase ani cu studiul istoriei și limbii române și își cita un studiu despre letopisește⁴⁶. În 1837, într-un raport către Comisiunea arheologică din Petersburg, Hîjdeu se angaja să traducă două cronici românești pe care le descoperise⁴⁷. În 1852 un ziar din Chișinău anunța că pregătește o istorie a Basarabiei⁴⁸, ceea ce este confirmat de însemnările din manuscrise. În 1860 îi apare în „Foița de istorie și literatură” o *Notiță asupra unor opere a lui Cantimir Vv*⁴⁹, unde semnală scrieri aflate în arhivele rusești, despre care va atrage atenția și Academiei Române în 1869⁵⁰.

Ceea ce îl preocupa în ultimii ani era ajutorul pe care să-l dea fiului său. Îi oferea informații, deslușiri referitoare la numeroase chestiuni legate de istoria și literatura veche, îi comunica generos rezultatele cercetărilor sale, pe care dorea să le vadă ieșite la lumină în studiile acestuia, îl îndemna să urmeze editarea monumentelor istorice, scriindu-i cu deosebită clarviziune: „Cînd toate materialele vor fi adunate, atunci se vor găsi lucrători-artiști și lucrul va merge fără întrerupere. Dar despre aceasta mai în urmă; acum la lucru!”⁵¹. Coresponda intens cu oameni de știință și scriitori din Rusia, le solicita cărți, izvoare pentru studii de istorie și filologie română⁵². Proiectele enunțate în această corespondență sînt grandioase: o istorie generală a românilor (despre un plan al lui Alexandru Hîjdeu pentru o istorie a Moldovei vorbește și I. Bogdan, care l-ar fi găsit semnalat în catalogul bibliotecii lui B. Kopitar⁵³), o monografie despre N. Milescu și vremea lui, studii despre scrieri atribuite lui Dosoftei, ediții de texte, studii de slavistică. Sînt tocmai cercetările inițiate în această perioadă de B. P. Hasdeu, cercetări la care colaborarea cu tatăl său pare să fi contribuit mult. Alexandru Hîjdeu spera să mai realizeze tot acum și câteva lucrări filologice. Un mare dicționar istoric, bănuie, de altfel, în însemnările risipite în manuscrise, a fost unul din visele sale⁵⁴. Se poate constata astfel că nici un subiect, nici o idee, nici o preocupare a tatălui n-au rămas fără ecou în activitatea lui B. P. Hasdeu.

Un destin mai ingrat au avut încercările literare ale lui Alexandru Hîjdeu, care complinesc, ca la toți reprezentanții acestei familii, cercetările savante. I-au fost și îi sînt încă atribuite scrieri care nu-i aparțin, în timp ce altele, cu paternitate sigură, sînt aproape necunoscute.

Mult timp au fost considerate ale lui legende istorice în proză *O judecată la serdăria din Orhei* și *Comoara voievodului Petriceicu*, publicate, de fapt, de fratele său, Boleslav Hîjdeu (în revista „Molva” — 1835), precum și povestirile *Dabița* și *Hîncul*, apărute tot sub semnătura lui

⁴⁴ „România”, 1859, nr. 1; în Z. C. Arbore, *op. cit.*, p. 760—763. Alexandru Hîjdeu pregătea și *Epistola a doua către români* (cf. E. Dvoicenco, *Din relațiile...*).

⁴⁵ Ion Pelivan, *op. cit.* Că scrierea îi aparține nu mai poate fi nici o îndoială, de vreme ce există această corespondență de lucru între tată și fiu.

⁴⁶ E. Dvoicenco, *Alexandru Hasdeu și literatura...*, p. 4—5. În manuscrisele aflate la B.A.R.S.R. există mai multe încercări de acest fel, unele folosite și de B. P. Hasdeu. Dealtfel, în spiritul acestor „colaborări” care își treceau roadele de la o generație la alta, B. P. Hasdeu putea să scrie la doar 14 ani că se ocupă de mult timp de istoria Moldovei, de adunarea materialului, a tuturor izvoarelor tipărite și manuscrise, de la cele mai vechi pînă la zi (cf. *Studii și materiale despre B. P. Hasdeu*, Chișinău, Cartea moldovenească, 1966, p. 118—119).

⁴⁷ E. Dvoicenco, *Din relațiile...*

⁴⁸ Ion Osadcenko, *Unele considerații ale preset ruse din secolul XIX despre B. P. Hasdeu*, „Limba și literatura moldovenească”, VII, 1964, nr. 1.

⁴⁹ „Foița de istorie și literatură”, 1860, martie.

⁵⁰ „Analele Societății Academice Române”, t. I, 1867—1869, p. 203.

⁵¹ În Iuliu Dragomirescu, *op. cit.*, p. 44.

⁵² E. Dvoicenco-Markova, *Trei scrisori...*; M. Ianover, *Contribuții...*; E. Dvoicenco-Markova, *Aleksandr Hașdeu i V. A. Mațevski...*

⁵³ I. Bogdan, *Bartolomei Kopitar*, „Convorbiri literare”, XXVII, 1894, nr. 12.

⁵⁴ B. P. Hasdeu, *Sic cogito...*, p. 81.

Boleslav (în „Sin otecestva” — 1838)⁵⁵. Alexandru Hildeu a publicat o singură narațiune, *Duca*, în „Vestnik Evropei” (1830), păstrată și în manuscris, în arhiva lui I. I. Sreznevski⁵⁶.

A fost și este considerată — eronat — ca aparținând lui Alexandru Hildeu narațiunea *Domnia Arnăutului*, editată din inițiativa lui B. P. Hasdeu în „Columna lui Traian” (1871) și apoi în volum (1872)⁵⁷. După spusele fiului, Alexandru Hildeu ar fi lucrat-o mai întâi în rusește și ar fi scris-o apoi în limba română⁵⁸. În realitate, B. P. Hasdeu a regăsit în mulțimea de manuscrise ale antecesorilor săi un text, pe care l-a tradus, l-a modificat substanțial și l-a stilizat într-o manieră caracteristică⁵⁹. Dar acest text — și, în consecință, și *Domnia Arnăutului* — este alcătuit din trei părți: *Dabița* și *Hincul*, care corespund povestirilor publicate de Boleslav Hildeu, și *Duca*, partea corespunzând povestirii semnate de Alexandru Hildeu. Textul, așa cum s-a păstrat, poate fi un prim text sau doar o copie a lui și a fost publicat cu unele adaosuri de cei doi frați, în urmă fiind prelucrat destul de liber de B. P. Hasdeu.

Ideea unei mistificări în cazul *Domniei Arnăutului*, respinsă ori ignorată de unii cercetători⁶⁰, a intervenit firesc, chiar în lipsa acestor dovezi, aduse mai de curând. Aceasta cu atât mai mult cu cât de subiectul povestirii alcătuite au fost apropiate niște încercări în proză ale lui Pușkin, din timpul exilului în Basarabia⁶¹. Este vorba despre două legende care aveau ca eroi pe *Duca*, pe *Dafna* și pe *Dabița* vodă, aceiași ca în narațiunea Hildeu. Se știe că poetul n-a stăruit asupra lor, că manuscrisul original a fost probabil distrus, circulând doar într-o copie care, deocamdată, se crede pierdută.

Este de presupus că cele trei povestiri, evocări în stilul narativ al letopisetelor din Moldova, cu elemente fabuloase de sursă folclorică, s-au aflat în fondul de tradiții istorice ale familiei Hildeu, fond folosit succesiv de toți literații ei, de unde reluarea, circulația liberă a subiectelor de la unul la altul. Îl inaugurasă Tadeu Hildeu cu scurte legende istorice în proză, ulterior adnotate și valorificate de Alexandru Hildeu și cu precădere de B. P. Hasdeu⁶². Așa s-ar explica, poate, de ce, cu toate că se aflau într-un singur manuscris, cele trei narațiuni au fost publicate pe rând de cei doi frați, de ce Boleslav făcea în 1838 o trimitere la *Duca* publicată în 1830, fără să indice autorul, de ce Stamati și apoi B. P. Hasdeu trec în seama lui Alexandru Hildeu și ceea ce fusese publicat de Boleslav, atâta timp cât acesta din urmă trăia încă. Din aceeași mentalitate, a inutilității unei paternități în cazul narațiunilor trase din tradiții istorice și populare, poate că vine — dacă nu e altceva la mijloc — și faptul că tâlmăcind cel dintîi în rusește nuvela *Alexandru Lăpușneanul* de C. Negruzzi, în 1859⁶³, Boleslav Hildeu nu menționează numele autorului și iscălește traducerea cu numele propriu. Tot Boleslav comunica prin 1878–1879 că intenționează să publice la Viena, desigur în spiritul amintit aici, toate tradițiile familiei Hildeu⁶⁴. În acest context, pare de asemenea posibil ca legendele, mai ales dacă vor fi fost comunicate lui Pușkin

⁵⁵ Precizări în legătură cu proza istorică publicată de cei doi frați Hildeu se aduc mai ales în: E. Dvoicenco, *Alexandru Hasdeu și literatura română populară*, Vălenii de Munte, Tip. Datina românească, 1936, p. 14; E. Dvoicenco, *Începuturile nuvelor istorice românești în rusește*, „Viața românească”, XXIX, 1937, 4–5; Tr. Ionescu Nișcov, *Povestirile lui Alexandru Hasdeu*, „Românoslavica”, I, 1948, nr. 1; E. Dvoichenko-Markoff, *Pușkin and the Rumanian Historical Legend*, New-York, 1948; *Pușkin. Issledovanie i material*, Moskva-Leningrad, 1953, p. 193–202, 213–240; Valeriu Ciobanu, A. S. Pușkin și literatura română, în volumul *Relații româno-ruse în trecut*, București, 1957, p. 123–130; Tr. Ionescu-Nișcov, *Scrierile lui Boleslav Hasdeu în limba rusă*, „Românoslavica”, Istorie, V, 1962; Gh. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p. 285–289; Ion Osadcenko, *Boleslav Fadeevici Hasdeu în presa rusă din secolul XIX*, „Limba și literatura moldovenească”, VIII, 1965, nr. 2; E. M. Dvoicenco-Markova, *Russko-ruminskie...*, p. 128–130.

⁵⁶ E. M. Dvoicenco-Markova, *Russko-ruminskie...*, p. 128.

⁵⁷ „Columna lui Traian”, II, 1871, nr. 17–26; ediție prefăcută de Iosif Vulcan, București, Tip. Curții, 1872; ediție îngrijită și prefăcută de Liviu Marlan, Chișinău, Cartea românească, 1930.

⁵⁸ B. P. Hasdeu, *Costachî Stamati*, „Revista nouă”, I, 1888, nr. 6.

⁵⁹ Arhiva B. P. Hasdeu, mapa V, ms. 24. Manuscrisul a fost semnalat și analizat doar de Tr. Ionescu-Nișcov, în 1962 (vezi nota 55).

⁶⁰ Mihai Drăgan, *op. cit.*, p. 25–26; Al. Dima, *Alexandru Hasdeu*, „Manuscriptum”, VIII, 1977, 2.

⁶¹ Seria supozițiilor o deschide E. Dvoicenco în *Începuturile nuvelor...*

⁶² B.A.R.S.R., ms. 90, f. 62 recto — f. 64 recto.

⁶³ E. M. Dvoicenco-Markova, *Russko-ruminskie...*, p. 222.

⁶⁴ E. Dvoicenco, *Începuturile literare...*, p. 33.

de cineva din familia Hîjdeu — cum s-a presupus⁶⁵ — să se fi întors, stilizate de poetul rus, în arhiva familiei, de unde au fost scoase și publicate independent de Alexandru și de Boleslav Hîjdeu. Oricum, cel puțin *Duca*, apărută în 1830, prefigurează povestirile și nuvelele istorice ale lui Gh. Asachi și C. Negruzzi, ceea ce îl așază iarăși pe Alexandru Hîjdeu printre înaintași.

Cea mai umbră este însă poezia lui Alexandru Hîjdeu, într-adevăr o „muză nerecunoscută și înăbușită”⁶⁶. Demne de cercetare și punere în valoare, prin sentimentele ce le însușesc, aceste versuri sînt și o oglindă în care pot fi privite începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu⁶⁷. Poeziile, încredințate fiului la venirea în Iași, desigur cu speranța că vor fi tipărite măcar în limba română, s-au răzlețit⁶⁸, nu prea au atras atenția, deși sînt semnalate, sub diferite titluri, în listele bibliografice, începînd cu nota lui M. Kogălniceanu din 1840⁶⁹. Manuscrisul care înglobează majoritatea încercărilor poetice, datate între 1829—1843, este intitulat *Clipele de inspirație ale tinereții lui Alexandru Hîjdeu*. Acest manuscris a servit la editarea unui volum selectiv în limba rusă, apărut în 1956⁷⁰. Puține din versurile lui au fost transpuse, în schimb, în românește⁷¹. Printr-o apropiere de creația poetică a lui Alexandru Hîjdeu, imaginea istoricului ar căpăta alt relief, iar integrarea lui în generația pașoptistă s-ar justifica mai deplin.

Cu rare excepții, poezia lui Alexandru Hîjdeu este programatică. Motivul fundamental îl constituie iubirea față de Moldova și trecutul ei. Un ciclu de sonete, inspirat și de sonetele lui A. Mickiewicz, se face ecoul impresiilor de călătorie prin Moldova și Bucovina, între 1837—1839. Mirajul istoriei străbune, cultul eroismului, vizionarismul, caracteristice cărturarului, îl domină și pe poet. În versuri vibrante, ample, romantice, sînt evocate locuri și nume glorioase, devenite adevărate mituri (*Suceava, Mănăstirea Neamț, Valea Albă, Ștefan cel Mare* ș.a.). Un dor răscolitor de pămîntul țării, ca la C. Stamati, pătrunde și aici. Renasc bucuria, mîndria de a îmbrățișa ceea ce nu poate fi înstrăinat (*Frumusețea Moldovei, Pădurile Moldovei*), încrederea în viitor (*Neamul românesc*). Despre Moldova, temă preferată a inspirației sale poetice, vorbește Hîjdeu într-un *credo* patetic, cu rezonanțe incantatorii, înrudite cu tonalitatea lui Alecu Russo: „Da, eu cînt totdeauna la fel,/Căci sfînta patrie mi-a dat o însuflețire unică/Și ar fi păcat să o înlocuiesc/Cu un vis mincinos./Iată de ce cînt totdeauna la fel/Sfîntul cîntec al inimii mele”⁷².

Unele versuri, concepute în perioada primă, în jurul anului 1830, cînd îl pasiona cu deosebire poezia populară, au împrumutat această factură. Altele sînt parafraze sau cel puțin variante ale unor motive întîlnite la Gh. Asachi (*Millian și Dina*), Ienăchiță Văcărescu (*Amărită turturca*), C. Conachi. Este, în sens mai larg, o afinitate cu poeți și cu o poezie de care Hîjdeu nu s-a simțit niciodată izolat.

Prin tot ce l-a preocupat, cărturarul, literatul Alexandru Hîjdeu s-a menținut în interiorul culturii românești, fiind un precursor în multe domenii și în același timp un model și un izvor pentru opera prodigioasă a lui B. P. Hasdeu.

⁶⁵ Valeriu Ciobanu, *op. cit.*, p. 123—124.

⁶⁶ B. P. Hasdeu, în Julie B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 261.

⁶⁷ S-a spus, astfel, că „mai toată literatura începătoare a lui B. P. Hasdeu poartă pecetea acestor două influențe, împrumutînd din însemnările și planurile tatălui și bunicului său, uneori repetînd ideile și chiar expresiile lor” (E. Dvoicenco, *Începuturile literare...*, p. 32).

⁶⁸ *Mnuffi vdohnovnia molodosti Alexandra Ghijdeu*, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” Iași, ms. II — 58; poezii în *Arhiva B.P. Hasdeu*, mapa V, B.A.R.S.R., în ms. 1508, Arhivele Statului București.

⁶⁹ Manuscrisul de la Iași a fost prezentat mai amănunțit de Lucian Predescu (*op. cit.*) și de Valeriu Ciobanu (*op. cit.*).

⁷⁰ *Izbrannoe*, ediție îngrijită de I. K. Vartician, prefată de I. S. Vasilenko, Chișinău, 1956. O mică antologie în limba rusă apăruse și în 1930.

⁷¹ Cîteva poezii au apărut în: B. P. Hasdeu, *Costachi Stamati...*; Iuliu Dragomirescu, *op. cit.*, p. 9; Gh. Cardaș, *Poezii și prozatorii Basarabiei pînă la Unire*, București, Alcalay, p. 141, 148—151; în „Manuscriptum”, VIII, 1977, nr. 2. Mai multe texte în limba rusă (cu traduceri în franceză) publicase B. P. Hasdeu, în Julie B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 262—280.

⁷² *Cîntec despre Moldova*, în Julie B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 264.

VIZIUNE DRAMATICĂ ÎN OPERA LUI B. P. HASDEU

DE

FLORIN FAIFER

Caracteristic pentru Hasdeu, în opera sa nu numai literară, dar și în aceea științifică, este fastul baroc al imaginației. Cărturarul-concepe în viziuni imense, fascinat de „panorama tuturor scenelor trecute”, pe care încearcă să le reinsufletească, să le recompună într-o imagine a cărei semeție și luminozitate pun în umbră, și umilesc chiar spectacolul, grotesc adesea și mărunț, al vieții contemporane, față de care privirea istoricului se încarcă de sarcasme. Formula operei hasdeiene, deviza ei ar fi *sarcasm și ideal*. Idealismul lui Hasdeu se nutrește numai din trecut, un trecut populat de chipuri și de imagini care nu și-ar mai găsi locul în tristele vremuri de decadentă. Înrudite, istoria și poezia se întrepătrund. Căci dacă poezia, în accepție largă, își trage sevele din istorie, istoria e resuscitată prin grația poeziei. Hasdeu, copleșitor prin erudiție, nu procedează ca un savant metodic, chibzuind pas cu pas, în confruntare strictă cu documentul. El e un inspirat, stăpinit de revelații cteodată fanteziste, un spirit care, aventurându-se pe „câi nebătute”, tinde să reconstituie, „prin puterea unei colosale imaginațiuni”, „un întreg grandios”. Trecutul, de obicei, nu e descoperit treptat, prin tenace lucrare „arheologică”, ci redeșteptat dintr-odată, ca dintr-o lungă nemișcare — iar uneori, prin capriciile unei fantezii nestăpânite, inventat. Este o viziune dinamică, selectând indeosebi episoade și istorii încrâncenate, care își sporesc tragismul sub pana lui Hasdeu. Personalități neobișnuite, contradictorii, își retrăiesc destinele aventuroase, în care se strecoară și puțin mister. În logica, uneori infidelă, a reconstituirii, își face loc și un soi de mistică, de credință adevărată într-un dat al sorții. „Ursita”, forță obscură și nedefinită, supraveghează, tinde să hotărască destinele unor eroi. Aplecat asupra unui ev neguros, istoricul se destinde contemplând, în priveliști mai luminoase, epoca lui Ștefan cel Mare, unde, printre oștenii aprigi ai domnitorului, putea regăsi și urmele unor străbuni ai săi. Idealizând, el închipuie o lume medievală, cu moravuri cavaleresti, în care „amorul făcea eroi pe toți românii” (*Amorul în cronicile române*) și se încingeau chiar turnire, precum acela, înfățișat în culori de legendă, din poemul epic *Domnița Voichița*: „Turnuri se făceau și la noi, / Și fetele cu cununi înflorite / Pe eroi li răsplăteau”. Răzvan însuși, în *Răzvan și Vidra*, are simțirea și purtările unui cavaler, închinându-și biruințele femeii iubite, gata oricând să-și pună viața în joc, în bătălii sau dueluri, alături lertând seniorial. Hasdeu gîndește spectacular, în ritmuri care intensifică. Pasiunile se exprimă în tirade ample sau se eliberează într-o gestică viguroasă, ceremoniile își au ritualul lor bogat. Timbrul operei este, cînd secret — cînd dinadins, retoric.

O asemenea evocare, oricît de romantică, se întemeiază totuși pe o cercetare profundă, minuțioasă a unei epoci, cu instituțiile și obiceiurile ei. Se creează în acest fel un cadru, în bună măsură veridic și, totodată, plastic, palpînd de viață, o ambianță prielnică unei înfruntări de pațimi, de caractere. Hasdeu e un vizual, care nu se mulțumește doar cu siluete vagi și fără chip, ci are nevoie de imaginea cît mai conturată, expresivă a unei persoane care îl preocupă — fie domnitorul Alexandru cel Bun, fie Ștefan ori Vlad Tepeș. El este încredințat că ar putea deduce, cu mijloacele, e drept, cam îndoielnice, ale „fizionomiei”, firea intimă, cu meandrele ei, a fiecăruia. Și astfel poate lua naștere un personaj, în parte adevărat, în parte născocit,

¹ *Domnița Voichița (Poem)*, în E. Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B.P. Hasdeu*, București, F.R.L.A., 1936, p. 173.

pregătit să-și ia rolul în primire în vreunul din „scenariile” (cuvînt care revine în comentariile sale) alcătuite de istoric. Figuri păstrate în hieratizmul unor icoane sau în pătimase file de cronică se reintrupează, însă nu în pagini grave de istorie, ci sub semnul „poeziei dramatice”. Sensibil la forme și culori, Hasdeu este, se poate spune, și un strateg, dispunîndu-și materialul nu atît în echilibrate desfășurări epice, cît — sub îndemnul unui elan liric — în mișcări nervoase, precipitate, cu o încărcătură de dramatism, acumulîndu-se în momente dense, explozive. În concepția scriitorului, formulată aristotelic, durata tragică trebuie să fie „scurtă și trecătoare”².

Istoria, în monografia *Ioan-Vodă cel Cumplit* (1865), oferă un spectacol zbuciumat, cu o mișcare amplă și o ritmică intensivă, în care se simte patosul — cu alt cuvînt drama. (Poezia e patos, enunță cu alt preilex scriitorul, nuanțînd, în *Introducere la Răposatul postelnic*: „poezia poate fi fără versuri, precum și versurile pot fi fără poezie”³). Eroul însuși este o personalitate covârșitoare, în care contrastele își caută un echilibru, istoricul proiectînd în frământările domnitorului ceva din propriile neliniști. Ca peste tot în opera lui Hasdeu, clipele de comotie dramatică, de tensiune, sînt cele mai vii. Așa este „cumplitul spectacol” (expresie mărturisind o viziune) al „jafului Brăilei”, de care autorul, aidoma cronicarilor din vechime, se cutremură: „Ce infamie, ce timpuri, o, doamne!” Totul e ritm, într-un montaj în care unghiurile alternează mereu, neașteptat, luminînd violent alte și alte planuri ale tragediei, de dimensiuni shakespeariene, care se consumă. Hasdeu copleșește prin abundență și grandoare. Eroul său crește gigantic, statura sa întunecînd împărății. Și deodată, cumplită, prăbușirea: „În fine, cînd eroul nu mai este, spectatorul (subl.n.) urmărește cu fiori cum se prevale una după alta majestoasele creațiuni ale stinsului geniu, pînă ce un funest întineric înfășură tot orizontul”.⁴ Spectacolul a luat sfîrșit, scriitorul, revenindu-și parcă din înfiorarea celor rețrăite, rememorînd nenorocirile întimplite, culminînd cu înfricoșata moarte a domnitorului, scrie ca mai tîrziu Sadoveanu în *Necamul Șoimăreștilor*, cu slovă de cronicar: „Voind a încheia acest registru mortuar, îmi tremură mîna, ca și cînd, prin descrierea crimelor, aș resimți eu, în locul ucigașilor, remușcările conștiinței!”⁵ Nici o distanțare aici, Hasdeu se implică, uneori pînă la confundare, în destinele evocate.

În titanismul eroului său, scriitorul, așadar, sădește ceva din propriile aspirații, ca și din dezamăgirile lui. „Omul reproduce bine numai pe «ego» al său; oriunde îl găsește” — este confesiunea unui egotist care, în incursiunile sale prin istorie, nu caută doar să-și regăsească strămoșii dintr-o genealogie somptuoasă, fîlîndu-se și cu un voievod. Omul, cu mîndria princiară („prințul Dieu-donné Petriceicu Hasdeu”), își răsfrînge în acele existențe neobișnuite pe care le selectează propriul destin, disimulîndu-și, sub măștile unor personaje, obsesiile stăruitoare (puterea, soarta genului, „fatum”-ul, ereditatea ș.a.). Eroul predilect e, de aceea, omul superior, neadaptat unor vremuri pe care le depășește, izolat, neînțeles de către semenii — predispus drept urmare unor atitudini romantice extreme: fie că se însingurează într-o sumbră ținută demonică ori că suportă obscure, nedrepte damnațiuni. Dacă Răzvan e întruchiparea insului cu deosebite calități, apăsător însă de blestemul ce urmărește din străvechime pe strămoșii lui nomazi (Vidra fiind o stranie îmbinare, ființă damnată și demonică totodată), prototipul eroilor demonici este, în ipostaze succesive, Moțoc. Încă din cronici, personajul, care răstoarnă și înalță domnitori, sfîrșind el însuși, sîngeros, prin descăpăținare, intrigă și îngrozește. Este, cu ambițiile nemăsurate și cruzimea lui atroce, o figură shakespeariană. Astfel apare Moțoc, sceleratul, impunător („Într-o poză mărească”) prin cinismul lui monstruos, prin fanatism, adică prin intensificarea trăsăturilor negative. (Să se observe, iarăși, că viziunea dramatică la Hasdeu se susține, între alte procedee, prin intensificare.) Personajul îl obsedează pe scriitor, care îl evocă și în poeme (*Ștefan Tomșa-vodă și vornicul Ion Moțoc*, *Vornicul Iancu Moțoc*), și în proză. În fragmentul de roman *Ursita*, a cărui acțiune se petrece în amurgul domniei lui Ștefan cel Mare, Moțoc e încă un copil, dar dintr-o speță funestă, purtînd de pe acum („rodul se cunoaște în germene”) însemnele firii sale blestamate: el „se pare a fi născut numai pentru omoruri și faceri de rele”. Acordul fatidic este un leitmotiv hasdeian. Personajele se supun unei ursite („șubredul om merge orbește pe calea ce-i este scrisă în cartea dumnezeiască a vieții, încă din începutul veacurilor”⁶). Ursita lui Moțoc e de a semăna nenorociri, de a răsplăti binele cu nerecunoștință, de a ucide chiar, cu sînge rece și fără remușcări. Așezarea în cadru, cu scene zguduite de vîl-

² *Introducere la Răposatul postelnic*, în B.P. Hasdeu, *Pagini alese*, Ingr. și introd. Mihai Drăgan, București, Editura Tineretului, 1968, p. 313.

³ *Idem*, p. 312.

⁴ *Prefața primei edițiuni la Ioan-Vodă cel Cumplit*, în B.P. Hasdeu, *Scrieri alese*, Ingr. J. Byck, introd. G. Munteanu, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 252.

⁵ *Ioan-Vodă cel Cumplit*, în B.P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 353.

⁶ *Ursita (Nuvelă istorică)*, în B.P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 244.

ență, dispune uneori de o montare scenică, spectaculară („Aici, ca prin vârguța magică, spectacolul se schimbă cu desăvîrșire“⁷). Viziunea dramatică ar fi deci, deocamdată, impulsionată de un mecanism implacabil, extrinsec logicii interne a operei.

Treptat, acest fatalism romantic se vede contracarat prin acțiunea lămurită a unui factor psihologic („fecundul element psihologic“), care devine precumpănitor. Dar într-o manieră excesiv de analitică. Preocupat de „studiul naturii umane“, scriitorul operează (e vorba, doar, de un studiu⁸) întrucitva științific, urmărit de canoane clasicizante. El alege și izolează, colorându-le cât mai apăsător, anumite trăsături de caracter, propunând apoi pentru fiecare semnificații simbolice. În orice personaj, astfel, e găzduit un caracter, univoc sau nu, însă statornic. Fluxul romantic este obligat să se disciplineze, pasiuni și temperamente se orinduiască într-un „fagure“ de tipologii, răspunzând probabil nevoii de ordine, clasificatoare, a savantului, dedată „studiului (subl.n.) inimii omenești și al patimilor ce se încuibază într-însa“. Nu-i de mirare că un mic eseu însoțește aproape fiecare scriere. De pildă, preambulul, de o mare densitate teoretică, la *Răposatul postelnic* (1862). Concepția acestei piese minore, în care însă germinează o seamă de virtualități, are o anvergură nemăintâlnită până atunci, și mult timp după aceea, în dramaturgia noastră. Ceea ce încearcă scriitorul, într-un demers tipic hasdeian, e de a pune în consonanță teatrul românesc cu cel universal. Gestul e malestuos polemic față de puzderia de piese ale vremii, care sub denumirea de „prelucrări“ ori „localizări“ calchiau, cu sau fără o brumă de originalitate, texte dramatice indeosebi franțuzești, de obicei neînsemnate. Hasdeu, dimpotrivă, nici vorbă să se subordoneze modelului; el cutează a da o replică, invocând — nevinovată iluzie — „caracterele și pusăciunile diferite“ din scrierea sa, „nuanțele specifice“ ale caracterelor. Nici un dramaturg român nu mai rostise astfel de fraze orgolioase: „nimenin-a încercat să împace pe Shakespeare cu Sofocle“. Hasdeu, el, încearcă, selectând din opera scriitorului englez „mulțimea și caracteristica varietate a persoanelor dramei“, „contrastul dintre sublim și bufon, dintre plin și ris“, iar de la tragicul elin „simplitatea intrigei“ și „patosul“. Deocamdată, teoria devansează cu mult opera, care se străduiește cu mijloace ambițioase, însă incerte — și inevitabile „aluviuni“ din repertoriul convențional al vremii — să ilustreze, cât de cât, o concepție vastă, trufașă, căutând să sfărâme granițele stricte ale unei dramaturgii încă atât de „provinciale“. O dramaturgie în care, observă scriitorul, din pricina tiparelor străine, „istoria proprie“ e denaturată, când nu ignorată cu desăvîrșire. „Ocupându-mă neîncetat de istoria țării mele — a Moldovei — am găsit atâtea episoade pentru poezie, atîta hrană pentru suflet, încît fără să vreau m-am mirat de mulți dintre poezii și romancierii noștri, cari, răsfoind în arhive pentru a găsi oarecare episoade din istoria Franței și Germaniei, nu dau atenție proprii lor istorii“⁹. „Mirarea“ lui Hasdeu conține mai mult decît un dram de ironie. Răzvrătindu-se „contra rușinosului servilism al imitațiunilor dinafară“, el își propunea să împingă „forțele proprii ale cugetării românești spre încercări originale“. Cu toată ingeniozitatea euristică, primele încercări ale lui Hasdeu (ne referim în special la „tragedia“ *Răposatul postelnic*) nu se degajă încă de convențiile uneori prăpăstioase, de artificii stridente nelipsite în acele compuneri dramatice pe care, în fond, le desfid. Dar, ceea ce am voi să subliniem, ele se străduiesc să restructureze aceste convenții și artificii, investindu-le cu semnificații mai adînci, hrănite din substanța unei culturi prodigioase. Referirile la Sofocle, Euripide, Plaut, Corneille, Molière, Goethe nu vin însă numai dintr-un reflex de mare erudit (reflex putînd duce la asocieri infinitezimale, mai mult sau mai puțin hazardate. Exemplu: replică „Doamna Ileana nu este a mea“ atîtă spiritul analogic, de o teribilă mobilitate, al autorului, care descoperă îndată o corespondență cu *Othello*: „My wyfe? my wyfe? what wyfe? Y have no wyfe“). Toate acestea vor să însemne mult mai mult: un *dialog* cu asemenea valori ale teatrului clasic. Prin Hasdeu, deci, pentru înțlia oară, datorită și spiritului său himeric, piesa românească tinde, ca să întrebuițăm un termen din epocă, să devină „cosmopolită“, cu rezonanțe, adică, universale.

Argumentul, de sursă clasicistă, este, în primul rînd, psihologic. O tragedie, răsfrîngînd „patimile însușite naturii omului“, va configura „tipuri reprezentative pentru întreaga umanitate“, în așa fel încît, înfățișate spectatorului străin, „efectul dramatic va rămînea neatins, deși se va pierde caracterul național“⁹. Caracterele imaginate de Hasdeu sînt ambigue; ele încorporează însușiri sau vicii omenești dintotdeauna, fiind totodată și emanația unui anu-

⁷ Idem, p. 201.

⁸ *Introducere la Domnișă Rosanda (Fragmente dramatice)*, în E. Dvoicenco, op. cit., p. 87.

⁹ *Introducere la Răposatul postelnic*, în B. P. Hasdeu, *Pagini ales*, (de. cit.), p. 312.

mit „spirit al timpului“ — sublimat în limbaj, în obiceiuri sau datini, într-o atmosferă surprinsă cu o pătrunzătoare intuiție a trecutului („Știința înregistrează numai ceea ce știe; poezia ghicește ceea ce nu știe; și se poate întâmpla ca știința să vină mult mai în urmă spre a constata prin fapte ceea ce poezia descoperise deja prin inspirațiune“¹⁰). Iscat și dintr-o voluptate a reconstituirii, teatrul istoric al lui Hasdeu își alege „poezia dramatică“ drept mod al evocării: „Dacă trecutul unui popor poate să învie undeva cu culorile sale plăpânde, cu reperiunea adevăratului trai, cu spontană varietate a faptelor, a persoanelor, a limbajului, apoi numai doară pe scenă, într-o dramă istorică, într-un *Götz von Berlichingen* sau un *Lodovico Moro*. Romanul istoric e prea monoton, chiar sub peana lui Walter Scott; istoria proprie e prea sistematică, chiar din mîna unui Barante; drama și numai drama e în stare a reproduce viața umană cum ea este, fără a lungi, fără a o tăia în categorii, fără a o desfigura prin subiectivitatea autorului“¹¹. O laudă altă de hotărîtă a dramei vine să susțină, teoretic, o viziune dramatică ce reunește descori liricului și epicului, sub combustia unui patetism care constituie și o expresie a gesticulației sufletești a scriitorului. Poezia lui chiar, vădind un gust romantic pentru colosal și demonic, se sprijină cîteodată, cum s-a mai observat, pe o tehnică oarecum dramatică, scenică — dialoguri, acumulări de efecte, momente culminante, întorsături surprinzătoare, bruște „căderi de cortină“. Se desprinde din această literică, poza livrescă fiind inclusă, imaginea unei personalități contradictorii sugerată goethean în versurile: „Doi dușmani fără-astîmpăr în urgie/În inima poetului se bat“ (*Adevăratul poet*). Poetul cu o asemenea alcătuire, în care *curi* opuse sînt în neconținută gilceavă, își divulgă și în acest fel înclinația de dramaturg. Este, poate, semnificativ faptul că într-o perioadă în care „fiziologia“ este cultivată ca o specie a prozei, mai rar în versuri, Hasdeu se folosește, în studiul *caracterelor* lui, de o „grilă“ dramaturgică. Dar viziunea dramatică îl însoțește și în explorările de folclorist: „Basmul *Fata de împărat și pescarul* este curat o dramă antică, lipsită numai de dialog. Simplitatea intrigei cea mai extremă, unită cu o varietate neimitabilă de caractere, constituă fondul acestei mici cap-d-opere“¹². „Dialoguri“, „intrigă“, „caractere“ — iată noțiuni, unelte critice la îndemîna autorului plină și în analiza unui basm! O mizanscenă înfăptuită cu voluptate ludică ne întîmpină în nuvela *Micuța* (1864), în care, prin dedublare, naratorul își schimbă mereu măștile, fiind cînd eroul, cînd „regizorul“ aventurii, al scenelor pline de subtile (și cam deochete) echivocuri. Nuvela, s-a spus, vădește în Hasdeu „un neașteptat precursor al teatrului modern“¹³. Un *model* literar poate preponderent (întrucît e adeseori centripetal) al operei lui Hasdeu este acela dramatic — înțeles fie ca structură specifică, fie ca tensiune („patos“).

Există, în dramaturgia lui Hasdeu, mai multe nivele de semnificații. Mai întîi, planul acțiunii reale, cu înțelesuri imediate. Apoi, un plan secund, o substructură, cu subînțelesuri simbolice. În fine, cîteodată motivațiile, reale sau simbolice, nu mai sînt pertinente, ele subsumîndu-se unei viziuni, unei determinări oculte („ursită“), acționînd arbitrar asupra unor destine. Subtexturii pieselor, simbolică, li corespund, în planul acțiunii, nu atît personaje cu identitate obișnuită, cît *tipuri*, cu deschidere mai cuprinzătoare, aparținînd „psicologiei, dacă nu istoriei proprii“. Astfel, în *Răposatul postelnic* (tragedie inspirată „dintr-una din cele mai tragice epoce ale istoriei noastre“), postelnicul Șerpe vrea să fie „tipul boierului moldovean din suta a XV, mai înainte de a se fi format, la începutul secolului XVI, tipul boierului moțocian“. Spătarul Spancioc ar ilustra „plecările naturămintे bune corupîndu-se sub pernicioasa înrîurire a epocii“, într-o lume care și-a ieșit din țîțni, în care lucrurile pure sînt batjocorite, iar valorile s-au răsturnat. În *Ileana* ar fi urmat să se înfățișeze „natura femeiască voluptuoasă, impresionabilă, fricoasă, capabilă de mari hotărîri ideale însoțite de o mare debilitate reală“. Un *Aprod priapic* ar reprezenta „don-juanismul brutal“ ș.a.m.d. E o perindare de concepte și simboluri, care însă nu prind viață, nu dau naștere unor personaje viabile. Aceasta și datorită unei concentrări extreme, împinsă plină la abstractizare, unei premeditări stricte a oricărei nuanțe sau mișcări; toate acestea „usucă“ piesa, ale cărei rosturi trec, mai toate, în planul secund, simbolic. Totul *semnifică*, în intenția lui Hasdeu,

¹⁰ *Eroul în Shakespeare*, în „Columna lui Traian“, I, 1870, nr. 14.

¹¹ *Mișcarea literelor în Egipt*, în Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Serieri literare, morale și politice*, II, Ingr. și introd. Mircea Eliade, București, F.R.L.A., 1937, p. 63.

¹² *Literatura populară*, în B.P. Hasdeu, *Pagini alise*, ed. cit., p. 349.

¹³ Sorin Alexandrescu și Ion Rotaru, *Analize literare și stilistice*, București, Editura didactică și pedagogică, 1967, p. 189.

fiecare gest, fiecare replică. Este un adevărat „scenariu“ de „semnificații“, care păgubește de pe urma dificultăților de comunicare a nivelului real cu cel simbolic.

Tematic, teatrul lui Hasdeu este „istorie reînviată“. Desigur că și sub acest aspect jocul de planuri se arată activ, întrucât actualitatea, chiar fiind dramaturgul neagă orice „aluziuni“, e mereu presupusă. De fapt, piesele sînt construite tocmai pe acest contrast — între luminoase, pline de glorie, vremuri de demult („Unde sînt Asanii, Mircei, Ștefanii, Mihaili?“) și un prezent moleșit și decăzut. Antiteza, între „sublima bravură a strămoșilor și efemeia molică a strănepoților“, era de altfel curentă în literatura epocii. E procedeul care intensifică de putere — caracterizarea, disprețuitoare, figurează în *Introducere* la poemul epic *Domnița Voichița*. (În această *Introducere* se plămădește personajul Vidrei, prefigurat în legenda despre „un războinic neam de femei pe malurile Dunării.“ Glorificînd „bărbăția vechilor femei ale Daciei“, autorul recurge iarăși la retorica lui enormă: „Nu cred să mai existe un popor, care mai mult decît cel românesc ar putea să prezinte pilde de vitejie feminină, sau, mai bine zis, de bărbăție a femeilor!“¹⁴. În *Răzvan și Vidra*, Vidra irumpe pe cîmpul de bătălie ca „un fătoi ce călărește și-mpușcă chiar ca un zmeu“. Teatrul lui Hasdeu nu se putea să nu devină și o incitantă lecție de istorie — pentru a stimula energiile amorțite. Idealul rămîne în vechime, timp istoric cu aureolă mitică, prezentul nu oferă decît un spectacol dezolant, alunecînd în grotesc. I se potrivește, de aceea, nicidecum drama, ci farsa, comedia.

O vînă satirică neistovită se găsește în publicistica scriitorului, ca și în polemicile și șarjele lui răsunătoare. În „Aghiută“, acest spirit facetios produce chiar cîteva scenete satirice (modul dramatic pătrunde deci și în publicistică): *Coalițiunea* („Un mister politic în cîteva scene“), *Votul universal* („O scenă obscenă“). Raportările la Caragiale sînt la îndemînă, și ele de altfel s-au făcut. Un Cațavencu sau un Farfuridi încep să prindă contur în asemenea burlești scenete, unde flagrant „precaragialiene“ sînt și unele inflexiuni de limbaj. Un spectru caragialian se întrezărește mai ales în farsa *Trei crai de la Răsărit* (*Orthocrozia*) (1871); grosierul negustor Hagi-Pană, franțuzitul Jorj, june predispus, prin demagogie și poltronerii, unei cariere înalte, șiretul Petrică par să vestească pe Jupîn Dumitrache, Rică Venturiano, Spiridon (un Chiriac în devenire). Piesa ridiculizează, în caricatură apăsătoare, jargonul latinist, parodiînd nemilos, cu un fel de jubilație comică, *Dicționarul limbii române* al lui Laurian și Massim, „monumentosul thesauru“, luat în răspăr și de Odobescu în *Prandiul academic*. Este, prin urmare, „o farsă filologică“ — tot astfel își numise și N. Istrati piesa *Babilonia românească* (1860). Curios e că Hasdeu care, în *Miscarea literelor în Egipt*, avea rezerve față de ticurile și excesele lui V. Alecsandri, în înclinația acestuia de a specula la tot pasul efectele hazlii ale „babiloniei“ lingvistice, Hasdeu, deci, recurge, cu umor mai silnic, la un procedeu asemănător. Comicul verbal e preferat celui de caracter. S-ar putea să fie și un semn de evoluție de la construcția de „caractere“, obsesivă în primele scrieri, spre o valorificare mai insistentă a resurselor limbajului — aici, cu scopuri satirice. Așadar, pentru prezent — o grimasă sarcastică, pentru trecut, evlavie și înfiorare. Dicotomie pe care se sprijină viziunea dramatică a lui Hasdeu.

Cu o primă versiune rusească, mai sumară (*Domnița Roxana*), schița dramatică în cinci acte *Domnița Rosanda* (1865) a suferit cîteva metamorfoze, tinzînd, într-o pornire caracteristică dramaturgiei lui Hasdeu, către o treaptă simbolică. Versiunea ultimă, din „Familia“ (1868), poartă titlul generic *Femeia*. Față de *Răposatul postelnic*, unde limba era înadinea mai veche, purificată de neologisme, pentru a spori sugestia unei epoci anume, din aceea rostirea e mai indiferentă, îndeobște neadecvată. Sînt emise răspicat, dar fără răsunset dramatic, multe dintre ideile scumpe lui Hasdeu. „Țara lui Ștefan cel Mare“ din „timpii cei vechi“ ai Moldovei reprezintă același tărîm mitic, de unde se înalță „slava străbunilor“, pilduitoare pentru urmași, dătătoare de nădejdi pentru viitorime. Discursul eșuează adesea în discursivism. Mai sînt introduse (ca și în *Răposatul postelnic* sau în *Răzvan și Vidra*), neasimilate însă, obiceiuri și datini (un „danț voinicesc“ de „călușeri“, un „cîntec halducesc“), nu pentru interesul lor etnografic, ci scontînd efectul virtual dramatic, pitoresc. Și mai ales fiindcă, la fel ca și limba, acestea pot da o idee despre „specificul timpului“, aducînd totodată o tentă de specific național.

Piesa, plecînd de la cronici ucrainene și polone, exploatează episodul tragic-romanțios care inspirase între alții și pe Gh. Asachi într-una din nuvelele sale istorice. La Hasdeu, însă, istoria oferă

¹⁴ *Introducere la Domnița Voichița (Poem)*, în E. Dvoicenco, op. cit., p. 131.

mai mult un fundal, o ambianță, cu coloritul specific. Accentele se deplasează din sfera evocării în aceea psihologică, învecinată dramei de caractere. Rosanda e „un deosebit de mare caracter femeiesc”; pe toată întinderea celor cinci acte „schita dramatică” vacăuta să illustreze însușirile rare — de puritate, devotament, putere de jertfă — ale eroinei. Aceeași însoțire de clasic și romantic, ca în *Răzvan și Vidra*. Peripețiile care se aglomerează, suferințele nemăsurate, tot zbuciumul Rosandei au o vibrație romantică, dar drama domniței răspunde, de fapt, unui *topos* clasic: nefericita fiică a domnitorului Vasile Lupu trebuie să aleagă între dragoste (pentru prințul polon Koribut) și datorie (de a se sacrifica pentru țara ei, prin căsătoria silită cu Timuș Hmelnițki). Datoria, cu tot prețul greu, învinge. Piesa nu e săracă în întorsături neașteptate, în evenimente singeroase, sinucideri, leșinuri, crime. În înfruntarea, cu importanța ei în teatrul lui Hasdeu, dintre *convenție* și *anticonvenție*, convenția este de astă dată mai tiranică, aliniind această piesă acelor serbede și spăimoase melodrame pe care, altminteri, acest teatru se pornise de la bun început să le înfrunte.

Și în idei, ca și în procedeele dramatice, aceeași recurență. Însă obsesiile hasdeiene sînt, în acest caz, mai puțin infuze dramei, ele au devenit nuclee, automatisme ale unui discurs invariabil: „blestemul sortii” (în versiunea rusească figura o scenă de superstiții: „ghicitul țigăncii”), ideea fatalității ce dirijează destinele omului, și chiar ale unui neam, supus unei voințe providențiale („Dar așa sunt destinele lumii, așa e soarta Moldovei”); iconolatria lui Ștefan cel Mare, „suveranul Daciei noi”, o nestăpînită propensiune spre grandori („Eu îi invit, împărătește, cu sabia în mînă”, sună o replică a domnitorului Vasile Lupu); în fine se furișează, insidioasă, imaginea inevitabilă a versatilului Moțoc, devenit simbol — recunoaștem, iarăși, *vocația simbolică* a personajelor lui Hasdeu — al necredinței boierești („Pe a lui Moțoc credință o cunosc eu!”). În prima versiune trecea prin scenă Ștefan Petriceicu, cel care avea să devină domn; Hasdeu își venera străbunii. Mai mișcătoare, în piesă, ar fi nostalgiile Rosandei pentru melecagurile țării. În restrînsa eroinei, înstrăinată în „țara căzăcească”, se destăinuie și simțirea patriotică a scriitorului care, într-o scrisoare către Iulia Hasdeu, exclama patetic: „Iubesc la nebunie neamul românesc și viitorul românilor” și care, în niște mai vechi notații autobiografice¹⁵, își mărturisea același sentiment de înstrăinare, de însingurare. În doinirea Răzașului și în dorul lui Răzvan, din *Răzvan și Vidra*, vibrează aceeași coardă, dar în modulații mai prelungi, de o melancolie mai adîncă.

În *Răzvan și Vidra* (1865), „producere literară, psihologică și istorică”, predispozițiile dramaturgiei lui Hasdeu se limpezesc, ele cristalizează. Un lirism aspru, în scandări de baladă și cu înfiorări elegiace, doinitoare, pătrunde în taințele „dramei istorice” (cum se subintitula inițial), deregîndu-i structura lăuntrică. Dramatismul suportă o transgresiune în poetică (și piesa se va numi în cele din urmă „poemă dramatică”). Modul rostirii este mai curînd monologic, angajîndu-se în tirade care nu sînt decît niște albi mai largi pentru lirismul care freacă în substraturi. E „poezia dramatică” — aspirația dintotdeauna a teatrului hasdeian. Această mișcare poetică deplasează, firesc, accentele. De pe tărîmul conflictului social, politic (urmărind să înfățișeze o „luptă de ură între boieri și popor, între cei avuți și cei săraci”), se trece, printr-un gest aproape reflex, la o problemă ce se dispută pe tărîm psihologic. E o repliere a dramei în *cuvînt*, actele (acțiunile) consumîndu-se, ca îndeobște la Hasdeu, fulgerător sau fiind doar sugerate. Se exercită în această „poemă dramatică” o suveranitate a *logosului*, natura piesei fiind discursivă. Răzvan, subjugat de voința nelîndurătoare a Vidrei, recunoaște supus dar și cu exaltare: „Dar știi tu oare puterea ce-o au cuvintele tale [...]”. Vidra, de fapt, nici nu recurge întotdeauna la o argumentație insistentă, deși discursul ei, ca și al lui Răzvan, e funciar retoric. Ea decide scurt, cu aroganța feudală a Doamnei Clara: „Eu voiesc. . .”. Semnificativă, în acest context, apare scena ultimă. După căderea și moartea tragică a lui Răzvan, abia ajuns pe culmile mării, Răzașul, ca ieșit din minți de durere, se năpustește asupra Vidrei: „Dar tu l-ai ucis, ciocoaică/Tu la moarte l-aduseși!/O să mi-o plătești acum, tune-fulgere! . . . (Scoate cuțitul și voiește s-o lovească). Vidra (cu sînge rece, arătînd la ușa) Să ieși! (Răzașul lasă mîna în jos și pleacă capul)”.¹⁶ Cuvîntul, așadar, se dovedește mai aprig, mai despot, el își aservește fapta, gestul, așa cum Răzvan, răzvrătitul, haiducul vestit, cavalerul fără teamă, intră sub înlîurirea coplesitoare a femeii, înlîurire impusă și prin puterea de sugestie a unei elocințe cînd perfide, învîluitoare, cînd categorice, în inflexiuni reci, metalice. Din caracterizarea creionată de autor pentru eroul său — „înfocat, generos, eroic și impresionant

¹⁵ *Introducere la Nicolae Milcescu*, în E. Dvoicenco, op. cit., p. 255.

¹⁶ *Răzvan și Vidra*, în B.P. Hasdeu, *Pagini alese*, ed. cit., p. 221.

bil", — ultima trăsătură e cea mai accentuată și ea servește cel mai mult comunicării, dialogului său cu Vidra, fire „imperativă”. (Se declanșează aici și o confruntare, elocventă, între un temperament romantic, labil, receptiv la impresiunile subiective, și un caracter „ambitios, imperativ, orgolios”, de o îndărătnicie aproape nefirească, un caracter construit după modele clasice. Nu e chiar întâmplător că Vidra îl dă mereu ca exemplu șovăielnicului Răzvan pe avarul absolut Sbiera — întru chipare, de aceeași sorginte clasică, a unei monomanii. Între Vidra și Sbiera ar fi, prin urmare, o „înrudire” subtilă literară). Acționând nu prin propria hotărâre, ci mereu îndemnat de neînduplecata Vidra, Răzvan nu e nicidecum un „titan” și încă unul „preeminescian”¹⁷. Suflul romantic, blutuit de contraste și tempeste, personalitatea lui, oricât de accentuată, s-a destrămat, s-a încovoiat sub puterea adevăratului caracter autoritar al piesei — Vidra. Îndemnurile ei sînt, ca și ambiția, nemăsurate („năzuiește pînă la stele” — îl îmboldește pe Răzvan), ea dorește puterea, pe care o rîvnise desigur și Moțoc, „pofta” de mărirea nu-i dă astîmpăr, dorințele ei, nepotolite, exprimînd totodată un suveran dispreț pentru „trîndăvita boierime” și pentru un veac decăzut. Înălțarea și prăbușirea lui Răzvan sînt opera acestei femei din „neamul lui Moțoc”, care moștenește pornirile demonice, fanatismul și lacoma sete de mărirea ale celui „groaznic bărbat”. Dacă Vidra mai șovăie totuși în răstimpuri, pătrunsă de simțiri nedesluite, aceasta nu se întâmplă sub presiunea evenimentelor și nici a unor mari nenorociri, ci sub stăpînirea unor presimțiri ciudate, a unor visări tulburi, încărcate de sumbre premoniții. Astfel se vestește eroilor „ursita”, această Voință tainică ce se înlățește asupra unor destine. „Aleși de soartă” sînt și Vidra și Răzvan. Vidra are firea „pecetluită” — ea se trage din acele „neamuri cu pecete, în cari Dumnezeu sădește vrîn bine sau vrîn păcat”. La Răzvan, „vina tragică” este consecința unei ascendențe care îl stigmatizează, dar, ca un triumf al psihologicului în piesă, „vina” aceasta își risipește impenetrabilul mister, căci ea se dovedește, în fond, urmarea unei coruperi, pervertirii unui suflet pur. „Pofta de a se înălța”, ca sentiment tiranic, absoarbe în Răzvan orice idealism, devîndu-i energiile sufletești, incitînd porniri vinovate într-un suflet treptat îmbolnăvit de dorul de „mărirea”, pînă într-altă „că pînă și iubirea țării e pofta de a se înălța”. Stîrșitul vine firește, după o logică ce fusese și a cronicarului, a lui Miron Costin: „Așa s-a plătit și lui Răzvan răul ce-l făcuse și el lui Aron-Vodă”. Această patimă, așadar, îl pierde și abia în pragul morții eroul, parcă revenit, prea tîrziu însă, din rătăcirile lui, are într-o străfulgerare revelația deșertăciunii mării, cît și a tot ce-i vremelnice: „uitam că viața-i o punte între leagăn și mormînt”. În urzile soartei nu se poate să nu se strecoare și multă zădărnice. Drama se încheie în aceste ecouri ale unui lamento ecleziasitic.

În titanismul piesei, ca și în melancolia ei, se răsfrîng ecourile unei meditații romantice a scriitorului asupra propriului destin. Eroii sînt oameni neobișnuiți, „aleși de soartă”, alegorii ale unor ipostaze sufletești hasdeiene. În Răzvan, însingurat adeseori printre ai săi, se întru chipiază soarta geniului, avînd de înfruntat nerecunoștința și neînțelegerile semenilor: „[...] cînd o rază/De soare pătrunde-n țară/Toți se scoală, toți turbează,/Toți voiesc s-o dea afară!...”¹⁸. Sau, într-o tiradă mai amplă: „Nu, nu! Las-ca țara noastră să simtă durerea crudă/Că-n sînu-i omul de frunte în deșert îl vezi c-asudă/Și din cupa deznădejdie blind ocară, blind amar,/Lucrează și zi și noapte, lucrează tot în zadar,/Căci mișei, ca o strajă, cirna țării împresoară/Și pe-oricine nu-i dintr-înșii mi-l resping și mi-l doboară”¹⁹. Stilistic, forma pronominală, repetată, „mi-l” — ecou de vers popular — identifică sugestiv pe autor cu personajul său. Este vocea auctorială care se face auzită, de altfel, în cuprinsul întregii opere hasdeiene.

Într-o „poemă dramatică”, „literară” — dar și „psihologică”, și „istorică” — concepută, funcțiile limbajului sporesc, căutînd să exprime specificul unei asemenea viziuni complexe, prin mijloace în care modul liric și acela dramatic se îmbină, reunite într-un fîgaș de versuri, de caracter poetic. În scriitura dramaturgului versul e o noutate. Și în intervenții teoretice, ca și în compunerile dramatice, Hasdeu se arătase mereu refractar la modalitatea versificării, versul fiind socotit numai o „formă posterioară și arbitrară”, menită să îmbrace o „idee poetică” (*Mișcarea literelor în Eșii*). În *Introducere la Răposatul poetului* se arată limpede: „Versurile nu permit a reproduce o epocă istorică în toată sa simplitate, de a înzestra persoanele dramei cu varietatea caracterelor și limbajelor, de a face ca să

¹⁷ Mihai Drăgan, B.P. Hasdeu, Iași, Junimea, 1972, p. 233.

¹⁸ Răzvan și Vidra, în B.P. Hasdeu, *Pagini alese*, ed. cit., p. 196.

¹⁹ *Idem*, p. 187.

dispară individualitatea autorului²⁰. Dar în *Răzvan și Vidra*, unde Caragiale descopere, într-o analiză fugară, „vorbe frumoase românești“, optica s-a modificat, denotind asidue preocupări de topică și atente cîntăriri lexicale, prin urmare o abordare, pe acest nou versant, a limbajului poetic: „Din punctul de vedere literar am avut a mă lupta cu diicultatea versificației, sporită astădată prin o altă diicultate și mai mare, anume aceea de a scri în limba românească din secolul XVI, fără neologisme și fără inversiuni moderne“²¹. Și efectul poetic și coloritul istoric au a se naște din asemenea laborioase căutări de limbă și de stil, menite să asigure, între liric și dramatic, echilibrul și consistența unei viziuni. O viziune dramatică pe care opera hasdeiană întregă, în moduri diferite, o răsfrînge.

²⁰ În B.P. Hasdeu, *Pagini alese*, ed. cit., p. 134.

²¹ *Prefață la Răzvan și Vidra*, în B.P. Hasdeu, *Pagini alese*, ed. cit., p. 337.

B. P. HASDEU ȘI CULTURA POPULARĂ

DE

SILVIA CIUBOTARU

Activitatea de istoric, lingvist, filolog, scriitor și folclorist a lui B. P. Hasdeu coincide, în știința românească, cu perioada începuturilor, când o civilizație tânără are nevoie de personalități polivalente, care să deschidă „ușile viitorului”¹. Această conjunctură, specifică culturii noastre de la mijlocul secolului trecut, a corespuns predispozițiilor eruditului de a sonda spații necunoscute: „Iară mie unuia îmi place mai ales a mă îndemna pe căinebătute”², mărturisea Hasdeu în 1863. Contribuția informațională imensă pe care o aducea Hasdeu în istoria, lingvistica și filologia românească este secundată mereu de o stăruitoare preocupare pentru fenomenul etnic autohton, pentru cultura populară. Ceea ce a intuit B. P. Hasdeu mai profund decât pașoptiștii a fost perpetua corelare care există între limba, organizarea statală, cutumele unui popor și folclorul său.

Apropierea de specificul poporului român se produce la Hasdeu încă din perioada copilăriei, petrecută la Cristinești Hotinului, când asculta istorisirile bunicilor sau ale boierului Vasile Cristea despre vitejia strămoșilor³. Tot atunci se familiarizează cu *dainele* lituaniene cunoscute de la mama sa Elisabeta Dauksza⁴. Activitatea de culegere a folclorului constituia o tradiție în familia Hasdeu. Bunicul, Tadeu Hasdeu, a cules numeroase legende românești (despre *Amazoane*, *Dragomir*, *Dragoș*, *Traian și Dochia*, *Cheile Bicului*, *Papură Vodă cel mîncat de soareci*)⁵ pe care le-a publicat în limba polonă. Alexandru Hasdeu, tatăl savantului, publică texte folclorice în revistele „Vestnik Evropei”⁶, „Teleskop”⁷ și „Molva”⁸. Poeziile populare, date drept autentice, trădează adesea intervenția culegătorului, tributari unor tendințe de „înfrumusețare” a folclorului, frecvente în epoca romantismului. În plus, traducerea lor în limba rusă este greoaie și inexpressivă. De aceea mult mai proaspăt și mai aproape de structura versului popular ne apare fragmentul de cîntec moldovenesc folosit de Boleslav Hasdeu, fratele său, drept motto la nuvela *Judecată la serdăria din Orhei*: „Umblam lumea în lungi/Și în curmeziș,/Că doar oi afla dreptate,/Nu-i dreptate,/Numai, dragă, strîmbătate”⁹. Ceea ce a publicat Alex. Hasdeu despre folclor nu-i pune în lumină multiplele sale cunoștințe în acest domeniu. El este însă cel care și-a orientat fiul în literatura de specialitate și chiar după plecarea lui B. P. Hasdeu la Iași îi comunică, prin corespondență, unele informații utile cercetărilor acestuia. În capitolul IV din *Cuvente den*

¹ Ion Cîmpineanu, *Discurs de recepțiune în Academia Română de Ion Ghica și răspunsul d-lui Hasdeu*, în „Analele Academiei Române”, t. II, seria II, 1880, p. 27.

² B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, ediție critică de Mircea Eliade, F.R.L.A., București, 1936, vol. I, p. XLIX.

³ E. Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu. Jurnalul lui intim (1825—1856) și alte opere rusești*, F.R.L.A., București, 1936, p. 161.

⁴ E. Dvoicenco, *op. cit.*, p. 132.

⁵ E. Dvoicenco, *Alexandru Hasdeu și literatura română populară*, în „Revista istorică”, XXII, 1936, 1—3, p. 129—131.

⁶ *Ibidem*, p. 6.

⁷ *Ibidem*, p. 7.

⁸ *Ibidem*, p. 12.

⁹ Nuvela apare în revista „Molva”, 1835, nr. 35, p. 137, ș.u.

bătrâni, spre exemplu, Hasdeu citează, din scrisoarea primită la 10 februarie 1859 de la tatăl său, informația despre existența unei variante spaniole a cîntecului *Amărită turturică* în *Cançonero de Romances* (Antverpia, 1550, p. 245), asupra baladei daneze, cu același subiect, introdusă de Oelen Schlăger în tragedia sa *Axel und Walbor* și asupra variantelor sirbești asemănătoare¹⁰,

La Universitatea din Harkov, Hasdeu îl are profesor pe Ambrosie Metlinski, autorul unor culegeri valoroase de cîntece populare ruse și ucrainene, și este de presupus ca tot acesta să-i fi impulsivat activitatea folclorică, așa cum l-a influențat și pe colegul său A.A. Potebnea¹¹. Dintr-o listă de proiecte literare și științifice datînd din perioada studenției, distingem preocupări intense pentru studiul mitologiei populare. Plănuia să realizeze o lucrare asupra doinei, alta referitoare la mitologia dacilor și un eseu asupra stării primitive a strămoșilor slavilor, grecilor, românilor, germanilor, celților, albanezilor etc.¹² În aceeași perioadă, împreună cu un coleg finlandez, baronul Mayendorf, studia runele *Kalevala*. Bibliografia referitoare la etnologie, pe care Hasdeu o cunoștea la acea dată era destul de cuprinzătoare. Din casa părintească îi erau cunoscute lucrările lui Herder și ale fraților Grimm, existente în biblioteca tatălui său. În *Jurnalul* din timpul stagiului militar, tînărul iunker nota că va primi de acasă, printre alte volume, cartea lui P. Leontiev, *Despre cultul lui Zeus*, apărută în 1850.¹³ Tot din aceste însemnări aflăm că el cunoștea opera lui Schelling, *Filozofia mitologiei*,¹⁴ lucrarea lui Buslaev, *Despre influența creștinismului asupra limbii slave*, apărută în 1848, din care citează,¹⁵ și culegerea amplă alcătuită de Berg, *Cîntecele difcriteleor popoare*,¹⁶ ce cuprindea texte culese de la 28 de naționalități.

Încă din anii adolescenței, Hasdeu începe să culeagă folclor. Atunci află legenda despre domnița Voichița, care i-a fost povestită de un bătrîn de 80 de ani, venit din Valahia în satul Cristinești,¹⁷ își notează în caiet texte folclorice de la coloniștii bulgari din satul Adrigoli (Ternovca, de lângă Nicolaev): balada *Ivan și Rada*, cîntecele despre Caragea „vorbind cu oia lui și fata (muma) care a fermecat soarele”¹⁸ și colindul agrar al sfîntului Gheorghe. Textele moldovenești culese de Hasdeu erau numeroase, de vreme ce într-o notă la poemul *Domnița Voichița* el își exprima dorința de a publica în curînd o culegere de *Cîntece populare moldovenești cu note istorice*.¹⁹ Recent, cercetătorul sovietic N.N. Romanenko a descoperit un manuscris al lui B.P. Hasdeu care cuprinde 57 de texte folclorice culese în anii tinereții.²⁰ N-ar fi exclus să fie vorba tocmai de creațiile populare pe care Hasdeu intenționa să le publice în culegere, deși grupajul conține, pe lângă 34 de cîntece, două strigături, patru ghicitori, cinci descîntece, o orație și un obicei. Apare astfel confirmarea faptului că Hasdeu a cules folclor în mod nemijlocit, pe teren. Textele din acest manuscris sînt inegale, cuprinzînd, printre altele, creații pseudofolclorice (*Cîntecul lui Bonaparte*), cîntece de lume (*Anii trec, viața scortează*), dar și adevărate reușite artistice ale creatorului anonim, cum ar fi o variantă de cîntec haiducesc sau descîntecul de dragoste adresat soarelui: „Nu răsări,/Nici pe biserici nante,/ Nici pe dughene lăudate,/Nici pe vaci grasă,/Nici pe fete frumoasă!/Și răsai pe statul meu,/Pe fața mé,/Pe vorba mé,/ Pe trupul meu și răsai”²¹. Cantitatea de material adunată de Hasdeu pe teren a fost apreciabilă de vreme ce în notele sale la lucrările lingvistice și la cele literare apar dese referiri la texte pe care le-a cunoscut nemijlocit în diverse localități. Notele la romanul *Ursita*,²² spre exemplu, cuprind două descîntece culese de la o bătrînă din Moldova și tot din aceeași zonă a cules Hasdeu și superstițiile populare despre Sf. Mina. De asemenea, în capitoul III din *Cuvențe den bătrâni*²³ citează un proverb zoomorf, aflat în copilărie de la boierul Vasile Cristea, de la care a cules

¹⁰ B. P. Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni*, vol. III, București, 1880, p. 443.

¹¹ E. Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu...*, p. 26.

¹² *Ibidem*, p. 46.

¹³ *Ibidem*, p. 239.

¹⁴ *Ibidem*, p. 262.

¹⁵ *Ibidem*, p. 263.

¹⁶ *Idem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 136.

¹⁸ *Ibidem*, p. 236.

¹⁹ *Ibidem*, p. 136.

²⁰ Apud Victor Cirimpei, *B. P. Hasdeu — culegător de creații populară moldovenească*, în „*Limbă și literatură moldovenească*”, XVIII, 1975, nr. 3, iulie-septembrie, p. 34—42.

²¹ *Ibidem*, p. 40.

²² B. P. Hasdeu, *Ursita*, Minerva, București, 1910, p. 199.

²³ B. P. Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni*, vol. III, București, 1880, p. 199—201.

și orația prelucrată apoi în finalul piesei *Răzvan și Vidra*.²⁴ În general, indicațiile despre localitățile și persoanele care i-au furnizat anumite texte populare sînt vagi. Realitatea folclorică românească o va cunoaște mai profund din răspunsurile pe care le va primi la chestionare, precum și din culegerile vremii.

Contribuția esențială a lui Hasdeu în folcloristica românească o constituie fundamentarea unor principii de bază ale cercetării culturii populare, el aducînd și în acest domeniu știința românească la nivelul european. Erorile comise, datorită entuziasmului său romantic, din grabă sau din cauza deficiențelor materialului bibliografic din vremea respectivă, nu reușesc, totuși, să zdruncine edificiul solid ridicat de Hasdeu în studiul științific al culturii populare, abordate din numeroase perspective: istorică, lingvistică, filologică, etnografică. În prefața volumului al treilea din *Cuvențe den bătrîni*,²⁵ Hasdeu consideră cultura populară ca făcînd parte din filologia comparată, alături de lingvistică, și adoptă termenul de etno-psihologie, introdus în literatura de specialitate de Steintal și Lazarus, pe care-l utilizează, de altfel și în prelegerile ținute la Universitatea din București. În *Principie de lingvistică*, cu un an mai tîrziu deci, constată că termenul de etno-psihologie este inadecvat, deoarece literatura și arta „poporană” nu se identifică cu etica „poporană”, care are în vedere „numai moravurile”.²⁶ Acest termen va fi abandonat în 1887, cînd Hasdeu propune, în introducerea la *Etymologicum Magnum Romaniae*, să se adopte, pentru prima oară la noi, termenul de *folklore*.²⁷ Folclorul cuprindea, în accepțiunea lui Hasdeu, „credințele cele intime ale poporului, obiceiurile și apucăturile sale, suspinele și bucuriile”.²⁸

Ca mentori în cercetarea folclorului, B.P. Hasdeu îi consideră pe Gian Battista Vico și pe Max Müller. Adeziunea la opiniile acestor oameni de știință nu se face în mod integral, savantul român avînd în multe privințe contribuții originale, soluții proprii ingenioase. Astfel, acceptînd unele teorii mülleriene, de exemplu cea solară, îl combate pe autorul lucrării *Essay on comparative Mythology* atunci cînd acesta susține originea creștină a științei limbii. De la Gian Battista Vico, Hasdeu preia cîteva teorii ce se află expuse în *Cinque libri d'un Scienza Nuova*. El consideră ca și precursorul său italian că fiecare ramură a științei „culte” își are sorgintea într-o știință populară, că poporul posedă o adevărată enciclopedie care cuprinde prima astronomie, prima fizică, prima logică ș.a. De asemenea, va încerca să aplice evoluționismul lui Vico, ce privea dezvoltarea culturii populare ca o succesiune de vrste biologice, ascensiuni și coborîri (*corsi e ricorsi*). Potrivit acestui principiu, vrstei copilăriei i-ar corespunde cîntecele de leagăn („berceuses”), versurile întrebuintate la jocuri, frămîntări de limbă, basme; vrstei bărbăției (tinereții) îi sînt proprii colinde (imnuri religioase), vicleșmul (prima formă a teatrului), orația și cîntecul de moarte, iar pentru bătrîni include speciile: baladă sau cîntec bătrînesc (poesia epică a poporului), desclîntec (medicina populară), legendele sau tradițiunile populare (cuvînte din bătrîni), anecdotele, proverbele (adevărata înțelepciune a popoarelor) și bocetele.²⁹ Dacă lista speciilor este mai largă decît cea alcătuită în 1867 în prefața la volumul de *Basme, orații, pîcălituri și ghicitori*³⁰ al lui I.C. Fundescu, principiul de bază al acestei clasificări este vicios, pentru că speciile folclorice rareori pot fi socotite apanajul unei vrste unice.

Studiul privitor la cărțile populare este una din contribuțiile capitale ale lui Hasdeu la cunoașterea mecanismului intim al procesului apariției și circulației folclorului. Aici analizează trăsăturile specifice ale literaturii populare orale, comparate cu literatura cărților populare, subliniază caracterul ei anonim și spontan, larga circulație în spațiu și timp. Surprinde procesul apariției unei piese folclorice: creație a unui anumit ins în prima ei fază, ea circulă din om în om, ivindu-se un număr imens de variante, dintre care, printr-un proces de selecție colectivă, se impun textele cele mai bine realizate. Literatura populară

²⁴ B. P. Hasdeu, *Scripturi literare, morale și politice*, ed. cit., p. 295.

²⁵ B. P. Hasdeu, *Cuvențe den bătrîni*, p. 149.

²⁶ B. P. Hasdeu, *Principie de lingvistică*, ca Introducere la *Istoria limbii române*, tomul al III-lea, partea I, București, 1881, p. 12—13.

²⁷ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, București, 1887, Socec-Teclu, p. XVIII.

²⁸ *Idem*.

²⁹ B. P. Hasdeu, *Prelegeri de etnopsihologie*, partea a II-a, în „Șezătoarea”, XXXIII (vol. XXI), nr. 10—12, oct.-dec. 1925, p. 121.

³⁰ *Basme, orații, pîcălituri și ghicitori*, adunate de I. C. Fundescu, ed. IV, vol. I (Basme), București, 1896, p. 13—14.

orală și literatura populară scrisă, „una fiică de sînge, cealaltă fiică de suflet a poporului”³¹ nu vor fi asimilate de mase dacă nu vor răsfrînge „credințele poporului, speranțele lui” slăbiciunile lui³². Diferența esențială între aceste două categorii este originea lor deosebită. Referitor la terminologie, Hasdeu încearcă să impună în acest studiu opoziția dintre *poporan*, „indicînd cea ce aparține poporului”,³³ și *popular*, „denotînd cea ce este iubit de popor”,³⁴ termeni care nu s-au putut menține în literatura de specialitate. Introduce însă cu succes denumirile de *variant* și *subvariant*, *tip*, *subtip*, *prototip* și *arhetip*, care s-au păstrat pînă astăzi.³⁵

În ceea ce privește fixarea jaloanelor unei cercetări folcloristice științifice, Hasdeu poate fi considerat deschizător de drumuri nu numai în cultura românească. Potrivit concepției sale, cel care studiază un aspect al culturii populare trebuie să investigheze în primul rînd aspectele concrete ale vieții țaranului: „pentru adunarea literaturii, moravurilor și esteticii poporului, spunea Hasdeu, trebuie să respiri mai mult aerul bordeiului”.³⁶ O a doua fază era considerată adunarea tuturor variantelor cunoscute, interne și externe, și ordonarea acestora în funcție de particularitățile lor comune. Abia după compararea riguroasă a textelor se pot stabili ipotezele cele mai juste. Potrivit acestui plan, Hasdeu elaborează valoroasele studii de folclor comparat, *Cucul și turturica*³⁷ și *Povestea numerelor*,³⁸ lucrări care îl situează printre predecesorii școlii finlandeze a lui Julius Krohn. Din păcate în aceste cercetări el este sedus de prezența influențelor bogomilice în folclor, pe care le absolutizează, omițînd orice alte interferențe cu diverse obiceiuri și credințe. Astfel ajunge la concluzia că dialogul dintre fata urmărită și urmăritor (în *Cucul și turturica*) nu este altceva decît transpunerea dualismului Dumnezeu — Satana din scrierile bogomilice. Pe aceeași linie, în *Povestea numerelor*, Hasdeu încearcă să derive originea acestui tip special de „aritmetică poporană”³⁹ tot din erezia bogomilică.⁴⁰ Pericolul ca demonstrația să pornească de la concluzii și nu invers, pe care însuși Hasdeu l-a subliniat în repetate rînduri, devine iminent în aceste studii. Răspîndirea largă a fenomenului metamorfozărilor în lirica și epica populară nu-l convinge pe Hasdeu să renunțe la ipoteza formulată în final. Supoziția sa privind originea bogomilică a opoziției dintre eroul negativ și cel pozitiv a fost influențată și de teoria lui Benfey, care pune la originea *Panceatanrei* indiene lupta dintre budiști și brahmani. În analiza speciilor folclorice Hasdeu elaborează cercetări valabile, în parte, și astăzi, cum sînt cele referitoare la *basm*, *strigătură* și *bocet*. Articolul despre basm din *Etymologicum Magnum Romaniae*,⁴¹ spre exemplu, a fost una din sursele principale ale lucrării fundamentale în această problemă a lui Lazăr Șăineanu, *Basmelor române*.⁴² Hasdeu surprinde caracterul spontan al strigăturilor de joc⁴³ și compară bocetele bănățene cu *i voceri* corsicane.⁴⁴ Exagerările latiniste la modă sînt combătute de savant, acesta scoțînd mereu în evidență dacismul ce a precedat, pe teritoriul nostru, cultura romană. Cînd At. Marienescu ajunge la concluzia că Arghir din cunoscuta carte populară nu este, nici mai mult nici mai puțin, altul decît Apollo Argirotoxos, comentariul lui Hasdeu devine malițios, atacînd totodată și falsificarea de către

³¹ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, p. XVIII.

³² *Idem*.

³³ *Idem*.

³⁴ *Ibidem*, p. XXII.

³⁵ Problema termenilor științifici introduși de B. P. Hasdeu în folcloristică este tratată pe larg de Ov. Bîrlea în *Istoria folcloristicii românești*, Editura enciclopedică română, București, 1974, p. 174—176.

³⁶ B. P. Hasdeu, *Prelegeri de ethnopsihologie*, în „Șezătoarea” XXXIII, (vol. XXI), nr. 5—6, mai—iunie 1925, p. 111.

³⁷ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, vol. III, p. 502—566.

³⁸ *Ibidem*, p. 608—703.

³⁹ *Ibidem*, p. 608.

⁴⁰ Hasdeu întuise just prezența în folclorul românesc a unor influențe persane, dar exagerase rolul bogomilismului în impulsionearea acestora. Fenomenul pătrunderii elementelor culturii persane în folclorul nostru este prezentat detaliat de Mircea Eliade în articolul *Les livres populaires dans la littérature roumaine*, în „Zalmoxis”, II, nr. 1, 1939, p. 64—69 (vezi și nota nr. 1 la articolul respectiv).

⁴¹ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, p. 2596—2652.

⁴² L. Șăineanu, *Basmelor române în comparațiune cu legendele antice, clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, Studiu comparativ de..., București, 1895.

⁴³ B. P. Hasdeu, *introducere la Basme, orații...* de I. C. Fundescu, p. 13.

⁴⁴ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, III, p. 707.

cărturarul bănățean a variantelor folclorice ale basmului.⁴⁵ Printre primii la noi, Hasdeu surprinde caracterul păgîn, arhaic, al credințelor populare românești peste care creștinismul n-a putut așeza decît o pojghiță subțire. Astfel, comentînd imaginea paradisului la români, Hasdeu constată că locul acestuia „în genoe, în apusul soarelui”,⁴⁶ este un produs indigen, „un rest pagan, pe care creștinismul l-a găsit împietrit pe pămîntul Daciei”.⁴⁷ Alături de rolul substratului autohton în legătură cu formarea unor creații populare, el subliniază importanța anumitor trăsături general-umane în apariția motivelor comune la popoare îndepărtate. Mitul muntenesc al lui *Negru-Vodă* comparat cu mitul latin al lui *Romulus* prezintă asemănări evidente, dar ele au apărut independent unul de altul, pentru că „un principiu universal se manifestă tot la fel la Tîbru și la Olt”.⁴⁸ O puternică influență asupra specificului național o are și spațiul geografic în care s-a dezvoltat un popor. Anumite condiții proprii de viață generează apariția unor elemente originale în folclorul aceluia neam. Astfel, formula *frunză verde*, de la începutul fiecărui cîntec dacoromân, nu este o moștenire nici de la daci, nici de la romani, ci este o creație pe terenul limbii române, inspirată de secularele păduri de pe crestele Carpaților „unde străbunii noștri s-au format și s-au dezvoltat în curs de veacuri mai înainte de a pogori din munte și a se răspîndi la cîmpie”.⁴⁹

Adept al concepției că folclorul este un important document istoric, Hasdeu atrage atenția asupra pericolului de a acorda credit unor datări contrafăcute, strecurate adesea de unii cărturari în textele populare. De aceea privește cu suspiciune cîntecele despre Mihai Viteazul și Traian, primite de la preotul Colceriu din Măhaci, conchizînd cu justete: „Niciodată poporul nu cunoaște atît de bine amănuntele istorice; și niciodată, mai cu seamă, el nu le reproduce cu atîtă exactitate, chiar atunci cînd le-a văzut el însuși”.⁵⁰ Dar tot el încalecă acest principiu, acordînd importanță unor fapte neconcludente, atunci cînd numirea de „voinicel mehedintean” dintr-un cîntec publicat în colecția Alecsandri îi servește drept suport pentru a argumenta „uzul poporului” de a folosi toponimicul Mehedinți pentru a denumi întreaga Oltenie,⁵¹ sau atunci cînd, pentru a data apariția baladei *Miorița*, „ca formă” între anii 1350 – 1450 îi este suficient epitetul de *vrincean* folosit, potrivit poziției sale, ca apelativ pentru un locuitor al Țării Românești.⁵²

Alături de folclorul propriu-zis, Hasdeu urmărește constant etimologiile populare. Etimologia cuvîntului *doină* îi servește ca argument suprem în combaterea teoriei lui Rösler asupra emigrării românilor din nord în sudul Dunării. Prezența doinei la dacoromâni și inexistența ei la aromâni îl face să deducă legea caracterului conservator al ținuturilor matcă în păstrarea și transmiterea creațiilor populare.⁵³

Una din cele mai importante realizări ale lui B.P. Hasdeu este întreprinderea unei vaste culegeri de material folcloric prin intermediul celor două chestionare: juridic și lingvistic. Difuzat în 1878, chestionarul *Obiceiurile juridice ale poporului român. Programa*, cuprinde 400 de întrebări grupate în capitolele *satul, casa și lucrurile*. Rezultatele acestei investigații nu sînt prea mulțumitoare, răspunsurile primite provenind din numai 37 de localități, mai bine reprezentat fiind doar județul Dolj (12 localități). În 1884, pentru a-și putea pune în aplicare elaborarea dicționarului *Etymologicum Magnum Romaniae*, Hasdeu alcătuiește *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română. Chestionar lingvistic*, dar cum în viziunea sa lingvistica nu era separată de cultura populară, spațiul rezervat întrebărilor privitoare la obiceiuri, credințe, mitologie populară este foarte mare, respectiv de la întrebarea 65 pînă la 206. Chestionarul lingvistic reușește să capteze interesul colaboratorilor

⁴⁵ *Ibidem*, p. XL.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 210.

⁴⁷ *Idem*.

⁴⁸ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor. Pămîntul Țării Românești*, I, Tip. Curții, București, 1875, p. 119.

⁴⁹ B. P. Hasdeu, *Frunză verde*, în „Columna lui Traian”, IV (1873), nr. 13, p. 103.

⁵⁰ B. P. Hasdeu, *Cuvinte den bătrîni*, III, p. 5.

⁵¹ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor...*, I, Tip. Curții, București, 1875, p. 27.

⁵² *Ibidem*, p. 56–57.

⁵³ B. P. Hasdeu, *Doina răstoarnă pe Rösler*, în „Columna lui Traian”, IV, 1882, oct.-dec., p. 527–536.

de la sate, rezultatul concretizându-se în 17 000 pagini, grupate în 19 volume.⁵⁴ Rețeaua de localități prospectată este vastă (circa 701 puncte), cuprinzând și unele centre din Transilvania, Banat și Bucovina. Volumul de informații este bogat, deosebit de important, și se referă nu numai la speciile literaturii folclorice, ci și la obiceiuri familiale, calendaristice, practici magice, credințe legate de animale și plante, date cosmogonice sau privitoare la unele ființe fantastice.⁵⁵

Numeroasele date provenind din răspunsurile la chestionarul lingvistic au fost utilizate de Hasdeu în articolele din *Etymologicum Magnum Romaniae*. În concepția sa, dicționarul complet trebuia să reflecte nu numai limba „istorică”, ci și pe cea „poporană” a românilor. Un dicționar selectiv, care elimină creația populară ca sursă de informații, „în care o odă sau un sonet nu primesc în clubul lor un cîntec bătrînesc sau o doină, în care citațiunile dintr-o nuvelă s-ar crede pîngărite alături de citațiuni dintr-un basm...”⁵⁶, nu redă evoluția unei limbi, starea ei reală și circulația cuvintelor, este o operă neștiințifică, „un anacronism”.⁵⁷ În ce măsură a respectat Hasdeu acest deziderat ne-o poate demonstra orice articol. Astfel, pentru a indica sensurile cuvîntului *alb*,⁵⁸ el folosește citate din colecțiile G. Dem. Teodorescu, S. Fl. Marian, V. Alecsandri, Jarnik-Bîrseanu, P. Ispirescu, T.T. Burada, A. Pann ș.a., din literatura populară publicată în revistele vremii („Convorbiri literare”, „Familia”, „Foșoara Telegrafului român”), din manuscrisele folclorice existente la Academie, din folclorul străin (proverbul italian citat din Brinkman, *Metaphern*, I) și, mai ales, din răspunsurile la rele două chestionare. Datorită acestei orientări a autorului, dicționarul cuprinde un număr mare de termeni populari referitori la obiceiuri sătenești (*alimori*⁵⁹), la plante (*alimon*, *alior*, *areu*⁶⁰), la alimente specific rurale (*azimă*, *alivenci*⁶¹), la denumiri populare de fenomene meteorologice (*băltăreț*⁶²), la industria casnică textilă (*alcsătură*, *arnici*⁶³) etc. Unele definiții se sprijină numai pe citate din literatura populară, așa cum este cazul interjecției, rarissime, *avalim*,⁶⁴ pe care Hasdeu o află într-un cîntec din Covurlui, sau al diminutivului *azimioară*,⁶⁵ selectat printre altele dintr-un fragment al cîntecului *Cucul și turturica*: „Că zău m-oi preface, / Azimioară-n vatră / Cu lacrimi udată / Și de foc uscată”.⁶⁶

Prețuirea pentru filonul popular românesc însoțește constant și opera literară a lui Hasdeu. În *Ursita*, singurul roman apărut din ciclul proiectat *Copilăria lui Iancu Moțoc, viața unui boier român*, folosește informația etnografică și folclorică pentru redarea culorii locale, istorice și spirituale, tradiție ce va fi reluată cu alte mijloace de M. Sadoveanu în romanele sale istorice. Notele sînt atît de rigurose întocmite, încît ele par a însoți o disertație științifică și nu o operă beletristică. Aflăm aici, printre altele, atît date despre mișcarea de haiduci din Moldova secolului al XVI-lea, cu vestitul Mihai Copilul, pomenit în baladele culegerii Alecsandri, dar și în *Kronika polska* a lui Bielski,⁶⁷ cît și referiri asupra rolului

⁵⁴ Contribuția lui B. P. Hasdeu la constituirea primelor chestionare științifice la noi este prezentată minuțios în cele două studii care însoțesc volumul *Tipologia folclorului*. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu, Minerva, București, 1970: *Importanța materialului folcloric din răspunsurile la chestionarul Hasdeu și problema valorificării lui*, de I. Mușlea și B. P. Hasdeu și *folclorul*, de Ov. Bîrlea.

⁵⁵ Răspunsurile la chestionarele B. P. Hasdeu se află la Biblioteca Academiei R.S. România.

⁵⁶ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, II, ed. Soccec-Teclu, București 1887, p. XIII.

⁵⁷ *Idem*.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. I, p. 698–711.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 874–879.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 874; p. 890–892.

⁶¹ *Ibidem*, vol. I, p. 894–895 și vol. II, p. 2193–2194.

⁶² *Ibidem*, vol. III, Addenda, p. XXXVI.

⁶³ *Ibidem*, vol. I, p. 853–855 și vol. II, p. 1720–1722.

⁶⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 2141.

⁶⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 2193–2194.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 2193.

⁶⁷ B. P. Hasdeu, *Ursita*, ed. cit., p. 196, nota 1.

cifrei 3 în superstițiile românilor (fapt care i se pare a fi moștenit tocmai de la etrusci).⁶⁸ Cunoștințele despre creația folclorică sînt folosite pentru surprinderea plastică, veridică, a trăsăturilor fizice și spirituale ale personajelor, precum și a specificului lor etnic. Mătușa Despa, ființa aproape mitologică, cunoscutoare de bătrîne eresuri, pare coborîtă din basmele poporului, jumătate vrăjitoare, jumătate Sfînta Vineri. Ea are puterea „de a schimba oamenii în lupi, de a opri vinatul, de a aduce ploaie sau secetă și chiar de a pogori luna pe pămînt”.⁶⁹ Paralelismul cu presvitera Olimbiada, din romanul sadovenian *Nicoară Potcoavă*, este evident. Pentru a sugera aspectul jalnic al Sucevii după lupte, Hasdeu o compară cu un oraș pustiu descris într-unul din basmele colecției fraților Schott, *Walachische Märchen*, „unde prin răutatea Satanei împietriră pînă și corbii de pe arburi, pînă și apele din izvoare, pînă și bucatele de pe frigări”.⁷⁰

În dramaturgie ecourile creației folclorice sînt mai profunde. Mai mult decît *Domnița Ruxandra*, *Răzvan și Vidra*, dramă națională și socială, își are rădăcinile în tema mai multor balade și cîntece de haiducie moldovenești. Antagonismul boieri-răzeși, lupta haiducilor, portretul Vidrei sînt urmărite conform tradiției populare. Versurile inspirate de culegerile de folclor ale lui Alecsandri și Grădă și de textele culese de Hasdeu personal sînt numeroase, iar notele autorului sînt edificatoare în acest sens. Drama fostului rob devenit un voievod înstrăinat de popor își datorează viabilitatea în mare măsură acestei legături trainice cu opera artistului anonim.

Lirica lui Hasdeu este întretesută numai de sporadice influențe folclorice. O legendă populară despre „cum s-au ivit prima oară albinele pe pămînt” pare a sta la baza poeziei *Mater Dolorosa*: „Țăranul povestește-a lui e poezia / Că din acele lacrimi albina s-a născut; / Amar i-e acul; mierea-i dulce ca Maria; / Și tot prin flori colindă, cătînd pe cel pierdut”.⁷¹ Protestul social, lait-motivul liricii hasdeiene, răsună și-n acest blestem de după moarte al țăranului din poezia *O doină postumă*: „Nu avem o șchioapă de pămînt / Să-mi fie / Locul meu . . . acuma-mi stăpînesc mormîntul / Și nu îndrăznește ciocoiul să vie / Să-mi stoarcă pămîntul”.⁷² Versurile prevestesc pe Coșbuc din poezia *Noi vrem pămînt*, pe Goga din poezia *Un om și pe Arghezi din Bade Ioane*.

Paralel cu activitatea științifică și literară, B.P. Hasdeu a desfășurat o permanentă muncă de mentor, fiind unul din cei mai pregnanți popularizatori ai studiului culturii populare la noi și un conducător de școală în cercetarea folclorului. În revistele sale, „Columna lui Traian” și „Revista Nouă”, publică folcloriști din toate ținuturile românești: S. Fl. Marian, Miron Pompiliu, Gr. G. Tocilescu, G. Missail, Dionisie Miron, G. Dem. Teodorescu, I. Procopoviciu, D. Stănescu, At. Marienescu ș.a. Cultura populară este abordată din numeroase puncte de vedere: filologic, lingvistic, muzical, juridic ș.a. Astfel, alături de textele de balade și descîntece din Bucovina, culese de S. Fl. Marian, de basmele comunicate de P. Ispirescu, de studiul mitologizant al lui Aron Denuşianu, *Semo Sancus și simbele*, apar însemnările lui D. Brîndza despre limba botanică a țăranului român. Tot prin intermediul celor două reviste, Hasdeu popularizează răspunsurile la chestionarul juridic. În societățile culturale pe care le-a condus sau din care a făcut parte (*Societatea Românismul*, *Societatea enciclopedică română*, *Transilvania* ș.a.), Hasdeu a avut aceeași atitudine de încurajare a studiului folclorului autohton. În mod firesc, în jurul lui Hasdeu se grupează toți tinerii folcloriști ai vremii, cărora eminentul erudit le putea da, pe lângă entuziasm, o metodă eficientă, cu imense posibilități de investigare în știința folclorului. Și dacă într-o prefață la lucrarea lui Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*,⁷³ și-i considera discipoli pe I. Bianu, Gr. G. Tocilescu și pe autorul operei pe care o prefața, numărul celor pe care Hasdeu i-a îndrumat în activitatea științifică este mult mai mare. S. Fl. Marian elaborează voluminoasele sale studii asupra nunții, nașterii și sărbătorilor la români la în-

⁶⁸ *Ibidem*, nota 4, p. 200.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 56.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 91.

⁷¹ B. P. Hasdeu, *Scrieri lit. rare, morale și politice*, ed. cit., vol. I, p. 61.

⁷² *Ibidem*, p. 314.

⁷³ Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, Tip. Acad. Române, București, 1887, p. III, prefață de B. P. Hasdeu: „Ca istoric, ca filolog, ca lingvist, las și eu trei „ucenici”, de care am tot dreptul de a fi mîndru; unul, d. Tocilescu, este astăzi coleg al meu și aș dori ca și ceilalți doi, d. Bianu și d-ta, să-mi fiți de asemenea colegi cu o zi mai curînd”.

demnul lui. Sub aceeași înrîurire directă au apărut colecția de basme alcătuită de I. C. Fundescu și culegerea de poezii populare a lui G. Dem. Teodorescu. Alături de aceștia se cuvin enumerate contribuțiile lui Ion Pop-Reteganul, Petre Ispirescu, Miron Pompiliu ș.a. Și, poate că nu întâmplător, fiica sa, Iulia Hasdeu, urmîndu-i sfaturile, își alesese drept teză de doctorat la Sorbona *Filozofia în literatura nescrisă a poporului român, teodiceea, metafizica, logica, psihologia, etica*.*

* În timp ce acest articol se afla sub tipar, a apărut volumul B. P. Hasdeu, *Studii de folclor*, ediție îngrijită și note de Nicolae Bot, prefată de Ovidiu Birlea, Cluj-Napoca, Dacia, 1979, 288 p., în care sînt reunite, pentru prima dată, studiile lui B. P. Hasdeu consacrate culturii populare.

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

A. WEIJNEN (sub redacția), *ATLAS LINGUARUM EUROPÆ, Introduction*, Van Gorcum & Comp., Assen, Pays Bas, 1975, 247 p.

Ideea fecundă a lui Jules Gilliéron de a prezenta pe hărți date lingvistice înregistrate în anchete la fața locului are drept rezultat, în prima jumătate a secolului nostru, apariția atlaselor lingvistice naționale (*Atlas linguistique de la France*, *Atlasul lingvistic român* etc.). Aceleași perioade îi aparțin însă și un atlas care, într-un fel, poate fi socotit un precursor pentru *Atlasul limbilor Europei* (ALE). Ne referim la *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (Zofingen, 1928 — 1940), al lui Karl Jaberg și Jakob Jud, care au anchetat pentru acest atlas 405 localități din Italia (cu Sicilia și Sardinia) și din Elveția meridională, prezentând pe hărți informații sistematice cu privire la limbile italiană, sardă și retoromană. Astfel, pe baza unei singure hărți, se pot face observații de natură comparativă privind aceste trei limbi romanice, direcție în care autorii stimulează interesul prin trimiterile pe care le fac la alte atlase sau la diferite lucrări de romanistică.

Ultimelor decenii le este caracteristică, în domeniul geografiei lingvistice, orientarea spre două extreme. Pe de o parte, atenția se îndreaptă spre adâncirea cercetării aspectelor teritoriale în cadrul unei limbi, prin atlase regionale (*Atlas linguistiques de la France par régions*, serie inițiată de Albert Dauzat, *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni*, având drept inițiatori pe Emil Petrovici și pe Boris Cazacu). Pe de altă parte, se încearcă realizarea unor atlase pe familii de limbi (*Obšeslavianskii Lingvističeskii Atlas*) sau pe zone prezentând interes datorită comunității de mediu geografic, ocupații și relațiilor diverse dintre popoare ca cele din bazinul Mediteranei și al Mării Negre (*Atlasul lingvistic mediteranean*).¹

Având în vedere aceste premise se poate înțelege cum s-a născut ideea alcătuirii unui atlas lingvistic pentru Europa, proiect la care visa marele dialectolog Emil Petrovici, când, în 1959, cu prilejul Colocviului internațional de civilizații, literaturi și limbi romanice de la București, își încheia comunicarea, *Les nouveaux atlas linguistiques de la Roumanie orientale*, cu aceste cuvinte: „Je finis avec l'espoir que UNESCO prendra l'initiative d'un grand Atlas des langues de l'Europe”,² înaintea căruia compatriotul nostru se gîndea la realizarea unui atlas lingvistic general al limbilor romanice.

Introducerea pe care o prezentăm este afirmarea începutului realizării acestui proiect, inițiat și finanțat de UNESCO, sub conducerea unui Comitet internațional, avîndu-l ca președinte pe lingvistul olandez A. Weijnen, comitet al cărui principal organ este *Redacția*, din care fac parte Mario Alinei, Manuel Alvar, R. I. Avanesov, B. Cazacu, Corrado Grassi, Terho Ikonen, Pavle Ivič, L.-E. Schmitt, Gaston Tuaillon, cunoscuți prin contribuțiile lor în domeniul dialectologiei și al geografiei lingvistice. Acest volum face o prezentare generală a problematicii *Atlasului* și pune în discuția specialiștilor principiile, metodologia și chiar aspectele organizatorice ale lucrării. Prezentînd, pe scurt, conținutul *Introducerii*, menționăm capitolele cu caracter informativ referitoare la originile ALE, la locul lui în cadrul cercetărilor lingvistice actuale, apoi considerațiile cu privire la principiile organizatorice. Sînt prezentate chestionarele, harta de bază și sînt discutate criteriile după care a fost stabilită rețeaua punctelor de anchetă. Un interes deosebit, dat fiind numărul mare de colaboratori și multitudinea problemelor pe care le ridică materialul lingvistic care face obiectul de studiu al lucrării, se acordă problemelor privitoare la metodologia anchetei, la sistemul de transcriere fonetică, ca și la

¹ Referitor la această preocupare, cf. Mirko Deanović, *Atlanti plurilingui*, în *Communications et rapports du Premier Congrès international de dialectologie générale*, parte a a doua, Louvain, 1964, p. 30 — 34.

² Cf. *Actes du Colloque international de civilisations, littératures et langues romanes*, București, 1962, p. 202.

căile de rezolvare a dificultăților de cartografiere, care va fi automată, utilizându-se simbolurile, pe familii de limbi. Acestei ultime probleme îi este consacrată și Anexa I (*Cartografierea automată*), elaborată de W. Putschke (Marburg — R.F. Germania), căruia îi revine sarcina de a coordona activitatea biroului de tratament automat al datelor furnizate de comitetele naționale, pe fișe tip. În sfârșit, o a doua anexă prezintă redacția, comitetul de patronaj, secretariatul de redacție, biroul de tratament automat, departamentele pe familii de limbi (pentru limbile romanice, membrii sînt Mario Alinei, Manuel Alvar, Boris Cazacu, Corrado Grassi și G. Tuaillon), comitetul internațional și comitetele naționale.³

Introducerea la ALE, elaborată cu concursul larg al comitetelor naționale, care și-au formulat părerile cu privire la elaborarea atlasului, au contribuit la redactarea chestionarelor,⁴ la fixarea sistemului de transcriere fonetică și la alte operații, fundamentează direcțiile de interes ale acestui demers de cercetare interlingvistică fără precedent și îi subliniază importanța. Astfel, de exemplu, este pus în lumină faptul că, din punct de vedere metodologic, comparația multilinguală nu poate face abstracție de situația în spațiu a limbilor cercetate; din acest punct de vedere, utilitatea ALE este ușor de imaginat dacă ne gândim la însemnătatea atlaselor lingvistice de pînă acum pentru înțelegerea profundă a istoriei limbilor naționale, a dinamicii relațiilor dintre variantele lor teritoriale, a faptelor de bilingvism etc. În planul teoriei, de la un astfel de atlas se așteaptă un aport de seamă în discuția asupra universalităților lingvistice, sarcină căreia un atlas mondial i-ar putea satisface toate exigențele.

La acest nivel de preocupări, obiectivul de bază al *Atlasului limbilor Europei* este acela ca, în cadrul comparării familiilor de limbi, să prezinte alături fapte comparabile din limbi înrudite sau neînrudite, vizînd lămurirea unor probleme de teoria limbii cum ar fi tipologia lingvistică, structuri analoge în limbi neînrudite etc. În acest scop, faptele de limbă cercetate și prezentate pe hărți sînt din domeniile foneticii și fonologiei, morfologiei, lexicologiei, semanticii, sintaxei și frazeologiei.

Introducerea la Atlasul limbilor Europei prezintă o ipoteză de lucru fundamentată teoretic și metodologic, căreia dialectologi din 30 de țări europene⁵ au început să-i dea viață prin eforturi reunite, într-o lucrare care va verifica, în condiții de o mare complexitate, posibilitățile și avantajele metodei geografiei lingvistice.

Stelian Dumistrăcel

ADRIAN FOCHI, *Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea: Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Minerva, 1976, 391 p.

Publicarea volumului are ca obiectiv principal „introducerea în circuitul științific” a informațiilor referitoare la cultura populară românească din manuscrisele cu răspunsuri la chestionarele lui Nicolae Densușianu. După părerea lui Adrian Fochi, acesta este „fondul cel mai important ca sursă folclorică și etnografică din țara noastră” și „nu se poate face nici o cercetare temeinică de folclor și etnografie în țara noastră fără cunoașterea și utilizarea acestui material” (p. X).

Deși Ion Mușlea considera că răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu „constituie cel mai important material folcloric românesc” (Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, Minerva, 1970, p. 72), cert este că, indiferent de prioritatea valorică, cele două fonduri, cuprinzînd informații din peste 1340 de localități, constituie o bază documentară ce nu mai poate fi omisă în nici o cercetare de etnologie românească. Tocmai de aceea, în tabelul cu cotele și paginile volumelor, localitatea, numele

³ Comitetul național român, creat în 1973, este format din acad. I. Coteanu, președinte, B. Cazacu, I. Pătruț, vicepreședinți (membri desemnați în comitetul internațional), Teofil Teaha, E. Vrabie, Lilliana Ionescu-Ruxăndoiu (București), P. Neiescu, Laszlo Murádin (Cluj-Napoca), Ștefan Binder, I. Stan (Timișoara), V. Arvinte, Stelian Dumistrăcel (Iași), membri; secretar este N. Saramandu.

⁴ Pînă acum a fost definitivat primul chestionar (onomasiologie, vocabular fundamental), cu care s-au făcut deja anchete, pe baza rezultatelor cărora este în curs de pregătire o primă fasciculă din ALE, cuprinzînd răspunsurile la 30 de întrebări. Sînt în curs de definitivare chestionarele referitoare la morfologie, formarea cuvintelor, fonologie, semasiologie, sintaxă etc.

⁵ Anchete speciale se fac și pentru dialectul din insulele Faeroe și pentru limbile țigănești.

colaboratorului și data culegerii, Adrian Fochi indică localitățile din care a primit răspunsuri și B. P. Hasdeu.

Pe lângă valoarea intrinsecă a textelor folclorice și a descrierilor de obiceiuri aflate în manuscrisele primite de Nicolae Densușianu, Adrian Fochi semnaleză și valoarea documentară a comentariilor unor informatori privitoare la condițiile istorico-sociale, la factorii care au condiționat dinamica fenomenelor folclorice.

În încheiere, după prelucrarea întregului material, Adrian Fochi desprinde și câteva sugestii pentru posibile cercetări, din care reținem o amplă descriere, în peste 300 de răspunsuri, a obiceiului *vălaritului*; extinderea ariei de răspundere a obiceiului *Scaloianul* pe întreg teritoriul românesc (nu numai în Oltenia și Muntenia, cum s-a crezut o vreme); atestarea unor fenomene rare: *agănăul* (dans ritualic), *crăii* (obicei cu caracter etico-juridic), *roata de foc* (rit ce însoțește obiceiul „strigării peste sat”), *Domnul de rouă* (personaj mitologic); elemente inedite în legătură cu Novăceștii ș.a. S-ar mai putea menționa, pentru bogăția și varietatea informațiilor, paragraful cu refrene de colind, considerațiile despre „Ler Domnul” și multe altele.

Întrucât din manuscris au fost selectate și publicate textele literare de către I. Opreșan, în ediția critică N. Densușianu, *Vechi cîntec și tradiții populare românești. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric” (1893—1897)*, București, Minerva, 1975, Adrian Fochi a renunțat la editarea integrală a materialului, cum, probabil, a intenționat.

Deși lucrarea se intitulează *Datini și cîruri*, formulare destul de largă, de altfel, o serie de capitole depășesc limitele titlului, cuprinzînd relatări istorico-sociale (*Cătania, Haiducia, Răzeșii și boierii*) sau de interes strict etnografic (*Luntre monoxile, Spălarea aurului*).

Atît din mărturisirile lui Ion Mușlea (op. cit., p. 80—81), cît și din cele ale lui Adrian Fochi (p. LIX), reiese că aceste lucrări, cu profil înrudit, au necesitat un volum imens de muncă. Pe de o parte, o muncă brută, dar migăloasă, de notare a altor cote (cifre de volume și pagini), pe de altă parte, dificultăți, probleme, uneori insolubile, de clasare și prezentare a materialului. Ambele lucrări au un caracter de repertoriu, de inventar al tuturor manifestărilor folclorice atestate în manuscrise. În alcătuirea lucrării sale, Adrian Fochi a renunțat la ideea de tipologie (după care a fost organizat materialul din chestionarele lui B. P. Hasdeu). Capitolele, purtînd fiecare cîte un titlu, sînt ordonate alfabetic, amintind de metoda adoptată de Ovidiu Birlea în *Mică enciclopedie a poeziei românești*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1976. Dacă pentru un domeniu restrîns la un singur gen folcloric, formula de dicționar este binevenită, în cazul lucrării lui Adrian Fochi, care cuprinde fenomene dintre cele mai diverse (credințe, superstiții, obiceiuri ritualice, obiceiuri calendaristice, practici magice, legende, tradiții istorice etc.), credem că ar fi fost mai adecvată o tipologie. Oricare ar fi principiul de ordonare a materialului, se ivesc, însă, situații cînd o informație trebuie inclusă în mai multe capitole. Aceste situații se rezolvă prin trimiteri de la un capitol la altul. Pentru altele, se găsește o altă rezolvare: indicele tematic. Indicele își justifică prezența în măsura în care cuprinde fenomene care, din diferite motive, nu au fost incluse în catalogul general, dar reluarea în indice a unora din titlurile capitolelor este derutantă, avînd în vedere că lucrarea însăși are un caracter de indice. Confruntînd *Cuprinsul* cu *Indicele tematic*, constatăm numeroase reluări, în total 67 din cele 127 de capitole ale cărții, deci tot atîtea capitole sînt incomplete, în privința trimiterilor. Cercetătorul interesat de una din aceste probleme va putea depista toate informațiile numai dacă va avea curiozitatea să parcurgă și indicele tematic, asupra căruia nu este avizat în nici un fel în prefață. Pentru unele teme, însă, nici lectura capitolului, dublată de lectura paginilor la care trimite indicele, nu va putea asigura cunoașterea integrală a atestărilor. La obiceiul *Paparuda*, de exemplu, nu este semnalată descrierea din Ciubanca (ms. 4554, p. 204—205) a obiceiului *Păpălugăra*, deși ea figurează la capitolul *Sf. Gheorghe* (p. 305—306). Sub titlul *Glie verde* figurează doar informațiile care menționează practica „la Paști” și „cînd auzi cucul cîntînd prima dată”. Totuși, la obiceiurile de *Ispas*, apare și „glia verde” (p. 152), iar la capitolul *Sf. Gheorghe*, atestările pentru brazde verzi cu crengi de salcie (apare chiar termenul *glie*) ocupă aproape patru pagini (p. 288—292). Deficitar din acest punct de vedere este și capitolul *Alimente rituale*. Sînt omiși colacii care se fac pentru morți la Joimari, numiți *năproștii* (pomeniți la p. 181, capitolul *Joimarele*), colacii antropomorfi numiți *văcălii*, care se dau la vaci în ziua de Florii (atestați la p. 130, capitolul *Floriile*). La colacii numiți *pupeze* nu apare informația că se dau și la *înfrîntăfire* sau *însurăfire* (cum reiese din capitolul respectiv, p. 156—157) și nici la colacii numiți *sfinși* nu se semnaleză sinonimia cu *Mucenici*, pentru care există un mare număr de răspunsuri la capitolul cu același titlu.

Dificultățile în delimitarea subiectelor au dus uneori la paralelisme sau la o prea mare dispersare a informațiilor. Poate că nu erau necesare capitole separate pentru *Cele frumoase*, *Cele nepomenite*, *Cele sfinte*, *Dinsele*, *Ielele*, *Măiestrele*, *Rusaliile*, *Șoimanele*, *Vintoasele*, întrucît

toate denumesc aproximativ aceleași ființe fantastice. Ar fi putut fi concentrate într-un singur capitol și datele privitoare la *Marț a*, *Marțolea* și *Marți* (paragraf la capitolul *Zilele săptămânii*). Tot astfel *Strigoi* constituie un capitol separat, dar și un paragraf la capitolul *Rai și iad*, acest paralelism nefiind semnalat la nici unul din capitole. Consultând și indicele tematic, reiese că, de fapt, informațiile despre strigoi sînt mult mai numeroase decît cele menționate sub acest titlu. Capitolul *Moșile* însumează tradiții care s-ar fi integrat perfect în paragraful *Cosmogonie* din capitolul *Cerul și Pămîntul*. Cum corelația nu este făcută, ambele capitole rămîn lacunare.

Unele pasaje din lucrare nu sînt suficient de sintetice, aceeași idee fiind repetată de mai multe ori, într-o formulare foarte apropiată, uneori chiar identică. Desigur sînt și situații cînd reproducerea întocmai a unui răspuns pune în lumină o expresie populară, un termen sau chiar fonetisme, și în aceste cazuri repetarea ideii se justifică. Ne referim, însă, la acele reluări care ar fi putut fi lesne concentrate fără a dăuna autenticității. Cîteva interdicții impuse de sărbătoarea *Circovii* („nu lucrează femeile“, „mai ales femeile nu lucrează“, „în femeile“) puteau fi concentrate într-o singură formulare. Aceeași remarcă se poate face la capitolul *Ciurica*, sărbătoare cînd „au și femeile dreptul de a-și bate bărbații“ (p. 84) sau „au dreptul femeile să-și bată bărbații“ (p. 85). Crediința că dacă rostești în casă „crai nou“ sau „lună nouă“ se sparg vasele se repetă de cinci ori, în formă aproape identică (p. 104), iar invocația „Crai nou/Sănătos m-ai găsit/Sănătos să mă lași“ se reia de și mai multe ori (p. 105). Unele capitole, printre care și *Crai nou*, lasă impresia că au fost doar enumerate răspunsurile, fără a fi supuse unei operații de organizare.

Volumul *Datini și cresuri* dezvăluie și cîteva inconsecvențe ale alcătuitorului său. Deși nu-și propune publicarea textelor poetice, la unele capitole sînt incluse și astfel de texte, majoritatea prezente și în volumul editat de I. Oprișan. Sporadic, apar și nume de informatori, dar prezența lor nu pare a avea vreo motivație, cîtă vreme citarea informatorilor nu se face consecvent (dealtfel în contextul unei asemenea lucrări de sinteză nici nu interesează acest aspect). Se fac unele abateri și de la sistemul de citare, care pot induce în eroare pe cititori: de regulă se enunță o idee, un fenomen și apoi se citează cota și paginile manuscrisului. În capitolele *Călușarii*, *Frații lunatici*, *Hopșa*, *Port femeiesc* și *Spălarea aurului* ordinea este inversă: se dau întîi cota și paginile, apoi se relatează conținutul răspunsului.

În sfîrșit, o carență, poate nu din vina lui Adrian Fochi, dar care aduce prejudicii grave lucrării, este omiterea din tabelul la care se fac trimiterele a unui număr de aproape 200 de pagini din manuscrisul 4558, reprezentînd răspunsurile din județul Rîmnicu Sărat, dar la care se fac trimiteri pe tot parcursul lucrării.

Colaționarea prin sondaj a volumului *Datini și cresuri* cu ediția alcătuită de I. Oprișan pune în lumină multe neconcordanțe. Deoarece nu ne-am propus să facem un inventar al tuturor inadvertențelor, vom preciza doar natura lor, cu cîteva exemplificări.

În cele două tabele cuprinzînd cotele, paginile, localitatea, numele referentului, data primirii răspunsului, de foarte multe ori nu coincid paginile, numele localităților, numele referenților. Multe greșeli se vor fi strecurat la tipar, unele ar putea proveni din interpretarea diferită a grafiilor, dar altele apar inexplicabile. De exemplu, în manuscrisul 4545, în tabelul lui A. Fochi, la paginile 162^r—171^v apare satul *Balta*, iar în tabelul lui I. Oprișan, la paginile 162—173, satul *Stăncușa*; tabelul lui A. Fochi indică, în manuscrisul 4546, la fila 39^{r-v}, satul *Cetățenii din Jos*, iar cel al lui I. Oprișan, la paginile 39—40, *Cetățenii din Deal*. În sfîrșit, cîteva nepotriviri de nume: nr. 4545: *Pecheanu* (Fochi) — *Teceanu* (Oprișan); nr. 4546: *Popescu* (Fochi) — *Oprescu* (Oprișan); ms. 4547: *Florescu* (Fochi) — *Floreșteanu* (Oprișan) ș.a.m.d.

Multe neconcordanțe apar și în textele editate. În *Colindul ciutei*, apar: *tezărel* (Fochi) — *cezărel* (Oprișan); *ziseră* (Fochi) — *ziceară* (Oprișan); *stecajă* (Fochi) — *strajă* (Oprișan); *se face* (Fochi) — *s-a face* (Oprișan). În colindul *Șoimul și calul*, pe lîngă alte diferențe, la I. Oprișan lipsește refrenul *Leroleo*, iar în *Colindul județului mare* diferă refrenele: *Lerui* (Fochi) — *Leroi* (Oprișan). În acest din urmă colind există și schimbări de timpuri ale verbelor: *alerga*, *lua*, *descuia* (Fochi) — *alergă*, *luă*, *descuie* (Oprișan).

Neavînd manuscrisele la îndemînă pentru a putea constata cauzele și autorii erorilor, nu putem interpreta aceste inadvertențe decît în sensul că au existat numeroase dificultăți, rezolvate diferit de cei doi cercetători.

Ambele lucrări au meritul incontestabil de a fi scos la lumină un tezaur de informații și texte folclorice. Totuși pentru cercetările riguroase ale unor fapte folclorice, consultarea manuscriselor rămîne indispensabilă.

Lucia Cireș

CONSTANTIN MOHANU, *Fintina dorului. Poezii populare din Țara Loviștei*, București, Minerva, 1975, 682 p.

Apărută în cadrul colecțiilor regionale ca al VI-lea volum de folclor din Oltenia și Muntenia, eulgeria înmănunchiază rezultatele unor cercetări îndelungate, în 26 de localități din Loviște, „țară” străveche și bună păstrătoare a culturii populare. Cu toată importanța ei pentru folclorul românesc, Loviștea a fost cercetată mai temeinic abia în ultimul deceniu, când s-au și publicat, alături de volumul pe care îl prezentăm, încă două volume: *Folclor din Țara Loviștei* (Boișoara, 1970), sub îngrijirea profesorului Mihai Pop, și *Loviște, mirific plai*, o colecție de legende datorată lui N. Ciura-Genuneni (1971).

Colecția lui Constantin Mohanu reprezintă cel mai bogat volum de folclor loviștean. Originar de pe aceste meleaguri și pasionat al folclorului, cercetătorul a avut posibilitatea să revină mereu și să realizeze cercetări succesive în care să urmărească nu doar simpla culegere, ci și probleme legate de răsplindirea și frecvența unor teme, motive și imagini, de funcționalitatea textelor, să participe la numeroase manifestări populare și să observe pe viu fenomenele cercetate. Roadele acestor investigații asupra obiceiurilor și asupra folclorului lor, ca și asupra baladelor, cîntecelor și strigăturilor se găsesc în prefață, unde este expusă și metoda de lucru, una care a respectat principiile cercetării moderne, dar mai ales se găsesc în notele de la sfîrșitul volumului. Astfel, în legătură cu cîntecul liric, bunăoară, sînt urmăriți raporturile acestuia cu ocupațiile, cu fazele muncilor, cu anotimpurile, cu vîrsta și sexul informatorilor, cu contextele de viață care generează anume trăiri interioare transpuse poetic. Datele cuprinse în note îndreptătesc speranța unei ediții critice, la nivelul celor mai riguroase cerințe.

Că Țara Loviștei este o zonă de excepție sub raport etnologic o dovedește mai ales folclorul obiceiurilor, în care s-au păstrat numeroase variante arhaice, deosebit de realizate artistic, implicînd vechimea, permanența și bogăția sufletească a creatorilor și păstrătorilor lor. Dintre toate genurile se detașează însă colindele, adevărate capodopere ale genului. Poli-funcționalitatea lor, conținutul optimist, numeroasele imagini poetice cu valoare simbolică sînt caracteristici care fac din colinde adevărate imnuri de preamărire a vieții, a calităților umane și contribuie la cunoașterea semnificațiilor străvechi, precreștine ale sărbătorilor de iarnă.

Cîntecele lirice pun în lumină, de asemenea, diferite stadii de mentalitate; unele conservă vechi practici magice demult dispărute din viața satelor: „Fă-mă, Doamne, bob de mei,/Și m-aruncă-ntr-o femeie,/Să le-ascult vorba și sfatul,/Cum își farmecă bărbatul./Îa pămînt de la mormînt,/Li-l pune la așternut,/Să rămlie surd și mut./La picioare îțele,/Să-i ia dracul mințile...”; altele au o tematică nouă, legată de ultimul război sau de realități contemporane. Valoroase sub raport etnologic sînt cîntecele de război, în care conștiința unității naționale este formulată expres, sau cîntecele despre Avram Iancu, conducătorul revoluției transilvănene de la 1848. Culegerea cuprinde numeroase texte lirice antologice. Așa sînt cele despre ciobanul (soldatul) mort în singurătatea munților și îngropat de natură, raportabile la testamentul ciobanului din *Miorița*.

Volumul reprezintă o selecție, după criteriul valorii artistice, a întregului folclor poetic loviștean, sistematizat în folclorul obiceiurilor calendaristice (colinde, plugușoare, urări, paparudă) și ale vieții de familie (naștere, nuntă, înmormîntare), în balade, cîntece și strigături. Această sistematizare urmează cu fidelitate o schemă impusă de antologiile și colecțiile din ultimele decenii. Și dacă ea este potrivită în cea mai mare parte, două grupe din cadrul liricii populare ar putea comporta discuții. Una este aceea a cîntecelor despre natură, fără suficient temei constituită, nu numai în această colecție, ci și în altele, întrucît cîntecul popular românesc nu cunoaște texte propriu-zise despre natură. Natura apare frecvent în poezia păstorească, haiducească, de dragoste, de înstrăinare etc., dar ea constituie cadru pentru sentimentele umane; între ea și om se stabilesc corespondențe fin nuanțate. Ea este, fără îndoială, universul predilect al poeziei noastre, dar totdeauna în relație cu omul; omul însuși este un element al naturii și existența lui se integrează în marele circuit al mutațiilor care patronează viața organică. Prezența naturii în poezia noastră „nu reprezintă o arie tematică preferențială”, ci este ca o „obsesie a formelor rituale în perimetrul cărora natura devine o *hierofanie supremă*” (A.E. Baconsky). De aceea cititorul poate descifra în textele încadrate de obicei în poezia naturii, în fiecare colecție, fie poezii de dragoste, fie de înstrăinare, păstorești, haiducești, de amărăciune etc. Tot atît de puțin se justifică, firește din alte motive, și categoria cîntecelor de lume, în care sînt cuprinse texte ce aparțin altor ca-

tegorii ale liricii populare. Dar asemenea probleme de clasificare sînt inerente prin însăși natura cîntecului popular.

Deși Țara Loviștei se mărginește cu Transilvania, a cărei influență se resimte în cîntecele despre Avram Iancu, în cîntecele de cătănie și război, uneori chiar în cîntecele de dragoste și dor, deși valea Oltului a fost loc de trecere a ciobanilor ardeleni spre cîmpia Dunării cu oile la iernat, dovadă fiind numeroasele sate de ungureni din această zonă, totuși cîntecele populare aparțin prin structură poetică și prin conținut sudului țării. Ele sînt mai ample, imaginile se grupează eteroclit, sentimentele sînt mai exteriorizate, numeroase grupe tematice (cele păstorești, haiducești, de înstrăinare, de cătănie și război) cuprind imagini de poezie erotică în care sentimentele nu se decantează de concretul situației. Chiar și în poezia haiducească tematica erotică pare a fi uneori mai bogată decît cea socială, poate și datorită distanțării în timp de fenomenul social pe care îl reflectă. Imaginea raporturilor cu poezia transilvană ar fi fost probabil alta, dacă se reproduceau mai multe texte din localitățile așezate în nordul zonei cercetate, în imediata vecinătate a Transilvaniei.

Dincolo însă de aceste gînduri pe care ni le-a sugerat lectura, prin numeroasele lui calități, volumul lui Constantin Mohanu reprezintă o contribuție importantă la cunoașterea poeziei populare românești așa cum s-a păstrat ea în satele loviștene pînă în vremuri apropiate de noi. Editura „Minerva” își face merite notabile publicînd volume de folclor tot mai valoroase, chiar dacă acestea apar rar.

Nicolae Bot

DEMETRIU BOER, MIRCEA VASILE STĂNESCU ARĂDANUL, ȘTEFAN CACOVEANU, *Povești din Transilvania*. Ediție îngrijită de Ovidiu Birlea și Ion Taloș. Prefață de Ovidiu Birlea, Cluj-Napoca, Dacia, 1975, 224 p.

Nimic nu pare să indice, în cazul acestor *Povești din Transilvania*, că ar fi vorba de o apariție mai puțin obișnuită. Titlul însuși, anume ales pentru a delimita, pe cît posibil, aria folclorică investigată, este prea general pentru a o putea face, sugerînd, mai degrabă, condiția unei culegeri oarecare de povești, de felul acelor, numeroase, care au fost ori ar putea fi oricînd publicate. O atare impresie este întretinută și de împrejurarea că autorii culegerii: Demetriu Boer, Mircea Vasile Stănescu Arădanul și Ștefan Cacoveanu, odinioară nume de prestigiu ale culturii transilvănene, sînt actualmente prea puțin cunoscuți folcloriștilor, vechea lor reputație datorîndu-se, în bună măsură, cu totul altor preocupări: Boer, ca „secund” al lui Bănuțiu în acțiunea de a impune limba română, în locul celei latine, în școlile Blajului; Stănescu Arădanul, ca scriitor și, în special, ca redactor al mai multor publicații literare, una dintre ele, „Gura satului”, avîndu-l în redacție pe Ioan Slavici, practicant, pe atunci, în biroul avocațial al folcloristului; Cacoveanu, prieten și coleg al lui Eminescu, căruia i-a închinat frumoase pagini memorialistice, dar și autor de poezii de inspirație folclorică, una dintre ele, *Floarea soarelui*, bucurîndu-se de aprecierea exigentului Maiorescu.

Ca folcloriști, în schimb, au rămas puțin sau de loc cunoscuți, atît Mircea V. Stănescu (a cărui broșură de *Proză populară. Povești culese și corese*, tipărită în 1860, este, de multă vreme, o adevărată raritate bibliografică), precum și, mai ales, Demetriu Boer și Ștefan Cacoveanu, culegerile lor de povești, realizate curînd după 1850, pe cînd interesul arătat narațiunilor populare era abia în fașă la noi, păstrîndu-se în manuscris, cea dintîi în Fondul Blaj al Bibliotecii Academiei R.S.R., Filiala Cluj (ms. 568), cea de a doua în Arhiva Sectorului de etnografie și folclor din Cluj-Napoca (ms. 965). Reunite acum, sub îngrijirea competentă a lui Ovidiu Birlea și Ion Taloș, cele trei colecții, altminteri distincte, au darul de a confirma existența unei frumoase tradiții de culegere a literaturii populare în cîteva renumite centre școlare ale Transilvaniei secolului trecut, Blajul în special, atît de bogat în asemenea preocupări, încît revine, cu obstinație, în mai toate discuțiile privitoare la prodigioasa folcloristică transilvăneană. Cum s-a întîmplat, dealtfel, și în cazul de față, fiecare dintre cei trei culegători fiind legați, într-un fel sau altul, de numele și folcloristica Blajului.

O vreme profesor la Blaj (ambii pe care a nutrit-o și Ștefan Cacoveanu, fără succes însă), Demetriu Boer pare a-și fi datorat interesul pentru povești îndemnurilor lui Ti-

motel Cipariu, el însuși culegător de narațiuni populare, inedite până nu demult. Un îndemn similar a primit, cu siguranță, și Ștefan Cacoveanu, nu însă din partea lui Cipariu, ci a lui I. Micu-Moldovan, la a cărui culegere de literatură populară a și colaborat, pe vremea când se număra printre elevii liceului din Blaj. Până și Mircea V. Stănescu, care aparținea, de fapt, altei „școli” folcloristice, aceea, de la Arad, a lui Atanasie Șandor și At.M. Marienescu (printre ai cărui colaboratori se număra), era în legătură cu Blajul, cu Moldovănuț în special, unul din elevii acestuia trimițându-i câteva balade populare. La rîndul său, Stănescu era în corespondență cu I. Micu-Moldovan, cărui îi împărtășea proiectele sale folcloristice, expediind la Blaj, conform promisiunii inițiale, 204 exemplare din broșura tipărită de povești, destinate a se vinde în folosul muzeului școlar din localitate.

Tot Blajului, respectului pentru autenticitate, răspicat propovăduit, aici, de Timotei Cipariu („... poezia populară să rămîină populară, nu literară”), își datorează cele trei colecții valoarea lor științifică, dovedind și ele că folcloristica românească, cea transilvăneană în special, a pornit la drum sub bunele auspicii ale respectării autenticului folcloric.

Fără să fi fost stenografiate sau scrise după dictat — de înregistrarea mecanică a folclorului nici vorbă nu putea fi pe atunci — poveștile culese de Boer (2 texte), Stănescu Arădanul (7 texte) și Ștefan Cacoveanu (39 de texte, dintre care 21 sînt reproduse integral, celelalte 18 fiind rezumate, în *Anează*, pentru a putea fi și ele utilizate de specialiști) se mențin în imediata apropiere a ceea ce oferea, la acea dată, terenul folcloric, înregistrînd detalii, motive și episoade aievea existente în repertoriul povestitorilor populari, unele cunoscute, altele, în schimb, foarte rare, inedite chiar, sau neobișnuit îmbinate, ceea ce conferă culegerii o deosebită valoare documentară. Schema narațiunii este și ea autentic folclorică, după cum și stilul culegătorilor (mai anevoios la Stănescu, sprinten, în schimb, la Boer și Cacoveanu) poartă pecetea stilului popular narativ, dovada constituind-o marea frecvență a dialogului, a termenilor dialectali și a formulărilor cristalizate. Sub acest aspect cea mai valoroasă este colecția lui Demetriu Boer, posesor al unui indiscutabil har scriitoricesc (după Ovidiu Birlea, autorul documentatei prefețe, Boer „precede scrisul zvelt, plin de sevă, al lui Ion Codru-Drăgușanu din *Peregrinul transilvan*”), „stilul său exemplar, de scriitor matur, elaborat pe baza celui popular”, conferind celor două povești calitatea de a fi „primele basme fantastice scrise în limba română, într-un stil care este foarte apropiat de cel autentic, folcloric”.

Impresia de autentic este sporită, în cazul poveștilor lui Boer, și prin notarea amănunțită a detaliilor tehnice ale culegerii, absente, pînă tîrziu, la alți culegători de literatură populară, datele comunicate în legătură cu personalitatea unuia dintre povestitori, surprinzător de amănunțite pentru acea vreme, constituindu-se într-o veritabilă fișă de informator, prima, atît de completă, realizată la noi: „Micu Chișu Ilie din Tășnad — Sărăad, de 50 ani, fără prunci, lucrătoriu cu mîinile, fără posesiune de pămînt, fiind tot șerbitoriu, fecior de diacon la biserica în Uinimăt. Jucător de cărți”.

Atari date lipsesc cu desăvîrșire din broșura lui Stănescu și nu apar decît sporadic în culegerea lui Cacoveanu, care notează localitatea (uneori și informatorul), dar numai în cazul a 12 texte, celelalte povești fiind adunate, după Ovidiu Birlea, din Ciugudul de Sus, localitatea de baștină a culegătorului. Ceea ce nu este deloc exclus, chiar dacă nu neapărat pentru toate poveștile, întrucît unele par a proveni „de la Nicolae Mihu, poreclit Chenderi, de loc din Veza”, așa numitul „măgărar de la seminar”, „un mare povestaș și vornic de nunți”, Cacoveanu însuși mărturisind, în cunoscutele sale amintiri despre Eminescu: „eu încă am scris de la el mai multe povești, balada Marcului și o orăție de nunți”.

Indiferent de proveniența lor, poveștile lui Ștefan Cacoveanu, în special acelea, de valoare antologică, în care „impresia de autentic este de grad maxim”, se apropie de „istoriile populare” ale lui Demetriu Boer, amîndoi culegătorii dovedind, îndată după 1850, „că și graiul țărănesc din Ardeal poate zămisi opere demne de a fi admise în panteonul literar”.

Virgil Florea

LUTZ RÖHRICH, *Sage und Märchen. Erzählforschung heute* (Legendă și basm. Cercetarea narațiunilor populare astăzi), Freiburg—Basel—Wien, Herder [Verlag], 1976, 348 p.

Lutz Röhrich se numără astăzi printre folcloriștii cei mai de seamă pe plan internațional. Opera lui însumează cel puțin șapte cărți, unele cunoscînd mai multe reeditări. Amintim: *Märchen und Wirklichkeit* (ed. a III-a, Wiesbaden, 1974), *Erzählungen des späten Mittelalters*

und ihr Weiterleben in Literatur und Volksdichtung bis zur Gegenwart (I—II, Bern-München, 1962, 1967), *Gebärde—Metapher—Parodie. Studien zur Sprache und Volksdichtung* (Düsseldorf, 1967), *Sage* (Stuttgart, 1966), *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* (I—II, Freiburg-Basel-Wien, 1973), aceasta din urmă premiată de Universitatea din Chicago cu „Chicago Folklore Prize“.

Acestor cărți, care constituie o operă cu adevărat remarcabilă pentru o viață de om (Röhrich s-a născut la 9.10.1922), le-ar putea fi adăugate unele antologii (*Deutsche Volkslieder*, I—II, Düsseldorf, 1965, 1967, în colaborare cu R. W. Brednich) și ediții (*Deutsche Sagen*, de Frații Grimm), apoi coeditarea unui manual colectiv inițiat de el (*Handbuch des Volkslieds*, I—II), a unei mari enciclopedii (*Encyklopädie des Märchens* I, 1975—1977). În afară de acestea, Röhrich a realizat numeroase studii pe care le-a risipit cu generozitate în publicații regionale, în volume omagiale etc. Alcătuind volumul pe care îl prezentăm aici, autorul a făcut o selecție din studiile sale, reținându-le numai pe acelea care se referă la legendă și basm. Dealtfel, cercetarea prozei populare, îndeosebi a legendei, a constituit cea mai statornică preocupare a lui Röhrich, începând de la teza sa de doctorat (*Die dämonische Gestalten der schwäbischen Volksüberlieferung*) și de la întâiul său articol (*Eine antike Grenzsage und ihre neuzeitlichen Parallelen*, 1949/1950).

Cele 16 studii ale volumului sînt grupate în patru capitole: *Allgemeines und Grundsätzliches* (Generale și principale, p. 9—43), *Landschaften und Sammlungen* (Provincii și colecții, p. 44—124), *Figuren und Motive* (Figuri și motive, p. 125—291) și *Zusammenfassung* (Încheiere, p. 292—301). La p. 303—333 sînt grupate notele bibliografice (de subsol) ale studiilor, iar la pag. 334—348 e publicat indicele volumului (autori și probleme). Primul capitol, care cuprinde trei studii, cercetează chipul omului în literatura populară, discută argumente pro și contra basmului și stabilește ce trebuie și ce poate să realizeze cercetarea legendelor. Röhrich se confruntă aici cu marile probleme care se ridică în fața folcloristicii de azi, cu unele păreri exprimate în occident, după care folclorul, ca produs al societății preindustriale, nu și-ar mai găsi justificare în școală, în educație în general, în lumea supraindustrializată. Autorul demonstrează, cu argumente din cultura populară de limbă germană, că folclorul nu este „o colecție de naivități“, că „modelul antropologic“ al literaturii populare nu e altul decît cel al literaturii scrise. Basmul previne, impresionează, înaripează fantezia, arată cum eroul învinge toate piedicile care îi apar în cale, cum sînt rezolvate situațiile conflictuale, cu un cuvînt, basmul îl învață pe copil spiritul de dreptate, îl face atent asupra „diferențelor și conflictelor sociale“. Röhrich subliniază că basmul continuă să atragă pe toți copiii, că el cunoaște chiar o uriașă expansiune: discurile cu povești aduc producătorilor cîștiguri de milioane, „povestitoare profesionale călătoresc de la școală la școală și de la grădiniță la grădiniță“, ora copiilor de la radio și televiziune este de neimaginat fără basme, nici un teatru nu renunță la includerea în programul său de sărbători a poveștilor pentru copii, au fost întemeiate „grădini de basme“, poveștile au trecut în benzi desenate, în caricaturile revistelor ilustrate, în parodii care devin bestseller, în reclame industriale sau în filme de tot felul. Folclorul rămîne așadar, chiar și în condițiile societății supraindustriale, o componentă culturală de bază.

Capitolul al doilea al cărții, care se referă la provincii și colecții, cuprinde studii de istoria folcloristicii, începînd cu postfața la ediția *Deutsche Sagen* de Frații Grimm (1965), cartea a cărei influență asupra culegerii legendelor populare nu va putea fi stabilită niciodată la adevăratele ei proporții. Provinciile care l-au interesat pe autor sub raportul legendelor sînt Suabia, Elveția alemană, Pădurea Neagră, Renania, așadar locurile natale și cele prin care l-au purtat anii de studii și de profesorat. Principalele colecții ale Elveției de limbă germană, publicate de Arnold Büchli, Josef Müller, Melchior Sooder, Josef Guntern, K. W. Glaettli, Alois Senti, sînt cercetate în tematica și motivele lor individuale; legendele din Pădurea Neagră (publicate de Bernhard Baader, Ernst Meier, Anton Birlinger, Johannes Künzig ș.a.) sînt prezentate global, cu localizările și personajele lor (spiritele apei și ale pămîntului, pitici, vrăjitoare etc.) cu situații extraordinare (invazia șerpilor), cu explicarea unor nume topice ș.a.m.d., dar fără a neglija pe purtătorii legendelor, cu mentalitatea lor, nici terminologia și specificitatea tematică a legendelor; Suabia e privită mai ales ca zonă de relict, care conservă numeroase legende referitoare la ființe demonice, pentru că Renania să-l intereseze pe autor în special sub raportul pătrunderii elementelor istorice în legendă (cetăți, personalități etc.).

Capitolul al treilea e consacrat tratării monografice a unor teme de legendă. Cea mai importantă e monografia legendei referitoare la „Stăpînul fiarelor“ (*Europäische Wildgeistsagen*), produs al străvechii mentalități vînătorești de pe cele dintîi trepte culturale ale umanității; Röhrich o atestă la populațiile de vînători din nordul Asiei, din Caucaz, din cele două Americi, din Africa și, bineînțeles, din unele țări europene. „Stăpînul fiarelor“ este tatăl și ocrotitorul animalelor sălbatice, mai ales al celor de sex feminin și al celor tinere; el nu admite

sacrificarea fără rost a fiarelor; cunoaște numele tuturor animalelor sălbatice; a dat vânătorului arma și permite acestuia să vâneze, în anumite limite; o neînțelegere între vânător și „Stăpînul fiarelor” atrage după sine insucces la vînat. Röhrich demonstrează prezența unei asemenea figuri mitice la populațiile tribale, în documente care datează din secolul al III-lea î.e.n. și la popoarele europene de azi. Această legendă a fost luată în considerare și de M. Eliade (*Histoire des croyances et des idées religieuses*, Paris, Payot, 1976), pentru a susține că ea s-a născut „în timpul celor din urmă faze ale hominizării”, înainte ca omul să se fi desprins cu totul de animal (cf. D. Micu, *O sinteză de istorie a spiritualității arhaice*, în „Steaua”, 1977, nr. 2, p. 23). Röhrich nu indică bibliografie românească. Folclorul nostru cunoaște însă și el un asemenea personaj legendar: Sf. Andrei e „stăpînul lupilor”, „e mai mare peste fiarele sălbatice” (Ion Mușlea, Ovidiu Birlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, 1970, p. 407); Sf. Dumitru e „păzitor de fiare” (*ibid.*, p. 402), Sf. Petru dezleagă fiarele (*ibid.*, p. 350); el e comandant, căpitan, patron, șef, împărat sau stăpîn al lupilor, poartă grija lupilor, le repartizează hrana, încuviințează ce vite să sfîșie lupii (*ibid.*, p. 381—383; cf. și Adrian Fochi, *Datini și credințe populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, 1976, p. 306—308). Se cunoaște de asemenea un „domn al păsărilor” (cf. L. Șăineanu, *Basmele române...*, București, 1895, p. 372).

Bibliografia de pînă acum referitoare la ciclop e imensă (e plăcut să constăți că autorului nu i-a scăpat importanta lucrare a lui Șăineanu, *Basmele române...*, care, la p. 94—106, cercetează materialele românești aferente). Totuși Röhrich aduce o perspectivă nouă, cercetînd *Redacțiile medievale ale basmului Polifem și relațiile lui cu tradiția extrahomerică*. Autorul constată că legende care au diferențe față de varianta Homer nu pot fi considerate prelucrări sau degradări ale acesteia; ele sînt mai degrabă independente față de Homer, eventual sînt prehomerică sau cel puțin forme paralele ale legendei din Odiseea.

Același capitol cuprinde și alte studii de interes deosebit: *Tabu-ul în credințe, legende și basme. Legenda despre alungarea șerpilor, O legendă antică despre graniță și paralelele ei moderne, Basme despre diavol și legende despre diavol, Rumpelstilzchen. Despre pluralitatea metodelor în cercetarea narațiunilor populare*.

Volumul se încheie cu studiul *Problema continuității în cercetarea prozei populare*. Această problemă a preocupat pe mulți cercetători germani în ultimul deceniu. Volumul *Kontinuität? Geschichtlichkeit und Dauer als volkskundliches Problem (Continuitate? Istoricitatea și durata ca problemă etnografică)*, editat de H. Bausinger și W. Brückner (Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1969) cuprinde 11 studii care cercetează acest subiect în mitologie, în tradiția istorică, în obiceiuri, în structura familiei, în alimentația populară și, prin L. Röhrich, în proza populară. Continuitatea fenomenelor folclorice e privită diferit de către cercetători: unii o neagă cu totul, alții o acceptă fără rezerve. Röhrich susține că principala formă de manifestare a continuității în proza populară o reprezintă regenerarea permanentă a tipurilor de bază; există însă și elemente care provin din cultura premergătoare celei scrise, ca și altele, care provin din cultura tipărită, ceea ce reprezintă forme de continuitate, dar pe alt plan. Spirit iscoditor, analist obiectiv, Röhrich reușește așadar să diferențieze feluritele aspecte ale fenomenului continuității.

Studiile lui Röhrich, reproduse întocmai sau revizuite și lărgite față de Italia lor publicare, ne oferă imaginea drumului pe care l-a parcurs autorul de la începuturile activității sale (1949) pînă în prezent. Ceea ce unește toate aceste studii este punctul de vedere al antropologiei culturale, care stă la baza fiecăruia dintre ele, informația vastă, interpretarea totdeauna înnoitoare, originală, acuratețea și exactitatea limbajului; sînt calități care fac ca lectura volumului să fie pe cît de interesantă, pe atît de plăcută.

Ion Talos

MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU, ȘTEFAN GIOSU, LILIANA IONESCU-RUXĂNDIOIU, ROMULUS TODORAN, *Dialectologie română*, București, Editura didactică și pedagogică, 1977, 286 p.

Adresîndu-se studenților în filologie, manualul de dialectologie pe care îl prezentăm, de o certă ținută științifică, este rezultatul unei colaborări interuniversitare, fiind elaborat de cadre didactice care predau această disciplină la universitățile din București, Cluj-Napoca și Iași. Cunoscuți prin publicarea unor volume, studii sau articole privind probleme teoretice, ale dialectologiei generale, și de dialectologie românească (dialectele sud-dunărene, repartitia dialectală a dacoromânei, descrierea varietății sale teritoriale sub aspectul foneticii și fonologiei, morfo-

logiei, sintaxei sau lexicului), autorii au prezentat problematica disciplinei sistematizînd-o, eficient, pe baza programei universitare¹; un prim câștig, pornind de la locul pe care îl ocupă dialectologia între celelalte discipline lingvistice, este sublinierea rolului important pe care îl au cercetările dialectale pentru studiul istoriei limbii române.

În conformitate cu planul anunțat, problemele *generale* tratate sînt obiectul și importanța dialectologiei, noțiunile ei de bază (limbă, dialect, grai și granițe dialectale), istoricul și evoluția cercetărilor dialectale, sistemele de transcriere fonetică, metode specifice. După un scurt istoric privind formarea lor, sînt descrise cele patru dialecte ale limbii române (dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân). Descrierea dialectului dacoromân se face și din punctul de vedere al subdiviziunilor sale teritoriale, „ceea ce, în absența unor studii de geografie lingvistică sau atlase lingvistice, nu a fost posibil, decît într-o foarte mică măsură, pentru dialectele sud-dunărene” (*Prefață*, p. 3). O parte specială a volumului o constituie anexa cuprinzînd texte din toate dialectele și graiurile limbii române. Dat fiind scopul practic al publicării lor, aceste texte sînt însoțite de comentarii și adnotări, ceea ce le imprimă nota originală de caiet de lucrări practice.

Harta publicată la sfîrșit, consacrată răspîndirii aromânilor, meglenoromânilor, istroromânilor și drumurilor de transhumanță ale păstorilor aparținînd acestor populații precum și dacoromânilor, oferă un suport concret reprezentării ideilor legate de romanitatea orientală.

Partea întâi a lucrării pune în lumină progresele în gîndirea dialectologică și în metodologia cercetărilor; din această perspectivă, nivelul științific al manualului este asigurat de cantitatea și calitatea informațiilor, de bibliografia consultată și recomandată cititorilor. Capitolele și paragrafele consacrate dialectologiei românești (istoric, problematica structurii dialectale a românei) evidențiază o tradiție bogată, realizări remarcabile, orientarea spre încadrarea cercetărilor din această disciplină în preocupările majore ale istoriei limbii și a poporului român. Astfel, dialectologia nord- și sud-dunăreană sînt luate în considerație în egală măsură ca părți constitutive ale dialectologiei românești, chemată să contribuie substanțial la discuția, de pe o bază riguros științifică, asupra formării poporului român și a limbii sale, prin argumentul unității lingvistice.

O problemă controversată încă a dialectologiei românești, aceea a varietăților principale care se pot distinge în cadrul dacoromânei este prezentată la nivelul stadiului cercetărilor acesteia: cerinței didactice punînd accentul pe informare îi corespunde descrierea celor cinci subdialecte (*moldovan, bănățean, crișean, maramureșean și munțean* — termenii aparțin autoarei), dar nu lipsește punctul de vedere tot mai mult acceptat în ultimul timp de către specialiști, după care se poate vorbi de două tipuri fundamentale, tipul nordic sau moldovenesc (cuprinzînd primele patru „subdialecte”) și tipul sudic (sau muntenesc).

Orientării actuale privind integrarea învățămîntului cu cercetarea științifică și cu practica îi răspunde preocuparea autorilor de a face din manualul publicat un instrument pentru inițierea studenților în munca de cercetare științifică în domeniul studierii graiurilor populare românești, în special prin capitolul consacrat aspectelor metodologice ale disciplinei, care dobîndește astfel o semnificație aparte. Sînt discutate, cu grija chiar pentru detaliu, metodele de adunare a materialului, modalitățile de prezentare și de interpretare. Numeroase fapte referitoare la elementele anchetei (*chestionar, anchetator, informator*) și la desfășurarea ei sînt expuse sub formă de recomandări și indicații practice.

Se poate observa însă că punctul de vedere al manualului în ceea ce privește *finalitatea* anchetei (monografii dialectale, atlase lingvistice) rămîne mai curînd „clasic”, căci atenția acordată culegerii și publicării *textelor dialectale* este destul de redusă² — aspect care vine în contradicție chiar cu faptul că în acest volum sînt publicate un număr apreciabil de texte (la care ne-am referit mai sus), care, desigur, constituie un prețios material pentru lucrările de seminar. Dealtfel, preocuparea pentru înregistrarea textelor dialectale paralel cu anchetele pentru atlasele lingvistice, inovație a dialectologiei românești (Emil Petrovici și Sever Pop), aplicată și de autorii atlaselor lingvistice românești regionale, reprezintă nu numai o lărgire a posibilităților de investigare a graiurilor³, ci a determinat în același timp și un interes sporit pentru aspectele practice ale anchetei, care prezintă importanță pe linia *introducerii* în cercetare, dat fiind că astăzi se lucrează pe teren mai ales cu magnetofonul.

¹ Autorii fiecărui capitol sînt anunțați la început, pe foaia de titlu, și în *Cuprins*.

² La fel se prezintă lucrurile, dealtfel, și în una din cele mai recente cărți de specialitate: Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*, București, 1975.

³ Cf., de exemplu, Andrei Avram, *Où en sont les recherches dialectales en Roumanie?*, în *La ricerca dialettale*, Pacini Editore, Pisa, 1975, p. 63 — 64.

Noile procedee de adunare a materialului lingvistic au urmărit asupra interesului deosebit care trebuie acordat *selectării informatorilor*, pentru ca aceștia să reprezinte anumite categorii sociolingvistice și socioprofessionale de vorbitori, și asupra *transcrierii fonetice* (care nu este o problemă a dialectologiei în general, ci este legată direct tot de modalitatea de organizare a cercetării dialectologice). Astfel, pe baza comparării metodei tradiționale de lucru cu chestionarul sau a metodei utilizate la culegerile mai vechi de texte dialectale (notarea, la primă audiere, a unor secvențe nerepetabile) cu procedeul transcrierii ulterioare a textelor, de pe bandă de magnetofon, unele noțiuni ca *transcriere fonetică impresionistă* (p. 62), *directă* și *indirectă* (p. 64) ar fi beneficiat de lămuriri suplimentare prin aducerea în discuție a ultimelor noutăți de interpretare a lor.

Datele referitoare la anchetele de texte și problemele de transcriere a acestora puteau constitui o *Introducere* la corpusul de texte selectate în anexa de la sfârșitul volumului, care vine în întâmpinarea ideii valoroase a unei antologii fonetice a limbii române, în curs de pregătire la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice din București.

Textele care ilustrează, judicios, varietatea regională dacoromânească⁴ au fost selectate din diverse surse printre care, pe primul loc, justificat, se află volumul publicat de E. Petrovici în 1943, ca supliment la ALR II. Pentru a reflecta însă într-o măsură mai mare diferite etape ale cercetărilor dialectologice românești, în ceea ce privește tematica, sistemele de transcriere etc., ar fi fost binevenit ca printre izvoare să figureze și alte colecții sau monografii, a căror valoare a fost subliniată la locul potrivit în manual, cum ar fi *Graiul nostru, Graiul și folclorul Maramureșului*, a lui Tache Papahagi, sau *Graiul din Țara Oașului*, a lui I. A. Candrea. Se evidențiază, ca realizare deosebită a autorilor, publicarea unor texte inedite⁵ ilustrând faza strict actuală a graiurilor dacoromâne, din cele înregistrate de anchetatorii care lucrează la *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni*.

În legătură cu explicațiile și comentariile (în majoritatea lor, de natură fonetică și lexicală, dar și sintactică sau privind fenomenele de fonetică sintactică) care sînt notate pe marginea textelor publicate, se poate afirma că ele reprezintă cea mai adecvată aplicație practică, pe un material concret, a faptelor discutate în diferite capitole referitoare la dialectul dacoromân și la dialectele sud-dunărene. În perspectiva reeditării manualului, notăm câteva scăpări și punem în discuție unele fapte care pot primi și alte interpretări. — P. 232, text nr. 1, nota 4: în legătură cu varianta *dipi* a prepoziției *după* se afirmă că ea „este specifică unor graiuri munteneste”. Urmărind h. 1817 (pune mătura) *după ușa* și h. 1818 (mă duc) *după apă*, din ALR s.n., vol. VI, constatăm că forma în discuție este notată într-un singur punct, în sudul Moldovei (pet. 605, h. 1817)⁶; în graiurile munteneste, pe lângă forma literară, mai frecventă, sînt înregistrate alte variante: *dipă*, *dipă*, *dăpă*, iar în cele olteneste: *dupe*. — P. 233, text nr. 3, nota 2: evident, *dipi*, în contextul *în dōgo sau trii āpi după spālātu-nlāi o limpezīm*, este o formă de plural (*ape*), cu închiderea finalei *e > i*, generală în graiurile moldovenești, și nu o formă de genitiv. — P. 237, text nr. 11, nota 1: prezența lui *š*, în variantele *šugrnišēriū*, *šag*, *šamā*, *šatrā* (?), este explicată „prin confuzia lui *k* cu *š*”; paralel, vezi și nota 2, p. 238 (la același text): (în *bīrziđiđū*) „avem confuzia lui *g* cu *ž*”. De fapt, este vorba de trecerea la fricativele *š*, *ž* a africatelor secundare *č*, *ǵ* (rezultate din *k*, *g*)⁷. — P. 241, text nr. 15, nota 2: *šcā* (?) din contextul *qīsē māma cātā mīn šcā*... este explicat prin „zice că”. Este însă posibil să avem de a face cu o formă sincopată a adverbului *cică* (v. în același text o fază intermediară *šicā*): dacă într-adevăr explicația este cea dată în notă, se putea adăuga că forma este rezultată prin fonetică sintactică; însăși această noțiune care apare sub numele de *sandhi* în numeroase alte note (vezi, de exemplu, p. 258, text nr. 48, nota 5, p. 260, text nr. 52, nota 2 ș.a.) se cerea de asemenea precizată. — P. 247, text nr. 28, nota 1: termenul regional *mīnzalā* este definit prin: „scrobul cu care se mînjește urzeala la țesut”. Definiția uzează de termeni cu sensuri regionale care trebuie la rîndul lor explicați;

⁴ Întrucît în lucrare s-a adoptat repartitia „clasică” a dacoromânei, textele puteau fi grupate ca atare, indicîndu-se inițial subdialectul ilustrat.

⁵ În legătură cu acestea, observăm că pentru textele nr. 1, 2, 7, 8, 12, 13 trebuia dată mențiunea de „text inedit” (NALR. *Moldova și Bucovina*), prezentă la textele nr. 14 și 15, în cazul NALR. *Banat*. Aceași mențiune, pentru textele nr. 38 și 39, nu este suficient de clară, întrucît nu apare însoțită de vreo altă precizare.

⁶ Textele dialectale înregistrate pentru NALR. *Moldova și Bucovina* atestă frecvența mare a lui *dipi* în graiurile moldovenești de sud; pentru graiuri din Bucovina, forma a fost înregistrată de A. Turculeț.

⁷ Dealtfel, în notă, se putea face trimiterea la p. 136, unde se discută africatizarea lui *k*, *g*.

ne referim la *scrob* 'terci din făină de griu sau din țărițe', cf. CADE (Ban., Trans.), Scriban, D. (Ban.), DM (reg.) s.v. și la (a) *mînji* 'a unge firele de urzeală cu un terci din făină de griu sau din țărițe, ca să nu se rupă la țesut', cf. DLR s.v. (reg.), după care definiția poate fi reformulată analitic. — P. 248, text nr. 30, nota 4: *groșior* 'smîntînă'; de fapt, varianta a lui *groșior* 'id'. (v. DA, CADE s.v.) sau *groșior* (cf. DM s.v.). — P. 254, text nr. 43: pentru varianta lexicală *hrlét* [l] 'hrlét, cazma' din acest text, era de așteptat să se explice că este vorba de o formă specifică graiurilor din Oltenia, învoindu-se finala și sufixul -*etc.* — P. 255, text nr. 43, nota 5: referitor la varianta *agoló* (= *acolo*) se afirmă: „consoana c se sonorizează în graiul Informatorului; nu este, deci, o particularitate generală a graiului oltenesc”. Acest fonetism necesită însă o examinare mai atentă. Astfel, pe baza materialului publicat în volumul de texte oltenesci, din care a fost selectat textul citat, se poate constata frecvența cazurilor de sonorizare a lui c > g (paralel k > g); vezi, de exemplu: *zīg* = *zic* (p. 26, 102), *tógmai* = *tocmai* (p. 30), *mānīgā* = *mănincă* (p. 79), *togā* [m] *čāpā* = *tocām...* (p. 88), *urēga* = *urchea* (p. 66) etc. La exemplul de la care am pornit se adaugă *ingolo* (= *incolo*) notat în același text (p. 254), dar și *māgīnā* (= *machină*) care apare într-un text cu grai de tip muntenesc (p. 255, text nr. 44). Pe de altă parte, atrage atenția însuși faptul că în aceleași texte, ca și în cele următoare, ilustrative pentru zonele la care ne referim, apar sonorizate și alte consoane surde: s > z (vezi *smîrcurle*, p. 255) și ș > j (vezi *ajā* = *așa*, text nr. 45, p. 256, *obijnūim*, text nr. 51, p. 259); cf. t > d (în *šendimētri*, paralel cu *šntimētri*, p. 254). Exemplele se pot înmulți (și cu referire la consoanele f > v și p > b în diferite situații), urmărind aceste cazuri în volumele de texte dialectale folosite ca izvoare pentru Oltenia și Muntenia, fapt care atrage atenția asupra tendinței de sonorizare a consoanelor surde în graiurile de tip sudic. În această situație, nu se poate spune nici că „afonizarea lui j în *mișloc* este o particularitate a idiolectului, nu a ariei dialectale dobrogeane” (p. 262, text nr. 57, nota 3), căci cele două fenomene sînt în corelație. — P. 255, text nr. 44, nota 2: pentru varianta *šimēnt* se face următorul comentariu: „Cuvîntul are, la noi, două pronunții, după cum vine din italiană, franceză (*ciment*) sau germană (*šimēnt*)”. Întrucît intervine un aspect ce ține de problema etimologiei multiple a neologismului la nivelul graiurilor populare, se impunea și precizarea că dintre cele două forme numai *ciment* este acceptată de limba literară, în timp ce *šimēnt* rămîne o variantă regională, purtînd marca pronunției germane. — P. 260, text nr. 53: forma de imperfect *dīdcam* (cf. și *dīdea*, *ibid.*, p. 261) care se găsește în acest text putea primi o explicație asemănătoare celei făcute în cazul lui *stēteam* (vezi p. 233, text nr. 2, nota 5); se putea trimite la ALR s.n., VII, h. 2202 *dādcam*, cele două verbe neregulate (a) *da* și (a) *sta* avînd, în istoria sistemului verbal românesc, o evoluție paralelă, în special în ceea ce privește formele de imperfect. — P. 261, text nr. 55, nota 1: varianta *pār(ā)* a prepoziției *pînă* este explicată prin „disimilația lui n în construcții ca *pănā* la, *pănā* unde care devin *pār(ā)* la, *pār(ā)* unde. Ulterior *pār(ā)* se detașează, întrebuiindu-se și în alte contexte fonetice”. Această variantă este însă o formă arhaică cu rotacismul lui n intervocalic⁸; ea apare pînă astăzi în Moldova, în nordul Dobrogei și, izolat, în sudul Transilvaniei (cf. ALR s.n., vol. VI, h. 1834–1836)⁹.

Manualul de *Dialectologie română* recent apărut reprezintă un cîștig pentru această disciplină lingvistică prin sinteza, la nivelul cerințelor didactice în primul rînd, pe care o realizează și este, în mod cert, o reușită editorială date fiind dificultățile tiparului pe care o astfel de carte le implică.

Doina Hrcapcă

L. VOLOVICI, *Apariția scriitorului în cultura românească*, Iași, Junimea, 1976, 145 p.

Cu un titlu de rezonanță vastă și de incitantă formulare, cartea aceasta, în care sugestia sociologică irigă structurile istoriei literare, este, de fapt, o „lectură” nouă a unor epoci de cultură românească. După știința noastră, ar fi cea dintîi lucrare de sinteză consacrată, anume, apariției și evoluției scriitorului în zorile literaturii române moderne. Vocația sociologică îi este prielnică lui L. Volovici în cercetarea unor aspecte încă neclare, încă amalga-

⁸ Vezi, I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 135; cf. și I. Gheție și Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 158.

⁹ Menționăm că, prelucrînd materialul din textele dialectale înregistrate în cursul anchetelor din sudul Moldovei, pentru NALR. *Moldova și Bucovina*, am remarcat frecvența în vorbire a acestei forme.

mate ale unei perioade cînd *literarul* încă nu se întrupase, abia mijind printre alte manifestări mai mult sau mai puțin întîmplătoare. Scriitorul și publicul, scriitorul și răspîndirea ele nu sînt deloc dispensabile în cunoașterea cit mai nuanțată, în elucidarea unui alt de complex fenomen de cultură. Un riguros spirit de ordine rînduiește, în lucrarea lui L. Volovici, numeroasele mărturii deslușite în texte cunoscute, dar și în cele mai neașteptate în jurul ideii călăuzitoare. Dacă o parte dintre aceste dovezi nu erau nici pînă acum criptice, unele sînd chiar la vedere și așteptînd să fie luate în seamă, abia acum, prin inspirația unui istoric literar, aceste fapte — conținînd nu doar prin ponderea statistică, ci mai ales prin înțelesurile lor — sînt strînse și structurate într-o *stîlzeză*, ingenioasă prin raritatea, poate chiar ineditul, unui asemenea subiect. A rezultat o exegeză care scrutează îndeosebi evoluția *conștiinței*, a conceptului de *scriitor*, a frămîntărilor și dilemelor, a întrebărilor tot mai acute, asupra condiției scriitorului și a literaturii, ca și împrejurarea însăși a ivirii scriitorului, ca persoană cu statut social și moral bine întemeiat. Lucrarea pivotează mai ales în jurul personalității lui I. Heliade-Rădulescu, a cărui imagine despre propria-i menire ia cu timpul forme hipertrofice. De la primii muguri pînă la arborescența fastuoasă din crezul marilor noștri romantici, metamorfozele ideii de *scriitor*, cu infiltrații tot mai abundente în *opera* literară, sînt urmărite cu o asiduitate care nu se prea pierde în divagații și rareori alunecă pe vreun făgaș descriptivist. Dar se mai întîmplă ca interpretarea să-și piardă relieful, nu atît ca sens al demonstrației, ci ca expresie, și aceasta din pricina unor sintagme poate nu chiar inevitabile. Astfel, sînt numite rîspicat noțiuni ca „responsabilitatea morală” transpusă în „hotărîtoarea acțiune națională și socială” a „scriitorului — conducător politic, educator de conștiințe și justițiar social”. Am citat o seamă de formulări, perfect adevărate în fond, dar care suferă de o anume uzură stilistică și, poate, de un fel de patos al exprimării. Oricum, toate acestea circumscriu și realități ale vremii.

Aprecierea estetică, implicită în cadrul unor ierarhii constituite și respectate ca atare, însoțește discret dar îndeaproape o demonstrație în care unele, lucide, constatări sînt în răspăr cu anumite prejudecăți ce stăruie în istoria noastră literară (de pildă, ideea diletantismului absolut al unor autori — însă acești autori, chiar dacă naiv, erau totuși preocupați de specificul poeziei, al literaturii). Din noianul inform al atîtor acte și documente, din aceste probe, dacă se poate spune, latente, se desprinde treptat, cu limpezime și cu o logică stringentă, o construcție originală, ambiționînd a se situa pe meridianele ideologiei literare. Ca pe un fel de columnă a scrisului românesc, sînt înfățișate, în înlănțuire firească, ipostazele esențiale ale „aparității scriitorului în cultura românească”. Evoluția, adică, a „ideii de literatură”. Este, în fond, într-alt chip și sub alt unghi, repovestită mereu captivanta aventură a unei literaturi în cuprinsul căreia, sub incitația unor agenți specifici, cugetarea literară, odată înfiripată, cunoaște o creștere relativ grabnică spre anumite forme de maturizare. Dacă răgazurile pentru popasuri teoretice, cu speculații precumpănitor estetice, sînt mai rare, argumentul care se impune, cu o profundă condiționare social-istorică, este mai cu seamă acela al rosturilor practice, al finalității imediate a unei literaturi ce își cucerește, mai devreme decît s-ar crede, o conștiință de sine. O conștiință nu o dată înainte mergătoare literaturii înseși, care mai păstrează, în evoluția ei, firești inerții, ca și o dependență de înrîuriri străine, de modele nu întotdeauna prestigioase. Sînt în analizele lui L. Volovici fine, dar parcă prea reținute disocieri, încercînd o delimitare în raport cu alte culturi a caracteristicilor procesului de conștiințizare a scrisului românesc.

Nici o supralicitare (doar tonul, cîteodată, apăsă), ba încă, atunci cînd se cuvine, și o binevenită undă de ironie în acest comentariu echilibrat, clarvăzător. Un comentariu sprijinit, cu înțeleaptă cumpănire, pe tripticul autor — operă — public. Din „jocul” acestor factori, la care se mai adaugă alții, variabili (presa, librăriile etc.), se încheagă, se întrezărește, dincolo poate chiar de intențiile stricte ale autorului, imaginea mai largă, de o anume prospețime, a unei culturi, cu dinamismul ei propriu și cu protagoniștii ei — de la primii, ingenui, stihuitori și de la bătrînii cronicari, de la sîrguincioșii traducători și pedanții pedagogi „luminători”, trubadurii melancolici și retractili sau învîpăiații pașoptiști, de o frenezie pe măsura crezului și a „misiiei” lor, pînă la acei cărturari și poeți care, precum Heliade, ajung să încunune strădaniile unor generații anterioare, deschizînd perspective mai înalte cugetării literare, aureolate prin gîndirea eminesciană.

O viziune mobilă, dialectică susține studiul lui L. Volovici, în care, ca într-o dioramă, sînt luminate mereu alte mentalități și atitudini, semne de felurită înțelegere a actului creației, alte teme și motive poetice, cristalizînd fie experiențe, trăiri intense, fie rezultatele

unor reflecții livești, alte „măști“ („ipostaze în negativ“, uneori) sau „mituri“, subliniind aspirații sau reputații literare. Întemeiată pe fapte care, de cele mai multe ori, semnifică, ei, se întredeschide asupra unui întreg, mai amplu, fenomen de cultură.

De o atașantă acuratețe, stilul, concentrat, sobru, ocolind cu subtile nuanțări gratuite și făcând destul de rare concesii unor truisme (pe alocuri, în analizele de texte literare), își dă măsura în expresive profiluri de cărturari și scriitori. Unele caracterizări forțază, însă, nota. E un exces, de pildă, a se vorbi de o „conștiință estetică“ la Dosoftei (ne referim la formulare), după cum imaginea în filigran a lui V. Alecsandri nu e tocmai aceea a unui „descendent al rapsodului popular“. Ar fi fost de dorit ca autorul să-și înfrângă unele timorări față de autoritatea unor exegeze ori a unor formulări, oricât de memorabile. Pentru a numi „complexul genialoid“ al lui Heliade, asemănat în acest sens, printr-un automatism critic, cu Al. Macedonski, trimiterea la monografia lui Adrian Marino ar fi un gest de prohibit, dacă n-ar fi un gest de prisos. Aici persistă, poate, un reflex lexicografic, dînd, ca și alte cîteva afirmații fără cuvenita detentă, o impresie de prudență. Stilul lui L. Volovici, întotdeauna exact și de obicei convingător prin armătură logică și rigoare, are un colorit al său, iradiat de jocul rareori gratuit al nuanțelor; evitînd extravaganțele și orice stridență, el este mai pertinent, mai dens, în nucleele de sinteză: „Autorii cronicilor rimate sînt un fel de rapsozi decăzuți, fără prea mult har, compunînd epopei lipsite de măreție“ (p. 30). Sau (despre poemul eminescian *Epigonii*): „Sînt, parcă, siluete dintr-o alegorie, în care personajele care se perindă compun atitudini stilizate, simbolizînd fiecare o anume «mască» a poetului romantic“ (p. 123). Ambele creionări sînt remarcabile.

Acest studiu de o concepție personală recomandă un istoric literar înzestrat cu spirit de sinteză, un autor interesant, stăpînit încă de o anume inhibiție în a-și dezvolta ideile și observațiile, care nu sînt puține, un cercetător matur care, și în sociologia literară și în istoria literară, poate avea un cuvînt de spus.

Florin Faifer

MATILDA CARAGIU-MARIOȚEANU, *Compendiu de dialectologie română (nord-și sud-dunăreană)*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1975, 302 p.

Cartea Matildei Caragiu-Marioțeanu reprezintă o nouă contribuție în literatura românească de specialitate, prin prezentarea sistematică și interpretarea principalelor probleme și rezultate ale dialectologiei generale și, în special, ale dialectologiei românești.

De la apariția primei lucrări de acest gen, la noi, a lui I. Coteanu,¹ dialectologia a cunoscut o dezvoltare remarcabilă; paralel cu extinderea cercetărilor dialectale, au fost publicate numeroase studii de specialitate și au avut loc înnoiri în ceea ce privește metodologia cercetării în acest domeniu. Astfel, meritele *Compendiului*... pot fi apreciate în funcție de exigențele acestui stadiu al cercetării și interpretării din acest domeniu al lingvisticii românești.

Ne vom referi, în special, la problemele de dialectologie românească, discutate în partea a doua a lucrării, prima parte a acesteia fiind consacrată expunerii aspectelor teoretice, de dialectologie generală, utile analizei pe care o face autoarea în partea a doua. Un fapt nou, demn de semnalat, este acela că, pentru autoare, studiul dialectelor sud-dunărene apare în mod necesar ca parte integrantă a dialectologiei românești actuale. În această privință, lucrarea se situează pe o poziție dacă nu cu totul opusă, cel puțin diferită față de unele opinii anterioare.²

Pentru o înțelegere mai profundă a modului în care au apărut diferențierile din cadrul limbii române și au luat naștere cele patru idiomuri românești, pe de o parte, și a felului în care au apărut inovațiile în graiurile de la nordul Dunării, pe de altă parte, faptele lingvistice sînt analizate comparativ, atât sincronic cît și diacronic: autoarea pornește de la prezentarea stadiului actual al unui fenomen lingvistic pe care îl urmărește comparîndu-l, pe orizontală, cu fenomene lingvistice similare din celelalte dialecte românești, respectiv subdialecte ale unui dialect, și pe verticală, prin raportarea faptelor actuale la stadiul anterior de evoluție a limbii.

¹ I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961.

² I. Coteanu, *op. cit.*, p. 5.

Numai la prima vedere neobișnuit, apare, într-un manual de dialectologie, capitolul consacrat românei comune, care precedă înfățișarea structurii dialectale a limbii române. De fapt, în felul acesta, se relevă pregnant interdependența între două ramuri ale lingvisticii: istoria limbii române și dialectologia.

Pentru autoare, româna comună este o „entitate abstractă, un construct care lasă deoparte varietatea spațială și socială valabilă la nivelul realizării concrete“ (p. 87), cu prenu se exclud. Reconstituirea românei comune s-a făcut prin compararea mai întâi a situației au fost apoi căutate în latina dunăreană. Astfel, într-o lucrare de sinteză, cercetarea dialectelor românești beneficiază de o analiză complexă și din perspectivă diacronică.

Analiza caracteristicilor dialectelor dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân este făcută comparativ, menționându-se asemănările și deosebiriile dintre acestea, felul în care ele se grupează (de exemplu, prezentarea dialectului meglenoromân este făcută prin raportare permanentă la dialectul aromân „pentru că aparțin aceluiași tip lingvistic“).

Descrierea globală a dialectului dacoromân este făcută mai succint în favoarea analizei amănunțite a aspectelor particulare ce țin de configurația sa dialectală. Acest fapt este justificat, de pe poziția adoptată de autoare: dialectul dacoromân numit și limba română, vorbit pe teritoriul dacoromân este mult mai bine studiat și în același timp cunoscut. Existența numeroaselor studii de dialectologie românească dar mai ales a atlaselor lingvistice românești i-au permis autoarei realizarea unei descrieri ample și amănunțite a configurației dialectului dacoromân.

Remarcăm faptul că Matilda Caragiu-Marioțeanu acordă o atenție deosebită problemei repartizării graiurilor dacoromâne prezentând cele mai noi contribuții în această problemă dar și puncte de vedere mai vechi care au trecut aproape neobservate. Astfel, în carte este prezentat și tabloul dialectal al graiurilor dacoromâne făcut de Sever Pop în *La dialectologie*,³ insistându-se asupra faptului că punctul de vedere al lui Sever Pop cu privire la acest subiect merită toată atenția și considerația, cu atât mai mult cu cât aparține unui dialectolog, anchetator și autor al ALR (p. 150).

Deoarece nu consideră convingător rezolvată problema structurii dialectale a dacoromânei (spre deosebire de I. Coteanu, de exemplu, care a descris trăsăturile fonetice, morfologice și lexicale ale dacoromânei pentru fiecare subdiviziune teritorială în parte), Matilda Caragiu-Marioțeanu nu se ocupă de fiecare subdiviziune teritorială a dacoromânei, ci enunță un anumit fenomen fonetic și morfologic, îi precizează aria de răspândire și, în felul acesta, i se dă cititorului posibilitatea să-și formeze o imagine globală asupra fenomenului respectiv.

Prezentarea configurației dialectale a dacoromânei, în funcție de realizarea unor fenomene, face ca materialul dialectal foarte variat și bogat să fie prezentat într-o formă sistematică. Hărțile anexate contribuie la formarea unei imagini clare asupra răspândirii geografice a faptelor celor mai caracteristice ale graiurilor dacoromâne.

Observăm însă că în cadrul fonetismelor specifice graiurilor dacoromâne, palatalizarea labialelor are o altă situație decât cea prezentată de autoare (reflexele labialelor urmate de vocale prepalatale și de iot în dialectul dacoromân apar într-o formă sistematică la pagina 162, paralel cu răspândirea lor geografică).

Având în vedere diferitele forme de palatalizare ale labialelor *p* și *b*, autoarea stabilește, pentru simplificare probabil, trei zone mari privind răspândirea lor: o zonă moldovenească cu formele *p̃k*, *k* respectiv *b̃g*, *g*, o alta care ar cuprinde Maramureșul și Crișana de nord cu formele *pt'*, *pk'/t'* respectiv *bd'*, *b̃g/d'* și o a treia care ar caracteriza graiul moldovenesc din regiunea Roman, cu formele *p̃c*, *c* respectiv *b̃g*, *g*.

O zonă presupunând un stadiu aparte al palatalizării lui *p* și *b* în Moldova este semnalată și de I. Coteanu⁴ dar făcând corp comun cu aria transilvăneană respectivă (v., în special, harta de la p. 88). Întrucât se știe că stadiile *p̃c*, *c* (*b̃g*, *g*) sînt specifice, de fapt, graiurilor ardelenesti, mai potrivit ni se pare să se vorbească despre o zonă ardelenescă cu infiltrații în vestul Moldovei (pentru ariile pe care le formează diferitele faze ale palatalizării în graiurile dacoromâne, vezi ALR I, hărțile: 3. *piele*, 39. *piept*, 85. *suspin*, 92. *mă*

³ *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques, Première partie, Dialectologie romane*, Louvain, 1950.

⁴ *Op. cit.*, p. 87.

scarpin, 93. pișc, 150. *imi amorțește piciorul*; ALR II, hărțile: 61. *sunetul b în cuvântul limbi*, 71. (*slau în*) *picioare*, 73. *se împiedică*, 295. *piron*).

Pentru labiodentalele *f, v*, Matilda Caragiu-Marioțeanu stabilește tot trei zone de răspîndire a diferitelor forme de palatalizare și anume: o zonă moldovenească (*h', y*), alta care ar caracteriza graiul din nord-vestul Moldovei și estul Transilvaniei (*ș, ž*) și o a treia specifică graiului maramureșean (*s, z*). Este cunoscut însă faptul că în ceea ce privește palatalizarea acestor labiodentale, se deosebește, de fapt, nordul Moldovei cu *ș, ž*, de sud, cu *h', y*. Apoi, nordul Moldovei prezintă aceeași situație cu Transilvania (vezi ALRM I, hărțile 301. *sunetul f în fin*, 391. *sunetul v în vin*; ALR I, hărțile 8. *păr, fir de păr*, 73. *vișez*, 47. *fiere*, 100. *mă înfior*, 144. *și-a venit în fire*), pe cînd stadiile din jumătatea de sud a Moldovei se întîlnesc și în estul Munteniei, în Dobrogea și în sud-estul Transilvaniei, pe care nu le putem considera ca formînd o zonă general moldovenească.

Pe de altă parte, este omis reflexul *g* al labiodentalei *v*, ca și răspîndirea lui geografică (vezi, de exemplu, ALRM I, harta 107. *palatalizarea lui v în vișez* din care rezultă că *g* apare în aceeași arie cu *y*, în sudul Moldovei, în estul Munteniei și în sud-estul Transilvaniei).

Autoarea a avut în vedere numai cele mai importante fenomene dialectale, care împart teritoriul lingvistic dacoromân în două, trei, sau mai multe arii, ceea ce explică faptul că anumite fonetisme nu au fost luate în discuție, probabil din cauză că nu sînt revelatorii din acest punct de vedere. Așa, de exemplu, nu este consemnată deschiderea lui *ă* la *a* în poziție medială, protonică, fenomen frecvent în graiurile din Moldova, din nordul Munteniei, din nordul Dobrogei, nord-vestul Olteniei, sud-estul Crișanei și din vestul Transilvaniei.⁵

Descrierea globală a dialectelor sud-dunărene este amplă, în vreme ce configurația lor dialectală este înfățișată mai sumar; autoarea a ținut seama, de regulă, de cele mai răspîndite fenomene, dar a fost preocupată și de împărțirea dialectelor sudice în subdiviziuni teritoriale.

Dintre dialectele sud-dunărene ale limbii române, cel asupra căruia s-a oprit mai mult este dialectul aromân, după cum era și de așteptat, cunoscut fiind faptul că Matilda Caragiu-Marioțeanu a adus numeroase contribuții în acest domeniu.⁶

În lucrarea de față, autoarea analizează fenomenele lingvistice caracteristice dialectului aromân nu în mod izolat, ci ca fapte de sistem, grupînd, în consecință, graiurile aromânești în graiuri de tip fărșerotesc și graiuri de tip aromânesc. Pentru fiecare din cele două tipuri, autoarea stabilește un număr de cîteva trăsături revelatorii,⁷ contestînd în același timp împărțirea făcută de Th. Capidan, care deosebea un grup sudic opus altuia nordic.⁸ Și textul pe baza căruia, la sfîrșitul cărții, se oferă un model de analiză și interpretare lingvistică este selectat tot din dialectul aromân (din culegerea de *Basme aromâne* a lui Pericle Papahagi). Nu ar fi fost lipsit de interes să se ofere cititorilor și un model de interpretare a unei hărți lingvistice.

Lucrarea urmează îndeaproape programa universitară, reușind să ofere o sinteză a problemelor teoretice și metodologice ale disciplinei ca și o prezentare esențială a varietății dialectale românești.

Dată fiind însă importanța cercetării graiurilor pentru istoria limbii române, credem că dintr-o lucrare de sinteză ca cea de față nu trebuia să lipsească un punct de vedere în ceea ce privește baza dialectală a limbii române literare, problemă în care specialiștii în dialectologie trebuie să-și spună și ei cuvîntul. Același interes l-ar fi prezentat și abordarea unor aspecte legate de evoluția subdiviziunilor teritoriale ale dacoromânei; posibilitatea existenței unor alte grupuri într-o epocă mai veche ca și evoluția graiurilor populare în epoca contemporană, sub influența limbii literare.

În încheiere, remarcăm în mod deosebit claritatea și conciziunea expunerii. Concentrînd în cuprinsul unei singure cărți nu prea voluminoase un manual de dialectologie generală și de dialectologie românească, autoarea a fost constrînsă să renunțe la aprofundarea unor pro-

⁵ Cf. R. Todoran, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal: ă protonic trecut la a*, în SCL, 1954, nr. 1 - 2, p. 65 - 66.

⁶ Vezi, mai ales, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, 1968.

⁷ Pentru faptele caracteristice celor două grupuri, vezi, p. 264, 265.

⁸ Th. Capidan, *Aromânii, Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 193.

bleme, ceea ce nu diminuează însă meritele cărții. Nivelul științific înalt, expunerea sistematică, tratarea sintetică, caracterul didactic în sensul cel mai bun al cuvintului, înzestrarea cu o bibliografie de ultimă oră fac din *Compendiul de dialectologie română* o carte utilă care se adresează nu numai studenților, ci și dialectologilor și altor categorii de cititori.

Cecilia Zoler

DAN HORIA MAZILU, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, Minerva, 1976, 346 p.

Manifestând prudență față de încercările de „sincronizare” neapărată cu literatura europeană, ca și față de „sistemizările” spectaculoase de tipul celei a lui Paul Anghel, Mazilu opinează că elementele concrete ale evoluției literare oferă puține argumente unor astfel de sinteze.

Autorul adoptă definirea conceptului de baroc ca stil și ca etapă istorică deopotrivă, asimilând cele mai importante contribuții moderne la cercetarea problemei. Pentru a avea șanse de validare, operația de încadrare a literaturii române în contextul european al fenomenului literar, dar necesare deslușirii unui model cultural complex, realist. Urmărind marșul european al barocului în mediile unei epoci post-renascentiste, sfîșiate de tendințe contradictorii, D.H. Mazilu optează pentru o sinteză parțială și deschisă asupra realităților baroce românești, considerînd necesar de lămurit în profunzime „limitele în timp ale fenomenului respectiv, izvoarele, influențele și filiațiile prin care el s-a translat, participarea națională și proporțiile ei în context, valorile și descrierea lor adecvată” etc.

În consens cu un curent de opinie din ce în ce mai puternic, D.H. Mazilu face un pas înainte în depășirea prejudecății izolării și conservatorismului care ar caracteriza cultura românească medievală. Încadrată în contextul ei natural, cultura românească își dovedește vocația comunicativă. Fără să nege aspectul expansiv al fenomenului precum și rolul propagandistic al Contrareformei în potențarea unei stări de spirit baroce în răsăritul Europei, D.H. Mazilu leagă originea barocului în acest spațiu cultural de existența unei „tensiuni interioare” proprii, reclamînd, ca și în Occident, o compensație de natură estetică.

Începutul secolului al XVII-lea este momentul de contact al sud-estului european cu stări de spirit baroce. Repede constituită, atmosfera barocă determină idei, motive, atitudini, un gust baroc. Expansiunea barocului este favorizată de structurile liberal-aristocratice ale societății polone, dar și de eforturile de occidentalizare ale ortodoxismului ucrainean, inițiate, prin Academia Kieveană, de P. Movilă. Existența se reformulează conform unei structuri *sub speciei theatri*. Fastuoasele înscenări ale vieții de curte, soliile extravagante, opulența și risipa proteiformă pe toate planurile sînt forme generate de mutații baroce.

În vestul Țărilor Române iradia zona de rafinament cultural a Dubrovnikului catolic, veche republică comercială intrată în faza de decadență și posesoare a unui puternic fond de predispoziții baroce. Destrămarea tradiției culturale slavo-bizantine este accentuată de opoziția spiritului neo-elenic, care se substituie progresiv înfrîmării polono-ucrainene, deschizînd o perspectivă nouă literaturii române odată cu noile generații. D. Cantemir, N. Costin, Stolnicul Cantacuzino sînt continuatorii, la alt nivel, ai primelor confruntări românești cu lumea Barocului.

D.H. Mazilu își propune limitarea sferei de investigare la primele două generații (Udriște Năsturel, Miron Costin, Dosoftei), definind în jurul lor un climat cultural românesc, caracterizat de o nouă sensibilitate și restructurat pe temeiurile unei racordări dinamice la mediile învecinate.

O ferveare intelectuală în mediile culte însoțește eforturile de deschidere. În noile împrejurări, barocul, fără a se constitui într-un „stil al epocii”, devine o dominantă structurală și un instrument favorizînd primelor mari personalități românești contactul cu actualitatea literară europeană. Urmărind identificarea unor structuri arhetipale baroce în personalitatea unor Udriște Năsturel, Varlaam sau Dosoftei, D.H. Mazilu distinge un umanism românesc *sui generis*, pregătit să asimileze forme literare baroce. De sorginte post-renascentistă, umanismul românesc baroc are alt substrat decît „umanismul teologic” cunoscut de epocă. În acest cadru intern se concretizează „liniile de forță” ale *literaturii române baroce*, cu genuri

și specii predilecte. Udriște Năsturel, „primul într-o serie strălucită“, introduce specia barocă a poeziei emblematice, care, distanțându-se de modelele probabile, va evolua independent, în cadrul românesc. Gustul pentru jocul baroc al formei, preferința pentru metafora uimitoare, biblico-filosofică, fac din „stihuri la stemă“ preocuparea citorva generații, proliferând în tot spațiul românesc, pe măsura dobândirii unui stil autohton al speciei, patriotic și encomiastic. Integrată ideologiei ortodoxe, patima polemică a lui Varlaam dezvăluie încă o atitudine barocă, cu filiații în înflorirea neoreticilor, atât iezuite, cât și ortodoxe. Dar marea personalitate barocă a epocii, un adevărat „homo barocchus“, apare Miron Costin, duplicitar după formula „dissimulatione onesta“. Format în mediul baroc al cosmopolitului învățămînt iezeit din Polonia, umanismul costinian însumează conceptele („concetti“) manieriste definiții: *fortuna labilis* („norocul nestatornic“), *vanitas vanitatum*, iluzia, „minunea“, obsesia timpului și a morții. Cunoscător al străluciților barochiști poloni (W. Potocki, Naborowski, Zb. Miaskowski), M. Costin este autorul unei opere originale, unitare ca tematică.

Oscilind între poezie și rugă, tensionată conștiință lirică a lui Dosoftei se manifestă divers, într-o operă întinsă, de un adevărat rafinament baroc, pe alocuri. Traducînd *Psaltirea*, mitropolitul poet se supune „modeli baroce“, preluată de la Renaștere și impusă de Contra-reformă ca un examen pe care au trebuit să-l dea toate literaturile (polonul Kochanowski, croatul Grundlić, grecul Palamidis, ucraineanul Polotki). Definiția dată de Cassirer barocului îl ajută pe D.H. Mazilu să contureze un interesant model al *umanismului baroc românesc*, care, după opinia sa, a asigurat „asimilarea de tip non-conflictual a umanismului european, după ce acesta fusese reconciliat cu creștinismul“. Conținînd interesante sugestii și o perspectivă sensibil modificată asupra unor valori, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea* este o apariție de bun augur.

Eugen Munteanu

AL. ZUB, *Junimea. Implicații istoriografice*, Junimea, Iași, 1976, 384 p.

S-au înmulțit, în ultimii ani, lucrările de amploare dedicate junimismului, încercîndu-se elucidarea unui important curent din cultura noastră, descifrarea principalelor lui caracteristici. Investigațiile s-au produs din diverse unghiuri: sociologic, istorico-literar și, recent, istoric. Monografia lui Al. Zub reprezintă o contribuție esențială în înțelegerea „implicațiilor istoriografice“ ale junimismului, depășind foarte adesea cadrul propus și constituindu-se, nu o singură dată, într-o temeinică cercetare de ansamblu. Ceea ce conferă autoritate studiului lui Al. Zub este investigarea unei realități și nu împletirea unui eșafodaj din ipoteze. Și, pentru a parafraza o vorbă a lui Maiorescu, Al. Zub se ocupă de ceea ce a fost și nu de ceea ce ar fi fost dacă etc. Pentru oricine va studia de acum înainte junimismul, nu rămîne nici o îndoială asupra însemnătății pe care el a acordat-o istoriei în fundamentarea concepțiilor sale literare, politice ori culturale. Și dacă pînă nu de mult se credea și se afirma cu obstinție că Junimea ignora punctul de vedere istoric, lucrarea lui Al. Zub vine cu o impresiionantă argumentare pentru a infirma, pe bună dreptate, o aserțiune cu o funestă carieră. „Afirmatia că junimiștii au fost lipsiți de spirit istoric se vedește fără teame“ susține autorul studiului (p. 47 — 48).

O mare cantitate de informație este folosită în sprijinul citorva opinii de bază, care susțin lucrarea în ansamblu. Pentru că Al. Zub înțelege să-și așeze studiul său pe o temelie foarte largă. Orice domeniu cultural avînd tangențe cu istoria este luat în evidență, analizat și desfăcut în elemente componente: drept, filologie, folcloristică, etnografie, economie politică.

Ocupîndu-se de „Junimea și spiritul istoric“, Al. Zub trece în revistă, succint, preocupările de istorie ale celor mai mulți junimiști, reliefind profundul interes pe care aceștia l-au avut întotdeauna pentru trecutul poporului român. Cercetînd „locul istoriei în cuprinsul Convorbirilor“, autorul studiului de față distinge cinci etape (1867 — 1874, 1875 — 1885, 1886 — 1893, 1900 — 1906 și, în sfîrșit, 1907 — 1921), subliniind că, de fapt „perioada cea mai semnificativă rămîne aceea în care *Convorbirile* au apărut la Iași“ (p. 56), adică pînă prin 1885.

Extrem de elocvente sînt constatările despre preocupările Junimii în direcția diverselor epoci din istoria poporului român: dacă pentru istoria veche, se subliniază, societatea ieșeană nu a format nici un specialist, în schimb, pentru epoca medie, ea a arătat o înclinare aparte, determinată de interesul față de formarea și dezvoltarea poporului nostru. Nefiind prima dată cînd infirmă opinii false, Al. Zub reliefează contribuția istoricilor de

la Junimea în discutarea judicioasă a problemelor continuității românilor în Dacia Traiană, ale înființării și evoluției statelor românești. Studiindu-se aportul Junimii la cercetarea epocilor modernă și contemporană, se subliniază că „predilecția Junimii pentru actualitate, fie aceasta privită și sub specie *historiae*, e în afară de îndoielă” (p. 99). Sint remarcate totodată chestiunile discutate în lucrările junimiștilor referitoare la cultura națională, la istoriografie (este accentuată prețuirea de care se bucura Bălcescu), la istoria universală. Capitole speciale sînt dedicate problemelor de istorie din „prelecțiuni”, din rapoartele academiei, se face o prezentare a literaturii de inspirație istorică din „Convorbiri”, pentru a se trece, în cele din urmă, la aprofundarea problemelor de metodă și de teorie istorică de la Junimea. În aceste pagini, Al. Zub întreprinde o analiză minuțioasă a unei multitudini de aspecte, de la „obiectul și finalitatea istoriei” în concepția junimiștilor, pînă la răspunderile lor la întrebarea „istoria ca artă sau arta istoricului?”. Concluziile sînt printre cele mai valabile din cîte circulă în legătură cu activitatea Junimii, infirmînd o serie întreagă de prejudecăți și susținînd cu fermitate puncte de vedere argumentate. Importantă mi se pare concluzia potrivit căreia societatea ieșeană prefera păreri științifice, puse de acord în multe privințe cu evoluționismul epocii și, în general, cu orientările bazate pe investigarea riguroasă a faptelor.

Unele mărunte și inerente omisiuni ne vom permite să le semnalăm în cele ce urmează. Referitor la structura de ansamblu, poate capitolele al V-lea, al VI-lea și al VII-lea s-ar fi putut constitui fie într-un capitol unic, fie, mai curînd, materia lor putea fi dispersată în alte capitole. La Eminescu (p. 29 — 33) nu se amintește și de traducerea, făcută de el, a volumului întâi din *Fragmente din istoria românilor* a lui Eudoxiu Hurmuzachi, în 1879. Poate ar fi fost necesară și o delimitare în timp a perioadei investigate, spre a se preciza despre care anume Junime este vorba în studiu, întrucît sînt discutați și junimiști, dar și neojunimiști (D. Onciul, I. Bogdan ș.a.). La p. 94 (nota 176) apare un citat maiorescian transcris greșit („*pulb r a* seculilor trecuți”, nu „*puterea* seculilor trecuți”), iar la p. 270 o transcriere greșită a unei traduceri („*o combinație* de elemente”, nu o „contribuție de elemente”).

Scriș cu o limpezime caracteristică, studiul lui Al. Zub reprezintă o contribuție hotărîtoare în cunoașterea junimismului, a aportului lui la progresul culturii române.

Dan Mănuță

CONSTANTIN DOBROGEANU GHEREA, *Opere complete*, I — II, IV, București Editura Politică, 1976 — 1977, 446 p. + 503 p. + 382 p.

Editarea integrală a scrierilor lui Dobrogeanu Gherea are semnificația unui eveniment deosebit pentru istoria filozofiei, sociologiei, esteticii și criticii literare românești. De o importanță covârșitoare în evoluția gîndirii marxiste și în mișcarea muncitorească și socialistă din România, multe din articolele lui Gherea, cu excepția studiilor de critică și estetică, au rămas în periodice sau în broșuri greu accesibile cititorilor de astăzi. Adunarea și publicarea lor, inclusiv a celor semnate cu pseudonim sau nesemnate, identificate abia acum ca aparținînd lui Gherea, capătă valoarea descoperirii sau redescoperirii adevăratelor dimensiuni ale operei sale, prin punerea în circulație a unor texte aproape inedite sau foarte puțin cunoscute.

Ediția de *Opere complete* va include, în ordine cronologică, scrierile politice, ideologice, sociologice, de estetică și critică literară, precum și corespondența. Volumele I și II, îngrijite de un colectiv format din Ion Popescu-Puțuri, Șt. Voitec (coordonatori), Augustin Deac, Ion Iacoș, Ion Mamina, Teodor Popescu, cuprind studiile și articolele social-politice din perioada 1883 — 1892. Volumul IV retipărește studiul *Neotobăgia*, apărut în 1910.

Primele două volume demonstrează pe deplin că Dobrogeanu Gherea, printr-o îndelungată și substanțială activitate publicistică în presa socialistă și democratică, a fost, la sfîrșitul secolului trecut, principalul propagator al marxismului și al socialismului științific în România. *Karl Marx și economiștii noștri* (1884), *Robia și socialismul*, *Ce vor socialiștii români* (1886), *Anarhismul și socialismul* (1887) și alte articole, reeditate acum, cuprind expuneri ample ale materialismului dialectic și istoric, ale cărui principii sînt prezentate și exemplificate în comparație cu diferite curente ideologice sau filozofice opuse ori divergente (idealismul metafizic, anarhismul, nihilismul, poporanismul). De cele mai multe ori, articolele

sale au o formă polemică, iar tonul este al unui propagandist care încearcă să expună cât mai accesibil, cu numeroase exemple concrete și cu analogii, chestiuni abstracte și complicate. Cu un mare ecou în rîndul muncitorilor, intelectualilor și studenților, socialiști sau numai simpatizanți vremelnici, articolele și conferințele lui Dobrogeanu Gherea au avut un rol hotărîtor în constituirea și orientarea mișcării socialiste din țara noastră, timp de peste patru decenii. Este știut, de asemenea, că „părintele intelectual al socialismului din România”, cum a fost numit adeseori, s-a bucurat de un deosebit prestigiu în mișcarea muncitorească și socialistă din Europa.

Ca și în importante studii care vor urma (*Neoiobăgia*, 1910, *Socialismul în țările înapoiate*, 1911), în articolele din prima perioadă, Dobrogeanu Gherea, înțelegînd marxismul ca o metodă de cercetare a condițiilor concrete din fiecare țară și din fiecare epocă istorică a extras din analiza istoriei sociale și politice a României cîteva teze fundamentale și concluzii cu valoare teoretică pentru sociologia și filozofia românească.

În *Neoiobăgia*, problema agrară, de mare însemnătate pentru România și pentru alte țări neindustriale, impusă de Gherea printre obiectivele-program ale partidelor socialiste europene, este urmărită ca o componentă a unui sistem economic și social semifeudal, „neoio-bag”, specific evoluției României, sistem al cărui mecanism monstruos și anacronic este descris dintr-o constantă perspectivă marxistă și cu o mare forță pamfletară. Unele puncte de vedere au fost infirmate ulterior. Apoi, exagerarea caracterului feudal al relațiilor agricole în România, ca și excesiva dependență pe care o stabilea între țările înapoiate și țările dezvoltate în a căror orbită se află, l-au făcut să conchidă că România se afla abia înaintea revoluției sociale capitaliste și nu în faza ei de desăvîrșire, sub formă burghezo-moșierească. Dar el are meritul de a fi dedus din analiza marxistă a structurilor și claselor sociale din țara noastră un program concret de acțiune pentru mișcarea socialistă, de transformare, pe cale pașnică, a societății burgheze într-o societate socialistă.

În cele mai multe din lucrările sale, Gherea dezvăluie o înțelegere profundă a marxismului, pe plan filozofic și etic. Marxismul este pentru el o filozofie a istoriei și o concepție de viață.

Editarea integrală a operei lui C. Dobrogeanu Gherea, inaugurată cu aceste trei volume, va înlesni cunoașterea deplină și completă a unuia din marii gînditori români, a cărui contribuție la dezvoltarea creatoare a marxismului depășește granițele culturii noastre.

L. Volovici

TRAIAN HERSENI, *Literatură și civilizație. Încercare de antropologie literară*, București, Univers, 1976, 414 p.

Adevărul cunoașterii științifice nu poate apărea pentru cercetătorul modern decît din ispitirea deplină a relațiilor interdisciplinare specifice. Contestată încă de la apariție ca știință aparte, antropologia are o biografie sinuoasă. Uneori între sociologie și antropologie nu s-au văzut decît deosebiri de titulatură. În virtutea unui principiu pe care încă A. Comte îl formulase, anume acela al unei singure științe sociale, contestările nu au lipsit nici de o parte, nici de cealaltă. Reținînd însă legăturile inerente dintre sociologie și antropologie, cele două discipline se despart în amplitudine și în scop. Această distincție apare cu pregnanță și în noul volum al lui T. Herseni. Cunoscut mai ales din lucrările de sociologie, T. Herseni își lărgeste orizontul de cercetare asupra literaturii, spre o adîncire a rădăcinilor ei umane. Credința într-o esență umană identică cu sine însăși, dar și ca model de diversificare istorică, formează fondul acestei lucrări. Autorul ne propune o călătorie ispititoare în ontologia literaturii, culturii și civilizației prin determinări raționale și de evidentă. După o analiză a diferitelor definiții asupra civilizației („Ce este civilizația?”) și asupra literaturii („Ce este literatura?”), T. Herseni atinge, în capitolul „Literatură și viață”, unul din punctele centrale ale lucrării: interacțiunea literatură-existență umană, care se constituie ca prolegomena în ce privește următoarele relații analizate: „Literatură și magie”, „Literatură și religie”, „Literatură și mitologie”. Distincția fundamentală operată între om și animal apare pe planul unei necesități gnoseologice proprii primului: „*Homo sapiens*” a devenit în chip inevitabil un *homo significans*. Necesitatea de a înțelege a impus primele întrebări asupra rostului și în același timp a dat un sens naturii care se opunea. Proiecția (pe care Marx o explică deplin) nu putea veni decît de la om către cosmos. Dualitatea real-imaginar era resimțită ca necontradictorie, ea realizîndu-se, după Spinoza, ca o categorie sublimă. Dincolo

de aspectele proprii (magie, religie, mitologie), proiecția imaginativă era pentru omul primitiv și arhaic o modalitate de cunoaștere în care semnul reprezentat (*signum*) se constituia dintr-un *signans* concret și un *signatum* de valori reversibile. Această semiotică devine în lucrarea lui T. Herseni un mod de situare conștientă și plină de sens într-o lume considerată tot atât de conștientă și semnificativă. Autorul reia definițiile și clasificările lui Kroeber și Kluckhohn pe linia considerării literaturii ca parte din ansamblul mai vast al culturii și civilizației, trecând în revistă numeroase școli de antropologie și antropologi de prestigiu, de la E. B. Tylor la E. Sapir, M. Herskovits, A. G. Keller sau Folsom. În cercetarea structurilor simpatetice ale literaturii, lucrarea analizată aplică „universalele” culturale ale lui Madock, fără a pierde însă niciodată din vedere factorul istoric, astfel încât cele două „tipuri bazale” ale literaturii pe care le are în vedere, unul „local cu tendințe centripete și deci închis” și altul „universal, deci centrifugal, expansiv” sînt legitimate de caracterul „supra-individual” și de o anumită „personalitate” și „autonomie” pe care literatura le dobîndește în moștenirea generațiilor. În procesul de circulație a valorilor literare, T. Herseni pune accentul pe caracterul adaptabil al unor comunități „nesatisfăcute de propriile lor literaturi, rămase, dintr-un motiv sau altul, în urmă față de cerințele reale”. Contextul, deși real, nu epuizează însă fenomenul universalizării literaturii. Dincolo de aceste „adaptări”, schimbările de valori se cuprind într-un curent mai larg de cunoaștere umană. Nașterea literaturii din magie, religie și mitologie, de altfel pe deplin acceptată astăzi, e cercetată de autor din unghiul fecund al unei esențe umane permanente în elaborarea sensurilor și sensibilității. Distingîndu-se prin „tehnica” utilizată, cele trei categorii pot coexista în cadrul „emisferei simbolice”, ele îndeplinind rolul de potențare umană în cosmos. Contrar formalismului, T. Herseni ține seama de apariția și rolul reprezentativ al limbajului, recurgînd deseori la etimologie în iluminarea unor sensuri. Distingînd narațiunile primitive în „mituri propriu-zise” și „folclor literar” și considerînd că „macroliteratura” se naște din dezvoltarea primelor, pe cînd „microliteratura” e de esență folclorică, el consideră că funcția narațiunilor folclorice este „preponderent estetică” încă „din primele stadii ale dezvoltării omenirii”. Faptul, stabilit atât de tranșant de T. Herseni, apare cel puțin îndoielnic, dacă ținem seama de anumite coordonate sincretice ale reprezentării în gîndirea primitivă. Ocupîndu-se de fenomenul literaturizării formelor magico-religioase (preocupare aproape constantă la diferite niveluri și în moduri diverse încă de la începutul secolului), T. Herseni consideră firesc drama ca primul spațiu de expresie a însăși esenței dramatice a ființei. „Poezia dramatică” este anterioară (ceremonii, ritualuri) „poeziei epice” și „poeziei lirice”. Capitolul *Dezvoltarea literaturii*, operînd deosebirea culturii în „cultură exterioară și cultură interioară”, urmărește situarea literaturii în „rosturile sale specifice”, care nu se referă decît la lumea lăuntrică, la cultivarea și înfrumusețarea acesteia. Originalitatea lucrării apare din prezentarea unor teorii diverse asupra culturii și literaturii și din impunerea în acest context a punctului de vedere marxist asupra lumii. Ultimele decenii ale secolului nostru, legate de atîtea prefaceri economice, sociale și politice au pus în fața științelor pozitive și umaniste o problemă de excepție, nu lipsită de contradicții. Lucrarea lui T. Herseni se opune antiumanismului. Căutînd rădăcinile literaturii, el găsește de fapt ființa umană în sensurile ei fundamentale. Bogata bibliografie nu impietează asupra acestei „încercări de antropologie literară”. Este firesc să așteptăm din partea autorului continuarea cercetărilor în această direcție.

Paul Iruș

JOSETTE REY-DEBOVE, *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*, Mouton, The Hague-Paris, 1971, 330 p.

O lucrare ca *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains* are multe trăsături deosebite față de lucrările obișnuite de lingvistică. Mai întîi, ea rezultă dintr-o activitate practică, activitatea lexicografică, apoi, nu are în vedere această practică în primul rînd, ci interpretează din punct de vedere lingvistic rezultatele acesteia, și, în sfîrșit, pune problema modalității în care dicționarul monolingv poate fi considerat o investigație semiotică și o analiză lingvistică a limbii naturale. O asemenea cercetare nu poate fi realizată decît de cineva care s-a ocupat efectiv și un timp îndelungat de asemenea probleme.

Lucrări de acest tip sînt puține, lucru motivat istoric, deoarece preocupările lexicale, deși destul de vechi, oferă dicționare monolingve alcătuite după toate rigorile disciplinei lexicografice abia în secolul al XIX-lea, iar o lucrare ca cea pe care o avem în vedere nu putea apare

decît în momentul în care s-au alcătuit suficiente opere lexicografice care să creeze posibilitatea unor observații și concluzii generale.

Josette Rey-Debove secționează lucrarea în trei părți: partea întâi conține elemente pe care le-am putea numi exterioare dicționarului, partea a doua consacrată studiului macrostructurii, analizează coordonatele și posibilitățile cuvîntului titlu (*entrées*) și partea a treia, conținînd studiul microstructurii sau predicatelor, realizează analiza definiției, exemplelor etc.

După autoare, cadrele dicționarului depășesc pe cele ale lexicologiei, care e preocupată mai mult de studiul diacronic al unităților lexicale într-o perspectivă etimologică, precum și pe acelea ale studiilor sincronice, care se ocupă numai de anumite părți ale lexicului. Dicționarul limbii este atematic și cuprinde lexicul în ansamblul său; el este și o gramatică, prin informațiile din acest domeniu asupra cuvîntelor, și, mai ales, o semantică, prin partea definițională și toate celelalte informații despre conținutul acestora. Pe scurt, dicționarul limbii poate fi considerat o descriere totală, deși imperfectă, a limbii, prezentîndu-se în sine ca un text metalingvistic.

Prima parte a lucrării propune o tipologie a dicționarelor. În efortul de a stabili obiectul dicționarului, autoarea constată că dintre unitățile limbii numai cuvintele sînt semne susceptibile de a se raporta la un referent (fapt irealizabil pentru unitățile mai mici ale limbii). Considerînd că nu există diferențe între definiția lucrului-numit (*chose-nommée*) și descripția conținutului semnului-numitor (*signe-nommant*), Josette Rey-Debove combate în mod implicit ideea că dicționarele lingvistice ar defini cuvintele, pe cînd cele enciclopedice obiectele (o asemenea părere este exprimată printre alții de Ladislav Zgusta, *Manual of Lexicography*). În linii generale, dicționarul dă, după autoare, trei tipuri de informații asupra semnului: informații pe plan global (prezența, folosirea, originea semnului), informații pe planul expresiei, informații pe planul conținutului. În funcție de ponderea acestor informații dicționarele se împart în mai multe tipuri (p. 27).

Tot în această primă parte a lucrării sînt discutate trăsăturile „mesajului lexicografic” descoperindu-i-se acestuia trei proximități: a) proximitatea practică, b) proximitatea genetică și c) proximitatea textuală sau metalimba. Sînt puse cu acest prilej probleme interesante ca acelea ale instituirii lexicografului într-un „subiect epistemic” (p. 41) și ale specificului cuvîntelor din terminologia lingvistică, care realizează metalimba celorlalte cuvinte („cuvinte metalingvistice prin natură”) și cînd sînt descrise ele însele, aceasta se face prin metametalimbă (p. 45).

A doua parte a lucrării are ca obiect macrostructura dicționarului limbii, prin macrostructură, autoarea înțelegînd „ansamblul cuvîntelor-titlu (*entrées*) ordonate” (p. 21). Întîlnim, mai întâi, aici informații și obiecții referitoare la felul în care sînt prezentate, în dicționarele cercetate, probleme legate de cuvîntul-titlu, variante, derivate, modalitatea de realizare a trimerelor etc.; pe scurt, este analizat felul în care este situat cuvîntul-titlu în ansamblul lexicului. Aceasta duce la ideea unei „ierarhii a itemurilor în lexicografie” (p. 64), ierarhie care se manifestă ca urmare a distincțiilor opoziționale: idiolect/lexic total și lexic comun, frecvență redusă/frecvență ridicată.

Josette Rey-Debove subliniază dificultățile muncii lexicografice în clasificarea cuvîntelor ca făcînd parte din aspectele regionale, sociale, tematice ale limbii precum și în considerarea lor ca aparținînd anumitor stadii istorice ale ei. Alteori, ca în cazul neologismelor, este necesară stabilirea relației lor cu norma, optarea și recomandarea unei forme din mai multe. În acest caz activitatea de elaborare a dicționarului este legată *a fortiori* de rezolvarea a foarte multe probleme lingvistice neelucidate încă (v. p. 116).

Cu partea a treia a lucrării se intră în analiza structurii articolului de dicționar. Prin microstructură autoarea înțelege „ansamblul informațiilor care succed cuvîntul-titlu; acest ansamblu are o structură constantă și corespunde unui program și unui cod informațional aplicabil la orice cuvînt-titlu” (p. 151). Microstructura depinde în mod fundamental de macrostructură, prima reprezentînd o analiză concentrată (și nu una amplificată ca în lexicologie) a celei de a doua. În acest fel, articolul de dicționar opune cuvîntul-titlu (adică subiectul), metalimbajului (adică predicatelor). Se stabilește astfel opoziția de nivel 1 cuvînt-titlu/predicate (p. 153). Articolul este compus dintr-un număr de predicate care se adresează, în mod direct, lectorului și furnizează informații asupra întrebuirii cuvîntului-titlu, și dintr-un număr de exemple care nu se adresează direct acestuia, reprezentînd enunțuri menționate pentru ilustrarea cuvîntu-

lui-titlu. Acestea creează nivelul 2 de opoziții (p. 153–154). În sfârșit, nivelul 3 realizează opoziția dintre articolul de dicționar, luat în totalitate, și alte tipuri de enunțuri din afara dicționarului (p. 154).

Autoarea amintește „en passant” de *Dicționarul limbii române* arătându-se surprinsă de faptul că etimologia și forma de plural se dau aici la sfârșitul articolului, argumentând că pluralul ține de macrostructură iar etimologia privește cuvântul ca element al limbii și își are locul în primul set al elementelor metateoretice (p. 169).

Fără îndoială, judecate *stricto sensu* și în perspectiva tradiției lexicografice franceze (și apusene) observațiile sînt juste. Josette Rey-Debove n-a cunoscut, poate, în suficientă măsură, caracterul lucrării în discuție a cărei latură istorică accentuată impune o tratare ca cea pe care o cunoaștem. (Dealtfel și tradiția lexicografică românească merge în multe privințe cu soluția adoptată aici). Mai înli, pluralul reprezintă, într-un fel, o concluzie a uzului dar și norma, indicînd deopotrivă norma și, cu mențiunile necesare, alte eventuale forme care se pot întîlni în izvoare. Apoi, etimologia, mai ales în cazul etimologiei multiple, reprezintă o motivare, din punct de vedere al provenienței, a formelor și a sensurilor prezentate în corpul articolului și în ultimă instanță o concluzie istorică asupra cuvîntului. (Este cunoscută, dealtfel, lucrarea lui Pierre Guirand, *Structures étymologiques du lexique français*, care fundamentează acest principiu). Așadar, *Dicționarul limbii române* se abate de la o logică formală în favoarea unei logici naturale.

Problemele definiției rețin în mare măsură atenția cercetătoarei. Dintr-un anumit punct de vedere dicționarul monolingv este util, în afara cercului restrîns al specialiștilor, numai prin definiție, sau mai ales prin definiție. „Se numește definiție — notează Josette Rey-Debove: (1) Acțiunea de a defini sau operația definițională. (2) Elementul care este menit să explicitizeze conținutul cuvîntului și care reprezintă al doilea membru al unei predicatii definiționale totale al cărei subiect este cuvîntul-titlu” (p. 180).

Autoarea observă că definiția lexicografică se aplică unui semnificat dat, preexistent: sensul cuvîntului în limbă. Așadar, ea nu este constructivă, nu-și propune să atribuie un sens în mod convențional unui cuvînt așa cum fac „definițiile operatorii ale științelor”. Definiția reprezintă membrul al doilea al unei identități de forma *A este B* și nu *A semnifică B* căci *semnifică* nu exprimă o identitate ci numai o proprietate. Insistența pe identitate nu credem a fi întru totul justificată. Ne întrebăm dacă în cazul definiției elementelor de relație, a unor însușiri și a altor serii de cuvinte cu statut special există identitatea funcțională (și prin urmare de sens) între definit și definitor. Desigur că nu.

Definiția lexicografică nu reprezintă o descriere precisă a lumii sau a limbii. Cei care critică, uneori, din acest punct de vedere activitatea lexicografului uită, după autoare, câteva lucruri: a) numărul extraordinar de mare al definițiilor, între care se pot strecura și unele mai puțin reușite, b) faptul că lexicograful răspunde în mod obligatoriu unor probleme nerezolvate încă de știința limbii și c) situația că lexicograful este constrîns să dea rezolvări fără posibilitatea de a-și alege numai anumite domenii sau de a-și declina răspunderea prin soluții provizorii (v.p.194–195).

Cercetarea problemei sinonimiei (p. 202–215) așa cum se prezintă în dicționar — notează autoarea — creează convingerea că sinonimia dintre un cuvînt și un enunț „dă o idee asupra sinonimiei în sens absolut, mult mai netă și mai satisfăcătoare decît în cazul sinonimiei dintre două cuvinte”. Aceasta deoarece sintagma sinonimă (adică definiția) trebuie să aibă în mod obligatoriu aceeași funcție cu cuvîntul definit.

Potrivit trăsăturilor legate de actul definirii, de structură și de conținut se stabilesc mai multe specii de definiții: definiția prin incluziune și falsă incluziune (definiția lucrului prin părțile sale, definiția lucrului transformat etc.), definiția accidentală, definiția vagă, definiția prin opoziție, definiția în metalimba semnului (de tipul: „se spune despre...”, „indică...”, „semnifică...”).

Remarcăm caracterul eterogen al criteriilor de clasificare a definițiilor și faptul că autoarea ia în discuție definirea numai a anumitor părți de vorbire (substantiv, verb, adjectiv, adverb), ceea ce limitează tabloul definițiilor lexicografice. De asemenea, discutîndu-se numai definiția propriu-zisă și făcînd abstracție, în mare măsură, de trăsăturile definitului, care impune, de cele mai multe ori, modalitatea de definire, tipologia propusă este în multe laturi formalistă.

Ultimul capitol al lucrării este consacrat exemplurilor. În exemplu, informația asupra cuvîntului-titlu este deopotrivă implicită și explicită și nu în mod ostentativ explicită ca în cazul predicției metalingvistice. Rolul cel mai important al exemplului este dat de indicațiile noi asupra obiectului-numit și asupra cuvîntului-numitor, completînd astfel articolul de dicționar. Putem adăuga aici și faptul că uneori (cum este cazul *Dicționarului limbii române*) exemplele ilustrează și momentul atestat al pătrunderii cuvîntului în limbă, fluctuațiile lui formale și

semantice pe epoci și regiuni, precum și autorii și lucrările mai importante în care apare. În postfața cu care își încheie lucrarea, Josette Rey-Debove menționează că are conștiința tratării numai în linii mari a problemelor subiectului propus.

Dealtfel, este și greu de imaginat că întreaga problematică a lexicografiei și a analizei dicționarilor poate fi cuprinsă în amănunțime într-o lucrare oricât de întinsă ar fi ea. Posibilitățile multiple de abordare a problemelor limbii în perspectivă lexicografică, multitudinea aspectelor lingvistice cuprinse în dicționarele monolingve precum și diversitatea manierelor de alcătuire a lor, fac imposibil acest lucru. Aceasta este însă posibil la nivel general și autoarea s-a străduit spre realizarea acestui scop, dar generalitatea vizată ține mai mult de o anumită practică lexicografică și anume cea uzuală în Franța.

Fără îndoială, chestiunile discutate aici nu privesc, în primul rând, practica lexicografică, lucrarea nu vrea să fie un manual de lexicografie, dar poate fi privită și astfel prin multe din capitolele ei. Sint alăturate aici două direcții de cercetare a dicționarilor: ca demers analitic asupra limbii naturale și ca obiect de studiu; în ambele direcții, analizele și efortul de sistematizare sint, desigur, meritele incontestabile ale lucrării. Se evidențiază, de asemenea, complexitatea activității de elaborare a dicționarilor monolingve, greutățile pe care munca modestă și evasiano-nimă a lexicografului trebuie să le înfrunte și să le depășească.

Abordind probleme complexe, de interes foarte larg *Étude...* depășește sfera problematicii de strictă specialitate înscriindu-se în rîndul lucrărilor de interes general. Caracterul riguros științific, informația bogată și păreri personale deosebit de interesante recomandă lucrarea ca utilă pentru toți cei care se ocupă de problemele limbii.

Ioan Oprea

ÜBER HERMANN HESSE, volum editat de Michels Volker, Frankfurt a.M., Suhrkamp, 1976, 584 p.; Piontek, Heinz, *Leben mit Wörtern*, Percha, R.S. Schulz, 1976, 224 p.

Preocupările față de estetica receptării operelor literare, impulsionate în ultimul deceniu de lucrările teoretice ale lui H.R. Jauss, W. Iser, G. Grimm, au avut și pe plan editorial o consecință nemijlocită. Opinia potrivit căreia o operă literară se realizează numai prin lectură, în raportul text — cititor, a sugerat ideea unor culegeri cu cât mai multe ecouri al unei opere literare (creația integrală a unui autor sau o singură scriere a sa) de-a lungul timpului. Aceste materiale pun la îndemina cercetătorului (și publicului larg) un repertoriu de receptări izolate ale unei opere, treptele succesive ale „orizontului de percepere” al fiecărui moment istoric în care s-a dezbătut textul literar respectiv.

Desprindem din numărul imens de asemenea culegeri două dintre cele mai semnificative. Prima e datorată lui V. Michels, care îngrijește editarea operei lui Hermann Hesse. După ce a pus deja la dispoziția cercetătorilor recenzii și studiile consacrate unor opere singulare ale lui Hesse (*Siddharta*, 1975; *Jocul cu mărgăritele de sticlă*, 1973), V. Michels prezintă acum o foarte consistentă culegere de lucrări despre personalitatea artistică a lui H. Hesse. Volumul cuprinde 63 de eseuri și, sub titlul „miscelle”, 84 de diverse luări de poziție referitoare la Hesse. În ambele cazuri disponerea materialelor este cronologică. Demnă de remarcat este evoluția receptării operei autorului german în trei etape: prima, pînă la dictatura fascistă, mărturisind admirația pentru un artist militant în favoarea bunelor tradiții culturale europene; cea de a doua — caracterizată de controversa între naționaliștii regimului dictatorial și apărătorii idealului de umanitate, iar cea de a treia etapă, debutînd cu decernarea premiului Nobel poetului Hesse, încearcă o sinteză a creației acestuia, considerat acum un exponent al unei literaturi de o înaltă ținută artistică și morală. Nu e lipsit de interes că în exegeza etapei întii și a celei de a treia predomină autori de renume, cum ar fi Stefan Zweig, Kurt Tucholsky, Oskar Leerke, Robert Walser, Thomas Mann, Hermann Kasack, Nelly Sachs. Cunoscuți militanți pe tărîmul social și politic, ei s-au străduit să descifreze funcția socială a artei lui Hesse, de exemplu Walter Rathenau, Paul Rilla sau scriitori legați de mișcarea muncitorească, cum ar fi Willi Bredel, J.R. Becher. Faptul că și A. Gide, R. Rolland, Th. Wilder stau în rîndul celor care s-au ocupat de opera lui Hesse în cîte un eseu ne îndeamnă la o meditație privitoare la receptarea acestui scriitor la noi: abia în ultimii zece ani Hesse a intrat în conștiința cititorilor și criticilor români (cele cîteva recenzii antebelice în publicații de expresie germană din România și cele din „Adevărul literar și artistic” nu fac dovada unor cunoștințe exacte despre Hesse, cu toate

că în manualele școlare românești Hesse a fost de mai mult timp prezent, prin lucrări de dimensiuni reduse).

Ceea ce pare a fi o lipsă a culegerii de față este orientarea ei aproape exclusiv spre nume mari (doar în cazurile în care opera lui Hesse apare într-o prezentare defavorabilă se apelează la nume mai puțin cunoscute). Se știe însă destul de bine că mentalitatea receptării rezultă deseori mai clar din opiniile emise la nivelul mediu, de critici cu o individualitate mai puțin pregnantă.

În procesul de reciprocitate dintre operă și cititor, efectul produs de structura specifică a textului, de aportul autorului care adresează mesajul unui cititor „implicit” (termenul aparține lui W. Iser) poate fi opus receptării de către cititor, care, în acest caz, devine factorul activ al acestei faze de realizare a textului. Volumul închinat lui H. Piontek, unul dintre cei mai de seamă poeți germani contemporani, ține cont de cele două laturi ale procesului: elementele apelative ale textului poetic sînt indicate în prima parte a cărții chiar de H. Piontek. Urmează apoi lucrările destinate creației și personalității sale. Ca și în cazul lui Hesse, se includ multe nume de rezonanță din poezia și critica contemporană germană, atitudinile defavorabile fiind, de această dată, eliminate din sfera preocupărilor culegerii. K.A. Wolken, C. Hohoff, W.H. Fritz, R. Exner, R. Kunze, E. Horst sînt autorii eseurilor și studiilor despre H. Piontek. Dar, în ciuda reputației lor, analizele cele mai revelatoare ale structurilor lirice provin de la H. Piontek. Fenomenul specific erei moderne, întrepătrunderea creației și a criticii, explozia criticii, care pune tot mai mult stăpînire și pe creația poetică, își vedește și aici fervoarea. Studii cum ar fi *Cotidiene* (19/30), *Despre practica poetică* (30/42), *33 de propoziții despre mine* (71/74) stabilesc topografia din care se desprinde creația lirică a lui Piontek. Interpretări subtile ale sistemului intențional al propriei sale creații întîlnim în *Cuvînte cheie pentru „Anii de mijloc”* (80/92), *Ce înseamnă durerea* (115/133) ș.a.

Dacă ținem cont că luările de poziție critice se suprapun mesajului inițial al operei literare, avem în cazul celor două cărți mărturii convingătoare ale procesului de evoluție a literaturii germane, dar și posibilitatea de a teoretiza actul de tranziție al literaturii, mecanisme receptării istorice. Asemenea inițiative ar putea fi mai numeroase și la noi (exemple în acest sens fiind deocamdată numerele colecției *Eminesciana*, precum *Eminescu în critica italiană*).

H. Fassel

S. J. SCHMIDT, *Literaturwissenschaft als argumentierende Wissenschaft, Zur Grundlegung einer rationalen Literaturwissenschaft*, München, Wilhelm Fink Verlag, 1975, 274 p.

Deși unii exegeți preziceau falimentul criticii literare (Klaus Stiler, *Vom Ende der Literaturkritik*, în *Kritik der Literaturkritik*, 1973), discuțiile teoretice cu privire la statutul și metodele științei literaturii au luat în ultimii ani o amploare deosebită. Hermeneutica interpretării, care acum cîțiva ani se bucura de o poziție dominantă, se vede atacată pe de o parte de critica marxistă și estetica receptării și pe de altă parte de poetica textului, orientată logico-lingvistic, ca și de știința literară ce pornește de la principiile teoriei comunicării. În acest context se înscrie și lucrarea *Literaturwissenschaft als argumentierende Wissenschaft* a lingvistului de la Braunschweig — S.J. Schmidt, cunoscut prin lucrările sale dedicate esteticii textului (*Ästhetizität* — 1971, *Elemente einer Textpoetik* — 1974). În considerațiile introductive, Schmidt este de părere că toate lucrările actuale din cîmpul „științei literaturii” nu dispun de o fundamentare teoretică adecvată și nu pot fi considerate produse ale unei „științe raționale a literaturii”. Pentru a deveni rațională, știința literaturii are nevoie de o teorie a comunicării literare, care să-i definească domeniul cercetării, cadrul teoretic științific, precum și metodologia și procedeele de investigație. Aceste aspecte sînt discutate în capitolul al II-lea al lucrării *Wissenschaftstheoretische Probleme einer rationalen Literaturwissenschaft*. Domeniul de cercetare al acestei științe este întregul proces al comunicării literare, considerat ca o parte a sistemului „comunicării sociale”. „Comunicarea literară desemnează global întregul proces al producției, transmiterii și receptării textelor/.../care/.../au fost sau sînt considerate de indivizi sau grupuri sociale drept literare/poetice”. În felul acesta este respinsă limitarea științei literare tradiționale numai la procesul de interpretare a textului și neglijarea unor aspecte cum ar fi: procesul de creație al acestuia, comercializarea și transmiterea lui, precum și receptarea și prelucrarea textului.

Constatînd faptul că reprezentanții hermeneuticii (de la W. Dilthey la Gadamer) nu au putut oferi o logică a științelor sociale, S.J. Schmidt conchide că o cale pentru conce-

perea unei științe literare raționale o deschide teoria științei analitice, subliniind că termenul „științific” nu trebuie pus în legătură cu exactitatea măsurătorilor metrice și matematice, cât mai curând cu criteriul obiectivității. Este negată astfel tradiționala barieră între științele naturii și cele ale spiritului, în folosul acestora din urmă. Știința literaturii nu-și poate dobândi caracterul științific prin „preluarea oarbă a metodelor științelor naturii”, ci în colaborare cu logica, lingvistica, psihologia, sociologia și istoria. Rolul hotărâtor în eliberarea științei literaturii din „ghetoul științelor spirituale” și în transformarea ei într-o știință argumentată conștient și critic este atribuit logicii, recunoscută drept „organon al criticii”. Teoria argumentării, care a primit cele mai de seamă impulsuri prin lucrările lui Ch. Perelman, L. Obbrecht-Tyteca (1958) și St. Toulmin (1958), este prezentată detaliat în capitolul *Literaturwissenschaft als argumentierende Wissenschaft*.

Dacă în prima parte a lucrării accentul cade asupra problemelor teoretice ale științei literaturii, începând cu capitolul *Ansätze und Probleme einer Empirisierung der Literaturwissenschaft* sunt dezbătute câteva probleme ale fenomenului de „empirizare” a științei literaturii. Nu este vorba de multiplele încercări de utilizare a metodelor matematico-statistice în activitatea literară, ci de reliefarea unor încercări de a da studiilor literare un caracter cât mai obiectiv. O inițiativă remarcabilă în procesul de „empirizare” vine din partea poeziei lingvisticii. Unul din reprezentanții ei, J. Ihwe, afirmă că știința literaturii trebuie să apeleze la lingvistică pentru a-și putea formula propriile legi.

S.J. Schmidt găsește un alt punct de sprijin în fundamentarea teoriei sale în lucrarea unui reprezentant al semioticii literare experimentale. Astfel, semiotica lui G. Wienold (1972) respinge termenul de interpretare în sensul de dezvăluire a mesajului textului, considerând-o un fenomen al „prelucrării textului”. În literatura semiotică rolul central nu revine textului, ci proceselor comunicative cele mai variate, fapt explicat astfel: un receptor R acordă unui text T, pe baza unei gramatici G, o structură S. După Wienold, literatura nu este o cantitate de texte, ci reprezintă o serie de „agregate formate de diferiți participanți de G, S și T”. Procesul de prelucrare a textului prin discuții, comentarii și critici etc., care are loc atât la polul realizării textului, cât și la receptor, constituie fenomenul de comunicare literară. Prin aceasta, domeniul tradițional de cercetare al științei literaturii („textele literare”) este părăsit în favoarea proceselor de comunicare ce au loc pe baza acestor texte. Schimbarea domeniului de cercetare va impune și o modificare corespunzătoare a metodelor de investigație, oferindu-le și acestora acel caracter empiric de care vorbeam mai sus.

Știința literaturii, crede S.J. Schmidt, poate primi noi impulsuri și din partea psihologiei literare a lui N. Groeben (1972), care pornește în considerațiile sale de la punctul central al hermeneuticii tradiționale — confundarea subiectului cu obiectul și prin aceasta identificarea cititorului cu cercetătorul. Prelund teoria fenomenologică a concretizării operei literare (R. Ingarden), dezvoltată mai ales de reprezentanții esteticii receptării, Groeben vede posibilă separarea receptării operei literare de interpretarea științifică, în sensul că interpretul nu trebuie să ne ofere o explicație a propriei trăiri a textului, ci trebuie să se bazeze pe concretizările subiectiv-individuale ale operei literare la cât mai mulți receptori. Prin stricta separare a interpretului de receptor i se deschide primului posibilitatea unei obiectivizări a metodologiei. Pentru a realiza un asemenea concept, știința literaturii are nevoie de anumite metode și mijloace pentru depistarea concretizărilor literare. În mod exemplar este descris pe larg un experiment al unei grupe de cercetători din Freiburg, care au testat acțiunea directă a unui text literar contemporan (poezia lui P. Celan *Fadensonnen*) asupra unor grupe variate de cititori.

Din analiza acestor impulsuri din direcții diferite spre o știință rațională, „empirică” a literaturii, S.J. Schmidt constată că acestei discipline i se deschid noi perspective. Trei noțiuni fundamentale ale științei literaturii, *Textrezeption*, *Textinterpretation*, *Fiktionalität*, constituie obiectul capitolului următor. Constatând că redescoperirea rolului cititorului reprezintă punctul de convergență al multor istorici literari (de la H.R. Jauss și W. Iser până la Wienold și Ihwe), S.J. Schmidt încearcă să găsească un raport adecvat între text și cititor, subliniind pericolul minimalizării rolului textului și încheindu-și considerațiile cu un model al receptării.

Ultimul capitol al lucrării, *Transzendente Sprach-Pragmatik*, se ocupă de așa numita „hermeneutică transcendentă”, dezvoltată în ultimii ani de J. Habermas și K.O. Apel, care și-au propus o fundamentare nouă a științelor și filozofiei prin „reflecție transcendentă”. Știința literaturii nu poate aștepta sprijin de la această orientare, întrucât „înțelegerea este considerată o operație fundamentală transcendentă ce nu poate fi explicabilă”, negându-se astfel posibilitatea elaborării unei metodologii a înțelgerii textului.

Prezentarea succintă a lucrării evidențiază strădania cercetătorului german de a ofer criticii literare statutul unei științe raționale sau, altfel spus, de a da științei literaturii un caracter obiectiv. Problema nu este, de fapt, nouă. Disputa dintre adepții subiectivismului și cei ai obiectivismului este una din trăsăturile esențiale ale istoriei criticii literare din veacul trecut, semnificative fiind, din acest punct de vedere, lucrările lui W. Dilthey și W. Scherer. Prin apelul pe care îl face la logică, declarată instrument de cercetare științifică pentru critica literară, S.J. Schmidt se apropie din nou de reprezentanții scientismului criticii din secolul al XIX-lea, care își susțineau ideile cu argumente din arsenalul altor domenii. Nici calificarea globală a tuturor lucrărilor criticii literare de plină acum drept neștiințifice nu ni se pare suficient argumentată și, dealtfel, autorul însuși folosește, după cum am arătat, realizările practicii lingvistice, esteticii receptării și ale altor orientări contemporane. Spectaculoasă este și negarea deosebirilor dintre științele umane și științele naturii. Credem însă că, prin aceasta, se neglijează specificul fenomenului literar.

Chiar dacă, în stadiul actual al cercetărilor, S.J. Schmidt nu ne oferă o teorie încheiată și practicabilă, autorul făcând în încheierea lucrării un apel la colaborare pentru transformarea științei literaturii într-o știință rațională, lucrarea prezintă un interes deosebit pentru istoria criticii literare.

Sorin Chițanu

A 90-A ANIVERSARE A ACADEMICIANULUI IORGU IORDAN

La 29 septembrie stil vechi (11 octombrie stil nou) 1978 acad. Iorgu Iordan a împlinit vîrsta de 90 de ani; vîrstă pe care puțini dintre lingviștii din lumea întreagă din toate timpurile au atins-o și depășit-o. Aniversarea aceasta a devenit o sărbătoare a tuturor lingviștilor români. Acad. Iordan a desfășurat o activitate lingvistică care se întinde pe mai bine de 60 de ani și care este jalonată de lucrări lingvistice foarte importante. D-sa face parte din generația de lingviști români care a început să activeze imediat înainte de primul război mondial sau imediat după sfîrșitul acestui război și și-a desfășurat activitatea științifică în perioada dintre cele două războaie mondiale, precum și după cel de al doilea război mondial, pînă în vremea noastră. În această generație, care a preluat destinele lingvisticii române, romanice și generale de la marii ei înaintași în deceniile al patrulea și al cincilea ale secolului nostru, tov. acad. Iordan are un loc special. D-sa a cercetat domenii mai puțin sau deloc abordate de lingviștii din generația anterioară, ocupați mai ales cu problemele originii românilor, ale descrierii și istoriei dialectelor române și ale redactării istoriei limbii române. Fără influența vreunei școli lingvistice sau a vreunui lingvist,

D-sa a început să se intereseze, deja de dinainte de primul război mondial, de greșelile de limbă ale intelctualității române, cu privire la care și-a făcut un fișier din ce în ce mai bogat. De aici lucrarea de mai tirziu *Limba română actuală, O gramatică a „greșelilor“*, Iași, 1943, ediția a II-a, București, 1948, operă unică în felul ei. Și după aceea acad. Iordan a continuat a se ocupa de asemenea fapte, publicînd numeroase articole privind cultivarea limbii. D-sa rămîne pînă astăzi cel mai de seamă apărător al limbii noastre de inovațiile fără rost ale unor vorbitori și scriitori ai ei. Acțiunea sa de cultivare a limbii române s-a întîlnit după primul război mondial, și mai ales după cel de al doilea, cu acțiunea universală de cultivare a limbilor literare actuale.

La sfatul profesorului său Alexandru Philippide, acad. Iordan a redactat lucrarea intitulată *Diftongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă, e*, Iași, 1919. Ea constituie teza sa de doctorat și rămîne pînă astăzi unul din cele mai ample studii închinat unei schimbări fonetice din toată literatura lingvistică mondială. Dar ar fi greșit să se creadă că această lucrare este numai una de fonetică: în ea sînt discutate sute și sute de cuvinte românești, cărora li se dă adesea etimologii noi.

Faptul că, la examenul de capacitate, susținut pentru a putea obține un post în învățămîntul secundar, Ov. Densusianu i-a dat ca temă a unei lecții toponimia românească, i-a deșteptat interesul profesorului Iordan pentru studiile toponimice, prea neglijate pînă atunci la noi, ceea ce l-a dus cu vremea la elaborarea operei *Rumänische Toponomastik*, I, Bonn și Leipzig 1924, II—III, Bonn și Leipzig, 1926. Lucrarea a fost reluată și amplificată mai tirziu și tipărită în românește sub titlul *Toponimia românească*, București, 1963.

Contactul cu cel mai mare romanist al vremii, W. Meyer-Lübke, profesor la Universitatea din Bonn, i-a prilejuit noi lucrări, de astă dată asupra limbii italiene de sud și asupra asemănărilor dintre ea și limba română. Prof. Iordan a ajuns la concluzia foarte importantă că unele asemănări dintre idiomele în discuție sînt moșteniri din latina populară iar altele sînt inovații independente ale fiecărei limbi. Rezultatele mai de seamă ale acestor lucrări sînt ignorate și astăzi de romaniști, deși acad. Iordan are, desigur, dreptate în susținerile sale. Dar atenția acad. Iordan s-a îndreptat în această vreme, sub influența prietenului său Leo Spitzer,

cunoscut la Bonn, asupra noilor concepții și metode lingvistice, create în special de romaniștii care își fixaseră ca scop explicarea limbii prin om, explicare neglijată de lingviștii din generațiile anterioare, în special de neogramatici. Numit în 1927 profesor de filologie romanică la Universitatea din Iași, D-sa a redactat în câțiva ani ampla lucrare *Introducere în lingvistica romanică, Evoluția și starea actuală a lingvisticii române*, primul manual de teorie lingvistică și de istorie a lingvisticii române în care se ținea seama de aceste concepții și metode. Apărută la Iași în 1932, lucrarea a fost apoi tradusă în engleză de John Orr, profesor la Universitatea din Edinburgh, și a cunoscut o largă difuzare în Europa occidentală și nordică și în Lumea nouă, inclusiv America latină. Astfel, acad. Iordan, care era deja cunoscut în străinătate prin lucrările din prima jumătate a deceniului al III-lea al secolului, capătă acum o notorietate universală. Manualul sau devine o carte de căpătii pentru romaniștii care se formau în această vreme în toată lumea. Era primul mare succes peste hotare al unui lingvist român; căci lucrările de sinteză privind istoria limbii române, publicate anterior în limbi străine, *Histoire de la langue roumaine*, a lui Ovid Densusianu și *Die rumänische Sprache*, a lui S. Pușcariu, deși cunoscute și ele peste hotare, dată fiind tema lor, n-au jucat un rol asemănător în formarea și informarea lingviștilor. Noi traduceri ale operei prof. Iordan, de astă dată în germană, spaniolă și italiană, au pus cartea la îndemina tinerilor lingviști din alte țări decât cele care o foloseau deja.

Fiind numit prin chemare în 1936 titularul catedrei de filologie română din Iași, deținută pînă în 1933 de profesorul său, Alexandru Philippide, acad. Iordan a început a redacta amplul *Curs de lingvistică românească*, apărut numai litografiat, începînd din 1935, și pe care l-a încheiat în 1944, fără a trata decât parțial lexicul. În acest curs se acorda, pentru prima oară în universitățile din țara noastră, atenția cuvenită limbii române actuale, cu totul neglijată de generația anterioară de lingviști. Acad. Iordan aplica acum limbii române concepțiile și metodele de lucru pe care le studiasse în Apus și le descriesese magistral în cartea amintită mai sus. Din cursul de Lingvistică românească început în 1934, acad. Iordan a publicat mai întîi ceea ce era cu totul nou ca rezultate, anume cursul intitulat *Stilistica limbii române*, ținut în anul universitar 1939–1940. Nu avem a face cu o stilistică în sensul tradițional al cuvîntului, ci cu studiul expresiilor afective din limba română. Și cu această lucrare acad. Iordan străbate un teren încă nevădit și nelucrat pînă la D-sa de lingviștii români, făcînd muncă de pionerat. În aceeași vreme în care își elabora cursul universitar de lingvistică românească, prof. Iordan aduna și prelucra un foarte bogat material privind limba scriitorilor români dintre cele două războaie mondiale, în special abaterile acestora de la normele limbii literare. Astfel s-a născut lucrarea deja pomenită de noi, *Limba română actuală, O gramatică a „grăilor”*, Iași, 1943, ediția a II-a, București, 1948. Activitatea privind limba română s-a desfășurat după 1934 nu numai în cadrul catedrei, dar și în cadrul Institutului de filologie română din Iași, întemeiat în 1927, dar care a devenit o instituție vie numai începînd din 1932, cînd prof. Iordan a fost numit directorul acestui institut. În această calitate a început să publice *Buletinul Institutului de Filologie română „Alexandru Philippide” din Iași*, care a apărut începînd din 1934 și pînă în 1947 (de fapt pînă în 1950), a oferit lingviștilor care se formau atunci în Iași posibilitatea tipăririi lucrărilor lor de început și a contribuit temeinic la afirmarea noii școli lingvistice din Iași, întemeiată și condusă de D-sa. Cursul de sintaxă a limbii române făcut la Universitatea din Iași în anii următori, 1940–1944, a intrat, desigur numai parțial, în cursul despre *Limba română contemporană*, făcut la Universitatea din București la câțiva ani după ce a avut loc transferarea D-sale în această universitate, în anul 1946. Ca profesor de limba română în Universitățile din Iași și din București, D-sa a elaborat primele manuale ample din cadrul culturii noastre, de gramatică românească. În vremea aceea, în țara noastră numai Nicolae Drăganu se ocupa amănunțit cu sintaxa limbii române (în străinătate apărea atunci opera valoroasă a lui Chr. Sandfeld și a d-rei Hedvig Olsen, despre sintaxa românească). Trebuie să facem precizarea că opera acad. Iordan *Limba română contemporană*, apărută în două ediții (1954 și 1956), era redactată în cea mai mare parte înainte de apariția primei ediții a *Gramaticii Academiei*. Lucrările de lingvistică romanică publicate după aceea, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1955, și *Istoria limbii spaniole*, București, 1963, aduc puncte de vedere noi.

Făcînd bilanțul realizărilor acad. Iordan, trebuie să spunem că D-sa ne-a dat acele lucrări care lipseau lingvisticii române în vremea sa, că activitatea sa științifică este una de deschizător de drumuri noi, de ctitor al lingvisticii române. Lucrările D-sale constituie alături de lucrările predecesorilor imediați, corpus-ul de lucrări fundamentale al lingvisticii române, fără de care nu se poate studia istoria și starea actuală a limbii noastre. Pînă la D-sa știința despre limba română avea goluri mari, care au fost înlăturate prin lucrările D-sale. Prin aceste lucrări s-a constituit știința despre limba românească în întregimea ei.

G. Ivănescu

PROFESORUL NICOLAE I. POPA LA 80 DE ANI

Fiu al unei familii de învățători din județul Birlad — aceeași care l-a dat culturii noastre și pe Victor Ion Popa, marele scriitor și om de teatru — profesorul universitar dr. doc. N.I. Popa și-a făcut studiile medii la Iași, între anii 1907 — 1915, fiind unul dintre bursierii străluciți ai Liceului Internat. După absolvire, s-a prezentat voluntar și a participat, ca sublocotenent de rezervă, la campaniile de la Mărăști și Oituz, în urma cărora a fost decorat.

A urmat cursurile Facultății de Litere din Iași și a obținut licența în Franceză-Română, în 1921, cu mențiunea „magna cum laude”. După doi ani, și-a susținut la București examenul de capacitate, situându-se de asemenea în fruntea seriei sale. Între 1924 și 1931, prof. N.I. Popa a fost membru al Școlii române din Franța, apoi bursier al Ministerului Educației Naționale, la Paris. A audiat cursuri la Sorbona, la Collège de France și la École Normale Supérieure, pregătindu-se în vederea doctoratului sub îndrumarea unor profesori de mare renume, precum Fernand Baldensperger, Paul Hazard, Gustave Cohen și Fortunat Strowski; aceștia l-au solicitat ulterior să colaboreze la prestigioasa publicație „Revue de littérature comparée”.

Revenit în țară în 1931, N. I. Popa a fost numit profesor de franceză la Liceul Internat și la Seminarul Pedagogic Universitar. El a devenit totodată unul dintre principalii animatori ai Centrului universitar francez „Lutetia”, din Iași, slujind astfel cauza apropierei dintre Franța și România. Între anii 1936 — 1940, a colaborat cu articole la revista „Însemnări ieșene”, remarcându-se cu acest prilej ca unul dintre promotorii literaturii comparate în România — ramură de activitate pe care avea s-o illustreze cu succes în tot cursul carierei sale.

Studiul și ediția critică privitoare la *Les Filles du Feu* a lui Gérard de Nerval au constituit subiectul tezei de doctorat pe care prof. N.I. Popa a susținut-o la Facultatea de Litere din București în 1935, cu Charles Drouhet. Dealtfel, cele două volume ale lucrării apăruseră cu patru ani mai înainte la Paris, în editura Champion — și ele au rămas una dintre contribuțiile cele mai însemnate la cunoașterea marelui scriitor romantic francez, fiind citate încă și astăzi, cu prețuire, de specialiștii nervalieni (de pildă, de către Albert Béguin și Jean Richer, care îi recunosc deschis calitatea de înaintaș). Meritele de cercetător al literaturii franceze, precum și acela de a fi contribuit substanțial la difuzarea acesteia în România au determinat forurile de cultură franceze să-i confere profesorului N. I. Popa, în 1938, „Les Palmes Académiques”, în grad de „officier d'Académie”.

În 1942, N.I. Popa a fost chemat profesor suplinitor la Catedra de Franceză a Facultății de Litere și Filozofie din Iași, catedră al cărei titular și șef va deveni mai târziu. Ceea ce impresiona pe cei mai mulți dintre audienții cursurilor d-sale era, de la început, caracterul lor de inițiere multiplă, nu numai în domeniul literelor franceze, ci și în tot ceea ce reprezintă subtextul lor complex, intercondiționarea lor altă cu teatrul, muzica și artele plastice, cu gândirea filozofică și socială, cît și cu alte mari literaturi. Cursul de literatură franceză a constituit practic, de-a lungul anilor, și o eficace introducere în literatura comparată — dacă nu chiar în ceea ce Etiemble numește „o literatură cu adevărat generală”. Fapt este că expunerile profesorului N.I. Popa de „literatură și civilizație franceză” impuneau adesea studenților completarea unor goluri pe care ei le descopereau cu destulă stupeoare și care le apăreau lor înșile ca fiind aproape „neverosimile”.

Mai presus de orice, cursurile d-sale au constituit incomparabile lecții de introducere în arta lecturii — un îndreptar sigur pentru acea muncă pe care nu trebuie și nu poate, în fond, s-o preia vreodată un profesor de literatură asupra sa: munca directă cu textul, întâlnirea incitantă cu autorii și comentatorii lor. Astfel, pentru unii, cursurile acestea au însemnat o trezire, la timp, dintr-o juvenilă încredere în propriile talente și o adevărată retrimiteră „la școală”. Principala artă a profesorului a fost aceea de a-și familiariza studenții, treplat, dar constant, cu metodele de cercetare; numai o măiestrie și o larghețe de spirit ca ale d-sale puteau descoperi încurajator „calități” până și în cele mai modeste lucrări de seminar ale debutanților.

De la primele contacte, studenții căpătau convingerea că aveau în fața lor o personalitate științifică de o formație superioară. Profesorul îi stimula propunându-le și ajutându-i apoi să soluționeze cu eleganță variate probleme de estetică și critică literară. El se distingea — întocmai cum se distinge și astăzi — printr-un interes cu totul excepțional pentru informarea la zi, în primul rând în domeniul tehnicilor de analiză. Pe de altă parte, specialistul greu de clătinat apărea întotdeauna ca însăși încarnarea simțului înalt al datoriei, al seriozității și al abnegației. Profesorul N.I. Popa impunea printr-un spirit critic deosebit de ascuțit: vorbăria ne-la-obiect nu reușea să-l inducă în eroare — și cu atât mai puțin pretențiile unor „atotștiutori”. Seriozitatea sa autentică, dar plină de omenie, l-a făcut, în schimb, foarte înțelegător și l-a apropiat de toți acei care, potrivit sincerei sale convingeri, meritau să fie încurajați.

Paralel cu îndeplinirea ireproșabilă a sarcinilor didactice, profesorul N.I. Popa a ocupat, în diferite perioade, o serie de funcții de mare răspundere: în 1946 — 1947, a fost director al Teatrului Național „V. Alecsandri” din Iași; între 1948 — 1950, decan al Facultății de Filologie; în 1949 — 1950, președinte al Filialei Iași a Societății de științe istorice și filologice.

O muncă neobosită și cu rezultate unanim prețuite a desfășurat, timp de două decenii (1950 — 1970), ca șef de secție și responsabil al colectivului de istorie literară de la Institutul de istorie și filologie al Filialei Iași a Academiei R. S. România. În această calitate, prof. N.I. Popa a contribuit în mod esențial la formarea unei adevărate școli de cercetare în domeniul criticii și istoriei literare.

Între 1950 — 1957, prof. N.I. Popa a fost șeful Catedrei de literatură română de la Facultatea de Filologie; pentru studiile elaborate, în această vreme, despre Alecsandri, Bălcescu, Russo etc., Academia R. S. România l-a decernat, în 1956, premiul de critică literară „C. Dobrogeanu-Gherea”. Calitățile deosebite ale activității sale științifice au fost recunoscute și peste hotare; în 1962, prof. N. I. Popa a fost numit membru al Asociației internaționale de literatură comparată, de la Paris. A participat la diverse congrese internaționale (în special de literatură comparată), prezentând comunicări care au fost tipărite apoi în publicații de largă circulație: Fribourg (1964), Strassbourg (1966), Belgrad (1967), Bordeaux (1970). A ținut conferințe de istorie și critică literară la universitățile din Praga, Bratislava, Budapesta etc., contribuind efectiv la răsplindirea culturii românești peste hotare.

În pregătirea, îndrumarea și perfecționarea unor cadre care lucrează în domeniul literaturii franceze sau române, în învățământul mediu, în cel superior sau în cercetare, în numeroase centre culturale din țară, profesorul N.I. Popa și-a câștigat merite cu totul remarcabile. Foștii săi studenți nu pot să uite cu câtă firească amabilitate și cu câtă căldură le-a întins totdeauna o mână prietenească. În pregătirea unor concursuri, în variate forme de specializare, — și cu deosebire în activitatea legată de susținerea doctoratelor — el s-a aflat mereu și firesc lângă dinșii, bucuros de succesele lor ca de ale sale proprii. Întocmai ca și fratele său, Victor, a rămas cu inima aproape de reprezentanții lumii sătești — și, în general, de toți cei confrunțați cu diverse greutăți în drumul anevoios spre lumină. Solidarizându-se constant cu ei, a fost și a rămas un democrat sincer, receptiv la toate ideile înaintate.

Un ales umanism a caracterizat dintotdeauna modul distins în care și-a dăruit prietenia; i-au întors-o la fel nu numai colegii de generație ori cei mai tineri, dar și altele personalități ale culturii de peste hotare, care au prețuit cu sinceritate noblețea spirituală a profesorului N.I. Popa. Numeroși străini care ne-au vizitat țara, precum și lectorii francezi pe care i-a avut universitatea ieșeană în ultimele decenii s-au legat, de asemenea, sufletește de d-sa și îi păstrează o amintire caldă, recunoscătoare, nu numai pentru afabilitatea cu care i-a întâmpinat, ci și pentru îndemnarea cu care a știut să-i apropie, în scurt timp, de preocupările spirituale ale poporului nostru.

În afara cercetărilor nervaliene, prof. N.I. Popa a mai publicat numeroase studii și articole — multe recunoscute de specialiști ca adevărate contribuții originale, privind poezia franceză, romantismul francez și cel românesc, schimburile literare franco-române, dezvoltarea criticii literare românești, conceptul de literatură universală etc. Spiritul care animă investi-

gațiile criticului și istoricului literar, în marea majoritate a temelor pe care le-a dezbătut, este în esență unul care caută relațiile dintre fenomene și care încearcă aproape întotdeauna o pătrundere spre trecut de pe cele mai înalte poziții ale prezentului: cu perspicacitate, cu acribie, cu neostoită sete de adevăr. Corelarea, apropierea între diverse culturi, ca și studiul iluminării reciproce dintre arte au mărit firesc amplitudinea înțelegerii sale critice — într-o năzuință foarte modernă spre „total”. Nici în analiza de text, nici în critica de interes comparatist, profesorul N.I. Popa nu a rămas la pozițiile primei sale formații: el a tentat mereu noi pași dincolo de fiecare nou orizont atins.

Pentru a stabili atare relații — ca și pentru această înnoire — i-a fost necesară o multiplicare continuă a planurilor de cunoaștere și a punctelor de vedere: mobilitatea este o altă trăsătură distinctivă a spiritului profesorului, bun cunoscător al mai multor limbi și literaturi, cronicar teatral și muzical competent, conferențiar de elită pe variate teme de cultură și artă. Deși profund familiarizat cu problematica romantismului și a simbolismului — francez și european — prof. N.I. Popa nu s-a vrut heraldul unor anumite epoci, curente sau personalități. Pe lângă deschiderea sa față de literatura secolului al XX-lea — a cărei evoluție a trăit-o de aproape, prin toate fibrele sale, atât în Franța cât și la noi — trebuie reliefat rafinamentul gustului său, de o mare siguranță. Acestuia i s-a adăugat calitatea particulară a unui anumit suris — ușor ironic, ușor amuzat, ușor afabil — ce se intuiește atât în scrisul cât și (mai ales) în atitudinea profesorului, de fiecare dată când i se întâmplă să se întâlnească, în artă sau în viață, cu vreo expresie a naivității, a sfintei simplități omenestii.

De câte ori și oriunde a fost chemat să conducă, a făcut-o cu toată dăruirea, cu excepțională pricepere și, în același timp, cu toată modestia. Directorul de teatru N.I. Popa își invita studenții în loja sa, pentru ca să comenteze apoi împreună cu ei calitatea spectacolelor — excelent mijloc de a-i familiariza cu actul artistic. Decanul Facultății de Filologie N.I. Popa a fost în primul rând un om de o rară înțelegere și delicatețe care poseda marea artă de a-i asculta pe ceilalți; șeful catedrei de franceză sau al celei de literatură română, conducătorul colectivului de literatură de la Institutul Academiei a călăuzit, pe cât de discret, pe atât de sigur numeroasele serii de tineri, plămădind conștiințe.

Drumul împlinirii desăvârșite, drumul datoriei față de semenii a fost drept întocmai ca și omul care l-a străbătut; el a izbutit să scrie deopotrivă de luminos în cărți, ca și în inimile noastre.

Val. Paraitescu

BIBLIOGRAFIA SCRIERILOR PROF. DR. DOCENT N. I. POPA*

Sumar

I. Abrevieri	5
II. Volume	5
III. Prefețe, volume editate	5
IV. Traduceri	6
V. Interviuuri, răspunsuri la anchete	6
VI. Literatură comparată (studii, articole, note, comunicări)	6
VII. Literatură română, literatură universală, artă, cultură (studii, articole, note, comunicări)	8
VIII. Cronici literare, recenzii	13
IX. Revista revistelor	15
X. Probleme de educație și învățămînt	16
a) Articole, note	16
b) Teze de doctorat conduse	18
XI. Probleme teatrale, muzicale (articole, cronici, programe)	18
XII. Referințe critice	20
XIII. Iconografie	25

---

* Întocmită de Lidia Gavrilescu

I. ABREVIERI

- A.L.A. = „Adevărul literar și artistic“
 An. Acad. R.S.R. = „Analele Academiei R.S.R.“
 An. șt. Univ. „Al. I. Cuza“ Iași. Sect. III = „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ din Iași. Sect. a III-a“
 Anuar lingv. ist. lit. = „Anuar de lingvistică și istorie literară“
 Ath. = „Atheneum“
 Bul. Sem. ped. univ. Iași = „Buletinul Seminarului pedagogic universitar din Iași“
 Cah. roum. d'étud. lit. = „Cahiers roumains d'études littéraires“
 Cerc. ped. Bul. Sem. ped. Univ. Iași = „Cercetări pedagogice. Buletinul Seminarului pedagogic universitar Iași“
 Cont. = „Contemporanul“
 Conv. lit. = „Convorbiri literare“
 Ed. ingr. = Ediție îngrijită
 Edit. = Editura
 Fl. Iaș. = „Flacăra Iașului“
 Gaz. lit. = „Gazeta literară“
 Gînd. vremii = „Gîndul vremii“
 Iaș. lit. = „Iașul literar“
 Îns. ieș. = „Însemnări ieșene“
 Lb. și lit. = „Limbă și literatură“
 Lb. și lit. pt. elevi = „Limbă și literatură pentru elevi“
 Libert. = „Libertatea“
 Lupta Mold. = „Lupta Moldovei“
 Luptăm = „Luptăm“. Almanah
 M.d'É.R.F. = „Mélanges de l'École Roumaine en France“
 Manus. = „Manuscriptum“
 Mold. lib. = „Moldova liberă“
 Monit. of. = „Monitorul oficial“
 R.L.C. = „Revue de littérature comparée“
 Rev. gen. inv. = „Revista generală a învățămîntului“
 Rev. ist. t. lit. = „Revista de istorie și teorie literară“
 Rev. Univ. „Al. I. Cuza“ și a Inst. Polit. Iași = „Revista Universității „Al. I. Cuza“ și a Institutului Politehnic Iași“
 Rom. lit. = „România literară“
 Rom. Tod. = „Romania Today“
 Șc. rom. = „Școala românească“
 Sec. 20 = „Secolul 20“
 St. cerc. șt. Fil. = „Studii și cercetări științifice“. Filologie, Iași
 Synth. = „Synthesis“
 Trad. = Traducere
 Trib. șc. = „Tribuna școlii“
 V.r. = „Viața românească“
 Viața școl. = „Viața școlarului. Cultură, educație“

II. VOLUME

1. Gérard de Nerval. *Les filles du feu. Nouvelles*. Édition critique d'après des documents nouveaux. Thèse... Tome 1-2, Paris, Librairie ancienne Honoré Champion, 1931; 1. 414 p., 2. 254 p.
2. *Memoriu de titluri și lucrări*, Iași, Brawo, 1937, 34 p.
3. „Rezistențele“ franceze în literatura comparată, Iași, Brawo, 1938, 99 p.

III. PREFEȚE, VOLUME EDITATE

4. *Patruzeci de ani al Liceului Internat „C. Negruzzi“ din Iași. 1895-1935*, Iași, Brawo, 1937, XII, 442 p.

5. *Prefață la V. Alecsandri, Poezii*, vol. I. Ed. Ingr., adnotată și comentată de G. C. Nicolescu, București, E.S.P.L.A., 1954, vol. I, p. 5-42.
6. *Prefață la Costache Negruzzi, Păcatul tinerților și alte scrieri*. Ed. Ingr., note și glosar de Liviu Leonte, București, E.S.P.L.A., 1959, p. III-XXXV.
7. *Cuvînt înainte. Alain-Fournier, romancier al aventurii interioare la Alain-Fournier, Căderea pierdută*, București, Edit. pt. lit., 1965, p. 5-24.
8. *Scrișori către G. Ibrăileanu*. Ed. Ingr. de M. Bordeianu, Gr. Botez, I. Lăzărescu, Dan Mănuță și Al. Teodorescu. Cu o prefață de Al. Dima și N. I. Popa, București, Edit. pt. lit., 1966, p. V-XII.
9. *Cuvînt înainte. Alain-Fournier, romancier al aventurii interioare la Alain-Fournier, Căderea pierdută*, București, Edit. pt. lit., 1967, p. 5-22.
10. *Prefață la Cornelia Opreșanu și Maria Rezlescu, Înmormări ieșene. 1936-1940*. Indice pe materii, alfabetic și analitic, Iași, 1968, p. 1-7.
11. *Scrișori către G. Ibrăileanu*. Ed. Ingr. de M. Bordeianu, Gr. Botez, Viorica Botez, I. Lăzărescu și Al. Teodorescu. Cu o prefață de N. I. Popa, vol. 2, București, Minerva, 1971, p. V-XIII.
12. *Prefață la Victor Ion Popa, Ghicește-mi în cafea*. Nuvele și povestiri. Ed. Ingr. și tabel cronologic de Corneliu Simionescu, București, Minerva, 1972, p. V-XXXV.
13. *Scrișori către G. Ibrăileanu*. Ed. Ingr. de M. Bordeianu, Viorica Botez, Gr. Botez, I. Lăzărescu și Al. Teodorescu. Cu o prefață de N. I. Popa, vol. 3, București, Minerva, 1973, p. V-XI.

IV. TRADUCERI

14. Baldensperger, Ferdinand, *Starca actuală a studiilor comparatiste*, *Îns. ieș.*, II, nr. 22, 15 nov. 1937, p. 564-571.
15. Van Tieghem, Paul, *O formă a istoriei literare internaționale: literatura generală*, *Îns. ieș.*, II, nr. 23, 1 dec. 1937, p. 643-651.
16. Singevin, Charles, *Ordinea burgheză în secolul al XVIII-lea și literatura sa*, *Îns. ieș.*, IV, nr. 7, 1 iul. 1939, p. 98-110.
17. Disse, Robert, *Aspecte din gândirea franceză contemporană*, *„Ethos“*, IV, nr. 1-2, ian.-iun. 1947, p. 3-21.
18. Wallet, Georges, *Poezia lui Stéphane Mallarmé. (125 de ani de la naștere)*, *Iaș. lit.*, XVIII, nr. 3, mar. 1967, p. 47-51.

V. INTERVIURI, RĂSPUNSURI LA ANCHETE

19. *Polmici zadarnice... Răspuns unui anonim... bine cunoscut*, *„Opinia“*, XXX, nr. 8113, 8 mai 1934, p. 1, 2.
20. *„Lumea” întreabă... „Ce gen de piese preferați?”*, *„Lumea“*, XVIII, nr. 5285, 7 dec. 1935, p. 2, 3.
21. Ivașcu, G., *Răspuns la ancheta „Ce credeți despre noua junime?”*, *„Iașul”*, VI, seria II, nr. 24, 24 apr. 1938, p. 2.
22. Erina, C-tin, *Convorbire cu d. prof. N. I. Popa în chestia acordului cultural franco-român*, *„Luptătorul”*, XI, nr. 286, 8 apr. 1939, p. 2, 3.
23. Scripcă Mircea, *Anchetele noastre. Viața lui Eminescu sau Creangă poate fi adusă pe scenă sau transpusă pe ecran?*, *„Prutul”*, IV, nr. 894, 1 oct. 1942, p. 1, 2.
- 23 a. Ștefănescu, Anton, *Salvați Teatrul Național din Iași! De vorbă cu prof. Neculai Popa*, *„Prutul”*, II, nr. 381, 15 mai 1947, p. 2.
24. *Oamenii de știință și artă iau poziție împotriva cosmopolitismului și atitudinilor antipatriotice și salută hotărârile Prezidiului Academiei R.P.R.*, *Lupta Mold.*, V, nr. 914, 8 iul. 1949, p. 1, 2.
25. *Cercetarea academică și actualitatea literară*, *Ancheta „Cronicii”*, *„Cronica”*, III, nr. 28, 13, iul. 1968, p. 1, 3.
26. Reporter, *Profesorul N. I. Popa la 80 de ani*, *„Dialog”*, VIII, nr. 57, febr. mar. 1977, p. 4.
27. Ionescu, Marina, *Cu N. I. Popa despre „Rigoarea unei munci săruitoare”*, *„Cronica”*, XII, nr. 9, 4 mar. 1977, p. 3.

2VI. LITERATURĂ COMPARATĂ (STUDII, ARTICOLE, NOTE, COMUNICĂRI)

8. *Le sentiment de la mort chez Gérard de Nerval*, M. d'É.R.F., 1925. Seconde partie. Paris, Gamber, 1926, p. 27-171.

29. Les sources allemandes de deux „Filles du feu“ de Gérard de Nerval: „Jimmy“ et „Isis“, R.L.C., X, juillet-sept. 1930, p. 486–520.
30. Spirit critic, gust, „rezistențe“, Îns. ieș., I, nr. 1, 1 ian. 1936, p. 16–17.
31. Psihologii naționale și „literatură comparată“, Îns. ieș., I, nr. 13–14, 15 iul. 1936, p. 15–21.
32. Advărată funcție a literaturii. O experiență franceză, Îns. ieș., I, nr. 21, 1 nov. 1936, p. 329–340.
33. Un umanism modern: literatura comparată, Îns. ieș., II, nr. 17–18, 15 sept. 1937, p. 247–266.
34. Ferdinand Baldensperger, Îns. ieș., II, nr. 22, 15 nov. 1937, p. 561–563.
35. Paul Van Tieghem, Îns. ieș., II, nr. 23, 1 dec. 1937, p. 640–642.
36. Psihologia „rezistențelor“ franceze în literatura comparată, Îns. ieș., II, nr. 24, 15 dec. 1937, p. 827–838.
37. Factorii „rezistențelor“ franceze, Îns. ieș., III, nr. 1, 1 ian. 1938, p. 87–110.
38. Tradițiile franceze și categoriile de „rezistențe“, Îns. ieș., III, nr. 2, 1 feb. 1938, p. 231–254.
39. Fenomenul francez, Îns. ieș., III, nr. 3, 1 mar. 1938, p. 478–484.
40. Estetica și etica „rezistențelor“ franceze, Îns. ieș., III, nr. 3, 1 mar. 1938, p. 458–477.
41. „Lettres philosophiques“ de Voltaire și Revoluția franceză, Îns. ieș., V, nr. 6, 1 iun. 1940, p. 495–522.
42. Activitatea literară a lui Charles Drouhet, Îns. ieș., V, nr. 9, 1 sep. 1940, p. 520–531.
43. Un bilanț al romantismului francez, „Ethos“, I, nr. 1, ian. 1944, p. 46–73.
44. Valorificarea omului în literatura franceză, „Ethos“, I, nr. 4, 1944, p. 331–354.
45. Asupra influenței literaturii ruse în literatura română, Fl. Iaș., XI, nr. 2260, 26 nov. 1953, p. 2.
46. Întrirea literaturii ruse asupra celei românești în sec. al XIX-lea, Iaș. nou, V, nr. 3–4, dec. 1953, p. 236–249.
47. Conceptul de literatură universală, Sec. 20, II, nr. 11, nov. 1962, p. 106–113.
48. Originalitatea romantismului românesc, Anuar lingv. ist. lit., XV, 1964, p. 21–32.
49. Eminescu și romantismul francez, Anuar lingv. ist. lit., XVI, 1965, p. 35–50.
50. Ecourile operei lui Mihai Eminescu și Ion Creangă în literatura universală, Lb. și lit., IX, 1965, p. 417–429; în *Lucrările simpozionului de literatură română*, București, Edit. did. și ped., 1966, p. 5–24; în *Ion Creangă*, antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografie de Const. Ciopraga, București, Edit. Eminescu, 1977, p. 323–328.
51. Alecsandri în cultura universală, Sec. 20, nr. 9, sep. 1965, p. 12–15.
52. La légende des origines roumaines de Ronsard, în *Lumières de la Pléiade*, Paris, Vrin, 1966.
53. O indicație revelatoare în literatura comparată, Iaș. lit., XVII, nr. 1, ian. 1966, p. 60–62.
54. Spre încadrarea literaturii naționale în literatura universală, Rev. ist. t. lit., XV, nr. 1, 1966, p. 18–20.
55. Panait Istrati, realist vizionar, Sec. 20, nr. 12, dec. 1966, p. 133–137.
56. Actualitatea Doamnei de Staël ca teoreticiană a romantismului, An. Acad. R.S.R., C, 1966, nr. 16, 1967, p. 551–567.
57. Un dialog de literatură comparată/al V-lea Congres al Asociației Internaționale de literatură comparată de la Belgrad/, „Cronica“, II, nr. 41, 14 oct. 1967, p. 1, 10.
58. Aspecte particulare ale simbolismului românesc, în *Studii de literatură comparată*, București, Edit. Academiei R. S. România, 1968, p. 139–151.
59. În jurul problemelor de metodologie a literaturii comparate. Pe marginea unei lucrări recente/ *La littérature comparée* de Cl. Pichois și A. M. Rousseau, Paris, A. Colin, 1967/, Anuar lingv. ist. lit., XIX, 1968, p. 175–184.
60. Tendințe noi în critica franceză actuală, în *Metodologia istoriei și criticii literare*, Studii, București, Edit. Academiei R. S. România, 1969, p. 91–103.
61. A doua consfătuire de literatură comparată, București, 16–18 oct. 1969, Anuar lingv. ist. lit., XX, 1969, p. 265–266.
62. Romantismul francez și romantismul românesc, în *Romantismul românesc și romantismul european*, București, Societatea de științe filologice din R. S. România, 1970, p. 99–110.
63. Literatura română în perspectiva universalității, Conv. lit., I, nr. 4, august 1970, p. 27–30.
64. „Noua critică“ franceză și literatura comparată, în *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, București, Edit. Academiei R. S. România, 1970, p. 417–430.
65. *Problèmes de stylistique et de poétique dans l'art de Gérard de Nerval*, în *Acte celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. 2, București, Edit. Academiei R. S. România, 1971, p. 669–675.
66. Comparatismul românesc, Anuar lingv. ist. lit., XXII, 1971, p. 171–178.
67. Aspecte specifice naționale ale simbolismului, Rev. ist. t. lit., XXI, nr. 1, ian. mar. 1972, p. 55–60.

68. *La poésie devant la littérature comparée*. Comunicare la colocviul de poetică și stilistică, Sinaia, 1974.
69. *Le problème de la valeur en critique comparée*, „Synthesis”, I, 1974, nr. 1, p. 101–108.
70. *La littérature comparée à Québec* [dans „l'Études littéraires” publiée par l'Université Laval, au Canada], Cah. roum. d'étud. lit., nr. 1, 1976, p. 152–153.
71. *Romantism*, în *Dicționarul literaturii române. Prospect*. București, Edit. Academiei R. S. România, 1969, p. 25–28.

V II. LITERATURĂ ROMÂNĂ, LITERATURĂ UNIVERSALĂ, ARTĂ, CULTURĂ (STUDII, ARTICOLE, NOTE, COMUNICĂRI)

72. *Criza spiritului*, „Opinia”, XXVI, 21 iul. 1930.
73. *René Benjamin*, „Opinia”, XXIX, 17 apr. 1933.
74. *Léon-Pierre Quint*, „Opinia”, XXIX, 11 mai 1933.
75. *Conferințele d-lui René Benjamin*, „Lumea”, XVI, nr. 4513, 10 iun. 1933, p. 2.
76. *O conferință franceză la Iași* [Georges Rousseau, Victor Hugo, magicien du rythme], „Opinia”, XXX, nr. 8040, 8 feb. 1934, p. 1, 2.
77. *Un conferențiar francez la Iași* [Georges Rousseau], „Lumea”, XVII, nr. 4719, 8 feb. 1934, p. 2.
78. *Răspuns d-lui Em. Serghie*, „Opinia”, XXX, nr. 8048, 17 feb. 1934, p. 1, 2, 3.
79. *Umanitățile moderne*, „Meșecul”, martie, 1934.
80. *Romanul și viața*, „Opinia”, XXX, nr. 8063, 7 mar. 1934, p. 1, 2.
81. *Napoleon văzut de noi*, „Lumea”, XVII, nr. 4791, 4 mai 1934, p. 2.
82. *Napoleon și contemporanii noștri*, „Opinia”, XXX, nr. 8110, 4 mai 1934, p. 1, 2.
83. *Jules Romains, mare „european”*, „Opinia”, XXX, nr. 8119, 16 mai 1934, p. 1, 2.
84. *Un scriitor francez: Jules Romains*, „Lumea”, XVII, nr. 4801, 16 mai 1934, p. 2, 3.
85. *Psihiatrie sau „bilet de papagal”? Răspuns unui dr. Knock eșan*, „Opinia”, XXX, nr. 8232, 27, sep. 1934, p. 1, 2.
86. *Raymond Poincaré* [Necrolog], Gînd. vrem., II, nr. 9, 15 nov. 1934, p. 7–14.
87. *Cultura engleză, cu prilejul conferinței anunțate de d. Dragoș Protopopescu*, „Opinia”, XXXI, nr. 8335, 27 ian. 1935, p. 1, 2.
88. *Între Orient și Occident*, „Opinia”, XXXI, nr. 8351, 15 feb. 1935, p. 1, 2.
89. *Miguel de Unamuno și noul spirit spaniol. Cu prilejul conferinței d-lui prof. univ. I. Iordan*, „Opinia”, XXXI, nr. 8353, 17 feb. 1935, p. 1, 2.
90. *Actualitatea lui Victor Hugo*, Ath., I, nr. 3, mai-iun. 1935, p. 340–354.
91. *Semicentenarul lui V. Hugo*, „Lumea”, XVIII, nr. 5117, 23 mai 1935, p. 2.
92. *Festivalul V. Hugo. Un conferențiar francez. P. Andrieu*, „Opinia”, XXXI, nr. 8431, 23 mai 1935, p. 1, 2.
93. *Între poeți și critici. Pe marginea unei polemici*, „Gînd românesc”, III, dec. 1935, p. 560–567.
94. *Franța, fără de bătrîni?* [Paul Bourget], Îns. ieș., I, nr. 2, 15 ian. 1936, p. 46–48.
95. *Conferințe franceze la Iași*, Îns. ieș., I, nr. 2, 15 ian. 1936, p. 64.
96. *Georges Duhamel la Academia franceză*, Îns. ieș., I, nr. 2, 15 ian. 1936, p. 64–65.
97. *„Pe apucate!”*, Îns. ieș., I, nr. 2, 15 ian. 1936, p. 65.
98. *Contraste*, Îns. ieș., I, nr. 2, 15 ian. 1936, p. 65.
99. *Pui de soim sau „pui de pelican”?*, Îns. ieș., I, nr. 2, 15 ian. 1936, p. 66.
100. *„Fiziologia” ieșanului*, Îns. ieș., I, nr. 3, 1 feb. 1936, p. 89–92.
101. *Chioscuri de ziare „turnuri în apă”*, Îns. ieș., I, nr. 3, 1 febr. 1936, p. 101.
102. *Elogiul uitării*, Îns. ieș., I, nr. 4, 15 feb. 1936, p. 141–145.
103. *Liviu Rebreanu*, Îns. ieș., I, nr. 4, 15 feb. 1936, p. 130–151.
104. *Biblioteci la desfacere*, Îns. ieș., I, nr. 4, 15 feb. 1936, p. 158–159.
105. *Recunoștință...*, Îns. ieș., I, nr. 4, 15 feb. 1936, p. 159.
106. *Generație de sălbatici*, Îns. ieș., I, nr. 4, 15 feb. 1936, p. 162.
107. *Un mare uitat: Romain Rolland, Libert.*, IV, nr. 4, 20 feb. 1936, p. 54–55.
108. *A II-a Expoziție a echipelor studențești*, Catalog. Fundația culturală, 1935, Îns. ieș., I, nr. 6, 15 mar. 1936, p. 247–248.
109. *Dolii franceze: Jacques Bainville și Pierre de Nolhac*, Îns. ieș., I, nr. 6, 15 mar. 1936, p. 248–249.
110. *Profeții noștri*, Îns. ieș., I, nr. 9, 1 mai 1936, p. 428–429.
111. *Albert Thibaudet*, Îns. ieș., I, nr. 9, 1 mai 1936, p. 437–438.
112. *„Convorbiri literare” sau „Convorbiri politice”?*, Îns. ieș., I, nr. 10, 15 mai 1936, p. 585–586 [semnat Criticus].

113. *Fantastic!*, Îns. ieș., I, nr. 10, 15 mai 1936, p. 596—598.
114. *Alegerile franceze...*, Îns. ieș., I, nr. 10, 15 mai 1936, p. 599.
115. *Cezar Papacostea*, Îns. ieș., I, nr. 13—14, 15 iul. 1936, p. 62.
116. *Despre „stil” în viață*, Îns. ieș., I, nr. 17—18, 15 sep. 1936, p. 169—174.
117. *Lecturi de pe plajă*, Îns. ieș., I, nr. 17—18, 15 sep. 1936, p. 207—208.
118. *Dar noi ai cui sintem?*, Îns. ieș., I, nr. 17—18, 15 sep. 1936, p. 210—211.
119. *Literatură și cenzură*, Îns. ieș., I, nr. 19, 1 oct. 1936, p. 254. [semnat Kr.]
120. *În jurul poeziei române noi* [Ilie Voronca], Îns. ieș., I, nr. 19, 1 oct. 1936, p. 256—258.
121. *Marca și Muntele în literatură*, Îns. ieș., I, nr. 19, 1 oct. 1936, p. 260.
122. *„Vinul se face și din struguri” sau... standardizarea strugurilor*, Îns. ieș., I, nr. 19, 1 oct. 1936, p. 263—264.
123. *Refugii interzise*, Îns. ieș., I, nr. 20, 15 oct. 1936, p. 298—299 [semnat Krs.]
124. *Legea ofertei și a cererii*, Îns. ieș., I, nr. 20, 15 oct. 1936, p. 299—300.
125. *Negustorii de cultură*, Îns. ieș., I, nr. 20, 15 oct. 1936, p. 300—301 [semnat Krs.]
126. *Mistica reformelor*, Îns. ieș., I, nr. 20, 15 oct. 1936, p. 301 [semnat Krs.]
127. *Georges Duhamel*, Îns. ieș., I, nr. 21, 1 nov. 1936, p. 360.
128. *Valoarea cuvintelor în discuție*, Îns. ieș., I, nr. 24, 15 dec. 1936, p. 544—547.
129. *Poezia ca mijloc de spiritualizare a vieții*, Îns. ieș., I, nr. 24, 15 dec. 1936, p. 559—562 [semnat Krs.]
130. *De la jurași*, Îns. ieș., I, nr. 24, 15 dec. 1936, p. 569 [semnat Krs.]
131. *Psihologia mitului*, Îns. ieș., II, nr. 1, 1 ian. 1937, p. 23—27.
132. *„Conversiunea” d-lui Ionel Teodoreanu la romanul realist*, Îns. ieș., II, nr. 1, 1 ian. 1937, p. 42—47.
133. *Sala pașilor pierduți*, Îns. ieș., II, nr. 1, 1 ian. 1937, p. 54—55 [semnat Rez.]
134. *André Gide întors din Soviete*, Îns. ieș., II, nr. 1, 1 ian. 1937, p. 56—57.
135. *Inginer Cezar Cristea: Nevoile și drepturile Iașului. Ce-i datorăm pentru redresarea sa*, Îns. ieș., II, nr. 1, 1 ian. 1937, p. 66.
136. *Tăria afirmației*, Îns. ieș., II, nr. 2, 15 ian. 1937, p. 126.
137. *Între poet și portret*, Îns. ieș., II, nr. 2, 15 ian. 1937, p. 127—128.
138. *Miguel de Unamuno sau tragicul spaniol*, Îns. ieș., II, nr. 3, 1 febr. 1937, p. 160—165.
139. *G. Topîrceanu*, Îns. ieș., II, nr. 10, 15 mai 1937, p. 821—823.
140. *Poezii în fața morții* [G. Topîrceanu], Îns. ieș., II, nr. 12, 15 iun. 1937, p. 1044—1054.
141. *„Pietate creștină” sau impietate?*, Îns. ieș., II, nr. 13—14, 15 iul. 1937, p. 71—72 [semnat Krs.]
142. *Vive la liberté!*, Îns. ieș., II, nr. 15—16, 15 aug. 1937, p. 212.
143. *Dictatură și estetică*, Îns. ieș., II, nr. 15—16, 15 aug. 1937, p. 216—218.
144. *C.F.R.*, Îns. ieș., II, nr. 15—16, 15 aug. 1937, p. 218—219.
145. *Calea ferată sau automobilul*, Îns. ieș., II, nr. 17—18, 15 sep. 1937, p. 317—319.
146. *Aerodinamic*, Îns. ieș., II, nr. 17—18, 15 sep. 1937, p. 326—327.
147. *Hațir*, Îns. ieș., II, nr. 19—20, 15 oct. 1937, p. 419.
148. *Simț cetățenesc sau „ceas defect”*, Îns. ieș., II, nr. 19—20, 15 oct. 1937, p. 420.
149. *„Domnul Goe” redibivus!*, Îns. ieș., II, nr. 19—20, 15 oct. 1937, p. 423—424.
150. *Case botezate*, Îns. ieș., II, nr. 19—20, 15 oct. 1937, p. 424—425.
151. *Voluptatea renunțării*, Îns. ieș., II, nr. 19—20, 15 oct. 1937, p. 426.
152. *Tradiții*, Îns. ieș., II, nr. 19—20, 15 oct. 1937, p. 427.
153. *„Not ne-om sili să fim eroi!”*, Îns. ieș., II, nr. 21, 1 nov. 1937, p. 508.
154. *„A dat lovitură”*, Îns. ieș., II, nr. 21, 1 nov. 1937, p. 516—517.
155. *Fotografiile de familie*, Îns. ieș., II, nr. 21, 1 nov. 1937, p. 517—518.
156. *Radio-Univers*, Îns. ieș., II, nr. 21, 1 nov. 1937, p. 518.
157. *Morminte noi, morminte vechi*, Îns. ieș., II, nr. 21, 1 nov. 1937, p. 520—521.
158. *„Victoria” din Lozonschi*, Îns. ieș., III, nr. 2, 1 feb. 1938, p. 348.
159. *Șef și subșef*, Îns. ieș., III, nr. 2, 1 feb. 1938, p. 356—357.
160. *Între caracter și legendă*, Îns. ieș., III, nr. 2, 1 feb. 1938, p. 358.
161. *Ferdinand Brunot*, Îns. ieș., III, nr. 3, 1 mar. 1938, p. 562—564.
162. *„Suficiență”*, Îns. ieș., III, nr. 5, 1 mai 1938, p. 332—333.
163. *Cultura franceză la Iași*, Îns. ieș., III, nr. 5, 1 mai 1938, p. 343—345.
164. *Octavian Goga*, Îns. ieș., III, nr. 6, 1 iun. 1938, p. 519—520.
165. *Franța și criza spiritului la noi*, Îns. ieș., III, nr. 7, 1 iul. 1938, p. 167—168.
166. *Pelerinaje ieșene: Schitul Săhăstriei*, Îns. ieș., III, nr. 7, 1 iul. 1938, p. 172—173.
167. *Despre Noua Junime, „România”*, 8 iulie 1938.
168. *Domnule! ...*, Îns. ieș., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 337.
169. *Spunerea versurilor*, Îns. ieș., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 338.

170. *Juriu*, Îns. ieş., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 338—339.
171. *Lipsa de gust literar*, Îns. ieş., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 339.
172. *Deformația profesională*, Îns. ieş., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 341.
173. *Prost*, Îns. ieş., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 343.
174. *Superlative*, Îns. ieş., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 344.
175. *Ieșanii construiți*, Îns. ieş., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 345.
176. *Bieții poștii*, Îns. ieş., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 346.
177. *Carieră*, Îns. ieş., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 348.
178. *Lecturi și filme*, Îns. ieş., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 349.
179. *Dosare*, Îns. ieş., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 350.
180. *Simful comicalului*, Îns. ieş., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 350—351.
181. *Cursurile de la Valenți de Munte*, Îns. ieş., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 527—528.
182. *Cosmopolis*, Îns. ieş., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 529—530.
183. *Tren la Mangalia*, Îns. ieş., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 536.
184. *De la „tumuli” la cale ferată*, Îns. ieş., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 536.
185. *Cimitire turcești*, Îns. ieş., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 537.
186. *Mizerie*, Îns. ieş., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 537.
187. *Jocul gradilor*, Îns. ieş., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 541—542 [semna' Inf.].
188. *Cale ferată particulară*, Îns. ieş., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 543.
189. *„O făcuți și p'asta l'”, Îns. ieş., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 543.*
190. *Băi calde*, Îns. ieş., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 543—544.
191. *Apărătorul bunilor moravuri*, Îns. ieş., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 545.
192. *Oile...*, Îns. ieş., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 548—549.
193. *Joseph Bédier*, Îns. ieş., III, nr. 10, 1 oct. 1938, p. 138—140.
194. *Cartă de vizită. Domnului judecător L. din B.*, Îns. ieş., III, nr. 10, 1 oct. 1938, p. 141—142.
195. *Parisul, climat intelectual*, Îns. ieş., III, nr. 10, 1 oct. 1938, p. 145—146.
196. *Documente*, Îns. ieş., III, nr. 10, 1 oct. 1938, p. 147.
197. *Drumuri*, Îns. ieş., III, nr. 10, 1 oct. 1938, p. 155.
198. *Vendita răzăscască*, Îns. ieş., III, nr. 11, 1 nov. 1938, p. 336.
199. *Fenomenul literar*, Îns. ieş., III, nr. 11, 1 nov. 1938, p. 337.
200. *„Peste măsură de mult l'”, Îns. ieş., III, nr. 11, 1 nov. 1938, p. 338—339.*
201. *Timpul pierdut*, Îns. ieş., III, nr. 11, 1 nov. 1938, p. 342.
202. *Crste iarba'n cimitire*, Îns. ieş., III, nr. 11, 1 nov. 1938, p. 344.
203. *Capitluri delapidate*, Îns. ieş., III, nr. 11, 1 nov. 1938, p. 345.
204. *Francis Jammes*, Îns. ieş., III, nr. 12, 1 dec. 1938, p. 500—503.
205. *„O operație la rece”, Îns. ieş., III, nr. 12, 1 dec. 1938, p. 510—511.*
206. *Sinceritate și farsă*, Îns. ieş., III, nr. 12, 1 dec. 1938, p. 512—513.
207. *André Thérive, critic și romancier*, „Iașul”, VI, seria II, nr. 210, 4 dec. 1938, p. 2, 3.
208. *Mecanismul poeziei*, Îns. ieş., IV, nr. 1, 1 ian. 1939, p. 148—149.
209. *Marș funebru*, Îns. ieş., IV, nr. nr. 1, 1 ian. 1939, p. 151.
210. *Visul treaz*, Îns. ieş., IV, nr. 1, 1 ian. 1939, p. 155—156.
211. *Săptămîna cărții franceze: J. Thibaud și André Thérive la Iași*, Îns. ieş., IV, nr. 1, 1 ian. 1939, p. 158.
212. *Dinamism și umanism*, Îns. ieş., IV, nr. 2, 1 feb. 1939, p. 340—341.
213. *Variante sau opere noi?*, Îns. ieş., IV, nr. 2, 1 feb. 1939, p. 343—344.
214. *Voci franceze*, Îns. ieş., IV, nr. 2, 1 feb. 1939, p. 344—345.
215. *Viața postumă*, Îns. ieş., IV, nr. 2, 1 feb. 1939, p. 349.
216. *Crăciunul la radio*, Îns. ieş., IV, nr. 2, 1 feb. 1939, p. 350.
217. *Inimă și cord*, Îns. ieş., IV, nr. 2, 1 feb. 1939, p. 351.
218. *Erudiție și gust*, Îns. ieş., IV, nr. 2, 1 feb. 1939, p. 351—352.
219. *Despre formarea gustului*, *Viața școl.*, I, nr. 1, 1 feb. 1939, p. 6—7.
220. *Dl. prof. P. Andrei, ministru al Educației Naționale*, Îns. ieş., IV, nr. 3, 1 mar. 1939, p. 324—325 [Nesemnăt.].
221. *„Legenda” scriitorilor*, Îns. ieş., IV, nr. 5, 1 mai 1939, p. 252—258.
222. *M. lancelia centenarilor...* [Racine, Montesquieu, Prudhomme], Îns. ieş., IV, nr. 5, 1 mai 1939, p. 369—370.
223. *Bovaryism*, Îns. ieş., IV, nr. 5, 1 mai 1939, p. 370—371.
224. *Somația prin portărei* [G. Topirceanu], Îns. ieş., IV, nr. 6, 1 iun. 1939, p. 538—543.
225. *Charles Singavin*, Îns. ieş., IV, nr. 7, 1 iul. 1939, p. 97—98.
226. *Snobi și snobism*, Îns. ieş., IV, nr. 7, 1 iul. 1939, p. 111—125.

227. Răspuns d-lui fermier, flu de cantonier, *Îns. ieș.*, IV, nr. 7, 1 iul. 1939, p. 152 — 153.
228. Priet nui nostru, doctorul Lucinescu, *Îns. ieș.*, IV, nr. 7, 1 iul. 1939, p. II — IV.
229. Subiecte, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 286.
230. Irreparabilul, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 286.
231. Oralul, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 286.
232. Vocabular și formule, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 286 — 287.
233. „Vina tragică”, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 287.
234. Superstiții, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 288.
235. Tu ești Mircea?, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 287 — 288.
236. Clasic, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 288.
237. Obiectivitate provincială, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 289 — 290.
238. Știința aplicată, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 290.
239. Note, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 290.
240. Cariere, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 291.
241. 150 de ani de la Revoluția franceză, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 315 — 316.
242. Clinică de urgență, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 318 — 319.
243. Sculptorul L. Dubinowski, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 319.
244. „Filmul interior”, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 321 — 322.
245. Noblțea omului, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 323.
246. Durerea, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 324.
247. Flămînd, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 324 — 325.
248. Fatalism, *Îns. ieș.*, IV, nr. 9, 1 sep. 1939, p. 481.
249. Doi nebuni, *Îns. ieș.*, IV, nr. 9, 1 sep. 1939, p. 482.
250. Conversație feminină, *Îns. ieș.*, IV, nr. 9, 1 sep. 1939, p. 484 — 485.
251. Pictorul Al. Popovici, *Îns. ieș.*, IV, nr. 9, 1 sep. 1939, p. 485 — 486.
252. „Vistierul locurilor suflului”, *Îns. ieș.*, IV, nr. 9, 1 sep. 1939, p. 487.
253. Scheletul și nemuirea, *Îns. ieș.*, IV, nr. 9, 1 sep. 1939, p. 487 — 488.
254. Șosele moderne, *Îns. ieș.*, IV, nr. 9, 1 sep. 1939, p. 488.
255. Inimă, *Îns. ieș.*, IV, nr. 9, 1 sep. 1939, p. 488 — 489.
256. Drame amoroase, *Îns. ieș.*, IV, nr. 9, 1 sep. 1939, p. 489 — 490.
257. Prestigiul uniformei, *Îns. ieș.*, IV, nr. 9, 1 sep. 1939, p. 490.
258. „Daîna”, *Îns. ieș.*, IV, nr. 10, 1 oct. 1939, p. 118.
259. Analogii, *Îns. ieș.*, IV, nr. 10, 1 oct. 1939, p. 121.
260. O scrisoare a d-lui E. Lovinescu, *Îns. ieș.*, IV, nr. 12, 1 dec. 1939, p. 479 — 480.
261. Luptă și renunțare, *Îns. ieș.*, IV, nr. 12, 1 dec. 1939, p. 481 — 482.
262. Orașe, *Îns. ieș.*, IV, nr. 12, 1 dec. 1939, p. 482.
263. Să mai învețe!, *Îns. ieș.*, IV, nr. 12, 1 dec. 1939, p. 483.
264. Războiul und lor, *Îns. ieș.*, IV, nr. 12, 1 dec. 1939, p. 484 — 485.
265. Fluturi și poduri, *Îns. ieș.*, IV, nr. 12, 1 dec. 1939, p. 486.
266. „Nunta Zamferei”, *Îns. ieș.*, IV, nr. 12, 1 dec. 1939, p. 486 — 487.
267. Piroloage, *Îns. ieș.*, IV, nr. 12, 1 dec. 1939, p. 487.
268. Corsari splendizi, *Îns. ieș.*, IV, nr. 12, 1 dec. 1939, p. 488.
269. Revizuri literare, *Îns. ieș.*, V, nr. 1, 1 ian. 1940, p. 161.
270. Versificația lui Topîrceanu, *Îns. ieș.*, V, nr. 1, 1 ian. 1940, p. 162.
271. Ritm moldovenesc, *Îns. ieș.*, V, nr. 1, 1 ian. 1940, p. 164.
272. Tocirea cuvîntelor, *Îns. ieș.*, V, nr. 1, 1 ian. 1940, p. 167.
273. Romantism provincial, *Îns. ieș.*, V, nr. 1, 1 ian. 1940, p. 169.
274. Drame la telefon, *Îns. ieș.*, V, nr. 1, 1 ian. 1940, p. 169 — 170.
275. Polemici, *Îns. ieș.*, V, nr. 2, 1 feb. 1940, p. 381 — 382 [semnat II].
276. Crispăre, *Îns. ieș.*, V, nr. 2, 1 feb. 1940, p. 387 [semnat mr. g.]
277. Viață vegetativă, *Îns. ieș.*, V, nr. 4, 1 apr. 1940, p. 161.
278. Între arhitecți și zidari, *Îns. ieș.*, V, nr. 6, 1 iun. 1940, p. 554.
279. Scriitorii despre scriitori, *Îns. ieș.*, V, nr. 6, 1 iun. 1940, p. 555 — 556.
280. Istoria culturii, *Îns. ieș.*, V, nr. 6, 1 iun. 1940, p. 561.
281. „Strada fără bucurii”, *Îns. ieș.*, V, nr. 6, 1 iun. 1940, p. 563.
282. „Sfîrșitac” și poezie, *Îns. ieș.*, V, nr. 6, 1 iun. 1940, p. 565.
283. În jurul gîrurilor, *Îns. ieș.*, V, nr. 7, 1 iul. 1940, p. 139 — 145.
284. Nu-l uităm [I. I. Mironescu și Eugen Lucinescu], *Îns. ieș.*, V, nr. 8, 1 aug. 1940, p. 314 — 315.
285. Literatură și războiul, *Îns. ieș.*, V, nr. 8, 1 aug. 1940, p. 316.
286. Îndărălnice, *Îns. ieș.*, V, nr. 8, 1 aug. 1940, p. 316 — 317.

287. *Ion Creangă ilustrat de Kiriacoff*, Îns. ieș., V, nr. 8, 1 aug. 1940, p. 318–319.
288. *Geografie sentimentală*, Îns. ieș., V, nr. 8, 1 aug. 1940, p. 320.
289. *Bagaje și renunțări*, Îns. ieș., V, nr. 8, 1 aug. 1940, p. 320.
290. *Organizare și cadre*, Îns. ieș., V, nr. 8, 1 aug. 1940, p. 320–321.
291. *Traduceri din românăște*, Îns. ieș., V, nr. 8, 1 aug. 1940, p. 321–322.
292. *Bibliotecă*, Îns. ieș., V, nr. 8, 1 aug. 1940, p. 322–323.
293. *Despre fericire*, Îns. ieș., V, nr. 8, 1 aug. 1940, p. 323.
294. *Ce cauți la librărie?*, Îns. ieș., V, nr. 9, 1 sep. 1940, p. 556.
295. „*Vremuri de b-j-nic*”, Îns. ieș., V, nr. 9, 1 sep. 1940, p. 558–559.
296. „*Sinteză*” de mărunțisuri, Îns. ieș., V, nr. 9, 1 sept. 1940, p. 559–560.
297. *Femeia alarmistă în sec. al XIII-lea*, Îns. ieș., V, nr. 9, 1 sep. 1940, p. 561.
298. *Pentru cei care se cred critici*, Îns. ieș., V, nr. 9, 1 sep. 1940, p. 563.
299. *Singe rece*, Îns. ieș., V, nr. 9, 1 sep. 1940, p. 564.
300. *Arta de-a fi șef*, Îns. ieș., V, nr. 9, 1 sept. 1940, p. 565–566.
301. *Scrisul românesc*, Îns. ieș., V, nr. 10, 1 oct. 1940, p. 66–84.
302. *De la un număr la altul*, Îns. ieș., V, nr. 10, 1 oct. 1940, p. 136.
303. *Fructele de la Dumnezeu*, Îns. ieș., V, nr. 10, 1 oct. 1940, p. 139–140.
304. „*Mill's gloriosus*”, Îns. ieș., V, nr. 10, 1 oct. 1940, p. 142.
305. *Modurile literare ale d-lui Ionel Teodoreanu*, Îns. ieș., V, nr. 11, 1 nov. 1940, p. 310–311.
306. *A citi și a reciti*, Îns. ieș., V, nr. 11, 1 nov. 1940, p. 314.
307. *Pentru literatura de evaziune*, Îns. ieș., V, nr. 11, 1 nov. 1940, p. 313.
308. „*Cei din linia I-a*”, Îns. ieș., V, nr. 11, 1 nov. 1940, p. 316–317.
309. *Sub semnul austerității*, Îns. ieș., V, nr. 11, 1 nov. 1940, p. 317.
310. *Femeile singure*, Îns. ieș., V, nr. 11, 1 nov. 1940, p. 317–318.
311. *Actualități culturale*, „*Prutul*”, III, nr. 629, 28 nov. 1941, p. 1, 2, nr. 630, 29 nov. 1941, p. 1, 2.
312. *Cazul Kiriacoff*, „*Moldova*”, 22 dec. 1941.
313. *Un prieten dispărut: Jean Voilquin*, „*Moldova*”, 30 iul. 1942.
314. *Întoarcerea Franței la poezie*, „*Ethos*”, I, nr. 1, 1944, p. 139.
315. *Esența poeziei franceze*, „*Ethos*”, I, nr. 2–3, 1944, p. 243–259.
316. *Soluții, din criză. Poezia europeană de astăzi*, „*Ethos*”, I, nr. 2–3, 1944, p. 311–313.
317. *Actualitatea omului*, „*Ethos*”, II, nr. 3–4, 1945, p. 294–295.
318. „*Anii de ucenicie*”, „*Ethos*”, II, nr. 3–4, 1945, p. 296.
319. *Un romantic social: Romain Rolland*, „*Ethos*”, II, nr. 3–4, 1945, p. 296–297.
320. *Ziua Franței*, *Mold. lib.*, II, nr. 242, 15 iul. 1945, p. 1, 2.
321. *Paul Valéry, imaginea a Franței*, *Mold. lib.*, II, nr. 253, 28, iul. 1945, p. 1.
322. *Iașul cultural. Societatea de științe istorice, filologice și folclor*, „*Luptăm*”, I, nr. 2, 6 nov. 1949, p. 1, 2.
323. *Măiestria artistică în opera lui Alceu Russo*, *Rev. Univ. „Al. I. Cuza” și a Inst. Polit.* Iași, I, nr. 1–2, 1954, p. 367–394.
324. *Contribuția lui N. Bălcescu la dezvoltarea limbii și literaturii române*, *Comunicare, Academia R. S. România*, 1954.
325. *Un mare călător în închipuire: Jules Verne*, *Fl. Iaș.*, X, nr. 2667, 24 mar. 1955, p. 2.
326. *G. Bacovia (1881–1957)*, *An. Șt. Univ. „Al. I. Cuza” Iași. Secț. III, Șt. sociale*, tom. III, fasc. 1–2, 1957, p. 454–456.
327. *Constantin I. Balmuș (1898–1957)*, *An. Șt. Univ. „Al. I. Cuza”, Iași. Secț. III, Șt. sociale*, tom. III, fasc. 1–2, 1957, p. 456–460.
328. *Costache Negruzzi, traducător*, *St. cerc. Șt. Fil.*, VIII, 1957, fasc. 2, p. 209–237.
329. *G. Topîrceanu*, *Iaș. lit.*, IX, nr. 5, mai 1957, p. 39–41.
330. *M. Codreanu la „Însemnări ieșene”*, *Iaș. lit.*, IX, nr. 11, nov. 1957, p. 68–71.
331. *Activitatea academicianului C-tin Balmuș în perioada sa ieșeană*, *An. Academiei R.S.R.*, vol. 8, București, Edit. Academiei, 1958, p. 21–27.
332. *Lumea poetică a Otiliei Cazimir*, *Iaș. lit.*, IX, nr. 1, ian. 1958, p. 80–84.
333. *Idile literare ale lui Costache Negruzzi*, *Iaș. lit.*, IX, nr. 9–10, sep.–oct., 1958, p. 127–137.
334. *După 16 ani de realizări literare. Un deceniu și jumătate de literatură în slujba poporului*, *Iaș. lit.*, X, nr. 8, aug. 1959, p. 67–68.
335. *Mihail Sadoveanu la „Însemnări ieșene”*, *Iaș. lit.*, XI, nr. 11, nov. 1960, p. 36–39.
336. *Emilia-Vanda Levișchi*, *An. Șt. Univ. „Al. I. Cuza” Iași. Secț. III, Șt. sociale, Lb. și lit.*, tom. X, fasc. 2, 1964, p. 239–240.
337. *Otilia Cazimir în peisajul literar românesc*, *Iaș. lit.*, XV, nr. 2, feb. 1964, p. 46–48.
338. *Eminescu și Iașul*, *Iaș. lit.*, XV, nr. 5, mai 1964, p. 15–18.

339. Eminescu și Iașul, Gaz. lit., XV, nr. 26, 25 iun. 1964, p. 13, 18.
340. Omul de știință și profesorul. Omagiu prof. Al. Dima cu prilejul împlinirii a 60 de ani, Anuar lingv. ist. lit., XVI, 1965, p. 5-15.
341. Creator de școală [Al. Dima], Iaș. lit., XVI, nr. 10, oct. 1965, p. 30-31.
342. Ibrăileanu și „Viața românească”, Iaș. lit., XVII, nr. 3, mar. 1966, p. 24-34.
343. Ibrăil anu evocat de [...] N. I. Popa, „Cronica”, I, nr. 6, 19 mar. 1966, p. 9.
344. Stendhal, azi [125 ani de la moarte], Iaș. lit., XVIII, nr. 3, mar. 1967, p. 51-55.
345. Expresivitatea și echilibrul limbajului. Premiile U.T.C., „Schitea tineretului”, XXIII, nr. 5592, 13 mai 1967, p. 4.
346. Costache Negruzzi, în Istoria literaturii române, vol. 2., București, Edit. Acad. R. S. România, 1968, p. 380-399.
347. 100 de ani de la moartea lui Costache Negruzzi, Rev. ist. t. lit., XVII, nr. 4, oct.-dec. 1968, p. 593-605.
348. C. Negruzzi, clasic al literaturii noastre, Lb. și lit., 21, 1969, p. 19-31.
349. O preocupare modernă: Dicționarul literar, Rom. lit., II, nr. 14, 3 apr. 1969, p. 20.
350. Actualitatea spiritului critic și condițiile lui, Conv. lit., I, nr. 1, mai 1970, p. 7-10.
351. La société roumaine au XXe siècle et ses structures littéraires, Rev. ist. t. lit., XIX, nr. 3, iulie-sep. 1970, p. 367-375.
352. Delicatețea, trăsătură dominantă a personalității lui G. Ibrăileanu, Conv. lit., II, nr. 5, mai 1971, p. 16-21.
353. Paul Valéry, mediteraneanul, Sec. 20, nr. 10-12, oct.-dec. 1971, p. 436-442.
354. Realitate și transfigurare [V. I. Popa], „Cronica”, VII, nr. 7, 18 feb. 1972, p. 1, 9; nr. 8, 25 feb. 1972, p. 13-14.
355. Iașul de altădată și de azi..., Conv. lit., IV, nr. 4, 29 feb. 1972, p. 3.
356. Eminescu în mankind's awareness, Rom. Tod., nr. 2, feb. 1975, p. 40.
357. Să ne îmbogățim arhiva voceilor!, în Victor Crăciun, Manuscrise și voci — Scriitori români la radio, București, Eminescu, 1977, p. 287-291.
- 357a. Filiala Iași a Societății de științe filologice, „Buletinul Societății de științe filologice din RSR”, 1977, p. 7-8.

VIII. CRONICI LITERARE, RECENZII

353. Keilhacker M., *Le Maître idéal*, trad. din franceză, Paris, Desclée De Brouwer, 1933, Îns. ieș., I, nr. 2, 15 ian. 1936, p. 69.
359. *Encyclopédie française permanente* (Librairie Larousse, dépositaire général), Îns. ieș., I, nr. 2, 15 ian. 1936, p. 70.
360. Daudet, Léon, *Les Universaux. Essai sur les mouvements et les figures des idées et des passions humains*. Paris, B. Grasset, 1935, Îns. ieș., I, nr. 3, 1 feb. 1936, p. 116.
361. Rașcu, I. M., *La Lisieux, cu sfânta Tereza*, București, 1934; *Vibrări*. Buc., 1935, *Eminescu și catolicismul*, București, 1935, Îns. ieș., I, nr. 8, 15 apr. 1936, p. 381-382.
362. Flavius, N. I. *Cinci săptămâni în jurul Mediteranei*. Iași, Ed. Lumea, 1935, Îns. ieș., I, nr. 8, 15 apr. 1936, p. 383.
363. Șerban, N., *Un frère de Pierre Loti*, Paris, Nouvelles éditions latines, 1936, Îns. ieș., I, nr. 8, 15 apr. 1936, p. 383-384.
364. Henry, Paul, *Histoire roumaine*. Paris, Revue historique, 1935, Îns. ieș., I, nr. 8, 15 apr. 1936, p. 391-392.
365. Ursu, G., *Istoria literară a Brladului*, București, 1936, Îns. ieș., I, nr. 9, 1 mai 1936, p. 447-448.
366. Saurat, Denis, *Modernes*, Paris, Denoël et Steele, 1935, Îns. ieș., I, nr. 9, 1 mai 1936, p. 455-456.
367. Réan, Louis et Cohen, Gustave, *L'Art du Moyen Age. Arts plastiques. Art littéraire et La civilisation française*, Paris, La Renaissance du livre, 1935 (L'Evolution de l'Humanité, tome 40), Îns. ieș., I, nr. 9, 1 mai 1936, p. 456.
368. Topirceanu, G., *Pirin-Planina, Episoduri tragice și comice din captivitate*, București, 1936, Îns. ieș., I, nr. 10, 15 mai 1936, p. 604-607.
369. *Pe marginea unui roman nou: M. Ochîn, Intelectual*, „Lumea”, XIX, nr. 5430, 1 iun. 1936, p. 2.
370. Moreau, Pierre, *L'Histoire en France au XIXe siècle, État présent des travaux et esquisses, d'un plan d'études*, Paris, Les Belles Lettres, 1935, Îns. ieș., I, nr. 11, 1 iun. 1936, p. 675-676.
371. Ochîn, M., *Intelectual* Iași, Edit., Lumea, 1936, Îns. ieș., I, nr. 13-14, 15 iul. 1936, p. 64-66.

372. Valéry, Paul, *Variété*, II, Paris, Gallimard, 1936, *Îns. ieș.*, I, nr. 19, 1 oct. 1936, p. 265 — 266.
373. Jankélévitch, Vladimir, *L'Ironie*, Paris, F. Alcan, 1936, (*Nouvelle Encyclopédie philosophique*), *Îns. ieș.*, I, nr. 20, 15 oct. 1936, p. 311 — 312.
374. Renard, Jules, *Journal*, *Nouvelle Revue Française*, 1935, *Îns. ieș.*, I, nr. 20, 15 oct. 1936, p. 312 — 313.
375. Bouvier, Émile și Jourda, Pierre, *Guide de l'étudiant en littérature française*, Paris, P.U.F., 1936, *Îns. ieș.*, I, nr. 20, 15 oct. 1936, p. 313.
376. *O nouă istorie a literaturii franceze (Histoire de la littérature française)*, Publiée sous la direction de Jean Calvet, Paris, 1935, 11 vol., *Îns. ieș.*, I, nr. 21, 1 nov. 1936, p. 367 — 375.
377. Tardieu, André, *Alerte aux Français*, Paris, Flammarion, 1936, *Îns. ieș.*, I, nr. 24, 15 dec. 1936, p. 577 — 578.
378. Bibliothèque Nationale, *Cinquantenaire du symbolisme. Exposition de manuscrits autographes, estampes, peintures, sculptures, éditions rares, portraits, objets d'art*. Introduction par Edmond Jaloux, Paris, Edit. des Bibliothèques Nationales, 1936, *Îns. ieș.*, I, nr. 24, 15 dec. 1936, p. 583 — 586.
379. Botez, Octav, *Naturalismul în opera lui Delavrancea*, București, Viața românească, 1936, *Îns. ieș.*, II, nr. 2, 15 ian. 1937, p. 135 — 136.
380. Rașcu, I.M., *Eminescu și Alecsandri*, București, 1936, *Îns. ieș.*, II, nr. 2, 15 ian. 1937, p. 137 — 138.
381. Strat, G., *Elogiul libertății*, București, 1937, *Îns. ieș.*, II, nr. 13 — 14, 15 iul. 1937, p. 90
382. Măruță, T.D., „Cazul” T. Pisani și neologismele în limba română, Craiova, 1936, *Îns. ieș.*, II, nr. 13 — 14, 15 iul. 1937, p. 90 — 91.
383. Rașcu, I.M., *Convingeri literare*, București, 1937, *Îns. ieș.*, II, nr. 13 — 14, 15 iul. 1937, p. 91 — 93.
384. Bedreag, C., *Quelques aspects de „Junimea” de Iași. 1863 — 1872 — 1885*, Cernăuți, 1937, 37 p., *Îns. ieș.*, II, nr. 15 — 16, 15 aug. 1937, p. 231 — 232.
385. Rădulescu, M., *Unitatea socială a clasei școlare*, Iași, Tip., Albina românească, 1937, (*Școala creatoare. Biblioteca pedagogică*, nr. 5), *Îns. ieș.*, II, nr. 17 — 18, 15 sep. 1937, p. 333 — 334.
386. *Nouă istorie a literaturii române contemporane de E. Lovinescu*, *Îns. ieș.*, II, nr. 19 — 20, 15 oct. 1937, p. 409 — 416.
387. Missir, Ioan, *Fata moartă*, *Îns. ieș.*, II, nr. 19 — 20, 15 oct. 1937, p. 422 — 423.
388. Baldensperger, Fernand, *D'Edmond Spenser à Alan Seeger*, Cambridge, Harvard Univ. Press, 1938, *Îns. ieș.*, III, nr. 5, 1 mai 1938, p. 355 — 356.
389. Societatea pentru cultura și literatură română în Bucovina, 1862, *Darea de seamă jubiliară și Raportul comitetului pe anul 1937*, Cernăuți, 1938, *Îns. ieș.*, III, nr. 5, 1 mai 1938, p. 362 — 363.
390. Constantinescu — Delabaia, I., *Fabule*, Cu o prefață de N. Iorga, București, 1938, *Îns. ieș.*, III, nr. 12, 1 dec. 1938, p. 535 — 536.
391. Cazimir, O., *Jucării*, București, Cartea românească, 1938, *Îns. ieș.*, IV, nr. 2, 1 feb. 1939, p. 360 — 361.
392. Van Tieghem, Paul, *Répertoire chronologique des littératures modernes*, publié par la Commission internationale d'histoire littéraire moderne, sous la direction de Paul Van Tieghem, Paris, E. Droz, 1935 — 1937, *Îns. ieș.*, IV, nr. 5, 1 mai 1939, p. 387 — 388.
393. Cotovu, Sanda, *Jocuri de apă. Roman*. Prefață de G. Topîrceanu, București, Cartea românească, *Îns. ieș.*, IV, nr. 5, 1 mai 1939, p. 388 — 389.
394. Dănilă, N., *Le „Voyage en Orient” de G. Flaubert*, Paris, 1939, *Îns. ieș.*, IV, nr. 6, 1 iun. 1939, p. 603 — 604.
395. Rașcu, I.M., *Renunțările luminoase*, București, 1939, *Îns. ieș.*, IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 333 — 334.
396. *Les Français et la Roumanie*. Textes choisis par Paul Desfeuilles et Jacques Lassaigne, Bucarest, 1937, *Îns. ieș.*, V, nr. 6, 1 iun. 1940, p. 580 — 581.
397. Mancaș, Mircea, *Condiționarea psihologică a artei*, București, Edit. Casei Școalelor, 1940, *Îns. ieș.*, V, nr. 10, 1 oct. 1940, p. 149 — 150.
398. *Définitions de la France*. Textes choisis et préfacés par Lucienne Maury. Paris, Stock (*Études françaises*, 5) 1941, „Ethos”, I, nr. 1, ian. 1944, p. 157 — 158.
399. Papu, Edgar, *Soluțiile artei în cultura modernă*, București, Casa Școalelor, 1943, „Ethos”, I, nr. 1, ian. 1944, p. 158 — 159.
400. Șcipaciov, Stepan, *Versuri*. În românește de Veronica Porumbacu. București, Cartea rusă, 1951, Iașul nou, III, nr. 3 — 4, mai 1951, p. 183 — 185.

401. Nicolaevna, Galina, *Secerișul*, Roman tradus din limba rusă de Otilia Cazimir și Nicolae Gumă, București, Carlea rusă, 1951, Iașul nou, III, nr. 7-8, dec. 1951, p. 168-177.
402. Ivașenco, N., *Caracterul popular al literaturii*, Iașul nou, III, nr. 7-8, dec. 1951, p. 196-197.
403. Ștefănescu, Mircea, „Matei Millo” (Căruța cu paie), Iaș. lit., V, nr. 1, mar. 1953, p. 190-192.
404. Ralca, Mihai, *Note de drum în Antile*, Iaș. lit., VI, nr. 2, oct. 1954, p. 147-150.
405. Manole, I., *Anton Pann. Studii literare*, București, E.S.P.L.A., f.a., Iaș. lit., VIII, nr. 2-3, feb. mar. 1955, p. 158-162.
406. Petrescu, Florin Mihai, *Chemarea primăverii*, Iași, 1959, Iaș. lit., X, nr. 10, oct. 1959, p. 90-94.
407. *Studii de literatură comparată*, București, Edit. Academiei R. S. România, 1968, Anuar lingv. ist. lit., XX, 1969, p. 256-260.
408. Munteanu, B., *Constantes dialectiques en littérature et en histoire, problèmes, recherches, perspectives*, Paris, Didier, 1967 (Études de littérature étrangère et comparée), Anuar lingv., ist. lit., XX, 1969, p. 230-234.
409. Dima, Al., *Principii de literatură comparată*, București, Edit., pentru literatură, 1969, Iaș. lit., XX, nr. 6, iun. 1969, p. 66-70.
410. *Istoria și teoria comparatismului în România*, Sub îngrijirea științifică a prof. Al. Dima și Ovidiu Papadima, București, Edit. Academiei R.S. România, 1972, Anuar lingv., ist. lit. Iași, XXIV, 1973, p. 211-214.

IX. REVISTA REVISTELOR

411. „Arhiva”, XLII, 1935, nr. 3-4, Îns. ieș., I, nr. 2, 15 ian. 1936, p. 74.
412. „Gînd românesc”, III, nr. 11-12, nov. dec. 1935, Îns. ieș., I, nr. 3, 1 feb. 1936, p. 119.
413. „La Nouvelle Revue Française”, 1er janv. 1936, Îns. ieș., I, nr. 3, 1 feb. 1936, p. 119.
414. „Mercure de France”, XLVI, nr. 1, 15 janv. 1936, Îns. ieș., I, nr. 3, 1 feb. 1936, p. 120.
415. „Le Mois”, 1er déc. 1935-1er janv. 1936, Îns. ieș., I, nr. 3, 1 feb. 1936, p. 120.
416. „La Revue de France”, XVI, 15 janv. 1936, Îns. ieș., I, nr. 4, 15 feb. 1936, p. 170-171.
417. „Le français moderne”, 4er année, nr. 1, janv. 1936, Îns. ieș., I, nr. 4, 15 feb. 1936, p. 171.
418. „La Nouvelle Revue française”, 1er février 1936, Îns. ieș., I, nr. 5, 1 mar. 1936, p. 214.
419. „Mercure de France”, 1er février 1936, Îns. ieș., I, nr. 5, 1 mar. 1936, p. 215.
420. „Le Mois”, 1er février 1936, Îns. ieș., I, nr. 5, 1 mar. 1936, p. 215-216.
421. „Gînd românesc”, IV, nr. 3-4, mar.-apr., 1936, Îns. ieș., I, nr. 10, 15 mai 1936, p. 622.
422. „Revue de littérature comparée”, XVI, nr. 1, janv. mars. 1936, Îns. ieș., I, nr. 10, 15 mai 1936, p. 624-626.
423. „Revista cursurilor și a conferințelor”, I, nr. 2, apr. 1936, Îns. ieș., I, nr. 12, 15 iun. 1936, p. 728-729.
424. „La Nouvelle Revue Française”, 1er juillet, 1936. *Hommage à Albert Thibaudet*, Îns. ieș., I, nr. 15-16, 15 aug. 1936, p. 151-152.
425. *Revue d'histoire littéraire de la France*, XLIII, 1936, janv. mars., Îns. ieș., I, nr. 19, 1 oct. 1936, p. 271-272.
426. „Le Mois”, 1er août 1936, Îns. ieș., I, nr. 19, 1 oct. 1936, p. 272.
427. „Revue de littérature comparée”, XVI, nr. 2, avril-juin 1936, Îns. ieș., I, nr. 20, 15 oct. 1936, p. 316.
428. „La Nouvelle Revue française”, 1er sept. 1936, Îns. ieș., I, nr. 21, 1 nov. 1936, p. 376.
429. „Preocupări literare”, *Revista Societății Prietenii istoriei literare*, I, vol. II, nr. 3, 1 dec. 1936, Îns. ieș., II, nr. 3, 1 feb. 1937, p. 203.
430. „Cahiers du Sud”, *Le romantisme allemand, Numéro special*, XXXV, mai-juin, 1937, Îns. ieș., II, nr. 17-18, 15 sep. 1937, p. 341-344.
431. „Yggdrasill”, *Bulletin mensuel de la Poésie en France et à l'étranger*, Paris, Libr. H. P. Livet, Îns. ieș., III, nr. 3, 1 mar. 1938, p. 611-613.
432. „Mercure de France”, Tome CCLXXXVI, 15 sep. 1938, Îns. ieș., III, nr. 11, 1 nov. 1938, p. 366-367. [nesemnăt.]
433. „Helicon”, *Revue internationale des problèmes généraux de la littérature*, Debrecen, I, 1938, 1-2, Îns. ieș., III, nr. 12, 1 dec. 1938, p. 539.
434. *Reviste noi*, Îns. ieș., IV, nr. 5, 1 mai 1939, p. 373-374.

435. „Helicon“. *Revue internationale d's problèmes généraux de la littérature*, I, nr. 1, 1938, Îns. ieș., IV, nr. 5, 1 mai 1939, p. 389–391.
436. Institutul de științe din România, „Buletin“ nr. 4, 1 mar. 1939, Îns. ieș., IV, nr. 8, 1, aug. 1939, p. 337–338.
437. „Viața românească“, XXXI, iulie 1939. Număr închinat Franței, Îns. ieș., IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 338–339.
438. „Revista Fundațiilor“, VI, 1 iulie 1939, Îns. ieș., IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 339–340.
439. „Gînd românesc“, VII, nr. 1–6, ianuarie-iunie 1939, Îns. ieș., IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 341.
440. „Plaisir de France“, Le Pavillon français à l'Exposition Internationale de New York. Paris, Juillet, 1939, Îns. ieș., IV, nr. 9, 1 sep. 1939, p. 513–514.
441. „Charpentier“. *Revue mensuelle d'expression française*, nr. 1–2, iulie-aug. 1939, Îns. ieș. IV, nr. 10, 1 oct. 1939, p. 150–151.
442. „Gînd românesc“, VII, nr. 7–9, sep. 1939, Îns. ieș., IV, nr. 10, 1 oct. 1939, p. 151–152.
443. „Școala și viața“, VI, iunie, 1939, Îns. ieș., IV, nr. 10, 1 oct. 1939, p. 152–153.
444. „Conferința“, IV, iulie, 1939, Îns. ieș., IV, nr. 10, 1 oct. 1939, p. 153.
445. „Revue de littérature comparée“, XIX oct.-dec., 1939, Numéro spécial: Racine et l'étranger, Îns. ieș., IV, nr. 12, 1 dec. 1939, p. 507–508.
446. „Symposion“, II, nr. 2–3, iunie 1939, Îns. ieș., IV, nr. 12, 1 dec. 1939, p. 508–509.
447. „Revista Fundațiilor“, VI, 1 dec. 1939, Îns. ieș., V, nr. 1, 1 ian. 1940, p. 186–187.
448. „Revista Fundațiilor“, VII, 1 mai 1940, Îns. ieș., V, nr. 6, 1 iun. 1940, p. 583.
449. „Viața românească“, XXXII, iunie 1940, Îns. ieș., V, 1 iul. 1940, p. 194.
450. „Revista Fundațiilor“, VII, iunie 1940, Îns. ieș., V, 1 iul. 1940, p. 194–195.
451. Reviste franceze, „Ethos“, I, nr. 1, ian. 1944, p. 139–140.
452. Din revistele Iașului, „Iașul nou“, V, nr. 3–4, dec. 1953, p. 346–347.
453. „Iașul literar“, X, nr. 3, 1959, Fl. Iaș., XV, nr. 3936, 26 apr. 1959, p. 2.
454. „Iașul literar“, X, nr. 6, iun. 1959, Fl. Iaș., XV, nr. 3994, 5 iul. 1959, p. 2.
- 454a. Publicații științifice și tradiții progresiste, Iaș. lit., II, nr. 10, oct. 1960, p. 32–35.
455. „Revue de littérature comparée“, nr. 3–4, 1964, nr. 1–2, 1965, Rev. ist. t. lit., XV, nr. 1, 1966, p. 189–191.

X. PROBLEME DE EDUCAȚIE ȘI ÎNVĂȚĂMÎNT

a. Articole, note

456. *Literatura romantică franceză în educație*, Bul. Sem. ped. univ. Iași, I, nr. 1, mai 1922 p. 30–44.
457. *Lecția de probă la limba franceză cu elevii cl. a II-a, la 2 apr. 1921*, Autocritica, Bul. Sem. ped. univ. Iași, I, nr. 1, mai, 1922, p. 132–137.
458. *Cuvînt ținut în numele participanților. La aniversarea a 23 ani de ființă a Seminarului pedagogic universitar Iași*, Bul. Sem. ped. univ. Iași, I, nr. 2, 1922–1923, p. 84–88.
459. *Criza spiritului. Disertație*. [Cu prilejul jubileului de 32 de ani al Seminarului pedagogic universitar], Bul. Sem. ped. univ. Iași, 1930–1932, nr. 8, p. 18–27.
460. *Referat asupra portretului psihologic al elevului Grădineanu Vladimir din clasa I, întocmit de Adelina Popovici*, Bul. Sem. ped. univ. Iași, nr. 8, 1930–1932, p. 190–191.
461. *Referat asupra portretului psihologic al elevului Halaga Gheorghe din clasa I, întocmit de Romanescu Boris*, Bul. Sem. ped. univ. Iași, nr. 8, 1930–1932, p. 191.
462. *Referat asupra portretului psihologic al elevului A. C. din clasa I, întocmit de Istrati Margareta*, Bul. Sem. ped. univ. Iași, nr. 8, 1930–1932, p. 191–192.
463. *Referat asupra portretului psihologic al elevului Iacob E., întocmit de Alexandru Școznicov*, Bul. Sem. ped. univ. Iași, nr. 8, 1930–1932, p. 192.
464. *Psihologia lecturilor adolescenței*, V, r., XXIV, nr. 1–2, ian.-feb. 1932, p. 52–69.
465. Bădărău, T. A., Lupu, I., Popa, N. I., *O anchetă școlară la Liceul Internat din Iași*, Rev. gen. inv. XX, nr. 1–2, ian.-feb. 1932, p. 36–44.
466. *Sinucidările în școală. Fapte și legende. Psihologia sinuciderii. Școala și societatea. Pedagogie sau „demagogie școlară?“*, „Opinia“, XXX, nr. 8099, 19 apr. 1934, p. 1, 2., nr. 8100, 20 apr. 1934, p. 1, 2, nr. 8101, 21 apr. 1934, p. 1, 2.
467. *Dureroase confirmări... „Post scriptum“ la „Sinucidările în școală“*, „Opinia“, XXX, nr. 8102, 22 apr. 1934, p. 1, 2.

468. Iarăși sinucideri școlare. În jurul cazului Onofrei, „Opinia“, XXX, nr. 8159, 4 iul. 1934, p. 1, 2.
469. Sinucidările școlare. O explicațiune și câteva concluzii. În jurul cazului Onofrei, „Opinia“, XXX, nr. 8160, 5 iul. 1934, p. 1, 2.
470. În jurul sinucidărilor de elevi. Răspuns tardiv unui fost anonim, „Opinia“, XXX, nr. 8217, 9 sep. 1934, p. 3, 4.
471. Pedagogi improvizați. (În jurul unei poli-mit), Libert., II, nr. 18, 20 sep. 1934, p. 291–294.
472. Răspunsul secției Iași la chestionarul de la Oxford, Trib. șc., 1 iul. 1935.
473. La mormintul lui C. B. Poni, „Opinia“, XXXI, nr. 8465, 4 iul. 1935, p. 1, 2.
474. Liceul Internat din Iași, Îns. ieș., I, nr. 1, 1 ian. 1936, p. 25–26.
475. În jurul revistelor școlare, Îns. ieș., I, nr. 4, 15 feb. 1936, p. 168–169.
476. Îndărăt, spre „orașul amintirilor“! Pentru jubileul Liceului Internat, 21 mai 1936, Îns. ieș., I, nr. 10, 15 mai 1936, p. 545–551; în Patruzești de antai al Liceului Internat „C. Negruzzi“ din Iași, 1895–1935, Iași, 1937, p. 122–128.
477. Purificarea bibliotecilor școlare, Îns. ieș., I, nr. 17–18, 15 sep. 1936, p. 202–204, [semnat Criticus].
478. Liceul Internat din Iași, teren de experiență, Îns. ieș., I, nr. 19, 1 oct. 1936, p. 254–255.
479. Umanism și rasism [Jean Eduard Spénlé, *Deux conceptions de l'éducation: Humanisme et Racisme*], Îns. ieș., I, nr. 21, 1 nov. 1936, p. 355–356.
480. Munca obligatorie pentru tineret, Îns. ieș., I, nr. 21, 1 nov. 1936, p. 358–359 [semnat Krs.].
481. Cenzura manualilor de liceu, Îns. ieș., I, nr. 24, 15 dec. 1936, p. 566–568 [semnat Krs.].
482. C. B. Poni, în Patruzești de antai al Liceului Internat „C. Negruzzi“ din Iași. 1895–1935, Iași, 1937, p. 76–79.
483. Un plagiat „secundar“, A.L.A., XVIII, nr. 889, 19 dec. 1937, p. 5–6.
484. Cum „compune“ d. prof. Obrja – Iași un studiu „doctoral“, A.L.A., XIX, nr. 895, 30 ian. 1938, p. 6.
485. Fișe psihologice, Îns. ieș., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 336.
486. Belfr, Îns. ieș., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 340.
487. Examinatori și examinați, Îns. ieș., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 344–345.
488. Revistele la bacalaureat, Îns. ieș., III, nr. 8, 1 aug. 1938, p. 347.
489. Grad și gradății, Îns. ieș., III, nr. 9, 1 sep. 1938, p. 542.
490. Profesorii la examen, Îns. ieș., IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 285.
491. Bacalaureatul, Îns. ieș., IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 285–286.
492. Elevi în serie și personalități, Îns. ieș., IV, nr. 8, 1 aug. 1939, p. 290–291.
493. Mister Chips sau adevăratul pedagog, Îns. ieș., IV, nr. 12, 1 dec. 1939, p. 483–484.
494. Student sau școlar?, Îns. ieș., V, nr. 1, 1 ian. 1940, p. 165–166.
495. Școală model, Îns. ieș., V, nr. 1, 1 ian. 1940, p. 168–169.
496. Criza recrutării studenților, Îns. ieș., V, nr. 2, 1 feb. 1940, p. 385 [semnat H.F.].
497. Traian Bratu, Îns. ieș., V, nr. 8, 1 aug. 1940, p. 313–314.
498. Examene, Îns. ieș., V, nr. 8, 1 aug. 1940, p. 319–320.
499. Programa analitică de limba franceză pentru liceele teoretice, în colaborare, Monit. of., nr. 192, 21 aug. 1940, p. 4353–4357.
500. Biografia lui Alfred de Vigny. Lămuriri cu privire la predarea biografiei unui scriitor. Plan de lecție, Cerc. ped. Bul. Sem. ped. univ. Iași, vol. I, 1943, p. 250–261.
501. O explicație de text. Une nuit dans les forêts du Nouveau Monde de Chateaubriand, Cerc. ped. Bul. Sem. ped. univ. Iași, vol. I, 1943, p. 261–273.
502. Literatura și arta în școală, Cerc. ped. Bul. Sem. ped. univ. Iași, vol. I, 1943, p. 384.
503. Despre grade și gradății, Șc. rom., nov. 1942.
504. Arta discuției în școală, Cerc. ped. Bul. Sem. ped. univ. Iași, vol. I, 1943, p. 385.
505. Vocabularul elevilor, Cerc. ped. Bul. sem. ped. univ. Iași, vol. I, 1943, p. 385–386.
506. Mijloace tehnice pentru învățat limbii moderne, Cerc. ped. Bul. Sem. ped. univ. Iași, vol. I, 1943, p. 386.
507. Scrupule: încurajarea scrisului la elevi, Cerc. ped. Bul. sem. ped. univ. Iași, vol. I, 1943, p. 386–387.
508. Răspunderile școlii, Cerc. ped. Bul. sem. ped. univ. Iași, vol. I, 1943, p. 387.
509. Refacerea Liceului Internat, „Moldova“, IV, nr. 1002, 31 dec. 1943, p. 2.
510. Școala din Moldova ca instrument de difuzare a științei (1829–1848), St. cerc. št., sect. III, Iași, V, nr. 3–4, 1954, p. 529–564.
511. 95 de ani de la înființarea Universității „Al. I. Cuza“ din Iași, „Știința“, XI, nr. 2017, 26 oct. 1955, p. 2.

512. Popa, N. I. și Jeanrenaud, A., *Învățământul limbii franceze*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași. 1860—1960*, vol. 2, București, 1960, p. 296—300.
513. *Literatura română contemporană (Perioada 1920—1944)*, vol. I, Clasa a XI-a. [În colaborare], București, Edit. didactică și pedagogică, 1960, 165 p.
514. *Universitatea „Al. I. Cuza” Iași. 1860—1960* [În colaborare], Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1960, 148 p.
515. *Literatura română contemporană*. Clasa a XI-a [În colaborare], București, Edit. didactică și pedagogică, 1962, 1963. 352 p.
516. *Limba română contemporană*, Clasa a XI-a [În colaborare], București, Edit. didactică și pedagogică, 1964, 415 p.
517. *Literatura română contemporană*. Clasa a XI-a [În colaborare], București, Edit. didactică și pedagogică, 1965. 408 p.
518. *Literatura română contemporană*. Clasa a XI-a [În colaborare], București, Edit. didactică și pedagogică, 1966, 256 p.
519. *Liceul Internat: 75 de ani*, „Cronica”, V, nr. 41, 10 oct., 1970, p. 3.
520. Calistrat Hogăș, profesor la *Liceul Internat*, în *75 de ani de activitate a Liceului Internat „C. Negruzzi”*. Iași, 1895—1970, Iași, f.a. p. 81—86.
521. Profesorul Th. A. Bădăraș, în *75 de ani de activitate a Liceului Internat „C. Negruzzi”*. Iași, 1895—1970, Iași, f.a., p. 167—168.
522. Profesorul Ion Brăescu, An. șt. Univ. „Al. I. Cuza” Iași. Secț. III, Lit., 1977. p. 142—143

b. Teze de doctorat conduse

523. Mihăescu, Eliza, *Ideile pedagogice ale lui Montaigne*, 1947.
524. Baraz, Mihai, *Ideile lui Montaigne*, 1949.
525. Agrigoroaiei Valentina, *Formarea numelor de locuitori în limba franceză*, 1969.
526. Bejenaru, Cornelia, *Paul Valéry. Le drame de l'intelligence*, 1969.
527. Carpov, Maria, *La langue des oeuvres de Paul Scarron. Le maître du burlesque. Étude lexicale et grammaticale*, 1969.
528. Colomei, Angela, *Le langage poétique au théâtre de Giraudoux*, 1970.
529. Tuțescu, Mariana, *Le groupe nominal et la nominalisation en français moderne et contemporain*, 1970.
530. Mavrodin, Irina, *Nathalie Sarraute și noul roman*, 1971.
531. Stoleriu, Valeriu, *L'humour de Raymond Queneau*, 1971.
532. Buțureanu, Silvia, *Collette et la recherche de soi-même*, 1973.
- 532a. Constantinescu, I., *Caragiale și începuturile teatrului european modern*, 1973.
533. Holban, Adela, *Thèmes et moyens d'expression chez Léon-Paul Fargue*, 1973.
534. Mănuță, Dan, *Critica literară junimistă (1863—1885)*, 1974.
535. Sirbu, Anca, *Julien Green — une conscience inquiète*, 1975.
536. Volovici, Leon, *Scritorul. Apariția și evoluția lui în perioada de constituire a literaturii române moderne*, 1975.
- 536 a. Pavel, Constantin, *André Malraux dans son oeuvre. Pensée et style*, 1978.
- 536 b. Pușcașu, Petruța, *Albert Thibaudet critique littéraire*, 1978.
- 536 c. Cuciureanu, Sonia, *La condition de la femme dans les romans de Fr. Mauriac*, 1978.

XI. PROBLEME TEATRALE, MUZICALE (articole, programe, cronici)

537. *Teatrul clasic francez la Iași. Pentru „Andromaca”, „Opinia”, XXXI, nr. 8401, 14 apr. 1935, p. 1, 2.*
538. *Între tradiție și modernism. Ansamblul Comediei franceze*, „Lumea”, XIX, nr. 5356, 2 mar. 1936, p. 4.
539. *Comedia franceză*, „Lumea”, XIX, nr. 5362, 9 mar. 1936, p. 2.
540. *Teatrul și viața. Cu prilejul spectacolului Comediei franceze*, Îns. ieș., I, nr. 8, 15 apr. 1936, p. 347—354.
- 540a. *Concertele simfonice ale orchestrei „Societății de Sport și Muzică”, Îns. ieș., I, nr. 10, 15 mai 1936, p. 591—592.*
541. *Simfonia a IX-a la țară*, Îns. ieș., III, nr. 10, 1 oct. 1938, p. 152.
542. *Zile vesele după război. Comedie în 3 acte de E. Labiche. Trad. de M. Sadoveanu*, Program Teatrul Național Iași, stagiunea 1941—1942.
543. *Mercele de aur. Feerie în 8 tablouri și un prolog de Vladimir Tudor*. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1941—1942.
544. *Norocul soldatului (Minna von Barnhelm)*. Piesă în 5 acte de G. E. Lessing. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1941—1942.

545. *Momente de I. L. Caragiale (Amici, Petițiune, Justiție, Situațiune, Un pedagog de școală nouă, C.F.R., 1 Aprilie, Căldură mare, Articolul 241)*. Program, Teatrul Național Iași stagiunea 1941—1942.
546. *Momente de I. L. Caragiale la Teatrul Național, „Prutul”, III, nr. 610, 6 nov. 1941, p. 1, 2,*
547. *Cuibul coșofnelor*. Comedie în 4 acte de A. F. von Kotzebue. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1941—1942.
548. *Teatrul Național. Cuibul coșofnelor*. Comedie în 4 acte de A. de Kotzebue, „Prutul”, III, nr. 614, 11 nov. 1941, p. 2.
549. *Micul lord*. Comedie în 3 acte de Jacques Lemaire, Frances Burnett și Schurmann. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1941—1942.
550. *Micul lord*. Comedie în 3 acte de Jacques Lemaire și Frances Burnett, „Prutul”, III, nr. 618, 15 nov. 1941, p. 1, 2.
551. *Filca lui Iorio*. Tragedie pastorală în 3 acte de Gabriele D'Annunzio, Trad. de Alex. Marcu. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1941—1942.
552. *Filca lui Iorio*. Tragedie în 3 acte de Gabriele D'Annunzio. „Prutul”, III, nr. 643, 14 dec. 1941, p. 1, 2.
553. *Mama*. Dramă în 3 acte de Karel Čapek. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1941—1942.
554. *Mama* de Karel Čapek, „Prutul”, III, nr. 649, 21 dec. 1941, p. 1, 2.
555. *Doi sergenți*. Melodramă în 3 acte și 8 tablouri de C. Rottl și Aubigne. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1941—1942.
556. *Doi sergenți* de Carlo Rottl, „Prutul”, III, nr. 651, 24 dec. 1941, p. 1, 2, 3.
557. *Cruciada copiilor*. Dramă în 3 acte de Lucian Blaga. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1941—1942.
558. *Cruciada copiilor*—dramă în 3 acte de Lucian Blaga, „Prutul”, IV, nr. 707, 4 mar. 1942, p. 1, 2, 3.
559. *Faust* de J. W. von Goethe. Versiune scenică în 3 acte, 20 tablouri. Trad. de Otilia Cazimir. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1941—1942.
560. *Faust de Goethe*, versiune scenică, trad. de Otilia Cazimir, „Prutul”, IV, nr. 779, 31 mai 1942, p. 1, 2.
561. *Femeia îndărătnică*. Comedie în 5 acte de W. Shakespeare. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1941—1942.
562. *George Vraca sau destinul actorului*, „Prutul”, IV, nr. 785, 7 iun. 1942, p. 3.
563. *Spectacole populare la Teatrul Național*, „Prutul”, IV, nr. 795, 19 iun. 1942, p. 3.
564. *Comediile, ca spectacole populare la Teatrul Național*, „Prutul”, IV, nr. 802, 27 iun. 1942, p. 2.
565. *Cu Teatrul Național...*, „Prutul”, IV, nr. 825, 24 iul. 1942, p. 1, 2, nr. 826, 25 iul. 1942, p. 1, 2, nr. 827, 26 iul. 1942, p. 1, 2, nr. 828, 28 iul. 1942, p. 1, 2.
566. *La deschiderea stagiunii teatrale*. Cuvânt introductiv, „Opinia”, XXXVIII, nr. 24, 13 oct. 1946, p. 1, 2.
567. *O familie de trăsnii*. Comedie în 3 acte de Noel Coward. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1945—1946.
568. *Acel care primește palme*. Piesă în 4 acte de L. Andreev. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1945—1946.
569. *Undina — feerie în 3 acte de Jean Giraudoux*. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1945—1946.
570. *Take, Ianke și Cadlr*. Comedie în 3 acte de V.I. Popa. Program, Teatrul Național Iași stagiunea 1945—1946.
571. *Frenezie — Piesă în 3 acte de Ch. de Peyret — Chappuis*. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1945—1946.
572. *O crimă celebră. Melodramă în 5 tablouri de D'Ennery și Cormon*. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1945—1946.
573. *Mitică Popescu*. Comedie în 3 acte de Camil Petrescu. Program, Teatrul Național, Iași, stagiunea 1945—1946.
574. *Sfinta Ioana*. Piesă în 6 tablouri de B. Shaw. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1945—1946.
575. *Iașul și amintirile lui. Un poet romantic*. Scene în versuri de Matei Millo. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1946—1947.
576. *Iașul și amintirile lui. Baba Hîrca*. Operetă — vrăjitorie în 2 acte de Matei Millo. Muzica de A. Flechtenmacher. Program, Teatrul Național. Iași, stagiunea 1946—1947.
577. *Di. Miluță Gheorghiu și Teatrul Național ieșean. Ginerile d-lui Prefect*. Comedie în 3 acte de Paul Gusty. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1946—1947.

578. *Afirmarea autorilor dramatici tineri. Războiul*. Comedie simplă în 3 acte (6 tablouri) și un prolog de Al. Popovici. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1946 — 1947.
579. *Concerte simfonice la Iași*, „Iașul nou”, III, nr. 3 — 4, mai 1951, p. 205 — 207.
580. *Săptămîna muzicii românești la Iași*, „Iașul nou”, III, nr. 5 — 6, oct. 1951, p. 206 — 207.
581. *Concertele simfonice la Iași*, „Iașul nou”, V, nr. 3 — 4, dec. 1953, p. 357 — 360.
582. „Doctorul fără voce” pe scena T.E.S., „Iaș. lit.”, VII, nr. 1, ian. 1955, p. 103 — 106.
583. *Vasile Alecsandri și teatrul*, în *140 de ani de la primul spectacol în limba română*. Redactori: Sandu Teleajen, Liviu Leonte, Violeta Dîrdală, Remus Ionașcu. Redactor științific Viorica Botez, Iași, [1956], p. 16 — 20.
584. *Din experiența unei direcții la Teatrul Național din Iași. Stagiunea 1946 — 1947*, în *140 de ani de la primul spectacol în limba română*. Redactori: S. Teleajen, L. Leonte, Violeta Dîrdală, R. Ionașcu. Redactor științific Viorica Botez, Iași [1956], p. 58-60.
585. *Examen de maturitate* [Teatrul Național Iași—*Romeo și Julieta* de Shakespeare], „Teatrul”, nr. 2, iun. 1956, p. 15 — 17.
586. *Vasile Alecsandri și problemele teatrului*, Fl. Iaș., XIII, nr. 3355, 8 iun. 1957, p. 2.
587. *Dramaturgia românească din ultimul deceniu (1947 — 1957)*, Fl. Iaș., XIII, nr. 3527, 28 dec. 1957, p. 2.
588. *Opera de Stat. „Rigoletto” de Giuseppe Verdi*, Fl. Iaș., XIV, nr. 3653, 27 mai 1958 p. 2.
589. *Ana Lugojana. Operetă în 3 acte* de Filaret Barbu, Fl. Iaș., XIV, nr. 3830, 21 dec. 1958, p. 2.
590. *Evghenii Oneghin*, scene lirice în 3 acte de P. I. Ceaikovski, Fl. Iaș., XV, nr. 3858, 25 ian. 1959, p. 2.
591. *Fîntîna din Baccisarai*, balet în 4 acte de B.V. Asafiev, Fl. Iaș., XV, nr. 3888, 1 mar. 1959, p. 2.
592. *Lakmé*, operă în 3 acte de Léo Delibes, Fl. Iaș., XV, nr. 3952, 17 mai 1959, p. 2.
593. *O realizare remarcabilă a regimului nostru d-mocrat-popular: Opera de Stat Iași*, Iaș. lit., X, nr. 8, aug. 1959, p. 113 — 116.
594. *G. Bizet, „Carmen”*, Fl. Iaș., XV, nr. 4071, 4 oct. 1959, p. 2.
595. *„Fadîlla” pe scena Operei de Stat din Iași*, Fl. Iaș., XV, nr. 4101, 8 nov. 1959, p. 2.
596. *Don Pasquale*. Operă bufă de Gaetano Donizetti, Iaș. lit., XI, nr. 1, ian. 1960, p. 75 — 78.
597. *Giuseppe Verdi, „Aida”*, Fl. Iaș., XVI, nr. 4298, 29 iun. 1960, p. 2.
598. *Anna Karenina*, dramatizare de N.D. Volkov, trad. de Al. Philippide și Tatiana Berindei, Iaș. lit., XII, nr. 2, feb. 1961, p. 70 — 72.
599. *R. Leoncavallo, „Paiate”*, Fl. Iaș., XVII, nr. 4576, 21 mai 1961, p. 2.
600. *Pietro Mascagni, „Cavaleria rustică”*, Fl. Iaș., XVII, nr. 4576, 21 mai 1961, p. 2.
601. *Jean Racine, „Britannicus”*. Tragedie în 5 acte. Program, Teatrul Național Iași, stagiunea 1965 — 1966.
602. *Memorie și sentimente* [Teatrul Național], „Cronica”, VI, nr. 52, 25 dec. 1971, p. 5.
603. *În anti-socialismului*, „Cronica”, XI, nr. 50, 10 dec. 1976, p. 8.

XII. REFERINȚE CRITICE

604. Gheorghiu, Octavian, *Critica lecției de probă pentru limba franceză, făcută de N.I. Popa la cl. a II-a*, la 2 apr. 1921, Bul. Sem. ped. univ. Iași, I, nr. 1, mai 1922, p. 137-139.
605. *Practicanții absolvenți ai Seminarului pedagogic universitar din Iași*, Bul. Sem. ped. univ. Iași nr. 2, 1924 — 1925, p. 65.
606. Botez, Octav., *Popa N.I., Le sentiment de la mort chez Gérard de Nerval*, Paris, Gamber, V. r., XIX, nr. 4, apr. 1927, p. 133 — 135.
607. *Le sentiment de la mort chez Gérard de Nerval*, recenzii în *Notre littérature étudiée dans les textes*, Paris, Collin, 1927, „Le Figaro”, juin, 1927, „Les Nouvelles littéraires”, juin, 1927, „La vie”, juillet, R.L.C., juillet, 1927.
608. Cosma, N., *Tablou de foștii și actualii profesori ai Seminarului pedagogic universitar, Iași*, Bul. Sem. ped. univ. Iași, nr. 8, 1930 — 1932, p. 217.
609. Sars, Maxime de, *Le Laonais féodal*, Tome IV, Paris, Champion, 1931, p. 456 — 457.
610. Thieme, H., *Bibliographie de la littérature française de 1800 à 1930*, Tome II, Paris, Droz, 1933, p. 402, — 403.
611. Silviu, *Pentru Iașul cultural. Constituirea Asociației foștilor elevi ai Liceului Internațional „Opinia”*, XXIX, nr. 7840, 15 iun. 1933, p. 1.

612. Silviu, *Agapa și vizita „Asociației foștilor elevi”* [ai Liceului Internat], „Opinia”, XXIX, nr. 7847, 23 iun. 1933, p. 2.
613. Serghie, Em., *Ișcăntism*, „Lumea”, XVII, nr. 4725, 15 feb. 1934, p. 2.
614. Em. S[erghie], *Dl. Popa polemizează cu noi, ca să audă dl. Iorgu Iordan*, „Lumea”, XVII, nr. 4728, 18 feb. 1934, p. 1—2.
615. D.M., *În jurul romantismului. Conferința d-lui N.I. Popa la Universitatea din Cernăuți*, „Opinia”, XXX, nr. 8077, 23 mar. 1934, p. 12.
616. L.H., *Educația în școală. Păcate neobservate. Un cuvânt pentru d. prof. N. Popa*, „Opinia”, XXX, nr. 8115, 10 mai 1934, p. 1, 2.
617. Veisa, Em., *Un răspuns d-lui N. Popa, profesor secundar. Chestiuni de literatură și psihiatrică*, „Opinia”, XXX, nr. 8225, 19 sep. 1944, p. 1, 2.
618. *Analyses d'ouvrages: Nerval, Gérard de, Les Filles du feu, éditées par N. Popa*, R.L.C., XV, nr. 1, janv. — mars, 1935, p. 338.
619. *Ce poate N. Popa nu poate norodul*, „Lumea”, XVIII, nr. 5060, 16 mar. 1935, p. 2.
620. Baldensperger, F., *Chronique. Bibliographie*, R.L.C., XV, avr. — iun., 1935, p. 338, XV, juillet — sept., 1935, p. 537, 549.
621. Clouard, Henri, *Une thèse importante*, „Le Jour”, 15 juil. 1935.
622. Billy, André, *Une édition critique de „Filles du Feu”*, „L'Oeuvre”, 16 juil., 1935.
623. Henriot, Émile, *Filles du Feu*, „Le Temps”, 6 août 1935.
624. Panfil, Vera, *Despre funcția adevărată a literaturii* [Despre articolul lui N.I. Popa, *Adevărata funcție a literaturii*], Îns. ieș., I, nr. 24, 15 dec. 1936, p. 541 — 543.
625. Suru, Miron, *1935 literar, sinteză biblio-critică*, București, P. Suru, 1937, p. 207, 311.
626. Un auditor, *După conferința d-lui prof. N.I. Popa. Ce este o operă modernă?*, „Opinia”, XXXIII, nr. 8947, 31 ian. 1937, p. 5.
627. Săcăleanu, C., *Conferințele pentru muncitori* [N.I. Popa, *Rolul social al literaturii*], Îns. ieș., III, nr. 8, 15 apr. 1937, p. 665.
628. Camilar, Eusebiu, *Comemorarea lui Topirceanu la „Însemnări ieșene”*, „Iașul”, VI, seria II, nr. 39, 15 mai 1938, p. 2.
629. Săcăleanu, C., *Conferințele pentru muncitori* [N.I. Popa, *Sinceritate în romanul social*], Îns. ieș., III, nr. 11, 1 nov. 1938, p. 340 — 341.
630. Van Tieghem, Paul, *Filles du Feu*, „Revue de synthèse historique”, décembre 1938.
631. R.P., *Limba franceză ca limbă de cultură*, „Iașul”, VI, seria II, nr. 214, 9 dec. 1938, p. 2.
632. L., *Dicționarul noțiunilor de istorie literară*, Îns. ieș., IV, nr. 2, 1 feb. 1939, p. 350—351.
633. Clos, Elena, *Snobismul*, „Luptătorul”, XI, nr. 276, 28 mar. 1939, p. 2, nr. 278, 30 mar. 1939, p. 2.
634. C. Er., *Pentru acordul cultural franco-român*, „Luptătorul”, XI, nr. 283, 5 apr. 1939.
635. Erina, C., *N.I. Popa* [sărbătorit și decorat de Institutul francez-român din București], „Luptătorul”, XI, nr. 302, 27 apr. 1939, p. 2.
636. Un fermier, fiu de cantonier, *Domnului N.I.P.* [relativ la *Simfonia a IX-a la țară*], Îns. ieș., IV, nr. 7, 1 iul. 1939, p. 151 — 152.
637. Leon, A., *Mercele de aur, feerie de Vladimir Tudor*, Prutul, IV, nr. 725, 25 mar. 1942, p. 1, 2.
638. Scăraru, Gh., *Cercetări pedagogice*, „Moldova”, IV, nr. 900, 20 aug. 1943, p. 2.
639. Marino, Adrian, *Rezistențele franceze în literatura comparată*, „Revista Fundațiilor”, XI, nr. 1, ian. 1944.
640. Comarnescu, Petre, *Un bilanț al romantismului francez*, „Revista Fundațiilor”, XI, nr. 6, iulie 1944.
641. *Noul director al Teatrului Național din Iași*, Mold. lib., III, nr. 603, 25 sep. 1946, p. 1, nr. 616, 10 oct. 1946, p. 1—2.
642. Friduș, I., *Cercul de studii de pe lângă Almanahul literar*, „Iașul nou”, Fl. Iaș., IX, nr. 2156, 26 iul. 1953, p. 2.
643. Bodor, Gh., *Cercetări istorico-literare*, Iaș. lit., V, nr. 3 — 4, dec. 1953, p. 350.
644. Bartfeld, Leo, *Spre noi succese în activitatea de cercetare științifică de la Universitate*, Fl. Iaș., XI, nr. 2723, 29 mai 1955 p. 3.
645. Țanea, Traian, *Iașul literar*, nr. 2 — 3, 1955, Fl. Iaș., X, nr. 2682, 10 apr. 1955, p. 2.
646. *Programul celei de a 3-a sesiuni științifice a Universității „Al. I. Cuza” Iași din 26 — 28 mai 1956*, p. 5.
647. Béguin, Albert et Richer, Jean, *Oeuvres de Nerval*, Paris, Collection de la Pleiade, 1956.
648. *140 de ani de la primul spectacol în limba română. 1816 — 1956*, Redactori: S. Teleajen, L. Leonte, Violeta Dîrdală, R. Ionașcu. Redactor științific Viorica Botez, Iași, [1956] p. 76, 78.

725. Dumbravă, Lucian, *Creația literară și sensul partinității*, Conv. lit. I, nr. 1, ian. 1971, p. 64.
726. Sirbu, I., *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. 2, „Cronica”, VII, nr. 2, 14 ian. 1971, p. 4.
727. *Referințe critice. Istorie literară. 1971*, Cluj, Biblioteca Centrală Universitară, 1972, p. 167.
728. Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc. Momente și sinteze*, București, Minerva, 1972, p. 611, 698.
729. Dima, Al., *Principii de literatură comparată*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 70.
730. *Istoria și teoria comparatismului în România*, București, Edit. Academiei R. S. România, 1972, p. 155, 237, 239, 240, 292, 298, 305, 310, 314.
731. *Teatrul radiofonic* [de Petre Codrea, George Cernea-Comănescu, Victor Crăciun și Maria Repede], București, Oficiul de presă și tipărituri, 1972, p. 49, 132.
732. *Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași*, [de Maria Platon, Gh. Platon, și Aurel Loghin], București, Litera, 1972, p. 134.
733. Dăcu, Iordan, *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. 2, Rev. ist. t. lit., XXI, nr. 2, apr.-iun. 1972, p. 361-364.
734. Zăciu, Mircea, *Cronica edițiilor. Literatura documentelor. Scrisori către G. Ibrăileanu*, vol. 2, „Manuscriptum”, III, nr. 3, iul.-sep. 1972, p. 162-165.
735. *Teze de doctorat 1948-1970*. Lucrări susținute în țară de autori români și străini și lucrări susținute în străinătate de autori români, București, Biblioteca Centrală Universitară, 1973, p. 522-523, 534.
736. *Referințe critice. Estetică și teorie literară 1968-1971*, vol. 1, Cluj, Bibliotecă Centrală Universitară, 1973, p. 230.
737. Bucur, Marin, *Istoriografia literară românească*, București, Minerva, 1973, p. 258, 274-275, 443, 482, 567.
738. Piru, Al., *Varia. Studii și observații critice*, vol. 2, București, Eminescu, 1973, p. 234.
739. Dima, Petru, *Scrisori care au debutat în reviste școlare... V. I. Popa*, Lb. și lit. pt. elevi, nr. 3, 1973, p. 47.
740. Atanasiu, Victor, *Victor Ion Popa, Ghicește-mi în cafea. Prefață de N. I. Popa*, București, Minerva, 1972, Rom. lit., VI, nr. 10, 8 mar. 1973, p. 11.
741. Dima, Al., *Probleme actuale ale comparatismului*, Rom. lit., VI, nr. 11, 15 mar. 1973, p. 3.
742. Medeanu, Dan., *V. I. Popa, Ghicește-mi în cafea. Prefață de N. I. Popa*, București, Minerva, Cont., nr. 14(1830), 30 mar. 1973, p. 3.
743. Botezatu, Mihaela, *Profesori și elevi ai liceului nostru: N. I. Popa*, „Corolar”, VI, nr. 1, 1973, p. 10, 12.
744. Cioculescu, Șerban, *O consultație filologică solicitată de Titu Maiorescu*, Rom. lit., VI, nr. 50, 13 dec. 1973, p. 7.
745. Manolescu, Nicolae, *Studii și documente literare*, vol. 3, Rom. lit., VI, nr. 50, 13 dec. 1973, p. 9.
746. *Referințe critice 1972*, Cluj, Biblioteca Centrală Universitară, 1974, p. 329.
747. Dăcu, Iordan, *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. 3, Rev. ist. t. lit., XXIII, nr. 1, ian.-mar. 1974, p. 131-134.
748. *Teze de doctorat. 1971-1973*. Lucrări susținute în țară de autori români și străini și lucrări susținute în străinătate de autori români, București, Biblioteca Centrală Universitară, 1975, p. 413, 417, 418.
749. Cioculescu, Șerban, *G. Ibrăileanu „mag” și cavalier al înfăbiului*, Rom. lit., VIII, nr. 7, 13 feb. 1975, p. 7.
750. Cioculescu, Șerban, *Caragiale „între două povești”*, Rom. lit., VIII, nr. 44, 30 oct. 1975, p. 7.
751. *Documente din arhive ieșene*, vol. 2, ed. de Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac. Coordonator D. Ivănescu, București, Minerva, 1976, p. 220.
752. *Ion Creangă*, Antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografie de Const. Ciopraga, București, Eminescu, 1977, p. 368.
753. Pietraru, Elena, *Echilibrul clasic și longevitatea creatorului*, Fl. Iaș., XXXIII, nr. 9459, 27 feb. 1977, p. 2.
754. *N. I. Popa la 80 de ani*, Conv. lit., VII, nr. 2, feb. 1977, p. 15.
755. Iruc, Paul, *Profesorul N. I. Popa a împlinit 80 de ani*, „Opinia” studentescă, IV, nr. 2, mar. 1977, p. 3.
756. Ciopraga, Const., *Spirit și morală*, „Cronica”, XII, nr. 9, 4 mar. 1977, p. 3.
757. Dima, Al., *Profesorul N. I. Popa—octogenar*, „Cronica”, XII, nr. 9, 4 mar. 1977, p. 3.

758. M. I., Sărbătorire, „Cronica“, XII, nr. 9, 4 mar. 1977, p. 7.
 785a. Panaitescu, Val, *Profesorul Nicolae I. Popa la 80 de ani*, Anuar lingv. ist. lit., XXVI, 1977–1978, p. 243–245.

XIII. ICONOGRAFIE

759. Desen, „Lumea“, XVIII, nr. 5060, 16 martie 1935, p. 2.
 760. Fotografie, „Poporul“, II, nr. 381, 15 mai 1947, p. 2.
 761. Fotografie, „Corolar“, VII, nr. 1, 1973, p. 10.
 762. Fotografie, „Dialog“, VIII, nr. 57, feb.-mar. 1977, p. 4.
 763. Fotografie, „Cronica“, XII, nr. 9, 4 mar. 1977, p. 3, 7.
 764. Fotografie, Anuar lingv. ist. lit., XXVI, 1977–1978, p. 243.

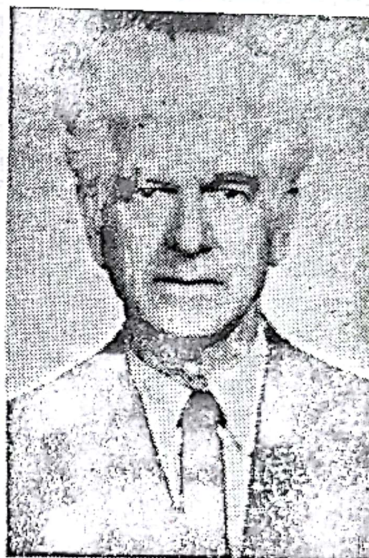

A 80-A ANIVERSARE A PROFESORULUI PETRU CARAMAN

Prof. Petru Caraman, unul din cei mai de seamă cercetători din toate timpurile ai folclorului est-european și sud-est-european, a împlinit de curând vârsta de 80 de ani.

S-a născut la 6 decembrie stil vechi (18 decembrie stil nou) 1898, în comuna Virlezi, județul Galați. Părinții săi făceau parte dintr-o familie mai largă, purtând același nume, de mazili, venită în fostul județ Covurlui din Basarabia de sud. Dirzenia acestor mazili, apărători ai granițelor Moldovei spre Bugeac, a moștenit-o și d-sa. Școala primară a făcut-o în satul natal; a urmat studiile secundare la Liceul Internat „C. Negruzzi”, între anii 1909 și 1917. S-a înscris la Facultatea de litere și filozofie din Iași în toamna anului 1918, la secția Filologia modernă. Cursurile, întrerupte în 1916, ale Universității, din cauza războiului de întregire națională, s-au deschis chiar în toamna anului 1918. A obținut titlul de licențiat în filologia modernă, specialitatea Limba și literatura română, în anul 1921, cu calificatul „magna cum laude”. A fost elevul lui A. Philippide, al lui G. Ibrăileanu și al lui Ilie Bărbulescu, ale căror preocupări i-au devenit și lui scumpe. A urmat și cursurile lui I. M. Marinescu și ale lui C. Papacostea, eminente filologi clasici, numiți profesori ai Universității din Iași în anul 1920. După cât rezultă din articolul cuprinzând amintirile prof. P. Caraman despre G. Ibrăileanu, publicate sub titlul *G. Ibrăileanu în volumul Amintiri despre Ibrăileanu. Antologie și bibliografie* de Ion Popescu-Sireteanu, Iași, 1974, p. 77—114, eminentul critic și istoric literar îl aprecia ca pe cel mai priceput dintre auditorii săi. Dețin de la prof. Caraman informația că Ibrăileanu se gîndea să-l numească asistent al său. Dar, plină la urmă, marele critic și istoric literar a făcut altă alegere și, probabil, călcîndu-și pe inimă. Așa că P. Caraman a trebuit să se gîndească la cariera de profesor secundar, cum dealtfel făceau atunci mai toți absolvenții facultăților de litere și filozofie din țară. A susținut examenul de capacitate pentru învățămîntul secundar în 1923, alegîndu-și două specialități principale: Limba și literatura română și Limba și literatura latină. A fost numit după aceea profesor de limba română la Liceul nr. 2 (german) din Cernăuți.

Dar tînărul profesor se hotărîse probabil de pe băncile universității să se ocupe cu folclorul românesc, căci, după cum aflăm din ampla sa lucrare intitulată *Contribuții la cronologizarea și geneza baladei populare la românii*, din „Anuarul Arhivei de folclor”, I, București, 1932, p. 52—105, și II, 1933, p. 21—88 (pasajul care ne interesează se găsește la I, p. 65, nota 1), d-sa a făcut cercetări folclorice pe teren chiar în vara anului 1919, cînd a descoperit în Munții Vrancei o variantă necunoscută a baladei *Marcoș Pașa*, înregistrată și plină atunci de folcloriști români, dar cu numele pașei întrucltva schimbat: *Marcu Viteazul*. D-sa pomeneste, în cadrul aceluiași articol, p. 89, nota 5, de o „culegere inedită” de cîntece populare, alcătuită desigur și din recolta anilor următori lui 1919. P. Caraman a început tîrziu după aceea (în 1928) o amplă cercetare asupra genezei acestei balade, care i-a apărut ca un reflex în domeniul epicii populare al unui eveniment istoric: distrugerea de către ger a armatei pașei Malcociu (cum îi spune Gligorie Ureche), care în iarna 1498—1499 a atacat Polonia. Prof. Caraman a ajuns astfel la rezolvarea unor probleme teoretice de folclor, aceea a genezei baladelor, destul de mult discutată în studiile de specia-

litate de pînă atunci. Articolul citat mai sus expune rezultatele cercetărilor sale cu privire la geneza baladei în discuție și la geneza baladei în general.

În 1925 a obținut o bursă de studii în Polonia, acordată de statul polon. A urmat cursurile Universității din Varșovia (primul semestru), cursurile Universității din Lvov (cel de al doilea semestru) și cursurile Universității din Cracovia (ultimele patru semestre). S-a hotărît, desigur, să studieze în această țară, atras de eminenta școală de folcloriști polonezi, mișcarea folcloristică din Polonia de atunci fiind superioară celei de la noi, unde folclorul și etnografia nu-și aveau categoria lor de specialiști, ci erau cultivate de lingviști cu mare renume (B.P.-Hasdeu, Lazăr Șăineanu, Ov. Densusianu) sau de istorici literari (D. Caracoste). Prof. Caraman a văzut, deci, golul din cultura românească a vremii și s-a hotărît să se ocupe cu aceste materii ca primă și unică specialitate a sa. El este astfel printre cei dinții specialiști români care practică folclorul și etnografia ca științe autonome.

A urmat în universitățile polone amintite cursurile unora din cei mai mari învățați poloni, dintre care vom pomeni pe lingviștii Loś, Lehr-Splawinski, Słonski, Szober și Nitsch, pe istoricii literari Kleiner, Gubrynowicz, Kallenbruch și Chrzanowski și pe etnologii și etnografii Bystron, Frankowski, Fischer, Moszyński și Poniatowski.

În 1928 a obținut la Facultatea de filozofie a Universității din Cracovia doctoratul în litere și filozofie cu teza *Obrzęd kołędowania u Słowian i u Rumunów, Studium porównawcze*, tipărită mai târziu în seria lucrărilor de etnografie ale Academiei poloneze de științe, cu sediul în acest oraș (Krakow, 1933, 631 pagini). Un rezumat în română al tezei sale de doctorat a publicat P. Caraman în „Buletinul Institutului de Filologie română „Alexandru Philippide””, I, Iași, 1934, p. 233 — 238, la cererea directorului acestui anuar de studii lingvistice, prof. Iorgu Iordan. Avem a face cu un studiu de o importanță capitală pentru folcloristică și care l-a impus pe prof. Caraman ca o autoritate în această știință. Prof. Caraman a adunat în Polonia și mai târziu alte materiale privind colindele decât cele studiate în teza sa de doctorat. Ele trebuiau să constituie obiectul unui al doilea volum despre colinde, pe care prof. Caraman nu l-a mai redactat.

Întors în țară, a funcționat încă un an la liceul pomenit din Cernăuți. A făcut în 1928 călătorii de studii la Praga și Atena, în 1929 — 1930 la Belgrad, Zagreb și Ljubljana, iar în 1931 la Sofia, frecventînd bibliotecile și luînd contact cu lumea științifică din aceste orașe. În 1929 s-a transferat ca profesor de limba română la Seminarul Central din Capitală. A funcționat acolo pînă în 1934, cînd a fost detașat ca director al Institutului român din Sofia, un liceu creat după 1919 pentru a ușura pregătirea intelectuală a românilor din Bulgaria și care de fapt și-a căpătat cursul superior numai sub conducerea noului director. A revenit la postul său de profesor, din București, în 1937 și a mai funcționat acolo încă un an, pînă în 1938, cînd a fost chemat de Consiliul Facultății de litere și filozofie a Universității din Iași să suplinească catedra de Limbi și literaturi slave (Filologie slavă) de la Universitatea din Iași, rămasă vacantă prin pensionarea profesorului Ilie Bărbulescu. Cîrînd după aceea postul de profesor a fost transformat într-un post de conferențiar, pe care suplinitorul catedrei l-a ocupat spre sfîrșitul anului universitar 1938 — 1939 prin concurs. A început a funcționa cu titlul de conferențiar definitiv, conform prevederilor legii de atunci a învățămîntului, pe data de 1 octombrie 1938. A fost numit profesor titular la aceeași catedră în toamna anului 1941.

În perioada studiilor sale în Polonia și după aceea, ca și în perioada de profesorat la Sofia, Petru Caraman s-a ocupat și cu alte probleme de folclor sud-est-european, anume cu acelea puse de obiceiuri. Astfel în articolul *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români*, publicat în „Arhiva”, Iași, XXXVIII, 1931, p. 358 — 448 (apărut și în extras, 97 p.), d-se arată bazele romane ale sărbătorilor noastre de Crăciun și Anul nou, iar în articolul *Une ancienne coutume de mariage, Étude d'ethnographie du Sud-Est européen, Première partie*, în *Lud słowiański*, II, 1931, p. 27 — 55, *Deuxième partie, rev. cit.*, III, 1932, p. 80 — 98 și *Troisième partie*, p. 185 — 212 (lucrarea avea patru părți; dar tipărindu-se din greșeală partea a patra drept partea a treia, redacția revistei și autorul au renunțat la tipărirea părții a treia) arată rolul vetrei (o moștenire antică) în obiceiurile care însoțesc căsătoria la toate popoarele Sud-estului european. Trebuie adăugată și lucrarea *Datînele românești în limba franceză, Contribuție critică asupra folclorului român în străinătate*, București, 1934, 190 p. Pe cînd locuia în Sofia, a participat la lucrările celui de-al IV-lea Congres al etnografilor și geografilor slavi, care a avut loc în acel oraș, făcînd comunicarea „D'scolindatul” (τὸ ξετραγοῦδισμα) dans le Sud-est européen (*Comptes-rendus du IV-e Congrès des géographes et ethnographes slaves*, Sofia, 1936, p. 321 — 327). Largul său interes de atunci pentru folclorul est-european și sud-est-european rezultă și din studii ca următoarele: *Motive românești în literatura semipopulară cehă (Teatrul de marionete: „Horia și Cloșca”)*, în „Arhiva”, XXXVII,

1930, nr. 1, p. 6 — 17, *Remarques critiques et discussion des problèmes ethnographiques, à l'occasion de l'apparition du travail de M. Pierre Bogatyrev, Actes magiques, rites et croyances en Russie subcarpatique*, în „Arhiva”, XXXVII, 1930, nr. 3 — 4, p. 213 — 220, *Contribuții bibliografice la studiul românilor din Istria și al limbii lor*, în „Arhiva”, XXXVII, 1930, nr. 2, p. 112 — 120.

Avînd o cunoaștere directă prin lectură în limba originală, a producțiilor folclorice și culte în toate limbile slave și în cele ale Sud-estului european (numai folclorul turc i-a rămas în genere necunoscut; multe din aceste surse se găsesc în biblioteca sa personală), prof. Caraman a putut aborda cu cel mai mare succes și problema originilor uneia din cele mai importante balade populare românești, *Meșterul Manole*; el și-a publicat rezultatele cercetării sale în articolul *Considerații critice asupra genezei și răspîndirii baladei Meșterului Manole în Balcani*, apărut în „Buletinul Institutului de Filologie română «Alexandru Philippide»”, I, p. 63 — 102, unde a dovedit fără putință de tăgadă originile grecești ale mitului și baladei, transmisă românilor prin intermediul slavilor meridionali. Dar prof. Caraman arată că balada românească întrece în frumusețe toate formele balcanice ale baladei, care și-au stat la bază.

Prof. Caraman a înțeles din capul locului că o studiere temeinică a folclorului românesc nu se putea realiza fără o cunoaștere a folclorului ucrainean, dată fiind vecinătatea de peste un mileniu a celor două popoare. De aceea a acordat de pe vremea studiilor în Polonia mare atenție limbii și culturii ucrainene. Dețin de la d-sa informația că a studiat temeinic limba și literatura ucraineană și că s-a interesat oricînd de etnografia ucraineană. Astfel se explică interesul său și pentru huțuli. Vom pomeni aici articolul său *Frisca huțulă*, apărut în „Însemnări ieșene”, Anul V, volumul XIII, 1940, nr. 3, p. 297 — 519, o amplă recenzie critică a lucrării etnografului polon Stanisław Wincenz, *Na wysokiach poloninie*, Warszawa, 1936 (fiul acestui eminent cercetător polon, A. de Wincenz, a fost profesor de slavistică la Universitatea din Heidelberg și este, începînd din 1972, profesor de slavistică la Universitatea din Göttingen). În studiile sale folclorice prof. Caraman n-a relevat numai influențele altor popoare asupra noastră, dar și influențele românești asupra popoarelor vecine, ca de exemplu cele asupra poporului ucrainean. Într-o lucrare care era redactată în 1941, prof. Caraman constată că personalitatea lui Ștefan cel Mare apare în poezia populară ucraineană și românească a secolului al XV-lea; tema a fost tratată de alții după aceea.

Cu toate că prof. Caraman avea ca specialitate etnografia și folclorul, el s-a ocupat temeinic și cu limbile și literaturile slave și a făcut cursuri mai variate decît fostul său profesor Ilie Bărbulescu, care avea și dînsul o gamă largă de preocupări, studiînd la cursurile sale în mod obiectiv chiar realitățile economice ale U.R.S.S. În anii universitari 1939 — 1940 și 1940 — 1941 P. Caraman a ținut cursurile intitulate: *Introducere în studiul limbii slave bisericești vechi*, *Introducere în paleografia și diplomatia slavoromână*, *Curs de etnografie și limbă huțulă* și *Curs de literatură rusă modernă (Epoca lui Pușkin)*. Mai tîrziu, pînă în primăvara anului 1944, prof. Caraman a făcut, pe lîngă aceste cursuri, și unul de *Istoria literaturii ruse vechi*. Toate cursurile în discuție au fost redactate și, ca atare, definitivare pentru tipar (cursul de diplomatică și paleografie slavo-română cuprindea două volume). Așadar prof. Caraman a depus atunci și mai tîrziu, pînă în 1944, și din toamna anului 1945 pînă în toamna anului 1947, o muncă susținută în cadrul Universității din Iași, pentru a trezi pasiunea slavisticii sub toate formele ei în tinerii săi ascultători. Deja din toamna anului 1940 numise ca asistent al său pe Al. Zăcăroneț, licențiat în limba și literatura română al Universității din Iași, fost elev al lui Ilie Bărbulescu și al lui Iorgu Iordan, bun cunoscător al limbii și literaturii ruse, căruia i-a încredințat sarcina de a face cursuri de limbă rusă, audiate de studenții facultății. Activitatea lui P. Caraman în domeniul slavisticii la Universitatea din Iași se înseriază ca un moment important în istoria slavisticii române și a învățămîntului universitar din România. Prof. Caraman acorda în acest timp atenție și problemelor de traducere în română a capodoperelor literaturii ruse, ocupîndu-se într-un articol din „Însemnări ieșene” (Anul IV, vol. XI, nr. 7, 1939, p. 139 — 144), de traducerea *Demonului* lui Lermontov făcută de G. Lesnea; începînd din 1944 a încurajat traducerea din literatura poetică rusă, chiar în cadrul catedrei pe care o conducea, numînd printre asistenții săi și o persoană care se ocupa atunci în mod special de traducerea în versuri a poemelor lui Pușkin, Wanda Levițchi.

Din nefericire toate cursurile de slavistică ale prof. Caraman, ținute la Universitate, au fost pierdute în timpul întoarcerii din refugiul de la Zlatna la Iași, în mai 1945, împreună cu tot materialul de fișe cuprinzînd informațiile despre colindele Estului și Sudului Europei adunate timp de peste un deceniu la bibliotecile din țară și din străinătate (lada de lemn în

care se găseau toate aceste cursuri și fișele de care vorbeam a fost furată în gara Alba Iulia în timpul staționării lăzilor Universității ieșene și ale universitarilor ieșeni pe peronul gării, înainte de a fi transbordate în trenul de Iași). Ne putem imagina amărăciunea profesorului care și-a văzut astfel părăduită aproape toată munca sa de două decenii în domeniul științei.

La invitația prof. Iordan, care conducea începând din 1932 Institutul de filologie română „Alexandru Philippide” din Iași, creat în 1927 ca anexă a Universității ieșene, prof. Caraman a activat în cadrul acestui Institut, făcând comunicări de o mare noutate și importanță, ca aceea despre *Geneza porților cu streșină la români*, care a ocupat trei ședințe consecutive. Din nefericire, materialul rădunat timp de peste un deceniu în bibliotecile din străinătate și din țară cu privire la acest subiect s-a pierdut, găsindu-se în aceeași ladă furată la Alba Iulia.

Devenit un specialist de prim ordin în domeniul etnografiei și folclorului, el a fost invitat să publice articole de etnografie și folclor și în alte publicații etnografice și folclorice ale vremii, din țara noastră. Astfel, Mircea Eliade, conducătorul revistei de istoria religiilor, *Zalmoxis*, îi publică în volumul I al acestei reviste articolul *Xilog'nese et lithog'nese de l'homme, Essai sur l'origine et l'évolution d's croyances en Europe Oriental*, I, 1939, p. 177-196.

D-sa se ocupă în anii războiului și de alte probleme de etnografie românească și folclor românesc, aducând contribuții extrem de interesante. În anul 1942 d-sa a făcut în aula Universității din Iași, o splendidă conferință despre *Doină*, iar în martie 1944, cu puțin înainte de refugiul din Iași al autorităților și al unei mari părți din populație, d-sa a făcut în aula actualei Biblioteci „M. Eminescu” o conferință cu tema *Un străvichi obicei nupțial la români: adusul fetei pe cuptor*, care, după cîte știu, se identifică cu părțile a treia și a patra (aceasta nepublicată) ale articolului publicat în „Lud Słowiański” (vezi mai sus). Dar d-sa nu neglija în această vreme nici studiile de istoria literaturii române: în anul 1941 d-sa a ținut în aula Universității din Iași o foarte originală conferință despre semnificația *Țiganiadei*, important studiu de interpretare a ideologiei operei, care, din nefericire, n-a fost publicat (studiile de mai târziu — de după 1954 — despre *Țiganiada* au ajuns la multe din concluziile sale de atunci, fără să se fi bănuit că cineva spusese mai înainte aceleași lucruri). În refugiu, la Zlatna, în primăvara anului 1945, prof. Caraman a făcut o conferință bogată în idei despre *M. Eminescu și poezia populară*.

Din toamna sau iarna anului universitar 1943 — 1944 datează comunicarea sa despre balada lui Marcoș pașa, ținută în cadrul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide” din Iași; prof. Caraman a respins atunci obiecțiile care i se aduseseră de către D. Caracostea în articolul *Balada Crivățului*, din *Revista Fundațiilor Regale*, Anul X, nr. 8, p. 264 — 292 (= D. Caracostea, *Poezia tradițională română*, II, 1969, p. 149 — 176) (acest eminent istoric literar și folclorist susținea că, în balada citată, nu avem a face cu episodul istoric al distrugerii oștii lui Malcociu, ci cu un mit străvechi al puterii de nebiruit a Crivățului, prezent plin și în literatura populară persană, unde se vorbește de iarna lui Marcusa).

În același timp prof. Caraman activa ca membru al Institutului de studii balcanice din București, iar mai apoi ca director al sectorului de etnografie al aceluiași Institut. În paginile publicației Institutului în discuție, „Balcania” (numai începând cu vol. II — III, 1939 — 1940, revista a devenit organul Institutului, condus de V. Papacostea), prof. Caraman publică studii și recenzii importante, dintre care vom pomeni studiul *Les bases mystiques de l'anthroponymie, Prolégomènes à l'étude d's noms personnels roumains*, „Balcania”, VI, 1945, p. 464 — 497, rămas fără urmare, revista încetîndu-și activitatea cu vol. VII, 1947. De fapt profesorul Caraman a înaintat atunci Institutului de studii balcanice o vastă lucrare intitulată *Conceptul frumuseții umane în antroponimia din Sud-estul Europei*; dar această lucrare s-a pierdut după desființarea Institutului amintit, desființare care a avut loc în 1948. Înainte de 1947 prof. Caraman a predat Institutului de studii balcanice din București și o lucrare despre *Discolindatul în Sud-estul Europei* (două volume, plus un al treilea volum de materiale nestudiate de autor); dar nici această lucrare n-a mai putut fi găsită în arhiva fostului Institut Balcanic, după desființarea acestui Institut. Lucrarea despre bazele mistice ale antroponimiei ne arată că prof. Caraman începuse să se ocupe de pe atunci de un domeniu neglijat al lingvisticii române, cel al antroponimiei, în care d-sa aducea un punct de vedere nou, firește la un etnograf și folclorist, acela al rolului numelui în concepția primitivă a umanității, de unde expresia de „baze mistice”, pe care Caraman a crezut-o potrivită pentru a denumi acest rol al antroponimiei (cf. dictonul latin *Nomen omen*).

Cunoștințele temeinice în toate domeniile pe care le-am pomenit l-au ridicat deasupra tuturor cercetătorilor români din această vreme care se ocupau de asemenea domenii. Așa

se face că d-sa a început să publice în „Balcania” o serie de lungi recenzii ale unora din cărțile care au apărut atunci la noi în aceste domenii, recenzii în care erau arătate numeroase defecte ale lucrărilor respective, autorul recenziilor neuitând însă să arate și meritele lucrărilor recenzate. Vom pomeni aici recenzia despre lucrarea lui Ion Chelcea, *Rudarții, Contribuții la o enigmă etnografică*, București, 1946 (vezi „Balcania”, VII, 1, p. 219 — 234), și pe cea despre cartea lui C. Bobulescu, *Lăutari și horti în pictura bisericilor noastre*, București, 1940 (vezi rev. cit., p. 234 — 243). În această serie de corectări ale unor lucrări apărute până atunci la noi se înscrie și o comunicare nepublicată încă, făcută în cadrul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide” în 1946 sau 1947, despre unele greșeli de traducere din colecția monumentală a documentelor moldovenești, publicată începând din 1931 de Mihai Costăchescu. După aceea d-sa s-a ocupat de diverse probleme de etnografie și folclor românesc și sud-est-european, reluând câteodată vechile sale teme, dar și de probleme de antroponimie românească. Pasiunea studiilor antroponimice l-a stăpinit pe Petru Caraman multă vreme, până după 1960; în 1968 d-sa va face, în cadrul celui de al XII-lea congres de lingvistică și filologie romanică din București, comunicarea *L'héritage romain dans l'anthroponymie roumaine* (vezi „Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică”, I, București, 1970, p. 1103 — 1113; textul tipărit este cu mult mai scurt decât cel citit în sedință).

Reluând vechea temă a „descolindatului”, prof. Caraman a redactat o nouă lucrare pe baza materialului care îi rămăsese sau pe care l-a putut aduna între timp: cam o zeceime din materialul adunat și studiat mai înainte. Lucrarea era terminată în 1969, când a fost prezentată pentru tipărire Editurii pentru literatură și artă; dar din cauza unor neînțelegeri, ea nu s-a mai tipărit. Ca o continuare a preocupărilor despre bazele mistice ale antroponimiei, prof. Caraman a redactat din nou o parte din lucrarea: *Conceptul frumuseții umane în antroponimia popoarelor din Sud-estul Europei*, care are o întindere de peste 100 de pagini de tipar. Prof. Caraman a mai redactat în acest timp și o întinsă lucrare intitulată *De la instinctul de orientare la spiritul critic axat pe tradiția autohtonă*, din care d-sa a publicat un capitol, *Magia populară ca sursă de inspirație pentru poezia cultă*, în volumul colectiv *Elogiu folclorului românesc*, Antologie și prefață de Octav Păun, text îngrijit de Maria Mărdărescu și Octav Păun, București, 1969, p. 376 — 401.

În decembrie 1973 prof. Caraman a participat la cel de-al X-lea colocviu organizat de societatea „M. Eminescu” din Freiburg la Schauinsland (îngă Freiburg), care a avut ca temă viața și opera lui D. Cantemir; d-sa a făcut acolo comunicarea *L'ethnographie Cantemir et le folklore du Proche-Orient*, pe care a repetat-o și în cadrul Universității din Tübingen, unde a fost invitat să facă această conferință de prof. Eugen Coseriu, fost elev al său în 1939 — 1940 la Universitatea din Iași. Comunicarea a apărut în „Dacoromania, Jahrbuch für östliche Latinität”, II, Freiburg și München, 1974 (p. 313 — 341); volumul respectiv al revistei cuprinzând majoritatea comunicărilor ținute în cadrul acestui simpozion (și în volumul al III-lea al publicației citate, 1975 — 1976, p. 237 — 270). La simpozionul organizat de aceeași societate la Baia Mare, Sighet, Suceava și Iași, având ca temă „Maramureșul în istoria, cultura și limba românească”, d-sa a făcut (în Sighet) comunicarea *La genèse des portes monumentales de Maramureș*, iar la simpozionul organizat de aceeași societate la Mangalia (Neptun) și Constanța în septembrie 1975, cu tema „Românii și marea” a prezentat comunicarea *Le reflet de la mer dans le folklore roumain*. Făcând parte din delegația care a mers în 1972 la Pančevo (Iugoslavia), unde avea loc un simpozion consacrat relațiilor dintre români și iugoslavi în domeniul folclorului, d-sa a susținut acolo comunicarea *Funcția nupțială a unei balade populare românești de origine sîrbă* (Actele simpozionului dedicat reciprocității iugoslavo-române în domeniul literaturii populare, Pančevo, 1972, p. 125 — 156), în care a arătat nu numai asemănările, dar și deosebirile baladei românești numite *Cîntecul nunului* față de modelul sîrb care-i stă la bază. După cîte aflăm din comunicarea făcută acolo (p. 126, nota), Petru Caraman a alcătuit o lucrare cu mult mai întinsă despre tema tratată în comunicare; ea se intitulază *Cîntecul nunului din perspectiva originii, genezei și funcției sale*.

Prof. Caraman s-a ocupat și de probleme de etnografie; d-sa a redactat o lucrare despre tatuajul la popoarele Sud-estului european. Un capitol din această lucrare a fost prezentat la cel de-al treilea congres internațional de studii sud-est-europene (vezi rezumatul francez cu titlul: *Le tatouage chez les Roumains, d'après leurs créations folkloriques*, în *Résumés des communications, Tome II, Linguistique, littérature, folklore, ethnographie, arts, droit et institutions*, București, 1974, p. 288).

Prof. Caraman a continuat a se ocupa în această perioadă și de diverse probleme de istorie literară românească. Problemelor influențelor polone, în special ale lui Kochanowsky asupra lui Dosoftei, d-sa le-a consacrat o comunicare amplă și luminoasă în cadrul simpozionului avînd ca temă viața și opera lui Dosoftei, care a avut loc la Iași în decembrie 1973. Ca rezultat al preocupării constante a prof. Caraman pentru opera lui Eminescu, d-sa a definitivat în ultimii ani lucrarea *Simbolul îngemănăt pămînt și apă în poezia lui Eminescu* (cca 200 p.).

Prin pierderea manuscriselor și fișelor sale în condițiile arătate, prof. Caraman este, desigur, unul dintre oamenii de știință cei mai loviți de război și de urmările lui imediate. Dar pierderea manuscriselor și a materialelor faptice adunate nu l-a demoralizat și d-sa a reluat munca de adunare a materialelor redactate, ba chiar a redactat și alte lucrări. Cu toată această adevărată tragedie a vieții sale, prof. Caraman a desfășurat o activitate științifică multilaterală și de o mare valoare științifică.

Prof. Caraman a fost și este un orator de rasă. Mi-aduc aminte de însuflețirea cu care vorbea, la lecția despre *Drama rusă de la Sumarokov și pînă astăzi*, ținută de d-sa în cadrul concursului pentru ocuparea postului de conferențiar de limbile și literaturile slave de la universitatea noastră, ca și de conferințele sale de pînă în 1947 din Iași, care erau pentru cei care le audiau adevărate evenimente sufletești și se situau în mintea mea și a altora nu numai la cel mai înalt nivel al științei (al originalității de idei, al erudiției), dar și la cel mai înalt nivel al oratoriei. Nimic care să fi displicut în aceste conferințe sau comunicări, de o eleganță desăvîrșită, nimic de prisos, deși ele erau atît de lungi; și aceasta, desigur, din cauza bogăției de date și de idei noi, care-și cereau exprimarea și nu îngăduiau diluarea expunerilor. În pasajele patetice ale conferințelor, ca și în extraordinara bogăție de material și de idei se străvedea temperamentul vulcanic al profesorului și al omului de știință¹.

Petru Caraman a fost și este unul dintre profesorii cei mai savanți, mai multilaterali, mai profunzi și mai pasionați pe care i-a avut universitatea noastră de-a lungul existenței ei de aproape 120 de ani. Îi urăm să trăiască încă mulți ani, pentru a-și putea definitiva și tipări lucrările pe care le are în manuscris și a ne instrui cu rezultatele cercetărilor sale științifice.*

G. Ivănescu

¹ Pentru multe din informațiile din acest articol, unele obținute prin cercetarea arhivelor Universității „Al. I. Cuza” și a Arhivelor statului din Iași, aduc aici mulțumirile mele celor mai vii profesorului I.D. Lăudat, care a binevoit a mi le pune cu larghețe la dispoziție.

* Trebuie să anunțăm că soarta a voit altfel decît am sperat noi, alături de toți intelectualii ieșeni: la 10 ianuarie 1980, ora 1,40 (noaptea), prof. Caraman a încetat din viață, în urma unei suferințe de aproape un an de zile. Însemnarea a avut loc în ziua de 12 ianuarie, orele 14,00. Personalitatea eminentului profesor și savant a fost evocată de tovarășii prof. Al. Andriescu, prodecan al Facultății de filologie a Universității „Al. I. Cuza”, prof. A. Vraciu, conf. univ. V. Adăscăliței și prof. I. D. Lăudat de la aceeași facultate, M. Bordeianu, directorul Bibliotecii „M. Eminescu” din Iași, și prof. Traian Gheorghiu, din partea foștilor colegi și prieteni.

ACTIVITATEA CENTRULUI DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR DIN IAȘI ÎN ANII 1977 — 1978

1. În cursul anilor 1977 — 1978, cercetătorii Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor au lucrat pe bază de contracte cu Prezidiul Academiei R.S. România la un număr de 7 teme. În cele ce urmează vom consemna principalele realizări din această perioadă.

1.1. La *Dicționarul limbii române* (colectiv: Doina Cobeț, Corneliu Morariu, Victoria Zăstroiu, Eugenia Dima, Ioan Oprea, Rodica Radu, Maria Vișoianu, Cristina Florescu, Carmen Pamfil) s-a continuat redactarea articolelor de la litera V, realizându-se un număr de aproximativ 1 100 de pagini; paralel, au fost revizuite 390 de pagini de la aceeași literă și au fost extrase 8 000 de fișe. În același timp, a fost definitivat textul celor 1 250 de pagini reprezentând articolele de la litera Ș a *Dicționarului limbii române*. În cadrul lucrărilor în comisia de etimologii a *Dicționarului limbii române*, N.A. Ursu a făcut revizia etimologiei neologismelor din manuscrisele P₂₄ — P₂₈ și T₇ — T₁₄.

1.2. La tema *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, un prim colectiv, format din cercetători și cadre didactice (V. Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Nuță, Ion Florea și Adrian Turculeț), a lucrat la definitivarea volumului întâi de hărți al acestui atlas. Au fost elaborate harta fizică și administrativă, un număr de 5 hărți introductive, cu conținut istoric, cultural și social-economic și 25 de hărți sintetice și interpretative. A fost realizat aparatul critic al volumului. S-a încheiat scrierea pe cale a planșelor cuprinzând răspunsuri redactate sub formă de material necartografiat. De asemenea, au fost revizuite și definitivare textele de prezentare a localităților anchetate pentru volumul introductiv. Au continuat anchetele suplimentare pentru înregistrarea de texte. În ultima etapă, a început redactarea hărților analitice și interpretative (în total 75) și a textelor cu răspunsurile prezentate sub formă de material necartografiat (40) din cel de al doilea volum al *Atlasului*.

Un alt colectiv (Doina Hreapcă, Cecilia Zoler, Horia Birleanu) a încheiat operațiile de transcriere a textelor care vor apare în primul volum de *Texte dialectale. Moldova și Bucovina*, pentru care au fost revizuite, dactilografiate și colaționate 200 de pagini. Paralel, s-au continuat lucrările la glosarele dialectale; a fost încheiată redactarea în prima formă a unui volum consacrat sudului Moldovei și s-a început revizia și definitivarea acestuia.

1.3. Colectivul de istorie literară (alcătuit din cercetătorii Al. Teodorescu, Dan Mănuță, Dimitrie Costea, Remus Zăstroiu, Leon Volovici, Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Stănuța Crețu, Rodica Șuiu, Algeria Simota, Constantin Teodorovici, Constanța Buzatu, Maria Teodorovici) a continuat documentarea și fișarea surselor de informație în vederea realizării *Dicționarului literaturii române din secolul al XX-lea, Partea I. Autori*; au fost parcurse aproximativ 510.000 de pagini de cărți și periodice și au fost extrase cca 90.000 de fișe informative.

Concomitent, a fost definitivat textul articolelor din *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, predat Editurii Academiei R.S. România. În cursul anului 1978 s-au efectuat operații de revizie în fața de tipar pentru 4 000 de pagini dactilografiate.

1.4. Cercetătorii colectivului de folclor (I.H. Ciubotaru, Lucia Berdan, Lucia Cires și Silvia Ciubotaru) au lucrat în continuare la alcătuirea *Arhivei de folclor a Moldovei și Bucovinei*. S-au făcut anchete folclorice în 52 de localități, adunându-se un bogat material documentar: înregistrări de producții folclorice și informații etnografice (135 de benzi de magnetofon), 100 de filme foto alb-negru, 50 de filme diapozitiv color. Au fost realizate 4 filme etnografice (cu o durată de 20 de minute) și s-au completat 38 de caiete — chestionar din ancheta indirectă. Au continuat lucrările de organizare și sistematizare a arhivei (transcrierea și sistematizarea de fișe, completarea registrelor inventar). Au fost transcrise de pe

bandă de magnetofon un număr de 600 de melodii populare (Florin Bucescu și Violel Bileanu, colaboratori externi).

Pe baza realizării sarcinilor de plan la temele individuale ale membrilor colectivului au fost redactate părți din lucrările: *Elemente de sintaxă ale culturii populare de pe Valea Șomuzului Mare* (I.H. Ciubotaru), *Contribuții teoretice și metodologice la cercetarea baladelor în Moldova* (Lucia Berdan), *Contribuții la cercetarea colindatului în Moldova* (Lucia Cireș), *Strigătura în Moldova. Istoricul cercetării speciei* (Silvia Ciubotaru).

1.5. La tema *Neologismele limbii române în perioada 1760–1860* (din anul 1978 inclusă în tema *Istoria limbii române*), cercetătorii N. A. Ursu și Despina Ursu au redactat 275 de pagini din *Repertoriul de cuvinte și forme* al lucrării (literele S, Ș, T, Ț, U, V, X, Z) și au extras 35.000 de fișe din manuscrise și tipărituri. Pentru tratatul de *Istorie a limbii române* au fost redactate 50 de pagini din capitolul consacrat creării terminologiei moderne în științe, administrație, drept etc. și dezvoltării stilului științific și a celui juridico-administrativ.

1.6. La *Dicționarul toponimic al Moldovei* (la care a lucrat cercetătorul Dragoș Moldovanu), au fost extrase 65 000 de fișe din documente, s-au făcut 33 de anchete complete în tot atâtea comune și anchete suplimentare în 20 de comune și orașe din județul Suceava. În ultimul trimestru al anului 1978, la aceeași temă a fost încadrat I. Turcuș. Prin colaborarea cu cadre didactice de la Facultatea de filologie din Iași, de la facultățile de filologie ale Universității din Galați și ale institutelor pedagogice din Suceava și Bacău, se urmărește adunarea materialului documentar și realizarea anchetelor de teren după norme unitare. Un prim rezultat al acestei colaborări este realizarea unei lucrări auxiliare, *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale din Moldova. Perioada modernă (1865 – 1978)*.

1.7. Colaborări internaționale

1.7.1. La *Atlasul limbilor Europei* (ALE), au fost realizate 15 anchete complete cu chestionarul consacrat onomasiologiei și vocabularului fundamental (V. Arvinte și Stellan Dumistrăcel). Comitetului național român pentru ALE i-au fost furnizate răspunsurile la 120 de întrebări din toate punctele de anchetă din Moldova și Bucovina, în vederea prelucrării lor pentru redactarea primului volum din *Atlas*.

1.7.2. La *Dicționarul român-german* al lui H. Tiktin (ediția a doua, revăzută și adăugită), efectuat în colaborare cu Universitatea „Albert Ludwig” din Freiburg i. Breisgau (R.F.G.), a lucrat în cursul anului 1977 un colectiv de cercetători (Ioan Oprea, Cristina Florescu, Carmen Pamfil), pe bază de contract cu Ministerul Educației și Învățământului, împreună cu un colectiv de cadre didactice (V. Arvinte, A. Turculeț, Gertrud Sauer, O. Tcaciuc, C. Frincu). S-a lucrat la alcătuirea bibliografiei, la organizarea fișierului, a fost întocmită lista de cuvinte (parțial). Au fost fișate texte vechi și s-au redactat, provizoriu, după stabilirea unor principii de lucru, un număr de o sută de cuvinte de la literele A–C.

2. Modalitățile de manifestare a integrării. În afara sarcinilor de plan realizate la *Tratatul de istorie a limbii române*, *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, *Atlasul limbilor Europei*, *Dicționarul toponimic al Moldovei* și la *Dicționarul român-german*, ediția a doua, revăzută și adăugită, prin dezbaterile din consiliul profesoral al Facultății de filologie și în consiliul științific al Centrului, au fost urmărite colaborarea și sprijinul reciproc între colectivele care realizează diferite teme. S-a acordat asistență științifică colectivelor de la Institutul de medicină și farmacie și de la Institutul politehnic care lucrează la *Dicționarul medical român-francez și francez-român* și, respectiv, la *Dicționarul poliglot textil*.

În cadrul sarcinilor care au fost prevăzute în planul integrat de cercetare științifică, a fost îndrumată și supravegheată practica de cercetare științifică a unui număr de 106 studenți ai Facultății de filologie. Studenții au fost inițiați în activitatea de cercetare propriu-zisă, participând la operațiile prevăzute pentru fazele anuale ale unor teme. Paralel cu efectuarea altor lucrări auxiliare, ei au extras, au prelucrat ori au transcris cca 200 000 de fișe, lucrând în colectivele de lexicografie, dialectologie, toponimie, istorie literară și folclor.

3. În această perioadă, valorificând rezultate ale cercetărilor întreprinse, cercetătorii din diferite colective au fost prezenți la diverse manifestări științifice (sesiuni, simpozioane, colocvii, consfătuiri etc.) organizate la Iași sau în alte centre universitare ori și-au prezentat lucrările în ședințe ale colectivelor.

3.1. În ședințele de lucru lunare ale colectivelor de istorie literară și folclor au fost prezentate comunicări referitoare la viața și opera unor scriitori, critici și istorici literari (T. Vianu, Gala Galaction, Pompiliu Constantinescu, I. Trivale ș.a.), precum și recenzii ale unor volume de istorie și critică literară, de folcloristică. În cadrul colectivului de lexicografie au prezentat comunicări, note și recenzii cercetătorii: Eugenia Dima (*valim, văgăli*,

otgău, otz, vanolul, vtrpăl, vtrpăll, vtrpăllt, note etimologice), Maria Vișoianu (*Probleme de lexicografie interpretate în lumina unor teorii semantice moderne*), Rodica Radu (prezentare a revistei „Limba română” pe anul 1977), Cristina Florescu (*Rolul stilistic al particularităților fonetice în trilogia sadovniană Frații Jderi*), Ioan Oprea (recenzie la Josette Rey-Debove, *Étude linguistique et sémantique des dictionnaires français contemporains*) și Carmen-Gabriela Pamfil (prezentare a cărții *Terminologia portului popular românesc*, de Zamfira Mihail).

3.2. O mare parte dintre cercetători au participat cu comunicări și conferințe la manifestările, organizate pe plan local sau național, prilejuate de aniversări ale unor importante evenimente istorice și culturale, de comemorări ale unor personalități românești.

La simpozioanele și sesiunile științifice dedicate împlinirii a o sută de ani de la proclamarea Independenței de stat a României, organizate de Comitetul județean Vaslui al P.C.R. și de Comitetul de partid al Centrului universitar Iași, au luat parte Al. Teodorescu (*Eminescu și Independența națională*), Dan Mănuță (*Pașoptiștii și Independența*), Remus Zăstroiu (Gr. R. Bossuțeanu, un luptător pentru Unire și Independență) și Florin Faifer (*Dramaturgia Independenței*). La simpozionul prin care s-a sărbătorit același eveniment, la Centru, au participat cercetătorii: Constantin Teodorovici (*Școala ardeleană și Independența*), Lucia Cireș (*Războiul de Independență în folclor*), Constanța Buzatu (*Războiul de Independență reflectat în opera poetică a lui V. Alecsandri*), Algeria Simota (*Coșbuc și Războiul de Independență*), Florin Faifer (*Războiul pentru Independență oglindit în dramaturgia românească contemporană*).

Tot în această perioadă, la Centru s-au organizat simpozioanele 70 de ani de la mișcările țărănești din 1907 (la care a participat Lucia Berdan cu comunicarea *Răscoala din 1907 oglindită în folclor*) și 120 de ani de la revoluția din 1848 (în cadrul căruia au vorbit Constanța Buzatu, despre *Memorialistica anului 1848*, și Lucia Berdan, despre *Aspecte ale culturii populare din Moldova în preocupările lui C. Negruzzi, A. Russo și V. Alecsandri*).

O sesiune de comunicări a fost închinată comemorării a 70 de ani de la moartea lui B.P. Hasdeu. Au prezentat referate Gabriela Drăgoi (*Un precursor: Alexandru Hîjdeu*), Florin Faifer (*Viziune dramatică în opera lui B.P. Hasdeu*) și Silvia Ciubotaru (*B.P. Hasdeu și cultura populară*).

În cadrul Festivalului studențesc „Gh. Asachi”, din mai 1978, un număr de cercetători de la Centru au organizat simpozionul *Gheorghe Asachi în cultura românească*, evocînd activitatea multilaterală a marelui cărturar moldovean în următoarele comunicări: Gh. Asachi—*Intemeietorul învățămîntului național în Moldova* (Eugenia Dima), Gh. Asachi și literatura universală (Victoria Zăstroiu), Scriitorul Gh. Asachi (Algeria Simota), Momente ale istoriei naționale evocate în tablourile și litografiile lui Gh. Asachi (N. A. Ursu), Gh. Asachi — cititor al presei românești (Rodica Radu), Gh. Asachi și începuturile teatrului românesc (Carmen Pamfil), Contribuția lui Gh. Asachi la dezvoltarea limbii române literare (Despina Ursu).

Cu prilejul împlinirii a 125 de ani de la nașterea lui Ion Pop-Reteganul, Lucia Cireș a vorbit despre *Ion Pop-Reteganul — folclorist* și I.H. Ciubotaru a prezentat lucrarea *Piese din colecțiile lui Ion Pop-Reteganul în repertoriul folcloric contemporan*.

La simpozionul comemorativ dedicat împlinirii a 40 de ani de la moartea lui Ovid Densusianu, organizat la Centru, au prezentat comunicări cercetătorii Stelian Dumistrăcel (*O figură proeminentă a lingvisticii românești moderne: Ovid Densusianu*), Remus Zăstroiu (*Ovid Densusianu, debutul în critică literară*) și Silvia Ciubotaru (*Ovid Densusianu, O nouă direcție în folcloristica românească*). Cu ocazia împlinirii a 20 de ani de la moartea lui Constantin Brăiloiu, I.H. Ciubotaru a vorbit despre *Constantin Brăiloiu, fondatorul Arhivei naționale de folclor*.

Sesiunea științifică desfășurată în cadrul manifestărilor Festivalului de poezie „Mihai Eminescu” a înscris printre comunicări și pe cea a lui Alexandru Teodorescu despre *Mihai Eminescu și Independența națională*. La alte manifestări culturale au participat Dan Mănuță (întîlniri cu cititorii organizate de Asociația scriitorilor din Iași, conferințe pe teme de istorie literară), Rodica Șuiu (întîlniri cu cititorii organizate de Asociația scriitorilor din Iași, *Zilele Vasile Alecsandri — Mircești*), Al. Teodorescu (*Zilele Mihail Sadoveanu*, ediția a șasea, Pașcani, cu o comunicare — portret M. Sadoveanu și permanențele spiritualității românești), Florin Faifer (conferință despre *Dramaturgia lui Horia Lovinescu*, la Muzeul teatrului).

În cadrul Subcomisiei de antropologie și etnologie a Filialei Iași a Academiei R.S. România, colectivul de folclor a organizat simpozioanele *Arii lingvistice, etnografice și folclorice în spațiul dacoromân*, decembrie 1977 (au prezentat comunicări: Lucia Berdan, *Zone de baladă populară în Moldova*, I.H. Ciubotaru, *Arii folclorice în Moldova: Valea Șomuzului*).

Mare, Lucia Cireș, *Artă de colindă cu subiect de baladă*, Viorel Birleanu și Florin Buceșcu, colaboratori externi, *Elemente arhaice în folclorul muzical de pe Valea Șomuzului Mare*) și *Preocupări actuale în cercetarea culturii populare din Moldova*, iunie 1978 (I.H. Ciubotaru a prezentat lucrarea *Cadrul etnografic al cîntecului funerar pe Valea Șomuzului Mare*).

3.3. Reprezentanți ai Centrului au fost prezenți, de asemenea, la diferite întâlniri științifice desfășurate în țară. La Sesiunea națională de vocabular și sintaxă organizată de Societatea de științe filologice la Timișoara, între 26 — 27 noiembrie 1977, au susținut comunicări Dragoș Moldovanu (*Poziția structurală a topicii și baza lingvistică a stilului*) și Ion Florea (*Poziția lingvistică a terminologiei meșteșugărești*). La Colocviul de critică și istorie literară, organizat în 1977, la București, de Uniunea Scriitorilor din R.S. România, au luat parte Al. Teodorescu, Dan Mănuță (cu o intervenție apărută și în „Viața românească”, XXXI, 1978, nr. 3), Dimitrie Costea și Florin Faifer. În cadrul Colocviului național de sociologia literaturii, de la Cluj-Napoca (mai 1978), Dan Mănuță a susținut comunicarea *Structuri sociale și modalități de lectură*, prezentată ca lecție și la cursurile de vară de la Piatra Neamț, organizate de Societatea de științe filologice pentru profesorii de limba și literatura română. Cu prilejul Colocviului de onomastică de la Cluj-Napoca (octombrie 1978) Ion Nuță a prezentat lucrarea *Supranume colective în nord-estul Moldovei*. La 13 decembrie 1978, N.A. Ursu a prezentat la Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj-Napoca trei comunicări, intitulate *Un manuscris autograf necunoscut al lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanu, Traduceri necunoscute ale lui I. Budai-Deleanu, Manuale școlare traduse de Gh. Șincai în 1806*.

3.4. În cadrul amplei mișcări culturale naționale „Cîntarea României”, cercetătorii colectivului de folclor au participat, în calitate de consultanți și membri ai juriilor, la principalele manifestări folclorice și etnografice (festivaluri și expoziții de artă populară), organizate în județul Iași, precum și în alte județe ale Moldovei. Au fost prezenți, de asemenea, cu expuneri la unele dezbateri și simpozioane desfășurate în același cadru.

Cercetătorii de la Centru au continuat să colaboreze la emisiunile culturale, cu caracter istorico-literar și de cultivare a limbii, ale postului de radio Iași, cu materiale și comentarii de specialitate sau de un interes mai larg. Membrii colectivului de folclor au realizat emisiuni consacrate unor zone sau vetre folclorice din Moldova, unor genuri și categorii ale folclorului și etnografiei din această parte a țării. Cercetătorii din colectivele de lingvistică au participat la discuții sau au prezentat, la emisiunea „Grai și suflăt românească”, expuneri cu privire la teme de actualitate în lexicologie, lexicografie și dialectologie.

Menționăm, de asemenea, faptul că cercetătorii din colectivul de istorie literară au prezentat conferințe și expuneri asupra unor personalități și probleme ale literaturii române în cadrul unor manifestări culturale organizate în policlinici, spitale și fabrici din municipiul Iași.

4. Valorificându-se rezultatele cercetărilor din plan și ale activității desfășurate în afara planului, au fost publicate mai multe volume și ediții, au fost multiplicat diverse alte lucrări și au fost tipărite numeroase studii și articole, recenzii, note, cronici și comentarii.

În anul 1978 a apărut, la Editura Academiei R.S. România, tomul XI, partea 1, litera Ș, din *Dicționarul limbii române*, ai cărui autori sînt Doina Cobeț, Maria Deutsch, Zamfira Mihail, Dragoș Moldovanu, Corneliu Morariu, Despina Ursu, Victoria Zăstroiu (revizori Doina Cobeț și Corneliu Morariu, care au asigurat și coordonarea lexicografică a volumului). Au fost publicate, de asemenea, volumele lui Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1978, și Dan Mănuță, *Argumente de istorie literară*, Iași, Junimea, 1978. Au întocmit ediții Maria și Constantin Teodorovici, G. Călinescu, *Mihai Eminescu (Studii și articole)*, Iași, Junimea, 1978, și N.A. Ursu, Dosoftei, *Opere, I, Versuri*, ediție critică, București, Minerva, 1978. Sub egida Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor, în anul 1978 s-a multiplicat un *Chestionar toponimic și entopie general*, cu un glosar de entopice onomasiologice și *Ancheta toponimică*, o introducere metodologică cuprinzînd și documentația pentru elaborarea *Dicționarului toponimic al Moldovei*, realizate de Dragoș Moldovanu.

Au colaborat cu studii, articole, note și recenzii, la reviste de specialitate și literatură culturală, ca și la periodice studentești etc., următorii cercetători: N.A. Ursu, *Traducătorul necunoscut al romanului „Critil și Andronius”* („Limba română”, XXVI, 1977, 4), *Debutul literar al lui Dosoftei* (id., nr. 6), *Paternitatea primei piese de teatru românești* („Cronica”, XIII, 1978; 8), *Izvorul francez al unei traduceri a lui Lazăr Asachi* (id., nr. 15), *O identificare istorico-literară: Cine a fost pitarul Hristache, autorul „Poveștii mavroghenești”?* (id., nr. 31), *Alte traduceri necunoscute din tinerețea lui Dosoftei* („Limba română”, XXVII, 1978, 5); Stelian Dumistrăcel, *Termes pour les formes de relief. Le rôle de la variable géographique* („Revue de linguistique romane”, t. 42, 1978, 167 — 168), recenzie la A. Weijnen (sub redac-

ția), *Atlas Linguarum, Europae Introduction* (AnL, XXVI, 1977—1978); Dragoș Moldovanu, *Sintaxa narativă a „Istoriei teroglogice”: structuri dislocate*, II („Revista de istorie și teorie literară”, XXVI, 1977, 1), *Formațiile premorfologice din limba română veche* (AnL, XXVI, 1977—1978); Ion Nuță, *Denumiri pentru noțiunea de „în rău” în limba română* (ibid.); Doina Cobeș, Eugenia Dima, *Note lexicale și etimologice* (ibid.); Doina Hreapcă, recenzie la Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Lilliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română (nord-și sud-dunăreană)* (ibid.); Cecilia Zoler, recenzie la Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română* (ibid.); Ioan Oprea, *Limba, cultură, societate* („Dialog”, IX, 1978, 62), *Analitica cuvintului și premisele unei ontologii* (în jurul cărții lui C. Noica, *Sentimentul românesc al ființei*) (id., nr. 64), recenzie la Letiția Pinteș, *Învățăminte formative prin procedee logico-matematice cu referiri speciale la gramatică* („Opinia studentescă”, V, 1978, 7—8), recenzie la Josette Rey-Debove, *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains* (AnL, XXVI, 1977—1978); Carmen-Gabriela Pamfil, *Linguistică și folclor* (recenzie la A. Lambrior, *Studii de lingvistică și folcloristică*, ediție îngrijită de Ion Nuță) („Opinia studentescă”, IV, 1977, 8), *Limba și cultura românească în secolul al XVIII-lea* („Dialog”, IX, 1978, 63), recenzie la Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc* („Cronica”, XIII, 1978, 27), recenzie la Stelian Dumitrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului* („Opinia studentescă”, V, 1978, 7—8); Al. Teodorescu, *Mihai Eminescu și Independența națională* (AnL, XXVI, 1977—1978); Dan Mănușă, *Unul din posibilele modele ale lui Rostogan* („Cronica”, XII, 1977, 4), *Convorbirile literare și Independența* (id., nr. 21), *O carte care va provoca dispute* [Marian Popa, *Dicționar de literatură română contemporană*] („Convorbiri literare”, 1977, 12), E. Todoran, *Maiorescu* (id., nr. 10), Z. Ornea, *Curentul cultural de la „Concomptanul”* (ibid.), H. Zaitz și C. Pompidan, *Convorbiri literare* („Limba și literatură”, 1977, vol. II, 7), *Relația etimologică* („Cronica”, XII, 1977, 52), *Eminescu în familie* („Convorbiri literare”, 1978, 7), *Cartea sinonimă cu modelul* (id., nr. 8), *Melancolia neojunismului* („Cronica”, XIII, 1978, 41), D. Bălăș, *Glasuri* („Convorbiri literare”, 1978, 12), Al. Zub, *Junimea. Implicații istoriografice* (AnL, XXVI, 1977—1978), *Independența națională și literatura română dintre 1850—1860* (ibid.); Remus Zăstroiu, Grigore R. Bossueceanu, *un luptător pentru Unire și Independență* (AnL, XXVI, 1977—1978); Leon Volovici, *Quand l'écrivain roumain devient professionnel* („Cahiers roumains d'études littéraires”, 1978, 1), Ion Petrică, *Confluente culturale româno-polone* (ibid.), Norman Manea, *Zilele și jocul* („Cronica”, XIII, 1978, 16), Gh. Macarie, *Sentimentul naturii în literatura română a secolului XIX* (id., nr. 38), C. Dobrogeanu Gherea, *Opere complete*, I-II, IV (AnL, XXVI, 1977—1978); Gabriela Drăgoi, *Un precursor: Alexandru Hrtideu* (AnL, XXVI, 1977—1978); Florin Faifer, V. Enz, *Alexandru Vlahuță* („Cronica”, XII, 1977, 2), *Caragiale prozatorul* (id., nr. 4), *Un „precaragean”*, Costache Caragiale (id., nr. 6), *Dramaturgia Independenței* (id., nr. 20); v. și id., XIII, 1978, 4), *Timp și spațiu în dramaturgia actuală* (id., XII, 1977, 28), *Personaj și istorie* (id., nr. 33), *Scritori în dialog* (id., nr. 48), *Dan Tărchilă, Trei piese istorice* (id., XIII, 1978, 2), *Istorie dramatică* (id., nr. 13), *Istorie și roman* (id., nr. 16), *Între teatru și reportaj* (id., nr. 19), *Biografia personajului* (id., nr. 21), *Personajul-titular interior* (id., nr. 26), *Evoluția personajului* (id., nr. 28), *Ion Băteșu, Alibi* (id., nr. 34), *Ion Lăncrăjan, Nevoia de adevăr* (id., nr. 40), *Dan Mănușă, Argumente de istorie literară* (id., nr. 40), *Dilemele protocronismului* (id., nr. 50, 51), M. Drăgan, *Lecturi posibile* („Convorbiri literare”, 1978, 7), *Viziune dramatică în opera lui B. P. Hasdeu* (AnL, XXVI, 1977—1978), Leon Volovici, *Apariția scriitorului în cultura românească* (ibid.); Rodica Șuiu, *Ana Blandiana, Cele patru anotimpuri* („Cronica”, XII, 1977, 34), *Un aed al cetății. Florin Mihai Petrescu* (id., XIII, 1978, 14), *Constanța Bucea, Poeme* („Convorbiri literare”, 1978, 4), Ioana Diaconescu, *Amiaza* (id., nr. 8), Anghel Dumbrăveanu, *Diligența de seară* (id., nr. 9), Doña Uricariu, *Jugastru sfială* (id., nr. 10); Ion H. Ciubotaru, *Permanența culturii populare, capitol în monografia Războieni-Valea Albă și împrejurimile*, Piatra Neamț, 1978, *Vetre folclorice ieșene* („Cronica”, XIII, 1978, 2); Lucia Cires, recenzie la Adrian Fochi, *Datini și credințe populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea* (AnL, XXVI, 1977—1978); Silvia Ciubotaru, *B.P. Hasdeu și cultura populară* (ibid.).

5. Și-au susținut teza în vederea obținerii titlului științific de „doctor în filologie” cercetătorii Ion Nuță (*Terminologia vlticolă în limba română. Denumiri pentru soluri de struguri*, la 14 octombrie 1978) și Ion H. Ciubotaru (*Cîntecul funerar și contextul său etnografic pe Valea Șomuzului Mare*, la 18 noiembrie 1978).

6. Pentru volumul *Critica literară junimistă (1864—1885)*, Junimea, Iași, lui Dan Mănușă i s-a decernat premiul „B.P. Hasdeu” pe anul 1976 al Academiei R.S. România.

7. Cu prilejul unor vizite și a unor manifestări științifice care au avut loc în R.F. Germania, V. Arvinte a prezentat conferințele *Descendenții lat. romani în România* (Bochum Münster, Aachen) și *Etimologia numelui de țară România* (Mannheim și Heidelberg). În cursul unui stagiului de studii în Franța (noiembrie 1977 — ianuarie 1978), la Universitățile și institutele de profil din Paris — Villetanneuse, Lyon, Aix-en-Provence și Toulouse, St. Dumitrescu a prezentat comunicări pe teme *România și dialectele ei*, *Obiectivele și stadiul cercetărilor dialectale în România* și *Terment pentru forme de relief: rolul variabilei geografice*.

8. În anii 1977 — 1978, Centrul a fost vizitat de profesorii H. Pilch (Freiburg, R.F.G.), J. Goudet (Lyon, Franța), Glanville Price (Aberystwyth, Marea Britanie), J. Bartmiński (Lublin, R.P. Polonă) și de Fân Ci-cen și Ian Sun-shi, cadre didactice de la Institutul de limbi străine din Pekin (R.P. Chineză). În cadrul unui stagiului de specializare în filologia românească, a lucrat în cadrul Centrului Kyle Richardson, absolventă de la Massachusetts Institute of Technology (S.U.A.).

Doina Hreapcă

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE

A. Cărți

- Archaea Makedonia*, 2. *Anacoinosets cata to deytro diethnes symposio Thessaloniki*, 19–24 augustu 1973, Thessaloniki, 1977, 544 p. + 47 ilustrații.
- Austro-Hungarian documents relating to the Macedonian Struggle, 1896–1912*. Edited by F. R. Bridge, Thessaloniki, 1976, 527 p.
- BUISSON, LUDWIG, *Der Bildstein Andre VIII auf Gotland. Göttermýthen, Heldensagen und Jenseits glaube der Germanen im 8 Jahrhundert n.Chr.*, Göttingen, 1976, 136 p. + 23 planșe.
- DIMAKIS, JEAN, *La presse française face à la chute de Missolonghi et à la bataille navale de Navarin. Recherches sur les sources philhellénisme français*, Thessaloniki, 1976, 477 p.
- Das Dorf der Eisenzeit und das frühen Mittelalters. Siedlungsform wirtschaftliche Funktion – soziale Struktur*, Göttingen, 1977, 535 p.
- EKDAHL, SVEN, *Die „Banderia Prutenorum“ des Jan Dlugosz, eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410. Untersuchungen zu Aufbau, Entstehung und Quellenwert der Handschrift*, Göttingen, 1976, 315 p.
- HARTMANN, WILFRIED, *Das Konzil von Worms 868. Überlieferung und Bedeutung*, Göttingen, 1977, 140 p.
- Hellenism and the first Greek war of liberation (1821–1830) Continuity and change*, Thessaloniki, 1976, 237 p.
- Homenaje al Instituto de filología y literaturas Hispánicas „Dr. Amado Alonso“*. En su cincuentenario 1923–73, Buenos-Aires, 1975, 504 p.
- KLEIN, IOSEPH, *Die Grundlegung der Ethik in der Philosophie Hermann Cohens und Paul Natorps – eine Kritik des Marburger Neukantianismus*, Göttingen, 1976, 298 p.
- KONDIS, BASIL, *Greece and Albania 1908–1914*, Thessaloniki, 1976, 151 p.
- Literatura ument a revoluce. Sbornik vědeckého symposia věnovaného osmdésátému výročí narození V. V. Majakovského a čtyřicátému výročí úmrtí A.V. Lunačarského*, Brno 30 října – 2, listopadu 1973, Brně, 1976.
- MALER, BERTIL, *Ett gammalt spåskt skådespel om drottning Kristina och Karl X Gustav: Francisco Bañes Candamo: Kärlekens belöning (Quién es quien premia al amar?)*, Stockholm, 1977, 175 p.
- MARCANTONATOS, L. G., *À Athènes pendant la guerre. Journal d'un témoin (octobre 1940 – avril 1941)*, Thessaloniki, 1976, 234 p.
- MINISSI, NULLO, *Numeruskategorie im Indogermanischen, Altaischen und Uralischen*, Napoli, 1977, 16 p.
- MINISSI, NULLO, *The opposition – ov/-α in the comparative forms of Greek adverbs*, Napoli, 1977, 10 p.
- PAPULIDE, CONSTANTINU C., *Oi rosol onomatolatrai tu Agiu Orus*, Thessaloniki, 1977, 221 p. + 9 p. ilustrații.
- A'Symposion laografias tu boreioelladicu hóru (Epeiros-Makedonia – Thrake)*. 28–30 apriliu 1976. *Practica*, Thessaloniki, 1977, 269 p. + 80 p. ilustr. + 7 planșe.
- B'Symposio laografias tu boreioelladicu hóru (Epeiros, Makedonia, Thrake)*, Comotene 19–22 martiu. *Practica*, Thessaloniki, 1976, 504 + XXXVI p.
- Practica tu B Symposiu laografias. Sympleroma*, [Thessaloniki, 1976], 14 planșe.
- TIEFENBACH, HEINRICH, *Althochdeutsche Aratorglossen*. Paris lat. 8318. Gotha Membr. III 115, Göttingen, 1977, 71 p.
- VALLE, MARIA VICTORIA, *Interpretazione storico-fonetica dell'evoluzione l > u nelle lingue romanze*, Napoli, 1977, 16 p.

B. Reviste

- Annali. Istituto Universitario Orientale Napoli. Sezione Slava*, 16 (1976), Napoli, 1977.
- Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di lettere e filosofia. Serie III*, 6 (1976), 3–4; 7 (1977), 1–4; 8 (1978), 1–2, Pisa.

- Anthropos. Internationale Zeitschrift für Völker und Sprachenkunde. International Review of Ethnology and Linguistics. Revue Internationale d'Ethnologie et de Linguistique. Ephemeris Internationalis Ethnologica et Linguistica*, 71 (1976), 5-6; 72 (1977), 1-6, Freiburg.
- Balkan Studies. A Biannual Publication of the Institute for Balkan Studies*, 17 (1976), 2; 18 (1977), 1; 19 (1978), 1, Thessaloniki.
- Biblos. Revista da Faculdade de Letras Coimbra*, 14 (1978), Coimbra.
- Boletín de la Real Academia Española*, tomo LVI (1976), cuaderno CC IX; tomo LVII (1977), cuaderno CCX-CCXII; tomo LVIII (1978), cuaderno CCXIII-CCXIV, Madrid.
- Brno Studies in English*, 12 (1976), Brno.
- Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*, 1 (1977), Brno.
- Critique. Studies in Modern Fiction*, 18 (1976-1977), 2-3; 19 (1977-1978), 1-3; 20 (1978-1979), 1, Atlanta, Georgia.
- E.T.C. A Journal Devoted to the Role of Symbols in Human Behavior*, 34 (1977), 1, San Francisco.
- Études Romanes de Brno*, 8 (1975); 9 (1977), Brno.
- Ladina. Sfî cultural dai ladins dîs dolomites*, 1977, San Martin de Tor.
- Letras de Deusto*, 7 (1977), 13-14; 8 (1978), 15-16, Bilbao.
- Lingua nostra*, 38 (1977), 1-4; 39 (1978), 1-3, Firenze.
- Linguistica*, 16 (1976); 17 (1978), Ljubljana.
- Literature. Music. Fine Arts. A Review of German Language Research Contributions on Literature, Music and Fine Arts. German Studies. Section III*, 10 (1977), 1-2; 11 (1978), 1-2, Tübingen.
- Makedonistika*, 1 (1977), Skoplje.
- Makedonski jazik*, 25 (1974); 26 (1975); 27 (1976), Skoplje.
- Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres de Dijon*, 122 (1977), Dijon.
- Memorie e redincont. Serie II*, 6 (1976), Acireale.
- Philologica Pragensia. Časopis pro moderni filologii*, 59 (1977), 1-2, 4; 60 (1978), 1, Praha.
- Prilozi za orientalnu filologiju. Orientalni Institut u Sarajevu*, 22-23 (1972-73); 24 (1974); 25 (1975), Sarajevo, 1976-1977.
- Radovi. Razdio filoloških znanosti, 1975-1976*, Zadar, 1976.
- Referativni biul. ten bolgarskoj naucnoj literaturi. Jazikoznanie i literaturovedenie*, 20 (1976-1977), 1-2; 21 (1977-1978), 1, Sofia.
- Revista de literatura*, 38 (1976); 39 (1978), 77-78, Madrid.
- Revista de dialectologia y tradiciones populares*, 31 (1975), 1-4; 32 (1976), 1-4, Madrid.
- Revue Romane. Publiée par l'Institut d'Études Romanes de l'Université de Copenhague avec un subvention de Statens humanistiske Forskningsrad*, 12 (1977), 1-2; 13 (1978), 1, Copenhague.
- Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, 25 (1976), Rada jazykovědná (A) Č. 24, Brno.
- Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, 24 (1975), Rada literárněvědná (D) Č. 22, Brno.
- Slavia Orientalis*, 26 (1977), 1-3, Warszawa.
- The Slavonic and East European Review*, 56 (1978), 1-3, Londra.
- Studia Germanica Posnaniensia*, 6 (1977), Poznan.
- Suomalais-Ugrilainen Seuran. Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 75 (1977), Helsinki.
- Suomalais-Ugrilainen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, 1977, 158-162; 1978, 163, 164, 166, Helsinki.
- Travaux de linguistique et de littérature*, 15 (1977), 1-2; 16 (1978), 1-2, Strasbourg.
- Weimarer Beiträge. Zeitschrift für Literaturwissenschaft, Ästhetik und Kulturtheorie*, 23 (1977), 1-12; 24 (1978), 1-12, Berlin-Weimar.
- Zeitschrift für Balkanologie*, 13 (1977), München.
- Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 25 (1977) 1, 3-6, 8, 11, Berlin.
- Živa Antika. Antiquité vivante*, 26 (1976), 1-2; 27 (1977) 1; 28 (1978) 1-2, Skoplje

Publicațiile a Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Al. I. Cuza” Iași, „Anuarul de lingvistică și istorie literară” este o continuare a seriei de filologie a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între anii 1950—1963. În anul 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie”, iar între 1965—1976 a apărut cu titlul actual. Prezentul volum continuă apariția publicației pentru anii 1977—1978.

„Anuarul de lingvistică și istorie literară” publică studii de lingvistică generală, studii asupra limbii române (istoria limbii, gramatică, dialectologie, stilistică), de filologie română, de istorie literară, de teorie și critică literară, de folcloristică.

„Anuarul” mai cuprinde rubricile DISCUȚII, NOTE ȘI DOCUMENTE, în care apar alte contribuții din același domenii, o rubrică intitulată CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE și CRONICA, în care este consemnată activitatea de cercetare desfășurată în cadrul sesiilor lor Centrului nostru și sunt prezentate manifestările științifice și culturale desfășurate în cadrul sau cu concursul Centrului.

„Anuarul de lingvistică și istorie literară” se adresează cercetătorilor din domeniul limbii și literaturii, profesorilor, studenților, precum și tuturor celor interesați de problemele menționate mai sus.

Comenzile din străinătate se pot face prin UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA” Iași, calea 23 August, nr. 11, 6600 Iași.

Toute commande sera adressée à l'Université „Al. I. Cuza” de Iași.

Lucrări ale colaboratorilor

Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor Iași

- GAVRIL ISTRATE, *Limba română literară. Studii și articole*, „Minerva”, București, 1970, 411 p.
- VASILE ARVINTE, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten*, Akademie Verlag, Berlin, 1971, 235 p. + 49 hărți.
- DAN MĂNUCĂ, *Critica literară junimistă. 1864–1885*, „Junimea”, Iași, 1975, 200 p.
- L. VOLOVICI, *Apariția scriiturii în cultura românească*, „Junimea”, Iași, 1976, 160 p.
- CONST. CIOPRAGA, *Între Ulysse și Don Quijote*, „Junimea”, Iași, 1978, 299 p.
- * * * *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul XI, partea 1, litera S, Editura Academiei R. S. România, București, 1978, 271 p.
- STELIAN DUMISTRĂCEL, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, Editură științifică și enciclopedică, București, 1978, 413 p.
- DAN MĂNUCĂ, *Argumente de istorie literară*, „Junimea”, Iași, 1978, 207 p.

EDIȚII

- DOSOFTEI, *Psaltirea în versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, cuvânt înainte de mitropolitul Iustin Moiseșcu, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1974, LX + 1165 p.
- GHEORGHE ASACHI, *Opere, I, Versuri și teatru*, ediție critică și prefață de N. A. Ursu, „Minerva”, București, 1973, LIV + 794 p.
- C. NEGRUZZI, *Opere, I*, ediție critică, cu studiu introductiv, comentarii și variante de Liviu Leonte, „Minerva”, 1974, LIV + 526 p.
- * * * *Dacia literară*, studiu introductiv și ediție de Maria Platon, „Minerva”, București, 1972, LXII + 555 p.
- A. LAMBRIOR, *Studii de lingvistică și folcloristică*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Nuță, „Junimea”, Iași, 1976, 248 p. + 7 ilustrații.
- * * * *Scrisori către G. Ibrăileanu*, ediție îngrijită de M. Bordeianu, Viorica Botez, Gr. Botez, I. Lăzărescu și Al. Teodorescu, prefață de N. I. Popa, „Minerva”, București, vol. II, 1971, XIII + 512 p.; vol. III, 1973, XIV + 544 p.
- DOSOFTEI, *Opere, I, Versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, „Minerva”, București, 1978, CI + 544 p.
- G. CĂLINESCU, *Mihail Eminescu (studii și articole)*, ediție îngrijită, postfață și bibliografie de Maria și Constantin Teodorovici, „Junimea”, Iași, 1978, 312 p.

Lucrări ale colaboratorilor

Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor Iași

- GAVRIL ISTRATE, *Limba română literară. Studii și articole*, „Minerva”, București, 1970, 411 p.
- VASILE ARVINTE, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten*, Akademie Verlag, Berlin, 1971, 235 p. + 49 hărți.
- DAN MĂNUCĂ, *Critica literară junimistă. 1864—1885*, „Junimea”, Iași, 1975, 200 p.
- L. VOLOVICI, *Apariția scriitorului în cultura românească*, „Junimea”, Iași, 1976, 160 p.
- CONST. CIOPRAGA, *Între Ulysse și Don Quijote*, „Junimea”, Iași, 1978, 299 p.
- * * * *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul XI, partea 1, litera Ș, Editura Academiei R. S. România, București, 1978, 271 p.
- STELIAN DUMISTRĂCEL, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978, 413 p.
- DAN MĂNUCĂ, *Argumente de istorie literară*, „Junimea”, Iași, 1978, 207 p.

EDIȚII

- DOSOFTEI, *Psaltirea în versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, cuvânt înainte de mitropolitul Iustin Moisesescu, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1974, LX + 1165 p.
- GHEORGHE ASACHI, *Opere, I, Versuri și teatru*, ediție critică și prefață de N. A. Ursu, „Minerva”, București, 1973, LIV + 794 p.
- C. NEGRUZZI, *Opere, I*, ediție critică, cu studiu introductiv, comentarii și variante de Liviu Leonte, „Minerva”, 1974, LIV + 526 p.
- * * * *Dacia literară*, studiu introductiv și ediție de Marfa Platon, „Minerva”, București, 1972, LXII + 555 p.
- A. LAMBRIOR, *Studii de lingvistică și folcloristică*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Nușă, „Junimea”, Iași, 1976, 248 p. + 7 ilustrații.
- * * * *Scrieri către G. Ibrăileanu*, ediție îngrijită de M. Bordelanu, Viorica Botez, Gr. Botez, I. Lăzărescu și Al. Teodorescu, prefață de N. I. Popa, „Minerva”, București, vol. II, 1971, XIII + 512 p.; vol. III, 1973, XIV + 544 p.
- DOSOFTEI, *Opere, I, Versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, „Minerva”, București, 1978, CI + 544 p.
- G. CĂLINESCU, *Mihail Eminescu (studii și articole)*, ediție îngrijită, postfață și bibliografie de Maria și Constantin Teodorovici, „Junimea”, Iași, 1978, 312 p.